

Ó és Új

DIAETETICA

az az:

AZ ÉLETNEK és EGÉSSÉGNEK

fenn-tartására és gyámolgatására,

I S T E N T Ó L

adattatott nevezetesebb Természeti Eszközöknek a' szerint való elé-ízámlálása, a' mint azokra reá kaptak, és eleitől fogva mind ez ideig magok károkra vagy halznokra vélek éltek az emberek.

M e l l y b e n,

H A T D A R A B O K R A

i n t é z v e,

a' maga elébbi Dieteticájának Első Darabját bővebben ki-magyarázta; és fok ide tartozó régi Szokásokkal 's jeles történetekkel meg-világosította, 's egyfzer'smind a' Természetnek Szentséges helyeire-is maga Feleinek fok helyyeken a' jeget megtörte; úgy hogy, ennyi rézben, e' munka,

TERMÉSZET' HISTORIÁJA

gyauánt-is szolgálhafson,

K. MÁTYUS ISTVÁN. M. D.

Nemes Küküllő és Maros-Székből egyesült
Vármegyének R. Physicusá.

S Y M B O L V M ' S Ó L T. C I V.

H A R M A D I K D A R A B.

P O S O N Y B A N.

FÜSKÜTI LANDERER MIHÁLY

koltségevel és betuival

M. DCC. LXXVII.

KOLOZSVÁRI M. K.

TUD.-EGYETEM

ZETI ÉS NŐGYÓGY

BESZÉDETSKE.

 AZ ÉLŐ-ÁLLATOK' ORSZÁGÁRÓL
 KÖZÖNSÉGESEN.

Az ISTÉNnek munkái ugyan a' Természetnek egész rendiben mind igen tsudálatofok; de leg-tsudálatofabban ott tettzenek-ki, a' mint a' dolgoknak nagyobb-nagyobb tökéletefségre való emelésével az Értz-nemek' vagy puzta Kövek' Országából a' Plánták' Országára, kivált a' mint a' Plánták' Országából az Élő-állatok' Országára minden szökés nélkül által-lépett. Vagynak t. i. mindenütt olyan lántz-szemek, a' mellyeket e'hez kelljen-é számlálni vagy amahoz? majd lehetetlen meghatározni: ha szinte a' Természetnek e' három Orzági közt tsak hamar felette nagy és belső külömbségek mütáfsák-is-ki magokat. Három nevezetesebb jeleket említenek a' Természetnek szemesebb Visgálói, mellyekből gyaníthatni, ha szinte valamiely test első tekintettel plánta formát mütatna-

is, hogy ha ezek meg-vólnának benne, inkább kellene az élő-állatok' rendibe tenni mint a' plántákéba. 1.) Hogy a' plánta egy helyt a' földhez van ragadva, 's onnan szívja-fel gyökere' rostjain a' maga nevedezésére szükséges nedvességet. Ha azért valamely plántának e'féle gyökér-rostjai nintsenek, hanem ágainak tetejeit mint száját, ottan-ottan ki-nyitván úgy kapdosfa-bé és nyelegeti-le a' körül lévő vízben (mert az ilyen kétséges plánták inkább a' vizekben találatnak) úfzkáló *materiát*; mellyet beleiben meg-emészttvén, úgy fordítja annak az ő testével meg-egyező vékonyabb és tisztább részét a' maga táplálására; a' vastagabb alkalmatlan részét pedig majd magából ki-veti: már méltán gyaníhatni, hogy az, élő-állat, és nem plánta legyen. Annyival-is inkább 2.) ha a'ban valami érzékenységet és akarat szerint való mozgált-is vészünk észre. Érezni láttatnak ugyan a' plánták közül-is némelyek, mint a' *Mimosak*, mikor üveg alatt a' szél-től és külső *Aértől* fokáig el-zárva, a' Nap' sűgáritól kényesfen élesztetnek. Mert a' magok akátz-fa forma leveleiknek két felé te-
rült

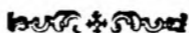
rült szárnyatskáit, mihellyt valami hozzok
 ért, azonnal végig egybe húzzák, és mint-
 ha meg-ijedtek-vólna, a' közép ínra borít-
 ják; el-távozván pedig tőlek az ösztön, meg-
 bizzák mint-egy magokat és újra ki-terjesz-
 kednek. De jegyezd-meg, hogy ez a' moz-
 gás benne ösztön nélkül nem támad; a'kor
 is egy formán az egész plántára ki-terjed.
 A' melly jele, hogy ezt tsupán tsak a' le-
 velek' gyenge *fibráinak* az ösztönre egy
 ideig való egybe-kutzorodása, mint *machi-*
nában, úgy szerzette. De láthatni ollvan
 plántákat-is, a' mellyek nem tsak a' hoz-
 zá-érésre, hanem önként-is mozgatják a'
 magok ágait vagy karjait, hol öszve-kutzor-
 ritván, hol ki-terjesztvén azokat; az ösz-
 tönre-is nem mindenkor ott mozdúlnak-meg
 a' hol hozzok értek, hanem artol távul
 való részeikben; nem-is szűnik-el benne
 a' mozgás az ösztönnek el-távozásával,
 nem-is egy formában foly, hanem külömb-
 külömb módon változik. Mellyekből úgy
 jó-ki, hogy ezek a' mozgások nem az ösz-
 tönnek érdekésétől, hanem valami egyéb
 távulról munkálódó erőtől vagynak; vala-
 mint az é ő-állatokban, a' közönséges ér-

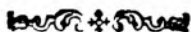
zékenységek' helyéről, az inakon ki-küldetett *Spiritusok* által e' vagy ama' rész' *musculus*aiban, minden egyéb ösztönnek közbe-járolása nélkül szoktak támadni. És minthogy ez a' mozgató erő az élő-állatokban a' Léleknek tulajdonittatik, itt-is egyébnek nem lehet tulajdonítani: azért az ilyen plántát-is kéntelenítettünk a' lelkes állatok közti számlálni. 3-dik jel, melyet leg-bizonyofabbnak tartanak, ha a' benne lévő ső nyersen vékony, *ammoniacalis*, ízetlen; ki-égetve el-repülő, tűz módra égető, húgy-szagu. Mert a' plánták' fava közönségesen nyersen savanyu természetü, durva, éles; ki-égetve föld természetü, kemény, lúg-szagu *alkalinus*, mint a' méz, rothasztó.

Nem tudtak az e'féle plántát mutató élő-állatokról ingyen-is gondolkodni régen az egyébként leg-bóltsebb emberek-is, miglen 1739-ben Holláudiában Hága várofsában *Abraham TREMBLEY* az álló édes vizekben a' maga nagyon mutató néző üvegével (*microscopium*nak hívják) egyebet keresgélvén, történetből meg-látá, hogy valami takony vagy hínár forma *materia* a' viz' fenekéről, mint valamelly plánta fel-
nő-

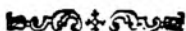
nőne; ágakra ofzlanék; ágainak végei megbimbóznának; azon bimbóknak szarvatskái lennének, mellyek most ki-nyúlván és terjesztvén magokat, most egybe-kutzorodván és kaptsolódván, a' körül lévő vizből eledelt kapdosnának, azt bé-nyelnék, és kevés idő múlva ismét ki-vetnék: azon közben több-több ágakat botsátánának-ki: az ágak a' tör'söktől önként el-válnának, máfutt meg-ülednének; és a' magok tör'sökökhöz hasonlító plánta lenne belőlek. Valának köztök, a' mellyek mint az élő-fák ágakra, vagy mint a' pók lábakra ofzlanak-vala: valának a' mellyek virág vagy töltsér formán ágaik' végét ki-terjesztik-vala: ha ollótskával darabokra mettzetnek-vala, a' hány darabra mettzettek, annyi új tsemeték léfznek vala belőlek: belől mint a' tső, lyukafook lévén, ha ki-fordittattak, vagy ki-hasíttattak, úgy-is új tsemete lett belőlek, fel-nőttek, és mint elébb, eledelt kapdoftak és szaporodtak. Mellyekből gyanakodni kezdett, hogy ezek plánta formában valami élő állatok volnának, és nékik *polypus*, foklábu nevet adoft. Ki-hirdetvén Frantzia nyelven egy kis könyverskében ezen ta-

lálmányát és gondolatját : ennek bővebb meg- vizsgálásához fereggel fogtak minden- felé a' Természetnek leg-nagyobb Búvári REAUMVRIVS, JVSSIAEVS, ELLIS, BACKER, BASTER, ROCSEL, LEDERMYLLER, SCHAEFFER 's mások, a' kik-is a' TREMBLEY ta- pasztalásit és vélekedését, hogy t. i. azok a' *polypus*nak nevezett vízi tsemeték, va- lóságos lelkes élő-állatok (*animalia*) légye- nek, kétség kívül meg-esmérték. Okot szolgáltatót ez az új találmány a' gondo- fabb vizsgálódásra azok körül a' tengernek kősziklás fenekén kő-mohok' vagy serték' módjára nevedő *Klāris* (*Corallia*) nevü termések körül-is, mellyeket a'kor tájban *Lud. Ferd. MARSIGLI* a' Természeti dol- gok körül nagyon gondos Bononiai Olofz Gróf a' Közép-Tengerből ki-halásztatván, a'ból, hogy azok ágatskáiknak vagy tsögje- iknek tetejein mint a' plánták' virágjaiban szokott lenni, nyóltz leveletskékből ké- szült virágotskák, azokban nyóltz-nyóltz *Stamenek* vagy szálatskák és egy-egy ofz- lopotska (*pistillum*) láttattatnék, mellyek a' vízben szépen ki-terjedve állanak, 's meg- is magvaznak-vala, a' vízből a' külső *Aër-*
re

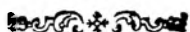
re ki-vétettetvén magokat egybe-húzzák-
vala , a' vízbe vízszá tétettetvén, ismét
szépen ki-nyilnak-vala; a'ra magyarázott,
hogy azok, mint a' Régiek tartották, nem
pufzta kő-termések, hanem élő kő-plánták
vólnának. Ezek körül, mondom, azután bő-
vebben-is gondoskodván PEYSONELLVS Mar-
filiai *Medicus*; észre vette hogy azok a'
virágnak tettő kézfületek a' Kláris-ágak'
végein igaz *polypusok* légyenek, és a' ma-
gok ki-terjesztésekkel vagy szájak' ki-tátá-
sával eledelt kapdosnának a' vízből. Be-
széllette ő ezt a' gondolatját a' nagy REAV-
MVRIVSNak 's másoknak-is, de kevés hitelt
nyerhetett, miglen *Jon* ELLIS Anglus ke-
reskedő a' Tengeri dolgoknak, kivált a' kő-
házakban lakó apró állatotskáknak, nézést
öregbitő üvegekkel való vizsgálásában igen
fokra ment Úri ember, számtalan tapasztalás-
talásokból kétség kívül ki-tanulta, és a'
tudós Világnak maga írásaiban ki-fogás nél-
kül meg-mútatta azt, hogy az a' Kláris-kő-
ben foglalt ín vagy bél nem egyéb, hanem
valóságos *polypus*, melly magának magából
kőből a' szerint tsinált házat, mint a' tsi-
gák és tekenős-békák: az ő végeiken való

virág forma készület pedig az ő szájok és vég-belek légyen, mellyen éfznék-is, ki-is eméftzenek: a' belölek ki-jövö magvatskák pedig meg annyi *polypus* fiatskák, mellyek a' viz' fenekére le-fzállván ott megragadnak, nevededni 's házat tsinálni kezdenek. Talált ő a' Tengerek' fenekén más fok ilyen forma terméseket-is, a' mellyek ma a' tsupa plántákból *Zoophyta* nével különböztettetnek. Ha, úgy mond LINNAEVS *Amoenit. Acad. Vol. VII. Diff. CXLVI. Mundus invisibilis c. I. §. 4.* ezek a' Kláris-tsemetétske körül meg jegyzett dolgok nagyobb formában az emberek' szeme eleibe tétettethetnének, p. o. volna valahol egy olyan nagy élő-fa, mellynek ágain minden levelek és rügyek egy-egy kis madár vagy egyéb élő-állat fejek vöinának a' nyakokkal ki-búva, mellyet tettzések szzerint ki-is nyújthatnának és bé-is húzhatnának, és szájokkal a' körül lévő *Aërből* az ő elesegekre való férgetskéket úgy kapdosnák 's a' t. Nem-de nem képtelen tsudának tettezenék-é ez minden emberek előtt? nem-de nem szaladva mennének-é minden felöl ennek a' hallatlan élő-fának látására az em-

berek? Épen e' szerint van pedig ezeknek az említett Kláris-fáknak állapotjuk.

Ki gondolta-vólna? *igy ír továbbá* ugyan ott LINNAEVS c. 2. §. 3. hogy a' plánták' rendiben-is femminek tettő penész, lapta, vagy a' mint nálunk hívják ló-fing, és egyéb hitvány gombák-is nem egyebek, hanem bizonyos *polypus* forma élő-állatoknak házai légyenek, valamint a' tengeri Kláris-tsemeték és spongyiák: mig ama' Hannoverai nagy Tudományu Úr és Gubernator L. B. Otto MÜNCKHAUSEN 1766-ban az el-fzáradott gombáknak magvok helyett való porait ki-rázogatván, és néhány napokon lágy meleg vízben tartván, 's a'kor *microscopiumon* nézegetvén, észre vette, hogy azok fel-dagadván és ki-hafadozván, valóságos tojás forma élő-férgetskék költenekki belőlek, mellyek a' vízben azonnal ide 's tova kezdetek futkosni: másodnap magokat keményebb *materiával* vagy gombával bé-kezdették tsinálni; a' melly nevekeden, magából fejr inatskákat botsátott-ki, (mellyeket a' kötség az ő gyökereknek tartana, valósággal pedig azon élő-állatotskának el-ágazásai) mellyeken ki-terjefztik

magok karjait azon *polypusok*; és magoknak gomba forma nagyobb-nagyobb hajlékot képzítenek. Mellyekben ki-tórván tojásaikat, magok meghalnak és el-száradnak, és a' tsötskéket, mellyekben laknak-vala, üressen hagyják: a' minthogy, ha az el-száradott gombákat meg-visgáljuk, tsupán csak e'féle vékony ürefs tsötskékből egybe szövödtet száraz *materiának* találjuk. Ide járúl, hogy az ő tsutkós tövök, 's fenn való ki-terjedések-is semmi plánta formát és természetet nem mutat. Így találta mind ezeket maga fok rendbéli próbáival és gondos vizsgálódásával LINNAEVS Úr-is, minekutánna a' nevezett Báro egy levél által ötet ezekről tudósította-vólna. Úgy hogy már ma épen nem tettzhetik oktan kérdésnek, a' Plánták' Országára tartozzanak-é nagyobb jussal a' gombák vagy az Élő-állatok' Országára? Azt az *üszogót* vagy *korom forma fekete port*-is, melly a' nedves meleg nyarakon a' búzák' és árpák' fejeit, 's a' török-búzák' tsójit fok helyeken annyira el-motskolja, az említett Báro' fel-találása után, LINNAEVS-is nem egyébnek, hanem bizonyos férgeknek oda rakott

kott tojásainak találta; a' mellyek, minek-
 utánna a' gabona-fzemnek tejes levét ki-
 szívták és tojásaikat annak helyére bé-tójták-
 vólna, magok meg-döglenek; de a' to-
 jáfaik más gabona-fzemekre ragadva, mikor
 ezek a' foldbe el-vettetnek, más nyáron
 ott ki-kelenek, és fel-mászván a' gabona-
 szárazon, azoknak fejeiben magoknak újra
 fészket vernek. Mellyre nézve tanátsol-
 ják a' Tisztelt Urak, hogy ha lehet az
 ilyen üszögös gabonát a'ban az esztendő-
 ben ne vefsék-el: mert azok a' fekete por-
 tojások a' téli hidegben el-vesznek; vagy
 ha a' meg-tartásban mód nintsen, erős sós
 vízben az ilyen gabonát az el-vetés e'őt
 áztassák, a' mellyre-is az üszög-férgek mind
 meg-döglenek. Vágynak fok egyéb állatok,
 mellyeket a' Természeti tudományban leg-
 jártasabb emberek-is nehezen határozhat-
 nak-meg, a' Természetnek mellyik Orzá-
 gába kellefsék számlálni.

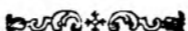
Tudálatos felettébb, és emberi el-
 métől tellyefséggel meg-nem fogható az
 Elő vagy Lelkes állatok' Országának ki-ter-
 jedése és végződése-is. Miként mégyen
 az által az *immaterialis* vagy láthatatlan
 Lel-

Lelkekre, és itt, a' mint a' józon okoskodásnak világánál gyaníthatni, merül-bé az Isteni végheterlen tökéletességbe! Gyönyörüséges dolog volna bizony a' mái bölts Irók' jegyzéseiből az e'félék körül bővebben-is értekezödni; de nekünk azt ezen Elöl-járó Beszédnek keskeny határai most nem engedik. Ezt azért e'ben hagyván, fordítsuk elmélkedésünket kevésbé a'ra a' Lélekre, a' mellyről ez *Lelkes állatok' Országának* mondatik.

Miből álljon ez a' Lélek? kivált az alávaló, okofság nélkül való élő-állatokban, eleitől fogva gyötörték ennek ki-találásán a' magok elméjeket e' Világnak Fő-Fő Böltssei. PYTHAGORAS az esméretefebb Pogány Böltsék közül leg-régibb azt tartotta, hogy a' Lélek mind egy természetire nézve, hanem hogy a' maga munkáit egy testben úgy ki-nem mütathatja, véghez nem viheti mint a' másokban, az annak a' testnek, mellyel egybe van köttetve, alább-való alkotmányától volna. Azt pedig, hogy most ilyen, majd amolyan testtel köttettsék egybe, hordozzák az ő erköltsei, a' mint a'hoz a' testhez ké-

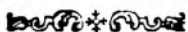
képeft, mellyben a'kor lakott, magát vi-
 felte jól vagy rofzfúl. Mellyből, annak
 halálával ki-költözvén, a' Fő Igazgatótól,
 ha jól folytatta erköltseit, jutalomúl más
 tökéletesebb kézfületü testbe küldetik: ha
 rofzfúl vifelte magát, büntetésül alább való-
 ba; úgy mint az emberből oktalan állatba,
 az oktalan állatból földön tsúfzó-máfzó álla-
 tokba. Mellyre nézve nem-is volna illen-
 dő emberhez az élő-állatokat meg-enni,
 minthogy nem tudná, mitsoda emberi Lé-
 lek lakozzék azokban. Ki-terjedt ez az ő
 tartáfa egész Nap-keleten fok nemzetek kö-
 zi *Metempsychosis* név alatt. A' kik ez ok-
 ból véteknek tartották az élő-állatokat meg-
 ölni és meg-enni. E'ből következett az-
 is, hogy némelyek, mint közelebb Jvs-
 TINIANVS Tsáfzár-is, a' 'Természet' tör-
 vényeit minden élő-állatokra az égen, föl-
 don, vizen egy-aránt ki-terjedni állatták.
 PLATO ezt a' 'Lelkek' által-költözését nem
 hitte, hanem e' Világnak Nagy Lelkétől,
 a' melly az Istenből kozben vetés nélkül
 jött-ki és terjedett-el e' Világon, gondolta
 a' testeiket lelkesíteni, és mindenikben a'
 lézerint munkálodni, a' mint hozza annak

alkotmánya. HIPPOCRATES *L. II. de Diaeta*, a' Lelkeket közönségesen (oda értvén az emberi Lelket-is) nem egyébnek, hanem a' tűz és a' víz leg-finumabb részeinek bizonyos mértékben való elegyedéséből gondolta ki-kerekedni; és így a' testől csak *materiajának* finumabbságával és jobban mérsékkelt elegyedésével tartotta különbözni. ARISTOTELES a' Lelkeket a' testektől különböző természetű valóságnak mondta; és tökéletességeikre nézve három karban valóknak tartotta: *Animam nutrientem*, *Animam sentientem*, *Animam intelligentem*. az az: Tápláló, érző és értő Lelkeknek. Mellyek közül az első közönséges volna minden teremtett állatokkal: a' másik az Élő-állatok' Országában osztatott-el: a' harmadik csak az embereknek adatott. Nagy kár volt, hogy bővebben ki-nem magyarázta, mi-ben különbözzenek ezek a' Lelkek egymástól, ha ezek közül mindenik *materia* nélkül való. Mert egyébként, a' mint régen megjegyzették a' Tudófolk, ezek a' szók értelem nélkül maradnak. *Thomas WILLIS*-is a' közelebb múlt Száznak vége felé virágzott elmés *Anglus Doctor* egy könyvében,

mel-

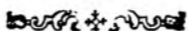
mellyet hiv *De Anima Brutorum*, az ok-
 talan állatoknak, mint HIPPOCRATES, *ma-*
terialis Lelket tulajdonít, a' melly az ő ha-
 lálokkal fűtbe mégyen, nagyobb vagy kis-
 febb elméfséget mutató tselekedetei pedig
 a' testnek mesterségefebb vagy durvább ké-
 zületiből folynak; a' melly köz lévén az
 emberekkel-is, az egészség 's nyavalyák 's
 ezeknek orvosláfok-is e'ben mennek vég-
 hez. De ezen fellyül, úgy mond, van az
 emberben más okos, Itteni, bölts, nem
materialis Lélek, a' melly halhatatlan, na-
 gyobb boldogságra vágyakozó, előre látó
 's a' t. Mások látván, hogy fok oktalan
 állatok fok dolgokban az embernél nem a-
 lább-való módon élnek a' magok érzékeny-
 ségeikkel, az el-múltakra emlékeznek, a'
 jövőndóket előre fel-vészik, és azok sze-
 rint ki-tettzőképen jól okoskodnak, sőt
 némellyekben okosabban vizsik a' magok
 tselekedetit, mint fok hitvány emberek,
 a' mint ezt *Joh. Lockius* minapi tudós el-
 més *Anglus Medicus* fok példákból ki-fo-
 gás nélkül meg-műtogatta: nem merték az
 oktalan állatokat-is egészen oktalanoknak mon-
 dani, hanem az ő okofságot mutató tsele-

kedeteiket valami *Inſtinctus*ból folyani állatták. De mi légyen az az *Inſtinctus* ? és miben különbözzék az emberi okoskodó Lélektől ? meg-magyarázni mind eddig nem tudták. Ugyan-is, miből áll egyébből akár-melly emberi okoskodás-is, hanem az el-múlt történetekre, és azoknak ilyen vagy amollyan ki-mentekre való emlékezésből, és azoknak az előttünk forgó dolgokkal való egybe hasonlításából, 's következésképen hasonló ki-meneteleknek előre való meg-jövendőléséből ? Vagy, ha az erköltsi tudomány ſzerint elméfebben ſzóllunk ; a' dolgok' terméſzeti ſzép vagy rút, és így illő vagy nem illő mivóltának előre való meg-gondolásából, és a' magunk tselekedeteinknek a' ſzerint való el-rendelésiből ? Nem-de nem ezek ſzerint tselekeſzik-é egy *Matska*, mikor valamit lopva el-akar vinni ? a' melly-is funnyogó és ólálkodó magavifelésével a' maga vétkes ſzándékát előre ki-jelenti ; és valamint egy okos tolvaj úgy ki-választja a'ra az idót 's alkalmatofſágot, olly vigyázással folytatja dolgát, hogy a' *factumon* ne kapják, vagy hogy idején-korán onnan elébb állhaffon. A' Majmok, tár-

faság-fzerető állatok, midőn a' melegebb tartományokban a' hol bővebben tenyésznek, magok mulatságára feregestől egybegyűlnek, hogy a' rájuk ólalkodó Tigrisektől bátorságofok lehesfenek, magok közül minden-felé strá'sákat állítanak-ki. A' melyek, ha gondatlanságból vagy el-aluvásból a' Tigrisek' jövetelét nékik meg-nem jelentették, hogy magokat előlek el-rejthetsék, fergestől ki-rohanván, azokat a' strá'sa majmokat irgalom nélkül meg-ölik, és darabokra szaggatják. Mellyhez hasonló vigyázást jegyzettek-fel az alunni le-telepedett Gójákrol-is. Egy jó-féle hív Kutya nem tsak esméri az ő Urát, és a' házhoz tartozókat, hanem ha azokat másoktól bántatni látja, mellettek fel-támad, és őket maga élete' veszedelmével-is védelmezi. Ha történetből kedves gazdájától el-talált szakadni, sív, rív, ordít, el-mégyen hogy azt fel-keresse, ha reá talált, mint örül, miként hízelkedik néki és ajánlja magát! ha reá nem találhat, mint bánkodik, sem étel, sem ital nem kell néki, a' melly egyébként az ebekben leg-erősebb természeti indulat! hogy a' kutyáknak eleven emlé-

kezéfeket a' helyyekről, mellyeken egy-
 fzer által-mentek, midőn azon az úton
 mezfze földtől fok napok múlva-is haza
 tudnak magokra menni; úgy egyéb álla-
 toknak elmés fzorgalmatofságokat-is, melly
 fzerint a' magok eledeleket fel-keresik; tél-
 re jó helyre bé-gyűjtik; ellenségeiket tá-
 volról észre vészik, és okofon el kerülük;
 magok házat, fészket készítenek; gyenge
 fiokat táplálják, ' minden veszélytől óltal-
 mazzák 's a' t. most el-hallgallam. Mi héj-
 ja van ezekben az emberi okoskodásnak?
 Én ugyan különböztetni nem tudom: és
 okát nem láthatom, miért kellene ezt az
 okoskodó erőt az oktalan állatokban *Instin-*
*ctus*nak, az emberekben okoskodó Léiek-
 nek mondani. Ezeket el-gondolván régen
 ANAXAGORAS egy a' leg-hírefebb Görög Böl-
 tsek kozúl, semmit nem kételkedett az
 oktalan állatoknak-is mint az embernek o-
 kos Lelket tulajdonítani. Mellyet a' XVI-
 dik Százban CAESALPINVS az Isteni Való-
 ság, vagy e' Világ' nagy Lelke' részetské-
 jének tartott lenni. A' közelebb múlt Száz-
 nak végén és ezen folyo Száznak elein vi-
 rágzott Német Pláto Báro *J. Gottfried*
 LEIB-

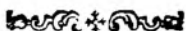
LEIBNITZ Úr, meg-fontolván az előtte élteknek vélekedések körül fenn-maradt nehézségeket az oktan állatok' Lelke körül, újjabb módot gondolt-fel az élő-állatok' Lelkeségéről. Hogy t. i. a' Teremtő még az első teremtésben minden élő-állatokat két különös természetű részekből, úgy - mint testből és lélekből alkotott; a' mellyek együtt az ő nemek' fenn-állásáig örökké elválhatatlanul úgy maradnak, és egy különös személlyt téfznek. Ezek közül pedig mindenikbe annyi személlyeket rejtett-el vagy póált-bé, a' mennyi fog valaha a'ból szaporodni. A' mellyek-is a' születéssel egymásból rendel *evolváló*dnak vagy ki-fej-tődnek. Meg-is kell vallanunk, hogy e' ben a' vé'ekedésben jóval nagyobb hihetőség láttasék, mint a' több vélekedésekben; az Isteni Böltséfség-is e'ben véghetetlenül tündöklök, ha szinte mi annak az *evolútió*-nak rendét és módját mostani véges elmé-inkel fel-nem érhetjük-is.

Fellyúl-múlja az emberi meg-foghatást ezeknek a' lelkes állatoknak e' Világnak minden részeit, a' földnek utolsó porától az egeknek mélységéig bé - töltő *vég*hetetlen

Izámok, és ki-befzéllhetetlen fok-féle külömböző formájok. Mellyektől, a' mint látzik, még elein annyira el-is ijedtek-vólt az emberek, hogy azoknak számba vételekről és meg-esmérésekről, a' köztök és előttök forgó néhány nagyobb állatokon kívül, femmit nem-is gondoskodtak. MÓSES a' maga Első vagy Teremtésről írt könyvében *R. I. 20, 21, 24, 25, 30.* az élő-állatokat öt nagy Nemekre osztotta: ú. m. *Barmokra, Vadakra, Repeső madarakra, Földitsúszó-mászó, és Vizben úszó állatokra,* a' mellyeknek hatodikul Urává tette az Isten' képére teremtetett *Embert.* A' Harmadik könyvében a' *XI-dik* Részben pedig két fő Nemeket tsinált mind azokból az okos és oktalan állatokból. Az *oktalan állatokat,* (tzélozván a' barmokra és vadakra) ismét két részre szakasztotta: *Egész körmü, és kettőbe hasadt körmü állatokra:* az egész körmüek közü értvén azokat-is, a' mellyeknek, mint a' kutyának, orofzlánynak, medvének 's a' t. egyes körmü újjakra osztott tenyeres lábaik vagynak. Külömböztette ugyan ott a' *kérőt rágó és nem rágó állatokat.* A' *vizben lakó állatokat-is* fel-

osztotta *tengerben és folyó-vizben lakókra*:
 mellyek közül megint külön tette, a' mel-
 lyeknek *úszó szárnyok és héjjok* van, és a'
mellyek szárny és héjj nélkül vagynak. A'
*Szárnyas állatok*at-is két alsó Nemre ren-
 delte: *Két lábu állatokra*, minémüek a' ma-
 darak, és *négy lábuakra* mint a' sáskák és de-
 nevérek. A' *két lábu szárnyas állatok*at
 ismét két fergekre osztotta: *Rágadozó*, és
nem rágadozó madarakra. A' *Túszó-má-*
szó állatok közt megint osztályt tett; az
 az: hogy azok közül némellyek *hajókon*
túsznak; mások rövid lábaikkal a' *földön*
máznak: mint a' menyét, egér, béka,
 sül-difznó, *Chameleon*, gyék, tsiga, va-
 kondok 's egyéb e'félék. Ólvassuk azt-is
 MOSESnél I. K. 2. R. 5. 20. hogy maga az
 Isten Ádám eleibe vivén a' teremtés után
 minden állatokat, ő azoknak a' maga ité-
 lete szerint, mind nevet adott; és a' vól-
 na ma-is azoknak nevek. De mik vóltak
 azok a' nevek MOSES sem tette fel, mások
 sem tudják. E'vel a' tudománnyal maradt
 az Élő-állatok' históriájában MOSES után az
 emberi nemzet ARISTOTELESig szinte XII.
 Száz esztendőig. A' mikor Nagy Sándor

800. talentumot ada ezen régi tudós Tanítójának; e' felett, minden-féle tanult vadászokat, madarászokat-is rendele melléje, a' kiktől az Élő állatok' természetéről tudakozodhatnék: idegen ritkább állatokat-is fokot küldöze néki, hogy azokat maga szemével-is láthatná, és azok szerint készítené az Élő-állatokról egy tökéletes munkát. A' mikor ARISTOTELES, meg-betsülhetetlen szorgalmatofsággal nagy históriát íra az Élő-állatokról. Mellyben annyiban különbözött MOSESTŐL hogy az Élő-állatok' egész Országát elébb két nagy szakaszokra osztotta (*in vivipara et ovipara*) az az; a' mellyek a' magok méhekben kiköltvén a' magok tojáfaikat elevenen szülik-ki azokat, és a' mellyek tojásúl szülik-ki a' magok fiait, és azután melegengetve úgy költik-ki. Az elevenen szülő állatok közi számlálta az embert, a' barmokat, vadakat, és némelly szárazon, vizen egy-aránt élő állatokat. Nem újjítottak azután e'ben ismét K. U. Sz. után a' közelebb múlt Száznak elejéig semmit a' Tudofok. Hanem a'kor JOHANNES RAJVS Ánglus Pap, de a' természeti dolgok' visgálásában különösen gyö-

gyönyörködő Úr, 50. évfolyam alatt folytatott szorgalmatoskodása közben észre vette, hogy az ARISTOTELES felosztása is az Élő-állatok' Országára nézve fokképen hibáznék, mind a' szülő, mind a' tojó állatokra nézve. Mert p. o. a' négy lábuak közt a' Krokodilus tojik: a' tsúfzó-mászók közül a' vipera és némelly tsethalak eleven szülnek. Azért ő helyesebbnek találta az Élő-állatok' Országát kívülről *szőrös bőruekre*, és *meztelen síma bőruekre*; belőlről *két uregü szívuekre* és *egy uregü szívuekre* osztani. Támadtak e'kor tájban Európának más részeiben felesen. Természetvizsgálók, a' kik a' Természeti históriának ezt a' részét is gondofabb vizsgálásra vették. És, midőn látnák hogy a' RAJVS *Systemája* szerint is fok-féle állatok maradnának - ki, mellyeknek ezen az úton esmértségekre jutni épen nem lehetne: igyekeztek ezt az Élő-állatok' Országát tellyesebb rendbe venni. Sok volna tsak meg is említeni kik mit vittek véghez e'ben a' dologban. Én illetem tsak a' bölts *Carolus LINNAEVS* rendit; a' ki, azon az úton a' mint bánt-vala a' Plánták' Országával,

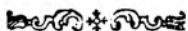
az Élő-állatok' Országában-is, a' mái Tudó-
foknak csak nem közönséges meg-egyezé-
sek szerint, leg tökéletesebb és értelme-
sebb fel-osztásokat és el-nevezéseket tett.

Külön választotta t. i. LINNAEVS leg-
előbb közönségesen azokat az állatokat:

I. A' mellyeknek, számtalan tapasz-
talások szerint, az ő *szívekben két ürejség*
van; és ezen ürejségeknek ajtai előtt két fu-
letske találtatik; minéműek az Ember, a'
négy lábú elevenen szülő és szoptato ok'alan
állatok: a' mellyekben azt jegyzette-meg,
hogy mind tüdőjokről lélekzelnek 's többire
szőrösök, öt érzékenységekkel birnak, be-
széllenek, a' vérek piros, meleg, ajjakok
húfos, kerek, egy-másra lapult, a' hím a'
maga veszfzejét a' nősténynek nyílásába
mélyen bé-eresztve nemz; és a' *szárnyas*
állatok, mellyeknek a' két első lábok hel-
lyett szárnyok; szőrök helyett tollok; aj-
jakok helyett egybe hegyződő tsont-orrok,
és négy érzékenységek van; énekelnek; a'
hím a' maga veszfzejét a' nősténynek ha-
fadékjába csak kevésbé bé-eresztve nemz;
tojásoknak héjja köves.

II. A' mellyeknek *szívekben tsak egy üreفسég és annak ajtaja előtt egy fületske van*: a' bőrök mezítelen, a' vérek piros de hideg, és tsak három érzékenységgel, ú. m. ízelítéffel, szaglással és látással birnak. Ezeket ismét, két-két *Classis*ba tette I.) a' mellyek vízben-is, szárazon-is élhetnek (*Amphibia*), tüdőjokról, magok tettzése fzerint lélekzenek, rövid lábaikon másznak vagy hafokon tsúfznak, némellyek hallanak is, 's hogy a' viz fülök' lyukába ne mennyen, azok fül helyett bőr-hártyával bé-vagynak fedve, a' hímeknek veszfzejek két águ, a' nőstények' tojásainak bőr-hajok van, a' melegben sziszegnek. 2-dikba tette az olyanokat, mellyek a' vizen kívül nem élhetnek, *machinai* módon, holmi lyukakon lélekelnek, lábak helyett úszó szárnyaik vagynak; a' hímeknek veszfzejek nintsen, a' nőstények' tojásai egészen sárgából állanak, szájjokkal tsemtsegnek: minémüek a' halak.

III-dik Fő rendbe számlálta az olyanokat, a' mellyeknek *szívekben egy ureg van, de annak ajtaja előtt semmi fületske nem találtatik*: vér helyett fejer nedveség'

ség foly a' testekben. A' mellyek-is két-félék: 1.) Elé nyúló érző szarvakkal felruháztattak. 2.) Érző szarvak nélkül való. Az első rendbe tartoznak a' bogarak (*insecta*): a' másodikba a' férgek (*vermes*). Azok többire lábon másznak, némelyeknek szárnyok-is van: lélekzetet testek' ólualain vésznek, szájok oldaloslag nyilik, agy-velejek nintsen. Érzékenységek szemből, nyelvből, tapasztalásból áll: bőr helyett tsont-kéreg fedi-bé testeket, melly az ő lágy belső részeiket tsont gyanánt tartja; szárnyaikkal száraz helyen zergenek; a' hímek veszfzejeket a' nőstényekbe mélyen bé-ereftve, és vélek egybe ragadva nemzenek. Ezek labak és szárnyak nélkül testek' egybe fugorításával 's ki-nyújtásával mozdúlnak elébb-elébb, titkofon lélekzenek, párosodás nélkül szaporodnak, nem lévén köztök nembéli különbség, fejek lintsen ki-tettzöképen, érzékenységek is csak az egy tapasztalásból vagy hozzáérésből áll. Így, a' LINNAEVS' felosztása szerint az Élő-állatok' egész Országa hat Fő Nemekből áll: I. *Négy lábu Jzoptató Állatokból (Mammalia)*: a' hová értetik két

karjaira nézve az Ember-is. II. *Két lábu tollas égi Madarakból.* III. Amphibi-umokból vagy vízben és szárazon élő mezítelen állatokból. IV. Halakból. V. Boga-
rakból. VI. *Férgekből.*

I. A' négy lábu szoptató állatok ő ná-la ismét hat alsóbb Nemekre osztatnak.

1.) *Ember formájúakra*, a' hol vagy-nak, maga az Ember, és a' majmoknak 16. mezítelen ábrázatu; és 2. szőrös ábrázatu nemeik.

2.) *Vadakra*, mellyeknek elől, mind fellyül, mind alol hat-hat fogaik vagynak, 's ezek közt kettő a' többinél hosszabb, 's kutya-fognak mondatik, mellyekkel a' húfokat széllyel szagatják és meg-ézik. A' mellybe ezen tizen-egy alsóbb Nemek foglaltatnak. 1.) A' Medvéknek két; 2.) a' Matskáknak nyóltz; 3.) a' Menyéteknek kilentz; 4.) a' Vidráknak két; 5.) a' Kutyáknak tizen-nyóltz; 6.) a' Tengeri bor-juknak és kutyáknak két; 7.) a' Nesteknek (*Viverra Meles*) három; 8.) a' Sül-difznok két Nemei; 9.) a' *Dasyfus*, melly *Indiakon* a' melegebb tartományokban ter-mó, nálunk esméretlen, szőrös labu, pán-tzél

tzél módra kérges hajjal bé-fedett bőrü, difznó fejü (mellyről pántzélos difznóknak is mondatnak, a' Spanyoloknál *Armadillo*, az Olofzoknál *Bardato*, a' Brafiliaiknál *Tatu* nevek van) állatnak hét Nemei; 10.) a' Vakondokoknak két; 11.) a' Denevéreknek öt Nemei. Mellyeket az ő fogaik' állása és rendi fzerint, egymástól fzembe tünöképen különböztetett. Apróbb vagy fzeméllyes Nemekre pedig mindeniket az ő farkaiknak, füleiknek, körmeiknek különös formáiból osztott-fel.

3.) *Gözükre* (*Glires*) mellyeknek elől két ki-nyúló éles fogok van 's azzal el-rágják a' kemény *materiakat*-is: a' honnan Németül *Nagende Thiere*, rágó állatoknak is mondatnak: minémüek az evet, nyúl, *Castor*, az egerek 's a' t.

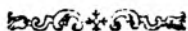
4.) *Barmokra* (*Fumenta, Bruta, Bestiae*) mellyeknek elől femmi rágó fogaik nintsenek, kérót nem rágnak: lábaikon e-gész tsont köröm van: minémüek a' ló, éléphánt, *rhinoceros*, *hippopotamus* vagy Nilusi tengeri ló, a' difznók-is közönsé-gefen az ő fogaikra nézve, lábaikra néz-ve az *Illyriai* difznok, mellyekről már

ARISTOTELES és ő utánna PLINIVS-is megjegyzették, hogy mint a' tsikók, hafítatlan körmük (*Solipedes*) légyenek: minémük régen *Macedoniának Emathia* nevü tartományában, ma itt Erdélyben-is a' Szilágyságban a' Szénáfi Urak' majorsági közt egész nyájjal találtnak.

5.) *Marhakra (Pecora)*: mellyeknek fellyül, elöl femmi fogok nintsen, alól 6. vagy 8. fogok van; körmeik kettőbe hafadt, tölgyök a' hátulsó lábok közt van: kéro't rágnak: minémük a' tevék, pé'smaketskék, a' szarvasoknak fok nemei, a' vad és házi ketskék, juhok, ökrök.

6.) *Mezei fog nélkül való Vadakra, (Agridae)*: a' mellyek tsak hofzszu nyelvekkel feprük-bé a' magok szájokba az eledelt: minémük a' hangyászó medve (*Myrmecophaga*) és a' tengeri ló (*Manis*).

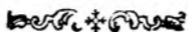
II. A' *Madarakból* hasonloképen az ő orroknak formájáról LINNAEVS hat alsobb Nemeket tsinált: 1.) *Olyveket (Accipitres)*, a' mellyeknek bé-horgadt hegyefs orrok, és hofzszu, horgas hegyefs körmök van: minémük közönségesen a' ragadozó madarak. 2.) *Szarkákat (Picas)*: a' mellyeknek

az orrok egyenes, fok szézeletü, laposfatska: a' hová számláltatnak a' kukuk és banka-is. 3.) *Ludakat* (*Anjeres*): a' mellyeknek az orrok' vagy ajjakok' szélei és ínyek fűrész formán fogafok, láb-újjaik, az úzás kedvéért, hárttyákkal egybe vagnak foglalva: minémüek közönségesen a' vizi madarak. 4.) *Harkályokat* (*Scolopaces*): a' mellyeknek az orrok gömbölyü, hofszu, síma, buta hegyü; lábaik fél tzonbokig mezítelen: a' hová tartoznak a' gémek és góják-is. 5.) *Tyúkokat* (*Gallinas*): a' mellyeknek az orrok egybe hegyzödő, kevésé meg-hajlott; a' felső kívül darabos: a' hová foglalja a' strutz-madarat, tüzokat, pávát, pujkát, fätzánt 's szártsát-is. 6.) *Verebeket* (*Pafferes*): a' mellyeknek az orrok egyenes, síma, töben vastag, és tövek modra egybe hegyzödik: a' hová számlálja a' galambat, húros-madarat, feregélyt, patsirtát, szájkot, pintyet, ökör - szemet, fetskét 's egyéb e'féle apro madarakat. A' mellyeket azután, a' benne találató különös jelekről, aprobb Nemekre el-öfztván, nevekkal-is meg-külömböztet.

III. Az *Amphibium*okat két Nemekre osztja. 1.) A' mellyek láb nélkül a' földön tsúsznak: mint többire a' kigyók. 2.) A' mellyek négy lábaikkal másznak: mint a' gyékek, sárkányok, békák, tekenós-békák.

IV. A' *Halakból*-is e'lébb négy felső Nemeket tsinált: alkalmatofságot vévén e're az ő szárnyaiknak helyjéről és állásairól. Mellyek fzerint azokat 1.) A' mellyeknek hafok egészen kopasz, és semmi szárny nints rajta, nevezte *Apodes*: minémüek a' *muraenák*, ángolnák. 2.) A' mellyeknek a' torkok alatt középben egy szárnyok van, az egész hafokon pedig több nintsen, azokat hivta *Jugulares*: minémüek a' tzet-halak. 3.) A' mellyeknek a' hafok' vagy mejjek' közepén kezdődik a' szárnyok és le-nyúlik a' hafokon, mint a' gob-halnak, tsukának, keszegnek 's a' t. azoknak *Thoracici* neveket adott. Azokat pedig 4.), mellyeknek alatt a' hafokon van szárnyok, mint a' hartsának, vizának, potykának, *Abdominales* nével különböztette. Mind ezeket ismét ezeknek a' szárnyaknak hárttyás, portzogós, tsontos, tövilfes, síma

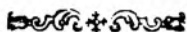
kézfületekről, és a' mint vagynak azok a' halaknak hátokon, oldalakon, farkokon, mellé adván az ő kopótyuiknak minémüségait-is, fok részekre osztotta. A' mellyeknek táborokra itt bővebben ki-terjeszkedni nints módunk.

V. A' *Bogarakat*-is hét nagy *Classis*-okra rendelte. 1.) A' mellyeknek kérges szárny-takarójok vagyon (*Coleoptera*): mint a' szarvas-bogaraknak. 2.) Mellyeknek harapó szájak a' mejjek alá bé-hajlott (*Hemiptera*): mint a' ptrütskőknek, palatz-férgenek. 3.) A' mellyeknek által-láttzó négy szárnyaik inakból háló módra szövődtek egybe (*Neuroptera*): mint a' kigyópáztornak vagy *Libellulának*. 4.) A' mellyeknek négy szárnyaik apró hártyátskákkal pénz formán borítottak-bé (*Lepidoptera*): mint a' pillangóknak. 5.) Mellyeknek egész hártyából készült mind a' négy szárnyok (*Hymenoptera*): mint a' méheknek. 6.) Mellyeknek csak két szárnyok van (*Diptera*): mint a' légynek. 7.) Mellyeknek semmi szárnyok nintsen (*Aptera*) hanem hat lábaikon másznak és ugranak, mint a' tetvek és balhák: a' hová számláltatnak a' mójpók,

pók, *scorpio*, rák 's egyéb e'féle, több vagy kevesebb lábakon mászó állatok.

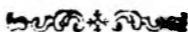
VI. A' *Férgek*-is LINNAEVSNAI négy-félék: 1.) Tsúszók minden tagakra való ofzolás nélkül (*Reptilia*): mint a' geleszta, vér-szípó. 2.) Plánta forma élő-állatok, a' mellyek mezítelen testel tagakra vagy ágakra ofzlanak (*Zoophyta*): mint az édes vizekben termő *polypusok*. 3.) A' mellyek tserép vagy köves kéreggel bé-tsinálják magokat (*Testacea*): mint a' tsigák. 4.) Mellyek kőből formálnak magoknak házat (*Lithophyta*): mint a' klárifok. Ezeknek ismét' mindeniknek gráditsonként néhány rendbéli fel-ofztáfaik vagynak: mellyek szerint különböző-külömb nével-is neveztetnek.

Ezen az úton tehát már ma a' kik valamely eleikben akadt idegen élő-állatnak esméretségére akarnak jutni, el-nézzvén a' közönségefebb jelekből a' Fő nemek közül, mellyikre tartozik az az állat, nem nyargalják vakon fel az Élő-állatok' egész Országát, hanem tsak annak kívánnak hamarjában végére menni, mellyik alsóbb Nemre vagy *Classisra*; azon *Classis*ban ismét mellyik *Speciesre* tartozzék. Így szállnak közelebb-

közelebb annak nevének meg-határozására. Bámulunk bizony mi rövidebb látásuak, midőn szemléljük, mennyire vitték a' magok esméretségeket illy rövid idő alatt a' Természetnek gondos Visgálói e'ben a' meghatározhatatlanúl ki-terjedő Országban-is! és melly fok, ez előtt hírül sem hallott, állatoknak adtak már tulajdon neveket!

Nem kevésbé tsudálatos az élő-állatokban az ő *szaporodásfok* és *életeknek módja*-is, miképen rendelte-ki e' földnek szoros golyóbifotskáján a' Természetnek Nagy Ura ezeknek a' számtalan állatoknak mind lakáfokat, mind eleségeket; még pedig úgy a' mint azok az ő természeteikkel leg-jobban egyeznek, és nekik leg-gyönyörösebbek. A' mi az ő *szaporodásfokot* nézi: Jó rendin ki-bizonyosodott 1.) Hogy minden állatok tojásból kelnek-ki, némellyek annyok' méhében, mások tojásul jöven-ki onnan, és az itt künn való melengetés által élednek-fel; 's mikor a' tojás' nedves-ségéből annyira nevedektek, hogy ott többé el-nem férnek, 's nints mit egyenek, úgy rontják-ki a'ból magokat. 2.) Kétség kívül tétetett az-is, hogy a' hímekkel való
kö-

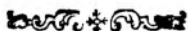
közösülések nélkül foja egy nősténynek tojása sem kél-ki, se benn az ő méhében, se az itt künn való melengetés által. De, mit tegyen e're a' hímnek hozzá járulása? e' lelkesíti vagy eleveníti-é meg a' nősténynek tojásában aluvó kész magzatot? egészen önti-é a' hím által testestől, lelkestől a' nőstény' tojásába a' magzatot, és az ott mint a' gabona-fzem a' földben csak fel-nevekedik? vagy csak a' testet adja-által, és az Isteni erő lelkesíti ott azt meg? Egész *Organummal* legyen-é a' kor az a' test, vagy pedig csak *materiálul*, és ott helyben a' Természet a' maga munkátságával formálja-ki azt? a' hím' és nőstény' magvának egybe elegyedéséből készüljen a' *materia*? még eddig úgy, a' mint a' minap BUFFON Úr gondolkodott, hogy t. i. a' magban legyenek mindenik részről, a' testnek minden részeiből, a' test' munkátsága által kiválasztatott *essentialis* részetskék, és, midőn azok a' közösüléssel egybe elegyítettnek, *fermentatio* támad mint-egy benne, melly által a' részeknek addig együtt lévő részetskéi mindenik a' maga helyére takarodván, önként formálódik a' test? Mind ezek,

mondom, 's ha még valami képzelt módok lehetnek az élő testek' eredetéről, örökké való titokban fognak az emberek között maradni. Vagynak állatok, a' mellyek egyszeri közösüléssel öt, hat 's több magzatokat-is nemzenek, mint a' disznók, kutyák: másokban a'ra, hogy egy magzatjok légyen-is, két három rendbéli közösülés kívántatik, mint a' tehenekben, kantzákban, juhokban. A' plánták' tetvei a' *Phil. Stat. MÜLLER'* meg-jegyzése szerint *Volfst. Nat. Syst. T. I. p. 10.* egyszeri közösüléssel öt ízig el-fzületnek, fok bogarak három rendbéli születésen mennek-által, míg a' magok természeti formájokat fel-öltözhetik: mint a' pillangók, legyek, méhek. Az *Ephéméra* nevü fejer pillangótska, Németül *Ufer Aas*, elein egy kis féreg, azután halatska, utoljára egy kis madaratska vagy pillangó. A' melly állapotokon ez egynehány órák alatt mind által-mégyen, azután tojik 's meg-hal. A' melly férgek kevés napok alatt elégségesek magokat ezerig-is el-fzaporítani. Meg-jegyzésre méltó nagy dolog továbbá e'ben az élő-állatok' szaporításában, hogy az olyanok, a' mellyek

lyek a 'Természet' rendiben szükségesebbek fokkal bővebben; a' mellyek pedig nem annyira szükségesekek, vagy fok eledelt kívánnak, 's e' miatt nagy pufztitást tenének, székebben szaporodnak. Így az éléfánt két esztendőben egyet fiadzik: a' juh, ketske minden esztendőben hol egyet, hol kettőt. A' farkas a' JONSTON' írása fzerint *Praef. ad Hist. Nat. Quadrup.* életiben egyszer kölyközik: a' házi szelid állatok egész holtokig minden esztendőben fiadzanak: az ülük vagy ölyvek esztendőben tsak kettőt, leg-fellyebb négyet tojnak: a' tyúkok, galambak, rétzék harminztat 's többet-is.

Nem lehet itt nem tsudálni azt-is, miként szorgalmatoskodik ezek közül mindenik, hogy az ő fajzatja *életben jöhessen e' Világra, azután-is hogy valami erőszak által el-ne veszjen!* Az elevent szülőök a' magok tejekkel miként szoptatják azokat! és miként védelmezik minden ellenségek ellen! A' mellyek tojásból kóltik a' magok fiait, melly mesterségesen készítenek azoknak fészket, és azt hogy bér ikmeg gyenge fű-szálakkal és tollu-pilhékkal,

hogy a' tojások a' forgatásban el-ne törje-
 nek, se míg étel-keresés végett azokról
 egy ideig el-kelletik kelniük, meg-ne
 hűljenek, se azután az ő fioknak mezíte-
 len gyenge testek meg-ne sértődjenek!
 hogy hordják minden felől azok az ételt,
 és félig magok gyomrokban meg-emészttve
 magok meg-fofztásával, miként öntik azt
 által fiatskáiknak szájokba, hogy az ő gyen-
 ge gyomrok azzal inkább birhasson! A' fo-
 lyom-madár a' kősziklák' tetején olyan
 helyre rakja a' maga fészket, a' hol a' Nap'
 sugári meg-ütköznek, hogy ott az oda hor-
 dott dög-húst a' meleg el-fenyvesztvén, az
 ő fiai azt meg-ehefsék. A' kukuk, tudván
 a' maga nyughatatlan természetét, hogy ő
 se tojásai' ki-költésére, se fiainak fel-neve-
 lésére a' miatt elégséges nem volna, a' po-
 száta-madár' fészkebe tojik. Egyéb állatok,
 mellyeknek a' magok tojásaiknak ki-költé-
 sében, és fiaknak fel-nevelésében nintsen
 módjok, olyan helyekre tészik-le a' ma-
 gok tojásaikat, a' hol azok a' Nap' melegé-
 től vagy egyéb melegtől önként ki-kelvén,
 azonnal magok természetekhez illendő ele-
 delt helyben kaphassanak. p. o. A' halak,

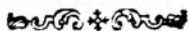
nem

nem a' mély vizek' fenekén, a' melly hi-
 deg, hanem a' tsekélyebb vizekben, ol-
 lyan helyeken erefztik ki a' magok tojásait
 vagy ikráit, a' hol a' vizet a' Nap' sugári
 nyárban által-melegíthetik, 's ez által azok
 ki-kelhetnek, és a' szárazról bé-mosódott
materiákból és vizi férgekből eleséget kap-
 hatnak, a' nagyobb halak' fel falásától-is,
 gyenge korokban, nem félhetnek. A' bé-
 kák és gyékek a' magok tojásaiknak az ál-
 ló meleg tok' fzélein sáros és hináros hel-
 lyeket keresnek, a' hol azok a' Nap' me-
 jegétől tavaszszal ki-kelvén, magoknak mind-
 járt eleséget-is kaphaffanak. Ugyan ez ok-
 ból, a' pillangók az élő-fák' leveleire és
 virágjaira alol; a' fzarvas-bogarak az élő-
 fák' hajaiba; a' legyek a' húfokba és egyéb
 rothadtságba menő nedves *materiákba*; a'
 szúnyogok az álló vizek' színére és egyéb
 nedves helyekre; a' szőr-mój a' bőrnek
 szőrei közü; a' liszt-mój a' lisztbe; a' fajt-
 mój a' fajtba; a' baromi légy (*musca ostra-*
cea) az ökrök' hátába a' bőrt hegyefs farká-
 val által-fúrván, annak sebibe; a' sáska a'
 száraz szántó-földeken és réteken farkával
 áfott gödrötskébe erefztik-bé a' magok to-

jáfait. A' hol mind ezek ki-kelelésekig bá-
 torságban maradván; ki-kelelésekkel mindjárt
 ételt kaphatnak. Hogy pedig az alatt-is, míg
 az azokat ki-költő meleg bé-következnek,
 a' hideg és nedvefség el-ne ronthassa az ő
 tojáfaikat, azokat tsudára méltó mesterség-
 gel bé-tsinálják. A' tsere-bugák, tsipke-
 és fejer füz-fa ró'sák, a' jegenye-fák' le-
 velein termő verefs borsók, a' fáknak ága-
 it fel-füzött gyöngy módjára fok rendel tö-
 mötten körül övedző szemetskéek, nem e-
 gyebek, hanem e'féle bogaraknak magok
 tojasinak számára készített házak. Ezeket
 foglalják magokba nyárban a' fáknak azon
 tsudálatoson egybe-fodrott levelei-is, mel-
 lyet a' tudatlan köz-nép a' boszorkányok'
 járására magyaráz. *Reaumur*ból írja *LIN-*
NAEVS Amoenit. Acad. T. II. Diff. 44 de
Miraculis Insectorum, hogy egykor Páris-
 hoz közel egy kertész áfogatván az Ura'
 kertében, néhány tsudálatoson egybe-fzött
 font és bogzódott tsonókat talált: a' miné-
 müeket ő emberi kéztől lehetetlennek tart-
 ván tsináltatni, ördögi munkának gondolt,
 és egyenesen a' kertnek meg-kuru'slására
 magyarázott. Azért mezítelen kezivel hoz-
 zok

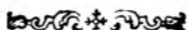
zok érni nem-is bátorkodott: hanem kez-
 tyübe egynehányat fel-fzedvén, elébb a'
 szomszédinak, azután a' faluban lakó Pap-
 nak meg-mútatott. A' kik-is fo ha a'fé-
 lét addig nem látván, azt mindnyájon bo-
 fzorkányi varáslásnak lenni állatták; hoz-
 zá adván a' Pap, hogy ő e'féle bofzorká-
 nyi kötésekről a' könyvekben olvasott-vól-
 na. Azért, szörnyen el-ijedve, három-
 szor négyszer kerefztet vetvén reá, jovall-
 ja a' kertésznek, hogy haladék nélkül vin-
 né-bé Párisba a' kert' Úrának, ne hogy jö-
 vendőben az e'ből következő gonofz né-
 ki tulajdonittafsék. A' ki-is nagy pihegve
 és el-sárgúlva bé-vízi ezeket Párisba, és
 meg-befzéli hol kapta, és mit mondanak
 rólok. A' kert' Ura-is, nem tudván ezek-
 ről többet, meg-kérdi a' *Chirurgusát*. A'
 ki hasonlóképen e'hez szólni nem tudott.
 Azért haladék nélkül vízik a' városi *Phy-
 sicushoz* NOLLET Úrhoz. Mellynek látá-
 sára ez nagyon meg-örül; és értéfeke ad-
 ja, hogy ezek nem egyebek, hanem hol-
 mi férgeknek házai vagy fézfkei. Mellye-
 ket előttek, az ő szörnyülködésekre, res-
 tegvén, ne hogy e'bol azonnal valami go-
 nosz

nosz támadjon, bontogatni-is kezdé, és megmútatá nékik NOLLET Úr, hogy azokban a' *Centuncularis* nevü méhetskének fiatskája légyen, a' melly azt a' tsonot a' maga tojásainak fézfkül ró'sa levelekből készíttete-va. Es így az egész *Magia* vagy ördögi *practica* el-enyészék. Egy falusi leányka künn járogatván a' kertben, látja hogy a' tsalyán-leveleken mint a' bé-pólált tsetsemő fok olyan forma finum arany tsonmótskák vólnának. Le-fzedi azokat nagy örömmel, és mint ritka kintset a' házbélieknek tsudaúl mútogatja, és bé-takargatva a' maga ládájába el-zárja. Nehány napokig a' városba fordulván, viszfza jövet alig várja, hogy ezen drága portékáját megtekintse: hát teli a' láúája apró tarka pillangókkal: mellyen el-fakad sírva, hogy az ő drága kintsét valamelly gonosz el-lopta és a' helyett ezeket a' pillangókat tette; ingyen sem gondolkodván se ő, se az ő hozzá tartozók, hogy azok az ő arany-bubátskái az e'féle pillangók' *Larvái* lettek-légyen, és a' melegben természet szerint magoktól költek-ki. Sok illyen forma tsuda dolgokat beszéll az irt helyen a' böls LIN-

NAEVS ; mellyeket a' tudatlanak ördögi tsj-
nalmánynak tartottak , 's tartanak ma-is az
e'félékhez nem értök , holott valósággal
tsupán tsak a' férgeknek 's bogaraknak az
ó tojáfaik' 's gyenge fiaik' számára készített
hajlékok légyenek. Mellyeket ott, a' kik-
nek módjok van benne, meg-ólvadni gyö-
nyörőség léfzen. Mi többet a' rövidség'
kedvéért ide fel-nem tehattünk.

Bámulunk, nem-is ok nélkül, mihellyt
a'ra fordítjuk elméinket , *miként töltötte-bé
a' Természetnek véghetetlen bőltsefségü és
gondofságu nagy Ura e' Világnak minden
részeit és mor'salékjait élő-állatokkal ? és
miként tartja és táplálja mind azokat
magok természetekhez illő eledellel gazda-
gon?* A' levegő-égnek, a' földnek, a' vi-
zeknek mind vagynak magok különös ál-
lati : más állatai vagynak a' fagyos Éfszak-
nak : mások a' heves Délnek. Más állatok
laknak az erdőken : mások a' feun-való ha-
vasokon 's kősziklákon : mások a' pufztá-
kon : mások a' lakó földön : mások a' mező-
ken , réteken , szántó-földeken : mások a'
ganéjban és a' földnek egyéb undokságaiban :
mások a' tengerben : mások a' forrásokban,
folyó-

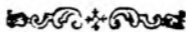

folyó-vizekben, patakokban: máfok a' nagy tokban, potsojákban: máfok a' sós; máfok az édes vizekben: máfok az eső-vizben: máfok a' hóban. Nem tsak, hanem minden plántáknak, sőt azoknak minden részeiknek külön-külön *alumnusai* vagynak. Magok azok az élő-állatok-is a' magok testekkel más állatokat vagy tetveket táplálnak; azok a' tetvek ismét más tetveket: 's mind ezek úgy vagynak el-rendelve, hogy egyik a' másiknak határát nem háborgatja, az eleséget előle el-nem kapdoffa; nem lévén néki a' maga természeté szerint a'ra szük-sége, a' mivel a' másik él. Némellyek füvel, szénával; máfok magvakkal, gyümölcsökkel; máfok húffal; máfok férgekkel élnek: máfok a' földnek 's plántáknak nyálas 'síros nedvefségeit nyalják.

Ki-befzélhetetlen az élő-állatoknak az *a' szorgalmato/ságok és elmé/ségek-is*, melly szerint ezek közül mindenik a' maga szaporodását épen a'ra az időre tartja, mellyben az őtet néző eledelnek leg-nagyobb bővsége van; és a' mint fel-kereli és megváltasztja a' néki hasznos eledelt. A' ló a' vizi-bürköt, mint néki mérget, nem illeti;

a'

a' ketske ellenben ezt keresi : a' tehén a' réteken az arannyal-verfengót el-mellózi ; a' juh jó szível meg-éfi. A' kutya-téj-fü, égetó talyán, a' négy lábu állatoknak mérreg ; fok férgeknek kedves eledel. A' dö-göt, ganéjt, rothadtságot minden tífzta állatok útálják ; a' fajok, hollók, legyek, bogarak ezekben gyönyörködnek. A' ké-szület-is, meilyel mindenik állat magának e-leséget szerez, felette tsudálatos. A' fajok és hiuzok mezfíze látállal ; a' barmok élefen-ízelító nyelvel ; a' kutyák, dífznók mezfíze fzagló orral ; a' pókok felette éré-keny testel 's a' t. úgy vagynak fel-ruház-tatva, hogy a' magoknak való eledelt mezfí-sziról-is éfzre vehesék. A' fajok, mint-hogy egyéb állatoknak ragadományából él-nek, horgas és hegyefs erős tsont-orral és körmökkel ; a' dífznó túráshoz való por-tzogós húfos orral bír, meilyel a' földben el-rejtetett néki való gyökereket kívülról meg-érzi, és fzigalmatofon ki-túrja. A' hód, vidra, minthogy halakkal élnek, úfzó lábakkal ; a' haláfzó gém hofzfzu lábakkal és nyakkal van fel-kéfszülve, hogy a' viz-be bé-állhaffon, és a' halakért jó mélyen bé-

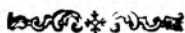
bé is nyúlhasson. A' majomnak, evetnek, emberi kéz forma tenyeres és újjas első lábai vagynak, hogy gyümölcsöt szedhesfen. Így vég nélkül minden egyéb állatok-is, a' magok' eledelek' meg-fszerzésére és lakó helyekbe való hordására leg-alkalmatofabb tagakkal vagynak fel-ruháztatva. Vagynak a' mellyek előre meg-gondolván, hogy majd télre magoknak való eledelt nem kaphatnak, a'ból őzfzel jó elein egész télre elegendő tárt raknak, mint a' hangyák, mókufok, gözük, hórtsökök, hódok, majmok, méhek 's a' t. Vagynak, különösen az égi madarak közül, a' mellyek a' magok rendes lakó helyekről a' téli hidegnek bé-következése előtt étel' keresés végett a' melegebb tartományokra által szoktak nyomulni, 's onnan a' tavaszi melegnek meg-újulásával, midőn ott-hon újra eledelt kaphatnak, és az ő szaporodásoknak ideje-is el-jött, a' melly úton el-mentek-volt, azon ismét visszfa takarodnak; minémüek a' góják, darvak, gének, pintyek, húros-madarak, feregélyek, barázda-billegetők, filemilék, házi füstes fetskék 's több e'félék: mellyeknek számát

145 re vízi LINNAEVS *Amoen. Acad. T. V. Diff. LXXV. Diff. Aves Migratoriae.*
 Vagynak a' mellyek hogy az étlenség miatt télben, midőn az ő eleségekre való *materialákat* a' fagy és hideg előlek majd el-zárja, el-ne veszfzenek, a' földbe előre készített lyukakba a' hová a' hideg bé-nem hathat, fokban együtt, hogy egy-más melegtől-is élelzfzenek, az őfz' vége felé bé-takarodnak, és együvé feküve egész télen által alufznak. A' melly idő alatt, a' LISTEK' meg-jegyzése fzerint, az ő gyomroknak és beleiknek geleszta formán mozgó *fibrái* mozgani meg-fzűnnek, és ez okból ételt fem kívánnak: miglen tavaszszal az idő' fel-melegülésével a' *Spiritusok* bennek újra meg-indúlnak, és ezeket a' *fibrákat*-is meg-mozdítván, az álomból fel-ébrednek, és az éhség miatt lyukokból kijöni kénfzeritttetnek; mint fselekefznek a' fzurke evetek vagy pelék, havafi morgó nagy egerek (*marmottae*), a' patkányok, sül-difznók. A' madarak közül a' denevérek, a' parti-fetskék (a' mellyek fokban a' tók' fzélein a' nád-fzálakra fokban egybe-

kapcsolódva, magokat a' vízbe bé-merítik és a' jég alatt a' meleg sárban *Martiusig* alufznak), a' kakukok, bűdöfs-bankák, szajkok 's más e'féle restebb madarak; melyek-is a' fák' udvaiba télre el-rejtik magokat. A' medvék őszfel jól meg-hízva, a' magok barlangjokba mohval magokat jól bé-tsinálva, többire álommal, és magok' talpok' nyalogatásával töltik egész télen az időt.

Nem említem már most, rövidség' kedvéért, azokat a' tsudálatos mesterségeiket az élő-állatoknak, kivált a' ragadományból élőknek, a' mint más állatok után ólálkodnak, és szokták azokat magok kezekre keríteni; és azt a' ferény vigyázást és gondos szorgalmatofságot, mellyel ezek a' prédának ki-tétetett szegény állatok, természeti indításból, minden tanítás nélkül vigyáznak azokra a' magok ellenségeikre, mint irtóznak azoktól, és előttek, ha lehet jó elege, magokat miként rejtik-el, ostromláfokat mesterséges tsalfa vetésekkel sokszor szerentséfen miként kerülük-el, vagy kéntelenségből vélek szembe szállva, a' természet-

szettől nekik adattatott fegyvereikkel egész erőből melly okoson védelmezik magokat. El-hallgatom azt a bölts gondviselelést-is, miként osztotta-fel a Teremtő a hatalmasabb prédáló vadakat a földnek különböző tartományain, hogy együtt és egymás ellen ne kegyetlenkednének; tévén az orosz-lányt a heves Déli Országoknak, a medvét az Északi hideg tartományoknak lakosává. Így a tigriseknek és farkasoknak-is szállást egy-mástól megszűze, miként rendelt. Nem szóllok az élő-állatok testeiknek külső formájokról-is, minthogy ezek inkább emberek' szemeibe tűnhetnek. Említem csak az éléfantnak és tzeethalnak *nagyságot*, mellyeket egy nagy meg-lelkesült tsont-hegynek vagy halomnak gondolhatnál inkább mint rend szerint való élő-állatoknak; és a' fajt-móznak (*Acarus Siro*, Németül *Kasé milbe*) *kitsinységét*: a' mellyek közül, egy puzta, egészséges szemtől fel alig vehető fajt-mor'salékban, BACKERVS a' maga nézését öregbitő üvegével egy tsomóban felette fokot látott; a' mellyek az ő testeiknek minden részeire fokkal meiterségefebben

valának ki-készülve mint az éléfant. Az egész testek, *igy ír* rólok MÜLLER *Vol. N. S. Vol. V. p. 1049.* szőrös fertével bé-bo-rúlt, a' farkok vastag és kerek, a' fejek fe-lé egybe hegyződik, az ő nyóltz lábaik borzos szőrösök, a' színek az egész álla-toknak által-láttzó sárga. Mellyektől a' ré-gi száraz dífznó-hójagban, mondolában, zab-lisztben találtató mojak-is kevésbé kü-lömböznek. A' kőris-fának haján taláttat-nak holmi palatz-féreg forma férgetskek, mellyeknek színek a' *Kermes*-maghoz ha-sonlit; a' mellyek-is a' MÜLLER' meg-jegy-zése szerint, olyan kitsinyek, hogy egy hüvelyknyi négy szegü helyen, húsz ezer közülök könnyen el-fér. A' bors-vizben, mikor t. i. a' borsra lágy meleg vizet ön-tenek, olly képtelen apró férgeket látott *microscopiummal* LEEWENHOECK, hogy a-zokból száz *millio* nem tett-vólna nagyobb tsomót mint egy szem főveny. Vagynak fok ezeren egyéb e'féle férgetskek-is, a' mellyek kitsinységek miatt, talám az embe-rek' esméretségére foia nem juthatnak. Szóllok utoljára tsak kettőt hármot ezeknek

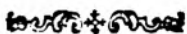
a' véghetetlen számu , tsudálatofon élő állatoknak eddig elé-tapasztalt némü-némü *hajznaikról* az emberre nézve.

A' mi illeti először is a' *ragadozó állatokat*: Nem vólna a' föld' színe elégséges el-tartani annyi-féle, és olly számtalan fokságát az élő-állatoknak, mellyekben az Isteni jóság, bőltsefség, hatalom azok' életek' adásában, véghetetlen szaporítá-fokban, tápláláfokban, és rendelt idejek' ki-töltésében 's a' t. kívánta meg-ditsőíteni, 's magát az emberek' szemei eleibe terjeszteni, ha ezek a' ragadozó állatok magok tápláltatáfokra azokból fokat el-nem pufztítának. Lehetetlen vólna, hogy egyebeket el-hallgallak, nyárban az *Aërben* el-szaporodott szünyogoktól, moslitzáktól, legyektől és egyéb bogaraktól meg-maradni, ha a' madarak és a' pókok azokat nem fogyatnák; a' pókok mindent egybe-gázolnának, ha az apróbb madarak őket-is el-nem ragadoznák; ki-győzné a' tyúkokat, rétzéket, lúdakat gabonával el-tartani, ha a' földnek apró férgei nekik olly kedves eledelek nem vólnának? A' ragadozó ma-

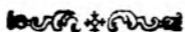

darak az ember' szájából-is ki-vonnák a' tyúkokat, lúdakat, rétzéket, nyúlakat, bárányokat, ha az apró madarak az ő prédáik nem lennének. Égyiptom Országát a' Világnak ezt a' gabonás tárházát a' kigyók, békák és egyéb tsúfzó-máfzó állatok régen lakhatatlanná tették-vólna, ha az Északról a' téli hideg előtt oda által-nyomult góják, gémek, solymok és egyéb madarak azokat nem fogyatnák. Az egerek mindenünket egybe rágnák, ha a' matskák, menyétek, sül-difznók miatt kedvek fzerint szaporodhatnának és életben maradhatnának. A' meg-dög-lött állatok testeiknek el-fenyvedésével az *Aërt*-is dögletettség tennék, ha a' medvék, kutyák, farkasok, fások, hollók azokat ide-jén-korán meg-nem ennék. A' sáskák a' földnek színéről minden zöldséget meg-e-mésztenének, ha a' *Seleucides* madarak, szajkók, tsókák, feregélyek és egyéb e'félék, közülök fokat el-nem kapdosnának, vagy a' szél el-ragadván őket, a' tengerbe nem seprené, hogy ott a' halak' eledelivé légyenek. *Americának* fok tartományai-ban a' számtalan mérges bogarak' és férgek'

mar-

mardosáfai miatt az emberek régen mind el-veztek-vólna, ha bizonyos nagy hangyák házról házra járva azokat fel-nem keresnék és meg-nem ölnék. Nem lehet okos embernek reá ügyelés nélkül el-mellőzni azt-is, miképen éljen gyakorta a' Termézetnek Fő Igazgatója ezekkel a' kártékony állatokkal, az el-fajúlt háládatlan emberi nemzetnek meg-ostorozására-is. Hogy régibb és távulabb történt példákat elé ne hozzak, eleven emlékezetben lehetnek e' mi hazánknak-is fok részeiben a' hernyóknak, sáskáknak, egereknek pufztitáfai. A' közelebb múlt Száznak végén egész Hollandiát szinte utolsó veszedelembé hozták-va a bizonyos, annak előtte nem láttatott tengeri fzu-férgék, a' mellyek a' tenger' gátjaiba és a' ki-kötő-hellyek' partjaiba bé-vert, a' roppant nagy fákból kézfűlt töveket kevés idő alatt mint a' mój a' ruhát, úgy meg-eméftette-va, nem segíthetvén azok ellen femmi emberi igyekezet, úgy hogy már tsak a' láttatik-va hátra lenni, hogy a' töltések bé-omolván, a' tenger az egész földet el-borítsa: a' mikor reményte-

len bizonyos férgek, és azokból különös legyek támadának, a' mellyek kevés idő alatt azokat a' fzu-férgeket mind el-veszték. A' *Tarantula* pókok' veszedelmes mardosásai *Neapolis'* környékén; a' *Scorpiok'* tsapdosásai a' Nap-keleti *Indiakon*; a' *Kackerlak* nevü bogarak' marási a' Nap-nyugoti *Indiakon*; a' daráfok' kegyetlenkedése *Laplandban*; a' mój-férgek' eméztése *Finlandiában*, méltán e'féle ostorozásnak tartathatnak. Láttá *Sveciának* Északi tartományában SOLANDER, miként erefzkedtekle az *Aërből* holmi tzérna-fzál forma férgek az élő-állatokra, mellyek azoknak bórin hirtelen által-hatván ifzonyu fájdalmokat szerettek, és egy két fertály alatt meg-ölték azon állatokat.

De hogy az élő-állatokból egyenesebben venni fzkott hasznokra visszsa térjek: Meg-fzámálhatatlanok, és elegendőképen meg-fem betsülhetők azok a' hasznok, mellyeket az éléfántok, tevék, öszvérek, lovak a' terhek' hordozásával; az ökrök a' fzántással; a' tehenek a' téj-adással; a' juhok a' gyapjokkal; a' madarak tolok-

lokkal és tojásaikkal; a' medvék, farkasok, rókák, nestek és nufztok bőreikkel; a' hernyók felyem-ereftéfekekkel; a' mézár-szék-re való barmok húfokkal; a' szarvas marhák fagygyokkal; a' szarvatlanok hájokkal; a' szelid állatok trágyájokkal; a' tethalak sírjokkal; a' méhek viazszokkal és mézekkel; egyéb állatok egyéb szolgálatjokkal naponként az embereknek téfznek. El-annyira, hogy épen érzékenység nélkül való oktalan szív volna az, a' ki a' Teremtőnek böltsétségét, hatalmát és az emberi nemhez ezekben egyéb teremtései felett meg-bizonyított jóságát éfzre nem venné, meg-nem esmérné, és tsókolgatva nem tisztelné. Ezekre kívántalak Kedves Ólvasó! e' néhány jegyzésekben én-is tégedet ferkenteni; 's ha talám a' Termézetnek e' ditsőséges Országában eddig elé mint jövevény tsak úgy vándoroltál, az ügyelésre fel-indítani: ne hogy majd midőn ama Fő Gazda az élő-állatokból-is ürefs gyomrodnak meg-elégítésére gazdag asztalt fog teríteni; igafságot szomjuhozó nemes elméd ezeknek véghe-

tetlen gyönyöröségei közt éhen és szomjon maradjon : vagy , a' val vádoltasál , hogy mint a' fejét földbe szegzett dísznö fel-fzedi a' makkot , de honnan hullott oda , nem tudja : úgy te-is , a' mi elődbe akad , 's szájad' íze szerint van , meg-ezsed , de honnan , és hogy került a'zta-lodra , a'ról nem-is gondolkodol. Nem azért ruházta-fel a' Teremtő Nagy Jóság az embert minden egyéb állatok felett értelmes és okos Lélekkel , hogy ő-is , mint a' többi , élvén tsak egyék , hanem hogy az ő bölts munkáit szemlélvén , azoknak meg-gondolása által az Istennek-is esméretségére juthasson , és az ő véghe-tetlen tökéletességeit imádva tisz-telje , ditsőítse.

E' Harmadik Darabban találtató

nevezetesebb Dolgok'

L A I S T R O M A.

NEGYEDIK KÖNYV.

A' Húfos Eledelekről.

ELSŐ RÉSZ.

A' Hús-Ételnek Eredetiről.

	<i>Levél.</i>
Az Özön-viz előtt vólt-é szokásban a' Hús-étel?	1
<i>Pythagoras</i> ki vólt? és miért tiltotta-vólt-el a' Hús-ételt?	5
<i>Porphyrius</i> ezt több okokkal-is erősíti	6
A' Keresztyének-is őket fokban követték	7
A' Görögök hogy kaptak a' Hús-ételre?	7
A' 'Sidók Isten' engedelmeből mikor kezdetek húst enni?	9

A'

Nevezetesebb dolgok

	<i>Level.</i>
A' Tiszta v. meg-ehető, és Tisztítalan v. meg-nem ehető Élő-állatokról ki-adott Isteni törvények	10
Oka ezeknek	11
A' 'Sidók miért nem észik-meg a' marháknak hátulsó tagjait ?	12
Mubammed habzó rendelkezései a' meg-ehető és meg-nem ehető Állatokról	12
A' Természet mit dictál ?	14
Mi Keresztények mire vagyunk e' részben kötelesek?	15
A' Hús-étel rövidítette-é az Emberek' életét ?	17
A' Hú.-étel mennyiben árthat?	19
A' Húfok közül mellyik mennyire tartattathatik egészségesnek vagy egészségtelennek magában ?	21
Az Allatok' nemek és lakások szerint	23
Az Eteleknek és Italoknak minémúsége szerint	24
Az Állatoknak idejek szerint	26
A' mennyiben himek, heréltek, nőstények	27
A' jó és rossz-féle húsnak jeleiről	28
A' beteg marhák' húsa' ártalmos voltáról	28
Példákkal világosittatik	29
Az élettől még meleg hús mennyire egészséges ?	30
Tartani a' húst jó-é ? és meddig lehet ?	31
A' bűdöls hús ártalmos	33
Hogy lehet poronyóbbá tenni a' húst ?	34
A' bé-pátzolás, bé-sózás, fel-füstelés, szelen szárazítás, az egészséggel mennyire egyeznek ?	34
Az Állatok' tagjai közül mellyik mi-féle természetű ? Nevezetesen :

L a i s t r o m a.

	<i>Levél.</i>
A' Fő és Lábok ? . . .	37
Nyelv ? . . .	38
Nyak, Szív, Gyomor, Belek, Tölgy ? . . .	39
Vesék, Herék, Mirigyek, <i>Sumen</i> , Máj, Lép ? . . .	40
Tudó, Agy-velő, Szem ? . . .	41
Kövérések, Kontz-velők . . .	42-
Ezek közt mi különbség van mind magára, mind a' vélek élökre nézve ? . . .	44
A' Vért meg-ehetni-é ? . . .	46
A' forró étkek ártnak ? . . .	50
Miért kaptak némelyek rajta ? . . .	51
Hidegen, melegen miket jobb enni ? . . .	51
A' Húfok' meg-főzése körül némely jegyzélek . . .	52
A' meg-sütés leg-régibb készítése a' húsna ? . . .	53
Mi-féle húfok jobbak főve ? mi-félék sülvé ? és kiknek mellyik mikorra hasznosabb ? . . .	54
Hús mellé való készületek. . .	55

M Á S O D I K R É S Z.

A' Négy-lábu Allatokról.

Régi betses vólta az ökor-féle marháknak . . .	56
A' Görögöknél meg-áldozni fem vólt szabad. . .	57
Meg-enni kegyetlenségnek tartatott . . .	58
A' régi <i>Herosok</i> az 'Okor-húst leg-inkább szeret- ték . . .	59
Az Ökor-húsna természet . . .	59
Mikor leg-jobb ? . . .	61
A' Tehén-hús ettől menyiben különböz ? . . .	61
A' hizlalt Ökröket egészen meg-sütni régi talál- mány . . .	62

Nevezetesebb dolgok'

	Levél.
Példái,	63
Az Ökór-sütés Erdélyben mi volt?	64
A' régi Herosok az ökór-húsban mitsoda részt szereztek inkább?	64
Télre, hogy sózzák-bé a' Németek, Frantziák 's mások az ökór-húst?	65
Bé-páztolt marha-hús (<i>Böckel-fleisch</i>) hogy ké- szül?	66
A' marha-nyelvet <i>Westphaliai</i> módon miként fűttelik?	67
A' Borju-hús régen kedves :	68
Mikor leg-jobb?	69
Tagjai közt mi a' különbség?	71
A' Bial (<i>Bubalus</i>) régen mi volt?	75
Külömbözött a' mi Bialainktól	76
Húfa millyen?	78
Difznó-húst a' 'Sidók miért nem ettek?	81
A' régi Égyptombéliek, <i>Arabsok</i> , <i>Phoeniciabé-</i> <i>liek</i> , <i>Mubammedanusok</i> miért?	82
A' Persák a' Törökökkel e' részben-is ellenkez- nek	84
<i>Chindban</i> a' Difznó-húsnek nagy kelete van	84
A' <i>Creta</i> szigetbéli Görögök miért nem ették a' Difznót?	85
A' több Görögök minden húfok felett betsülték	85
Az Orvofok' ítélete a' Difznó-húsról	87
A' Difznó-hús az Ember-húshoz leg-közelebb van	89
Hideg vagy meleg természete van-é a' Difznó- húsnek?	90
Mikor leg-jobb?	91, 93
Malatz-húsról	92
A'	

L a i s t r o m a.

	<i>Level.</i>
A' Romaiak' útálatos nyalánksága a' Difznó-hús' részeiben	94
A' Sódorok <i>Westphaliai</i> módon hogy készítettnek?	95
Difznó-fő-fajt, Olofz, Német és Frantzia kolbászok' készülete	99
Májos- Véres-Hurkák, Gömbötzek 's a' t.	101
Az Oldal-petsenyét hogy kell bé-sózni?	102
<i>Porcus Trojanus</i> mi volt?	102
Tsuda példái	103
A' Vad-állatok húsa a' háziakétól mennyiben különböz?	104
A' Vad-difznók régen-is nagyra betsültettek	105
Egészen sulve vitették a'ztafra	105
Hogy szokták a' Vad-difznó-húst bé-tsinálni?	106
A' Juh-hús régi étel	109
Meddig jó?	110
A' vén Berbétsek' és Fejös-Juhok' húsa nem megenni való	110
A' közép idejueké 's meddöké öfz-felé jó	114
A' kövérségek igen ártalmos	111
A' Bárány-hús mikor egéiségelebb?	112
Az Órük' húsa ditsértetik	113
Nagy farku <i>Tatár-Juhok'</i> húsa igen jónak tartatik	115
<i>Scythiai</i> Bárányok (Lásd a' II. Darabban a' 447 lev.)	115
A' Ketske-hús' természete 's régi kedvessége	116
Szarvainak füstivel való babonázás	118
A' Ketske-fiak jóval elébb-valók, 's miért?	118
A' Vad-ketskék és Vad-ketske-Ollók mit érnek?	121
Egy izarvu Vad-ketskék, (<i>unicornis</i>).	122

Nevezetesebb do'gok'

	<i>Levél.</i>
A' Szarvakok' természetéről 's életéről különös jegyzélek	123
Húfoknak tulajdonsága	126
<i>Rennthier</i> nevü Északi Szarvakok' formája : hafzna	128
<i>Elandthier</i> vagy Beléndek' formája: Húfa	130
A' Ló-húst fok Nemzetek ették régen 's észik ma-is	131
A' Szamár-hús jobbnak tartatik	133
Őszvérek', Tevék' húsáról	136
Özek', Dám-vadok' hűfairól	137
A' Nyúl-húsnak természete <i>disputáltatik</i>	139
A' régi Romaiak miért betsülték annyira?	141
A' 'Sidók miért nem ették?	143
Hogy téfzi szépekké az évöket?	143
Idejeket hogy esmérhetni-meg?	144
Az Űrgékról	145
Mikben különböznek a' mezei nyúlaktól?	145
<i>Marmottáról</i> v. <i>Mürmetbierről</i>	147
Hörtsökról, Görényről	148
Nestekről, Nulztokról', Menyétekről	149
Mókus', Evet' v. Pele, és Güzük' hűfairól	150-
Égyptomi v. Tengeri Malatzokról 's húfok' természetiről	154
A' Kutya-húft-is régen fokban szerették	154-
Róka-, Matska-húsról	156
Medve-húsról	157
Borz' természetéről	159
A' Fackas-húft fohol sem észik	160
Vad-matska, Majom, Tövis-disznó, Vidra-húfokról	161
Hód v. <i>Biber</i> formája, Hazája 's házoknak mesterséges építése	162
Húfok' természete	164

H A R M A D I K R É S Z .

A' Szárnyas Allatokról.

	<i>Levél.</i>
A' Madarak' húsa a' négy-lábu állatokétól mit különböz ? . . .	165
Magok közt mi külömség van? . . .	166
A' Kakasról és húsának természetéről . . .	168
Vén Kakas-húsból készült Levesek mit érnek? . . .	169
A' Kappan-tsinálás régi mesterség . . .	171
Ma több veszedelmekkel léfzen . . .	171
A' Kappanokat miként hizlalják? . . .	172
Húfok' ditséreti . . .	173
A' Tyúkok' húsa mikor és miként leg-jobb? . . .	174
Hogy szokták-vala régen meg-puhítani vagy poronyóvá tenni? . . .	175
Az Egyiptomi sovány Afzfzonyok hogy hizlalták magokat tyúk-húffal? . . .	176
Mitsoda réztek tartattak a' tyúkban leg-betsefebbeknek? . . .	176
Tzerimoniák fel-tételében 's fel-bontásában . . .	177
A' Tyúk-húsnak summás ditsérete . . .	178
Eröt újjító Frantzia Leves a' Tsirkékből . . .	179
A' Gyöngy-tyúkok honnan származtak 's mit érnek? . . .	179
A' Pujkák' hazája, húsa, hizlalása, készületei . . .	181
A' Pávák szépségekért régen betsültetnek . . .	185
Hazájok . . .	187
Ki kezdette leg-elébb enni? . . .	188
Húfoknak tsudálatos száraz természete . . .	192
A' Galambok fok Nemzeteknél szent madaraknak tartattak . . .	193
Romában-is igen drágán költenek . . .	194

Nevezetesebb dolgok'

	Level.
Húfok mennyiben ? kiknek? mikor commendál- tatik ?	195
A' Vad-galambok a' háziaktól mennyiben kü- lömböznek ?	198
A' Gerlitze-húsnak ditséretei	199
A' Veréb-húsról	200
Patsirta-, Sarmantyu- Fetske-húfokról (A' Patsir- táról lásd alább a' 224 levelet--is)	202
A' Fetskéket miért tisztelik annyira?	203
Orvosi hasznai	203
Chinai Fetske-tésztek mik ?	204
A' Húros-madarak' neveiről és régi betsületekről	206
Húfok' természetiről és költözétekről	207
A' Rigók ettől mennyiben különböznek?	208
Seregély-, Gaborka-madarak' 'húfairól	209
Orto'ányról, Filemiléről	210
A' Fenyő-madár' húsnak ditséretes természetiről	211
Fogoly-madár' régi betses vóltáról	212
Tsáizár-madarról és hújának különös jóságáról	214
A' Fátzának hazájáról, régi ritkaságáról	217
Hújának ditséretes tulajdonságairól, el-szaporo- dásáról	219
Természetéről, szépségéről	220
Fajdok-v. Fajd-tyukokról	221
Vad-pávákról	222
Lagopus, v. Nyíl-lábu madarakról	223
Szajkóról.	224
Kakuk-fiak, Harkályok, Küllök mit érnek ?	225
Holló-, Varju-, Tsóka-, Szarka-, Papagáj-, Sas-, Sas- kefelyu 's más ragadozó madarak' hú- faikról	226
A' Vertse-, Libutz-húfokról	227

	Levél.
Eső-bordozó Snepfről (<i>Pluviali</i>) (A' több Snepfr- ekről alább lev. 230)	228
A' Fúrj-húsnak gyanus természetiről	229
Erdei és vizi Snepfekről	230
Darvaknak ös hazájok 's nagy betsületek a' Romaiak előtt	234
Gójakról	236
Tűzokról, Gyöngy-vérről	237
A' kifibb és Arabiái Tűzokokról	238
Lúd-hús' természetiről	241
Sz. Márton' Lúdja	242
Lúd-hizlalás' módja	243
Hogy a' mája nagy légyen	243, 245
A' kövér Lúddal hogy kell bánni? bé- tsinálni? fel-fűstelni?	244
Poronyóvá tenni	245
Pipék' kedvesége	245
Lúd-májnak régi betses vólta	246
Lúd-'sirnak ditsérete, lábok' hárttyája, Gú- nár-herék	247
A' Vad-lúddak a' háziaktól mennyiben külö- böznek?	248
A' Házi-rétzékről	248
A' Vad-rétzéknek köztünk esméretes néhány nemeiről	249-
Pé'sma v. <i>Indiai</i> Rétzék	251
Gémekről, Pellikányokról; I'	252
A' Pellikány a' begyit hogy vérezi-meg?	253
A' Hattyuk' húsa keveset ér	254
Vizek' ékefségei, hofzizu életüek, haldakló énekek	255
Szártsák v. Hodák; Búvár-madarak	256
Kotsok-madarak' húsa semmire kellő	257

Nevezetesebb dolgok'

A' HARMADIK RÉSZHEZ T Ó L D A L É K.

'A' S á s k á k r ö l .

	Levél.
A' Sáskáknak eredetéről . . .	260
Neveikről . . .	263
Formájokról, Nemeikről . . .	265
Három-félék leg-nevezetesebbek: . . .	
1) <i>Éiefánt-Sáskák</i> : . . .	266
Égyiptom-földét-is ilyenek pusztították (11 Mos. X.) . . .	268
2) <i>Köborló Sáskák</i> : . . .	
Útazásaiknak és pusztításoknak fok rendbéli példái . . .	269
Erdélyi járások 1747-ben hogy ment-véghez? . . .	273
3) <i>Tarejos-Sáskák</i> : . . .	276
Ezeket fok Nemzetek meg-észik . . .	277
Az Izraéliták' <i>Salvimai</i> -is ilyenek lehettek . . .	277
Mitsoda Nemzetek élnek sáskákkal? . . .	279
A' Sáska-étel a' Görögök között sem volt esméretlen eledel . . .	281
K. Sz. János Sáskáí a' pusztában . . .	282
Hogy szokták üldözni és veszteni a' sáskákat? . . .	283

N E G Y E D I K R É S Z .

A' Halakról.

A' Halaknak rövid természeti históriája . . .	287
Bújdosások Északról Délre . . .	292

	<i>Level.</i>
Hal-eső, Földből áfott halak, Vizből szárazra ki-járó halak	292
Régen vétettek-fel az emberi eleségre	294
Halakkal áldoztak-é?	296
A' Görögök és Romaiak' bújálkodása a' hal-étélben.	297
Oka	299
A' Halakat igen egészséges ételnek tartották a' régi Görög <i>Medicusok</i>	300
Mikor 's hogy szállott alább betsületek?	302
Tsupán tsak hallal élt Népek' példája	303
Végzetlen szaporodások mire tanít?	304
1771-ben a' Szamosban fogott halakat lehet-é herin- geknek tartani?	305
Hafznok a' közönséges életre ki-befezélhetetlen	306
A' Halakat meddig lehet hólton el-tartani?	307
Mivel jobb enni?	309
A' Halak' búfa egymástól mennyiben különböz?	311
A' Tengerj halak a' tói és folyó-vizi halaknál mennyiben egészségesebbek?	314
A' Tengeriek közt mi különbség van?	315
A' Folyó-vizekben termők mit érnek?	316
A' Tóiak a' folyó-vizektől mennyiben külö- möznek?	317
A' Kabeljau (tengeri hal, mellyből szélen meg- száraztva <i>Stockfisch</i> ; bé-sóзва <i>Laber- dan</i> kéizittetik) mi forma és hol terem?	318
Költözéfe, szertelen foksága, halászatja	320
Mennyire egészséges?	322
A' Heringre mikor kaptak a' <i>Hollandusok</i> ? for- májok	323

Nevezetesebb dolgok

	Level.
Hazájok , bújdosások , Hering-Királyok és Királynék	323
Utazások módja, helye	324
Ki-bújdosásoknak oka	323
Négy rendbeli halászatjoknak idejei , helye	326
Miként sózattatnak-bé?	327
Hollandusok' jövedelme a' sós Heringből	328
A' friss és bé-sózott Heringek' ditsérete	328-
Az Isteni Gondviselésnek tsudálatos példái	331
Fattyu és Anya-Heringek	331
Sardecile nevü apró Heringek	332
A' <i>Garum</i> v. <i>Gera</i> mi volt a' Régiéknéi?	333
<i>Scomber</i> és <i>Plateisz</i> nevü tengeri halakról	335
A' <i>Lampetrak</i> hol teremnek ? mi formák ? mit érnek ?	336
A' Vizának hazája, formája,	337
Természete, halászatja, húsa, ikrája	338
Viza-hójjag, Hal-enyv	339
A' Toknak formája , nagysága, lakása , utazása	340
Halászatja , régi betsülete	341
Húsának természete	342
Mit különböznek egymástól? <i>Marinirozásá-</i> nak mestersége	343
A' Tok-ikrából a' <i>Caviart</i> hogy készítik ?	344
A' Ketsége apró Tok-hal	345
A' Sörögének lakása, formája, nagysága, húsa	345
A' <i>Muraenának</i> formája, lakása, elesége	346
Hú-ának természete	348
A' <i>Mullus</i> nevü hálnak a' régi Romaiaknál tsuda kedvelése, formája	349
Nagysága	350

I a i s t r o m a.

	Levél.
Húsának kedves-íze, lakása, elesége, szelid- sége	351
A' Salmóknak lakások, útzáfok	352
Meg-fogattatók, formájok, nagyságok, hú- fok' ditsérete	353
A' Galótzáról	354
Páiztrangról	355
Halálzatjáról	357
Lepén-halról v. Jász-kezegegről, és 'Semlyéngről Padutzról, Fejér-kezegegről és egyéb apró Halak- ról,	359
Balindról	360
Márnáról, Sügerről	361
Sullórol, Tsukáról	362
A' Tsukának hofzfu életéről, húsának termé- szetiről	363
Főzöttetésének módjáról	364
Tsuka-Máj, Ikra, Fő, Fogak, Háj	365
A' Po'sárnak eredetiről	365
Hofzifu életéről, hizlalásáról, kopótyujának tsudálatos alkotmányáról	366
Képtelen számu tojásairól, húsáról	367
Tzompórol	367
Karázról	368
A' Hartsának nagysága, elesége, húsa, kövére. Meny-halról	369
Angolnákról	372
Tsíkról	373
Habarnitzéről	377
A' Folyó-vizi Rákokról	278
Hogy fogattatnak?	380
Szaporítólok' és hizlalólok módjáról	381

Nevezetesebb dolgok' Laistroma.

	<i>Level.</i>
Konyhai és orvosi fok-féle hafznokról .	382
Tsipő-lábainak tsudálatos újra növéséről .	384
A' Rakokat újra támasztó titkos mesterségről	384
Tengeri nagy és apró Rákokról .	385
A' Tsigákról	385
A' meg-ehetők mi formák?	386
Régi kedvességek	387
Húfoknak természete, meg-készítések régi és mostani mód szering	388
Orvosi hafznok	389
El-vágott fejek' helyyébe más fejek léfzen .	389
Szekér-kenő Tsigák, Fövényben termő tekenős folyó-vizi Tsigák, <i>Austrigdk v. Ojtredk</i>	390
Ezeknek tsudálatos termésékről <i>Indiában</i> , ré- gi kedvességekről és annak okairól.	392
Apró tengeri Tsigák,	393
Drága gyöngyöt hozó folyó-vizi Tsigák hol te- remnek? formájok, nagyságok	394
Hogy szedik?	395
Tengeri gyöngyös Tsigák hol teremnek? .	396
Hogy szedik?	397
A' Tekenős-Békákról	400
<i>Indiai Oriás Tekenős-Békák</i>	402
Azoknak szaporodásfokról, húfokról	403
Frantzia Ország szélin fogatott szörnnyü nagy Tekenős-Békákról	404
Az apróbb Tekenős-Békákról mind a' vizben .	
mind a' szárazon	404
Ketske-Békákról,	406

I G A Z
TISZTELETNEK ÉS HÁLÁDATOS
JÓ KIVÁNSAGNAK
O S Z L O P A.

S Z E N T E L T E T E T T

A'

KEGYESSÉG, SZELIDSÉG, ALÁZATOSSÁG,
TISZTASÁG, NYÁJASSÁG, ELMÉSSÉG,
O K O S S Á G,
'S MINDEN EGYÉB
VIRTUSOK' ÉS GRÁTIÁK'

T I S Z T A

T Ű K Ö R É N E K:

S U M M Á S

P É L D Á J Á N A K.

A M A Z

HATYUI ÖSZSÉGÉVEL

D I S Z E S

IKTÁRI BETHLEN,

ÉS SIRENI KEDVESSÉGGEL

T E L L Y E S

WESSELÉNYI RÉGI NAGY HÁZAK'

KERTÉBEN, AZ ÁRVASÁGNAK TÖVISSEI

KÖZT-IS ÉKESEN

F E L - N E V E K E D E T T

S U S Á N N Á N A K,

LILIOMNAK,

MÉLTÓSÁGOS GRÓF

I K T Á R I

BETHLEN SUSANNA
ASZSZONYNAK.

MÉLT. SZÜLETÉSÉVEL,
SZÉLESEN KI-TERJEDETT
EXPERIENTIÁJÁVAL,
TUDOMÁNYÁVAL ÉS BÓLTSESSÉGÉVEL,
MÉG IFJU KORÁBAN

FŐ ISPÁNYI TISZTSÉGET,

A Z U T Á N

HIVATALJÁNAK HIVEN 'S OKOSON
VALÓ FOLYTATÁSÁVAL

A' NAGY ERDÉLLY ORSZÁGI
FŐ IGAZGATÓ TANÁTSBAN
TANÁTSURASÁGOT;

M A J D

A' N. MAGYAR ORSZÁGI
NAGY VÁRADI LEG-NEVEZETESEBB
KERÜLETBEN

KIRÁLLYI FŐ COMMISSÁRIUSSÁGOT;

E Z Z E L E G Y Ü T T

STATUS INTIMUS ACTUALIS
CONSILIÁRIUSSÁGOT;

M Á R

A' FELSÉGES UDVARI
MAGYAR CANCELLÁRIÁN
V. CANCELLÁRIUSSÁGOT

E R D E M L E T T

N A G Y Ú R I

F É R J F I U N A K

R. SZ. B. GROF

S Z É K I,

TELEKI SÁMUEL

Ú R N A K

Ó EXCELLENTIÁJÁNAK
KEDVES ÉS SZERELMETES
ÉLETE PÁRJÁNAK,

SZEME ÉS SZÍVE

MINDENNAPI

GYÖNYÖRŰSÉGEK.

MELLYET

A' MAGA SZÍVEBEN RÉGEN KÉSZÍTETT
'S FEL-EMELTT VOLT;

MOST PEDIG

E' JÓ ALKALMATOSSAGOT NYERVÉN,
ÖRÖMMEL MEG-ÚJJÍTOTT,

ES JÖVENDŐBELI

KÖZÖNSÉGES EMLEKEZETRE

E Z E N

MUNKATSKÁJÁNAK ELEIRE TETT; REÁ
FÜGGESZTVÉN KORONÁUL,
MINTEGY MAGA BUZGÓ KIVÁNSÁGÁT:
HOGY AZ EGEKNEK URA

E Z E N

REMEK MUNKATSKÁJÁNAK

GYENGE ÉLETÉT ERŐSÍTSE;

SOK, BÁRANYI SZELIDSÉGGEL

ÉS JÓBI BÉKESSÉGES-TŰRÉSSEL VISELT
KINOS NYAVALYÁI UTÁN

M E G - A D O T T

EGÉSSÉGÉT VIRAGOZTASSA,

T É G Y E Á L L A N D Ó V Á.

É S I Z Á L T A L

MÉLT. ÚRI FÉRJÉNEK AZ Ő KINJAIN
TETT GYÖTRELMEIT

TEMESSE ÖRÖK FELEDÉKENYSÉGBE:

LÉGYEN EZ Ő NEKI

MINT A' SZÜNTELEN ZÖLDELLŐ OLAJ-FA:
ENNEK TSEMETÉI:

AMAZ IDEJE FELETT VALÓ

ELMÉSSÉGGEL ÉS MEG-ÉRT ITÉLETTEL
MAGÁT TSUDÁLTATÓ,

M O S T
A' HÉLICONI MUSÁK' SEREGÉBEN
SERÉNYEN VITÉZKEDŐ

G R O F
T E L E K I D O M O K O S

Ú R F I.
ÉDES ANNYA' VIRTUSSAIVAL
MÁR-IS KEDVESEN ILLATOZÓ

G R O F
T E L E K I M Á R I A
K I S - A S Z S Z O N Y.

ÉS VIG MOSOLYGÁSIVAL
ÉDES ATYAI ÉS ANYAI SZÍVEKET
GYÖNYÖRKÖDTETŐ KISDED

G R O F
T E L E K I F E R E N T Z

Ú R F I A T S K A.
MINT AZ OLAJ-VESSZÓK,
NEVEKEDJENEK, ÉS LÉGYENEK AZ ISTEN
ANYASZENTEGERY-HÁZÁBAN
ÉS A' KÖZÖNSÉGES EMBERI
TÁRSASÁGBAN MAGOS TZE DRUSOKKÁ:

AJANLVÁN EGYSZERSMIND
A' MAGA TSEKÉLY SZEMÉLLYÉT
ÉS DOLGAIT
AZ O EXCELLENTLÁJA HAJDON
ÉREZTETNI MÉLTÓZTATOTT
K E G Y E S
I N D U S T R I Á J Á B A
P Á T R O C I N I U M A B A.

slázotofon
MÁTYUS ISTVÁN
Orv. Doctor.

NEGYEDIK KÖNYV.

A' HÚSOS ELEDELEKRŐL.

ELSŐ RÉSZ.

A' Hús Ételnék Eredetiről.

§. CXL

Kérdésben forog a' Tudósok közt; mikor tsúfzott-bé a' hús-étel az Emberek közü? Sokan úgy tartják, hogy e' még a' Paraditsomban kezdődött-vólna; nem láthatván-által, 1.) hogy lehetek-vólna illy nagy káfnu és jó ízü eledel nélkül el az első Emberek? 2.) miért tett-vólna Ábel barom-pásztor, ha a' barmok' húsát nem ette-vólna? 3.) hová tették-vólna-el az állatok' húsát, mellyeknek bőrből köntöft tsináltak, ha meg-nem ették-vólna? 4.) hogy uralkodhattak-vólna az Égnek madarain, a' Földnek vadain és a' Tengernek halain, ha azoknak húsokkal nem éltek-vólna? De bizony, mint ma-

is fok Nemzetek tsupán tsak gyümöltsel, zöld-séggel, füveknek magvaival és gyökereivel élnek; úgy élhettek az első Emberek is. Más-ként-is, ha ki készítését nem tudja, mint az első Emberekről fel-lehet tenni, a' hús nem derék tsemege. Ábel-is tarthatott azért barmokat, hogy a' tejjel eljen, bőrökkel ruházódjek, húfokat pedig az Istennek egészen meg-égetendő áldozatul meg-áldozza. A' mi pedig az állatokon való uralkodást illeti; a' nem tsak a' meg-ételből áll: mert ma sem észünk-meg mindent, a' minn uralkodunk. Hihetőbb azért; hogy a' hús-étel, az Özön-víz után kezdődött: mert az előtt a' Sz. Írásban sins a'ról semmi emlékezet, hogy valaha valaki húst ett-vólna. Maga Nóé-is mind a' tiszta, mind a' tisztátalan állatok közül annyit eresztett-ki a' bárkából, a' mennyit bé-vitt-vólt; egyébként, vagy egyet meg-kelett-vólna ennie azok közül. De a' külső régiségnek írói világoson írják, hogy a' Régieknél a' hús-étel szokásban nem vólt. A' többek közt OVIDIVS *Metam. L. XV. v. 96.* így ír:

*At vetus illa aetas, cui fecimus Aurea nomen,
Foetibus arboreis, et quas humus educat, herbis
Fortunata fuit, nec polluit ora cruore.*

Az az:

A' régi, Aranynak mondatott időben,
Gyümöltsel 's mit kaptak öuként a' mezőben,
Éltek; nem keverték szájok vér-fertőben.

PORPHYRIUS ugyan a' hús-ételnek kezdetit tsak *Pygmalion*' idejére viszi (a' ki a' *Tyriusok* közt az alatt királykodott, mikor *Jorám* a' 'Sidók között,) és írja: hogy e'kor némellyek leg-először húst kezdvén enni, iszonyu gonosz és utálatos embereknek tartattak: és minden-féle
ki-

kinos büntetésekkel igyekeztek őket ettől elfogni: de annyira meg-tettzett-volt nekik a' hús' íze, hogy többé annak ételét az Emberek közül ki-nem írhatták. De bizony, hogy a' 'Sídóknál és más Nemzeteknél a' hús-étel már annak előtte régen szokásban volt, ha a' rövidség engedné, sok példákkal meg-bizonyíthatnók.

Pythagoras, Idvezitönk' születése előtt mintegy D. esztendőkkel virágzott Görög *Philosophus*, a' hús-ételt törvény szerint el-tiltotta-va a' maga tanítványitól: mellyben ötet a' Keresztyének közt-is sokan az *Anachoreták* követték. Véteknek tartja-va ugyan-is ő az oktan állatokat meg ölni, úgy ítélvén, hogy azokban-is olyan lélek volna, mint az Emberben; sőt, hogy a' mi lelkünk is holtunk után azokba által-költöznek. De másként is, hogy az Ember, kinek sem körmeit, sem fogait, mint más ragadozó állatoknak, hús-szaggatásra a' Természet nem készítette, hogy az élő-állatoknak véres, genetséges húsát darabolja 's rágja, utálatos fenéségnek mondja-va lenni. Maga a' Természet-is ettől annyira irtózik, hogy nyersen a' húft senki meg-nem eheti; hanem sok-féle sütés, főzés és trágyázás által kell annak ízét úgy elveszteni, hogy a' nyalánk száját meg-leheszen véle tsalni. A' vér-is, melly e'ből készül, forró és rothadásra huyatló; az elmét-is ostobává teszi.

A' kik az Özön-viz előtt-is gyakorlott hús-ételt állatják, az elébb el-mondott okokhoz adják még ezeket: 1.) Hogy a' hús-étel az első emberektől sohol nem tiltatott. 2.) Nőé azért vitt-vólna a' tiszta állatok közül hetet-hetet a' bárkába, midőn a' tisztátalanok közül csak egy-egy párt bortsátott-bé, hogy a' szakség ízerint azokból ebefsék-is. 3.) Midőn

Az özön viz előtt való hús-ételnek bővebb állatifa.

Ádám, vagy Abel, az égő áldozatok' alkalmatossággával a sült húsnak jó ízét meg-érzettek, lehetetlen volt, hogy azt meg-ne kóstolták-vólna; ha pedig egyfzer meg-kóstolták, nem képes hinni, hogy annak bővebb éte-étől-is magokat meg-tartóztatták-vólna. 4.) A' Lelki-esméretre nézve sem tettzik e'ben semmi akadé. 5.) Sőt inkább hihető, hogy azok az első Világbeli emberek, a' fok hús-étel és bor-ital miatt fajultak-volt úgy el minden erkölcsökben; minthogy ma-is a' *Vegetabilekkel* élő emberek és egyéb állatok, a' húsfal élőknel jóval szelidebbek és tsendefebbek.

De mind ezekkel-is keveset próbálnak.

*Azokból
sem tettzik
ki annak
valósága.*

Mert, mikor az Isten *Első Szüleinknek* eledel-ekre a' süveket olly világos szókkal ki-rendelte, a' húst pedig el-hagatta; tiltó parántsolat helyett kellett azt érteniek. Nőé-is kétség kívül az Isten' rendeléséből vitt a' maga bárkájába a' tilta állatokból hetet, réz szerint az áldozatok' kedvéért, a' minthogy el-száradván az Özön-viz, egyet-egyét azok közül mindjárt meg-áldozta Istennek 1. Mos. VIII. 20. rész szerint, ha szabad úgy szállani, hogy már a'kor elméjében volt Istennek, hogy majd meg-fogja engedni a' hús-ételt-is Nőénak, és minden ő maradékinak; és ezek lesznek, a' mellyeken ő inkább fognak kapni: azért szükséges vala, hogy bővebben szaporodnának. Az égő húsnak nehéz szagja-is, a' mint ma-is tapasztaljuk, inkább utálásra, mint sem megkivánásra gerjeszthette-vólna őket. A' mi a' Lelki-esméretet illeti, elottem inkább úgy láttzik, hogy mikor meg-gondolták azok az emberek az élő-állatoknak vélek egy forma életeket és eredeteket, majd lehetetlen volt Isten' engedelme nélkül, a'ra a' kegyetlenségre vetemedniük, hogy azokat meg-öljék és meg-egyék. Mert azoknak vélekedések, a' kik úgy tartják, hogy elébe a' ragadozó fene vadak' prédájából kapott maradékokon kaptak-vólna az emberek hús-ételre, az embernek különös

méltóságával és elmés okofságával épen nem egyez. De szükségek sem vala e're; midőn a' fok gyönyörű gyümölcsök minden-felől az ő izemeik előtt motolyogván, tsak nem kézen fogva vonják-vala őket magokra. Az el-fajulás sem függ a' hús-ételtől. Mert a' vad-bika fuvet érzik, még sem szelidebb a' hússal élő oroszlánynál: a' veréb és kakas-gabonával élnek, 's sokkal hüjábbak a' hússal élő sas-kefelyunél.

Sot az Ozon-víz után-is néhány száz esztendő alatt, hogy azokon a' helyeken, a' melyeken a' Noé' maradéki el-széledtek-vala, az okosabb és emberségelebb emberek magokat a' hús-ételtől meg-tartóztatták, minden régi Iráiókból világos.

PYTHAGORAS, száz esztendőknél többet élt nagy *Philosophus*, és a' mint az ő életében PORPHYRIUS *art.* 33; JAMBlichVS *art.* 163-244 nyilván meg-jegyzik bölts *Medicus*, 26 esztendő korában *Samus* szigetből, a' hová való volt, tanulás' kedvéért által-művén Egyiptomba, és ott hufzonkét esztendőt mulatván, mássokkal együtt el-raboltatott-vala a' Perfa Király *Cambyses*' katonáitól. Így *Babyloniában*-is jó darabig töltvén idejét, és kéttség kívül a' fogoly 'Sidó *Rabbínusokkal*-is gyakran beszéllgetvén, idővel magának szabadságot nyert, és tizenkét esztendő alatt a' Nap-keleti *Indiákat* is egybe járta; és minekutánna azoknak-is minden böltsétségét ki-tanulta-vólna, a' maga hazájába visszafert, és azt *Polycrates*, vagy másiók szerint *Sylofon* nevű *Tyrannustól* elnyomattatva találta-vólna; Olosz Országba ment, 's ott *Croton* nevű várofsokában új iskolát állított; a' mellyből azután a' Világra szélllyel számtalan derék *Philosophusok* és *Medicusok* szállottak-ki, a' kik *Crotonitáknak* nevezettek. Ez az ember, mondoin, akár Egyiptomban, akár *Indiákon* az ott való Böltséktől, kiket *Brahmaneseknek* és *Gymnosophistáknak* hívnak, tanulta-volt, Görög és Olosz Országokban is el-terjesztette-vala azt az egész Nap-keleten

A' hús-
ételnek
nem régi
eredetet
világosítja
a' Py-
thagoras
Tudomá-
nya-is.

Miért
tiltotta-
vált-meg
a' hús-é-
telt?

és Égyiptomban mind e' mái napig közönséges tudományt, hogy az emberek' lelkei holtok után, a' szerint mint magokat ez életben viselték, az oktalan állatokba vagy más emberekbe költözének; mellyet *metempsychosis*-nak nevezett. Es, e're nézve, a' *Diuetetica* régulák közt azt is ki-adta-vala, hogy *senki az élő-állatokat megne ölné és enne* s mert nem illen k, úgy mond, hogy az ember a' maga lelkének szállását elrontsa, és meg-egye; másként-is az élő-állatokat az Istenek magok számára tartották áldozatnak.

Porphyrus
ezt több
okokkal-is
erősíti.

Ezt a' tudományt azután néhány száz esztendőekkel, ú: m: K. Sz. után a' harmadik *Seculum*-nak közepe táján, újabb okokkal igyekezte meg-erősíteni PORPHYRIVS, a' Keresztyének ellen való fok motskolódásáról elhíresedett Tyrusi Görög *Philosophus*. A' ki egy *Firmus Castrius* nevü jó barátjáról meg-éitvén, hogy a' PYTHAGORAS' régulái mellől elállván, hús-ételre és vendégeskedésre adta-vólna magát, egy könyvetskét ír néki a' *Húsételtől való meg-tartozkodásról*: mellyben fok okokkal mütogatja, hogy a' hús-étel az emberi természethez nem-is illik; de másként-is, a' húsnak meg-szerzésére fok bajjal, költséggel és idő-vesztegetéssel juthatni, mellyeket a' böltsefégnék meg-nyerésére fordítani fokkal hasznofabb vólna, mint a' maga oktalan *appetitus*-ának kényeztetésére; midőn a' földnek gyümöltsei könnyen szerezhethők; kevés készitést-is kívánnak; 's elégségesképen-is táplálnak; e' felett, a' hús-ételből fok kínos, és nehezen orvosolható nyavalyák-is származának. Vólt, úgy mond, egy jó barátom, a' kinek a' hús-étel közben kezei és lábaj szörnyen meg-köszvényesedtek-vala; a' ki le-mondván minden gazdaságról, és magát a' lelki dolgoknak keresésére fordítván, mind lelkében, mind testében egészen meg-gyógyúlt.

Altal-hozták-vala ezt a' vélekedést a' Keresztyének közönsége a' *Manichaeusok*, a' kik

Indiákra szoktak-vala kereskedni, minekutánna a' kerefztyén vallást bé-vették-vala-is, s ^{tyének-is őket sokan követtek.} ez okból fok buzgóbb Kerefztyének, nevezetesen a' Remete Barátok (Görögül *Anachoreták*) a' kik Egyiptomban és széllyel *Africában* az elébbi néhány *Seculumok*ban nagy izámmal valának, a' hús-ételtől magokat szorossan megtartóztatták; mellyet a' Görög szokás szerint, a' *Bajiliták* ma-is szorgalmatosan meg-tartanak. A' Romai *Catholica Anya-szent-egy-házban*-is a' *Carmeliták* és *Carthusianus* Barátok hült nem élsznek. Tréfás eredetit jegyzette-fel a' hús-ételnek PORPHYRIUS az elébb nevezett könyvében L. IV. p. 346. edit. Trajefi. anni 1767, ASCLEPIADESBÓL, hogy t. i. minekutánna, akár nagyobb buzgóságból, akár mi okból a' kenyérral és gyümölcsökkel való *libariok* és áldozatok mellett, a' Görögök elein embereket, (Lásd ezekről ATHENAEVST *Deipnosophist.* L. XIV. c. 22.) azután barmokat-is kezdetek-vólna az Isteneknek ajánlani; történt egykor, hogy az óltáron égő húsból egy darabotska le-es- ^{A' Görögök bogy kaptak a' hús-eteire?} zével vetette vízfsza, melly meg-égetvén az újjaít, a' mint szokás, hirtelen bé-szoppintotta, és meg-érezvén ennek alkalmatoiságával a' 'siros sült húsnak jó ízét, a' feleségével-is megkóstoltatta, 's így reá kapván a' hústra, más-szor meg-is ették. Meg-tudván ezt *Pygmalion*, azt a' Papot feleségetől, a' közikláról levettvén, meg-ölette; mellyet azután más Pappal-is tselekedett; de halzontalan vólt: mert semmi kinzáfokkal meg-nem akadályoztathatta hogy a' hús-étel közönségessé ne lenne az emberek közt. Ugy láttzik ugyan a' Ré-giek' Írásiból, hogy elein az áldozatok-is tsak a' vad-állatokból készítették, a' mint EVSE-BYVSNÁL-is holmi régi Görög *Poétának* szavai a' Deák fordítás szerint így emlittetnek *Praepar. Evang. L. IV.*

Nulla maledicēbant caeſis altaria tauris,

Ast hoc crimen erat primis mortalibus ingens.

Az az
Egy óltár sem ázott hajdon marha-vértől,
Irtóztak Eleink e' kegyetlenségtől.
OVIDIVSBÓL-IS *Metamorph. XV. v. 106. e' tet-*
szik-ki:

- - - *primaque e caede ferarum
Incaluisse putem maculatum sanguine ferrum:
Idque satis fuerat: nostrumque petentia lethum
Corpora missa neci sulva pietate fatemur:
Sed quum danda neci, tam non epulanda fuerunt.*

a' melly Magyarúl így esik:

Vadak' vére festett elébb tsak dárdákat,
Netennének ember's barom közt prédákat.
Meg-is állhatott ez jól a' kegyetlenséggel,

Mig tsak védelem vólt, 's nem' járt vendég-
(séggel.

PLINIVS L. VII. c. 56. *Hyperbiust a' Mársnak*
fiát nevezi, a' ki leg-elébb élő-állatot ólt-meg.
De magok számpára különösen meg-olni az ál-
latokat szokás nem vala - hanem azután idővel
egy részét meg-áldozván az Isteneknek, a'
többit úgy fordítják-vala magok hasznokra,
mint ezt ízépen meg-mútoztatja *Petr. CASTEL-*
LANVS de Esu Carn. L. I. c. I. És, a' men-
nyire ki-lehet nyomozni, a' házi szelid álla-
tok közül az Egyiptombéliek után a' Görö-
gök-is leg-elébb a' disznókon kezdték ezt az Is-
teni tiszteletet, a' mint írja OVIDIVS-IS *l. c. v. 111.*

*Longius inde nefas abiit: et prima putatur
Hostia sus meruisse mori; quia semina pando
Eruerit rostro, spemque interceperit anni. cet.*

De többre ment osztán ez a' kegyetlenség:

Leg-elébb a' szelid disznó lön ellenség.

Mert lapos orrával a' magot ki-túrta;

'S a' terméstől ezzel őket meg-fosztotta.

A' ketskét-is *Eacchus'* óltárára tették,

Hogy szőlő-vefzfőt ett; azért így büntették.

A' tudós VARRO-IS *de R. R. L. II. c. 4.* úgy
hitte, hogy hajdon a' disznónak Görögül is.
nevet e'ből adtak-vólt, hogy áldozat' színe alatt
a' szelid állatok közül ezt kezdték az em-
berek leg-elébb meg-olni: *Sus Graece ὄσ, olim*

thy-

thyfus (904) dicitur, ab illo verbo quod dicunt
 Sūm, quod est immolare. Ab jūillo enim geneve
 pecoris immolandi initium primum sumptum vi-
 detur; cujus vestigia quod initium Cereris porci
 immolantur, et quod initium pacis foedus cum fe-
 ritur, porcus occiditur. Emlékezik e röl-is Ovi-
 DIVS Fajlor. I. v. 349.

*Primitia Ceres avidae gavisa est sanguine porcae,
 Vltia juvas merita caede nocentis opes.*

Az az:

Ceres kedvelte-meg elébb a' disznó vért,
 Ez ártalmos állat nem adhatván más bért.

A' Sidók között mind ezekre nézve fokkal A' Sidók
 másként folyták a' dolgok. Mert 1. Mos. IV. régebben
 4. óvasslúk, hogy Abel a' maga nyujának első kezdették
 fajzsából, és azoknak kövéréből áldoztek Istennek, enni a'
 mivel juboknak pásztora vala: a' melly Világ bust.

teremtetéle után hamar, úgy-mint 128-dik elz-
 tendő táján esett. Azután pedig az 1655-dik
 esztendőben, hogy az Özön-víz a' földről el-
 száradá, ki-jóván Noé a' bárkából, minden tisztá
 állatból, és minden tisztá repeső állatból ál-
 doztek égő áldozattal az Istennek 1. Mos. VIII.

20. Ugyan a'kor mindjárt Réfz IX. v. 1, 2,
 3, 4. meg-áldván az Isten Noét és az ő fiait, E're Iste-
 így szólla: *Es töletem való felelem és rettenetes ni közön-
 legyen minden földi vadakon, minden égi mada-séges en-
 vakon: mind a' földön járó minden állatok, mind gedelem,
 a' tengernek minden halai a' ti kezetekbe adattak.*

Minden mozgó és elő-állat legyen nektek eledetek-
 re: mint e' földnek juvét azoknak, azonképen ad-
 tam mind azokat nektek. De a' bust az ötlet ele-
 venitő verrel meg-ne egyétek. Ettől az időtől
 fogva azért szabad vala az embereknek az élő-
 állatok húsait minden különböztetés nélkül ma-
 gok tettzéseik szerint meg-enni, az ő termé-
 zetekhez illendő módon elkészítve; nem pe-
 dig a' fene vadak' módjára elevenen széllyel
 szaggatva, és húsával, vérével együtt fel-
 lalva. Mennyire kívántak pedig e'vel a' privile-
 giummal élni az emberek nints semmi nyoma
 egész Abrahámig, a' ki 1. Mos. XVIII. 7, 8.

a' 'Sodoma' vesztésére menő három *Angyalok*nak gyermekéd kövér borjut hozza, es készíte a' maga szolgálival. Azután ismét 1. Mos. XXVII. midőn vadászni küldi I'sák Éfaut, hogy néki vad-húsból kedve szerint való étket készitene; a' Rebeka pedig Jákobbal a' juhok közül ketske-gödölyét hozarván, a'ból készíte ételt I'sáknak, mig Élsau haza érkezett-vólna. Ismét: midőn 11. Mos. XVI. 3. az Izrael fiai zúgolódnak-vala MOSES ellen, hogy a' fazék hűfok mellől Egyiptomból miézt hozta-ki őket a'ba a' lovány pusztába; és az Isten fűriekkel vagy sá kákkal meg-éféíté oket. Mellybol egyszer'smind láthatjuk azt-is, hogy Egyiptomban már az előtt-is nagy bövségnen kellett lenni a' hús-ételnek; de minden küömböztetés nélkül, a' mint t. i. kinek-kinek e' vagy amaz állatnak meg-fogásában, vagy szerzésében módja vala.

Ujjabb
Istéri ren-
deles a'
meg-ehető
és meg-
nem ebető
elő-dllatok
ról.

Akarván pedig az Isten a' 'Sidó Nemzet-
tel, mellyet magának bölts okokból ki-választott-vala, e' réizoen-is Atyai módon dajkalkodni, maga ki-választja, és ki-nevezi nékiek a' véghetetlen számú élő-állatok közül mellyeket leheffen meg-enniek, mellyeket nem? Szóla ismet (ott a' pusztában, az Özön-viz után mint-egy 1400. eztenidőkkel) *Mosesnek és Aronnak* (így ír maga MOSES 111. Könyv. XI. Rész) *szólhatok az Izrael fainak ezt mondván:* Ezek az állatok, mellyeket meg-ehettek e' földnek minden okatlan állatai közül, 7. 2-6. Valamelly állatnak hajadt a' körme egejzen, es kerőt rag, az okatlan állatok közül, azt egyetek: mindazáltal azok közül meg-ne egyetek, mellyek tsak kerőt rdgnak, mint a' teve, hortsök, nyul, vagy tsak hajadt körmök van, min a' disznonak, de kerőt nem rdgnak. 7. 9. Valamelly állatnak, a' vizekben, a' tengerben, a' folyó-vizekben szárnya es bejja van, azt meg-egyetek. 7. 12. Valaminek szárnya es bejja nintsen a' vizekben utálatos legyen ti előttetek. 7. 13. 19. A' szárnyas állatok, vagy madarak közül utálatosoknak mondat-

datnak, a' mellyek más állatoknak ragadományából éinek: mint a' fas-kefelyü, ölyv, kánya, 's a' t. mellyek ott elé-számláltatnak. 7. 21. A' negy lábbon járó szárnyas állatok közül az ollyant, mellynek hofszu laboi vagynak, mellyekkel a' földön szökdőjt, meg-ne egyetek: ezek pedig a' mellyet azok közül meg-ebettek: az Arbi az ő nemevel; a' Solban az ő nemevel; a' Cbargol az ő nemevel; a' Cbagdb az ő nemevel. Ezek a' Nap-keleti tartományokban most-is meg-enni szokott sáskáknak nemei. És 7. 27. Minden állat valamelly a' negy labu állatok között a' tengeren jár, tisztátalan legyen ti előttetek. 7. 29-30. A' földön mászó állatok közül tisztátalanok legyenek ti előttetek ezek: a' menyét, egér, béka az ő nemeivel egybe, a' sül-difznó, chameleon, gyék, tsiga, és vakonlok. 7. 41. Minden állat, melly a' földön tsúsz, májz, útálos legyen, meg-ne egyetek. 7. 42. Valamelly állat a' hasán tsúsz es negy lábbon vagy többen jár, a' földent tsúszó-májzó minden állatok közül meg-ne egyetek azokat, ban m útálosok legyenek ti előttetek. Alább Refz XVII. 7. 13, 14. Valaki az Izrael fiait köztül, vagy az ő köztök lakó jövevények közül vaddjzdsában vadat, vagy madurat fogánd meg-enni valót, először-is a' véret ontsa-ki, es azt fedje-bé földel, mert minden állatnak lelke a' vér. Azert hagytam az Izrael fiamnak, hogy semmi állatnak véret meg-ne egyek III. K. III. tiltatik. R. 17. 7. jemmi kövért es vért meg-ne egyetek. Közönségesen pedig, minden magától meg-hólt állatnak teste tisztátalan vala, hogy azt illetni sem vala szabad. v. Mos. XIV. 21. Ezekről így parantsol Isten: Semmi ő magától meg-hólt állatot meg-ne egyetek, a' jövevénynek, a' ki a' te kapuidon belől vagyon, adjad azt, es egye-meg azt, vagy penzen add-el az idegennek.

Mind ezeknek az ételekről ki-adott törvényeknek okául téfzi az Isten III. Mos. XI. 45: Hogy szentek legyetek, miképen en szent vagyok. Mellyből, némellyek azt gondolják, hogy ezekben nem annyira vigyázott-vólna Isten a' 'Si-

A' vér
meg-enni
tiltatik.

Magától
meg-hólt
állatok
iránt való
törvény.

Oka ezen
Isteni ren-
deléseknek.

Sidóságnak egészségére, mint kívánta ezeknek hasonlóságában őket jó erkölcsökre tanítani, hogy t. i. a'féle dolgokat ne tselekednének, mellyeket természet szerint szoktak követni azok a' tisztátalanságokról megjegyzett oktalan állatok. De a' *Rubbinusok* természeti okoknál itt egyebet nem találtak, 's csak ényiben-is vészik, 's nem is fundamentum nélkül, hogy mind azoknak a' tisztátalan állatoknak hufa nehéz emészthető; roz-féle, tisztátalan, vastag vért; taknyos, tunya, kevés, roz *Spiritust* vagy inbéli nedveséget tsinálna: melly miatt a' 'Sidók az Isteni dolgok körül való jó elmékedésekre, és az Isteni tiszteletnek helyes végben vitelére alkalmatlanok lennének. Az a' máj tapasztalás szerint-is igaz, hogy azoknak a' megtiltatott állatoknak egyrőt egyik vagy rozf izek és szagjok, vagy rend kívül szijjas és száraz, vagy ellenben felette taknyo hamar el-lenyvedő, sőt némellyeknek valóságos mérges hűlok van: eledeliet-is többire mind igen tisztátalannal élnek.

Régi, magok közt izerzett szokások volt a'

A' 'Sidók 'Sidóknak még az-is, hogy a' négy lábú állatoknak hátulsó tagját, (*armum luxationis*) eszik-meg meg-ne egyék; némellyek szerint a' J'ko Páa' mar-triárka tsipoje' meg-fitzamodásának emlékeztetlőknak hátulsó tagját? re i. Mos. XXII. 32. nem tudván a' fitzamodásnak inát ki-választani. De mások szerint inkább azért, hogy a' nemzésre és szülésre tartozó tiltátalan réizek e'be vagnak bellyeztetve.

Mubammed, a' Koránban, vagy a' mint *Muham-mi* hívjuk, *Török Bibliában*, mellyet K. U. *med habzó* Sz. után 622- 625. elzrendok között koholt-rendelésef vala, ezekben a' dolgokban tsudálatoson ha-a'meg-ehe-böz és tétováz. Igy szól ugyan-is *Sura VI. 7. tő és meg-146. A' 'Sidóktól az ő hiteltensegekert tiltatta-el nem ehet. Isten az olyan állatoknak etelet, mellyeknek hátulokról. fadt körnök nintsen; es az ökrökből 's jubokból-is minden köversegeket, azon kívül melly azoknak belső rejzeiben, hátokon, es a' farkokban, a' tson-*

ésontok közti elegyedve találtatik. ♀. 138. ismét: És azt mondják (t. i. a' 'Sidók) nem ezik azokból senki, hanem a' kit mi akarándunk, így szólván a' magok velekedések szerint. És vagynak olyan barmok, a' mellyeknek bdtok nem-is tereh hordozásra való, lovaglani sem alkalmas; vagynak mellyekre nem birtatják segítségül az Ur neve, mikor meg-ölik; bázuván annakfelette a' 'Sidók ♀. 139. hogy azt, a' mi az állatoknak hasában találtatik, szabad volna meg-enni a' ferjiuknak, az úszszonyoknak nem. ♀. 142. A' barmok közül, úgy mond, nemellyek alkalmasok a' tereh hordozásra, nemellyek nem. Egyetek ezekből, a' mellyeket a' ti táplattatásokra rendelt az Isten, és ne kövejsétek a' Sátának nyomdokit. ♀. 143. Semmi el-nincs tiltva a' megköstölötől; hanem a' dög-hús, a' ki-ontatott vér, a' disznó, a' melly tisztátalan; vagy az Isten neven kívül más idegen Istenyik szenteltetett. És a' ki ezeket szuksegből, nem pedig kivánságból meg-eszi, az Isten irgalmos és kegyelmes. Másutt ismét: Sura II. ♀. 175. Bizony az Isten meg-tiltotta nektek, hogy a' dögöt, a' vért és a' disznó-húst meg-ne egyétek. Sura III. ♀. 49. azt állatja, hogy a' Krístus a' tiszta és tisztátalan állatok között való külömbséget Isteni hatalommal el-törölte; leg-alább azoknak egy részét: még-is ő, ugyan ott, a' disznót el-tiltja; a' tevét fel-fzabadítja. Sura V. ♀. 4. öszve szedvén minden akaratját így szól: Tiltatik töletek a' dög bus, a' vér es a' disznó, es a' mi az Istenen kívül egyébnek áldoztatott; es a' mi meg-sulladt, vagy ütes által bört-meg, vagy magufs helyről le-esvén meg-döglött, vagy meg-ökleles által veszett-el, vagy a' mellyeket meg életben találvón, ti magatok öltök es nyuztok-meg, es a' mi a' bálványoknak az oázlopokon meg-áldoztatott. Ezek szerint élnek hús' dolgából mind e' mái napig a' Törökök, 's más Nemzetek-is valakik a' Muhammed' vallását követik.

A' Természet e' féle meg-külömbözteté-
 A' Ter- sére az állatoknak se a' 'Sidókat, se *Muham-*
meszet mit medet nem tanította: Noénak sem adatott-va-
 diétát? a' mint fellyebb látók, ez a' törvény. hanem
 ki-ki a' mi-féle állatot bővebben és könnyeb-
 ben kapott a' maga lakó földén, vagy más
 állatok felett betsádt, tartalék nélkül meg-
 ette. Innen a' Nap-keleti 'Sidók a' bialt; az
 Anglusok, Németek, Lengyelek és Magyarok,
 a' kiknek sok szép legelo mezejek van, a'
 szarvas marhákat és disznókat; a' Törökök a'
 juhokat; a' Tatárok a' lovakat; az *Arabsok* a'
 tevéket; *Chinaiak* a' szamarokat; *Bengala-béliek*
 a' *Rhinoceros*t és denevért; a' *Lapponia* és *Sa-*
mogitiai lakosok a' *Tarandus*, *Rangifer* vagy
 Elzaki szarvast és a' lovakat; *Africának* sok
 puztás részeiben a' majmot, *crocodilust*, élé-
 fántot, oroszlányt, gyéket; *Americának* *Guinea*
 és *Brasilia* nevü tartományiban sok-féle kigyó-
 kat és tsúszó máfzó állatokat leg-inkább ézik
 az emberek. *Africának* alsó vad helyein a'
Hottentottok; a' Déli *Americában*, a' *Caribes* szi-
 getek' lakosí, a' kik *Canibatesek*nek-is nevez-
 tetnek, míg az *Europaiak'* kezébe nem estek,
 az ember-húst tartották leg-kedvelebb ételeknek.
 A'hol, oda érkezvén *Christo. COLVMEVS* talált-
 vala egy ki-herélt gyermeket, a' kit, hogy
 jobban meg-hiznék és kövérebb 's kedvelebb
 eledel lenne, mondva hizlalnak-va. A' *Bra-*
siliabéliek is, kivált a' kik *Tuppin Icini*, *Tup-*
pin Imbae, és *Tuppin Ambaucii* nevet viselnek,
 és minden Király nélkül élnek, azokat tart-
 ják magok közt leg-derekasabb embereknek,
 a' kik leg-több embert öltek és ettek-meg: a'
 honnan különösen *αὐθροπίατοι*, ember-évőknek
 neveztetnek. Mellyre nézve, annak szine alatt,
 hogy a' magok eleikért boszszut álljanak, a'
 szomszédokkal szüntelen hadakoznak, és a' har-
 tzon el-fogott embereket sok napokig gondo-
 son hizlalván, nagy örvendezésekkel meg-ölik,
 és taganként nyárfakon meg-sütvén gazdag ven-
 dégséget ütnek belölek, a' mint írja *BVNO* a'

CLOVER Geographiájára tett jegyzéseiben p. m. 559. és ugyan ott REISKIVS p. 561. Lásd Hen. MYNDIVST in Biobrestok p. 191. Találtattak e'féle átkozott emberek, sőt egész Nemzetek hajdon e' Világnak más részeiben-is. Egyiptomban bizonyos népekről jegyzette-fel JUVENALIS, a' ki ott egy ideig hivatalt-is viselt L. V. Sat. XV. v. 103.

- - - nefas illic foetum jugulare capellae,
Carnibus humanis vesci licet - - -

hogy ott a' ketske-gödölyét meg-ölni nem szabad; de az ember-húst meg-enni szabad. Innen nem ok nélkül magasztalja PLINIVS L. XXX. c. 1. a' Romaiak' kegyefségét az ilyen tsudáknak ki-irtása aránt: *Nec satis aestimari potest, quantum Romanis debeatur, qui sustulere monstra, in quibus hominem occidere religiosissimum erat, mandari vero etiam saluberrimum.* Egy szóval, alig találtatik a' föld' színén olyan-féle élő-állat, melyet az emberek vagy szükségtől, vagy nyalankságtól, vagy büfke 'bátorságtól indittatván, vagy pedig attól a' hibás vélekedéstől viseltetvén, hogy nekik-is a'féle nagy bátorságok, erejek, vagy hozfszu életek tesz', mint annak az állatnak, mellynek húsát ézik, itt vagy amott magok eledelekre nem fordítottak-vólna.

.§. CXLII.

De mi, kik e'féle gyenge fundamentomon épült okokra nem hajtván, a' hús-ételt nem tsak szabadnak, hanem szükségesnek-is tartjuk, lásuk 1.) Közönségesen a' húfok mennyire légyenek egészségesek, mennyire nem? 2.) Mi külömbseg légyen azok között mind magokban, mind el-készítésekre nézve? A' mi az elsőt illeti: A' hús, minthogy a' mi testünkkel egészen meg-egyező materiából áll, minden eddig elő-
szám-

számlált eledeleknél hamarébb, bővebben és állandóbban tápiál; több, melegebb, és *Spiritus*-okkal tellyefebb vért csinál: a' honnan, a' testnek erejét-is jóval inkább neveli: mint erő, a' kik böjt napokon fokáig hűt nem érznek, bizonyoságot tehetnek. Észre vehetjük innen azt-is, hogy a' hús-étel, az Északi hideg Országokon szükségefebb és hasznosabb, mint a' Déli meleg tartományokon; mi köztünk-is télen inkább meg-kivántatik, mint nyárban; és hogy a' *melancholicus* és *phlegmaticus* Embereknek jobb, mint a' vérrel azon kívül-is bővülőködő *sanguineus* és forró természetű *cholericus* személyeknek. Mert mind forrósága, mind lettebb-való el-bővülése a' vérnek, melyek a' hűtől nagyon öregbednek, romlására van az egefségnek.

Mi-is Kereszténynek, értvén Idvezítőnk' Mikereszt-parantsolatját Luk. X. 8. a' Tanítványokhoz, tyenek mi-hogy azt egyék, a' mit elejekbe adnak; és heztart-hogy Szent Péter Apostolnak-is a' mennyei szózat azt parantsolja, hogy az égből le-ereszt-kedett lepedőben lévő tisztá és tisztátalan állatokut különböztetés nélkül ölje és egye. TSEL. XI. 7, 8. Sz. PAL Apoltol-is azt tanítja, hogy valami a' méiszár-székbe vitetik meg-eberjük a' Lelki-esméretert 1 COR. X. 25. és hogy nem a' fertézteti-meg az embert a' mi a' száján be-mégyen, hanem a' mi onnan ki jő, az az, a' vétkes rosz beszédek MAT. XV. 11. Semmi Isten' törvényebéli akadályt az állatok' meg-ételében nem esmérünk. A' fulva bölt állatra és verre nezve ugyan találjuk TSEL. XV. 20. az Apostoli Gyulásnek-is tiltó rendelését. De ez-is, a' mint ugyan azon Apostoloknak azután folytatott dolgaikból ki-tettzett, csak épen egy ideig, a' 'Sidók' meg-nyeréle végett esett vala;

minthogy azok az e'félektől lelettébb irtóztak. Jóllehet tagadni nem lehet, hogy ez az egésze nézve magában-is igen helyes, és követésre méltó dolog lett-vólna. Azt-is tapasztaljuk, hogy fok állatoknak nem csak meg-ételettől, hanem látásától, sőt nevektől-is irtó-zunk. Ezekre-is azért kényszeríteni a' természetet vakmerőség vólna.

Sokan a' Tudósok közül olyan értelem-
ben vagynak, hogy az emberek' etete a' hús- A' hús-
étel rövi-
ditette-e
az emberi
életet?
etelnek be-jövetelével rövidült-vólna így meg,
minthogy az Özön-víz előtt élt Atyák húst
nem éven, fok száz esztendőket éltek; melly-
nek példáját azután hogy a' hús-étel bé-jött
sohol sem ólvalluk. Leg-hofszabb életet azu-
tán Ábrahám élt 1. Mos. XXV. 7. de ő-is
175. esztendő korában meghala. A' Pogá-
nyok' régiségeiből bizonyost nem tudhatunk.
M. VARRÓ L. II. de R. R. c. 1. n. 3. így szól
e' hez: *Necessè est humanae vitae a summa memo-
ria gradatim descendisse ad hanc aetatem, ut scri-
bit Dicaearchus: et summum gradum fuisse na-
turalem cum viverent homines ex iis rebus, quae
inviolata uliro ferret terra.* az az: Szükséges-
képen meg-kellett lenni, hogy az a' leg-régibb
emlékezetű hofszu emberi élet gráditsonként
e're az időre le-szállott légyen, a' mint írja
Dicaearchus: és az é et' leg-felsőbb gráditisa
természet izerint vólt, mikor az emberek a'-
féle dolgokkal éltek, mellyeket a' föld eről-
tetés nélkül vagy száz korában hozott. Georg.
CHEYNI ezen folyó Száznak elein virágozott
jeles Anglus Orvos, a' maga Hygiene nevű
kisdéd, de tudós munkájában c. 4. §. 2. úgy
elmélkedik, hogy az első Világbéliek azért
éltek olyan sokáig, hogy húst nem ettek; és
midőn az Isten látná, hogy a' hofszu étellel
az emberek' gonofzsága-is naponként neveded-
nék, az (Özön-víz által ezt az el-vetemedett
nemzetséget el-torlotta 's az újjonnan állítandó
emberek' életét, néhány száz esztendőekkel,
hogy a' gonofzságba annyira el-ne merülhes-
senek,

fenek, meg-kivánván rövidíteni; azért engedte-meg a' Noé' maradékinak a' hús-ételt és a' bor-ítalt. Mellyekből az ő testek bővebb és eleve több *Spiritus*okat kapván, azokat a' dolgokat és esmeretéseket, mellyekre az emberek az előtt, az élet' hosszúságával juthatnak-vala rövidebb idő alatt meg-tehetnék. Ezen okokból azért egy lépéssel az emberi élet fokát röviült, és a' hússal 's borral vízfőz-élőkben idő előtt el-is romlott: de a' józonnabb életű Patriárkák' házaiban ugyan-csak néhány száz éftendőkre ki-terjedett, miglen az emberek minden-féle bújálkodásnak nemeit ki-gondolván, e're a' mostani nyavalyás rövid életre szorúltanak. A' bölts *SENECA*-is *Epist.* 95: *Innumerabiles morbos esse supplicia luxuriae*; a' véghetetlen nyavalyákat az ételben és italban való bújálkodásnak tulajdonítja, a' melly kiváltképen a' húfok' ételében áradott-vala-el az ő idejében, mellyből olztán a' halálnak elébbi késedelmező szükséges volta a' maga lépéseit siettette, a' mint szól *HORATIVVS* I. *Carm.* Od. 3. v. 31/4:

Semotique prius tarda necessitas

Lethi corripuit gradum.

A' régibb *Medicusok'* okoskodásából ezek *Ellenke-* nem épen így következnek. A' *HIPPOCRATES'* Izavai *Epid.* VI. §. V. a' természettel minden ki-fogás nélkül egyeznek: *Imbeciles cibi brevem vitam praestant.* Az erőtlen eledlek rövid életet szerzenek. Mik légyenek pedig az erőtlen eledlek, meg-mondja *CELSVS* L. II. c. 18: *In media materia numerari ex ole-ribus debent ea, quorum radices, vel bulbos assumimus — Imbecillissimam vero materiam esse, omne olus, et quicquid in cauliculo nascitur, qualis est cucurbita, et cucumis, et capparitis, omnia poma, az az: Közép erejük a' kerti vetemények között azok, mellyeknek gyökerekkel élünk. Leg-erötlenebbek pedig a' zöldségek és mindenek, valamik szárazou teremnek, mint a' tök, ugorka, kapornya, minden-féle almák. Allandó módon és bőven tápláló ele-*

eledeleknék pedig a' gabonákat, mellyekből kenyér készíttethetik, és a' négy lábú házi állatok' húsait nevezi, a' mellyek, mint már fellyebb látók, az első Világbéliek' konyhájára bé-nem tsúsztak-vala. GALENVS-IS *Libr. de Cib. hon.; et mal. succi*, a' kerti veteményekről közönségeten mondja, hogy azok közül csak egy lintsen, mellyből ditséretes, egészséges nedveség készülherne, hanem csak hamar el-folyó, vizes *materia* leiz' belölek. Ez okból hányá-ki a' PLAVTVS' szakátsa-is a' zöldsegeket, mint az életet rövidítő eledeleket a' maga konyhájáról in *Pseudol. III. 2. v. 33, 344.*

Huc hic quidem homines tam brevem vitam colunt.

Cum haec herbas bujusmodi in suum alvum
(congerunt,

Formidolosas dictu, non est modo:

Quas herbas pecudes non edunt, homines edunt.

Ez, itt, (mond) emberek' éltét rövidíti,

Hogy csak illy hitvány fű hatokat leizíti.

Nevezni sem méltó, hát még meg-is enni

Embernek, mit barom fél szájába venni.

Egy különös elméjű emberről írja BOERHAAVE *Prael. ad Inst. Med. S. 51.* Bataviában, hogy az igen gazdagon és pompáson élvén, egészen pá'sint sure fogta-vala magát: de nem v:hetette fokáig, a' reá következett nagy has-menés miatt. A' Xerxes Görög Országból futó táboráról-is ezt jegyzette-fel HERODOTVS *L. VIII. c. 115.* hogy t. i. midőn *Theffaliában* minden gyümölcsöket el-emészttettek-vólna, és tsupán csak fűvel kéntelenitternének élni, kínos has-menésben felette sokan el-vesztenek.

Nem lehet azért az első emberek' hosszú életét az a'kori eledelmek semmiképen tulajdonítani. Itten különös ajándéka vala az; hogy t. i. úgy hamarébb izaporodhassék az emberi nemzet, és az ittennek, 's természeti dolgoknak esméretiben jobban gyarapodhassék.

Igaz egyébként más-felől az, hogy a' hús, valamint minden földi terméseknel a' mi tes-

A' hús-
ét: men-

nyiben
dríbat?

való tartására magában leg-alkalmatofabb és hatatofabb, úgy a' víz-főz-élettel leg-ártalmotabb lehet. Ez az ártalom pedig kövörkezik: *Elofzör*, a' hús-életben való tehetetlenségéből: mert az e'ből hirtelen gyuló, fok, kövör és vastag vér, a' tettnek elevenítésére szükséges *Spiritusok*at nem különben meg-főjtja, mint a' fok olaj a' métsnek lángját. A' honnan a' nagy hús ehetők rend szerint nehéz, durva testtel, és hasonló buta elmével bírnak. De e'felett, az a' fok hús nem-is eméztődhetik ügyiben meg az ő gyomrokban, hanem ott el-rothad, és a' táplálásra nagy részint alkalmatlanná léfzen; és nagy buoóséggel keresz-tul foly az o'hasfokon; véreket-is rothadt ma-teriával el-toíti, melly az egyéb-féle rothadt-ságnál a' mi élő tettünknek fokkal veszedelme-febb; és fok-féle terhes, forró és rothasztó nyavalyákra vízí máfok felett azokat, a' kik egyébként-is az e'féle nyavalyára hajlandók.

A' húfok
fok-felek.

Nidjofzör, ártalmos az olyan hús, mellyben az évőnek természetével 's a'kori állapotjával ellenkező tulajdonságok találtnak. Vagynak ugyan-is száraz, nedves, hideg, meleg, izij-jas, poronyó, kemény, gyenge, kövör, sovány, 's ezekből külömb-küölmo módon és mérték-vel kéízült húfok: a' mellyek azon kívül, hogy bőv tápláló nedvességet tartanak magok-ban, egyéb tulajdonságaikra nézve tsak nem mint a' tűz a' vízzel, egy-mással, 's fokfőzör az évőnek a'kori állapotjával-is, annyira ellenkezőnek. De az emberek' természet-e-is melly fok-féle, és egy-mással gyakorta mennyire ellenkező légyen, fellyebb a' *temperamentumok*-ról írt részetske I. *Darab*. p. 149-meg-mutatja.

Mellyekből önként következik, hogy a' húfok egészséges, vagy ártalmos természet-ről közönségesen meg-határozni semmit nem lehet. Nagy külömbség van ugyan-is, *előfzör*

Az álla-
rok' nemei
szerint.

az állatok' húfaiban az ő nemei szerint; de azután azoknak részei-is egy-mástól nem ke-
vésbé külömböznek, mint magok az állatok.

Mis

Más természetű húsa van azoknak fején, lábán, nyakán; más a' tagokban, más ismét azoknak belső rétegeiben; más természetű van az agyvelőnek, más a' csontok' velejének, más a' *A' testnek* kövességnek; más a' *muscularis* vagy véres részei /ze-húsnak; más a' hártyáknak, inaknak, *glandularum* láknak s a' t. mellyekről a' *Diaeta'* rendiben ezután hogy fundamentos ítéletet tehesünk, a' szerint is keletik értekezödnünk. Különö-
sebben mindizáltal *hasnak*, *petenyének* nevezetnek a' tagokat mozgató, valtag, véres *muscularumok*. És a' miket közelebből mi is közönségeten a' húsnak minémuségeiről izóllunk, inkább csak az e'féle hufokról kelletik érteni.

§. CXLIII.

Hogy az állatok' húsai közt lévő természetű különbségeket, és hogy azok szerint melyik? 's kinek mennyire legyen egészséges? világosabban fel-vehesük; a' közönségefebbeket alább majd külön-külön meg-fogjuk említeni: most pedig előre csak azt jegyezzük-meg: 1.) Hogy a' mérges, meg-dühödt, meg-döglött állatok' húsát meg-enni igen veszedelmes: mert a' mitsodás vezettség magokban völt, a' mi vérrünkben is hasonlót tsinálnak. Ugy azok is mellyeknek rossz szagok és ízek vagyon, az egészségnak mind ellenire vagynak. Egy szóval, a' mint böltsen meg-jegyzi *Fr. Hoffmann*, azoknak az állatoknak húsá, mellyeket az Isten maga 111 Mo's. XI. a' 'Sidóktól, mint tisztátalanokat, el-tiltott-vala, az egészségre nézve is vagy ártalmosok, vagy a' tiszta állatokénál kevesebbé haznosok. 2.) A' mitsodás az állatok' húsá, vér is epen olyan készül belőlek. Innen a' hufok minél lágyabbak és nyálósabbak, annál kevesebbé melegitenek; ellenben inkább nedve-ite-

nek és kövérítenek: minél gyengébbek és poronyóbbak, annál több vért tsinálnak: minél több a' kotsonyává váló nedvesség benne, csak a' gyomor meg-emészthette, annál bővebben táplálnak: minél szíjjafabbak és nehezebb rághatók, a' gyomorban-is annál nehezebb emészthetők; minél szárazabbak és poronyóbbak, annál vékonyabb vért, tisztább és több *Spiritus*okat adnak, inkább-is melegítenek: minél durvábbak, soványabbak és ízetlenebbek, vért-is annál vastagabbat, durvábbat és kevesebb 's rozsfzabb *Spiritus*okat tsinálnak, 's kevesebbé-is táplálnak. Ezekből észre vehetjük már azt-is, hogy a' lág, nedves és hideg agy-velő; a' lág és nyúlós bőr, gyomor és belek; a' szíjjas szív és vesék; a' sovány, toplós tüdő és lép; a' poronyó, de hamar meg-keferező és rothadó máj 's a' t. mennyire legyenek egészségesek. 3.) A' kövérség, ha hideg és kemény természetű, mint a' szalonna, fagygyu, 's a' t. nem csak maga igen nehéz emészthető, hanem a' gyomornak és beleknek *fibráit*-is el-lágyítja; azokban a' mozgást, kenegető és simogató lágyságával, el-óltja; és így végtére, ha erős *Commotio* által nem segítettik mint a' parafzt munkásokban, egyebeknek meg-emésztesére-is alkalmatlanná teszi: nem csak, hanem a' vért-is és minden egyéb nedvességeket meg-kövérti, síkítja és nyúlósítja, hogy azok se jó móddal el-ne készülheffenek, se a' rendelt helyen ki-ne válhassanak, melly miatt az egész testnek-is az e'féle kövérségekkel való bőv és hosszszas élésre el-kellettik erőtlenülnie és lágynia. A' poronyóbb és vékonyabb kövérségek pedig, minémü terem fok helyt a' hús között és a' tsontok' üregeiben, a' gyomor-

mornak könnyebben engednek: de abban hamarabb meg-keferednek és rothadnak, és így a' vert-is illyetén rothadásra hanyatló keferü tsi-pősegekkel szaporábban fel-gyúlasztják és meg-vefztegetik. Innen, minden-fele kövérségekkel, ha szinte símitó és édes légyságokért a' szá-jnak igen tettzenek-is, szűken kell élni; 's a'-kor-is, hogy sik, enyves légyságok valamit o-fzoljon, fok kenyérrel kell enni azokat.

Közönségesen minden húfokra nézve tar- *Az egész-
tsuk meg: seges hús-*

1.) Hogy ORIBASIVS szerint, *Collection-nak meg-
III. c. 2.* a' poronyó puhaság és gyenge-*esmerítettő*
ség, olyan két jel legyen akár mely húspan, *jelei.*

a' mellyeket ha e'ben vagy amaoban meg-
lenni tapasztalunk, a'ból a' meg-elégedésig bá-
tron ehetünk: ha pedig egyik sinsz meg benne,
azt jobb egészen meg-vetni: ha tsak az egyik
van meg, a'ból ugyan, a' jobbaknak nem lé- *A' négy*
tiben, ehetünk; de nem a' meg-elégedésig. *libu dila-*

2.) A' *Negy libu állatot'* húfa közönsége-*toké a'*
fen véve, a' szárnyas állatokénál nehezebb és *szárnyas*
keményebb: mindenik nemben ismét minél *állatoké-*
nagyobb testü az állat, húfa-is annál erősebb *tól; a'*
és tartóább eledelt szolgáltat. *CELSVS L. II. nagyoké*
c. 18. *az apró-*

E' felett 3.) A' *bázi állatok-is* elébb-valók *ketől men-*
a' mezeieknél. De ezek-is a' helyekhez ké-
pest egy-mástól jóságokra nézve fokot külö-
böznek. Más állatokat adnak néked, így izóll *lomböz?*

ARISTOTELES *Hist. Anim. Lib. VIII. c. 29.* *A' lats-*
a' bajos járású helyek; mást a' mérges hal-
mak; mást a' szép kies és zöld füvekkel é-
keskedő rétek; mást az árnyékos ligetek. Min-
den marháknak húfa, mellyek a' vizenyős, tós *nagy kü-*
helyeken legelnek alább-valók a' magós he-
gyeken és havafokon élöknél. Az *Arbo* hegy-
nek völgyeiben alatt élödo vad-kanok, a' *Peldttak*
hegy-tetején lakó vad-gönnékhez vagy kotzáli-
hoz

hoz közelíteni-is alig mérnek. A' házi állatok' világo-
sítat- is közönségesen szelidebbek az erdeieknél.
tatik.

Mit teheszen a' helységeknak természete az állatok' mivoltára, láthatjuk, ha a' Magyar Országi juhokat és szarvas marhákat a' miénkel; az Erdélyieket ismét a' Moldovaiakkal; de közelebb itt köztünk a' Mezőségieket a' Hunyad-Vármegyei apróság tsig-big marhákkal egybe vetjük. A' Magyar Országi nagy szálás ökrök itt Erdélyben nem sok időre elaprósodnak és meg-zömökülnek. A' Spanyol Országi gyenge gyapjas berke-juhok, a' helynek fenn való száraz hidegsége miatt, egy, két szaporodással éles fűrtös gyapjat öltöznek-fel. *Ithaca* Izigetében a' nyulak meg-nem élhetnek, hanem lövel a'ra fordulva, a' melly felől hajókon oda vitettek, kevés időre meg-h.ának. *Africában*, a' melly egyébként minden tsuda vadaknak félszke, azért a' mint ARISTOTELES meg-j.ozzette, hogy a' viz-forrásokra (mint-hogy ott folyó-viz ritka helyt találtatik) lett egybe-gyűlések' alkalmatofságával egybe elegyedvén a' különböző vadak, a'ból új tsuda állatok születtetnek, úgy hogy régen köz-mondás-sá-is lett: *Semper aliquid novum Africa*. *Africából* mindenkor jó valami uság: de se vad-dilz-nók, se szarvasok, se vad-ketskék nem talál-tatnak. *Angliában-is*, már régtől fogva, se farkas, se egyéb ragadozó vad, az egy rókán kívül nem terem. *P. CASTELLANVS de Eju Carn. L I. c. 3.* De azon egy helységben-is egy tartományban, e' vagy ama gabona, gyümöls, bor 's a' t. fokkal jobban és kedvesebb ízzel teremnek mint másutt. Mellyek szerint az állatok' húfai közt-is azon egy nemben, az Országok', helylek' mivolta szerint nagy különbség tapasztaltatik. A' példák e're minden-felé világofok és fokak.

4.) Az eledelek-is nem meg-vetendő kü-
Az ele- lömbiséget tésznek az állatok' húfaiban. Kü-
del na- lömböznek, úgy mond HIPPOCRATES *L. de Af-*
gyon vdi- *fectionibus*, a barmoknak húfai, a' mint azok
tozlatja ga-

gabonákat észnek, vagy nem észnek: a' gabonával élők sem mind egy-arányuk: mert némely gabonák tömött, kemény húst tsinálnak; némelyek puhát, nedvest és erőtlent. Mellyet PLINIVS L. XVI. c. 6. a' fertélek' példájával világosit: *Glans, inquit, fageu sueni bilarem facit, carnem coquibilem ac levem, et utilem stomacho: iligna suem angustam, nitidam, strigosam, ponderosam: querna diffusam: gravissima et ipsu glandium atque dulcissima.* az az: A' bik-makktól a' dísznök vigakká, a' húfok könnyü emészthetővé, nem terhelővé, a' gyomornak házinosá léfzen: a' tserc-makk meg-fzála itja, meg-fényesíti, keményíti és fontolsá téfzi a' dísznököt: a' tolgysa' makk, sok és bőv húst tsinál, a' mint ő maga-is a' makkok közt leg-nehezebb és édesebb. Közönségesen tudni való dolog, hogy ha jó-féle, száraz gabonával, szénával, szalmával, füvekkel, gyökerekkel, gyümölcsökkel 's a' t. élhetnek az élő-állatok, és ha a' mint kinek-kinek a' Természetnek Ura az ő természetek szerint való eledelét ki-rendelte (mert nagyon minden állatnak különös eledele), ha, mondom, azokat frissen, magok *gustusok* szerint, illendő bővséggel kaphatják, húfok-is sokkal jobb és egélségesebb léfzen. Innen HIPPOCRATES a' ketske-húst nyárban leg-jobbnak; télben leg-rosszabbnak mondja lenni. Mellyet, GALENVS a'ból magyaráz, hogy a' tavasz' végén és nyár' kezdetén, a' fáknek gyenge jövéséből és ágaiból 's egyéb zöld búrjánokból, a' ketskéek, magok természetek szerint bővséges eledelt kaphatnak; a' mellyek öfz-selé megkeményedvén és fává válván, az ő tápláltatókra nem elégségesek. Így, egyéb állatok is, a' mellyek zöld füvekkel élnek, nyárban minekutánna a' füvek meg-afztak és el-fzáradtak, leg-alább-valók: ellenben a' nagy marhák, mellyek szénával tartatnak, öfz-selé, mikor már a' füvek magzanak, méfzár-székre leg-alkalmatosabbak.

az élő-állatok' bűjait.

Kinek-kinek van maga természetihez való eledele.

Azzaléven háfaisleg-egészegejebb.

A' tiszta, friss folyó-vizek, és ki-folyó
Az ita- tiszta kútak-is az ő italokra hűsöknak jó ízét
loktól-is 's egészséges voltát nagyon hordozzák. A' pe-
sok jugg. nézies, rothadt, férges, pókbálás, hitvány ga-
bonák, szalma, széna, poshadt moslékok, és
maláták, bűdös sáros kút és tó-vizek, azo-
kat mind roz izüvé, mind egészségtelenné tézik.

5.) Az idősé-g-is sokat változtatja az ál-
Az idősö- latok' húsának természetét. GALENVS, a' ki-
dés változ- nél a' *Diaetra* tartozó dolgokról lenki többet
tatja az és jobban nem írt, 's e're nézve olly gyakron-
állatok' is érdemli, hogy az ő itéletét és szavait ma-
húsait. gunkc'vá tégyuk, rövideden ezt így adja elé
a' Deák fordítás szerint, mert maga Görögüt
írt, *L. de Cibis bon. et mal. succi. Illud autem
in cunctis animalibus meminisse debes: scilicet ve-*

Melbyiket *niorum (carnes) duras, siccas, et concoctu dif-*
mikor jobb *ficiles esse; et contra juniorum humidus, molles,*
meg-erai? *atque idcirco commodius concoqui; his tamen ex-*
ceptis, quae ubi in lucem eduntur, protinus in
cibum sumuntur. „ Szükség, ugy mond, minden
„ állatokra nézve tudni: hogy a' vénekpek
„ húsa kemény, száraz és nehéz emészthető;
„ az ifjaknak ellenben lágy, nedves, és ez ok-
„ ból könnyü emészthető; ki-vévén azokat
„ a' mellyek mibellyt e' Világra születnek, mind-
„ járt ételre ragadtatnak; holott csak nem egé-
„ szen takonyból állanak, és mosdó edény 's
„ kendő nélkül, kézzel-is átálatos vóna
„ hozzájok nyúlni. *Media igitur aetas, isy*
ir továbbá, quae nondum summam magnitu-
dinem implevit, inter haec mediocritatem fertur:
quodcumque animal natura humidus est, aetatis
flore praestat, et contra siccam nimis, ante vigo-

Kiknek *rem. Et hoc pro utentis natura accipiendum. az azz*
mi-fele hús „ A' közép időben tehát, míg növéseket egé-
sal jobb el- „ szen el-nem végezték, az ételre nézve-is
ni? „ közép szerint vagynak: a' nedves húsa álla-
„ tok virágzó idejekben leg-elébb-valók, mel-
„ lyek pedig igen száraz természetűek, míg
„ gyengébbek addig elébb-valók. És mind
„ ezeket a' vélek élőknek természetekhez képest
„ kell

„ kell venni. „ A' gyermekeknek és növéseben lévő itzkóknak , a' gyengébb és növéseben lévő állatok' húsa ; a' meg-állapodott , virágzó erővel és egészséggel bíróknak , és a' kik erős munkát tésznek , a' meg-állapodott idejü ökor és fertés-hús természet izerint leg-inkább ille- nek. A' náthás, szopornyitzás, erőtlen öreg embereknek az állásban meg-pubúlt, száraz, vad' és madár-húfok , mellyek hamar és könnyen meg-emésztdönek , és fok fonkolyt vagy ex-crementumot a' belekben fenn nem hagynak , leg-alkalmatofabbak.

6.) A' ki-mettzés vagy meg-herelés-is tsu- A' ki-beré-
dálatos változást hoz magával minden állatok- les nagyon
ra. Rend izerint a' him állatoknak húsa a' meg-udl-
nöstényekénél keményebb , szijjafabb , száza- toztatja
zabb ; idővel holmi ízetlen sótságok-is léssen. az dlla-
Melly miatt , a' vén bika , berbéts , tzip , kan, tok' húfait.
kakas-húfok , nem tsak nehéz emészthetök , ha-
nem a' gyomorban-is holmi útátságot , vagy
tsemert , némeltyekben okádást és nagy ne-
hézséget-is szereznek ; 's e're nézve mézfár-
székre , és az emberségefebb emberek' aszta-
lára nem-is vitetnek. Addig mindazonáltal ,
mig gyengék , és a' Venus' tüzetöl melegülni Pdrofo-
nem kezdettek , minthogy szárazabb természe- dástör , és
tüek , a' himek a' nőstényeknél jobb izüek és a' mi-or
egéségefebbek. Azt pedig különösen illö tud- tenyész-
ni , hogy mikor párolódnak , és a' Venus' tü- nek, nem
zétöl fel-vagynak gyúladva , minden állatok' meg-enni
húfai , nem tsak roz' izüek és útálatos szaguak, valök.
hanem fokak valósággal meg-is mérgesülnek ,
a' mellyektöl , minél fenébbek és büjábbak az
oktalan állatok , annál inkább tarthatni. A'
négy lábú állatokban a' viselöfiség , vagy méhek-
ben való hordozás ; a' szárnyas állatokban a' kot-
lás , a' nőstények' húst el-loványítja , nyúlósá ,
poshadt roz'izaguva és izüvé téstzi. Mellyre néz-
ve fok helyyeken törvény szerint meg-van tiltva ,
nem tsak a' szaporodásra , hanem az egészségre
nézve-is , hogy illyen állapotban az állatok ne
bántattassanak. Hogy tehát minden időben jó-

Ezt az
elein való
ki-beretes-
jel igazít-
ják.

ízü húlokkal élhessenek a' tehetős emberek ,
régén tel-találták a' módját , hogy kehesseék ,
mind a' himeket , mind a' nőstényeket ki-berél-
ni. Régi dolog , így *IT CASTELLANVS DE EJUS CURIA.*
L. I. c. 4. *ARISTOTELESBŐL H. A. L. VII. c.*
50, és *COLVMELLABŐL L. VII. c. 9.* (a' kik
annak módját-is meg-irták) a' ízának az a'
kegyetlensége nem tsak a' himeken , hanem a'
nőstényeken-is , hogy a' természetnek meg-
tsufolá ával se gondoljanak , tsak a' magok nya-
láncságokat nyerhesseék-meg. *GALENVS* maga
is az e'féle mind him , mind nőstény ki-herélt
állatok' húsát a' magok nemében , leg-jobb
ízűnek és egészségesbnek mondja. *AVHENAEVVS*
L. XII. p. 515. holmi *Xanthus* nevu régi ír-
ból jegyzette-ki , hogy ezt a' tsufos erőszakot
a' természetten még pedig a' leányokon tétette
leg-előbbizör *Anuramyttis* a' *Lyausok'* királya.

7.) Vagynak , kik a' fekete szöru vagy
A' ször, tollu állatok' húsait-is a' fejeér szöruékénél , vagy
vagy tol- tolluakénál jobbnak tartják. A' Régiek ellen-
lak' izne- ben , a' fejéreteket betsulették inkább , mint
mit hoz alább a' diiznókról különöten meg-fogjuk em-
magával? líteni. A' málok' okolabb itélete szerint , a'
szörnek vagy tollunak izne , ha egyéb jó tu-

A' roz/z
termé,ze-
tü húsának
jelei.

lajdonságok meg-vagynak benne , kevés vagy
femmi kulombséget tölzen az állatok' húsoknak
jóságóan. Közönséges jele a' húsok' jó és
egészséges természetének , ha hamar meg-főv , a'
főzés közben meg-dagad : a' melly hus ellen-
ben későre főv-meg , a' főzés által öfzve ku-
porodik , és el-fizntelenül ; bizonyos jele hogy
az , vagy el-tsigázott , el-éhezett , vagy meg-
vénült marhából való.

8.) Mindenek felett pedig szükséges a'
A' beteg mézfár-székre , vagy konyhára vijendő állatok-
marhák' ban vigyázni azoknak egészséges vóltokra ; 's
húsa igen bár e' részben a' Hús-látó Mesterek , és *Magis-*
artamos. *tratuálisok* nagyobb vigyázással vólnának. Mert
az a' döglelet vagy nyavalya , melly a' mar-
hákat meg-betegíti , gyakran meg-is öli , mint
valami mérge: koválz azoknak egéiz testekben
el-

el-van terjedve, és a' meg-étel által az emberek-be-is által-vitetik. Fr. HOFFMANN *Syst. Med. Rat. T. I. P. II. c. IX. §. 25.* hagyta emlékezetben, hogy egy ember holmi beteg diáznót, mellynek a' nyaka meg-volt dagadva, le-vertén, és fel-füstelvén, midőn maga, a' felesége 's egy fiatskája azzal éldegelnének, a' fejek mindenkinek fájni, izédulni kezdett, ortzajok torkok meg-dagadt, és gyakor ájulások között e' Világból mind a' hármon ki-múltak. Mások-is a' kik ennek a' diáznón k húsából ettek-volt, mind hasonló terhes nyavalyákon mentek-által. KIRCHERVS *in Scrut. de Pest. p. 97.* azt jegyzette-iel, hogy 1617-ben a' hofzizus esőzés és fok árvizek miatt el-telvén a' legelo mezők iszappal, tsak holmi haj-szál forma süvek termettek; mellytol a' marháknak torkokat rothadó daganatok fogták volt-el, fokban meg-is fulladtak: az emberek-is a' kik e'féle beteg marhák' húsával éltek, fokban hasonló nyavalyában el-veztek. *Lipjiában-is a' mint BEHRENS Sel. Diet. p. 171.* bizonyítja, egy fogadós 12, Deákokat egy darabig, holmi sovány tehennek, (mellynek belső részei tájagos kelevényekkel teli valának) húsával tartván, azok-is igen kinos nyavalyában mindnyájon el-veznének. Más ember, meg-betegedvén egy hizlalt ökre, nem méré a' mészárosoknak el-adni, hanem maga szánára le-ütteté 's midőn annak húsának bé-sőzésában forgolódnék, a' forró hideg ki-lelé, és a' hónya alatt tsomója szökék, a' melly 24, órák alatt mint egy ember feje a'korát növe, és ötet szornyü *Convulsiok* közt meg-ölé: a' véle bánó mészáros-is meg-betegedvén, nehezen tartathaték-meg. Egy szekeres-ember *Braunschweighen* egy derék ökröt, a' mellyben már a' peltisnek némelly jelei tettzenek-vala, igen óltson meg-vévén, azt le-üti, és háza' izámára etzettel, sóval bé-tsinálja: és jöllehet ez a' bé-tsinált hús az edénybol ki-dagadott; de ő a'val sem gondolván, azt meg-is ette: mellyre harmad nap az igaz peltishez

hásonló forró nyavalyába esék, a' tellin mindenütt fok pokol-varok ütének-ki, és 15, napok alatt, rajta kívül, épen olyan nyavalyában, az Orvosoknak minden szorgalmato sága mellett, még ö ön a'ból a' házból ki-halának. 1765-ben Berlinben-is ugyan e'féle hús-ételből hat személyek épen olyan változások közt, mellyeken által-szoktak menni a' dögös marhák, nyomorúttul el-velzének. Lásd ZUCKERT-*et Abh. v. Nabrungsmitt. c. 6. §. 152.* Ugyan ott a' *Timaeus* a' *GVLDENKLEE* tanubizonyságából iratik, hogy egy paraszt embernek egy tehenét meg-marván a' vezett kutya, midon ő maga, a' felesége, négy gyermeke, a' szolgálója, és a' szomizéd afszonya négy gyermekével együtt annak a' tehennek tejével naponként éltek-vólna, egy-más után mindnyájon meg-dühödtek, és a' gazdán 's kisebb fián kívül irtózatoss kinok közt mind el-is veztek. BAVHINVSból-is emlittetik egy szomorú példa, melly szerint egy dühödt ebtől meg-inarattott disznónak a' húsától fok emberek dühödtenek-meg.

9.) Illó tudni még azt-is, hogy ő magok a' húsfok-is önnön magoktól a' mint *frissek* vagy *állottak* fokot különböznek. Vóltak a' kik hogy a' húsnak *Spirituosus* éltető meleg gözit-is megnyerhetnék, azon melegen, és még az élettől reizketve igyekeztek azt a' láfok' és fene-vadak' módjára fel-falni, minéműek valának a' régi *Cyclopsok* és *Scythák*. A' betsületesebb és értelmesebb Nemzetek ezt a' meleg húst ugyan útálták; de ugyan tsak többire elébb betsületesék, mint állva. *HIPPOCRATES L. II. de Viſſ. rat.* maga-is így ítélte e'ről: *Recentia omnia majus robur conferunt, quam alia, eo quod propinquiora viventi sunt.* A' frissek, úgy mond, mind nagyobb erőt adnak mint egyebek, mint-hogy az élethez közelebb vagynak. *GALENVVS L. VII. Meth. Niedend.* a' reggel meg-olt marhákat, estve meg-enni leg-jóbbnak tartotta. **AVENZOAR** a' IX-dik 's X-dik Százban 130. ez-

vízrendőket élt, 's *Tudálatos* és *Bölcs* titulu-
tokkal meg-tiszteltetett nagy Arabs Orvos az ő
Tajjef nevű könyvében a' húfokat, rend sze-
rint a' ki-vágás után mindjárt; a' mellyek pe-
dig keményebb természetűek, mint a' gerlitze,
daru, vad-réze, 's több e' félék télben 12;
nyárban 6, órák múlva *commendálja* el-költeni.
Rabbi MOSES apb. 19. az öregek és betegség
miatt el-fogyatkoznak' számára minden állatokat
egy nap és egy éjtizaka tartani szükségesnek
ítél, 's úgy-is jól meg-fözve adni-fel: az ifjak-
nak és kemény testű, erős munkát tévő sze-
mélyeknek pedig egész újjon, és nem erős-
ten meg-öve vagy sulve inkább ditséri. *ORI-
BASIVS Collect.* IV. a' mezei állatokat mihelylet
meg-ölték mindjárt; a' szelid, házi állatokat-is,
mint a' juhok, ketskék 's a' t. újjonnan; az
ökröket pedig kevés tartás után jóvalja kony-
hára vinni: a' madarak közül-is a' nagyakat
és vizeket tovább; a' tyúkokat, vad-galamba-
kat, f. goly madarakat, pávákat, tsáfzar-ma-
darakat kevelebb ideig tartva; a' gerlitzéket,
házi galamb kat, húros-madarakat pedig azon
frissen leg-egéségefebbnek tartja asztalra vinni.
Mint láthatni *CASTELLANVS*ban az elébb neve-
zett helyen

Úgy vagyon az a' mái Tudósok' értelme
szerint-is, hogy minél frissebb 's épebb álla-
potban van a' testnek *fibráit* egybe enyvező
kotsonya, a' hús annál bővebben és egésége-
febben táplál: minél tömöttebb és szijjalabb
valamelly hús, ez a kotsonyás rész annál
bővebben, 's jobban el-készülve találatik ben-
ne; 's következésképen, minthogy az egész
tápláló rész e'bol áll, tsak meg-tudnók emész-
teni, annál állandóbb, erősebb és egéségefebb
táplálódást várhatnánk belöle. De többire az
e'félék mig valamit nem puhúlnak, a' gyomor-
nak, mellynek egész munkája a' széllyel ázta-
tásban, el-morsalásban és tsendes el-rothalztás-
ban áll, vakmeroul ellent-állanak. E're néz-
ve fokot mesterkedtek eleitől fogva a' gon-
do-

dozabb emberek, hogy valami módon, az említett kotsonyás vagy enyves résznek elromlása nélkül az ilyen derekafon tápláló húfokat megpuhíthatják. Megverték erősen, megfagylalták; fige-fákra, hideg kő-falak mellé aggatták: sóba, falétromba temették: borba, ezetbe, fok-hagymás vízbe áztatták: fok-hagymával, fű-fzerfzámokkal megfzegték; 's verték-is mindeniknek jó hasznát. De minthogy ki fok munkával, ki költséggel jár-vala, inkább kivántak a' kotsonyás tápláló rézből valamit el-vefzteni, és egy ideig való tartás által a' húfokat kevésbé meg-rothasztani, melly től a' húfok tapaszthatóképen poronyóulnak, mint sem egyébként annyit bajlóani vélek, vagy a' gyomrokat kinezni.

A' Németek, 's Frantziák ezt *mortification*nak hívják; és többire ilyen rendet tartanak benne. A' szarvast, vad-ketskét, dámvadat nyárban 4, télben 8, nap; a' vad-dižnót nyárban 6, télben 10; a' nyúlat nyárban 3, télben 6; a' fátzánt nyárban 4, télben 10; a' mogyoró-tyúkot nyárban 6, télben 14; a' vad-pávát nyárban 4, télben 10; a' fogoly-madarat nyárban 2, télben 6-8; a' púkját, lúdat nyárban 4, télben 8; a' vén tyúkot, kappant nyárban 3, télben 6; a' tsirkét és galamb-fiat nyárban 2, télben 4, nap; a' marha és disznó-húfokat nyárban 3, télben 6; a' juh-húst nyárban 2, télben 3; a' borju és bárány-húfokat nyárban 2, télben 4, napokig el-tartják, minekelölte konyhára vinnék. Közönségesen, minél vénebbek az állatok, annál nehezebben puhulnak-meg. A' sütni való húfok-is tovább való tartást kívánnak mint a' főzni valók. Az ilyen tartott húfok felényi idő alatt meg-fovnek és sülnek mint a' tizta nyersék; könnyebben bé-férkezhetvén a' tűznek és meleg víznek párái a' ki-gőzölt vékony résznek üregeibe. A' régula mellyre ezen tartásban vigyázni kell, ez, hogy se igen meg-ne száradjanak, se meg-ne rothadjanak a' húfok. A' rothadásnak

Jó volt e' későn jött vendége' gyomrának,
A' f' íffet kiméllni. 's tartani magának.

10.) Meg-esik mindazáltal a' jó gazdánál is gyakran, 's alig-is lehet másként, hogy a' ritkábban kapható húfokat bizonyos alkalmatosságokra továbbatka-is igyekezik meg-tartani; az egyéb-féléket-is mikor rendinél bővebben kaphatják, károsnak tartják egybe elveztegetni. Ezeknek azért ártalom nélkül több időkre való meg-tartására bizonyos mesterségeket gondoltak-ki, melyek szerint az említett kotsonyás részt a' meg-rothadástól meg-orizhefsék. Tudniillik, a' vizes nedveség és melegség lévén minden rothadásnak annya; a' húfokat vagy hideg helyekre, mély kútakba, jég-vermekbe küldötték: vagy olyan levekbe áztatták-bé, melyek magok természetben a' rothadásra nem hajlandók, és midőn a' hús bé-itta oket, azt-is ettől a' meg-vesztéstől fokáig meg-menthették; mely *bé-páuzolás*-nak, vagy németesen *beizolás*-nak mondatik, 's különöiebben a' szárazabb természetű vad-húfokra intéztetett. Vagy a' *be-sózás*, *fel-füstelés*, 's *szelen* való *szárasztás* által a' nedveséget annyira fogyatták és meg erősítették a' húfokban, hogy rothadás a' meleg miatt-is hozzájuk könnyen ne férheffen. Ezzel a' soványabb ketske és juh-húfokon; amazokkal a' hideg és nedves marha 's disznó-húfokon fok-szor hasznoson segitettek.

A' *Bé-páuzolás*, hogy mindenikről rendel szölljak, valaminthogy borral, etzettel, és egyéb rothadást ellenző jó szerekkel léfzen; innen az egészségre nézve-is leg-bátorságosabb. Sot a' mennyiben ez által a' kemény és szijjas hútu öreg vadak nagyon meg-puhúlnak, rothadást jelentő vad szagjoktól meg-tisztúlnak, a' frís húfoknál jóval könnyebb emészthetők-ké 's egészségebbeké-is léfznek. Az öreg nagy vadakhoz jó erős bőr-etzet, 's ha egyszerűs mind szijjas, enyves-is volt a' húfok, fu-szerizámok-is kívántatnak. A' magokban tisztább

és puhább vad-pívákhoz, lúdakhoz, rézékhez, galambakhoz, lúzánokhoz, tsászár és fogoly-madarakhoz és ifjabb vadak' húslaihoz fele bor 's fele etzet; ha ezek-is gyengék és jó levelek, a' tiszta ó bor, fü-szerfzámok nélkül, hogy igen meg-ne soványodjanak hasznosabbnak tartatnak. Söt ezeket csak jó bor-etzettel meg-nyirkosított ruhákba bé-takarva, ha a' ruhát gyakran újra meg-etzetezik, nyárban néhány napokig, télben néhány hetekig, hiba nélkül el-lehet tartani. Ezzel a' móddal az egész borju-tzimerek-is leg-jobban állanak: ezek-is kedvesebb lélzen: az örü-hús vad-ketske azt öltözik magára. Egyébként, a' Beizolásnak módjáról alább a' vad-diáznó hús' historiájában bővebben-is fogok szólni.

A' Besózásban a' só belé ölvadván a' húsba, annak kotsonyás résziben a' fenyvedésre hajlandó nyálos nedvességet rész szerint bé-íszta és meg-edzi, rész lizerint el-öszlatja, hogy rothadásba ne mehesse: de egyszer'smind ez által a' táplálásra-is alkalmatlanabbá téfzi. E' mellett, a' só a' maga ösztönözésével a' hatat-is laxálja, a' vizelletet-is erőfien bajtja: mellyel a' vérben a' több tápláló szelid részt-is nagyon fogyatja; a' teket száraztja; a' nedvességeket meg-sűríti, tsipösíti, 's erejéből ki-vézi. Mind ezekből azért önként ki-tettzik, hogy, ha szinte étel kívántató izekre nézve a' szájnak jól tettezenek-is az e'féle besózott húfok, és, bőv viz, lágy bor és ferital között télen által egyebekkel együtt éve, nem annyira tapasztaltatnak-is ártani; de nyárban mikor egyébként-is nagyon perspirál, és gyakran meg-izzad a' tekt, épen nem bátor-ságotok. A' salitron a' húst ugyan gyengébbé 's poronyóbbá téfzi, a' gyomornak 's vérnek sem árt annyira mint a' só; de nem tartja-meg annyi ideig rothadás ellen. Különös meg-jegyzés, hogy ha a' húst csak gyengén sózzák, hamarébb meg-büdösül, mintha sem-

Mikor?
és kitnek
bátorságo-
sabbak?

mi sórt nem tettek volna rá. az az: ha két
 ló vízhez 15, gran sónál kevesebb lészen.

Fel-fűs-
 telt hujok.

A' Fel-fűstelés az olyan hűtökon elik, mellye-
 ket a' felettébb fok nyálos nedvesség miatt,
 a' só nem volna elégséges fokáig meg-tartani,
 mint a' bial és díznó-húsokat. Midőn t. i.
 a' tüstnek melege a' húnak porusait meg-nyit-
 ja, a' val együtt a' magában lévő hathatós la-
 vanyu természetü sórt, vagy Spiritust a' hús-
 nak belső részeire bé-iktatja: a' melly a' hús-

miért d-
 lanak ju-
 kúig?

ban lévő rothadásra hajlandó ammoniacalis sórt
 meg-győzvé, ott ki-óltja, egyizer'smind pe-
 dig a' rothadást segítő vizes nedvességet ki-
 záraltja; úgy hogy, a' tüsten egészen meg-
 száradott húshoz többé semmi rothadás nem
 férhet. A' bé-sózás és meg-szárasztás itt egy-
 munkával lészen. De a' ki a' fellyebb el-inon-

az erés-
 seggel
 rojzizul
 egyeznek.

dottakból meg-tanulta, mi légyen az, a' miből
 táplálatunk? és hogy, a' gyonor-is az ol-
 lyan iznyas keménységű materiák' et-óvalasztásá-
 ra, vagy meg-emésztesére nem elégséges; a'
 fel-fűstelt hűtöknak száját tsalogató száraz tsi-
 pos izétol, frissebb eledeleknek bővségében,
 nem olly könnyen engedi magát meg-tsalattat-
 ni. Mert azon kívül, hogy igen nehéz emész-
 hetők, és a' tápláló ero-is belőlek rész szerint
 ki-záradott, réz szerint úgy belé afzott,
 hogy az embernek belső részei alig válfazt-
 hatsák-ki; a' mi kevés Chylus lesz-is belőle,
 a' vastagon, enyvesen marad; a' mi terméze-
 ti nedvességeinkel nem könnyen elegyedik

egészség-
 telen-is.

egybe, ki lévén a'ban aluva az az ammoniaca-
 lis vékony só, a' melly a' vért az erekben
 higon tartja, és az egybe aluváltól óltalmaz-
 za. Innen vagyon, hogy midőn a' tengere-
 ken mezizire utazó szegény hajósok ickáig
 e'féle fűstelt hűtökkel kéntelenítettnek élni,
 el-toványulnak, vérek meg-feketül, meg-szür-
 dik, és csak nem meg-aluizik; melly miatt

Sullyt,
 scorbu-
 rust, ze-
 rez.

az, izéllyel a' testoen meg-duvul, magában
 meg-rothad, és azt a' vezedelnes nyaralyát,
 mellyet Scorbutusnak mondanak (a' miéink
 sully-

súlynek nevezik) ellene állhatatlanul szerzi ő benne. Neveli a' fűten száradt hűök' értalmát az-is, hogy a' vízben való vontatás, melly az egyéb bé-sózott *materiákból* a' sőt jó rendin ki-vészi, ezeken keveset segíthet. Mert a' beléjek ulepedett savanyu termékű só, a' vízzel maga-is nem könnyen elgyedik; de fojtós erejével, mint a' tser úgy-is egybe-húzta a' húsnak *porusait*, hogy a' víz oda nem könnyen férkezhetik-bé. A' jól meg-főzés, és olyan *materiákkal* való készítés, vagy egyuvé évés, a' melyek a' húsnak *szijjas keménységét* természet szerint oltatják, mint a' torma, mustár, répa, retek, káposzta, jó bor, eros etzet, 's a' t. a' fűtelt hűök mellé igen szükségelek.

A' *hideg szeien* való meg-szárazítás, a' vékonyabb vizes nedveséggel bíró sovány juh és ketske-hűöket, és némelly halakat a' *lel-szeienszai* fűtelésnél ártatlanabbul *conserválja*. Tsak megemészthesse a' gyomor, nints-is ezekben semmi vért veztegető idegen *materia*. Az Eszaki hideg tartományokban inkább e' van szokásban. Kivált az így szárazított halak ott tsak nem közönséges kenyér helyett való eledelek. Nálunk-is a' Gyergyói kereskedő Ormények a' ketske-hűst sőtalan így meg-szárazítani gyakran szokták: *Bosonyitának* hívják, 's az utazás közben, úgy szárazon ráogatni nagyon szeretik.

11.) Nagy különbség van továbbá azon egy állatnak-is hűtaiban a' *részeknek* mivolta szerint. A' *fejekben es lábait' alsó részeiben* való hűök tömöttek, enyvelék és édes izuek; az *alsó állatokban*, jól meg-főve, nem-is nehéz emészthetők, a' beleken-is könnyen által-mennek, bőven 's hasznoson-is táplálnak, kivált, ha olyan *szerekkel* készítik, mellyektől hideg enyvelségek valamit igazodott: mint az etzet, bor, fok-hagyma, torma. *Inter domesticas quadrupes levissima juilla est.* Így ír CELSUS de lábataknak *Med. L. II. c. 18. Deinde ex eodem sue ungalac,* alsó vé-

rostrum et pures. az az : A' házi négy lábú állatok közt leg-kevesebbé terhel a' disznó-hús' azon disznóban-is a' körmös részek, az orra-terem? begye és fülek' tövei. SIMEON SETHI bíres régi Görög Medicus-is de Alim. Fac. juxta ordin. alphab. digest. hasonló értelemben volt ezek aránt : *Pedes utiles sunt et boni succi, facile enim concoquantur : quapropter ex morbo deficientibus utiles sunt.* A' lábak, (szóll a' vízről) hasznolok és jó vért csinálnak, mivel könnyen emészthetők : mellyre nézve a' betegségből épülni kezdőknek helyesfen adattatnak. Ertse a' húso'abb részeket meleg levekkel együtt : mert a' meg-fagyott kotsonyát a' hideg és erőtelen gyomor nehezen szenvedhetné-el. A'

Borju és bárány fejek 's lábak nyálosabb 's nedvesebb természetűek 's ez okból kevesebbé-is táplálnak, a' gyomorban-is hamarabb útaltságot szereznek. Minekutánna pedig a' marhák fel-nevekedvén, ezek a' gyenge kotsonyás részek portzogókká 's más tömött bőrokké válnak, a' gyomor tellyeséggel nem bír vélek ; levek-is nyálos, izetlen, víz izü, tápláló erő nélkül való lészen.

A' nagy marhákban nem jók.

A' Nyelvé, a' mint PAVLVS, a' ki hazájáról Aegina szigetéről Aeginetának mondatik, és a' hetedik Seculumnak közepe táján a' Görög Orvokok között nem uiolsó volt, ki-téfszi : *Rara, exsangvis, et pauci alimenti.* Puha, vér nélkül való, és kevés tápláló részekkel bíró húsfotska. Külső borítól, vagy éles hártájától meg-tisztítva édes izü, lágy poronyóságával a' száznak különösen ajánlja magát ; ki-vált minekutánna enyveségét a' ki-főzték, és friss íros vajjal kenegetve meg-sütötték, olly jó izü, 's könnyü emészthető eledel, hogy a' betegségből épülőknék-is egész bátorsággal lehessen adni. A' szarvas marhákban, a' kiknek, a' széna 's sü bé-kavarításra nézve, a' Természet nagyobb, inkább nyúló, 's könnyebben hajladozó puha nyelvet adott, ez elein egyéb állatokénál elébb-való ; de idővel

Vel meg-keményülvén, és el-foványulván, ezekben-is kedvetlenebb ízű, 's nehezebb emészthető lézen.

A' Nyakban lévő hús fok, taknyos, nyálos glandulákkal, inakkal és vér-erekkel lévén *kon lévő egybe* elegyedve; vastag, nyúlós, kemény természetű, rozízű, nehéz emészthető; 's vért-*jet er.* is nem derekast tsináló eledel.

A' Szív igen száraz, sovány, tömött *A' Szív fibrákból* képzült: mellyre nézve nehezen-is igen szij-*birhat a' gyomor véle: egyébként, ha meg- jas.* emészthető, tartós, jó-íele tápláló nedveség válik-ki belőle.

A' Gyomor es Belek mint bőr természetű *Gyomor szijjas* hártyák, többire nehezen emészthődnek; *és Belek a'* de édes kenegető lág nedvességgel gazdagok *hecticá-* lévén, a' száznak-is tetteznek, a' vérnek tsifoknak *di-* pös forróságát-is derekafon mérséklék: 's e're *tserteznek.* nézve a' *beccicával*, el-izárasztó forrósággal 's izzaással nyavalygóknak, ha gyomrok hozzá való jó erős, különö en ditsértetnek. De zükség néhány ízben jól ki mosni, hogy ganéj izek ne legyen. *Africanak* alsó részén *Caput bonnae spei* körül, *Soulacina* nevű tartománynak lakofai el-adván az ökröket az ott által menő hajófoknak, azoknak bélit ki-vágják és úgy ganéjjal teli, a' magok nyakokba akasztván, nyertlen egyik végét mindjárt rágni kezdik, és nagy örömmel úgy térnek víziza magok lakó helyekre *Henr. MUNDIVS Blochrejl. p. 201.*

A' Tolgy és lábok közt lévő puha hártyás rész (*Ilia, Callus*) toplós, nyúlós, édes kövér takonnyal telyes *materiák: egyébként az ifju állatokban a' gyomorral és belekkel egy forma természetűek. Mindeniket szükség ugyan jól meg-rágva nyelni-le. Mert a' gyomornak emészto erejét szijjas lágyságokkal könnyen el-fordítják. Egy szegény ember, holmi e'féle patzal darabot 14, elztendeig emész- tetlen viselvén a' gyomrában, szörnyu fájdalomokat szenvedett, miglen a' savanyu viz-ital közben fel-háborodván gyomra, azon módon*

a' mint hajdon le-nyelte-vólt, fok takonyg-bé-borúlva ki-okádta, mellyel minden fájdalomtól meg-szabadúlt *BEHRENS Sel. Diæt. p. 189.*

A' Vesék, kivált az idősebb és soványabb állatokban kedvetlen húgy izüek; a' mellett *mit érnek?* szijjas keménységek miatt nehezen-is emésztődnek. Az ifjabb, gyenge húsu, jó kövér borjúból és bárányokból valók, se izekre, se hasznokra nézve nem meg-vetendők.

A' Herék vagy *Tök-golyok*, a' veséktől keveset különböznek: az ifju, *Venustól* még nem gerjedező borjúból ki-metttettettek, sokak inyének igen kedvesek. Mindenek felett való betsben valának pedig hajdon a' mellyeket a' jól tartott kakas-tsirkéből, mikor kappannak készítik, ki-húzni szoktak. Egyéb

A' mirigyek régi utdlatos tsemegék. *glandulák* vagy *mirigyek*-is, mellyek a' torok körül, és széllyel a' belső részekben találtnak, mint a' régi *Pottakból* látjuk, az ételben és italban a' disznóságig buborékoló Romai nagy Urak' asztalain különös tsemegének tartattatnak-vala. Ma minden betsületes józom ember útálja. Annyival-is inkább mit lehesse itélni, (mert tsak emlékezni-is róla útálatosság,) a' régi Romaiaknak azon nyalánkságáról, midőn az elő hafu disznóknak tolgjét, (*Sumen*) a' hozzá tartozó részekkel, a' megmalatkozás után két három napokig, minden ételek felett betsülik-vala. Lásd ha tettzik *MARTIALIST I. XIII. Epigr. 44.*

Sumen,
régi Uri
tsemegé mi
vólt?

A' Máj és Lép az ifju, 's egyébként-is jó ízű hússal bíró állatokban, míg még verefs színüek, az az, frifs, vékony, édes, kövér vérrel tellyefek; puba, édes izekkel magokat kedveltetik: de minekutánna meg-száradtak, eltoplósultak, epével, vastag, fekete keferü vérrel meg-rakodtak, kivált a' *lép*, többire elszoktak vettetni. *GALENVS* szerint, mindenféle máj meleg, vastag vért tsinál, nehezen emésztődik és takarodik-által a' beleken; kivévén egyedul a' figével hizlalt disznóknak má-

A' Máj és Lép nem derék eledelek.

ját, melyet ő minden húfok felett betsül.
 PLINIVS L. VIII. c. 51. ennek fel-találását M.
 Apiciusnak tulajdonítja, a' ki száraz figékkal
 meg-hizlalván a' gönne-disznókat, és mézes
 vízzel jól meg-itatván, hirtelen, úgy, teli
 gyomorral meg-öli-vala azokat. Így bánik-
 vala a' lúdakkal-is, mellytől azoknak-is felette
 nagy, puha, édes májok növ-va. Közönsé-
 gelen a' szárnyas állatoknak mája, a' négy lá-
 bú állatokénál mindenkor jobbnak tartatott. A-
 zok között pedig RHazes apbor. 37. a' lud' máját
 elől, azután a' tyúk' máját téfzi. B. FIERA így
 adja-ki maga ítéletét:

Figévei
 bizott
 disznó-
 máj.

Colla jecurque. calent, sed colla fluentibus hu-
 (ment. jobb.)

Gallina, anser, anas, mollius bepar habent.

Az az.

A' nyak 's máj melegít, vizek' nyaka lágy.
 Tyúk', lúd', rétze' mája puhább 's jobb izt-is
 (hágy.)

A' Tüdök igen gyenge vér és szél-eretskéből
 szövödtek egybe, 's e' miatt puha, habos, hi-
 deg Chylust-is tsinálnak: egyébként a' májnál
 könnyebben emésztődnek, 's ha egészségesek 's
 épek vóltanak az állatokban, kivált a' borjúkban,
 bárányokban, nem-is rosz, hanem kevésbé táplá-
 ló nedvességgé válnak. De sokszor eves ke-
 levényekkel meg-vagnak rakodva: azért szük-
 ség jól meg-választani.

A' Tüdök
 mit érnek?

Szükség
 jól meg-
 vizgatni.

Az Agy-velő, kivált a' négy lábú állatok-
 ban, és a' hát-gerintzeiben le-menő nagy Inas-
 velő taknyos, lágy, hideg materiák: mellyet
 a' gyomor útal, és gyakorta ki-is okádik; ha-
 nem-ha sóval, gyömbérrel, borsal és sa-hajjal
 jó bőven öfzve keverve észik: de úgy-is rosz,
 hideg, taknyos, vastag vért tsinál. Mellyre
 nézve, az egy ENNIVS Poétán kívül, a' ki,
 a' mint írják, az agy-velőt tsudálatoson fze-
 rette, és *exemplar deliciarum*, a' gyönyörkö-
 dés' példájának szokta-va nevezni, ezt má-
 tok az élő-állatok' részei közt mindenkor leg-

Az Agy-
 velőn
 nints miért
 kapni.

alább-valónak tartották. GALENVS de Facult. Alim. L. III. c. 8. így szól az agy-velőről: *Cibus est pituitosior crassique succi, et tarde permeans, ac ad coquendum difficilis. Non miximum etiam cerebrum omne stomacho nocet.* A' szárnyas állatok' veleje, kevéssé megsütve, sóval, borsal meg hintve, hogy nedves hidegsége múlték, nagyobbatska betsületben tartott, mint a' Poëta' ízavai-is mutatják:

*Quatuorupuum praestant oculi; cerebella volucrum.
Vila tamen nimium; ni piper addas erunt.*

A' szem négy lábukban; az agy szárnyasokban
Jobb ízük: de lágyok bors nélkül magokban.

A' kövérségek, a' mennyiben, míg frissk, kenegető édes lágyságokkal, a' sovány, éles, A' kövérségekről mi kell tartani? tsipós materiáknak sértegető durvaságoktól a' száznak, toroknak és gyonornak érzékeny belső részzeit védelmezik; a' konyhai szerek között mindenkor nagy kedvelésben voltak. Az

egészségre nézve-is, mint majd alább a' lúd-sírról, vajról, olajról léjendő beállítgatásunkból jobban ki-fog tenni, ha jól meg-emésztődhetnének, módjával élven vélek, nem volnának a' mi természetünk ellen: sőt arnyiban hogy magokban, a' mi testünknek oeconomiajára olly iokképen szükséges külső belső birtoknak vagy kövérségnek izaporítására igen alkalmatoiak, és a' bennünk támadó vagy kívülről belénk férkezett éles, tsipós, sós nedvességeket magokba vészik, bé-takarják, tsipni nem engedik; az el-szigorodott, meg-száradt beleket és edényeket hivesen, nyirkoson, lágyon tartják, szakadás nélkül nyulhatókká télik; a' *spasmusok*at vagy görts-fogásokat hozzájuk férni nem engedik, el-hárítják s a' t. nagyon hasznosok. A' miolts a' bányász-emberek a ra kaptanak, hogy minek-előtte a' bányákba reggelenként le-mennének, egy darab jó szalonnát, vagy irós-vajat kenyérral meg-egyenek; az a' veszedelmes kólíka, melyet a' *Piñonok*ról neveznek, és a' *minerás* tojtós sós gőzöktől szokott leg-gyakrabban támad-

madni, közelet sem veztegeti oket annyira mint az előtt. De másfokot-is tudok én. a' kik az ő gyomrokat éhomra el-fzenvedhetetlenül rágó etzetes sós nedvelséget, leg-kivánatotabban attól tapasztalták enyhülni, ha kenyérrel kevés nyers ízalonnát vagy írósvaját ettenek. Közönséges szokás, az etzetefedni kezdett bort is egy darabotska ízalonnának a' színéig való bé-eresztésével orvosolni. Táplálnak-is a' kövérek derekafon és állandóul, tsak idején korán jól meg-emésztődjenek. HÉWSONBÓL jegyzette ki PLENCK *Bromat.* p. 304. hogy egy *Strackius* nevü jó barátja, midőn próbálgatás' kedvéért egy darabig külömb-külobmb-féle étkekkel élt-vólna, tapasztalta magában, hogy az ő testének meg-újítására a' fagygyuból jóval kevesebb elég vólt mint akármí egyéb étkekből: 's egybe vetvén ezt a' sovány hússal, leg-alább két harmad részszel több tápláló részt talált benne.

De más-felől nem-lehet nem tudni a' kövérségekről, hogy azok a' vízzel önként együvé nem elegyednek, 's ha erővel egybe zavarják-is, mihellyt tsendefiséget kapnak, kivált híves helyen állva, azonnal külön válnak; a' víz' színén iagygyu módra egybe fagnak: a' mellegben szaporán felette meg-avasúlnak, rágó, égető tsipőfségek léizen; vagy pedig, ha mint a' halak' kövére vízfőbbek vóltak, meg-senyvednek, rothadtságba mennek: a' mellyel a' gyomorbéli emésztésnek-is, mint a' melly nagyobbára széllyel ázás által léizen, az egésznek-is, melly az olyan égető, rágó, vagy meg-rothadt nedvelségektől ok-vetetlen megromlik, magokra és bőv éléssel nagyon ellenire vagynak. Rendelt ugyan a' Bölts Teremtő az e'fele olajos kövérségeknek el-ólvasztására és a' vízzel való egybe foglalására-is belénk bizonyos eszközt, úgy mint a' nyálat és epét: de ezek-is a' kövérségekkel való gyakor és bőv éléstől sokakban annyira meg-tompúlnak, erejeket úgy el-vesztük, hogy hivataljokat véghez

hez nem vihetik. E' mellett, az a' természetek-is van az olajos kövérségeknek, hogy ha előbb a' porusokat és a' ki-gőzölő 's bé-szívó eretskék' szájait bé-dugták, azon fe az emésztésre szükséges nedvességeket a' gyomorba és belekbe ki-szívárgani, le a' *Chylust* a' tejes-eretskékbe bé-menni nem engedik; melly miatt tsak nem azon módon kellek annak a' beleken le-folyni. Ez az oka, hogy a kevés *Commotio*val élő kövér emberek' meg-foványítására a' nyers szalonna és egyéb köv' r égekkel való élés egy bizonyos eszköznök tapafztaltatott.

Mi különbség van köztük?

Vagyon mindazonáltal a' kövérségek közt is különbség. Mert az ifju állatok' husának kövére tellyes lévén korsonyás vizes redves-séggel, a' gyomornak-is könnyen enged, hamar szélllyel ázik, ineg-sem keferedik vagy lenyved oly nagyon mint az idősebb állatoké; a' mellyekben minden kövérség száraz, fagygyas és frissen-is kevésé hügyos vagy pohadt izagu izokott lenni. A' ki-herélt állatok' kövére is levefebb, gyengébb, édefebb, és így könnyebb emészthető mint a' m' s-féléké. A' jó-féle gabonán hizott tyúkóké, kappanaké és egyéb madaraké-is, ugyan ez okból, kellme-tefebb 's egészségefebb-is mint a' négy lábú állatoké; kivált a' mellyek bráhan és egyéb moslékokon hiztak. A' nagy marhákban-is, a' mellyek munka által gyakoroltattak, jobb kövérség terem mint a' mellyek heverve hiztak-meg. A' szarvas marhák' poronyó kövére sem annyira árt mint a' disznók' szijjas szalonnája; mint mind ezekről a' ruhös és frantzus izeméllyek élő bizonyosságok lehetnek. A' húsok között és inak körül találtató kövérség sem olyan hamar vész-meg mint a' melly a' belső részekben egybe sűrűdett, kivált a' melly a' hügy szagu veséket fedibé.

A' gyomorra, vagy véle élőkre nézve is nem mind egyarányu, nem-is egy forma a' kövérségeknek tartalma. Mert az egyébként szá-

Száraz, fűvány eledelokkal élő dolgos paraitz ember, a' nyers izalonnától sem érzi semmi baját. Az Északi *polus* körül lakó *Istanúiai*, *Norvegiai*, *Groenlandiai*, *Laplandi* paraitzok, akár melly avas és csak nem széllyel rothadt kövérségeket kedvelen és ártalom nélkül megehetnek. A' *Ferro* vagy *Furoe* iziget lakói, Éltza ra az 57-dik *gradus* alatt, a' tehenfaggyut darabokra vagdalva, egy-máson megköttyük rothadni; azután apróra metélvén felényire meg-ólválzták; úgy nagy darabokba öltve dugasztják; ifzapos vizes földbe bé-áfsák és minél tovább lehet ott tartják, minthogy minél tovább állott a' földben, annál jobb-is lesz. Es e'vel egész ezftendón által vaj helyett élnek minden érkekhez. A' szagját a' meg-ért lajtéhoz hasonlónak mondák. A' jobb *gusturu* Neinzetek minden 'sirt és kövérséget frissen szeretnek; a' meg-avasodtakat pedig szappannak főzik, vagy bőr-szerizámok' s izekerek' kenésére fordítják. De tapasztalják így is többor lokan mag koan, hogy azok kivált mikor sulve vagy meg fu-szerizámozva, vagy hízttal együtt meg-rantva ették, az ő gyomorokban kezvetlen égető fűjdalmokat, irtóztató keleru fel-botogéseket, okádásokat, has-menéseket, némellyekben varóságos forró hidegkeléseket-is okoznak. Ezek leg-hamarébb és nagyobb mértékben azokon esnek, a' kiknek azon kívül-is heves gyomrok, és forró epével bővölködő természetek van. A' kerti, fűvanyu sóval vagy salátronnal bíró vetemények, só, etzet, a' kövérségeknek emlitett meg-vezését azokban izépen mérséklük. A' hideg, *phlegmatis*, gyenge gyomorban pedig ellenkező kárt téznek. Mert az epének erejét, melly a' kövérséget él-fzokta oizlatni és vízzel egybe-elegyíteni, el-vezik; magát a' kövérséget jobban-is meg-edzik, tömöttebbé és meg eméltzhetetlenebbé tézik: melytol étel kívánások el-vez, etzetest botogónek, utálnak, hánynak, kölkába esnek 's a' t. Mind ezek

pedig az olyanokon, a' kik uléssel, kényeskedéssel töltik idejüket és minden nap tsak kövérséget akarnak enni, leg-zyakrabban és nagyobb mértékben meg-történnek.

A' kemény tsontok' üregiben levő gyenge 'siros velót ARISTOTELES a' tsontok' excrementumának, tisztulásának tartotta. De GALENVS heilysébbben azok' tápláló eledelének mondja. Ez a' több kövérségeknél gyengébb, a' vízzel könnyebben elegyedik: innen jobban és bőven-is táplál. Ha magára jó darab piritott meleg kenyérre kenve, és jól meg-sózva élik, nem annyira árt. De gyakran és bőven, kivált hidegen éve ez-is tsemert és hányást szerezhet. Leg-jobb zuppon-levesbe főzni, az erotlenek' számára. A' régi köiség, a' mint MENANDER igen régi Görög Poëta megjegyzette az e'féle velót *irritamenta Veneris langventis*, a' lankadt *Venust* serkentő eledelnek tartotta. *Mich. EPHESIVS* így ír e'ről: *Principium seminis ponebat medullam PLATO.* az az; *PLATO* a' nemző mag' eredetének tette-va a' velót. Maga *PLATO* in *Timæo*, a' bújáságra az olyan embereket mondja leg-hajlandóbbaknak, *quibus semen multum, et fluxile circa medullam nascitur.* *CASTELLANVS* de *Esu Carn. L. I. c. 4.* A' vastagabb szár-tsontokkal felruháztattak bizony, a' közönséges tapasztalás szerint-is a' *Venust* inkább győzik.

A' Vérnek meg-ételét, a' mint fellyebb látók, a' 'Sidóktól maga az Isten; a' Kerésztyénektől az Apostolok *TSEL. XV. 20.* el-tiltották-vals. *Leo Imperator* meg-éitvén, hogy némelyek a' piatzokra vérrel töltött beleket, mint enni való eledelt, vinnének; nagyon meg-indula rajta, és mint, mind az Ó, mind az Új Testamentomi Isteni rendelésekkel ellenkező, és a' közönséges tárfaságot-is meg-motskoló dolognak el-háritására illyeu izoruyü kemény törvényt ada-ki *Const. 58: Sciat, quicumque dehinc divinum mandatum contemnere, sanguinemque in cibum convertere (jive vendat, jive emat)*

A' Vérnek
meg-étele
bajdon ti-
lalmos
völt.

emut) deprehensus fuerit, se bonorum publicatio-
ni subjiendum, et ubi acerbum in modum flagris
caesus, ac cute tenus foede tonsus erit, perperuo
patriae exilio multandum esse. az az: Tudja-
meg akár-ki, hogy ha ennekutánna az Isteni pa-
rantsolattal nem gondolván, a' vért meg-enni,
el-adni vagy meg-venni tapasztaltatik; jovai-
tól léjendő meg-fosztatással, és minekutánna
keményen meg-ostoroztatik, és a' bőre színéig
éktelenül meg-beretváltatik, örökös szám-ki-
vetéssel büntettetik. Az Isteni tilalomnak
okául tétetett III. Mos. XVII. 14: Mert minden
állatnak lelke a' vér. az az: élete a' vértől
vagyon. PLINIVS L. XI. c. 38. azt a' termé-
szeti okát tette-fel, hogy a' vér a' gyomor-
ban meg-aluván, vagy ölzve menvén veszedel-
met okozna: a' honnan a' bikák' vérit va-
loságos méregnek mondja lenni, minthogy e'
szik. Így ölé-meg magát Themistocles, a' mint
írja PLUTARCHVS az ő elete' le-írásának vége-
felé Magnesiában, hogy a' Peria Királys' kíván-
ságára a' Görögök ellen ki-menni ne kéntelenít-
tetnék; féltvén magát, hogy hazájában annyi
ditsóségesen viselt dolgai után ezt a' hartzot
ott gyalázatosan végeznie ne kellették: mely-
re nézve áldozatot tévén 's jó harátitól el-bú-
tsúzván bika-vért ivék 's meg-hala. Drusus
Trib. Pleb. a'val vádolván Q. Caepiot hogy
néki mérget adott-vólna, alattomban, ketske-
vért ivutt, hogy attól meg-sárgulván vádjának
hitelt tsinálhatna, PLINIVS L. XXVIII. c. 9. U-
gyan ő másutt a' bika-vér mérgének ki-öltésé-
re ügét jovall, mint a' mely a' vérnek és tejnek
egybe-aluvását akadályoztatja, L. XXIII. c.
7. E're nézve találtattak a' Medicusok közt-
is felesen, a' kik a' vért az eledelek' rendi-
ből egészen ki-vetni méltónak itélték. Mert,
ugy mondanak, a' vérnek természeti tulajdon-
sága lévén, hogy mihellyt hulni kezd egybe-
alugyék, az, az embereknek magánál fokkal hi-
degebb gyomrokban, akármi frissen innák vagy

ennék-is azt meg, el-kerulhetetlen meg esnék kevesebb vagy nagyobb mértékben: a' meg-alutt vérnek pedig egyéb emészttödése az el-rothadáson kívül nintsen, által lévén esve ez az élő teltnék minden *oeconomiján*: el-rothadva pedig szörnyü dögös, gyúlaiztó mérges nedvességgé válik, melly a' gyomorban utálált; a' belekben rágút; a' vérben veszedelmes forró nyavalyát izerezne. Ennek példájául *TIMAEVS de Casib. Medic. p. 284.* egy söt főző embert említ, a' ki erőffen meg-izomjuván, egy pohár friss ökör-vért meg-ivutt-vala. Minél melegebb természetű van pedig valamely állatnak, és a' külső *air* vagy az évőnek belső részei, hevesebbek; ezek a' gonoszok-is a' vér-ételből annál mérgefebben adják-ki magokat. És némellyek a' *MOSES'* törvényének-is a' vér' el-tiltására nézve, azon meleg *Climat*, mellyben a' 'Sidók éltek, foképen való okául nem ok nélkül tézlik. Ha meg-lehetne akadályoztatni, hogy az élő-állatokból ki-vett friss vér egybe ne aluának, hanem azon módon a' gyómron, beleken és tejes-ereken által folyhatna az embernek vére közü; jóllehet valtag nyúlótsága miatt az-is nehezen eshetnék-meg, minthogy az éltető, tápláló és erősítő *materialak* egészen el-készülve meg-vagnak a' vérben; úgy láttzik, hogy minden eledelknél hamarabb és bővebben fegethetne. De a' hirtelen való meg-töltés által így-is könnyen nagy veszedelmet okozhatna.

Midön tehát a' mai szokás szerint némelly hidegebb természetű állatoknak, minémuek a' disznó, kövér kappan, lúd, rézce, nyúl, édes véreket egyéb húfokkal és izerekkel egybe elegyítve magunk a'ztalára vitetjük; igen izükség reá vigyázni, hogy a'ban darabonként egybe-alzott vér ne légyen; fe pedig az a'féle véres hurkákból fokot és gyakran ne égyünk.

Miként
lehet a'
vett meg-
enni?

§. CXLIV.

A' Hús nyersen igen ízetlen és egészségtelen eledel: a' honnan, a' mennyiben tudom, egy Nemzet is egész' nyersen azt nem ette: a' Tatát is, a' nyereg alá tévén annak nyers levét ki-fajtólja, és ott valamennyire mint-egy meg-főzi. BOERHAAVE írja *Prael. ad Inst. Med.* §. 1034. hogy egy *Condus* Fejedelem, próbára egy Embert csak nyers hússal tartatott, a melytől az olly fenévé és nagy ehetővé lett, és az ételt szüntelen annyira kívánta, hogy magát alig tartóztathatta-meg, hogy mint a' farkas a' közel lévő állatokra ne rohanna: és hogy ezen az Emberen szüntelen való has-menés volt. A' sütés és főzés közben, a' meleg meg-ritkítván az edényetskében lévő nedveségeket, azoknak kemény és szijjas *fibráit* ki-halogatja, el-szagatja és így könnyebb emészthetővé teszi; a' nedveségeknek nyálóságát el-olflatja; és azt a' vékony gőzt vagy *Spiritust*, melly minden állatokban különböző természetű és egyéb-bé nem-is válhatik, ki-űzi. A' sütés mind ezeket nagyobb mértékben tselekeszi, mint a' főzés. Innen, a' száraz, kemény, sovány, tsontos húsnak főzés; a' nedves, hideg, lágy, nyálos természetűeknek sütés kívántatik; a' közép tulajdonságúak pedig, mind sütni, mind főzni alkalmasok. A' sült hús a' főtnél inkább melegíti és szárazítja a' mi testünket; de a' főtt könnyebb emészthető 's bővebben-is táplál kivált levével együtt, mellybe a' tápláló erőnek nagy része által szokott költözni. Némelly vadaknak és madaraknak húfok olly szijjas és kemény, hogy

főzés és sütés által is alig lehetne a meg-emésztésre alkalmatossá tenni, holott egyébként igen kedves ízűek és egészségesek volnának. Ezeket ha holtak előtt erőssen meg-sárasztod, vagy azután, míg gyengén rothadni kezdenek, láboknál fogva fel-kötve tartod és bé-pátzolod, fokát puhulnak. Az erős meg-súrlás vagy verés is ezen szijjafságból fokát el-vészén.

Ezekből jó rendin észre vehetjük már azt is, kinek, mikor, mi-féle és miként készített hús legyen egészségesebb? Mert a' gyenge gyomru, veszteg ülő és beteges Emberek a' kemény, szijjas, sovány, szalonnás, bé-sózott vagy füstten meg-szárasztott húst meg-nem emészthetik: az erős munkát tévő parasztnak gyomrokban a' gyenge és igen könnyű emészthető tsirke, madár és vad-hús meg-sem akad, és azokból készülő vékony vér az ő tápláltatásokra és erejek' fenntartására nem elégséges: a' vérrel bővülőknek véreket a' gyenge és poronyó ifju állatoknak húsa, felettébb meg-bővíti; ellenben az akármikból elfogyatkoztnak erejeket ez igen szépen újítja: a' forró és száraz természetűeket a' száraz, puha, sült és rántott hús, jobban is el-szárasztja és felgyúlasztja; a' hideg és nyálós főtt hús pedig őket igen hasznoson nedvesíti és hivesíti. Ugyan ez okból az ellenkező természetű *phlegmaticus*oknak ez kevesebbet használhat, mint *amax*. A' sült hús télre, a' főtt pedig nyárra inkább illik.

HIPPOCRATES L. III. *de Diet.*

Régi asztali kérdés: A' büst hidegen-e vagy A' forró melegen egészségesebb enni? A' nyálánkságokról étkek ártal-hiresebb régi emberek mind forró étkeket íze-
rettek. *Philoxenus*ról írja *Chrysippus* *ATHE-NAEVS*nál L. I. p. 6. hogy szoktatás által annyira
vittu-

vitte-volt a' kezit és száját, hogy olly forron
 nem lehetett semmit eibe vinni, a' mellytől
 irtózott-vólna. *Pitbyllus* vezeték nével *Ten-*
elies nevü Görög Urról pedig azt jegyzette-fel,
 hogy a' nyelvének és újjainak hártlyából toko-
 kat tsináltatott-va, mellyet, hogy annál
 torróbban ereizthette-le gyomrába az ételt,
 gyakran elé-vett. *SENECA*-is *Epist.* 78. pana-
 trol az ő idejében való nyalánkság ellen,
 hogy már a' lok étek-melgítőkkel a' konyha
 tuz-helyeket-is a'ztalra bé-vitték a' szakátsok; miert kap-
 ne hogy meg-hulván az étel, a' vendégeknél tak ezen
 száraz bőrré vált torkok a' sütös melegnek nem annyira
 érzésével minden gyönyörüségeket el-vezesse. nemellyek?
Ismét Nat. Quaest. L. IV. c. 13. Ardentis bo-
letos, et raptim condimento suo mersatos, demit-
tunt paene fumantes, quos deinde restinguant ni-
vatis potionibus. Mi kedveség lehetett az il-
 lyen buzgó forró étekben, a' ki nyelvét nem
 félti, maga meg-próbálhatja. Vitte-volt azo-
 kat az embereket e're a' bolondságra az-is;
 hogy a' gyomorbéli eméltést, mint a' fazék-
 ban főzött, úgy hitték lenni. Melly szerint
 ok-is minél jobb melegen önthették oda bé az
 ételt, annál könnyebben 's hamarébb meg-
 eméltethetnék. Igyekeztek ezt a' természet
 ellen való káros vélekedést a' *Medicusok* elci-
 tól fogva meg-igazítani. Már *HIPPOCRATES*
L. II. de Vit. rat. meg-mútatta, hogy az
 eméltésre a' gyomornak természeti melegénél
 több nem kívántatik; mellyet a' külső erős
 meleg meg-fojt; e' mellett a' gyomorban és
 belekben lévo szeleket-is az az erős meleg ki-
 terjesztvén, nagy nyughatatlanságot-is okoz; ártósa-
 az étkeknek morfalására-is a' belső részeket nak módja
 alkalmatlanná téfzi; ki-száraztván a' belső ré-
 szek' nedveségeit, a' *Clytus* sem kézfulhet-el
 e' miatt jó vékonyon, 's nem-is terjedhet il-
 lendóképen széllyel az ereken. Mellyekre néz-
 ve *HIPPOCRATES* a' húfokat közönségesen hi- Nemelly
 degen enni jobbnak tartotta, mint melegen. hulorát
GALENVS e'ben nem egészen egyez véle; ha- biuegen,
 nem

81. 2)

húsfokot
melegen
jobb enni.

nem a' húfoknak, az évőnek, és az időnek természeti külömbiségeihez képest határozzam meg a' maga itéletét. A' meleg természetű állatok húfait, mint a' ketske-gödölyét, 's több ilyeneket, mellyeknek melegen kedvetlen gőzök volna, egéiz hidegen; a' közép természetűeket, mint a' disznó-húst, gyenge hidegen inkább jóvallja. Ismét; a' *phlegmaticus* hideg testűeknek melegen, a' forró *temperamentummal* bíróknak hidegen; *teiben* melegen; *nyárban* hidegen vagy gyenge melegen enni *com-mendálja*.

A' húfok' *meg-főzése* körül-is vagynak némelly meg-jegyzést érdemlő dolgok. 1.) Hogy ha a' húst a' meg-főzés előtt, egy két óráig, néhányszor meg-újjított vízben meg-vontatják, és így a' véritől jól ki-mosva tézik a' tűzhez, sokkal jobb íze lesz mint ha mindjárt oda fogják. 2.) Ha hideg vízzel tézik-fel a' húst, és lassanként erősített tűznél főzik-meg, a' lévbe majd minden tápláló része által költözik: a' hús maga jobban meg-puhúl; de izetlenebb lesz, s kevésbé-is táplál, hanem a' leve igen *substantiosum* vagy tápláló nedvességgel gazdag lesz: ha pedig elébb-is forró vízzel, még pedig iökkel, mellybe jól el-merüljen, kezdik főzni, a' hús maga keményebb, de jobb ízű és bővebben tápláló; a' leve pedig igen sovány lesz. 3.) Ha jól meg-sózták a' vizet, a' hús benne jobban meg-főv. 4.) A' jól bé fedett edényben-is hamarébb meg-főv, mint a' hol a' párák szabadon el-repülhetnek; mellyekkel a' tápláló kotsonyás nedvességnek-is sok része füstbe megyen. Melly hathatós ereje legyen a' víz-páráknak midőn valahol meg-rekeiztetnek, láthatni a' PAPIR' *Machinájában*, mellyben a' kemény tsontok-is kevés idő alatt lágy kotsonyává válnak. 5.) A' sovány kemény húfok, ha egy darabotska írósvajat-is téznek hozzájuk, puhábban és jobb ízűen fővnek. Mind ezek egyéb főzni való eledelekben-is e' fzerint tapasztaltatnak.

A' sutoresre és fozésre nézve pedig, mellyik móton készülve legyen a' hús egejségejebb? tsak azt tézsem ide: Hogy hajdon (*Heroticis temporibus*) a' Görög nagy Herosok' idejében a' húst tsak sültve ették. PLATO L. II. de *Repub.* a' Régiek' frugalis vagy takarékos szük életét akarván példákkal bizonyítani, így szól: *HOMERVS in exercitu ad Heroum convivia quamvis in ipso Maris Hellesponti littore essent, non pisces adducit, neque elixas carnes, sed tantum assas.* az az: HOMERVS a' táborban lévő nagy Herosok vendégségét irván-le, nem vitzen oda halakat, jóllehet a' *Hellespontus* tengere partján volnának, hanem húst, azt is nem főve, hanem tsak sültve. Mert, úgy mond továbbá: a' Hadi embereknek így vala ez kezek' ügyibe; azon materiából, mellyből tüzet tettek, nyárlat-is könnyen készíthetvén. A' Sütsé a' főzésnél mások-is lokan hasznosabbnak tartották, minthogy a' sütés közben bé-kérmezvén hamar kívül a' húsnak színe, a' belső része a' maga leviben főv-meg, a' mellyben vagon nevezetesen a' tápláló erő: a' fozés által pedig ez a' lévbe ki-szívódik, és ennek helyére a' víz ülepedik; melly miatt a' főtt hús, víz-es lágy, hideg és erőtlen vért-is tsinál. Mások ellenben a' sült húst a'val vádolják, hogy a' tuz maga, és a' fűlnek' hathatós savanyú természetü sava, mellyről elébb-is a' fel-füstelés' ártalmiban emlékeztünk-vala, a' húsnak színében nagy mértékkel bé-rejtezvén, a' húsban lévő gyenge söt-is meg-változtatván tsipósé, égetővé tészí, mellyel az ember' vért-is hasonló száraz, forró tsipóségre viszi. Vagynak a' kik magok tapasztalásaiból erősitik, hogy a' nyárlon sült petsenyékkal való böv élés köszvényt szerezne. MATTHIOLVS II. Maximilian Tsászár fő *Medicusa Comm. in Dioscor. L. VI. c. 43.* pedig azt jegyzi-meg, hogy ha a' sült húst melegen két tál közö zárják és ruhával jól bé-takarják, hogy a' göze ki-ne mehellen, magában meg-mérgesül. Ugyan

Régen
a' húst
tsak sültve
ettek.

A' sült
hús a' főtt-
tálatat
jobbna?

A' sült
húsnak bi-
bái.

nydrson
sült petse-
nyék.

meg-zár-
va sült
petsenyek.

ez okból, a' tepsibe bé-zárva sült húst-is lo-
kan igen ártalmosnak tartják. Továbbá még
a' főtt húsnak a' sült felett-való ha zuára azt
is fel-tézik, hogy e'vel együtt fok kedves
izü füveket, gyökereket, gyumóltsóket 'stöbb
e'féle jól tápláló egészséges *materiákat*-is szok-
tak el-készíteni és meg-enni. a' sült hús pedig
csak egy formán, magára tétetik-fel. De ha
mind ezek úgy vólnának-is, közönségesen
szóllva mindazáltal se a' főtt, se a' sült hússal
való éléstől el-nem ijezthetnek bennünket,
csak okofsággal vigyük e' részben-is dolgunkat:

Mi-fele
húsfok job-
bak főve?
mi-felek
sülve? és
kiknek?
mellyik?
mikorra
haszno-
sabb?

kivált ha mind a' kettővel, a' közönséges szo-
kás szerint, elegyesen élünk. CASTELLANVS
l. c. c. 7. a' HIPPOCRATES, GALENVS és más
az ő nyomdokokat követő újabb Orvok'
értelme szerint ezekben ilyen rendelélt tészen:
„ A' főtt húst egyék a' szárazabb; a' sültet
„ a' nedvesebb természetűek: a' készítés mes-
„ tersége az, hogy a' kövéretske, gyenge és
„ nedves húfokat (mint a' borju, bárány, ma-
„ latz) sülve készítsék, kivált télben és ta-
„ vasszal: a' többit (a' mellyek t. i. közép,
„ az az, szárazabb természetűek, mint az
„ ökor-hús-is) meg-fozni, kivált nyárra és
„ őszre, hasznosabb; mivel könnyebb emészt-
„ hetők, és az a'kor uralkodó szárazságnak
„ ellent állanak: ugyan ez okból, ebédre a'
„ főtt hús; vatsorára a' sült inkább illik, a'
„ délnek a' nyárral, az estvének a' téllal lé-

A' sült
hús neve-
zetején
kiken je-
git?

„ vén holmi természeti hasonlatossága. „ To-
vábbá illő azt-is tudni, hogy a' kiknek gyom-
rok hideg, és fok szelet, fel-böfögést, nyálat
taknyot, erzetefséget tsinál, 's e're nézve ke-
vzet-is szomjuznak, a' sült hússal való élés
orvosság helyett lészzen. HIPPOCRATES *Lib. de*

Az erős
és gyenge
sütes vagy
főzés mi-
külömbse-
get tészen?

Affect. a' főtt és sült húfok között ilyen kü-
lömbséget tészen: „ Az erőssen el-főtt húfok
„ a' hasnak meg-lágyítására; az igen meg-
„ sültek, vagy el-táradtak annak tartóztatá-
„ sára valók. A' mellyek közép ízerint
„ vagynak meg-sülve és főve, az erő-
nek

„ nek meg-adásáon és a' hasnak indításában,
 „ is közép szerint vagynak. A' mellyek pe-
 „ dig nyervebben hagyatnak, az erőt jobban
 „ nevelik; de a' hatat nem mozdítják.

Azon közben jó lesz' megjegyezni, hogy
 a' sült húst mikor leg-jobb szagja kezd érzeni, *Meddig*
 meg-enni-is a'kor leg-egészegebb; a' belső *jó a' húst*
 leves része-is a' külső meg-pergelt részinél *sadni?*
 hasznosabb.

A' mezei állatoknak közönséges szerek *Húfok*
 vagy fű-szerfzámok a' hagyma, torma, kí- *mellé való*
 poizta, répa 's több e'félék, mellyek a' ben- *szerek.*
 nek lévő nyálos enyveséget oszlatják. A' *Vad-*
húst mellé az erzet, tzitrom-lév, bor, fű-
 szerfzám 's a' t. mellyek a' rothadást tartóz-
 tatják, leg-inkább illenek. A' nád-méz min-
 den-féle húfokat meg-büdösít.

Ezeket a' hús-ételnek eredetéről és termé-
 szetéről közönségesen előre így meg-értvén,
 reméllem, hogy már az állatok' húfainak kü-
 lönölebb természeteiről is jobb itéletet tehe-
 tünk. Lássunk azért rövideden azokról-is ren-
 del; előre botsátván mindenütt a' mellyek ér-
 demesebbek és a' máj időben gyakrabban elé-
 fordulnak. Az olyanokat pedig, a' mellyek
 inkább csak a' *Diaetetica bifloridkra*, vagy nya-
 lánkságra, vagy éhel halástól való meneke-
 désre tartoznak, utoljára két három szóval
 illetvén.

M Á S O D I K R É S Z.

A' Négy-lábu Állatokról.

§. CXLV.

A' Négy-lábu Állatok közt leg-közönségebb
 eledel az *Ökör* vagy *Teben-bús*. Az ugyan
 ennél keményebb; de jobb izü 's tisztább vér

készül belőle; a' honnan inkább-is szokásban van. Mindenik nehezetske emészthető; vastagotska, de egyéb-iránt jó-féle vér készül belőlek, bőven és tartóson-is táplálnak mind főve, mind sülve. Minél ifjabbak, kényesebben és jobban tartattak a' marhák, húfok-is annál jobb ízü, könnyebb emészthető és bővebben táplál. Innen, a' két vagy három hólnapu és mind addig anyja alatt szabadon hagyatott *Borjunak bűsa* a' gyenge gyomru beteges, veszteg ülő és tanuló Embereknek minden négy-lábu állatok' húsa felett kivált sülve, *GALENVSTÓL de F. A. L. III. c. 1.* leg-inkább *commendáltatik*. A' kisebb idejü és ösztövére borjuknak húfok, nyálos légyságok miatt, miud a' száznak, mind az egészségnek kevelébbé tettzenek.

Az ökör- Az Ökör minden egyéb oktalan állatok fele mar- lett eleitől fogva mennyivel tartatott leg-érde-
báknak be- mesebbnek, meg-tettzik tsak a'ból-is, hogy
teses völ- II. Mos. XXII. 1. az Isten, vagy Mofes az
tu régi. Isten nevében illy törvényt ad az Izraéliták
 eleibe: *Ha valaki lopand ökröt vagy jubot; és meg-ölnéi, vagy el-adandja azt: egy ökörért adjon öt ökröt, és egy jubert négy jubot. A' Rabbinusok ennek azt az okát adják, hogy az ökör-féle marha öt hasznokat téfzen. 1.) Megáldozzák Istennek. 2.) A' földet szántja. 3.) Húsával táplál. 4.) Tejet ad, (értik a' tehenekről) 5.) Bőrinek-is igen sok-féle hasznait véfzik. A' juh pedig tsak négy hasznokra való: áldozatra, táplálni, tejet adni és gyapjával ruházni. A' régi Romaiak minden magok gazdagságokat (a pecudibus) peculiumnak nevezni Romaiak leg-illendőbbnek tartották, a' mint meg-jegy-gazdagsá- zette *SERVIVS ad Virg. Eclog. I. v. 33.* söt, *ga sokent* a' pénznek fel-állása után a' vasra, rézre-
ezekebből is ökör képet vervén, azt-is pecuniának nevez-
állott. ték. A' Nap, és az Egnek egyéb ferezei
 után*

után, a' földi állatok közt bálványt-is leg-előszőr az ökörből tsináltak: *Apist* sejér; *Ijist* tarka ökör képében imádván az Égyiptombéliek. Az Izraéliták-is a' puztában borju képre öntének aianyból magoknak Isteneket 11. Mos. XXXII.

SOLON, a' Görögök közt leg-böltsebb ember, el-törölvén a' DRACO' vérrrel írott, az az, minden apróságért halált *distáló* törvényeit, a' maga józonabb és engedelmesebb törvényei közt azt-is ki-adta-va, AELIANVS szerint *Var. Hist. L. V. c. 14.* hogy az iga vonó barmokat az Isteneknek-is tenki meg-ne áldozná: mellyet mindazáltal PERIZONIVS e're a' helyre tett jegyzésiben a' PLVTARCHVS beszéde szerint, tsak a' temetési vagy tórbéli áldozatokra és vendégségekre viszen. Mert egyb-ként magok az *Athenae*-béliek-is a' *Buphonia* nagy innepen, a' mint AELIANVS-is alább *L. VIII. c. 3.* említi, ökörrrel áldoznak-va: de az emberre a' ki az ökröt meg-ölte, a' Birák törvényt láttak 's magát ugyan a' büntetés alól fel-öldozták, a' kardat pedig meg-sententziázták. Azután más innepekre-is meg-kezdették olni az ökröket: melly ellen seddődik ISOCRATES *Areopag. p. 344.* a' maga idejebéli emberek ellen, hogy az innepre három száz ökröket szántak-vólna fel-áldozni. Ennek a' vonó ökörrrel való áldozásnak ilyen eredetét beszéli PAVSANIAS *L. IX. p. m. 511.* hogy régi szokások szerint az ősz haju Apollonak (*Apollini, cognomeno Cani*) egy bikát akarván a' *Thebae* városbéliek meg-áldozni, midőn az áldozat' napja el-következett és a' bika után küldött emberek el-nem érkeztek-vólna, egy szerkérrel ott által-menő embernek egyik ökrét ki-togták és meg-ölték: mellyről szokásba ment a' meg-szelidítettett ökörrrel való áldozás-is. Akármint voltak azok; nyilván nagyon a' Régiek' írásaiból, hogy az ökröt áldozatra meg-ölni éktelelenségnek tartatott. Mellyre nézve OVIDIVS-is *Fast. L. IV.* így inti a' maga Papjait *v. 413. 199.*

A' Gő-
rögöknel
meg-áldoz
ni sem
völt sza-
bad.

*A bove juccinēti cultros removete Nīnīstri.
 Bos aret : ignavam sacrificare suem.
 Apta jugo cervix non est ferienda securi.
 Vivat , et in dura saepe laboret bumo.*

Az az:

Tegyétek-le Papok a' sürtzot 's mettzö-kéft,

Az ökor hadd szántson , szaporítson éléft.

Jármos nyaknak vére kár ha fejszéket fest ,

Difznót áldozzatok, a' melly dög, túnya, rest.

Annyival-is inkább magok ételére meg-ölni az
 ökröket melly nagy kegyetlenségnek tartatott,
 bizonyítják ugyan ezen Poindnak következen-
 dö szavai *Metamor. XV. v. 138, 139.*

Meg-en-
 ni kegyet-
 lenségnek
 tartatott.

Unde fumes homini vitiorum tanta ciborum ?

Audeis vesci , genus o mortale ! quod, oro ,

Ne facite : et monitis animos advertite nostris.

Cumque boum dabitur caesorum membra palatio ;

Mandere vos vestros scite et servite colonos.

a' melly Magyarul rövideden ennyit téfzen :

Mi éhség vitt ember illy riltott dolgokra,

Hogy jó szolgainak szoruljon bú:okra ?

Értsd igáját vonó szelid szép barmokra ,

Rút kegyetlenség ez ! légyen tudtotokra.

Úgy hozza ezt elé maga a' bölts CICERO-IS
*L. II. de Nat. Deor. c. 63. Tanta putabatur uti-
 litas percipi ex bubus , ut eorum visceribus vesci
 scelus haberetur.* Oily nagy halzon vételt
 gondoltak , úgy mond , a' régi jó emberek az
 ökrökből , hogy azoknak húsával élni nagy
 istentelenségnek tartatott.

VIRGILIUS IV. *Georg. v. 545. Aristaeus-*
 nak az *Apollo* Cyrenetöl való fiának tulajdonít-
 ja , hogy a' *Prometheus* tanásából , a' méhek'
 tsudálatos támasztásáért reá meg-haragudott
Eurydice' engesztelésére még járomba nem so-
 gott ökörral leg-először áldozott-vólna. *PLI-*
NIUS pedig *Prometheust* mondja , hogy leg-elő-
 ször az ökröt meg-ölte, a ki némelly *Keresz-*
tyének' tartása szerint *Nóé* maga völt. Lásd 1.
Mos. VIII. 20. Ezek *fabulás* régiségek. Elég
 az , hogy rég az ideje a' miolta az élő-állat-
 tok'

tok' húfai rendiben első helyet az ökör-hús érdemlett.

Herculesről azt írja ATHENAEVS L. II. p. 63. Eubulus Poetából, hogy midőn Troja alól jötiben Silphiumot, bulbust 's egyéb e'féle keferüveteményeket tettek-vólna eleibe, azokat visszavetette, mondván: *qui cibi primas tenent, vires roborant, et ad bonum valetudinem conducunt, iis vescar omnibus: carne bubula elixa, magna, eleganti, bovis artubus musculi.* az az: A' melly étkek az erőt leg-jobban tartják, és a' jó egészségre leg-hátszótabbak, minden olytant észem: úgymint főtt ökör-húst, nagyot, szépet, az ökornek tagjait. Egyébként, a' mint elébb is meg-jegyzök, a' régi Herosok a' húst rendesebben, tsak sülve ették. Lyfander a' Peloponnesusi híres hadakozás idején élt 's azt el is végezett Spartabéli fő hadi vezér Jóniába által-menvén, midőn a' lakosok sok egyebek közt ökröt és pogátsát vittel-vólna néki ajándéba; reá tekintvén a' pogátsákra, kérdi: mitsoda tsemege vólna az? 's azok mézből, fajtból 's holmi egyebekből készültnek mondanák; azt az Eilotáknak, az az a' szolgáknak parantsolja adatni, azt adván okául, hogy nem szabad embernek való eledel: az ökröt pedig, az ő módjok szerint meg-készítette és a'ból gyönyörködve evett. AELIANVS *Vur. Histor. Lib. III. c. 20.* Lásd ezen helynek magyarázatjában PERIZONIVST-is.

A' Herosok az ökör-húst leg-inkább szerettek.

Az ökör-húsnak természetéről HIPPOCRATES *Lib. de Viſſ. rat. II.* mostohábban ír: *búsnak Carnes bubulae validae sunt, et album fistunt, et természetē difficulter in ventriculo concoquuntur.* Az ökör kemény, vagy marha-hús ide értvén a' máj szokás szerint a' tehen-húst-is) kemény, a' hasat tartóztatja, és a' gyomorban nehezen emésztődik. Imét *Lib. de Viſſ. rat. in Acut. Melancholicae affectiones ab esu carnis bubulae exacerbantur: insuperabilis enim ejus natura est, nec cholicus-cujusvis ventriculi eam concoquere.* A' fekete otnak, sártól való nyavalyák, úgy mond, a' marha-hús'

hús' ételből meg-nehezülnek : mert az olyanok belső részei a'val nem bírnak ; nem-is minden gyomorhoz való eledel az. CELSVS ellenben L. II. c. 24. az ökör-húst, a' jó gyomornak minden házi állatok' húsa felett alkalmasnak mondja, úgy-mint a' melly a' gyomorban leg-kevesebbé romolhat-meg, a' mellytől függ, a' mint c. 28. hozzá tézi, akármelly eledelnek egészséges természetűe. GALENVS ugyan L. de

'*Artalmu-
nak funda-
mentoma.*

Atten. viñt. az elsőséget a' dísznó-húsnak adja, a' mennyiben az, az ember-húsnak természetivel leg-jobban egyez ; az ökör-húst pedig nagyon száraznak, és minthogy e' fok vérrel tellyes, kelletinél melegebb természetűnek ; a' mellett, szíjas keménysége miatt nehezebb emészthetőnek ; vért-is, a' minémü magában is van, olyant, és így rendinél vastagabbat, sűrűbbet 's feketébbet tsinálónak tartja : mellyel a' *melancholiát*, az egyébként-is a'ra hajlandó személyekben, ha gyakran élnek véle, és minden nyavalyákat, mellyeknek fundamentoma a' fekete sár, vagy-is a' vérnek sűrű seprős feketesége öregbiteni állatja. Mindazáltal meg-valja ő-is, hogy az ökör-hús, ha maga kemény természetéhez alkalmas gyomorral talál, nem kevésbé, nem-is könnyebb széllyel folyó módon táplál ; hanem állandó, erős, egészséges húst és jó tömött vért tsinál. Mellyre nézve azoknak, a' kik jó meleg, vagy erős gyomorral bírnak és hosszúszas *Commotio*-val járó testi munkával élnek, az ökör-húst minden egyéb húfoknál hasznosabb eledelnek mondja. A' régi hozzá szokás másokban-is fokot seíthet. Ez az értelem az ökör-hús aránt GALENVS után a' Görög és Arabs *Medicusok* közt-is egyező értelemmel meg-tartott. Ma sints semmi a' mit ez elleu szólhasunk.

A' jó gyomrua-
kat t vió-
son idpld-
ja es na-
gyon erős-
suli.

Azt mindazáltal tudni szükséges, hogy midőn az Orvosok az ökör vagy marha-húsnak egészséges természetiről szólnak, inkább tsak a' két esztendő előtt ki-berélt tulkokat, vagy,

vagy, fél-idejű, az az, 8, 9, elztendos ökrök (mivel az ökrök' élete mint-egy 16, elztendo izokott lenni) és a' mellyek nyáron idejű bizodal a' jó-féle bővséges faveken meg-biztak, *lalt ökrök'* vagy jó huft vettek, értik. Az e' félék egéiz *búfa leg-* Európában minden értelmesebb Nemzetek' *disserete-* konyháján ma-is méltó betsben vagynak; és *jebb.* a' kenyérral együtt egyéb elesések' fundamtomának, nem ok nélkül tartatnak. Tapasztalt dolog az-is, a' mint félyebb-is meg-jegyzetuk-va, hogy az ilyen marhák' húfa-is egyik tartományban jobb izü mint a' máfikban. *Flan-* driában a' *Furnes* körül termett ökrök, *Furnes-* ses *perduces*, *Furnesi* fogoly-madaroknak neveztetnek.

A' Lengyelek-is majd hasonló *praerogati-* vát tulajdonítanak a' magok ökreiknek: mellyet mi-is Erdélyiekul nem kevesebb jullal szabhatunk a' miénkire. Hanem a' mi konyhánkra nézve kár, hogy a' jó marhákat a' kereskedok többire fel-azedvén, Német Ország-ra ki-hajtják, és a' mi mélzár-székeinken inkább tsak holmi el-tört lábu, vagy a' járomból ki-véuult ökrök, nem borjuzó, kevés teju, vén tehének vágattatnak; mikor már a' gazdák attól kezdenek félni, hogy azok nem fokára onként meg-döglenének,

A' *Tebenek* mig nem borjuztak három elztendos korokig, vagy ha meddön maradtak (*VARRO* szerint *taurae*) négy, öt elztendos korokban-is, tsak jó húsban légyenek, nem meg-vetendók; sőt, a' mennyiben az ökörnél gyengéub 's édesebb húlok van, fokaktól előbb betsultetnek. De a' fokizor borjuzott, és régen fejt, vén tehének' húfa nyálos, hideg, szijjas, izetlen; egy izóval femmire kello. Mellyre nézve hajdon 's ma-is a' jobban rendelt Társaságokban, az e' félék a' mélzár-székről törvényesen el-titattak. *PORPHYRIUS* írja, hogy az Egyiptomi és *Foeniciabéliek* könnyebben reámentek-vólna a ra, hogy az ember-huft meg-egyéek, mint sem az ilyen vén tehen-huft tsak meg-kös-

Közünk
e' részben
nagy rő-
vidség va-
gyon.

A' Tebe-
nek mé-
lzár-szé-
ke mennyi-
ben alkal-
matok?

kóstolják-is. A' mikor Egyiptomban az ökor-hússal nem csak a' köz-nép, hanem a' Papok-is rend szerint éltenek HERODOTVS L. II. c. 37.

Az ökor-hús' étel-ben való bűjaság regenmen-nyire ve-semedett?

Mennyire meg-kedvellették a' jó marha-húst annak bé-jövetelével mindjárt a' régi emberek, és hová vetemedtek az a'ban való bűjalkodással csak hamar, világosítja ATHENAEVS L. VII. p. 282. egy Ananius nevű régi Poétának szavaival, a' ki midőn a' hónapoknak és napoknak részei szerint a' kedvesebb és helyesebb eledeleket egyéb élő állatokból el-rendelte-vólna, így végzi beszédit: *Bos veno jaginatus et mediis noctibus, ut videtur, et interdiu cibus est gratissimus.* A' hizlalt ökor, úgy mond, éjszaka-is, úgy tettzik, nappal-is igen kedves étel. Ugyan ő Antiphanes régi Görög Poétából jegyzette-ki L. IV. p. 130. hogy ő az a'kori Görögöknek asztali fősvénykedésekről, midőn egy pénzen meg-vett négy darabotska húson rágodnának, tsúfokodva így szóllott: *Apud nostros majores joidus bos affubatur, agnus, cervus.* a' mint van a' deák fordításban. az az: A' mi Eleink egész sült ökröt, szarvast és bárányt szoktak-vala a' magok asztalaikra vinni: és hogy a' Nagy, az az a' Persák' Királynak, a' melly épen tsuda, az egész tevét sülve jó melegen tézik a' szakátsok asztalára. A' melly az utazok' megjegyzése szerint, más Uraknál-is ott, mikor születések' napját celebrálják fokszor meg-esik; hogy az ökröt, lovat, tevét, szamarat, (*in clibano aut camino coctos*) a' kementzében egészen meg-sütve vizzik asztalra, HERODOTVS L. I. c. 133. ARISTOPHANESnél in *Acharnen.* Act. I. 2. így szóllanak a' követek: *Deinde hospitio nos accepit et praeiuit nobis e clibano totos boves.* Mellyre Dicaeopolis: *Et quis rogo conspexit clibano coctos boves?* Az újjabb idokban sem egészen ment unalomba a' Régieknek ez a' bűjalkodások. BELLONIVS igen nevezetes tudós Frantzia, a' ki a' XVI-dik Seculumnak közepe

zepe táján a' Nap-keleti és Déli tartományok-
 nak nagyobb részeit a természet' vizsgálása vé-
 ggett bé-járta-va, fel-jegyzette *Obs. L. I. c.*
60. hogy *Natoliában* a' Törököknél, mikor va-
 lamenny jótska tehetségü Üri embernek gyer-
 mekét környül-metélik, a'ra a' vendégségre *Trojai*
 egész ökröt; annak hasába egész berbétset; e'be sült ökrök'
 ismét egy tyukot; a' tyukba egy tojást bé-tszindva *pelusi.*
 Izoctak egész lángoló tűz mellett nagy fa-nyár-
 fon meg-sutni, és úgy egészen tenni a' ven-
 dégek' eleibe. Hasonló sültet említ *Job.*
SRVCKIVS Antiquit. Convival. Lib. I. c. 25. a'
Ilak Maximilian Tsászár, vendégségében-is
 midőn Romai Királyságra koronáztatott: *Ex-*
hibitum fuit veteri etiam consuetudine bos inte-
ger, multis aliis animalibus factus, in ligneo
veru in foro torrebatur; ex quo parte alia ad
inauguratum Romanorum regem delata, reliquum
multitudinis direptioni cessit. Illyen berbétssel,
 ketske-gödölyével, és majd minden-féle szár-
 nyas állatokkal meg-töltött egész ökröt sütöt-
 tek-volt az V-ik Károly Tsászár' koronáz-
 tatására-is *Bononiában*, a' mint fel-jegyzette
Jovius Histor. sui temp. Lib. 37. kinek szavait
 a' historia' kedvéért ide által-írni nem sajnál-
 lom: *Is, dum Bononiae coronabatur, e lacubus,*
qui in jummo Praetorianae porticus fornice fue-
rant fabrefacti, per syphones rubra et alba vina
fundebantur, panes ab alto in subjectos milites
spargebantur; torrebaturque in machina versatili
bos integer, ingens, haedis, vervecibus, ac o-
mni fere volucrum genere fartissimus, ut in tanta
fejta hilaritate, milites sub armis in acie stantes,
ad manum paratis obsoniis cum jucunditate vesce-
rentur. Illyen töltelékekkel készült egész ök-
 röt sütöttek-va itt Erdélyben-is 1741-ben,
Tolmátsnál, midőn a' Török *Effendi*, a' Romai
 Tsászár' és az Ország' követei, az Erdély és
 Oláh Ország közt lévő határt ki-jártatták és
 az a'ról készült leveleket egy-másnak *solenniter*
 sátorokban ott által-adták-vólna; ki-tévén azt,
 és néhány magós állalokon ki-írt hordó boro-
 kat

kat, és széllyel hányt kenyereket az oda gyülekezett fokaságnak ragadományára.

Vagyon emlékezet a' mi Magyar Historiában még holmi ökör sütésről. De e' nem egyéb volt, hanem azoknak az ökröknek, melyeket a' Királyoknak meg-koronáztatások, házatulások és első fiak' születtetésekor, a' Székellyek hajdon adni szoktak-va, tüzes vasfal való meg-bélyegezések. Minden emlékezet felett való szokás vala ugyan-is az, hogy az említett alkalmatosságokra, minden Székelly gazda, minthogy pénz adót a kor nem adtak; hat ökörből egyet, vagy ha egynek annyi nem volna, más hasonlóval egybe állva, adna a' Király' számára, a' mint írja BONFINIVS Decad. I. L. IX. A' melly ökröket egybe gyűjtván itt Maros-Vásárhelyt, a' hol én most írok, az a' kori neve szerint, Székelly Vásárhelyt Deákul Foro Siculorum, a' Király' bélyegével meg-sütnek-va. Emlékezetesége ez az adót a' szegény Székelly Nemzet közt Vladislaus, vagy a' mint mások nevezik Lengyel László, a' ki, mikor az ő fia Ilju Lajos Király születék, meg akarván a' régi szokás szerint venni ezen ökör adót; és a' Székellység, minthogy az előtt már régtől fogva fenki nem kívánta-va, azt fizetni nem akarná, felette nagy vér-ontást tétete közöttök, a' melly ennek a' dolognak egészen végét-is szakasztá. Hanem 1599-ben, a' mint azon esztendőben Sz. András Havának 20-dik napján Fejér-Várt ki-adatott néhány Articulusból meg-tettzik, Mihály Vajda-is meg-vette-va ezt rajtok. De ezeket tsak mulólag, tzéлом kívül való dolgok lévén.

Az ökör-húsnak részei közt, a' mint HERMVSból tanítja ATHENAEVS L. I. p. 9. a' régi nagy Herosok előtt leg-kedvesebbek valának boum tergora, a' hát-gerintzek mellett kívül két-felől le-nyúló hofzszu sipos-petsenyék, kétszég kívül hogy ez a' nyár-on-is szépen állott, volt-is mit enni belöle a' kinek hozzá való

Az Erdinkban még holmi ökör sütésről. De e' nem egyéb volt, hanem azoknak az ökröknek, melyeket a' Királyoknak meg-koronáztatások, házatulások és első fiak' születtetésekor, a' Székellyek hajdon adni szoktak-va, tüzes vasfal való meg-bélyegezések. Minden emlékezet felett való szokás vala ugyan-is az, hogy az említett alkalmatosságokra, minden Székelly gazda, minthogy pénz adót a kor nem adtak; hat ökörből egyet, vagy ha egynek annyi nem volna, más hasonlóval egybe állva, adna a' Király' számára, a' mint írja BONFINIVS Decad. I. L. IX. A' melly ökröket egybe gyűjtván itt Maros-Vásárhelyt, a' hol én most írok, az a' kori neve szerint, Székelly Vásárhelyt Deákul Foro Siculorum, a' Király' bélyegével meg-sütnek-va. Emlékezetesége ez az adót a' szegény Székelly Nemzet közt Vladislaus, vagy a' mint mások nevezik Lengyel László, a' ki, mikor az ő fia Ilju Lajos Király születék, meg akarván a' régi szokás szerint venni ezen ökör adót; és a' Székellység, minthogy az előtt már régtől fogva fenki nem kívánta-va, azt fizetni nem akarná, felette nagy vér-ontást tétete közöttök, a' melly ennek a' dolognak egészen végét-is szakasztá. Hanem 1599-ben, a' mint azon esztendőben Sz. András Havának 20-dik napján Fejér-Várt ki-adatott néhány Articulusból meg-tettzik, Mihály Vajda-is meg-vette-va ezt rajtok. De ezeket tsak mulólag, tzéлом kívül való dolgok lévén.

A' Székelly Nemzetben híres dolog.

A' régi Herosok az ökörben mitso-da részt szereztek inkább?

való fogai voltak; izére nézve-is, jó süllögös melegen más húfok felett kedves. E'vel ajándékozá-meg Agamemnon Ajáxot a' Heclorral tett ditséretes viadal után. Menelaus-is midőn a' maga fiának 's leányának lakadalmi vendég-ségét fel-tartá, e'féléket *terga bovis pinguis* tete *Telemachus* eleibe Hom. *Odyss.* Δ. v. 65. Ma nevezetesebb részek, a' kis-tarja, nagy-tarja, véres-szegy, izegy-fő, far-tő, poros-oldal, fersály-petsenye, bél-petsenye, 's több e'félék: mellyek a' mézjár-székében a' szakáts-afszonyok közt fokizor fok tzivódást okoz-nak.

A' Németek, Frantziák, Belgák, Helve-
rusok, öltfzel Ocloberben Gál nap táján, vagy ^{A' Mar-}
Novemberben, mikor a' marhák leg-jobb hús-^{ba-búft}
ban vagynak, és télre kelve öltsoőbbak-is, ^{hogy sóz-}
Hóld' töltire, hogy a' hús jobb izü, 's tartó-^{zak-be tel-}
sabb légyen, a' 4, 5, eztenodos marhákat, mi-^{re?}
vel az ifjabbak mint a' sü el-hervadnak, a'
vének felette meg-keményednek, télre egészen
bé-sózzák. El-darabolják t. i. minél jobb
móddal lehet a' marhát szép nagy lapofs sze-
letekre, hogy a' húsba tsont ne efsék, 's a'
honnan lehet, a' tsontokat-is szorgalmatölon
ki-szedik; 's némelylek azon élő melegen,
mátok hogy egy kevéssé jobban-is fel-meleged-
jék, egy ideig, rakásba kementze mellé rak-
ván, mindenik darabot külön-külön apró sóval
bé-hintik, és erős tenyerekkel mindenik ól-
dalát keményen meg-dörgölik, hogy a' só belé
ólvadjon. Így előre a hoz készített átalagok-
ba jó tömötten bé-rakják; rétenként jó bő-
ven újra meg-sózzák, a' tsontolabb darabo-
kat, hogy elébb azok keljenek-el, fellyül hagy-
ván. Ezzel ofztán jól hozzá igazított fenék-
kel, hogy a' húsba ne férhesse, bé-fe-
dik; nehéz kövel meg-nyomtatják, hogy a'
magától erefzkedő lév az edény' fenék mellett
fel-nyomúljon. Húfz napokig e' ízerint só-
ban tartvan, azután 12. napokig; vagy, a'
fűltnek nagyobb, kevesebb mértéke ízerint,

III. Darab.

E

te-

tovább-is, míg t. i. a' hús jótskán meg-szárad, füstre tézik. Némellyek, hogy a' hús-nak kedvelőbb íze légyen, gya'og-fenyő' ágakból tsinálnak e' végre füstet: málok, hogy a' színe vereis légyen, száraz tsalyán-kóróval füstelik, ottan-ottan meg-gyújtván, 's meg-meg-fojtván a' tuzet. A' kik a' húst fokáig nem akarják tartani, nem tézik füstre: hanem

Mennyire legyen egélséges? Lásd f. l. yebb §. 143. p. 35.

tsak úgy költik-el; részenként ki-fzedegelve az átalagokból, és vízzel a' sótságát ki-vonattván. Mennyire egyezzék ez a' kézület az egélséggel, már fellyebb, midőn a' bé-sózott hú-oknak természetéről közönségesen beszéltünk, meg-magyaráztuk.

A' bé-pátrzoit marba-hús, Nemetül Boczel-Heich hogy készül?

Vagyon a' Nemeteknek más móddal bé-tsínált marha-húsok-is (*Böckel* vagy *pücket-Feisch*,) mellyben a' bé-sózás a' bé-pátrzo-á-sal egybe foglaltatik. E' végre két kupányi apró sóhoz téznek két *lot* salétromot-is, a' melly egy má'sa húshoz meg-kivántatik. E-vel, az elébb meg-irt mód szerint, a' húst meg-sózzván, és meg-dörgölvén fenyő-maggal, *lorbeer* vagy *laurus*-fa' levéllel elegy, a' hor-dótskának is (melly ha boros átalag, vagy egyébként tsere-fából van, annál jobb) fene-két bé-hintik, és tángyéronként metélt verefs tzéklával-is bé-teritik: így a' húst egy rendel reá rakják; azt ismét azon *materiákkal* bé-teritik, 's ismét egy rend húst raknak reá, míg az egész átalagotska meg-telik. Fellyül ismét bé-takarván az irt *speciesekkel*, jól bé-feneklik, 's körül, hogy az *air* annál inkább bé-ne furhalla magát, bé-szurkolják. Így hi-ves helyre félre tézik, és naponként egyik végéről a' más végére fordítván az edényt, mint-egy meg-forgatják: 's húz napok múlva ofztán el-kezdik a' véle való élést; elébb azokat a' tsontos részeket költvén-el, mellyeket feilyül tettek-vala. De a'ra igen vigyáznak, hogy ha véfsznek-is belőle, a' hús sohol szárazon ne maradjon: mert, a' salétrom miatt igen hamar szertelen meg-büdölsölne, és ha

szinte

szinte egyébként jó ízint mutatna-is; de a' meg-ételre tellyeséggel alkalmatlan lenne. E' re nézve szükségesnek tartják, hogy a' lév a' nyomatató fenéken mindenkor fellyül-is úszszon. Némellyek nem tudom mitsoda tapasztalásból azt-is állatják, hogy az illyen húst, Különös ha olyan aszfzony-ember tsinálja-bé, vagy meg-jegy- azután-is szedi, vészti, a' kin a'kor a' havi-zes. vér' folyás rajta van; magában el-vész és elromlik. Lehet, ha tettzik, az így bé-tsinált húst-is füsttel kevésé meg-tsaptatni.

Nagy kedvelségben vagynak az Úri asz-
talokon a' *fűlen jól száraasztutott marha-nyel-*
vek-is: az útzóknak 's kertekben o'sonyázók-
nak-is ezek igen kedves falatjok. *Westphalid-* A' marha-
ban így készítik: A' friss ökör-nyelveket nyelveket
dentzébe rakván felső éles hátával alól, min-
den nyelvhez két marok sót tésznek, azzal hogy fűs-
teltek?
együtt addig rontsolják, míg a' sót a' nyelvek
jól bé-itták, reá vigyázzván hogy fel-ne for-
dúljanak. Ezzel egy éjtszakára így hagyják:
reggel etzettel gyengén meg-öntözik, és négy
vagy öt nap ismét híves helyen tartják: az-
után az elébbi mód szerint meg-főtt 's véko-
nyon tángyér-szeletekre metélt veres székla-
val elegy el rakják, úgy hogy minden nyelv-
re három négy szelet székla eszék, és fellyül
sóval ismét bé-hintik: azon kívül, minden nyelv-
hez egy itzényi borból, vízből és etzetből egy-
aránt elegyített levét készítvén, ezt-is a' nyelv-
vekre tökik, úgy hogy ez a' sós lével együtt,
a' nyelveket fellyül haladja. Így senékkal bé-fed-
ve, és kövel meg-nyomatva három hetekig tart-
ják: azután füstre tészik távul a' tüztől, hogy
nagyon által ne melegedjék; mellyre egyéb
fel-füstelésekben-is mindenkor illő vigyázni.
A' négy első napokon fenyő-bokorból estve
reggel tsinált tűz' füstivel; azután három hétig
rendes füsttel értetik. *Májok* nem áztatják a' nyelv- M. is mód-
veket, hanem szélire, hofszára minél jobban dal.
lehet ki-felzítvén és nyújtogatván sóval meg-
hintik, és medentzében vagy tekenőben ke-

ményen meg-rostálják, 's a' sót kezekkel-is belé súrolják. Így ismét meg-feszengetik, vagy erőssen az a'zstához verik: ezzel megint három négy nap ott a' tekenoben sóban hagyják: azután, mint elébb-is mondók, főtt verefsz tzeklával rétenként edénybe el-rakván és megnyomtatván, 14. napok el-telve fultre tézik. Mások megint a' nyelvet vízzel szépen ki-mosva meg-sózzák: négy nap így a' sóban hagyják: azután a'ból ki-vévén, a' sóból, vérből újra jól ki-mosják, és azt a' sós vizet tisztább edényben fel-sorralják; a' habját vagy tajtékját le-szedik, míg semmi habja nem kezd lenni: e'kor meg-hagyván egészen hulni, a' nyelvekre vissza töltik: 14. napokig így tartják; a'kor a' lévből ki-lzedvén és meg-törölgetvén, fultre tézik. A' tültet pedig úgy izagatják, hogy az alatt keresztül menvén, úgy emelkedjék fel a' húfokra gyenge melegen.

Harmadik mód-dal.

A' Borju-hús melly nagy betsben tartott eleitől fogva, meg-tettzik a'ból, hogy *vegen-is kedve/segben volt.* Abraham a' maga három Angyal vendégeinek a' kik közül egyiket littenek lenni már észre vette vala, *gyermekded borjuból készittete ételt, ízives tizfteletének meg-bizonyithatására* 1. Mos. XVIII. 7. Az Endorbéli bofzorkány-is Saul Királynak *köve borju-húst ada enni* 1. SAM. XXVIII. 24. A' tékozló fiúnak Attya-is, a' maga fiúnak meg-térésén való nagy örömeinek jelentésére vendégséget készitvén, a' *biztalt talkot (vitulum)* öleté-meg Lvk. XV. 23.

Közönségesen úgy tapasztaljuk, hogy minden állatok, a' magok nemek szzerint, minél közelebb vagynak születések' idejéhez, annál melegebb és nedvesebb természetiek: a' mellyek idővel nagyobb-nagyobb szárazságra és hidegségre változnak. Nevezetes példája ennek a' borju-hús az ökör-húffal egybe hasonlítva. Melly szzerint az ökör-húsban meg-jegyzett száraz, hideg, durva, szijjas természet, a' borjukban nints meg; hanem az épen illendő nedves, me-

Mit különböz az ökör-hústól?

meleg, gyenge poronyó állapotban van: innen ez az ökör húsnál valamint a' szájnak úgy a' gyomornak és az egészségnek-is méltán kedvesebb, 's hasznosabb-is. Annyira is reá kaptak-vala idővel e're az emberek, hogy *Va.ens Imperator*nak törvénnyel kelle meg-tiltani a' borjuk' meg-ételét, félvén attól, hogy nem fokára a' fe lenne, a' minn szán-tsanak. A' máj időben-is, ha ki el-nézi, a' Német Országai nagy városokban, közelebbről Bétsben, melly véghetetlen számu borjukat viznek minden nap, szekerenként, horgokba két felöl fe-aggatva, a' mézfár-izékekre méltán tsudálhatja, hogy képes azokon a' helye-ken csak egy marhának-is életben maradni. 1784. n. 68 az *Erlangi Ujság-író* közölte-vala a' *publicummal* hogy 1782-ben Bétsben költ-el ökör 40029; tehen 1110; borju 65856; juh, ö-ru és bárány együtt 212736; dísznő 90425. *Parisban* egyik elztendót a' másikba szám-lálva elztendonként ökor 77000; borju 120000; juh 54000; dísznő 32400. *Lomban* 1784-ben ökor 90979; borju 195000; juh 666000; dísz-nő 238000. *Bap. FIERA L. de Coena*, a' bor-ju-húst egy ebédrol sem akarja ki-hagyni:

Affiduos habeant vitulum tua prandia in usus,

Cui madida et sapido juncta tepore caro est.

Fris borju hús-nélkül ne légyen asztalod,

Gyengén meleg 's nedves; jól bir véle

(gyomrod.

A' szabadon annyok alatt hagyatott borjuk-nak húsa bizony, ha a' tehennek az alatt bőv és jó tartása volt, kivált ha azon istállóban együtt lévő több fejos teheneket-is egyszer mászor meg-tsipegethette, maga szép fejeér szi-nével, levespuhaságával, édes kedvü jó ízével, könnyü emészthető egészséges termérszetivel, minden rendü, idejü és állapotu személsyek-nek annyira-is ajánlja magát, hogy a' négy-lábu minden állatok' húsaí felett a' pálmát méltán magának tarthatja. Nem találhat e'ben az értek' nemeinek leg-mostohább *Censora*-is

Igen nagy kelete van.

Meltyek elebb-va-lok?

femmi hibát, ha egyízér valakinek húst enni meg-engedte, azon kívül, hogy a' kemény kapásnak horpatzát jól meg-tölteni, és fokáig felzefen tartani nem elégséges; és hogy az olyan ifjakban, a' kik vérrrel felette teli vannak, rendinél több vért szaporit, és e'vel nekik könnyen kárt tehet. De ezek-is nem az étel', hanem az évő' hibái. *Commendálja* a' borju-húst továbbá az-is, hogy a' borjunak vére az ember-vérivel melegségének mértékében, és egybe-állításában leg-inkább egyezni tapasztaltatott; melly a' húsnak természet-is kevésbé különbözni tanítja: és hogy ez igen engedelmes, tiszta, vékony nedvességet szaporit a' testben; könnyen 's bőven-is táplál; de még-sem tölti és terheli úgy a' testet, mint egyéb-féle tömött húsok. A' honnan az olyan erejeből ki-fogyott öregeknek, és az ágyban hosszszas szülődések alatt csak nem minden húsokat el-vesztett 's már fel-támbálódni kezdett száraz tetemeknek, a' kiknek a' levefekenél, főtt, sült gyümölcsoéknél, keleti zöldségeknél és gyökeres veteményeknél bővebbetske táplálás kívántatik, ez, mind a' régi mind az újabb Orvosoktól épen alkalmas eledelnek találtatott. Nemtsinál ez az el-gyengült gyomorban-is, csak a' hozzá adásokkal meg-neveztegefsék, se nehézséget, se szelet, se tsipőséget, mint többire az egyéb, betegeknek ajánlani szokott vajás étkekék: ki-vévén az olyanokat a' kiknek rothadt epével gyomrok és májok meg-van terhelve, míg azt valami gyenge hányatóval onnan ki-nem tisztították; minthogy az a' rothadt kovász ezt-is könnyen rothadtságba vihetné. Neveli ditséretét a' jó borju-húsnak nem kevésbé az-is, hogy ennek első része levesbe, főtnek; hátulsó tagjai sültnek; oldal-tsontai *karbondának* minden húsok felett illenek: és az értelmes szakátsoktól olly fok-féleképen el-készíttethetnek, hogy egész héten által minden nap, unalom nélkül lehetlen a' leg-kényesebb Uri asztalokra-is

vinni; sőt, a' leg-boldogtalanabb főző aszfzonyok-is alig tudják ezt úgy el-rontani, tsak bors helyett kormot, vaj helyett budofs fagygyut 's több e'féle útálatolságokat ne tégyenek hozzá, hogy épen haszontalanná légyen. Lehet ezt minden egyéb meg-ehető *materiákkal* is kedvesen elegyíteni: vízben, borban, serben főve mind egy-aránt meg-tartja kellemetes ízét. A' fzeg-fü, bors, gyömbér, só, olaj, etzet, mind jól illenek hozzá. Ezeket pedig nevezetelen értjük a' tizta húos vagy kövérrel elegyes rézlekről. Mert, jöllehet a' borjunak egyéb részei-is ú. m. feje, lábai, agy-veleje, béie, májja, tudoje, veséi, nyelve, szíve illendöképen el-kéizítve, mind Uri eledeleknek tartatnak. De azok fokkal kevésbé egyeznek az egésséggel. A' *Borju-fő* felettébb fok, lágy és nyálos enyvét tart; és a'val mind a' gyomorban, mind azután az egész testben könnyen nyavalyát okozhat, ha szinte mig a' szájban forgatják és le-nyelik a' kényelebb inyeknek nagyon tettzik-is: kivált, ha ki gyakran és dugtig kíván e'vel vendégeskedni: és némellyeknek hibás szokások szerint, édes vajas, vagy téj-feles lágy lévre készítve vízik magok asztaokra; minthogy az e'lélék az ő meg-jegyzett hibájokat öregbitik.

A' fav. nyuságok, etzet, tzitrom azért e'hez jóval inkább illenek. Néhol a' fer, etzet, metélt szalonna és apró szöllő; másutt a' reszelt kenyér, bor, bor-etzet, kevés vaj és hafogatott mondola a' borju-főnek nem meg-vetendő szokott készületei. De így-is, hogy e' tsak ritkán, esztendőben kétfzer, háromszor forduljon elé, az egésség' dolga magával úgy hozza. Hogy az ő *agyak-veleje* a' húsos rézleknél-is alkalmatlanabb légyen, és könnyen tsemert okozhasson, ki-ki magától észre veheti. Ugyan tsak főve ez-is valamivel bátorságosabb mint sulve. A' *Szemetnek* édes, gyenge, lágy kövérsége sóval, borsal, fok kenyérrel éve nem annyira úntatja magát. A' *Fülek-por-*

szegői, jól meg-rágva bátorságofabbak. A' *Lábot* olly ragadós enyvel birnak, hogy midőn szépen meg-tisztítva, 's kadótzba vagy vajban meg-rántva öszve rágják, az évőknek száját majd egybe-ragafztja; mellyel hogy a' gyomornak-is nagy alkalmatlanságára légyenek előre észre vehetni. A' *Belek* és *gyomrok* hasonló taknyos; de nem annyira enyves *materialak*. Azért téjjel készíteni ezt-is, roszszúl szolgál-nak; kadótzba rántva inkább el-mehetnek. A' *Májok*, ha a' levét erősién ki-nem szárafztották, vagy valami roszszal nem elegyítették, mind jó ízéről, mind könnyü eméltbetetéséről ditsé-tetik. A' *Tudójek*, ha szinte kevésé enyve-fetske-is; de aprón aprítva, jól meg-főve, minden állapotbélieknek különös jó izü és egészséges leveleket ad. A' *Nyelvek*-is, akár hogy készítve, nem meg-vetendő tsemege. A' *Szi-vek* valamivel keményebb természetü. A' *Ve-séjek*, kövérítel egybe vagdalva és serpenyőben meg-rántva, 's így melegen fehér kenyér-szeletekre kenve, vagy magára tányéron bé-adva, a' nyalánság felső pontjának tartatik. Nem-is volna egyébként e'ben semmi ártalom tsak az erős pergeléssel és a' horfal olly gyakron keletiüvé; a' veres-hagymával szelelése ne tennék.

Nagyon betsülik sokan a' borju-húsban azt-is, ha kívül a' kövére vastagon láttzik. Ugy-is vagyon, a' mint elébb-is meg-jegyzettük-va, hogy a' borju-kövérség, inkább kotsonyás nedveséshöl mint 'sír-ból állván, a' más kövérségeknél jóval ártatlanabb. Ennek meg-nyerésére, vagynak a' kik az annyok' tején kívül más tejet-is itatnak a' szopó kis borjukkól. Vagynak a' kik minden két, három napban eret vágnak rajtok, 's két három *loanyi* vért mind annyiszor ki-botsátanak; a' mellytől azok tsudaképen meg-hiznak. Vagynak olly tökéletlen mézfárosok-is, a' kik a' mézfár-szék-re szánt borjukkól bőröket minden nap egy kis helyt meg-lyukasztják és a'hoz való tsáts-
kén

kén szelet fúvna a' bőrök alá, és, bé-tsinálván a' lyukat, a' szelet a' hójagos hártýába gyenge kézzel minden-felé el-súrolják: melly a' kövérségnek tágafabb helyet készítvén az ott fokkal bővebben meg-üledik mint egyébként; és ezzel az ösztövé borju-hús-is nagyon kövérnek tettzik. Nints-is ezekben a' munkákban semmi irtózásra való dolog: mert ezek a' boruknak semmi fájdalmokkal nem esnek. Hanem csak okos vélek való bánást kívánnak, hogy se a' ki-vett vér, se a' beléjek fútt szé! igen fok ne legyen: a' téj-is mindenkor friss, tiszta és gyenge meleg, nem pedig meg-savanyodott, felét fel-adott, vagy némellyek ízokáfa szerint, lisztel szaporítottatott legyen; és e'ből bizonyos óránként, szakadhatatlanúl, keveset-keveset töltsenek a' borjunak torkába. Mert egyébként nem meg-hizik, hanem inkább el-nyomorodik: a' húfa-is feje színét és jó ízét el-veszti. Azt mindazáltal így-is szükség tudni, hogy az illyen mesterséggel hizalt borjuk' húfa a' természet szerint meg-hiztakéval nem hasonlítható.

Az idő-is, de mindenek felett az emberek' *gustura*, nagy különbséget tévén a' borjuk' húfa közt. Vagynak, kivált a' Frantziák közt, olly képtelen nyalánksággal fel-ruháztattak, a' kik azt-is alig várhatják, hogy az annya kinyalja a' szegény borjut, azonnal el-ragadják, és torkát meg-mettzik; féltvén attól, hogy ha vagy egy tsepp tejet talált ki-szoppintani, a'val kotszonyás édes ízét húfok meg-változtatja. A' Németek még az illyen, nagyobbára takonyból álló, gyenge borjut útálják; ugyan csak némellyek, hogy a' téjnek több hasznát vehessék, 15, nap múlva mézárós kézre adják. A' kik pedig a' téjre nem annyira vigyáznak mint a' borju' húsának kedvesebb és egészségesebb vóitára, négy, öt hetek múlva mettzik-meg azoknak torkát. A' keményebb eledelhez szokott *Anglusok* hat hólnapos koráig mézár-székie vinni illetlennek tartják. Az *Olofok* fél,

sót egész esztendeig-is el-tartják annyok alatt, úgy hogy az alatt semmi fuvet ne egyék: hanem tsupán tsak bővséges jó-féle eledelből gyűjtött téjjel éljen. És ezek az Olofz Orzági hizlalt borjuk, mellyek a' nazy Pap-Urak' asztalaira mondva tartatnak. HORATIVS *Poeta Carm. L. IV. Oda. 2. v. 53 Jqq.* az olyan borjut választja, a' melly annyától el-izakadva egy darabig szép zöld füveken nevededett:

*Te decem tauri toridemque vaccae,
Me tener solvet vitulus, relicta
Matre, qui largis juvenescit herbis.
In mea vota.*

A' más-fél esztendősinok' hűsa egészegejebb. Mások-is sokan a' jó kövér tinókat más-fél esztendősinok' korokig, mig t. i. a' *Venus'* tuze véreket zavarni nem kezdette, akár bika, akár unõ-borjuk légyenek, mert az előtt nints köztök semmi különbség; a' gyenge borju-húsnál jóval többre betsülük: és, különösen a' növényben lévő ifjakknak, a' kik egyébként-is jó erővel és egélséggel bírnak, ezt mint a' borju-húsnál szárazabb és tartósfabb eledelt, inkább jóvalhják.

§. CXLVI.

A' *Bial* a' meleg tartományokat szereti; Német és más Éfzaki Országokon pedig egészen esm. retlen marha. *Hűsa* olly enyves, hogy ha a' falhoz tsapod, mint az agyag hozzá ragad; egyéb-iránt-is durva, izetlen, nehéz emelizhető, enyves, hideg, durva vért tsinál; es ez okból tsak az erős vaskos, kapás szegény Emberek' számára való. A' melegebb tartományokon lakó forró vérü Nemzeteknek nem annyira ártalmas mint minékünk; a' honnan azok közt inkább-is szokásban van.

A' *Biul*, (LINNAEVSIIÁL *Bos bubalis*, máfoknál *Bubalus*, *Buffelus*. N. *Buffel*. A' régi Görögök' iráliban Βύβαλος, Βῦβαλις, mellyből lett régen mi a' Deák *Bubalus*,) az ALDROVANDVS' ítélete volt? szerint L. I. de *Quadríp. Biffuicis* c. 5. és a' BOCHARTVS' reá meg-bizonyítáfa szerint Hieroz. P. I. L. III. c. 22. épen más állatnak volt a' neve, a' melly a' vad-ketske és däm-vad közt közben volt: ennél kiffebb, amannál nagyobb: a' mint az OPPIANVS *Cynegeticon* jából Deákuł fordítva ki-jegyzette BOCHARTVS: *Bubalus rufus corpore minor est eurycerote: at capra multo praestantior*. A' *Bubalus* azért, úgy mond továbbá BOCHARTVS, vagy *Bubalis*, régen az erdei ketskéek' familiájához tartozott: hanem idővel, a' PLINIVS' tartáfa szerint L. VIII. c. 15. a' tudatlan kö'ség által-vitte ezt a' nevet a' vad-ökrökre, minthogy *Africában* e'félék teremnek, mellyeknek nem tsak olyan forma, hanem egészen borju nyakok van. Így vette ezt MARTIALIS-is de *Specl. Epigr.* 23.

Illi cessit atrox bubalus atque bison.

ISIDORVS L. XII. *Orig.* c. 1. ezekről így ír: *Bubali vocati per derivationem, quod sint similes boum: adeo indomiti ut prae feritate jugum cervicibus non recipiant.* az az: *Bubalusok*:jak hívják a'ból, hogy az ökrökhöz hasonlók: olly meg-szel.dithetetlenek, hogy vadságok miatt nyakokra jármot nem vésznek. E'ben az értelemben volt a' Sz. HIERONYMVVS-is *Comm. ad Amos.* VI. 12. *Tam indomiti sunt (bubali) ut jugum cervicibus non recipiant; et cum sylvestres boves sint, propter feritatem nolint terram vomere, scindere.* A' nagy J. C. SCALIGER *Exercit.* 206. n. 5. a' *Bubalist Africai* kiseded ökörnek mondja, melly a' mi két esztendő borjainkhoz nagyságára hasonló: de selettebb erős és dolog győző: külső formája olyan mint az ökörnek; de a' mint kiffebb, úgy ferényebb el-annyira, hogy futással minden vadakat megelőz: a' bőre olyan, hogy semmi vasas nyilak belé nem hatnak, hanem tsak a' puska-golyó-

lyóhis: a' fzőre fejér: nyárban fogattatik, minthogy a' meleg fövényben a' körme megmozdul. ARISTOTELES e'ről csak annyit említ, hogy szarvával védelmezi magát; és hogy nagyon félénk állat 's a' vére mint a' nyúnak és szarvasnak valamivel ugyan inkább meg-nyulósúl; de egészen ez-is meg nem aluszik. Látott BELLONIVS ilyen állatot Cairoban, mellyet oda *Amiából* vittek-vólt; jóllehet *Africában* is találtassék: a' melly inár vére vala; de testire nézve a' szarvasnál kisebb és testesebb, a' ketskénél pedig nagyobb és fényes-sárga, sima fzőrű, fel-álló hátra horgadt szarvu vala.

Külömbözött a' mi b' a' mi-
b' a' mi-
ról.

Ezekből állanak nagyobbára a' miket a' Régiék' irásiban a' *Bubalus*-ról találunk. A' mellyekből első tekintéssel ki-tettzik, hogy az a' régi *Bubalus*, a' mi mái bialainkról egészen különböző állat vólt. Lehet tsudálni, hogy ARISTOTELES, a' kinek Nagy Sándor, hogy az állatok' históriáját jobb kézülettel írhasssa, *septies centena quinquaginta coronatorum millia*, hét száz ötven ezer korona arannyat adott, ezekről a' mi bialainkról semmit nem emlékezett. PLINIVS-is e'ről semmit sem ír. PETRUS BELLO-NIVS Pári'si, orvos Doctor, midőn a' XVI-dik Száznak közepe táján, a' természeti dolgok' vizgálására fok Déli és Nap-keleti tartományokat el-járt-vólna, a' mint írja ezen útazásáról tett jegyzéseiben L. II. Obs. 50. Görög Országban és *Asiában* ennél semmi-féle állatot többet nem látott. Egyiptomban is ennek nagy számát tapasztalta: mellyek a' máltt valóknál jóval nagyobbak vóltak. Hogy ez az ökrök', kivált a' vad-ökrök' nemiből légyen, az egész testek' formája mutatja. Minek hívták a' Régiék', annak, *úgy mond*, végére nem mehetett. SCALIGER-is l. c. n. 3. e'ről egyebet nem tudott írni, hanem, hogy ez a' fekete ökrök' nemiből légyen, mellyet most *Busalus*-nak hívnak az Oloszok: nagy erejű: az ökörnél törpébb; de tömöttebb és tellyesebb testű: a' szarvai nem

Nem gömbölyegek, hanem inkább laposlák; nem-is állanak-fel; hanem hátra le-hajlanak: meg-szelidítve-is nagyon fenék; mellyet a'val igazítanak-meg, hogy borju korokban vas-karikát húznak-által az orrokon, és a'ba vont kötéllel gyeplozik. ALDROVANDVS l. c. ezt *Buffelusnak* hívja; és ökörhez ugyan hasonlónak; de magoszábbnak és telette vastagnak, kemény bőrűnek, sovány lábunak írja lenni: és hogy fekete apró kevés szőre van; a' farka pedig majd egészen kopasz: a' homlokán borzos kondor tseplesz szőrű: a' feje, egyéb testéhez képest, kitsiny és többire az orrát előnyújtva a' föld-felé le-eresztve hordozza: szereti a' vízben heverni; és kivált mikor megbaragszik, hogy vére hivesüljen, a' nagy vizekbe ellene állhatatlanúl szalad, és az orra-hegyéig bé-meríti magát. A' bögése süket és irtózatos durva: tekintete egyébként ugyan ijelztő; de együgyű szelidséget és jámborságot mutat: de ha meg-boszszantják dühösége tsendesíthetetlen. A' mit úzóbe vészzen igen sebellen és egyenesen fut utánna, és ha bé-éri fejével a' földre le-ütvén, térdivel és farkaival tapodja, újra meg-újra néki fogváu. A' vereis színre különösen haragszik: melly miatt a' *Cardinalisok*at Romában sokszor meg-kergeti. A' bika-bialok borju korokban ki-herélve, szekerek' és ekék' vonására, mint szintén az ökrök, meg szoktatrathatnak: a' földön vonva két annyi terhet el-visznek mint a' lovak vagy ökrök: kivált első meg-indulással olly nagy erővel fognak a' vonáshoz, hogy ottan-ottan térdre-is le-ereszkednek, megint fel-kelnek 's úgy-is próbálják ha a' terhet megmozdíthatnak: midon pedig a' terhet erejek felett tapasztalják lenni, a' földre le-fekusznek és semmi verésre fel-nem kelnek, míg terhekből le-nem vésznek. A' bial-tehenek, a' más-féle tehenek' borját szagjáról meg-érezvén, szopni magok alá nem botsátják: de ha tehen-bial' ganéjjal bé-kenik, annak szagjától meg-

meg-tsalattatván, akadály nélkül el-fogadják. Romában, *Fiorentiában* és némely más Olasz Országi városokban, úgy mond ALDROVANDVS ezeknek a' bialoknak nagy bővsége van: de honnan kerültek oda, o' tellyeséggel nem tudja. Az újjabb utazok' *Franc. LOPEZ'* és *BOTERVS'* iráltaikból említi, hogy a' Nap-keleti meleg tartományok, nevezetesen *Siam* Orizága és a' *Borneo* vagy *Bornay* szigete e'tele máhá kal rakva vagynak., Egyiptomban is közönségesek; 's hihető hogy azokról a' helyekről hozattattak-által Görög és Olasz Országokba, minekutánna a' kereskedés azokra a' helyekre-is ki-kezdett terjedni. És e' lehet az oka, hogy a' régi irók a' mi bialainkról semmit nem tudhattak. Ide Erdélybe Oláh Országból ez előtt mint-egy száz esztendővel kezdették által-hozni. a' hol-is már annyira el-szaporodott, hogy sok Uraságok' határin egész tsorda bialokat láthatni. Elein néhány szaporodásig a' hideget nehezen állhatták; 's ma-is gyenge borju korokban e' miatt sokan vesznek-el: egyébként már úgy meg-ízoktak, hogy a' havan hidegen künn az aklokban egész télen sérelem nélkül el-élődnek. Ez előtt néhány esztendővel molteni Gubernator *B. BRUCKENTAL SAMVEL* Úr o' Excellentziája, a' *Neapolisi* Felséges Udvar' számára Oláh Országból tíz számig való tiszta fejer bialokat hajtatott-vala; inellyeket a' rendelt helyre, különös gondviseles alatt osztán el-is küldött. Formájokra nézve ezek-is a' feketéktől femmiben nem különböztek, hanem a' szemeik irtózatos fényes-veressék vóltanak.

Húsamil- és iga' vonásokért tartják: de a' húsát nehéz
lyen? emészthető, vastag, enyves, édes ize miatt,
(mellyel, ha a' falhoz tsapják, mint az agyag keményen oda tapad) ritka helyt ézik: a' honnan ezt néha a' mézár-székeken-is tsak lopva vágják-ki. Egéliz Nap-keleten, Egyiptomban, Görög Országban, Romában, *Fiorentiában*

ban közönségesen árúják, és kivált a 'Sidók, az ökör-hús felett betsulik. Innen a 'Török és Görög kereskedők itt Erdélyben-is egész bial-lalkákat szednek 's úgy bajtják-által a' magok Országokba. Mi *Baptista FIERAVAL*, pénzért jó ízivel nekik engedjük, és ezt mondjuk a' mit ő *L. de Coena*:

Bubalus hinc abeat neve intret prandia nostra.

Non edat hunc quisquam: sub juga semper eat.

Az az:

Távozzék a' bial étkeink' sorából,

Tsak íga vonni jó: kár enni húsából.

§. CXLVII.

A' *Difznó*, minthogy az Ó Törvényben a' tisztátalan állatok közü számláltatott-vala, a' 'Sidók, *Mubammedánusok*, *Persak* annak húsát megenni mind e' mái napig halálos véteknek tartják. De műöknak olly kedves eledelek ez, hogy jóllehet a' difznónak, életiben, semmi hasznát ne lehessen venni mint egyéb állatoknak, még is azt nagy számmal táplálni méltónak tartják; és hogy meg-ölvén alig vagyon a'ban valami rész, mellyet konyhai házonra ne fordítsanak. *Húsát* az *Ember-húttal* annyira meg-egyezni mondja *GALENVS*, hogy néha az *Ember-húst* difznó-hús helyett a' vendégekkel meg-étették a' gonosz fogadósok. *HIPPOCRATES* az esztendő, répával, száraz gabonával vagy makkal hizott difznó húsát ízére és tápláló erejére nézve minden állatok' húsa felett helyhezteté: igaz-is, hogy ha jó erős gyomorral talál, semmi több és állandóbb húst nem tsinál, mint ez. De durva, enyves vagy taknyos hidegsege miatt, a' gyenge gyomor véle nem bír; és a' heverő, kényes, erőt-

erőtlen telben nyálos, hideg, és fenyevésre igen hajlandó, tisztátalan, durva vér és *Spiritusok* készülnek belőle. Innen a' vén, beteges, erőtelen veszteg ülő, *bypochondriacus*, kölsvényes, *arenás*, el-esett tagu, *scorbuticus*, sebes, fekélyes Emberektől tiltatik-is. *DIEMERBROECK de Pest. L. III. c. 4. n. 8.* a' *Ninwegi* peltisben a' disznó-húst leg-ártalmosabbnak tapasztalta. A' *torina*, *multár*, *etzet*, *hagyma*, *kaposfza*, *répa*, *sü-szerfzám*, jó bor ezen enyves hidegségeből fokot el-vesznek, ösztönözve és melegítve a' gyomrot. A' bé-sózás és fel-fűtelés-is ezt nagyon osztatják; de azon-közben meg-keményítve, még nehezebb emészthetővé tézik. Az új disznó-húst, kiváltképen pedig a' malacz-húst (melly igen nedves, nyálos és taknyos természetű) sülve; a' melly bé-sózott és fűtve meg-száraztatott pedig főve hasznosabb enni. A' *Sodor*, minthogy e ben a' *musculusok* a' járás' kedvéért leg-többet gyakoroltatnak, minden egyéb részek' húfainál poronyóbb és szárazabb; innen egészségefebb-is. A' *Szalonna* nyersen igen nehéz emészthető; avasou nem csak rossz ízű, hanem a' belső részeket-is rágja: a' sütés és főzés által ugyan valamit igazodik. *Belső részei* a' húsánál-is sokkal hidegebb és taknyosabb természetűek. *Sirja*, minthogy majd minden szag és íz nélkül való, 's egy kevésé nyálosabb-is, nem avasodik és tsipősül olly hamar-meg, mint a' vaj: innen e'ben holmit rántani hasznosabbnak tartatik. *Vére*, ha erősen egybe nem afzott és száradt-volt, a' mi vérünket igen bőven és hirtelen szaporítja; de puha és hamar el-oszló vért tsinál. A' kemény száraz vér pedig nem csak igen nehéz emész-

emészthető, hanem a' gyomornak-is nagyon ártalmas.

A' *Vad-disznó*, minthogy mind aérrel, mind eledellel tisztábbal és szárazabbal él; többet 's erősebben-is mozgatja magát, mint a' házi, szárazabb természetü: innen könnyebb emészthető 's egészségesebb-is annak húsa. Télben mindenik elébb-való, mint nyárban: mert a' nyári meleg az emített taknyos kövérséget fel-ólvasztván és a' fenyvedésre segítvén, nem csak ízetlenné; hanem egészségtelenné-is téfzi azokat. A' vad-disznó húst borba bé-páztolva tartani leg-jobb.

TACITVS Lib. V. *Histor. c. 4.* a' 'Sidókról így ír: *Sue abstinent, memoria cladis, quod ip- A' 'Sidók fos scabies quondam turpaverat, cui id animal miert nem obnoxium.* az az: A' disznó-húst nem ézik éfzik a' a'ra a' veszedelemre nézve, mellyben hajdon disznó-a' rüh miatt valának, minthogy ez az állat e'-húst? vel a' nyavalyával bajlódik. PLVTARCHVS *Sympos. Lib. IV. Quæst. 5.* Ezt holmi izent-ségre nézve gondolja tselekedni a' 'Sidókat; és hogy talám az a' fo, mellyről vádoltattak, hogy a' templomban tartanak és titkon azt imádnák, 's némellyek b-rbéts, mások *szamar-fonek* mondották, *disznó-fő* lett-vólna. Innen egy valaki így hozza elé őket:

Judæus licet est, porcinum Numen adorat.
De hogy mind ezek istentelen vádok voltak a' szegény 'Sidók ellen, tudták mindenkor a' kik közelebből érthették miként tiltotta-vólt-eletolek lten egyéb tisztátalan állatok közt különösen a' disznót III. Mos. XI. 7. és 26. A' hol nem csak meg-ételét tiltja az lten, hanem hozzá téfzi: ha valaki a' disznót *csak illetne-is tisztátalan legyen*, midőn az egyéb tisztátalan állatoknak illetéséből vett tisztátalanság csak az nap eltvéig tartott. TERTULLIANVS in *Epist. de Cib. Judæor. c. 3.* ennek il-
III. Darab. F lyen

Ilyen erköltsöt néző okát gondolja: *Cum suem cibo prohibet (i. e. lex) adjumi, reprehendit utriusque coenosam, et luteam, et gaudentem vitiorum fordibus vitam, bonum suum non in animi generositate, sed in sola carne ponentem.* Midon úgy mond, tiltja Isten a' disznó-hús' ételt, tiltja a' fertelmes és bűnökbe merült életet, melly szerint nem az elmének nemes erköltseiben, hanem csak a' telti dolgokban keresik az emberek a' magok fő boldogságokat.

Az Egyiptombéliekről hagyta emlékeztet-
 Az Egyiptombéliek között felelet nagy utálatban voltak a' disznók.
 ben HERODOTVS Lib. II. c. 47. hogy azok a' disznót tartották ugyan, hogy a'val a' Hóld' é: Bacchus' innepein aldoznának, a' mikor annak húsát meg-is érték; de egyébként olly tisztátalan állat volt előttük, hogy ha valaki útjában csak hozzá talált-is érni, azon módon ruháftól mindjárt vízbe merítette magát: mellyre nézve a' disznó-páiztorok-is felette nagy utálatban valának ő nálók, és a' közönséges templomokból el-tiltattak, házasulást sem engedtek nekik másokkal; hanem csak a' magok disznó-páiztor feleikkel. AELIANVS Lib. X. de Anim. c. 16. ennek az Egyiptombéliek' utátságának ezt az okát adja, hogy a' disznó olly fertelmes étkes állat, a' melly az ember-húst is meg-észí; sőt a' maga fajzatjának sem kedvez, hanem azt-is gyakran fel-falja. Ide járul, hogy a' disznó, eledellel-is felette tisztátalanul él, többire rút sáros fertőkben hever; melly miatt leprával, vagy száraz rühvel mindenkor teli van: a' minémü rosz nedveséggel hogy az egész teste teli légyen, a' tejiből-is ki-hozták. Manethonem summa sapientia virum accepi dicere, így ír az említett AELIANVS Lib. X. c. 16. eum, qui juiillo lacte vescatur, vitiliginibus et lepra oppletum iri. PLVTARCHVS IV. Sympos. Quaest. 5. más, de kevésbé hiteles okát adja, (miért nem szokták-volt az Egyiptombéliek a' disznót magok ételére meg-ölni?) holmi régi Callistratus' beszédiből: *Sacerdotes Aegyptii suem coluere, quod prima rostri acumi-*

ne tellurem foliando aratri usum ostenderit, unde rustico instrumento vomeri nomen vis, a sue videncet, quae illis, vis appellatur. Azért betsülték ugy mond, az Egyiptombéli Papok annyira a' dísznót, hogy orra' hegyivel turdogalván a' földet a' szántásnak vagy ekének mesterségére leg-elébb e' tanította-vólna-meg az embereket : a' honnan a' szántó-vas-is a' díznó' Görög nevéről neveztetett, és hogy e'ből vett-vólna eredetet az-is, hogy Ceresnek különösen dísznóval ízoktak-va minden észten-dőben nagy pompával áldozni. Ellenkező értelemben volt OVIDIVS *Metamorph. L. XV. v. 112. f.*

Az Egyiptombélieken és 'Sidókon kívül el-távoztatták a' díznó-hús' ételt a' Phoenicia- Az Arabs bé iek, az Arabsok, a' kik *Scenitáknak*, azután Sa- okPhoeni- racenusoknak neveztettek; és az Indusok : mint ciabéliek ezt-is emlékezetben hagyták SOLIVS c. 34. és sem ettek ALLIANVS L. XVI. *de Anim. c. 37. A' Scybiák-díznó-ról* így szól HERODOTVS L. IV: *Sues pro ni-bust. hilo putant: quos nec alere omnino in sua regione volunt.* az az: A' díznókat semmibe hajtják: mellyeket a' magok földén tel'yességgel nem-is akarnak tartani. Innen esett, hogy Mubammed-is midőn a' maga dögleletes vallását azokon a' helyeken fel-állította, a' maga követőinek kedvek szerint, minden tiszta és tisztátalan állatok közt való külömbséget el-törölvén, az egy díznó-hús' ételt ő sem engedte-meg, mint a' mellytől már annak előtte-is sok száz észten-dőkkel mig Mubammednek hírét sem hallották-va, magokat szorólfan meg-tartóztatják-va az Arabiabéliek. Akarván tehát e' dologban-is újítani e' képtelen ravaszúgu Próféta, más annak előtte nem tudott okát adja a' maga tilalának. A' mint azt egy régi Arabs Anonymus az ő életében vífelt dolgait le-rajzoló munkájában c. 2. p. 14. emlékezetben hagyta: Hogy t. i. az Özön-víz el-apadásával a' bárka egyik oldalára az állatok oda tojult ganéjjának terhétől fordulni kezdvén, tanátsot kérd

Mubammed' ravaszúga ennek eltilításban.

Költött oka.

Nóé Istentől, mit kellefsék csinálnia? az Isten parantsolá, hogy az éléfántot tenné a' más felibe: a' hol annak ganéjjából az ember-ganéjjal egybe elegyedve, dísznó termett, a' melly széies orrával a' bárka' fenekén túrni kezdvén a' sárt, a'ból nagy bűdöség költ-fel. Mellyre a' dísznó orrából fok egerek búvtak-ki: a' mellyek a' bárka' deszkáit mindjárt rágni kezdettek. Meg-ijedvén ettől jobban-is Nóé, ijedtibben az orofzlányt föbe üti; mellynek nehéz dohos súvásából matska léve, és ez a' matska az egeret; az éléfánt pedig a' dísznót elveszték; 's így menekedék-meg Nóé a' veszedelemtől: 's e'ből volna, hogy a' matska az egérnek; az éléfánt a' dísznónak mind e' mái napig meg-esküdt ellenségei. Es már ezért az utálatos eredetiért nem volna szabad a' dísznó-húst meg-enni. Lásd e'ről ALDROVANDVST-is de *Quadrup Lib. I. c. 36. p. m. 395.*

Akarmi okokra nézve tselekefzik, elég az, hogy a' *Törökök, Maurusok, Tatórok*, és más Nemzetek, valakik a' *Muhammed'* vallását szorosabban követik, a' dísznó-hústól mind e' mái napig szörnyen irtóznak.

A' *Persák* ellenben, jöllehet az ő vallások is eredetire nézve *Muhammed*tol van; és a' *Körökök* a' *Törökökkel* egyaránt követik; de egyéb szokásokban még elein a' *Muhammed'* halála után mindjárt *Alyval* a' *Muhammed'* vejével *Ajjubekertől* az ő ipjától, a' kik az ő helyét ketten foglalták-ala el, meg-külömböztvén, azólta a' *Törökökkel* e' részben-is annyira ellenkeznek, hogy *Ismüel Perfa Califa*, a' maga alatt valóknak nem tsak meg-engedte a' dísznó-hús' ételt; hanem a' maga udvarában egy jó forma nagy

A' *China*-kant tartván, azt a' *Török Szultán'* nevére *Bajazet*nek nevezte, Lásd *Phil. CAMERARIUST Cent. III. c. 12.* *Chinának Canton* vagy *Quingcheu* nevü Anya-városáról írja *Gasp. de KRUVZ Hist. Sinens.* hogy ott, jöllehet azo' is *Muhammed'* követői, még-is minden nap, a' több szám-

talán állatok közt dísznót-is tizenhat ezeret
visznek a' mézszár-székre.

A' Cretabéli régi Görögökről-is azt jegy- A' Creta
zette-sel PORPHYRIUS *Lib. de Abstinent*; hogy szigetbéli
a' dísznó-húst az ő Papjaik sem ették-meg. Görögök
Mellynek eredeti oka a' *fabulák* szerint e' vala: miért nem
hogy Rhea, félvén a' Férje Saturnus' dühös-ettek a'
ségétől, a' ki már néhány fiait, ne hogy az dísznót?
Országot a' bátyja Tüd'n' rendelése szerint tőle
el-vegyék, születések' óráján fel-falta-vala,
Jupitert ki-ragadván szájából Creta szigetében
Diſta nevű hegynek, a' hol született-vala egy bi-
zonyos barlangjában, a' hol titkos izentségek
folynak-vala, el-rejtette; a' hol őtet egy eme
vagy gönne-dísznó a' maga tejével fel-nevelte:
és mikor sirva kunn futkározott-vólna, ne hogy
ott létét észre vegyék a' lakosok, azt maga rő-
högésével szerentséfen végig el-is titkolta.
Mellyre nézve a' dísznót a' Cretabéliek igen
nagy tiszteletben tartották, annyival inkább meg-
enni véteknek itélték. Lásd ATHENAE. snál *Agatho-
cles Babyloniust Lib. IX. c. 4.*

Egyébként a' Görögök közt a' dísznó-hús'
étel eleitől fogva nagyon szokásban volt. A' több
Mint Carn-ales szavát, a' ki egy vala a' régi Görögök
hirefebb Görög Böltsek közül, úgy tette-fel minden
PORPHYRIUS *L. III. p. 261. Sus natura facta*
est ad mandandum et edendum; A' dísznó, úgy húsok fe-
mond, maga természetiben a' meg-ölésre és lett betrü-
és meg-evésre termett. A' Comicus PLATO többet
mond *in Excerpt. ex Tragoed. et Comued. Gr.*
GROTII. p. 484. *Profecto nulum nos quadrupe-*
dem occidere praeter suos decebat: nam suavissi-
ma caro est suilla: et de sue nil ad nos redit
praeter clamorem et coenum et fetas hispidas.
az az: A' négy lábu állatok közül nem kell
vala egyet-is a' dísznón kívül meg-ölni: mi-
vel húsok-is leg-kedvesebb ízű, nem-is vérszünk
belőlek életekben egyéb hasznót, hanem ser-
tét, sárt és kiáltást. Úgy-is tartották a' Ré-
giek, hogy valamint az áldozatokra úgy az
áztalokra-is a' házi szelid állatok közül leg-

előbb a' disznó-húst kezdték fordítani: elein

Mikor 's tsak ösztövéren, igen könnyü szerrel sütve, bogy kez-'s tsak ritkán, a' mint tanítja JUVENALIS *Sadették asz-ryra XI. v. 82. sqq.*

talra vin-
ni?

*Sicci terga suis, rara pendentia crate,
Moris erat quondam festis servare diebus,
Et natalitium cognatis ponere lardum,
Accedente nova, si quam dabat hostia, carne.*

Az az:

Disznó-hát petsenyét sütve rostélyokon,
Ették tsak a' jelesb innepi pompákon,
Szalonnát tettek-fel születés napokon,
'S ha mi hús meg-maradt az áldozatokon.

hamar
telhetetlen
kedni kez-
dettek ben-
ne.

De nem sokáig maradtak az emberek e' mel-
lett a' takarékos együgyűség mellett, hanem
tsak hamar épen a' tsemereg el-merültek a'
disznó-hús' ételben való büjjalkodásban. *Ne-
que alio ex animali numerosior materia ganeae:
quinquaginta prope sutores ei, cum cueteris sin-
guli,* így ír PLINIVS L. VIII. c. 51. az az:
Nem-is mutatták a magok hasokért vitézke-
dő emberek semmi állatban annyi elmélségeket
mint a' disznóban: szinte ötven-féle izt talál-
tak-fel e'ben, holott a' több-féléknek tsak egy
kü önös izek légyen. Innen nem hagytak az
egész disznóból leg-kissebb részt-is a' tsont-
ján és ganéjján kívül, el-vetni-valót. ARTE-
MIDORVS *Oneirocriticon. Lib. I. c. 72,* az ál-
mot-is, a' melly juh vagy marha-húsról lé-
szen roznak mondja; a' melly pedig disznó-
húsról vagyon, jót jelenteni állatja. CICERO

Miért kap-
tak úgy a'
disznó-
bújon?

de Nat. Deor. L. II. c. 64. e'ről így szól: *Sus
vero quid habet, praeter escam? cui quidem, ne
putresceret, animam ipsam pro sale datam dicit
esse Chrysippus: qua pecude, quod esset ad res-
cendum hominibus apta, nihil genuit natura foe-
cundius.* az az: Mi van a' disznóban egyéb ele-
delnél? a' mellynek hogy el-ne rothadna, a'
lelkét só helyett adatottnak mondotta *Chrysi-
ppus:* és, minthogy ennél a' baromnál a' meg-
ételre semmi alkalmasabb nem volna, a'
Terminézet sem kívánt ennél semmit tenyészőb-

bé tenni. Úgy ítelt e'ről a' tudós VARRO-is *R. R. Lib. II. c. 4. n. 10. Suillum pecus donatum ab natura dicunt ad epulandum. Itaque iis animam datam esse proinde ac salem, quae servaret carnem.* LIVIUSBÓL *Lib. V. Decad. 4.* olvassuk, hogy midőn *Antiochus* Syriának Királ'ya nagy hadi fereggel bé-ütött-vólna Görög Országba, *Titus Quintius* Romai Fő hadi Vezér vévén észre, hogy attól a' Görögök nagyon megijedtenek, hozzájok tett biztató beszédében *A' kézsi-* hasonlítja mind azokat a' maga *Chalcisi* néhai *testőlmen-* jó gazdájának vatsorájához, a' ki nyári napok-*nyi függ?* ban fok külömb-külob-mb-féle válogatott vad-húfokból való étkekkel tartván ötet, el-jöve-telekor tudta-meg, hogy mind azok a' házi dífznó-húsból vóltanak, és tsak a' kézítésnek külömb-külob-mb módjai tsináltak-vólna azokat a' különös jó izeket. Így gondolkodjanak azért a' Görögök-is az *Antiochus'* táboráról, a' melly ámbár fok tsuda módon fegyverkezett népekből láttafsék állani; de valósággal mind tsak élheterlen *Syrusokból* áll.

Az Orvosok' ítélete sem vólt egykor-is mostoha a' dífznó-hús iránt. *Domninus*ról a' *PLATO'* oskolájában tanúlt *Syrus Philosophus*ról hagyta emlékezetben *AVRELIANVS Medicus Tard. p'us. L. II. c. 14.* hogy ő maga egykor hofszas nyavalyába esvén az *AESCULAPIVS Oraculumához* ment-vólt tanáts kérdeni, a' honnét azt a' feleletet vette: *egyek gyatron dífznó-húft:* mellyet, ámbár *Syrus* lévén, maga vallásával ellenkező dolognak látott-vólna-is; de még-is az egészégnek meg-nyeréséért, szorgalmatoson véghez-vitt, olly szerentsés ki-menetellel, hogy kívánt egészége helyre állott, és soba többé vért nem pökött; hanem ha valamelly napon a' dífznó-hús' ételt el-múlatta. *HIPPOCRATES Hippo-* *de Viñ. rat. in Acutis,* maga-is ditséretesen *crates ité-* szóllott e'ről: *Suillae vero optimaes sunt omnium lete-* *carnium.* A' dífznó-hús, úgy mond, minden húfoknál elébb-való: és *L. II. de Diaet: Suillae* *robur corpori inducunt, multum autem alvo se-*

cedunt, ex eo quod modici sanguinis venas sue babent, carnem vero multam. az az: A' disznó-hús a' testnek erőt ad, a' hason pedig bőven mégyen-által, minthogy a' disznóknak kevés véru erei vagynak, húfok pedig sok. Hanem az erőtlen és benn ülő személieknek keményebb természetü eledelnek mondja, mint-sem az ő belső részek el-hordozhatnák. SIMEON SETHI jobban ki-magyarázza e'ben a' HIPPOCRATES' elméjét: *Humidi ventres non bene concoquant suillam, sed obstructions faciunt, et superfluum humiditatem, glutinosumque humorem statim progenerant: jecur et renes, facile obstruunt, in quibus a' natura a'strictos habent meatus, stomachumque requirit bene dispositum, et simul apta concoctioni exercitia.* A' kiknek hafok nedves és hideg, úgy mond, nem emésztik jól meg a' disznó-húst, hanem meg-dugúlnak, és kellenél több vizes takony lézzen hirtelen belőle: melly a' májban és vesékben könnyen meg-reked, kivált ha ezek a' részek természet szerint-is szoros útakkal birnak: azért jól készült gyomrot kíván, 's magához illendő testi gyakoroltatást.

GALENUS minden írásaiban annyira ditsé- Galenus ri a' disznó-húst, hogy sokaknak okot adott
ditséretei a'ra a' gyanuságra, né talám e' részben a' ma-
felettebb- ga szájának többet kedvezett mint az orvosi
valók. tapasztalásnak. Nevezetesen *Method. Lib. VII.*
c. 6. így szól e'ről: *Omnium quas novimus maxime alit suilla.* az az: Minden esméretes eledelnél leg-bővebben táplál a' disznó-hús. Úgy okoskodik t. i. ez a' nagy *Medicus*, hogy a' disznó-hús tellyes enyves, vastag *material*val, a' melly a' vért-is jó erőben tartja, az erek' ürekségeiben-is keményen és állandó-úl meg-ragad; a' gyakorlás közben sem foly a' testből könnyen ízellyel; nem-is vész hamar meg: a' jó és bőv táplálásra pedig épen e' kívántatik. HIPPOCRATES-is az egészségre nézve, az ollyan eledeleket leg-jobbna mon-dotta, a' mellyek kevés mértékben a' belső
ré-

részeknek meg-terhelése nélkül az éhséget és szomjuságot el-venni elégségesek; hosszú ideig a' testben meg-maradnak, 's a' bé-vételnek mértéke szerint illendő bővséggel és alkalmatlanság nélkül a' hason által mennek: vért-is fokot, vastagot és enyvest szerzenek, a' melly az erőnek fenn-állítására ok-vetetlen szükséges. Ezek a' tulajdonságok pedig, úgy mond, a' disznó-húsban minden egyéb húfok felett fel-találtnak. Nem kételkedhetünk tehát többé az iránt, hogy ez, az egélségre-is leg-alkalmasabb ne légyen. Innen *Libr. de Ren. affect.* ismét így ízöll: *Ex genere quadrupedum suilia caro optimi succi est, et omnium maxime nobis familiaris, plurimumque alit, et ob id valentissima est; glutinosum vero et crassum quidpiam habet.* az az: A' négy-lábu állatok közt a' disznó-hús leg-jobb nedveséggel bír, és nekünk leg-inkább természeti eledelünk; bőven táplál; 's e're nézve leg-inkább-is erősít; de van holmi enyves és vastag *materia* benne, a' melly miatt, az ő itélete szerint is a' vesékben 's májban könnyen meg-dugúl, ha a' gyomor és életnek módja nem hozzá való.

Vitatja továbbá a' disznó-húsnak egélséges voltát azzal-is *de A. F. L. III. c. 1.* hogy a' disznó-húsnak íze, természete, az ember-hússal mindenekben meg-egyez: úgy hogy, némelyek nem tudva, az ember-húst disznó-hús helyett ették, és leg-kissebb ellenkező gyanut sem formálhattak annak se szagjából, se ízéből: a' melly, a' mint írja, az istentelen Fogadók' asztalánál néhány ízben meg-történt; 's ki-nyilatkozván idővel gonofzságok, érdemek szerint meg-is lakoltak róla. Tapasztaltak e'féle istentelenséget mások-is. *AVICENNA* régi nagy tudományu *Arabs Orvos*-is hasonló dolgot jegyzett-fel *II-do Canone, cap. de Sanguine: Sanguis hominis, et sanguis porci sunt similes in omni re; ita, ut quidam fuerint, qui vendebant carnem hominis ac si esset caro porci-*

A' disznó-hús az ember-hússal leg-közelebb van.

na, et occultatum fuit usque quo inventi fuerint in eo digiti hominis. SIMEON SETHI az eszteni-dős disznóról mondja, hogy annak volna leg-közelebb-való hasonlatossága az ember-húshoz, a' mint néki mondták némellyek a' kik nagy éhségnek idején az ember-húst-is kóstolták. ATHENAEVS Lib. XIV p. 660. írja hogy Athenion nevű régi Görög Poeta egy tudós szakátsnak ilyen szavait olvasta a' Deák fordítás szerint:

A' hús-étel a' Görögök közi hogy tsü/zott-be?

*Cum suis carnibus mutuo vescerentur homines,
Et gravior saepius inde mala exorirentur;
Minime stultus aut fatuus vir aliquis
Primus hostiam maculavit, et carnem affavit:
Visa tum forte est, quam humana, illa suavior.
Itaque mandere hominem cum desisissent, pecudes
Maculatas affaverunt. cet.*

Az az:

Mikor az emberek egy-más húsát ennék, és a'ból sokszor terhes bajok következnének: egy nem tökkel ütött feju ember áldozatot ölt és annak húsát meg-sütötte: a' melly kedvesebbnek tette az ember-húsnál, a'ról lemondottak, és meg-ölt barmokat kezdetek magok ételekre sütni. Hogy pedig az az első áldozat disznó lett-légyen, már fellyebb feles Régiségekből értettük-va. Mellyre nézve-is a' szelidebb és betsületesebb életen kapó Egyiptombéliek, tudván hogy ennek az állatnak húsa az ember-húshoz leg-közelebb vét, még inkább örizkedtek a' disznó-hús' ételtől.

Hideg vagy meleg természete légyen-e a' disznó-húsnak? régi kérdés.

Maga természetiben hideg légyen-e, vagy meleg a' disznó-hús? kérdésben forgott a' Régiak közt. Hidegseget a'ból hozták-ki, hogy fok húsa, vékony erei, és testihez képest kevés vére van; a' kövérsége-is igen tömött, 's csak nem egybe fagyott: melegséget azon fundálják, hogy a' viz-itallal nem elégedvén-meg, étellel meg-töltött kövér hasát annyira kívánja a' hideg sárba és putsojába bé-meríteni, melly az ő belső melegségének világos tanúsága; 's e' volna az oka, hogy M. VAR-

no szerint de R. R. L. II. c. 4. n. 5. a' farkafok-is mikor disznókat kaphatnak, azokat épen a' vizek mellé hurtzolják; nem állhatván az ő fogok a' disznó-húsnak melegét: és hogy az emberek-is inkább szokták téiben enni a' disznókat mint nyárban. ORIBASIVS *Collect. c. 8.* A' disznókat tavaszszal (*usque ad occasum autumnalem Plejadum*) a' Fijas-tyűknek őszi el-haladásáig leg-roszszabbaknak; atól-fogva pedig tavaszig leg-jobbaknak tartja. ALBERTVS MAGNVS pedig, azért mondja nyáron által olyan ártalmasnak a' disznó-húst, hogy a' kor, ez az állat többire rest, túnya, á-lomba merül; sőt a' fok álom miatt gyakorta meg-is döglök, a' melly az ő húrok' meg-ételével az emberekre-is könnyen által-mehet. A' bizonyosabb, hogy taknyos légysága és poshadt sár íze miatt nyárban a' disznó-hús épen nem kellemetes, és hamar meg-fenyved.

Idejekre nézve (a' melly VERVLAMIVS szerint *Hist. Vit. et Mort. Artic. 3. Nro 13.* leg-fellyebb 15. esztendő vólna, ha valaha valahol azt meg-nyerhetnék) azt írja rólok GALENVS *Lib. de Cib. bon. et mal. succi: Ex animalibus, quorum natura ad bonos succos gignendos aptissima est, sues mediocris aetatis habentur. Qui enim ad summum creverint, hominibus vigentis aetatis, seque exercentibus; qui vero adhuc increscunt, iis quorum aetas inclinat idonei sunt. At porcellorum caro excrementitia est.* az az: Az állatok közül, mellyek az emberek' testében a' jó nedvelséget szaporítani leg-alkalmasabbak a' közép idejü disznók (értsd hat hólnapu korokban ki-herélve a' kan-süldöket). A' mellyek egészen meg-növték, tsak a' meg-állapodott idejü és fok *Commotio*val élő erős emberek' számára valók: a' mellyek pedig még növésekben vagynak, a' meg-hanyatlott idejü személlyeknek hasznosabbak. De a' matzban fok ki-vetendő rész vagon. A' vén kanok pedig, kivált ridegen, tsak a' kutyák' fogaira valók.

Őszszel és teiben miért eszik inkább mint nyárban és tavaszszal?

Idejekre nézve mikor van a' disznók' busának leg-jobb termeszete?

A' Malatzokról HIPPOCRATESnek-is ez a' A' Ma-tettzése, de *Vict. rat. Lib. II. Porcellorum carlatz-lus nes sunt sillis graviore, hoc enim animal natura carnosum et exfungue quamdiu terellum est, ben com-mendál-tutbatik?* *superabundantem habet humiditatem.* az az: A' Malatzok' húsa. a' disznókénál nehezebb, mint-hogy ez a' húsos és vér nélkül való állat, mig gyenge testel bír, felette sok nedvességel van meg-telve. És, a' mint múlttt meg-jegyzette, akár gyengén, akár erőssen meg-sütve, sok epe-siut tsindl. és nagy baboruságot okoz. Ezen okokra nézve kétség kívül, a' régi Úri emberek előtt kevés betség-is valának a' malatzok, és tsak a' szolgák' számára tartatnak-vala. Eumaeusról a' Penelope' disz. ó-pázi-oráiól, vagy kondásáról írja HOMERVS *Odyss.* 2 v. So hogy midőn hoszfzas bújdosása után haza érkezett-vólna *Ulysses*; de ki vólna? és hogy nevezetesen az ő tulajdon Ura légyen nem esmérné; holmi malatz-húsból készult étellel kínáltván őtet, így szól néki a' Deák fordítás szerint:

régen ke-
vés betség-
ben volt.

Comede nunc, o hospes, qui utique servis adsunt Porculos; at pingves sane sues proci comedunt.
Magyarul ennyit tészen:

Egyél ó jó vendég e' malatzotskából.

Szolgák' tartásáia ezt hagytuk e' nyájból,
Kérőket vendéglünk ferték-k' nagyjából.

Azuldn
nagy ked-
veségre
kapott.

De minekutánna az ételben és italban bubo-rékoló Romai gazdag Urak inkább kezdettek a' ízaj' izére, mint az egészség' védelmezésére vigyázni, a' jó kövér tejes verő malatzok nálok az idősb fertéseknél sokkal nagyobb kedves-ségbe eslek, mint mutatják az e'féle mester-ségben igen jártas MARTIALIS Poétának szavai *Lib. XIII. epigr. 41.*

Lasle mero passumpigrac mibi matris alumnium Ponat, et Astolo de sue dives edat.

Téjen élt malatzhoz inkább van *gustusom.*

A' nagy kövér disznót gazdag Úrnak hagyom.
Sőt ama hús-ételtől annyira irtózó nagy *Philosophus*ról a' PYTHAGORASról azt írja GELLI-

vs az *Aristoxenus*' tanu-bizonysága után *Lib. IV. c. 11.* hogy az e'féle vero-malatzoknak és ketske-gödolyéknek ételiben ó-is nagyon gyönyörködött-vólna. 'Tíz napok előtt másként annyok alól ki-ólni a' malatzokat mindenkor véteknek tartatott. De meg-enni-is az előtt taknyos lágy-ágok miatt, útalatos lett-vólna. VIII-ik *Henriknek* Angliai nevezetes Királynak vívelt dolgai közt emlegettetik, hogy ő a' malatz-húst annyira szerette, hogy egy semmit érő embert, tsak azért emelt-va nagy méltóságra, hogy néki igen szépen sült malatzot tett-va eleibe *CASTELLANVS l. c. l. II. c. 7.*

Továbbá a' nagyobbatska disznókról a' közelebb említett helyen *de Viñ. rat. in Acut. HIPPOCRATES* azt mondja: *Suillis nullae aliae meliores; jed praestant, si non admodum pingues, neque etiam pertenuēs sunt, ac neque veteris victimae aetatem fuerint affecutae; at vero rejecta pelle, et subfrigidae sunt edendae.* Nints t. i. a' disznó-husnál (ha jól meg-sülve, nem nyersen vagy el-égetve adják-fe) semmi-féle hús jobb; de úgy hogy se igen kövér, se nagyon ösztövére ne legyen, se a disznók ne érték-legyen még el egész idejeket; de a' bőrit el-vetve, és kevésbé hidegen kell enni. Sok külömbőség van mindazáltal a' disznó-húsban a' helységek, tartományok, az ő eledelek, sőt nemek szerint-is; mert mind ezek néhány-félék, a' mint már fellyebb a' CXLIII-ik §-ra fel-jegyzetük. Romában a' Gallia és Spanyol Ország, Görög Országban az *Aetoliai* disznók valának régen leg-nagyobb betségben. Mennyire megbizhassanak, nevezetes példája vala *Arca-diában* az a' disznó, mellyrol írja *M. VARRO* mint izemmel látott tanu, hogy a' kövérség miatt nem tsak fel-nem kelhetett; hanem az eger-is, élve az oldalába lyukat rágott, féizket tsinált és meg-fiadzott, *de R. R. l. II. c. 4.* Hasonló példát említ *Gesnerus*ból *JONSTON*-is *Histor. Nat. c. IV. artic. 1. Lusitanid-*

A' disznók'-húsa mitsoda idejek tdj-ban ieg-jobb?

Az Országok szerint külömböz a' disznók'-húsa.

szőrnyen
meg-biz-
nak.

ról jegyzik-meg, hogy ott leg-inkább megszoktak hizni a' disznók. M. VARRO L. c. n. 10 említi, hogy ottan L. Volumnius Senatornak egy darabotska disznó-húst két oldal-tsontal, ollyant küldöttek-vala, a' mellynek bőritől mérve bé ia' tsontjáig egy lábnyi és három újni vastagsága volt. Azt az egész marhát XXIII. pondonak írja VARRO. Egy pondót pedig 25. fontnak vélsen CRESCENTIVS ezen szóknak magyarázatjában. Melly szerint az a' disznó mint-egy 575. fontot nyomott. Hasonlókat, ha nem nagyobbakat, mint hiteles beszédei emberektől értettem, Debretzen várossá-is nem egy izben nevelt-fel.

A' disznónak részei közt különbséget tették a' Régiék.

A' Disznónak részei közt is melly tsuda különbséget tett a' Régiék' kevély nyalánksága, a' ki nem utálja meg-láthatja PLINIVSBAN Lib. XI. c. 37. Lib. VIII. c. 51: MARTIALISBAN Lib. XIII. epigr. 44. 56. HORATIVSBAN Lib. I. epist. 15: valamivel tisztesegebben PLAVTVSBAN in Pseudol. Act. I. Scen. 2. v. 33. sqq. az ott leírt gazdának asztali készületiben:

Pernam, callum, glandium, sumen facito in aqua
(*jaceant. fatin' audis?*)

Magnifice volo enim summos viros accipere, ut
(*mibi rem esse reantur.*)

A' Perna nálok sódort tett, a' melly *petafónak*-is gyakran neveztetett: a' kik szorosabb értelemben vették, *perna* vala a' sódornak alsó lábas része: *petaso* ugyan annak felső vastag húlos tőmbja, a' mint a' forgóból ki-vették. *Májók* az új friss sódort vagy disznó-lábat *petafónak*; a' fel-füsteltet és meg-szárazítottat *pernának* hívják-vala: de e' sem vala állhatatos jelentés, a' mint ki-mutatják MARTIALISBAN ezen versei Lib. XIII. epigr. 55.

Musteus est: propera, caros nec differ amicos.

Nam mibi cum vetulo sit petasone nihil.

Callum, volt a' gönnének ágyéka, a' mellynek morfalódó, poronyó húsa van. *Glandium*, a' nyakában lévő mirigyek és kan-herék, *Sumen* a' disznónak tölgye mikor szoptat, vagy szinte

malatzzik-vala. Vóltak némellyek, a' kik a' malatzzó kotzának, vagy gönnéknék hasát lá-
baikkal addig tapodták, vagy páltzákkal ver-
ték, míg a' tölgyében a' tej a' vérrel egybe-
elegyedett, és úgy ölték-meg hirtelen; és ezt
egy leg-kedvesebb Sumennek tartották. Ezek
ellen feddődik PLVTARCHVS in Orat. de Esu
Carn. posteriore. mondván: *Alii verubus ignitis
porcos jugulant, ut ferri tinctura sanguis extin-
ctus atque diffusus carnem molliat, delicatamque
reddat. Alii uheribus suum foetarum instante
jam partu insiliunt, eaque calcant, ut sanguinem
et lac, et tabum foetus simul interfecit inter ma-
tris dolores eximentes (proh piacularis Jupiter!)
maxime inflammata animalis partem vorent.*
Kedvesek valának továbbá előttek a' mint JU-
VENALIS Satyr. X. v. 355. nevezi, *candiduli
divina tomacula porci*, a' fejér szőrü, kivált
figével hizlalt disznónak édes gyenge májokkal
töltött vastag húrkaák: a' *speciile* vagy *spetile*, a'
melly nével nevezi PLAVTVS in Frag. Carbone. a'
köldök körül lévő kemény kövér húst; *imbricesque
porci* a' disznónak vizellő tsője hójagjával együtt.
A' disznó agy-velót-is HIPPOCRATES Epid. I.
VI. a' *hecticus* és vénség miatt el-izáradott
személyeknek; GALENVS Meth. Lib. IX. az
olyanoknak, a' kikben az elevenítő Spiritusok
meg-fogyatkoztak, és a' kik gyakran ájulnak,
orvofság helyett jovallják. De, a' mint pa-
rantsolja GALENVS, szükség, hogy jól meg-
sulve egyék; mert ha vérelen maradt felettébb
ártalmos: vagy fejér lévben derekafon főzzék-
meg, 's kaporral hintsék-meg.

De hagyjuk e'ben ezeket a' gyomor émely-
gés nélkül alig gondolható éktelen régi rüt-
nyalánkságokat. Halznofabb dolgot télsünk,
ugy vélem, ha a' jó Sódor-tsinálnak, melly
az egész disznóban leg-jobb réz, mostani
időben gyakorlani szokott egy, két módjait
ide ragasztjuk.

A' *Westphaliai* sódort így tsinalják: ki-
vágván a' forgókból annak rendi szerint bő-
rös-

A' Disz-
nó fő velő
orvofság
helyett
tartatott.

röstöl, fzalonnástól a' félig meg-hizott dísz-
 A' West-nónak lábait; néhány napokig úgy hagyják
 phaliai só-mig magában meg-merevedik: a'kor ofztán a'
 clort hogy tsontok' környékét a' húftól el-választván min-
 kéjzítik? denütt, de kivált a' tsontok mellett a' hol
 leg-hamarébb szokott a' hús meg-fenyvedni
 és fejrűlni, apró sóval jól meg sózzák, és
 dörgölik, és medentzébe egy-másra rakván
 egy hétig e'ben a' sóban tartják: azután
 rendel delzkára el-rakván más delzkával bé-
 fedik, és nehéz kövel fellyül meg-nyomtatják,
 hogy a' szükségtelen leve fajtólódjék-ki: e'
 ki-folyván, a' sódoroknak húfos oldalait a'
 hol bőr nints rajta, újra bé-hintik sóval, és
 három nap így hagyván, ofztán fűstre aggat-
 ják. Más mód. Mások a' sódorokat előre fával jól meg-
 potyolják, vagy ha kemény hideg van meg-
 fagyaltatják, és a'ból ki-engefztelven úgy sú-
 rolják-meg apró sóval, és rakják-el edénybe
 szeletenként vagdalt főtt verefs tzeklával réten-
 ként elegyítve a' szerint, mint fellyebb a' mar-
 ha-hús' bé-tsinálásáról meg-mondottuk; és négy
 hetek múlva fűstre tézik. Mások, a' jó nagy
 darabba ki-vágott sódort, a' belső húfos ré-
 szín minél tömöttebben lehet kés-villával meg-
 szurdalják, úgy hogy a' bőrit sohol meg-ne
 sértsék: azután serpenyőben meg-hevített a-
 pró sóval meg-hintik, és minél jobban lehet,
 meg-dörgölik: ezt, elsőben háromszor végbe
 vivén, medentzébe rakják, forró etzettel meg-
 hintezik, és meg-főtt verefs tzeklát rakván
 közibe, jól meg-nyomtatva, hideg helyre
 három hetekig félre tézik 's a'kor ofztán fel-
 füstelik, Fűstnek e' végre, a' fenyő-bokrok
 után, a' fenyő, tseré és bik-fákat leg-hafszno-
 sabbnak tartják: ugyan e' végre a' bik-fának
 levelei-is commendaltatnak. A' Fűst-házak,
 a' szükséghez képest lehetnek 7, 8, lábnyi ma-
 gofságuak a' kúrto felett, a' mellyen-is a' fűst
 tsapontólág mennyen-bé: e' mellett vas-pléh
 ajtókkal úgy légyen el-készítve, hogy ha ki-
 gyúlna-is a' kúrto, a' tűz a' húsba ne kaphas-
 son

fon ; 's a' fűtet-is lehellen a' mint kívántatik, rajta bővebben, szűkebben botsátáni.

Sokat függ a' sódornak jósága annak helyes meg-főzésétől-is. E' végre, ki-mosván azután és meg-tilztitván szépen az egész sódort, egy afzaira fazékba alól egy tsonó szép zöld szénát vagy meg-fűsarfut, 's egy pár fok-hagymát téznek, és e'ben vízzel a' sódort meg-főzvé, levestől, míg félig meg-hült, félre tézik: e'kor ki-vévé a' sódort, és a' víztől jól meg-törölgetvé, a' bőrit szépen le-húzzák; a' húsát kövérestől izeg-lüvel meg-fézelik, vagy bors, gyömbér, és 'sálya-levéből készült darabos porral bé-hintik, 's így, a' bőrit újra reá borítván egészen meg-bagyják hűlni, 's mikor enni akaruk belőle, hátra fordítván vagy turván, a' mennyi kívántatik, vágnak belőle. A' felényire fűten meg-száradott sódor, néhány betek múlva így meg-főzve leg-kedvefebb és egészsétebb. A' régi és felettebb meg-afzott pedig akár mit tsináljanak véle, tsak a' kapá ok' exerceruzott gyomrokhoz-való, közönséges diúzno-láb helyett kizás-lévre meg-készíteni. Némellyek, a' szépen ki-mosott trifs ban sült sódort, a' főzés helyett, köz litzából tsinált téiztába-takarván, kenyérben sütik-meg: melyet a' másként meg-főzöttnél jóval jobbnak tartanak.

Vagynak, a' kik a' sódort szelen meg-szárazítva inkább ízeretik mint fel-fűtelve, mint-szdrasz-hogy a' fűt fok jó nedves éget fogyat-ki a' húsból. Minekutánna tehát a' felliebb le-irt módon a' sódor nyóltz napokig sóban állott, a'ból kiszedik; a' nyálos materiát kéffel róla le-vakarják: így meg-tilztitván néhány ízben egymás után buzgó forró vízbe mártják, melytől a' hús kevéssé meg-lugorodik: azután árnyék alatt a' hol a' Nap-lügári nem érhetik, de a' izél izabadon által-járhatja, fel-aggatják; ott magában meg-száradván, néhány hólnapokig olly tizta ízun el-áll mintha a'kor őj nnan metzettek-vólna-ki.

Készítenek *Westphaliában* a' nagy Urak' afztalra *küönös sódorokat*-is. Ki-mosván t. l. *Westpha-* és meg-tisztítván az egyébként jól készült *sus-* *liai con-* *tes* sódort, fele borban 's fele bo-*etzetben* *fechter só-* meg-főzik mig jótskán meg-lágyúlt: e kor a' *bor-* *ét* le-vonván nyársra húzzák, és mikor sülni kezdett, har, vagy nyóltz tzitromnak ki-fatsarván a' levét, a'val öntözgetik, és apróra tört nád-méz' porral ottan-ottan bé-hintik, mig a' nád-méz' bőr' módjára egészen befogta a' húst, mellyre más-fél óráig való lassu sütés kívántatik. Igy, az alatta-való edény e le-folyt levet tálba töltvén, a' sódort reá tézik és apróra vagdalt tzitrom-hajjal bé hintvén, a'ztalra fel-adják.

Vagyon *tsinált sódor*-is, a' melly így készül: Le-húzván a' friss nyers sódornak bőrét, a' szalonnáját le-faragják, a' húsát-is külön a' tsontokról le-fedik, 's mindeniket külön-külön meg-apritják; úgy a' szalonnáját-is k tzká on. Igy oltán a' kettőt ismét egybe-telegyirik, borsal, *Cardamommal*, aprított tzitrom-hajjal 's egyéb szerekkel, a' mint tettzik, jól meg-fu szerizámozzák; *kastrolba* tézik, egy pár tojást-is ütnek belé, és e'vel-is egybe keverik: más-felől, vékony forgátsokra metélvén a' bé-tsinált tzitrom-hajat (*Citronidat*) és sültten száradott marha-nyelvet, külön le-tézik. Ezután a' le vont sódor-bőrt egy darab tiszta len-ruhára ki-terítik, és a'ra a' hús-ból fél-únyi váltagságra egy rendet téznek, és azt a' meg-metélt tzitrom-hajjal 's nyelvel bé-hintik (a'hol a' *pineol* és *pistaci*-magot frissen kaphatják, ezeket-is tézik reá): e're ismét egy rend sódor-húst téznek; a' húsrá ismét tzitrom-hajat s nyelvet: így menvén rendel mig egy sódor forma tsomó leszén belőlek. Ezt oltán fellyul-is hasonló bőrrel bé-takarván, a' ruhát körül szoroslan reá hajtogatják, és deszkátskákat rakván alól fellyul, ípárgával keményen egybe kötözik. E' szerint borban, etzetben, vízben gyenge tűznél meg-főzik; egy pár

fok.

fok-hagymát, citrom-hajat 's néhány borjú-
lábát-is tévén együtt véle a' fazékba. Így,
minekutánna három órát főzték, a' sódort két
tízta delzka közti szoritják, míg ott jól meg-huit:
azután minden fakszöiből ki-bontván, citrom-
hajjal meg-garnírozva alztalra vilzik.

A' *Difznó-fu-sajnak* készülete-is majd ha- *Difznó-*
fionló mellerséggel lészén. A' difznó' fejét *fő-sajt ké-*
szokás szerint lépen meg-mejlesztvén és tíz-*születe.*
tíván kettőbe hasítják, és így-is újra meg-
molák, 's sós vízben addig főzik míg a' hú-
sa jól meg-lágyult: melyet le-szedvén a' tson-
tokról, szép aprón meg-apritanak, és kotzká-
son metélt nem avas szalonnával öfzve elegyí-
tenek; borsfal, gyömbérrel, citrom-hajjal bő-
ven meg-fu-szerizámoznak, és ugyan azon
lévben a' difznó-fóvel együtt jól meg-főtt bor-
jú-lábak' húsával (ezt-is apróra vagdalyván)
fel-elegyítik, és három láou kastroloban, szenet
tévén alája, egy darabotskaig főzik; ezzel,
mint a' sódort, ruhára, fu-szerizámokkal és
marha nyelvel e'egy, rétenként sajt formára
ki-rakják; a' ruhával szorosan bé-takirják,
öfzve kötik, és míg jól meg-keményult, delz-
kák közti szoritják. Alztalra akarván tenni,
a' ruhából ki-vézik, 's apró szeletenként hidegen
etzettel 's fu-olajjal el-költik.

Mint hogy már ennyire a' szakáts-mester-
ségbe-is bér-erelkedtünk, 's másképen-is a'
difznó-húsnak, ki-vévén a' szalonnáját, ezen
módokon szoktuk inkább hasznát venni, nem
lélizen talán unalmas az Olvasónak, ha még
egy kis tördaléket ragasztok ide a' *Kolbászok* *Olofz és*
szindlásáról-is Olofz és Nemet szokás szerint. *Nemet kol-*
Meg-apritják minél jobban lehet a' szalonna-*bájszok ké-*
szélyt és kurta-nyak-petsenyéket, és kotzká-*születe.*
son metélt száraz szalonnával öfzve elegyítvén
darabon tört borsfal, 's aprón metélt vagy
reztelt citrom-hajjal, sóval és kevés jó bor-
ral el-kéizítve, *szokás szerint* jól ki-molott és
búrolt, három serénynyi darab difznó-belekbe
töltik tömötteu, hogy aer benne, a' inennyire

lehet tóhol ne maradjon. Sokan két rész ösztö-
más mód. véres diáznó-húshoz egy rész sovány marha-húst-
 is téznek, és egyéb bólti 's házi fü-szereket-is
 ú. m. rosmarintot, majorántot, szombordot. Az
 így készült kolbászt, por'sdlóba, 'siral vagy
 vajjal meg-sutve vizzik inkább asztalra. Keve-
 fet különböz ettől a' Németeknél a *Knack-*

Cervelat
vagy
Knack-
Wurst
Wurst; az Olof-oknál a' *Cervelat*: hanem hogy
 több fü-szerizámot téznek belé és keményeo-
 ben toltik, hogy merő keménysége legyen; és
 e' végre, többire marha-bélbe-is szokták ezt
 toltetni, 's kétfézer, háromszor-is egy-másra
 szorongatják, hogy leg-kiifebb ürefseg is a'
 hús közt ne maradjon; és hogy veres színe,
 's az ize-is kedvelebb legyen, a' sóhoz egy
 kevés salétromot-is téznek, 's ha nyárra meg-
 akarják tartani, a' fűtlen előre kevésbé meg-
 száraztván, úgy tézik-ki a' hideg széire,
 hogy ott jobban-is meg-száradjon. Minél szá-
 razabb, annál jobban áll; de nehezebben-is
 emésződik-meg a' gyomorban.

Sauciffes
kolbász.
 Tíjnálnak berbéts-bélbe töltve ifju ser és-
 húsból, vagy a' melly ennél-is jobb, borju-
 húsból diáznó-hús' kövérivel elegy holmi vé-
 kony kolbászat-is (*Sauciffes*) kevesebb sóval
 és fü-szerizámmal; minthogy az e'félék csak
 frissen szoktak el-kelni. Ennek töltelékjibe
 egy kalány új tej-felt és egy nyers tojást-is
 fokban téznek; és elébb tejben meg főzve,
 vajjal meg-kent papiroson, tepsibe vagy ser-
 penyőbe, hév sütő-kementzébe tézik: a'hol
hogyan el-
nek vele?
 meg-sulván, tálba által-tézik, és a' 'sírját-is
 reá öntvén, aprított tiztrom-hajjal, és mor-
 'solt 'semlyével fellyül meg-hintve adják-fel asz-
 talra. Tézik ezt sokszor rámtott káposztára,
 paréj-pépre, magvas zöld borsóra-is fellyül
 koronának.

Vagyon a' Németeknél *Hirn-Wurst* agy-
Agy-ve-
lő kolbász.
 velő kolbász-is: Vésznek e're a' vér-erektől jól
 ki-tisztított friss diáznó-fő' velőt, nagy és apró
 malo sa szöllöt a' magvaitól meg-tisztítva, és
 meg-aprítva, édes-mondolát hozfizu izalkákra

, vag-

vagdálva, sót, sáfrányt, Izeretsen-dió' virágot, gyombért, borsot, egy pár tojást kevés édes tejbe habarva: mellyeket egybe-elegyítvén, rövid darab hürkákba töltenek: és vízben kevésbé előbb meg-főzvéu, rostélyon, vajjal kenegetvé, meg-pergelnek 's vizznek melegen alztatra.

A' *Májos-hürkák*, közönséges szokás szerint, májból, lépnől, tudókból, szívből, gégéből, vízben kevésbé meg-főve, 's így valami kövérséggel vagy szalonnával egybe aprítva, sóval, gyömbérrrel, borssal, szeg-füvel meg-fu-szerfázmozva készítettnek: és új a sós vízben meg-főzve vagy mint az agy-velő-kolbászt meg-pergélve, költettetik-el. Némellyek a' májat főtelen igen aprón meg-vagdálják, 's más-felől édes tejbe egy marék semlye-belet mor'alván, péppé főzik, 's e'be hidegen a' májat belé keverik, sót, borsot, Izeretsen-diót, szeg-füvet, egy kevés irós-vajat, egy nyers tojást-is tévéu hozzá, a' hürkába töltik; és vízben vagy hús-lévben fél-óráig főzvéu, úgy levestől teladják.

A' *Véres-hürkák' és Gömbötzek'* számára a' disznó-vért melegen ki-vévén, 's mindjárt jól meg-sózáu erőllén öszve habarják, hogy egybe ne alugyék; azután vagdalt szalonnával, nyak-petsenyével, meg-főtt léppel, szível, májjal öszve-elegyítve, sóval, borssal, szeg-füvel, majorántal, tsombordal meg-fu-szerfázmozák és egy fertályni vizet is töltvéu hozzá, a' gömbötz' és vastag-belek' üregibe töltik, és jól öszve rázván, hogy a' 'sirja külön-ne válják, fellyul ismét egy kevés vért töltenek, 's e'vel bé-kötik. Mellyeket osztán forró vízbe eregetvén, kevésbé meg-főznek, árral, vagy hegyes fával, hogy ki-ne pattanjanak imitt-amott meg-szürkálnak; a' forró vízből ki-szedvéu hideg vízbe raknak, mellyből ismét, miutánna egészen meg-hültek, ki-vézik, és száradni tiszta szalmára széllyel raknak. *Mások* más mód. a' meg-habart meleg vér közü meg-annyi édes

tejet, vagy vizet elegyitenek, mellybe aprított szalonnát jó bőven, és kömény magot, sót, borsot, gyömbért kevervén; hürkákba töltik, 's vízben, mint elébb, meg-főzik.

Kövérburkák. Vagyon egy arasznyi kövér veg-hurka-is, melyet kívül, belől, szápen meg-tisztítva, nagyobbára a' nyúláról, vagy mej-tsontról izedgetett kövérségekből készítene. De a' ganéj-

Mennyi izag és iz többire így-is érezvén rajta, nem szerek ki-mindenek szeretik. Mind ezekhez a' kolbász vántatnak és egyéb hürka-töltelékekhez három dísznóból, egydísznó-kivántatik egy fertály bors, egy jó fél-marék bel fel-ké-kömény-mag, egy nagy marék só magára szítéshez? vagy kevés sótrommal elegy.

Az oldal-petsenyeket hogy kell besózni? Az Oldal-petsenyeket deszka-táblán egymásra sózzák, mindenikbe külön-külön jól befűrolván. a' sót; így osztán egy tekenyöbe egy-más hátára borongatják: néhány napok múlva más tekenyöbe ismét által-rahják, hogy a' melly elébb fellyül volt most alól esék: úgy rendel újra meg-sózzák, újítván ezen munkát minden héten, míg az oldalosnak kövére egészen által-láttzó lesz: a'kor osztán le-vereggetvén a' sót rólok, fűstre tehetik. Mind ezek mennyihen egyezzenek sz egészség-gel, a' dísznó-húsnak eddig le-irt természetéből, egybe vetve azokkal a' miket fellyebb a' részek különös tulajdonságairól meg-jegyzetünk-va, önként ki-kerekedik.

Porcus Trojanus híres lévén a' Régieknél a' Porcus Trojanus, e'ról-is vagy két rendet ide írni el-nem múlathatám. Emlékezik eről MACROBIUS Lib. II. Saturnal. c. 9. *Ipsa vero edulium genera, quam dictu turpia? nam Cincius in sensione legis Fanniae objecit seculo suo, quod porcum Trojanum mensis inferant. Quem illi ideo sic vocabant, quasi aliis inclusis animalibus gravidum; ut ille Trojanus equus gravidus armatis fuit.* Készítettek-va t. i. a' Pallas' tanításából a' Görögök, midőn tiz esztendőig tartó meg-fzállások alatt erővel Troja várába bennem ronthatnának fából egy szép forma ropant

pant nagy lovat vagy inkább ló nevu oltromló machinat, mellybe feles fegyveres vitézeket bézárván, magok mintha az oltromot meg-únták-vólna, éjtzaka a' vár alól el-szökének; reggel azért éizre vévén a' Görögök' el-meneteletét a' Troiaiak, ki-menének és ezt a' nagy falovat a' tábor-hellyen kapák; és mindjárt *Mirreva*' tiszteletére izentelék, 's midou a' kapun-bé-nem férne, egy darab helyt a' kö-falat le-ronták, és, magok veszedelmekre, ott bé-is vivék. Mert ki-búván éjtzaka a' benne lé-ő Görög vitézek, a' várost fel-gyújták, el-prédálák; 's az alatt viz za jöven a' többi-is, magoknak el-foglalák. Ennek módja szerint, a' mint fellyebb az ökrökről-is meg-jegyzök, jobb izü madarakkal és egyéb nyulánkságokkal meg-töltött nagy disznót ír *ATHENAEVS L. IV. p. 129.* hogy vittek-vólt-fel sáve a' *Caranus Macedo* lakadalmi vendégségébe: *Erant in ipso, simul affi turdi, vulvae; ficedularum copia innumerarum vitelli ororum affusi, ostrea, pectines.* Hásonló disznót mond *Lib. IX. p. 376.* hogy tettek-vólt a' *Deipnosophisták'* vagy együtt vendégeskedő Tudókok' asztalára-is, mellybe húros és más-féle madarak', disznók' húsból való leg-jobb-jobb részek és tölgyek öszve aprítva, toj-foknak sárgái, és töltött tyúkok, kolbászok és fok egyéb-téle kedves rsemegék megborfolva, úgy valának egy tudós szakáts' mester-ségével bé-tsinálva, hogy sem azt nem esmérhetnék-meg, hol vették-vólt-ki a' vérét annak a' disznónak, se azt, hol metztették-ki a' hasát, és tették belé azokat a' fok-féle töltelékeket: a' felett, egyik oldalra jól meg-sülve és aszva, a' másik pedig mintha meg-főzték-vólna olly lágyon, még-is jól el-éizulve maradott-vala.

A' *Vadak búfai*, a' mint fellyebb is meg-jegyzettük-vála, hihetőképen a' hús-néműek lőzt leg elébb kerültek az emberek' asztalára: kedveztek, egy általjában elein, míg az étel italbéli telhetetlenségben annyira el-nem merültek, a' már meg-szelidülc, és fok egyéb

Ennek tsuda példái.

Vad-bú-fok.

hászokra alkalmas házi állatoknak. És a' mint PLVTARCHVS írja, e' fok nemzetek közt azután-is fokáig így tartott. A' Suraceusokról így ír AMMIANVS MARCELLINVS Lib. XIV. c. 4. *Vistus uniuersis caro ferina est, laetisque abundans copia qua sustentantur, et herbae multiplices, et si quae alites capi per aucupium possint; et plerosque nos vidimus frumenti usum et vini penitus ignorantes.* Innen jött szokásnak tartják némellyek, nem-is fundamentom nélkül, hogy a' Királyok, Urak, 's egyébként e're nem szorult Nemes emberek mind e' máu napig a' vadászatot annyira szeretik: és hogy akármelly gazdag asztalt, ba vad-húlok nintsenek rajta, tsak közönségesnek mondanak.

Az Arabs Medicusok ugyan közönségesen a' vad-húsról roszszúl itélnék. HALY-ABEAS, egy a' leg-tudósbabak közül, *Theoricæ V. c. 21.* így szól: *Si.uestrium caro omnium mala est: sanguinem enim generat grossum et melancholicum.* Ugy-is tartották, hogy a' vad-hústól ájsitozás jöne az emberre: a' honnan a' puha, álinos, ásitozó izeméllyekhez szófia beszéd vaha: *De fera comedisti.* az az: Vad-húst ettél. De több hitelt érdemel e' részben-is a' Görög Orvosok értelme, a' kik a' vad állatok' húsait közönségesen, kit-kit a' maga nemeiben, a' házi szelid, olyan nemü állatoknak húseinál (mert vagyon mindenik házi szelid állatnak vadon maradt felekezete) annyiban jobban tápláló, tisztább, egészségesebb vért tsináló, kevesebb *excrementummal*, vagy ki-vető nedveséggel bíró eledelnek mondották: hogy az a' fok takony és durva enyv, melly a' háziakat olly nehéz emészthetové téfzi, ezekben az erős és sebei mozgás által el-ozlott, és az ő húfok még élve meg-kezdett mintegy rothadni; mint azt húgyos szagjok és izek nyilván tántija: 's innen a' gyomorban-is kevés munkával szél'yet mennek; vékonyabb és a' testben könnyebben 's tökéletesebben el-terjedő nedveséggé léfznek; szelet, savanyuságot sem tsinálnak; sőt ezek ellen

Mennyi-
ve egészsé-
gesek?

ellen orvosság gyanánt izolgálnak. Melly szerint a taknyos, hideg természetű, kevés Commo-
toval élő személyeknek a' házi szelid állatok'
húsánál egészségesebbnek méltán tartatnak. Ellen-
ben hogy a' forróbb természetű, sok epét gyújtó,
száraz testű, sokat szomjuzó és izzadó, erős
munkával élő embereknek, a' kiknek tulajdon
nedvességeik-is természet szerint rothadásra na-
gyon hajlandók, hogy az e' féle, kivált poro-
nyóbb vadak' húfai, gyakrabban és bővebb éléssel,
könnyen nagy kárt teheszenek, akárki meg-ítél-
heti. De nem-is annyira az ő húfoknak jósa-
ga, mint ritkább és bajosabb kaphatása tette-
völt a' vadak' húfait olyan betsefé. A' melly-
ben mind a' kettő meg-völt, az annál betsefébb
völt.

Közelebb a' Vad-disznótról úgy itél GALE-
NVS L. VIII. Method. c. 2. hogy azoktól a' ^{A' vad-}
hibáktól, mellyeket a' házi disznókban fel-^{disznók}
lyebb meg-jegyzénk, egészen mentek légye-^{ditserete.}
nek. az az: hogy az a' sokaknak ártalmas,
enyves nedvesség, és gyomrot terhelő vas-
tag keménység, 's fenyvedésre való nagy haj-
landóság e'ben nem vólna-meg. Imen, or-
tázza MARTIALIS L. VIII. epigr. 22. Gallicus
nevű jó barátját, hogy vad-disznó' hústra hi-
ván, házi disznót tett-va-eleibe:

Invitas ad aprum, ponis mihi, Gallice, porcum.
E're nézve JUVENALIS-is a' maga idejebéliek-
nek nyálánságokról-is szól: Sat. I v. 140.

- - - Quanta est gula, quae sibi totos

Ponis aprus, animal propter convivium natum.
Annyira-is vetemedtek-va-eleibe t. i. e' részben a' ^{A' nagy}
gazdagabb Urak, hogy a' roppant nagy- vad-^{vad-disz-}
kanokat, a' mint VÁRRO de R. R. L. III. c. nót egé-
2. n. 11. említi, (a' jobb olvasás szerint, ^{szen süt-}
Aprus millenarius, ezer fontos vad-disznókat) tettek-^{va-}
egészen meg-sütterve-^{tételik-va-}
a' magok la a' régi
atztalára. PLVTARCHVS írja in Antonio p. 928. nagy U-
hogy egykor egy Pbilotas nevű Görög isjurak' aszta-
Alexandriában Medicinā tanulás végett mulat-
lára.
ván, egyik szakáts' hivataljára, a' kivel esmé-

retes vala, bé-lordúl a' Király' konyhájára, és látván, hogy a' szakátsok vatsorára nyóltz egéiz vad-disznót sutnének, tsudálkozni kezd rajta; mellyre le-nevetvén a' szakátsok mondják neki, hogy a' kevés volna, minthogy tsak 12. vendég lélzen: de nagyobb bajok nekik az, hogy a' fok befzédek és mű'atságok között el-töltvén az *Imperator* ad időt, iokszor nem egy, hanem több ilyen, vatsorákat kell készíteniek, forró melegen és jó levelesen kellettven fel-adni azokat a' sulteket. A' *Cornelius Mucedo* lakadalmi vendégségébe, a' mint *Hippoluchus*ból írja *ATHENAEVS* l. IV. p. 129. mind a' húsz afztali vendégeknek egy-egy iszonyu nagy vad-disznó a' Trojai nagy ta'ló' példájára mindenmü tsemegékkal meg-töltve tétetett-vaia elejekbe körül meg-arannyozott vast'g ezult-mendentzékbe hanyott fektetve, úgy hogy azok a' medentzék-is övéik légyenek, Romában, *PLINIVS* szerint *Lib. VIII. c. 51. P. Servilius Rullus*, annak a' *Rullus*nak atya, a' ki a' *CICERO* *Consuls*ágában a' szántó-földek' el-oltásáról törvényt adott-vala-ki. (melly az ő nevérol, a' szokás szerint *Rullianus*nak neveztetik,) vitette leg-először a' vad-disznót egéizen sulve a' maga afztalára. Mellynek azt veti utána *PLINIVS*: *Tum propinqua origo nunc quoridianae rei est. Et hoc Annales, notarunt, horum scilicet ad emendationem morum: quibus non tota quidem coena, sed in principio, hini ternique pariter manduntur porci.* A' melly bújálkodásnak, aka'ván a' többek között maga példájával *Tiberius* eleit venni, magának a' leg-nagyobb vendégségekben-is tsak fél vad-disznót tétetett-fel azt erősitvén, hogy a'ban a' félben mind azok az izek meg-vólnának, me'lyek az egéizben *SVERON.* in *Tib. c. 34.*

Hogy Ditséretesebb vala tehát azoknak gazdaságok, a' kik fel-találák, miként tarthatnák meg a' vad-disznók' húsait több időre-is, hogy az alatt a' hús-is valamit pthúlna, többször-is lehetnének belöle, ha mikor öfzre egy két vad-

vad-disznóra szert tehetek. Le-perielvén t. i. ^{bé-sindáni} ^{vagy pd-} ^{szelni?} hév rúd-vassal a' disznónak tömött éles szőrit; minthogy szalma tűz e'vel nem bírna, és megtisztítván annak rendi szerint a' kopatz bőritis, a' húsát boröstől fel-darabolják; és így három vagy négy órákig hideg vízben vontatván, a'ból szépen ki-mossák, a'hoz való nagy fazékba, vagy ha többetske a' hús, üstbe-rakják, kettőbe vagdalt fok-hagyma tikkelyeket, daraboson tört borsot, *Curdamomot*, a' melly *nimden-/zernek*-is neveztetik, fa hajat, tzitromhajat, gyömbért, borsot, szeretsen-dió' virágot, só, fenyő-magot, rosmarint, *Lorbeer*-leveleket-is tévén rendel a' húfok közi: azután bort, bor-etzetet, vizet töltenek egy arányu mértékkal reá, 's e'ben jól meg-főzik. Így osztán ki-fzedvén a' lévből a' húst, tizta abroszra rakják és ott jól meg-sózzák, hogy úgy hulljon 's száradjon-meg. Ez egy óra alatt meg-úsvén más a'hoz való tizta edénybe szép rendel bé-rakják, és a' levét tü-szerizámostól télben gyenge melegen, nyáiban hidegen reá töltik, tizta ruhával az edény' száját bé-kötik, azon fellyul deszkátskával bé-fedik 's huves pintzébe állani el-tézik. Ha' magának a' vad-disznónak annyi kövérsége nem volt, hogy a' maga 'sirja a' levet, mellynek a' húst fellyül kell haladni, vastagotskán bé-borítsa, más-féle friss húj-'sirt töltenek reá, hogy az aer a' húshoz épen ne-férhesse. Így; a' mint írja ZINCKEN *Lexic. Oeconom.* fél-elztendeig 's tovább-is szag nélkül jól el-áll a' vad-disznó-hús. Ha pedig a' nyári meleg napokban megtalálna szagosúlni: meg-főzik a' borju-lábakat a' szerint mint elébb a' vad-disznó-húst, és régi levéből ki-fzedvén a' vad-disznó húfokat, tizta vízben két három ízben jól meg-mossák, és az elébbi mód szerint újra tizta edénybe rakják, és a' borju-lábak' levét reá töltvén, fellyül ismét újjabb húj-'sirrrel bé-öntik: mellyel az íze, szagja újra meg-igazodik. Ha az első etzetet, mikor tsipőséget el-vesztette

a' hűtökről le-erelztük, és frissebb etzettel felváltják, jóval tovább maradnak épségben. Ha a' fazékat, mellyben állanak kívül-is etzethe mártott ruhákkal bé-borítják, és azon ruhákat a' penéltzöl vízzel ottan-ottan ki-mosván, tiszta etzettel újra meg-nedvesítik, mind állandóságokra, mind frisse b ízekre sokat tézen. A' miéink *be-párolásnak*, N. *Beizolásnak* mondjuk. Ez az egészségre nézve a' bé-tsinált hűtök között leg-ártatlanabb. A' *Vad-észno'* jó, friss korában meg-főzve, e'ben az egész marhában leg-nemelebb réiznek; a' *vud-malaszok* két hólnapu korokban leg-kedveseb ededelnek tartatnak.

CXLVIII.

A' *Báránynak búsa* két vagy három hólnapu korában, ha addig annya alatt mind szabadon járt, leg-jobb. A' melly télben jó eleit lett, nem tsak ritkaságáért; hanem egészségebb voltáért-is a' későbbiknél nagyobbra méltán betsültetik: mert e'kor' száraz szénával elven a' juhok, a' hideg-is tömöttebbé téven az ő testeiket, közelt sem olly nyálosok és viz izüek. A' *Juhok* közt, a' jó búsan lévő *ifju berélt berbétsnek búsa* a' borju-húsnál kevéssel tartatik alább-valóának. Kedves izü, könnyü emészthető, jól táplál, bőv, jó féle, vékony, tiszta vért és *Spiritusokat* tsinál. Ezt követi a' *meddö juh*. De a' *fejős, vén, sovány jubnak búsa* igen izetlen és nehéz emészthető.

A' *Ketske-olló* a' báránynál szárazabb természetü: innen sokkal egészségebbnek-is tartják; kivált a' betegségből újjouнан fel-gyógyúltaknak, sokan minden egyéb húfok felett ditsérik. A' *Ketske-búsról* a' Régiek úgy tartották, hogy ez

Az erőt minden-féle húsánál inkább nevelné. Innen, midőn Achilles Troja alatt a' Görög vitézeknek vendégséget adott, a' mint HOMERVS megjegyzi, e' volt a' leg kedvesebb étel. Svécziában is a' parasztlak, úgy mi köztünk is az Örmények, a' szelen meg szárazítva igen szeretik. A' Juh-húsnál keményebb, szárazabb, szíjjafabb, és így nehezebb emészthető-is. E' mellett, mint maga kedvetlen szagu, úgy a' hofszáfon e'vel élőknek testét is rosz szaguvá téfzi. De az, hogy a' ketskéc (a' PLINIVS L. 27. c. 10. ítélete szerint) szüntelen a' hideg lehmé, és ez okból annak húsa ártalmos volna; nem külömben, hogy ez, és a' juh-hús nyavalya-törést okozna, ha szontalan költemény. Kővére mind a' kettőnek tsemert, hányást, has-menést könnyen okozhat. Májok nem meg-enni való, mivel a' ketskécjé igen bűdös; a' juhé többire férges.

A' Vad-ketskének bűfa, a' szüntelen való erős mozgás miatt, igen száraz; és frissen is mintegy rothadásra hanyatló: mellyre nézve a' forróbb és szárazabb természetűeknek nem annyira egészséges, mint a' hideg gyomru, veszteg ülő és *phlegmaticus* Embereknek; minthogy vekony, száraz es meleg vér készül belőle.

A' Juhok, minden Régiségek szerint az elő-állatok közül leg-előbb fogatattak-ki és szefidítették-meg az Emberek szolgálatjára. De, a' mint ugyan azon Régiségek tanítják, sokáig csak tej-ekkel, fajtjokkal, gyapjokkal, vagy bőreikkel szolgáltak. Ugy-is láttzik, hogy ezen kívül alig volt mit várhassanak az emberek a' szegény juhoktól. De még is, idovel hűfok-is sokaknak meg-tettzett. Ételeknek, italoknak és egyéb életek' módjának tisztasága bizony a' juhokat egyéb állatok felett com-mendálja.

A' Juhok
leg-^{elebb}
meg-^{szeli-}
dített állat-
ok.

Emberi
kéz által
leg-első-
is öltet-
tek-meg.

Húsfokát-
is régen
kezdték
meg-enni.

dálja. Az áldozatokban-is leg-előbb e' tá-
lált-va lá Isten előtt kedvet I. Mos. III. 21.
Hogy az asztali eledelék közt se lett-égyen haj-
don a' juh-hús utolsó, meg-tették a' HOME-
RVS verseiből *Odyss. B. 7. 56.* a' hol panaszol
Telemachus, hogy az Annyának sok kérei
minden juhait és ökreit meg-ették. *Iliad. 9.*
7. 262. Priamus-is feddődik a' fiainak tolvajságok
ellen, hogy törvény 's szabadság kívül a' má-
lok bányáit és gödölyéit-is el-lopják. *Achil-
les-is* Priamuskak fejér juhok öle-meg és téve
eleibe midőn a' fia *Hektor* holt testét keresvén
hozzája ment-vólna *Iliad. 9. 621.* Alcimus
Király-is 12. juhokat nyúzata-meg az *Ulysses*
's maga fő emberei számokra *Hom. Odyss. 6. 7.*
59. Dido az *Aeneas* tárfainak, a' több ajándé-
kok közt *pingues centum cum matribus agnos.*
fáz kövér juhok kulde bányáikkal együtt,
I. *Aen. v. 635.*

Eszteendőn
fellyül nem
derek ele-
del.

A' *Medicurok* egy kevésbé roszszabb ité-
lettel valának a' juhok aránt: és esztendőn
tellyül közönségesen a' juhoknak húsait rosz
nedvességgel tellyesnek, nehéz emészthetőnek,
és kivált a' hideg gyomru, taknyosabb ter-
mészetű, erőtlen, beteges, puha és vén emberek-
nek nagyon ártani mondották: *Ovula superflui-
tarum plena est, malique succi*, (igy ír *SIMEON*
SETHI, a' ki a' régibb Görög *Medicurok* írásait
igen értelmesen ki-halászta, és azokból a' haz-
nosabb dolgokat magáévá tette) *melior est annicu-
lu; quae vero super banc est, difficulter concoquitur,*
*et aetioris succi: nocet magis his, qui stoma-
cho sunt humido; et pituitosis.* A' vén berbétsek

A' vén
berbétsek
és fejős ju-
hok húsa
nem meg-
enni való.

hús nem csak hogy hideg taknyosága és szij-
jafsága miatt rosz ízű; de szagjára nézve-is
utálatos: a' vén juhokban az a' hideg taknyoság
még nagyobb mértékben vagyon, és az idővel
mind nevededik: úgy hogy jó régula szerint,
a' mézszár-székekre sem kén botsátani. Tapasz-
taltatott-is, hogy a' rosz nedvesség el-szapo-
rodván az e'féle juhok' húsaival bővebben é-
lőkben, utoljára rosz-féle hideg-lelésekbe 's

vér-

Vér-hasba esienek. Közelebbrol való meg-jegy-zést érdemel: Hogy jöllehet a' kövérségek kö-zönségelen-is a' mi gyomrunkal rolszül egyez-nek; de különöfen a' juhoknak fagygyas kövé-ségek a' re, épen ellene van a' mi természetünknek, gyomor-úgy hogy méltán lehet tsudálni HOMERUSNÁL *igen* *lu a. X v. 501. Aplyanaxot a' Hektor' fiatskját,* *ártalmos,* a' kit az apja a' maga térdein tsupán tsak ve-töve! és juhoknak kövérivel monlatik tartani, hogy élbetett-meg. Esmérek én egy Uri em-beit, a' ki néhány észtendök alatt, ottan-ot-tan elő-kerüő kinos gyomor fájdalminak, kó-lika löma szorongattatásainak semmi e'féle nyavalyák' el-hárítására hathatós ezközökkel eleit nem vehette, mig nem egykor remény-telen fel-háborodván a' gyomra, egy galamb tojásnyi fagygyu golyóbist vetett-ki: mellyel minden régi *affection*ól tökéllé esen meg-izaba-dult. Tudok másokat-is, a' kikből alól feilyul fok apró fagygyu darabotskák tiztúlván-ki, régen kornyadozó egélségek szépen helyre állott, a' midon ök attól tartanak-vala, hogy talám, valamelly el-vezert belső részeiket eméizte-nék-ki. Nem elégséges ugyan-is a' gyomor-nak gyenge melege ezt a' hideg fagygyut el-ólvaiztani, 's kite tudja síksága miatt magá-ból hajtani: hanem tsomónkent elé 's hátra hömpölyögvén, ezekbe az érzékeny belső ré-szekbe tsüdülatos nyughatatlanságot, *Spasmus*-okat, és ezekből következő fok-féle változá-sokat gerjeszt. Tanátsolább volna azért a' juhoknak és bárányokhok tizta kövérségeit egyizer-is meg-nem euni: vagy pedig, ha kiknek *gustusok* nagyon vágyik reá, hogy ugyan jó melegen, fok kenyérrel, vagy továny hussal elegy, jól öszve rágva nyeljék azt le, és sem-mi hideg italt ne igyanak reá, mellytől az a' gyomorban újra meg-fagyhasson. Ellenben a' hideg nyálos természetü juh-húsa a' bor jól-is esik, ártalmából-is fokot el-veizen. A' heré-letlen berbétsnek tsontai velejét *Arnica*-ból a' mérgek' rendibe téfzi ALDROVANDVS L. C.

Oka.

és az emberi természettel annyira ellenkezni mondja, hogy az elmének emlékező tehetségét el-végye: mellynek a' látzán-hús ellent áll. A' lábairól pedig mind ennek, mind a' juhoknak azt írja, hogy ha ki gondatlanságból ezt úgy enné-meg, hogy a' körme hafadékja közt tállátató férget ki-nem vetné, azonnal tsemer, gyomor-fájás, hányás erőltetés, fel-bőfögés fog-ná-el.

A' *Bárán*-hús születéskor minden élő-állatok' húfai felett taknyós, lágy és nedves; el-annyira, hogy a' meg-ételre minden józonnabb *gustusu* emberek' ítélete szerint tellyeséggel alkalmatlan.* Azután-is későre oszlik és Izárad-ki belőle az a' hideg nyálotság. Melly miatt a' kutsmának és szép prómnek egy két hetü korokban meg-nyúzott gyenge báránkok' húfai étel nem kívánást, gyomorbéli nehézséget, utálást, hányást, vér-hafat, hideg-lelést cavaszízal fokokban szereznek: kivált ha hidegen, vagy jól meg-nem sulve adják-fel: vagy holmi lágy téj-feles lévben főzve készitik. Az etzetes, fok-hagymás, turbolyás, tárkonyos lév ezen a' nyálos hidegségen-is fokot segit: sülve mind jó izére mind hasznára nézve leg-ditséretefebb. Hellyes a' *GALENVS* tanátsa-is, hogy a' bárán-hústra keveset kell innya. Az e'féle gyenge báránkokra kell tehát vinni *HORATIVS*-nak-is ezen óltsárló szavait *Lib. I. Épist. XV. v. 34.*

Keveset
kell reá
innya.

- - - *patinas coenabat omasi.*
Vilis et agninae.

Antiphanes-is *ATHENAEVS*nál *L. IX. c. 14.* az olyan juhot vagy bárányt, mellynek se gyapja se sajta még nem vólt, leg-óltsóbb eledelnek mondja. *PLAVTVS* ellenben in *Aulular. II. 8. 4.* a' bárán-húlt Romában a' drága eledelnek közt számlálja:

*Venio ad macellum, rogito pisces, indicant
Caros, agninae caram, curam bubulam, cet.*
Úgy-is vagon, hogy midőn idővel testeknek gyakorlásával, az aérnek hiveségével és

az eleség' változtatásával a' bányók ennek a' nyálos nedvességnek nagy részét le-vezek- Mikorra? vén, és a' tisztább nedvesség a' mértékletes és tiszta melegséggel mint szintén a' borjú-húsban meg-commen- kezdvén elegyedni, a' mi telteink' temperamen-dálatuk? zumához mind inkább-inkább közelítenek. Tet- tzik nekem ez aránt-is a' SIMEON SETHI ité- lete: *Agnorum carnes moderate calidae sunt, superfluam vero habent humiditatem. Atque ob id nocent iis, qui humidiores sunt temperamento; conveniunt autem siccioribus. Quantoque junior agnus fuerit, tanto difficilior ejus caro concoquitur, et humidior est: quanto autem major, tanto melius concoquitur et minus humida est.* A' fordítást rövidség' kedvéért el-múlatom, mint-hogy értelmét már elébb ki-beszéltem. Az Athenae-béliek az ATHENAEVS meg-jegyzése szerint L. I. p. 9. törvény szerint meg-tiltot- ták-va az olyan bányóknak ételét; *quibus nec vulsa (peza) nec tonja lana fuit.* a' mel- lyeket még meg-fem téptek, se meg nem nyir- tek-vólt, az az: míg elztendős-nél kissébbek vóltak.

De nem szükség épen annyi ideig tartó- zatni ezen kívánt eledel körül *gustusunkat.* Mások, csak az öt hólnapoknál kissébbeket, az az; csak téjjel élöket és az elztendőséknél na- gyobbakat óltsárolják, és mind a' kos, mind a' nőstény miorákat míg beregni nem kezdet- tek, nagyra betsulik. A' kik nem restellik utánna jární, a' szopó bányóknak minden ré- szeiket azon módokkal, mint elébb a borjúk- ról meg-jegyzettük-va és azon hasznokkal konyhai haszonra szépen fordíthatják. Az ATHENAEVS *Deipnosophistája* L. VII. p. 330. a' bányának fejét más részei felett ditséri.

Minden négy-lábu állatok felett magafz- talják pedig közönségesen mindenek az olyan *Az Örök* *bísa ditsé-* *rete s.* *Oruket,* (verveces) midőn a' kos bányóknak öt hólnapu korokban okos kézzel heréjeket ki-véve, azokat jó kövér füvekkel gazdag, hegyes, havalos legelő mezőken legeltették,

és szép fényes gyapjok nevedekett, melly az ő kövérségeknék jele.

*Anniculum laudem, vel si fine testibus agnum,
Mollior est haedo: cum calet ullu vovres.*

*Hunc amo, si scabri per pascha montis anbelat,
Quid si auri niteat vellere conspicuus?*

Igy vertificál Bab. FIERA de Coenu.

Az az:

Mig esztendő s a' juh, 's ha ki van herélve
Szeretem, ha havast járt addig pihegve,
Még inkább ha gyapja meg-van fényesülve,
Gyenge kövér; 's tüztől meg-van melegülve.

Nem-is tsak esztendő s korokig érdemlik az ilyen örök ezt a' betsületet; hanem mind addig, mig vénülni nem kezdenek, vagy-is egész közép idejekig. Élnek pedig a' juhok rend szerint mint-egy tiz elztendököt. Sőt a' berbétsek-is ez idő alatt ha nyáron által szép füves helyeken és tiszta vizek mellett, a' juhoktól külön választva jártanak; úgy a' meddő juhok-is ősz-felé mikor kövérek, nem annyira meg-vetendők mint némelly kényesebb inyü és kamuka gyomru régi Görögök, és az újjabb Német és Frantzia pickantos Orvosok ki-hirhették. A' Törököknél ezek minden-

Jó a' kö-
zép idejü
berbétse-
ké-is. Úgy
a' meddő
juhoké-is
ősz-felé.

nap leg-ditséretefőbb ételek: kivált a' jó kövér herbéts-farkal főtt ris-kása nálök fő ételnek tartatik. Az Egyiptomiak a' juh húst ugyan utálják az ALPINVS meg-jegyzése szerint: de ha örü-húst nem észnek, akár melly jól laktak-légyen-is tsirke és madár-hússal, azt szokták mondani, hogy húst nem ettek. Nálunk-is a' leg-pompásabb Uri asztaloknál azok a' tálak, mellyekben kövér herbéts-farkal főtt ris-kását adtak-vólt-fel, e'ről gyakran bizonyosságot tehetnek. BELLONIVS *Obs. Lib. III. n. 46.* írja, hogy ő a' Sina hegyén bizonyos kereskedő Török Urakkal utazván, látta miként azok a' juh-húst, ki-szedvén a' tsontjait, apró darabokra vagdalták, és hagymát 's keves más-féle 'sirt-is tévén hozzá, addig főzték, mig a' leve el-apadott: mellyet fazékra

rak.

rakván, négy napokig éltek véle: a' melly, a' mint ő maga-is kóstolta, jó ízű ételnek A' To-
tettzett. Nálunk ezt Oláhofon Tokánynak hiv- kány To-
ják, 's jó ízű; de könnyen tsemert szerző rök orol.
paraszt ételnek tartják. Magyar Országon-is
a' *Gujus-bur* ilyen forma készülettel adatik-
fel. Ugyan csak örömeit meg-adjuk mi-is az
elzrendős vagy valamivel nagyobb kövér he-
relt berbétsnek minden négy-lábu állatok' húsa
felett az elsőséget; és hízzük, hogy jó mód- *Az esza*
dal el-készítve, kivált szépen meg-sütve, a' *tendősü-*
borju-húsnak-is fok tekintetben eleibe rughat. *rü' búsa*
A' *vén örü* pedig a' *vén berbétsnél-is* alább- *a' borju-*
való; mivel a' húsa inkább el-higült, és a' *búsnál e-*
véle élőnek vérit-is nagyobb mértékben el-tak- *lébb-való.*
nyosítja. A' pajtákba zárt és ott fok tökélet-
len paraszt Németek' módja szerint borsóval,
romlott lisztel, korpával, répával, káposztával
's egyéb e'féle mosztalékokkal, kevés ital
mellett hizlalt örök-is, ambár kívül igen ki-
vánatos kövérnek tetsék-is a' húfok; de még-
is a' moslékon hizott dísznóknál semmivel nem
előbb-valók. Carniáldban a' havafokon nevelt *bol leg-*
örök a' ketretzben hizlalt kappanoknál gyen- *dit sévete-*
gőbbnek 's jobb ízűnek-is mondatnak. Spa- *febb.*
nyol Országban, a'hol a' rósmarint a' ízép
ligetes legelő mezőken széllyel önként terem,
minthogy e'vel-is egyebek közt a' juhok gyak-
ron élnek, különös kedves ízű húfok van; melly
a' másutt valóknál tömöttebb; 's más-fél an-
nyi tápláló erővel birni tartatik. Mongoliában
a' Tatórok közt *Kulusfuta* és *Tarei* tartomá-
nyokban, a' havafokon vad-juhokat-is fokát lá-
tott PALLAS, mellyeknek *Argali* a' nevek. A'
lábsaik hosszabb mint a' szelid juhoknak, a'
fülek pedig kissébb. A' berbétseknek a' szar-
vok szörnnyü nagy. A' húfok elegyes kövér
és igen kellemeres.

Különös-féle juhok azok-is, mellyeket ír *Nagykö-*
KAEMPFERVS Amoen. Exotic. Fasc. III. Obs. 1. v.ér farku
hogy látott a' Caspium tenger mellett, *Cho-Taird ju-*
ramis, Kocbara és *Nagaja* nevü tartományok- *bok.*

leg-alkább nálunk a' ketske-húsnak e'féle ártalmait nem tapasztalták.

E're néztek a' Régiek-is hihetőképen, a' mint meg-jegyzette VARRO *de R. R. Lib. II. c. 3.* a'val-is, hogy midőn minden egyéb marhákat egészségekről felelve szoktak-vala el-adni, a' ketskéről egy egészséges eszü ember sem felelt; mivel az a' hideg-leléstől soha nem tisztá. E' vala annak-is egyik oka, hogy ezt az egyébként-is útálatos bújá állatot, mellynek éktelen bak szagja távolról is irtóztatja a' tisztább természetü és jobb szaglálú embereket, régen az Aldozó-Papoknak Romában nem tsak meg-enni; de illetni sem vala szabad. A' régi Görög Herosok ellenben a' ketske-húsról azt tartják-vala, hogy az szijjas, enyves *materiajára* nézve leg-állandóbb módon táplálna, és az erőt leg-jobban tartaná. Nevezetes például hozzá-elé e' végre ATHENAEVS *Lib. IX. p. 402.* *Citotomachus* nevü híres *Philosophus*nak jegyzését egy Thebae váro-ból való bajnokról, a' ki erővel minden bajnokokat ki-dúl-vala, nem egyéb okból; hanem hogy mindenkor ketske-hússal élt-vólna, mellytől az ő maga teste-is ketske szagu vala. Achilles-is az Agamemnon Király' követeit meg-kivánván tisztelni, egyebek között kissébb 's nagyobb darabokra vagdalt, 's sóval meg-hintett ketske-hússokat sütete nyárson nékiek, HOMERVS *Iliud. I. sine Lib. LX. v. 107. 149. Eumaeus-is Odyss. γ v. 174.* zugolódik, hogy a' jó kövér ketskéket mind meg-ették az Alfszonyának kéroi. Nehéz szagja, ha hihetjük e' részben a' PLINIVS szavait, el-múlik, ha az uap, mellyen meg-akarják ölni, árpa-kenyeret adnak enni, és olyan vizet iszik, mellyben lasert vagy ördög-szart áztattak. Nyáiban mikor mind füvet, mind gyenge fa-ágakat, a' mellyek a' ketskének természetü eledelei, böven kaphat, és meg-hízott, jól meg-főve vagy-sütve, némeltyek ma-is élhetett, elébb-való mint tavaszal. Az Ör-

A' Görög Herosok ellenben a' ketske-húsról azt tartják-vala, hogy az szijjas, enyves *materiajára* nézve leg-állandóbb módon táplálna, és az erőt leg-jobban tartaná. Nevezetes például hozzá-elé e' végre ATHENAEVS *Lib. IX. p. 402.* *Citotomachus* nevü híres *Philosophus*nak jegyzését egy Thebae váro-ból való bajnokról, a' ki erővel minden bajnokokat ki-dúl-vala, nem egyéb okból; hanem hogy mindenkor ketske-hússal élt-vólna, mellytől az ő maga teste-is ketske szagu vala. Achilles-is az Agamemnon Király' követeit meg-kivánván tisztelni, egyebek között kissébb 's nagyobb darabokra vagdalt, 's sóval meg-hintett ketske-hússokat sütete nyárson nékiek, HOMERVS *Iliud. I. sine Lib. LX. v. 107. 149. Eumaeus-is Odyss. γ v. 174.* zugolódik, hogy a' jó kövér ketskéket mind meg-ették az Alfszonyának kéroi. Nehéz szagja, ha hihetjük e' részben a' PLINIVS szavait, el-múlik, ha az uap, mellyen meg-akarják ölni, árpa-kenyeret adnak enni, és olyan vizet iszik, mellyben lasert vagy ördög-szart áztattak. Nyáiban mikor mind füvet, mind gyenge fa-ágakat, a' mellyek a' ketskének természetü eledelei, böven kaphat, és meg-hízott, jól meg-főve vagy-sütve, némeltyek ma-is élhetett, elébb-való mint tavaszal. Az Ör-

Szagja
hogy le-
hetne iga-
zítani?

Mikor
jobb enni?

mények *Byfonyirzának* ilyenkor gyakran szeszaltztják. En részemről B. FIERAVAL akár mi.

Akár-mikor-is róla azt mondom:

kor sem derék. Cum mule olet, ficcusque est, hinc caper impro-
(*bus absit.*

Et cadat ante focos víctima Bacche tuos.

Büdös, száraz, búja t zápod *Bacche!* nem kell.

Oltárodra birjék, 's hízzál te füstivel.

Annak elég-tételére t. i. hogy éles fogaival a' szőlő-fák' jövéseit el-harapdosná, *Bacchusnak*

Bőre és fagygya többet ér. ketskével szoktak-*vala* áldozni a' Régiek. A' bőre kordoványnak; a' kövér húsa fagygyúnak nagyobb haszonnal fordittatik. A' *ketske-szarv-*nak, nem különben mint a' szarvas-szarvnak

A' szarvának füstli szines nya valya-tövé ellen. füstivel-is a' szines nyavalya-törőseket, úgy ír CLEMENS ALEXANDR. *Strom.* VII. a' Régiek' tanítása szerint, meg-lehet próbálni: úgy a' *ketske-hús* étellel-is; mint ezt egy Pap Úron,

a' ki a' földre gyakran le-esik-*vala*, kényszerítve-is végbe vinni parantsolta-*vala* *Gelufius* Pápa. Lásd. CASTELLANUS *l. c. Lib. II. c. 13.* PLINIVS számtalan tsudálatos orvosságokat-is mond *Lib. XXVIII. c. 10.* hogy tsináltak a' Régiek a' ketskéből, épen a' varáslásig. Vagyon-is a' ketskének magok-viselesekben valami ördöngöfségeket mutató ki-sugározás. Mellyre nézve az Istentől el-távozott embereket-is gödölgyéknek nevezi az *Evangyéliom.*

De valamely igen le-*gyalázták* a' régi

A' ketske-fiak ütseretre mélcók. *Medicusok* a' nagy ketskéket, épen annyira felmagasztalták a' szopó *ketske-fiakat*, *ollókat*, vagy *gidókat*, (mert hol egyik, hol a' másik nével neveztetnek) *Foetum querulae rudem capellae*, a' mint szóll MARTIALIS *Lib. VII. Epigr. 30.* a' melly JUVENALIS szerint *Satyr. XI. v. 66.*

infcus herbae,

Necdum ausus virgas bumilis mordere salicti.

Qui plus lactis habet, quam sanguinis.

Nem tudja mi a' fü, ágatskákhoz sem mart.

Testében több tejet, mint sem piros vért tart.

GALENVS az ilyen ketske-gidókat mindjárt a' dísz-

Hísznó-hús után téfzi. Az Arabs Orvosok, RHAZES, AVICENNA, ISAAC még többre be-
 tsülik: *Nullamque in se babere malitiae mixtio-* Az Arabs
nem, omnibusque omnium quadrupedum carnisbus Orvosok
laudabiliorem, minden káros nedvességtől tisz- minden
 tának, és egy átaljában minden négy-lábu álla- húsok fe-
 tok' húsánál elébb-valónak állatják. A' Gö- lett ditsér-
 rög Orvosok' képében pedig így szöll e ről Si- tek.

MEON SETHI: A' Gödölyeknek vagy gidóknak
 húsok, könnyü emelzhető, jól mérsékelt tulaj-
 donságokkal bír, vékony, nedves vért tsindl. A'
 forró es száraz természetűeket segiti. Jobb-fele Kiknek
 nedvesség van pedig az ol'yanokban, a' mellyek és meddig
 sem nem igen gyengek, sem nagyot nem nőttek: hasznosok.
 mert hat hólnapu korokban már a' tzápok 's ketskék
 közü inkb'bb lehet számlálni. A' farkó, vagy ver-
 benyő szőrűek a' más színűeknek jobbak: de a'
 kőkis szemelyeknek ártalmosok. A' tüdőjokről
 úgy tartják, hogy ha pobározás előtti éfzik, a'
 veszegeget el-fordítja.

A' gyenge korokban ki-herélt ketske-olló-
 kat pedig épen a' leg-ditsúretesebb eledelek
 közü téfzi ALBERTVS MAGNVS. De jó elein
 ki kell úgy mond herélni: mert a' két hólnapu
 ollók már bújálkodnak és a' Venusban tovább-
 tovább úgy el-merülnek, hogy idő előtt el-
 száradván a' testek, ritka tzáp, a' melly tsak
 hét esztendőket-is meg-éihessén. Mindenek fe-
 lett való kedves izt tartanak-vala az olyan
 ketske-gödölyékben, mellyeket elevenen a' far-
 kas' szájából ragadtak-ki:

Gustus (mások ízerint *Parvus*) *in bis una pone-*
(tur coenula mensa

Haedus, inhumani raptus ab ore lupi.

Igy tanítja ezt az izelítésnek régi nagy meste-
 re MARTIALIS *Lib. X. epigr. 48.* Okát ennek
 a'ban helyhez teti PLVTARCHVS *in Sympos L.*
II. Q. IX. hogy a' farkasnak marása az ó fo-
 gainak heves és tüzes *spiritusaival* a' gödö-
 lyének húsát mint-egy hirtelen való rothadásra
 vífzi, a' mellyel az nagyon meg-gyengül és é-
 desül: mellyet a'ból világosit, hogy a' far-
 kas'

kas' gyomra a' leg-keményebb tsontokat-is hamar el-ólvaíztja.

Mitől
függ jó
szek es
egészséges
völtok?

Okát a' kis ketske-gidók' húfa egészséges és jó ízü természetinek, a'ban helyheztetik, hogy az az eredeti nyálos hidegség, melly a' gyenge borjúkat, annyival-is inkább a' bárányokat elein izetlenné 's egészségtelenné téfzi, e'ben a' természet szerint száraz és sorró állatban illyenkor épen jól van mérsékelve. Vagnak a' kik annak-is, hogy Moses három helyeken-is II. Könyv. XXIII. 19: és XXXIV. 26: V. Könyv. XIV. 21. a' 'Sidóknak így parantsolt: *Ne főzd-meg a' gödölyét az ó anyjának tejében,* okát ezekben helyheztetik. Tudni való dolog ugy:n-is, hogy minél közelebb van akár melly állat a' maga eredetihez annál nedvesebb, taknyosabb, hamarébb fenyvedő a' húfa: ha azért a' gidókat az alatt míg vérek tsak nem egészen téjből áll, vagy tsak szópásból élnek, ismét hasonló nedves, enyves lévben, minémü a' tej, főznék-meg; képzelheti akár-ki melly útálatos és ártalmas eledelnek kellene a'ból készulni. Nem ólvaíltuk ugyan fohol másutt a' Régiségekben, hogy valakik valahol a' húst, kivált az e'féle gyenge lágy húst, téjben főzték-vólna-meg, minthogy azon kívül-is a' téj hamarébb fel-forrván és ki-futván mint a' hús' meg-főzésére kívántatnék, e' végre nem vólna alkalmas: a' honnan a' kik tejes lével adják-is-fel a' hús némü eledeleket, elébb azt vízben szokták meg-főzni. De lehetett még-is, Moses' idejében valamelly szomszéd nemzetben e'féle értetlen szokás; mellyre nézett ezekben a' szent Törvény-adó. Hogy pedig különösen a' gödölyét és az ó anyjának tejét téfzi-fel nem bárányt vagy borjút, annak is azt az okát gondolhatni, hogy egyedül a' gödölyét, mint amazoknál tejes korában-is szárazabb és melegebb húsu állatot, szokták-vala valahol, még pedig az ó anyjának tejében meg-főve enni valami útálatos nyalánk emberek. Egyébként-is nem vólna

Írtózs nélkül akár mely állatnak tulajdon fajtaját az ő tulajdon tejében főzni-meg. Mások ezeket csak abban akarják határozni, hogy az olyan tejes ketske-gidókat tellyeséggel nem lett-vólna szabad a 'Sidóknak meg-enniek. De ha áldozatra nyóltz napu korokban szabad vala fel-vinniek, II Mos. XXII. 30. miért nem lett-vólna szabad meg-is enniük? Mások ismét a'ra vizsik, hogy sulve nem főve kellene azokat meg-enni. De így, az ő anyjának tejet, miért tette-vólna-fel MOSES? Mások ezekben holmi titkot akarnak keresni. De e're-is az itt meg-irt több dolgoknak rendi semmi útát nem mutat.

A' Vad-ketskeknek néhány-féle nemeit számlálja-elé PLINIVS Lib. VIII. c. 53. *Capreas, rupicapras, ibices, oryges* (mellyről alább szólunk) *damas, pygargos, strepsicerotas*: mások mind ezeket azon egy állatnak tartják, és a mi különbség van benne, azt a' helységektől a hol élődnek, és az időtől lenni mondják. Nálunk csak a' Fagarasi, Radnai és Hátzegi közsziklásabb havafokon találtnak. Tsudálatos dolgot olvasunk ezekről OPIANVSnak *Antoninus Caracallus* alatt élt Görög Poétának a' vadászatról irt könyvében: hogy t. i. a' fogaiknak közepéről holmi lyukak a' szarvaikba szolgálnának, mellyek az ő tüdőjeket sziveket-is öfzve keringenék, és hogy a' lélekzetet-is ezeken vennék, "s ha ezeket az ő szarvaikon vialszal bé-dugnák, nem különben meg-fulladnának mint egyebek ha szájokon 's orrokon véjendő lélekzeteket el-rekesztik. Em-litenek a' vad-ketskében valami lyukatskát a' szarvok' tövin hátul az újjabb Irok-is, mellyen olyankor lélekzenek, mikor orrokat a' földbe dugván onnan gyökeretskéket rágnak. A' vad-ketske ollok' (*capreoli, sparsis etiam nunc pelli-bus-albo.* a' mint szól VIRGILIVS *Eclog. II. 7. 41.* miglen párdutz-bőr forma fejéres tarkaságok van, és a' Görögöknél *Dorcades*; az Arabsoknál *Gazell* nevet viselnek, mint-egy két

A' vad-ketskeknek fők nevei egy állatra mind ráillenek.

A' vad-ketskék' lélekzeteléséről különös jegyzések a' Regieknek.

A' vad-ketske-fiak leg-kevésebb buffal birnak.

esztendeig,) húsok minden vad négy-lábu állatokénál jobb ízűnek 's természetűnek tartatják. De a' nagyobb idejű vad-kerskékről többire mindenek roszszabb itélettel vagynak. Nehéz emészthetőnek, rosz-íele, *melancholids* véré szerző, erdei, kedvetlen, vad-szagn és izü eledelnek mondják. Mellyet ha a' szakácsok' mestersége nem segítene, sohol igen nagy be-tsületre nem kaphatna. Friifen, vagy egész nyereségiben, szijjas keménysége miatt, ritkán-is szokták konyháira vinni. *Bé-pdtzolva* ezt-is, mint a' szarvas' és dám-vad-húst-is, minthogy igen egy forma természetűek, a' szerint a' mód szerint, mellyet fellyebb a' marha-húsról (*Böckel-fleisch*) le-irtunk el-készíteni jóval bátorságotább: sokdíg el-is lehet így tartani bűdösség nélkül.

Ezekon kívül találtnak Egyiptomban, **Unicornis** *Aethiopiában Segestánban, Bulgariában, Geruliában* bizonyos ligetes, száraz helyeken *Egy szarvu vad-kerské-is*, mellyeket **OPPIANVS**nak elébb-is említett *Cynegiconjából* bizonyít **BOCHARTVS Hieroz. P. I. L. III. c. 24. p. 968.** Nagyságok, úgy mond, a' mi juhainkhoz vagy kerskéinkhez hasonlók: a' szörök borzos, kes-kejtér, mint a' tavaszi téjnek színe szokott lenni: a' homlokokon egy-egyenesen, ár vagy tör módjára fel-álló, vas keménységű, holtszu, hegyes, fekete szarvok van, mellyel a' vad-kanokat, oroszlányokat, medvéket, vadász kutyákat, a' mejjekre le-hajtván az ortokat, és távulról iszonyu sebességgel rájuk rugalzkodván, vagy azokat magokra bé vátván, el-kerulhetetlen által-szegeznek és meg-ölik. Innen az ő mindeneket által-verő ár forma szarvokról hajdon *'Sidoul Reem; Arabsúl Rm, Görögül Oryx; Deákül Subulo* nevet adtak nekik. A' Sz Írisfokban-is v. Mos. XIV. 5. **SÓLT. XCII. 11.** az *Unicornison* vagy egy szarvun ez értetik. E'től szól **MARTIALIS L. XIII: Ep. 95.**

Saeuus Oryx, constat qui mihi morte canum.

A' *Simus* vagy lapofs orru Szeretsenek, ezek'-szar-

Szarvaival a' hartzban vas-dárdák helyett éltek. Igen kövér állatoknak írja OPPIANVS :

Illi spina duplex, multa est distenta sagina.
 mellyről juh-ketskéknek-is mondattak. Európában eleitől fogva esméretlen állatok voltak; minthogy élve őket meg-fogni vagy meg-zárva másu:á áltai-vinni lehetetlen volt. Az újabb Természet vizsgáló utazók másutt-is e'féléket sohol nem találtak: a' honnan valóságos lételeket-is egészen kétségbe hozzák. Én bíróvá tenni ilyen nagy Fejek közt magamot nem bátorkodom.

§. CXLIX.

A' Szarvas-hús ennél keményebb; és hogy puhúljon, egy kevés ideig való tartást kíván. Egyéb-iránt ez-is bőven tápláló és minden rendbéli személyeknek egészséges eledel. De hogy ez a' hideg-leléstől meg-tartaná az Embert, és hosszú életet okozhatna, mint régen némellyek tartották, tsak babona. Hijában való félelenn az-is, hogy a' szarvas nyárban kigyót ennék, és e' miatt húsa-is e'kor mérges volna. Sőt inkább *Augustusban* és *Septemberben*, az eledel bősége miatt nyáron által meg-hízván, sokkal jobb ízű és egészségesebb, mint télben, mikor el-éhezik.

A' Szarvas, (*Cervus Elaphas* az az: Könnyü-Szarvas, minthogy igen könnyen szalad. Találtattak e'ben a' nemben nem régen-is igen nagyok, a' mellyek 522, 656 fontofok voltak. Németül *Hirsch*.) Ez a' világnak minden erdős havafos helyein esméretes állat, és eleitől fogva az emberi eledelék közü számláltatott. Maga az Isten-is a' 'Sidókra nézve azok közü téfzi ezt v Mós. XIV. 5. Másutt-is ugyan ezen Könyvben R. XII. 5. 22. és R. XV. 5.

A' Szarvasok' természetéről 's életéről különös jegyzések

22. az özzel együtt a' meg-enni való tiszta állatok' példájául nevezi. Más nemzetek-is mindenkor úgy tartották ezt: hanem elébb a' Görögök, azután az Arabok azt fogták reá, hogy mikor a' vénség miatt erejét és szeme' világát, száz ezteendő korában, vagy azután fogyni érzéné; a' Természet' indításából orrának eros fúvásával a' kigyókat lyukaiából ki-üzne vagy ki-szivná, és azokat meg-enné. Mellytől iizonyu belső égedelme 's szomjusága támadna, de még sem innék, tudván azt, hogy ha a' hideg viz a' kigyónak mérget belé rekefztené, a' miatt menten meg-kellene halnia. Azért mind addig tartóztatja az italtól magát, míg az a' mérég egész testét el-járja, és úgy ki-gozölög. Mellyel ofztán régi szórét le-vetkezi, szarvait-is el-verti, és egészén meg-ifjudik; erejét, izeme' világát meg-kapja. Ez a' Régiek előtt, a' mint emliti BOCHARTVS Hieroz. P. I. L. III. c. 17. p. 386. olyan bizonyosnak tartatott, hogy csak egyet se találunk, a' ki kérttségbe hozta-vólna; hanem hogy AELIANVS Hist. Anim. L. II. c. 9. ezt inkább téiben; SIMEON SETHI nyárban; ARISTOTELES H. A. L. IX. c. 5. Aprilisben írják lenni, a' mikor szégyelletekben, vagy az ARISTOTELES' tartása szerint, hogy fegyvere nem lévén el-ne fogattasék, vagy el-eytett szarvának febes helyeit a' legyektől inkább őrizhesse, a' szövevényes helyeken magát el-szokta rejteni és csak éjtszakánként jár-ki étele' keresésére is, hogy senkitől, míg újabb szarva kezd nőni, ne látta sék. E'ben az állapotban mondják, hogy nem vólna bátorságos meg-enni a' szarvasnak húsát. De ha gondofabban utánna járunk ennek a' historiának, egyet se találunk a' Régiek közül-is, a' ki ezt maga tapasztalásából írta-vólna: hanem bizonytalan eredetü költeményből mind csak egy-másból kellett által-irniok. Más-felől meg-bizonyosodott ma már, hogy a' szarvalok' Mathusálemi élete, mint a' Nagy Sándor' arany ölves szarvasának

száz esztendeje; a' Károly Császárénak, melyet *Sylvaneſtum*nál a' vadász - kutyák hálóba kerítették-vala, és a' nyakán lévő ölven ilyen irást találtak-vala: *Hoc me Caesar donavit*; és sokan *Julius Caesarra* magyarázták, 's több e-félék tiszta költemények. ARISTOTELES magais *H. A. L. VI. c. 29.* a' szarvakok' hofszu életét csak olyan hallomásnak tartja, melyből semmi bizonyost nem lehet meg-batározni. Sőt inkább, mind ő, mind a' Nagy VERVLAMIVS *Hist. V. et M. a. 3. n. 8.* a'ból, hogy a' szarvakok a' magok növéseket öt esztendő alatt egészen el-végezik; és hogy csak 8. hónapot viselnek méhekben, *Augustustól* fogva t. i. a' mikor párosodnak *Majurig* vagy *Juniurig*, úgy itél, hogy a' szarvakok' élete 15, 20. esztendőknél nem igen terjed többre: mások' tapasztalások szerint-is, az, leg-tovább 40. esztendők-nél többre. sohol sem ment. Meg-vetkezések-re, és szarvakok' el-vetésére-is nem kívántatik kigyó-étel, 's száz esztendő: mert az a' Termézet' rendeléséből, mint a' fáknak levelei, az ifju bikákon tavaszszal, a' véneken őszszel minden esztendőben meg-esik, annyi különbséggel, hogy mindenkor nagyobb-nagyobb és több-több águ szarvak nevededik hat esztendős korokig. Meg-jegyzélt érdemel, hogy ennek az egy állatnak van egészen tömött szarva, a' melly nem a' feje' tsontjából, mint egyéb állatoknak, hanem a' bőröböl növ-ki.

Meg-jegyzették a' szarvakokban a' Termézet vizsgálók azt-is: 1.) Hogy a' mint ezek a' szarvak eredetek szerint egészen kotsonyás nedvességből állanak, és a'ból keményednek-meg, az ő húfokból a' szerint fogy-ki a' kotsonyás rész, a' mint ezek meg-ujjúlnek és öregbednek; mellyel az ő húfok tovább-tovább mind szárazabb, láfabb, földesebb, nehezebb emészthető, és kevésbé tápláló lesz. 2.) Hogy mikor ősz-felé az ő szarvak egészen meg-nőtt és keményedett, és több tápláló nedvességet magába nem vehet, *augustus'* végével más-

más-felé fordulván az a' nedvelség, az ő telteket úgy fel-heviti, a' *Venus'* tüzet benne úgy fel-gyúlasztja, hogy attól rútol bögni, egészen meg-dühödni kezdenek, és minden ételről el-felejtkezvén a' tehen-izsarva'ok' fel-keresésére, mint a' kopók, azoknak nyomának szaglásán meg-indulván, egész három hetekig, mind így bojonganak, míg rendel néhány teheneket meg-fútosván, le-tseudefednek. Ez alatt az idő alatt azért a' bika-izsarva'oknak, kivált a' mellyek egyébként-is vének, nem csak hogy igen hitvány, hanem o'ly útálatos rosz szagu és ízü a' húfok, hogy akárhol-is asztalra vinni merő disznóság volna.

Húfoknak tulajdonsága.

A' nőstény vagy tehen-szarva'oknak húfa (minthogy rend szerint szarvok nintsen, ha szinte a' *JONSTON'* bizonyítása szerint *H. A. p. 58. Maximilianus* Tsászár illyent-is jegyzet-meg; *SCALIGER* maga látott-légyen-is, és a' régi *Poëták'* íráliban-is, sőt magában a' Sz. Írásban-is néhány helyeken szarvak tulajdonittasának-is a' szebb szóllás' mestersége szerint) a' bika-szarva'ok' húsánál mindenkor, még vénségekben-is, a' fajata'ok' idején-is jobb ízűnek és minden gyanuság kívül valónak tartott. Annyival-is inkább a' szarvas-bika' borjunak húfa, míg harmadik ez-tendőben szarva ki-nem bútt, és bújálkodni nem kezdett, semmi ki-fogást nem szenvedhet; és az ő hátulso két tzi-mere akár melly fejedelmi sultnek bé-illik.

A' régi *Medicusok* nem különböztetvén-meg a' szarva'ok' húsáról való itélet-tételben ezeket a' környül-állásokot, közönségesen rosz itélettel voltak róla. *GALENUS de Fac. A. L. III.* ezt az ökor-húshoz egyéb természetire nézve hasonlónak mondja: hanem a'ból, hogy a' vére kólta után egybe nem alufzik *ARISTOTELIS* szerint *H. A. L. II. c. 4.* annát-is hidegebbnek gondolja, 's következésképen egésztelenebbnek-is. *HIPPOCRATES L. II. de Diet.* azt jegyzi-meg róla, hogy a' vizelletet hajtja, de a' mellett nehéz eméltzhető, izartaz és a' ha-

son.

Fon bajoson által-verekehető eledel. Azon közben még-is, nem tudom mi okból, talán a' kigyó-ételre nézve, képtelen orvosi erőket tulajdonítottak a' Régiek, a' mint PLINIVS-ból L. XXVIII. c. 11, 12. láthatni, a' szarvasok' majd minden részeinek. Unom azokat a' babonás dolgokat meg-is említeni. Azt az egyet szó nélkül nem hagyhatom, mellyet ő maga tapasztalásából ír némelly Fő-Azfizonyokban, a' kik minden reggel szarvas-húst éven, hideg-lelésbe nem estek, el-akarván e'vel hitetni, hogy a' szarvas-hús hideg-lelés ellen, csak hogy egyetlen-egy sebbel esett-légyen-el, derekas *præservativa* légyen. Hogy eshessék-meg ez, holott az ő tulajdon ítéletek szerint, e', durva, kemény, nehéz emészthető, fekete sárral telyes eledel, mellytől, fokatskáig véle élve, refzketegessé, *melancholicus*sá léfzen az ember, következésképen a' negyed-napi hideg-lelésbe, melly ellen különösen ditsérték, fokkal bamarébb belé ejthetné őket, mint ki-menthetné, mások itéljék-meg. El-halgatom szánt-szándékkal azokat a' patikai szereket-is, mellyek ott a' szarvas-szarvból készittetnek. Ugy azt a' fokképen ditséretet érdemlő kotsonyát-is (*Geiatinam cornu cervi*) mellybe elébb a' szarvasnak minden *substantiáját* által-takarodni emlitém: tartván attól, ne hogy az ide-tova tett gyakor ki-tsapongáíffal az Olvasóknak unalmára legyek. Meg-kell vallani, hogy a' szarvasnak kotsonyája minden állatok felett tiszta és savanyuság nélkül való lévén, a' vérnek tsipőségből származható minden nyavalyákban, mint orvofság, fokat-is segíthet. De ugyan ez okból ételnek, kivált egészséges állapotban, felettébb alkalmatlan. Esmért, úgy mond, JULIVS ALEXANDRINVS ő olyan Fejedelmeket még-is, a' kik e're nézve annyok' hasából vágatták-ki a' szarvas-borjukat, a' melly az ő ítélete szerint, még *Apiciushoz* sem illő tsúf nyalánkság vala. Annnyival inkább tehát oktalan inyek vólt, a' kik a' szarvas-szarvuknak első ízörös jövésait

meg-

meg-koppalztváu és vízben, mint a' borju-lá-
bakat, meg-főzvéen, különös tsemegének talál-
ták. Vóltak oliyanok-is, kik a' szarvas-lábai-
Szarvas-nak tsontjai' velejét, (ámbar ez izére nézve-
db-velő. is nem meg-veteudő) hogy attól nákkik-is zar-
vasi könnyü lábok légyen, felette nagyra be-
tsulték. A' vala t. i. *Acb Uerről* a' költemény,
hogy ő a' leg-sebeffebb szarvasokat-is minden
vadász-háló és dárda nélkül, maga lábain ker-
getve el-toghatta, azért minthogy őtet *Chiron*
táj nélkül, szarvas-láb' velővel nevelte-vala-fel.

Terem az Északi *Polus*-felé *Norwegiá-*
Renn-*ban, Lapponiában, Sveciának, Muszta és Prus-*
thier vagy *fia* Országoknak végső helyeikben a' szarva-
Tarandus soknak különös neme., Ott *Rennhiet* Deákul
Eszaki *Cervus Tarandus, Rangifer* nevek van. Tes-
szarvasok a' mi szarvasainknál törpébbek, de iz-
mofabbak: a' fejek az ökör-főhez hasonlít: a'
szarvok mint a' dám-vadnak, fenn lapossan
ágazik, de sokkal magosabb; a' tehenek' szar-
va nem ágas: a' szőrök lombos, lakó, mikor
meg-vetkeznek olyan mint a' szamaroké: kör-
meik nagyon két-felé haadtak, középben ku-
pátok, körül kemény, éles karimával meg-
erősítették, mellyel a' jég módra egybe-fa-
gyott nagy hónap tetején bátron nyargalnak.
Eletek mint-egy tizen-két efszendőt tart. Ezek
az egyébként vad állatok, az erdőken tsor-
dánként legelnek: de könnyen meg-is szelidul-
nek, úgy hogy, egy jó gazdának háza körül
50, 60, 100, sőt több darabokból álló nyáját-
is lehet látni: de istállókba rekeszteni mago-
kat tellyesféggel nem szenvedik.

Sok-féle hasznokat vészik ezeknek a' la-
Hafznok kosok. A' tejetet, a' melly igen jó édes, ma-
sok-féle. gára-is iszszák, meg-óltva sajtnak-is tsinálják,
és a' savójával víz helyett élnek. *Hafokat* a'
mézár-székekben árulják, télre-is bé-tsinálják,
fel-fustelik; és kedves izü, bőven tápláló ele-
delnek mondják mind söve, mind süve. Kö-
verekkel vaj helyett élnek. *Verekből*, egyéb
hús-aprólékokkal együtt, mint mi a' difznok-
bul,

ból, kolbáltokat készítenek. Az agy-velőjeke-
 azon melegen, minden sütés és főzés nélkül é-
 szik, mint a' *Samojedi* és *Ostiaiki* Tatórok közt
 maga szemeivel látta PALLAS. A' belekből
 sódornak húrokat készítenek; az inakat a'
 húsból ki-vonván apró szájakra hasogatják,
 (a' melly könnyen meg-élik) és, mint a' len-
 ből, ruhákat szőnek. A' *tsontjait*at különb-
 különb-féle eszközöknek faragják és elztergál-
 ják. *Bőreik*ből magoknak köntőt, és minden-
 féle szijju fzerfzámokat készítenek; úgy hogy
 a' ganéjokon kívül semmi egyéb rész belőlük
 ki-vető nintsen. Sőt a' gyomrokat-is a' ben-
 ne lévő *materiával* együtt fel-futelve, *Ibijejo*
 név alatt nyersen meg-élik.

Nevezetes halznokat vészik ezeknek a'
 szarvasoknak a' szánkázásban-is. Meg-hámoz-
 ván ugyan-is a' szarvas-bikákat, az az: holmi
 a'hoz készült hámot az első lábaikon elől és
 hátul a' derekához urkolyán, 's a'ból hofzizu
 szijjakat eresztvén hátra a' hátulsó lábok kö-
 zött, holmi tsólnak forma szánnak eleioe fog-
 ják: mellybe bé-ülvén a' szánkázni akaró sze-
 mélly, és hogy ki ne eshelsék, magát oda-is
 kötven, bal-kezével a' szarvok' tövére kötött
 gyepiót hordozza, jobb-kezével pedig egy pál-
 tzával, hogy fel-ne fordúljon, a' izánat igaz-
 gatja; és így a' fagyos hónap tetején olly le-
 belséggel vitetik, hogy 20, 30. mért-földet-is
 egy nap el-haladhat.

A' szar-
 va/ökon-
 való szán-
 kázás.

Próbálták ezeket néhány izben *Sueciának*
 és *Prussziának* belső engedelmes részeiben-is, A' mel-
 épen olyan gondviselés alatt, mint a' végső gebb bel-
 hideg tartományokban élnek, nevelni és szapo- lyeken nem
 matani; de mind hamar el-veztek; annyival-is elbetnek.
 inkább nem szaporodhattak. A' farkafok ezek-
 nek a' szarvasoknak nagy ellenségei; de tsak
 oroszva: mert igen vigyázó állatok, és ha
 élzre vehetik, szaladással magokat könnyen
 meg-mentik. Lásd Ph. St. MULLER *Voljt. Na-
 tur. Syst.* LINNAEI T. I. p. 397.

A' Szarvasok közti számláltatik a' *Jabor*, *Belénd* vagy *Bedeng*-is, *D. Aices*, Németül *Eiendthier*, az az: szegény vagy nyomorult vad-állat, mivelhogy ez nyavalya-töréssel sokszor gyötörődik. *OLAVS MAGNVS*, a' mint ennek leírásából ki-tettzik, *Hijt. Gent. Septen. L. XVII. c. 9, 10.* ezt nevezi *Rangifer*nek. Málutt-is a' Régiek' írásiban sok helyeken mind a' kettő egy állatért véterik. Kétség kívül, hogy együvé hasonlítva a' kettőt nem láthattá-volt, mint maga *MÜLLER*, a' ki mind a' kettőt együtt látta, húsaikból-is ett mind a' ke tőnek azon egy afztalnál. Azért ő ezt amattól éppen különböző állatnak tartja, 's az *Elndi*ert formájáról p. 381. így írja le: *Formájára* nézve a' szarvashoz hasonlít; de jóval nagyobb: a' feje keskeny, holzszukó: a' fulei igen holzszak: az orra a' szája körül öfzve heryzódik: felső ajaka nagy, vastag, az alsónál sokkal alább nyúlik: a' nyaka, mint az ökörnek vastag, rövid, fellyül mint a' lónak rövid serénye; alól mint a' ketskének, kis szakállá van: a' szőre barna szín, mint a' ferte éles: a' szarvai mint a' banak durvák, magossan széllyel állók, sok águak, mintha egyegy nagy afzizu tsere-fa' ágak volnának; az ágai mind ki-felé izolgnak, 's külső oldalokon élesek: a' farka rövid: a' hátulsó látai az elsőknél magosabbak. *Hazájok* ezeknek is az Északi hidegebb végső tartományok. a' hol a' rengetegebb puszta helyeken teregenként járnak: télben avarral, és a' fák' mohával 's ágaikkal élnek: a' nyir-fát, mellyből álanak többnyire az erdők azokon az Északi részeken, különösen szeretik: jó úszók, és igen sebefs futók, hogy ha egyszer a' farkatök előtt meg szaladtak, a' fagyos hó' tetején, egy nap 50. mért-földet-is el-szaladnak. A' *Tehe*nek szarvok nints: párosodnak *Augustus*nak vége-felé; két három borjak-is léiznek a' mellyek az annyokat mindenutt nyomban követik. *Muzku* Országban sok helyeken a' vad-állat

A' Belénd
mitsodis
forma?

bazájok
a' végső
Észak.

a' Tehe-
nek jutik.

dísz-kertekben-is tartatnak. *Frantzia* Országban-is 1752-ben egyet ugyan nagyot sokáig tartottak. Van a' híre, hogy itt Erdélyben is a' Gyergyói havatokon ezen folyó *Seculum*-nak elein, míg a' nagy fenyves erdőket a' szél le-nem rontotta, e'féle állatok láttattak-vólna, 's némellyek *Bedengnek*, mások *Vad-bialnak* nevezték. A' *bujok*, kivált sulve, igen jó izü; de kemény, szijjas, 's nem minden gyomor bír véle. A' *Muzika* Urak igen szeretik jó *Burgundiai* borral vagy erős ferral el-nyomtatva, A' *szorók*, *matrátzok*, *nyergék*, *székek*' töltésére fordittatik. *Szarvok* és *körmök*-is ez előtt nyavalya-törés ellen a' Patikákban tartattak. *Borók*, mint nálunk a' bialoké, azon végekre szolgál. *OLAVS MAGNVS* a' helyebb említettéli *Iszánkázált*-is ezen állatokra vilízi. De hogy az a' *Tarandus* szarvatokon légyen, másunna világos.

Égész tsont *körmök*-re nézve, az eddig leírt négy-lábu állatok' sorába tartoznak a' *Lovak*, *Szamarok*, *Tevék*-is. Es ámbár köztiünk utolsó szükségen kívül ezeknek hűfaival senki nem él: de, minthogy más *Nemzetek*' históriájában az étkek közt ezek is gyakran megfordulnak; nem léfzen illetlen egy két szóval, ezeknek természetüi tulajdonságaikról-is értekezünk. A' *Nomades*, az az; bujdosó páíztor *Tatárokról* vagy *Scythákról*, talán éppen a' mi *Eleinkről* írja *PAVSANIAS* L. I. p. m. 36. (a' kiket ő *Sarmatáknak*; *VIRGILIUS* *Bisaltáknak*, *Gelonoknak* nevez) hogy azok a' sok lovakat nem tsak hadi szükségre tartják; hanem hogy azokból az isteneknek-is áldozzanak, ételt-is készítsenek magoknak. Bizonyítja ez utolsót hiteles Írókból *ALDROVANDVS*-is L. I. de *Quadrup.* p. 98. hogy t. i. azok a' *Scythá* *Tatárok* a' lovakból vért eresztvén, azt magára-is ifszák, köléffel-is észik, a' hűfokat-is észik fél-nyerléu. Es hogy az ő Királyaik, mikor a' népnek eleséget olíztanak, 40. embernek egy lovat vagy egy tehent adnak: a' mellyet

azok meg-ölvén, a' belét a' derekafabb emberek vészik-el magoknak: és a' tüznél annyira meg-melegítvén, hogy a' ganéj róla le-hulljon, úgy, meg-törölve, magok közt fel-ofszták: nem csak, hanem a' 'siros újjaikat vagy a' fákát-is, mellyekkel a' ganéjt le-törölték, kedvesen szopogatják. A' ló-fejét pedig az elébbvalók' a'ztalaira úgy szokták fel-tenni, mint másutt a' vad-disznó' fejét. A' régi *Moscoviták*, *Vanulalások*, *Danusok*, *Svecusok*, *Norwegusok*, *Islandusok* között-is szokott eledel volt hajdon a' ló-hús; kivált míg a' Keresztyén Vallásra a' Pogányságból által nem jöttek.

A' *Snorro Sturleson*' *Norwegiai Chronica*-jából említi *VNZER der Arzt B. III. p. 177.* hogy azok az Északi Nemzetek, az ő *Odin* nevű Isteneknek minden éltendőben egy bizonyos Innep-napon, a' Királyok' és főebb emberek' jelen-létében egy szép nagy lovat áldoznak-valamég, mellynek vérével a' népet meg-hintvén, a' húsát az áldozat' végben-menetele után a' Királlyal együtt közönséges helyen meg-ették, fel-vendégeskedtek. Minekutánna pedig a' Keresztyén *Missionariusok* oda-is fel-hatván, közülök fokakat meg-térítettek-vólna, azoktól el-tiltották a' ló-húsnak meg-ételét, mint a' mellyel a' Pogány Istennek szoktak áldozni; úgy hogy attól fogva a' ló-húsnak meg-nem-étele köztök a' Keresztyéneket a' Pogányoktól meg-külömböztető jel vala; 's történt, hogy *Islandiában* egy *Hucquin* nevű jó Király, bevén a' Keresztyén Hitet, midőn a' nevezett alkalmatossággal a' néppel künn ebédelne, és a' ló-húsból enni nem akarna, se annak levéből hörpölni; kevésbe múlt-el, hogy a' nép meg-nem ölte, míg a' Gróf *Sigurd*' közbe vetésére ajakait a' főtt ló-húshoz kelle értetnie. *Sveciában*-is egy *Ignon* nevű Keresztyénné lett Királyt, ezért székéből le-vetének, és egy más atyafját tévék Királynak helyébe, a' ki mind a' lóval való áldozatot véghez vivé, mind annak húsából közönséges helyen évék, annak

annak meg-bizonyítására, hogy ő a' Keresztyén Hirnek eliene mondott. Innen midőn *Isidori*, a' ki Németek' Apostolának tartatik, tudósította-vólna III. *Gergely* Pápát a' ról, hogy azokon a' helyeken vólnának olyan emberek, a' kik a' vad és szelid lovak' húsát meg-ennek; keményen meg-tiltá, hogy azt többé meg-ne engedje; hanem szorós penitentiákkal igyekezze őket attól el-fogni. A' melly parantsolatot azután egy hozzája írt levelében *Zacharias* Pápa-is meg-újított; el-tiltván egyszer'smind a' Németektől a' nyúl-húsnak meg-ételét-is. És attól fogva a' Keresztyének a' ló-húsnak meg-nem ételéből magoknak lelki-esméretet tsináltak: a' Pogányok pedig régi szokások mellett maradtak. *Ásiában*-is sok népek eleitől fogva a' ló-hússal, mint mások az ökor-hússal úgy éttek. A' *Persátnál* a' lovak egészen sulve a' Királyok' asztalára-is vitettek, a' mint *HERODORVS*-ból I. I. láthatni. A' kik között, úgy a' *Muszokt*, *Tatárokt*, sőt közelebb az *Olofokt* kö-ött-is, ma sem igen utálatos eledel a' ló-hús. A' *Magyar Országi* pusztákon lakó tsikósoknál is a' jó kövér *Tsiko-bus* nem esméretlen eledel, *Vagynak*; a' kik ezt a' jó borju-húsnál-is előbb b' tsulik. Egyébként a' maga természetében a' ló-hús szíjjas, kemény, toplós, kedvetlen édesenyvel felette teli van, mellyet sok sóval, vagy salétrommal-is nehezen lehet belőle kivenni. Meg-főzik azért előbb erős sós vízben sokáig, míg tajtékja leünni nem kezd, (a' melly a' ló-húsból szörnnyü sok): azután meg-abárolván, magok' tettefészek szerezst vagy megsutik, vagy leves ételnek készítik.

Tsikó-hús

A' ló-húsnak természet.

A' jól tartott *iszu Szamár' húsát* *ORIBASIVS* *Collect.* L. II. c. 28. mindjárt a' szarvas-hús után téfzi. *HIPPOCRATES* L. II. de *Vit.* rat. így szól e' ről: *Afininae per album secedunt, sed puliorum magis.* az az: A' szamár-hús a' belekben könnyen átal-mégyen, de a' Izamár-tsikóké még-is könnyebben. Mellyet ugyan ő máfutt a' hűtök' ditséretéül téfzen-fel. *GALENVS*

A' Szamár - hús jobbnak tartatik.

de Alim. Fac. L. I. c. 2. az Alexandriabéliéket a'ról jegyzi meg, hogy szamár-húft ennének, és attól éléfánt-rühvel bajlódának: a honnan L. III. c. 1. a' házi szamár-húsról, ki vált ha vén, igen mostobán itél: *Ajininae sunt pessimi succi, inamabiles, insuaves, stomachum laedentes, et eas comedunt homines, et animo, et corpore asini.* A' szamár-hús, úgy mond, igen rozz nedvelségü, izetlen-buzetlen, a' gyomrot meg-rontja, és csak olyan emberek élnek véle, a' kik mind elméjekre, mind testekre nézve szamarok. Másként tettett ez a' Persák' ingyének, a' kiknél a' szamár a' Királyi asztal' készületei közti számláltatott **ATHENAEVS**nál L. IV. c. 10. V. Károly Császár' idejében a' Spanyolok le irtóztak ettől. **JONSTON** H. A. L. I. c. 2.

Mások ezt a' Vad-Szamarokra magyarázzák. A' mellyekről írja **XENOPHON** L. I. de Exped. Cyri, hogy **Cyrus** az Arabiai nagy pusztákon utazván, hofzias kergetés által elfogott erdei szamarok' húsával élt-légyen, a' melly a' szarvas-húshoz egyébként hasonló; de anhá-is gyengébb és poronyóbb volt. A' szelid szamár-tsikó' húft, **Maecenas**; a' mint fel-jegyzette **PLINIVS** L. VIII. c. 43. a' vad-szamaroknál-is inkább szereti-va. De kevesen találtattak, a' kik e'ben **Maecenast** követék volna: *post eum interit uultorius saporis,* az ő holtával úgy-mond, ennek az íznek-is becsülete oda lett. Mások, a' mint írja ugyan ő c. 44. a' **Lalijio**kat az az: a' vad szamár-tsikókat, nem csak a' házi szamár-hús, hanem minden-húfok felett becsülték: *Onagri in Pbrugia et Laconia praecipui: pullis eorum, ceu praestantibus sapore Africa gloriatur, quos Lalisiones appellant.* Mi volt a' Régieknél a' **Lalijio**, bővebben ki magyarázza **MARTIALIS** L. XIII. Epig. 97.

Cum tener est onager, solaque Lalijio matre Pasquitur: hoc infans, sed breve nomen habet,

A' Samariai nagy éhségről iratik II. KIR. VI. 25. midon a' Syriabéliektől meg-szállva tartának, hogy egy szamár-fő 80. ezüst sikluson el-köly. E'bol a' szörnyü drágaságból, és hogy a' Sidóknak mint kérot nem rágó és nem haladt körmű állatot a' szamárt azon kívül sem lett-vólna a' MOSES' Törvénye szerint szabad meg-enni; azt hozzák-ki némellyek, hogy ezen, valami Chomer nevu száraz mértéket, nem szamárt, a' melly-is Chamornak neveztetik, kellene érteni: minthog azon kívül-is, a' mint írja LVCIANVS, az ő idejében, egy egész szamárt 25. 30. drachmán meg-lehetett venni. De jól jegyzi-meg BOCHARTVS Hieroz. P. I L. II. c. 13. p. 189. hogy e' szükségtelen és erőltetett újjítás. Mert ha a' Chamoron Chomert kellene érteni, miért tették-vólna így: egy Chomer-főt? de fel-is kellett-vólna tenni, hogy búza vagy árpa volt-é az a' Chomer mérték. Így pedig olyan nagy drágaságot épen nem jelenthetett-vólna. Nem-is hallatlan a' szamár-főnek drágasága a' kulso historiákban-is. Artaxerxesről írja PLVTARCHVS, hogy Mediában a' Cadusius-oknál ő-is úgy meg-szukült-volt (ut ajini caput vix drachmis sexaginta venale esset) hogy egy szamár-főt alig lehetett hatvan drachmán meg-venni. A' MOSES' Törvényében igaz hogy a' házi szelid szamár a' meg-tiltott eledelék közt van; de a' szükség a' törvényt sokszor meg rontotta. Muhammed-is a' házi szamárt, a' maga követőitől el-tiltotta; sőt a' vad-szamárt-is, minekutánna meg-szelídített: vadon pedig mind ő, mind az előtte éltek azt igen betses eledelnek tartották. Cosroës Perfa Királyról említi Simocattából BOCHARTVS, hogy fogságban lévő attyának Hormisdának (onagrorum membra praecipua) a' vad-szamárnak nevezetesebb részeit a' több Királyi eleségek közt küldötte. A' melly a' LVCIANVS rattása szerint az ő tzombjok vala. Az Olofzok előtt a' házi szamaroknak-is ma jó betsületek van. A' boeburnak-is az Északi Nemzetek szamárt

izoktak-*vala* áldozni, mint ezt láthatni CALLIMACHVSból *in Fragm. a Benzeio collectis num.* CLXXXVII. és CLEMENS ALEXANDRINVSból *in Aibort. ad Gentes.* a' hol ő a' fordítás szerint így szól:

Phoebus Hyperboreis, a fino placatur in oris.
Ismét:

Phoebum maclati caedes deletat a felli.

El-élnének a' szamarok és lovak rend szerint mint-egy 40. esztendeig; de az emberek' nyomorgatók miatt 20. esztendőt-is ritkán haladhatnak-meg. Egy Arabs a' BOCHARTVS meg-jegyzése szerint, egy szamárt 40. esztendeig tartott.

Lovak'
Szamarok'
élete.

Özvérek'
bukása.

Az Özvérek hosszabb életüek VERVLAMIVS l. c. n. 7. és valamint formájokra, úgy húfokra nézve-is, mind a' kettőnek természetből részesültek.

Tevék'
élete.
Húfok' ter-
mézete.

A' tevéknek rendes élete 50. esztendő; de gyakran százta-is ki-terjed. *id. ibidem n. 6.* Húfokat egy-átaljában rosznak mondja GALENVS *Lib. III. de Alim. Fac. c. 1.* minthogy felette szijjas, száraz és meleg természetü. Muhammed, akarván e' részben-is maga követőinek kedveket keresni, azért-is hogy azokban a' Déli meleg tartományokban a' tevék, mint nálunk a' lovak legnagyobb bővségben találhatnak-*vala*; azért-is hogy a' kereskedésben, hadi *expeditio*okban mindentűt magokkal vivén azokat, akár mikor könnyen szert tehetnek-*vala* reá, a' teve-hús' ételt, minthogy a' MOSTES Törvényeiben a' 'Sidóktól ezt-is nevezet szerint el-tiltotta-*vala* az Isten) ő nevezet szerint fel-szabadította. A' honnan a' teve a' Déli és Nap-keleti tartományokban ma is közönséges eledel. A' 'Sidók pedig, a' kik egyéb tekintetekre nézve elein a' Muhammed' vallását fokban bé-vették-*vala*, e'ben felette meg-botránkozván, régi vallásokra többnyire visszafra állának. Mint ezt CONSTANTINVS *Imperator Lib. de Admin. Imp. c. 17.* a *Theophanes Chronicájából* ki-jegyzette.

A' Muhammedanusok' észik.

§. CL.

Az Őz-bús a' vad-ketske' húshoz egyebekben leg-közelebb vét, hanem hogy annál nedvesebb és szijjafabb. A' szarvas-húsnál mindazáltal puhább: innen a' gyengébb gyomru és fokát űlő Embereknek egészségesebb-is.

Az Őzek rettenetes érzékeny és félénk állatok. Innen az ő képekben így panaszolódik MARTIALIS Lib. XIII. Epigr. 94.

*Dente timetur aper; defendunt cornua cervum,
Imbellis damae, quid, nisi praeda fumus?*

Az az:

Vad-kant éles foga; szarvast örzi szarva.

Mi nyomorúlt őzek tétettünk prédára.

A' melly természeti eleven érzékenységekre nézve az ő egész testek könnyen mozdúlható inakkal és *musculusokkal* vagy húsos részekkel ruháztatott-fel; 's minden egyéb vadak között, a' nyúlön kívül, leg-szárazabb és poronyóbb lévén, leg-hamarébb-is meg-rothad. Ez az oka, hogy az őz mindenkor a' könnyebb emészthető eledelék közé számláltatott. A' ízájnak-is, kivált a' míg ifju és levefetske, (mert hizása fo ha nints) nem kevésbé tesszik, mint a' fellyebb annyira meg-ditsért örü-hús. Venségére másként az őz-is igen el-foványodik, meg-izetlenül, föld-természetet vált; mellyel a' fekete sárt, vagy *melancholiút*-is, a' bőven és gyakran évökben nagyon szaporítja.

Az Őz-bús' kedvessege honnan vagyjon?

A' pén őz keveset ér.

A' Dám-vad (*Cervus Dama* N. Dám-hirscb) a' mint neve 's formája-is mutatja, az őz és szarvas közt van. A' testek tehen formát mutat: hanem a fejek kitsiny, és a' lábaik mint a' szarvasnak hozszak. Egész magófságok mint-egy 3. lábnyi. A' szarvok' teteje harmadik esztendejekben meg-lapofsúl, és úgy széllyel ágazik. Húsa-is mind a' kettőnek tulajdonsá-

A' Dám-vad' bú-jainak természetete.

latni bol
szeretik.

életek.

giból részesult : és így a' szarvasnál gyengébb, poronyóbb : az öznél szijjafabb, 's 's. rofabb. Az Észak-felé való hidegebb aért nem szenvedheti : a' Német és Frantzia Orzági mértékletesebb eget pedig különösen szereti. Itt Erdélyben-is néhány Úri vadaskertekben már jól meg-szaporodtak : de sokolt-is igen sokra nem mehettek, jóllehet a' szarvasok' módja szerint, kilentz hólnapi viselőiségek után, többnyire minden esztendőben, hol egyet, hol kettőt borjuznak ; de többnyire el-halnak a' borjaik. Az erdős, árnyékos helyeken örömeosebbs múlatnak, mint a' mező-földen : fák' mohával, bajával, füvel, szénával élnek. Tartéletek közel húsz esztendőt. *Portugáliában*, Spanyol Országban majd szarvas nagyságra nevednek, úgy hogy 300.400. fontot nyomók-ig találtattak köztök. *Guineában* és a' *Hollentottok'* Országában aprók mint a' kerskék, és mint a' juhok néhány százonként együtt legelődnek. MULLER l. c. p. 400.

§. CLI.

A' Nyúl-süldő nyóltz hólnapu koráig, kivált télben, a' mikorra meg-is szokott hízu, nem tsak gyenge és kedves ízű : hanem könnyű emésztetű-is, és jó vért tsinál. De a' vén nyúlnak húsa kemény, szijjas, száraz és föld természetű : vér-is hasonló völik belőle. A' szalonnával való meg-szegelés és a' fü-szerszám, mind főve, mind sülve fokot igazít rajta. A' Régiek, nem tudom mi okból, azt-is el-hitették-völt magokkal, hogy a' nyúl-hús hét napokig széppé tenné az évőt : a' honnan MARTIALIS L. V. *Epigr.* 30. a' dísztelen ábrázatu Gelliával így jádzik:

*Si quando leporem mittis, mihi, Gellia, dicis,
Formosus septem, Marce! diebus, eris.*

Si

*Si non derides, si verum, lux mea, narras;
Edisti nunquam, Gellia, tu, leporem.*

Jó Gellia nekem ha nyulat küldöttél,
Hét nap ettől szép lész' Marce! így izentél.
Oh kedves Gelliám! ha nem fillentettél;

Te magad még nyúl-húst tám soha nem ettél. Némellyek úgy is okoskodnak; minthogy a' nyúl igen félénk állat, a' félénkség a' *melancholicus* vértől vagyon: tehát a' nyúl-hús az Embert is *melancholicussá* teszi. De ha a' félénkségből lehetne így itélni, a' szarvas, őz, juh-húst is e' vádtól alig menthetnék-meg; mert ezek is elég félénk állatok. Különös megjegyzést érdemel a' nyúl-húsban az a' vékony tsipős só, mellyel bőre és hája, ha egy éjtszaka eleven testre kötőd, azt ki-sebesíti. Ez által a' húsa is a' vizelletet erőssen üzi; a' testet, egyéb húsok felett melegíti és szárazítja. Innen a' *phlegmaticus*, has-menő és kövér Embereknek orvolság gyanánt lehet. A' hegyeken és erdőkön lakó nyúl a' tós uádas helyen termetteknél fokkal elébb-való.

Az Ürgének, Házi vagy Tengeri-nyúlnak húsa az Erdeinél nedvesebb, puhább, édesebb és bővebben táplál: a' homnan fokak előtt kedvesebb-is. De, mint a' malatz-hús, ez is igen nyálos és hideg természetű; vért is hasonlót csinál.

A' Nyúl-húsnak természetéről nem egyaránt értettek a' régi Medicusok. Némellyek hidegnek és száraznak; mások melegnek és száraznak tartották. Ezek, a' magok itéletét veszik a' benne lévő éles, tsipős, tűz természetű fok sóból; és hogy az el-hült erőtlen véneken, 's *phlegmaticus* ifjakon a' nyúl-hús' étel tapasztalhatóképen segít; a' forró száraz természetűeknek pedig nagyon ellenére vagyon.

A' Nyúl-
húsnak
természete
disputál-
tatik.

meleg
természete

Ama-

Amazok ismét *hideg természetét* a'ból akarják ki-hozni, hogy félénk állat, a' melly félénkség benne a' hidegségtől volna, nem különben mint az orofzlányban a' bátorság a' melegségtől. Vérenek viz természetü vékonysága, édes íze, 's egybe nem aluvása-i ezt mutatná: mert a' vér, a' mint tudva van, a' húsánál magában mindenkor melegebb: azért a' nyúl' húsának-is a' vérinél hidegebbnek kell lenni: 's ezt tanítaná annak konyhai készülete-is, melly szerint a' bors, h. g. yma, fokhagyma, ruta. fekete gyapár (*origanum*) a' nyúl-húsának régi szokott fűszerfűszerei. Ezek így lévén, és minden kétség kívül tétetett száraz természete-is hozzá járulván, úgy tartják, hogy a' nyúl-húst az egészségebb étkek közé tellyességgel nem lehetne számlálni. Nevezetesen hogy ez a' *melancholikus*, vagy fekete sáros vérenek, és epe-sárnak gyűjtésére igen közel való eszköz volna. Ilyen értelemben volt a' nyúl-húsról maga a nagy HIPPOCRATES de *Vit. rat. Lib. II.* GALENUS de *Fac. Alim. Lib. III.* és SIMEON SETHI, a' ki az előtte élt Görög Orvosok' ítéletét, summáson így téfzi-ki: „ A' nyúl-hús azoknak, a' kik a' „ magok testét szárazságtól kívánják igen „ halznos: azoknak pedig, a' kiknek puhább, „ szárazabb *temperamentumok* van, nem annyira „ jó: mert vastag és *melancholikus* vért szerez: „ a' hafat tartóztatja: a' vizelletet hajtja: ha „ jól meg-emésztődött jól táplál: de a' májban és lépben meg-dugul: a' tudóket sérti „ és álmodlanságot okoz. „ E'féle gondolatok vitték-va-la talám a' régi *Britannusok*-at-is a'ra, hogy, a' mint C. JULIUS CAESAR de *B. G. Lib. V. c. 12.* rólok meg jegyzette, a' nyúl-húst meg-köszolni sem tartották szabadnak. A' 'Sidóktól-is ámbár a' nyúl kérőt rágna; de minthogy újjas lábai volnának, el-tiltotta-va ezt maga az Isten III. Mos. XI. 6. Úgy *Muhammed*-is a' Törököktől.

Epen ellenkező értelemben valának a' nyúl-
 hús' természetéről a' régi Romaiak. CATO Cen- A' régi
 sorius, a' kit K. Sz. előtt a' 148-dik esztendő táj-Romaiak
 ra télnék, a' mint az ő életében említi PLV-a' nyúl-
 TARCHVS, egy könyvet írt-va a' maga fiá-búsi igen
 hoz (de tuenda salutudine et salubri victus ra-nagyra be-
 none) a' jó egészség' meg-tartásáról és az tsüitek.
 egészséges életnek módjáról, mellyet ő a' maga
 házában követett: mellyben magát a' Görög
 Medicusoknak egészen ellene-tette; (kapdani
 kezdvén már e'kor rajtok a' Romai Nép-is,
 a' melly mind eddig e'féle mester-emberék nél-
 kül élt-va) és a' többi közt, az önnön maga'
 és háza-népe' példájával igyekezi véle el-hi-
 tetni, hogy azok nélkül a' Romai Nép ezu-
 tán is el-élhet; mivel ő a' Kerti-veteményekkel,
 vetze, vad-gatamb, és nyúl-hússal, (mellyet kön-
 nyű emésztheto, és betegeknek-is bátron adha-
 tó ételnek mond) magát háza-népével egye-
 temben jó erőben és egészségben meg-tartot-
 ta. Ezt az egyet ugyan-tsak meg-jegyzette ő
 is a' nyúlban, hogy álmosná tenné az embert. almofsd
 Réginék-is kellett lenni ennek a' nyúl-hús a- t-szi az
 ránt való kedves gustusnak a Romaiak közt: évót.
 mert a' vadas- kerteket közönségesen, (Lepo-
 raria) nyúl-tartó helyeknek hívták; a' melly Lepora-
 raria mutat, hogy leg-elébb-is a' nyúlakat kez- ria nyúlas
 dették-volt ölzve-gyűjteni, és a' kertekben kertek leg-
 szaporítani. Mennyire betsülték pedig ennek regibbek.
 ízét, meg-mondja MARTIALIS Lib. XIII. Epigr.
 92.

Inter quadrupedes, gloria (mattya) prima lepus. leg-ked-
 a' régi iratokban inkább ez a' ízó tétetik; veszebb gu-
 mattya: a' mellyet ATHENAEVS Lib. XIV. p. stult e'ben
 245. a' régi Görögöknél s Romaiaknál-is an- találtak.
 nyit tenni mond, mint nálunk a' Tremeze, az
 az: közönségesen minden kedves izü jó étel.
 PLINIUS Lib. XXVIII. c. 19. közelebb való
 okául ezt téfzi annak a' nagy kedveltségnek:
 Vulgus et gratiam corpori per 7. dies concilia- azon nagy
 se (arbitratur) frivolo quidem joco, cui tamen kedvelsége
 aliquis debeat subesse causa. Hogy t. i. a' köz- nek oka,
 nép

nép úgy tartja, hogy hét napig a' nyúl-hús széppé teuné az embert: a' melly köztök jól lehet tréfa volt, de lenni kell a'ban valami valóságnak-is. Ezt így hívén, könnyen lehet képzelni a' mái szokás szerint-is, hogy kapott köztök a' nyúl-hús olyan betsületre.

Tudakozzák a' Természet' dolgaiban jártafabbak: mi lehetne valósággal az a' nyúlban, a' mitől meg-szépülhetne valaki? Némellyek a' nyúlnak véreben, a' melly vékony, és minden állatok' vére-nél GALENVS' szerint édesebb, szeppéte-ne az em-ber miből úgy mondunak, tudva lévő dolog az, hogy a' gondyl-ák? szép szín a' vékony, édes, pirosk vérnek bőv-ségétől, és a' bor' színéig-való ki-terjedés-től vagyon: a' rút, durva, fekete, komor ábrázat ellenben, a' vérnek vastag, enyves, fekete sár forma természetétől léfizen; melly miatt az, tsak a' belső tágaifabb erekben folydogal, és kevés, reit *Spiritusok*at-is tsinál, és így vidám kedvet sem szerezhethet. A' nyúl-hús tehát, ezek szerint, az ember' vére-t-is a' fekete sártól, *melancholuitól* meg-tisztítván, 's a' telteben friss, vékony vért szerezvén, szépiténé-meg egy ideig az évöt.

PHILOSTRATVS in *Imagihus* a' szeretetet Venus nyúlakat vadászva festi-le, minthogy ez az állat *Venus* Isten-Astszony előtt leg-kellemete-rette a' sebb vala, Innen a' Régiek a' nyúlból szere-nyulakat? lennek gerjesztésére, a' mint PLINIVS-is l. c. fel-jegyzette, számtalan orvofságokat vagy inkább varásáfokat-is kéfízitettek. Ugy tartják, vala t. i. minthogy a' nyúl minden állatok felett annyira *venereus* volna, hogy a' DEMOCRITVS' régi meg-jegyzése szerint *Geoponic. l. IV. c. 19.* mind a' bakja, mind a' nőstényo egy-aránt nemzene, fogadna, szulne; sőt hogy azok magoktól-is meg-vifelöfednének, még peherma-dig olyan szaporasággal, hogy midőn azon phroditus egy időben egy rendbéli fiakat szoptatnák, oknak tar-más már szörösödve, más mezítelenen az ő taltak. hasokba meg-vólna: tehát az ő húsok máfo-

kat-is olyan *venereussá* tenne. Melly nagyon ki-terjedett vélekedés volt pedig a' Régiek között ez a' nyúlakról, ki-tettzik fok biteles régi Iróaból; úgy mint HERODOTVSból L. III. c. 108: ARISTOTELESből *de Gener. Anim.* L. VI. c. 33: M. VARROból *de R. R.* L. III. c. 12: PLINIUSból L. VIII. c. 5: ATHENAEVSból L. IX. p. 400: AELIANVSból *de Anim.* L. XIII. c. 12: OPIANVSból *de Venat. in fine Lib.* III. E're az éktelen bújaságra nézve gondolják fokan, hogy az Isten-is meg-tiltotta-vólna a' nyulat, mint fok rosz erkölcsöknek nevezetes példáját, a' 'Sidóktól; és hogy midőn, (a' mint azt egybe-szedte a' már fokszor ditsérettel említett CASTELLANVS *de Esu Carn.* L. III. c. 5.) a' 'Sidó nyelven minden egyéb állatoknak nevek, a' mint szóllanak az oskolákban, *masculinum* genusban adatott, az egy nyúl *Arnebet*nek, *in genere feminino* neveztetett. Mellyből a' Rabbínusok azt hozták-ki, hogy a' nyulak mind *hermaphroditusok* vólnának. De mind ezek az újjabbaknak gondofabb vizsgálódásokkal másképen tettettek ki. Melly szerint ma nyilván van, hogy a' nyulak közt, mint egyéb álatok közt, légyenek különösen mind bakok, mind nőitények; és hogy esztendőben kétfizernél többször, úgy mint tavafizsal és őlfizsal, nem hjadzanak; téiben pedig viselős nyulak tohol fém találatnak. Ugyan csak akár-mint Jett-légyen ez: úgy bitték a' Régiek, hogy a' nyul maga annyira *venereus* lévén, e' részben húsával-is segíthetné a' véle élöket: azt pedig látjuk, hogy a' Izerelem, jó kedv, egy ideig Izép színbe öltözteti az embereket. Alexander Severus Imperatorról, a' ki igen szép ember volt, írja LAMPRIDVS, hogy a' nyul-húst különösen szerette; és egy vatsorjáról sem lehetett annak ki-maradni: a' honnan egy Poéta illyen verietskéket irt néki:

*Pulcrum quod vides esse nostrum Regem,
Quem Syrum jus detulit propago,*

Ve-

Miért tiltatott a' nyúl-hus a' 'Sidóktól.

nem hermaphroditusok. és csak kétfizernél hjadzanak egy esztendőben.

hogy tebetik Izéppé az évot?

*Venatus facit, et lepus comejus,
Ex quo continuum capit leporem.*

A' melly jádzó szavait a' Poétának sokkal elméfebb Görög verfekkal tzáfolta-meg maga az *Imperator*.

Ezek szerint tehát, ha ugyan-tsak hinniünk kell, hogy légyen a' nyúl-húspan valami szépséget okozó ero: azt mi-is a' Poétával inkább a' gyakor vadászásnak tulajdoníthatjuk, mint sem különöten a' nyúl-húsnak; mint-hogy az e'féle apró állatok' vadászatja, minden gond és fáradság nélkül, tréfás mulatságok közt mégyen-véghez: a' jó kedv pedig, és erőltetés nélkül való *Commotio* meg-izinesíti, meg-frisíti az embereket: vagy pedig hogy a' melly asztalokon a' nyúl-hús gyakran megfordult, egyéb jó-féle eledelék-is bőven vitettek azokra és a' vendégek jól lakván és poharozván, vigan töltve azok körül idejeket, szép ízembe öltözhettenek. Lehet hogy a' szóknek *lepores* nyulak; és *lepores* nyújas beizédek, feltserélése-is nevelteennek a' vélekedésnek erejét.

Az ifju nyulak ditsere'et; a' vének gyaláztatot erdemelnek.

Különös jegyzet a' nyulak körül.

Idejeket hogy esmerhetni meg?

Mit kellelsék tehát a' Görög *Medikusok*-nak és Romai Uraknak egy-mással ennyire való ellenkezésében a' nyúl-húsról maga valóságban tartani, rövideden meg-mondom: A' Romaiak' ditséretét inkább a' három 's nyóltz hólnapok közt lévő ifjabb kövér nyulakra; a' Görögök' óltsárlását a' vén, sovány nyulakra valósággal-is reá lehet érteni. A' honnan a' vén nyúl és vén lúd, köz-mondásban, ifju ördögök' eledelének-is neveztetik. PLINIUSBÓL olvassuk L. XXIX. c. 20. hogy ha a' nyúlat meg-süketitenék, minthogy a' félénkség miatt, ide 's tovább fülelvén, enni-is alig mér, meg-híznék. VARRO *de R. R. L.* III. c. 12. n. 4. 's AELIANVS *H. A. L.* XIII. c. 12. ismét a'ra tanítanak-meg, hogy leheffen a' nyúlnak esztendeit meg-esmérni: *Nusse potes*, így mondanak, *ex foraminibus naturae, quae sine dubio aliis alio habet plura; tot igitur bubet annos, quot foramina, ubi excrementa ejcit.*

Egész

Egész életét a' nyúlnak, mint-egy hat ezredőnek írja VERVLAMIVS L. c. n. 15. Ha a' májok 's belek métejes, a' húfok sem meg-enni való.

Az Ūrgék (*Cuniculi*, N. *Kanichen*) Spanyol Országoknak, különösen Iberiának, a' hol a' Az Ūrgék Celták laktak, szokott majorsági. A' honnan vagy ten- ezt hívja CATVLLVS Epig. 40. 12. *Celtiberium* geri-nyü- *cuniculofum*, ūrgés Celtiberiának. A' hol egy-lak nehol szer, a' mint fel-jegyzette PLINIVS L. VIII. igen el- c. 29. annyira szaporodtak-va, hogy a' vá-szaporod- ros' alyát keresztul-kosul ásván, azt izinte el-tak, süllyeltették. Így jártak-va ezekkel a' Balearidesek-is (ma Majorca és Minorca szigetek' lakoli) a' hová a' szomizéd szigetből az előtt nem sokkal csak egy párt, hímet és nőstényt vittenek-va-által, a' mellyrol hirtelen úgy el-szaporodának, hogy Augustus Tsáfzártól fegyveres hadi népet kényszerítettének kérni ezek ellen. STRABO L. III. p. m. 304. Sok terem Hollandiában s Angliában-is a' fővenyes dombokban, a' hol mint az egerek lyukat tsinálván magoknak, szép meleg időkben a' körül-való mezokre mint a' juhok seregként kiszélednek. Egyébként a' hideget nem szenvedhetik, 's e're nézve Észak felé ritkaságul csak a' házakban tartatnak. A' meleg Déli tartományokban pedig e' Világnak minden részeiben igen nagy bövséggel önként szaporodnak. Kérdezőskednek a' Természet' bűvári egy-mástól, ha vallyon ezek az ūrgék, a' más-féle nyúlakkal egy nemzetségből valóok légyenek-é? A' halonlatofság' igaz hogy fok köztök; de vagyon állhatatos külömbségek-is: Egy-félek- mert a' más-féle nyúlaknak mind fekete a' sze-é a' mezel nek; ezeknek kék, sárga, zöld: azoknak a' nyúlakkal? fülek szőrös; ezeknek kopasz. Próbálta BvFFON egész szorgalmatofsággal azt-is, hogy e' két-féle nyúlakat egybe-párosíthatná; de épen nem lehetett. Az a' rend kívül való bűjaság- mikben kik- is, mellyet a' Régiek' vélekedése szerint elébb lömböz- a' más-féle nyúlakról el-beizéllertünk, ezekre nek?

III. Durak.

K

néz-

nézve igazabb: mert, a' mint MÜLLERBŐL *L. c.* p. 324. olvassuk, egy pár urge kevés elszendők alatt ezerekből álló coloniát csinálhat. GRAVMANN írja *Diaet. Wochenblatt* 1782. p. 226. hogy egy elszendő el-folyása alatt egy különös szigetben egyetlen-egy párból 6000. urge szaporodott. Hogy eshetsék ez? képzelhetni. Mert, úgy mond, ez az állat télben nyárban minden 30. napban egytízzer szadzik; az ifjabbak többnyire hármot; az idősebbek egytízzer nyóltzat-is. A' fiak már öt hónapu korokban hatonlóképen szaporítanak. A' szaporodásból pedig ritkán vész-el; minthogy a' míg jól meg-nem erősödtek, a' lyukakból ki-nem jönnek. Lakásokra nézve-is a' két-féle nyúlak között nagy a' különbség: mert a' más-féle nyúlak a' hideg helységeket szeretik, és azokban igen nagyot nonek; a' meleg tartományokban pedig, mint Olosz és Spanyol Országokban. fellette aprón maradnak; a' Déli melegebb Országokban pedig tellyesféggel meg-nem éhetnek: az Űrgék vagy Tengeri-nyúlak ellenben a' hideget nem szenvedhetik, a' meleget pedig különösen szeretik. Húfokban-is nagyon kitetűző a' különbség: mert az Űrgéknek húsa fejeér, kövér, a' más-féle nyúlakénál bővebben tápláló, könnyebben emészthető: mellyre nézve a' Svecusok, Belgák, Spanyolok, Anglusok ezt igen kedves sültnek tartják; és kivált az Anglusok, a' mezei nyúlnál jóval többre betsülik. Némeltyek izére nézve a' kövér tyúk-húshoz hasonlítják. PLINIVS *L. VIII. c. 55.* a' szopó, vagy annyok' hasából ki-vágott urge-fiakat (*Laurices*) a' beleket-is ki-nem vetve, a' leg-kedvesebb tsemegék kö-i téfzi. De szükség tudni, hogy mind ezek a' ditsérettek csak a' mezei ifju Űrgékre tartoznak, és hogy az egészségre nézve, akár mint tartás az Anglusok, az erdei nyúlak ezeknél-is jóval

A' házak-elébb-valók. A' Házi-Űrgéknek rossz szagjokban nevelve van, 's midőn a' házi meg-rekedt, nedves árkedtekrofsz ben beverve nevedednek, üraltatos, izetlen,

tse.

tsemert okozó, lágy hűtök léfzen. Nénellyek úgy hiszik, hogy ezek néha a' patkányokkal is bakzódának, és azért volna néhol kurta fülek; de nem bizonyos. Hihetőbb, hogy az ilyen kurta fulu ürgek különös *species*ből valók.

Találtaknak Német Országban havasos részeiben *Tyrolisban*, *Helvetiában*, *Sabaudiában*, 's másutt-is az ürgekhez forinájokra 's nagyságokra majd hasonló állatok. Németül *Mürmelthier*, Deákul *Marmotta*, *Montanella*, *Mus alpinus* a' nevek; Magyarúl *Havasi murrogó nagy Egernek* mondhatjuk. A' fejek mint a' nyulnak kerek; de poszább: a' fülek rövid, kerek, izörös: a' szemek ki-ül: a' fogaik alól, mint az egernek elé-nyúlnak: az orrok bajuzos: a' szörök verhenyő, nagy, éles, tömött; a' hátokon barna, a' lábaikon sárga: a' farkok egy tenyényi hoszizu, nem annyira szörös: az első lábaik öt éles körmökkel készultek; mellyekkel a' földbe mély lyukakat vájnak, a' hová esős időkben és éjtizukára együtt el-búvznak, és reggel a' Nap' feljöveteleivel játzodozva *murrogással* (mellyről-is el-neveztetnek) ki-jönek; egyébkor, ha megijednek vagy meg-haragusznak, nagyon fikóltanak. Járhatnak mint a' medvék két lábón is, az elsőkel mint a' mókus szájokhoz vivén az eledeit. Az erdön férgekkel, sáskákkal, gyökerekkel, fűvekkel, gyümölsökkel élnek; meg-fzelidítve pedig a' házaknál, a' mit elejekbe vetnek, mindent meg-észnek; a' házi portékákat-is, ha hozzá férnek, mint az egerek, el-rágják. *September*' végivel a' földbe előre el-készült lyukakba lokan együtt télre el-rejteznek; mélterségesen bé-tsinálván magokra a' lyuk' száját, hogy az emberek rájuk ne akadjanak. De nyárban a' vadászok a' hóból ki-érő jó hoszizu veszfzövel meg-jegyevén az ó lyukok' száját, télben Karátson-felé őket könnyen fel-keresik és ki-áfsák, mellyre is fel-nem serkennek. Így, mint a' malatzoknak, véreket vészik, forró vízzel szép fejéren

Havasi murrogó nagy eger, Marmotta vagy Mürmelthier.

meg-mejjetzik; és vagy meg-sütik, vagy fekete lévre meg-fozik, vagy meg sózva fel-füstelik; 's kivált a' paraztoknak igen kedves eledelek. De, a' mint huoknak nehéz szagjából, és feletrébb-való légy kövérségekuól éizre vehetni, az egélséggel nem igen jól egyeznek; a' gyomrot el-rontják; a' vért takonnyal el-töltik. Közünk tudomra esméretlen állatok. Az Olofzok, ládákbán hordozván, mint a' ritka állatot, néha itt-is mutogatják.

Hörtsök.

A' Hörtsök, (Lengyelül *Strezek*, Németül *Hamiler*, Deákul *Mus Cricetus*) a' Marmottához nagyon hasonlít. BRISON Strasburgi Marmelthiernek hívja, a' hol igen sok terem, és *Kornferkel* a' nevek; minthogy a' két posájokban sok búzát el-hordanak. Ennek-is húsát meg-ehetőnek mondja MÜLLER *Natur. Syst.* I. I. p. 345. III. Mós XI. 5. ugyan a' tisztátalan és meg-nem ehető állatok közt nevezetik. De azok a' törvények minket ma nem annyira köteleznek, hogy ha kinek szája' ize hozza, ezt-is meg-ne költöthassa. Elég tiszta eledellel él.

Görény.

A' Görény, (*Mustela*, *Martes domestica*, N. *Haus-murder*) nálunk-is a' rakás-kövek és fák alatt, kivált az itállók' padláinai alatt sok helyt lakik és szaporodik; 's onnan a' tyúkok' és galambak' uló helyeit 's fészkeiket éjtszakának idején, tolvaj módra fel-keresvén, nagy prédálásokat téizen. Ennek-is, (jóllehet az utolján lévő hójagban útdlatos büdös nedvességet vífel, mellyel, ha meg-fogják az egész helységeit el-undokitja) a' húsát, mint tiszta eledellel élő állatnak, meg ehetőnek írja MÜLLER I. c. p. 269. SEBIZIVS de *Fac. Alim.* L. III. p. m. 712. ezt maga látásából-is bizonyítja: *Vidimus domestica Martes captas, in culinae usum suiffe vocatas, et cum appetitu deglutitas.* A' ganéjoknak muskotály szagjok van, 's innen némelly Patikákban a' gyanta sültelőszerék közé elegyítettik. Ugyan csak nem a' hú-

húokért 's ganéjckért üldözik oket annyira az emberek, hanem a' kártékonyságokért és a' borokért, melyekből nálunk-is a' falusi Száfszok iokan szép suvegeket, karmantyukat, palást és mente-prém-eket készítenek.

E'ből a' tanításból valók volna'nak a' szép *Kövi és Eraei Nejték*-is. De hogy ezeknek hufokkal élének, sohol nem ólva'stam. Borök pedig fokkal betselebb; kivált a' mellyek a' fényves erökben laknak. A' bükkös erökön lakók, mellyek *Nogyoró-Nejték* mondatnak, valamivel köbbek, sejtőbb, gyérbb és tartótabb szörök lévén, nem annyira betsul'tetnek. A' torkok' alya azoknak sárga, ezeknek sejtér.

Ezek közé számlálja, hogy múltólág illessem, *Muslela* név alatt LINNAEVS a' *Nuztotok* és *Menyetekek*-is. A' nuztotoknak hazájok az Északi tartományokban *Lapponia*, *China*, *Tartaria*; de a' leg-tzebbek tsak *Siberiában* teremnek, és többnyire tsak a' *Muszka Udvar'* számára fogatnak. A' honnan a' Török Tsáfszárnak, 's másuvá a' Királyoknak, Fejedelmeknek és hatalmosabb nagy Uraknak, mint igen drága ajándékok széllyel küldöz'tetnek. Egy egész fekete nuzt-börből kéizult ködmön vagy *Kastin*, úgy mond MULLER l. c. p. 273. *Muszka Országban*-is öt, söt tiz ezer *Rubelre* betsul'tetik. Ezeket különösen hívják *Deákul Muslela Zibellina*, *Muszkaül Zobel*, Németül *Zobel-W:sejt*. Nagyságok olyan mint egy kis matskának: a' sejték elöl és a' füleknél, 's torkokon sárga; egyéb testek sejtét-verhenyo; a' hátok fekete. Vagynak egészen feketék-is, ki arany, ki ezult módra fénylő ízör-hegyekkel elegyedve: a' szörök hofszu 's lágy mint a' sejtém, 's az ilyenek leg-drágábbak. Meg-is szelidittethetnek a' nuztotok mint a' mókulok; de a' szagjok igen kedvetlen. Egerekkel, mókufokkal, 's szárnyas állatok' hufáival 's tojásáival élnek. Vagynak egészen sejtér nuztotok vagy menyétek-is, *Mus-*

tela Erminea, Armelina, Németül *Hermelin-Wiesel*. Így nevezettek Armeniáról, a' hol ezek leg-bővebben mondatnak teremni. Láttatnak e'félék nálunk-is néhol a' régi gyepük közt, Fejér Menyének hívják: földi lyukakban laknak. De rend szerint való házjok ezeknek-is az Északi Polus' környékei; a' hol halakkal, madarakkal, tojásokkal, egerekkel, denevérekkel, kigyókkal, erdei gombákkal táplálódnak. Ott a' mi közönséges menyétünk-nél kevéssel nagyobbak. A' szájon ezek-is utálatos bűdösséget bocsátanak-ki. Minél szebb fényes, hó-színű a' szorók, a' farkok hegye pedig feketébb; annál betesebb a' bőrök: minthogy többnyire sárgás-fejérek, vagy föltofok szoktak lenni; a' farkok' hegye sem mindeniknek fekete. Vagynak a' Német Országi erdőkben barna, verhenyő szőrű menyétek-is, a' melyek télre meg-fejérednek. Sok helyt a' parasztok meg-szelidítve a' házokban matska helyett tartják; minthogy testeknek kartsúsága, és vigyázó virgontz terénysége miatt az egeret fel-keresésére és el-fogására a' matskáknál alkalmatosabbak. Hollandiában, Angliában a' tövenyes halmokból az ürgéket vadásztatják-ki vélek, bé-kötvén a' szájakat, hogy a' lyukakban meg-ne ehesék azokat. Hogy a' menyétek a' füleken fogadnának, és a' szájon szülnének, régi hazug költemény. A' melly, hihetőképén, a'ból eredett-volt, hogy igen kicsiny fiakat szülnék, és azokat szájonban egy helyről más helyre gyakran hordozzák. A' *Hermelin*eknek szép fehér borókból, fekete farkok' hegyivel meg-tzifrázva, leg-kényesebb mente és palást-bérléseket készítenek. Hüföket-is a' Mexicobéliek meg-éfszik, a' kik a' kigyókat-is (fejeiket 's farkokat el-vágva) és a' patkányokat, 's güzüket-is meg-szokták enni. Régen az agy-velejek, tüdőjek, májok, orvolságul másfutt-is adatott.

A' *Mókus* (*Sciurus vulgaris*, N. Eichorn)
Mókus egéiz Európában esméretes állatotska. A' fe-
 nyő

nyő és tsere-erdőkön és a' füzölőkben, a' dió és mogyoró-fák között szereti lakni; mint-hogy azoknak gyümöltseivel él, 's télre-is a' fák' odvaiban ezekből tsinál magának *provisiot*. Ennek-is *Sveciában*, *Norwegiában* a' parafztok nagyon szeretik a' húsát. Nálunk inkább mulatság' kedvéért fogják és izeliditik meg, a' majmoknál-is d'fzelebb játszozásáért. Vagyon más füzürke füzürü ilyen forma havasi nagy eger-is, *Sciurus glis*, N. *Mause-Eichorn*, melyet a' mi havas alatt lakó Szek'ly atyánkfiai a' másiktól *Evet*, vagy *Pele* nével különböztetnek. Ez amannál derékban testesebb: a' feje és fái kissebbek: az orra bajuszos: a' posája nagyobb: a' bukkó: erdőkön fák' odvaiban lakik. Mikor őzfzel a' bik-makkon meg-hízott, fok helyyeken, 's köztünk-is a' havas alatt lakó szegényeknek kedves eledel, kívánt ha puskákkal, vagy, hajító-fákkal, a' fák' ágairól ejthetik-le, nagyon kapnak rajta. Szép fehér, gyenge, kövér, édes húsa van; némellyek a' gyenge tsirke-húshoz, vagy a' tengeri nyúlhoz hasonlítják; az egészségre-is, mint tizta eledellel élő, 's nem-is rozsz szagu állat, a' házi ürgénél e'ebb-való. Télre a' fák' gyökerei közt mélyen bé-fürt lyukakba sereggestol el-búvnak, és egész *Majusig* egy-más hátán ott alusznak: a' mikor az álon által még-jobban-is meg-híznak *MARTIALISNAK L. XIII. Epigr. 59.* ezen verse szerint:

Tota mihi d'atur byems, et pingvior illo

Tempore sum, quo me nil, nisi somnus alit.

Ezek lehettek azok a' Myxok és *Sciurusok* közt lévő közp nemü erdei egerék, melyekről emlékezik *GALENVS Lib. III. de Fac. Alim. c. 1.* hogy O ofz Országban 's másiutt-is fok tartományokban, az emberek meg érzik. Kissebb *Marmotáknak*-is monohatnád őket.

A' *Güzük* (*Güres-Rutti*, N. *Raze*) két-félék: *Erdeiek* és *Háziak* (meg-külömbözterve ama nagy ki-ülő, verefs szemü, kopasz tulu és farku malombéli nagy egértől, *Mure Mus-*

Evet

vagy
Pele.

Güzük.

culo L.). Testeknek hoizlasága hat, hét újni; a farkoké más-fél a'kora: a' szörök barna. Az Erdei Güzüket nevezi PLINIVS I. VIII. c. 97. *semifera animalia*, félig vad-állatoknak, és azt írja rólok, hogy ezek az erdőken különös társaságban élnek, úgy hogy ha a' más, patakka vagy hegygyel meg-otzlott erdőköl valók oda átal-mennek, azokkal keményen meg-satáznak; a' bik-makktól leg-inkább meg-hiznak, és a' reves tör'sökök tövei alá télre magoknak fok makktot egybe-gyűjtenek.

Ezekből mindazáltal 's egyebeköl-is a' miket a' Régiek' irásiban a' güzüköl látunk, nehéz meg-határozni, a' köztünk esméretes erdei egerek közöl mellyik lett-légyen az a' Régiek előtt annyira fel-kapott híres *Glis*. BUFFON a' maga tudós természeteti Historiájában a' *Glis*öl így ír: „Ez az erdei egerek közt leg-nagyobb: a' mókusnál ugyan minden testére nézve kisebb: a' szöre a' hátán szurkés-fekete, ezöl szinü szörököl elegy, az első réizei fejekek, imitt-amott sárgávak elegy: a' lajusz fekete, két újni hoizlu: a' nyelve benn vastag, kívül a' végén széles, vékony: mind a' bakjának, mind a' nőstényének tiz-tiz rsete van, mellyeknek négye a' mejjén, hata a' hasán van: fogai hűz számból állanak, 's azok közt az alsó állán elől kettő elé-nyúló, hoizszu, a' mellett két-felöl mint a' lovokban, üreks helyek vagynak, bátrébb négy-négy záp-fogok van. Télben minden étel nélkül álomban töltik idejeket; egyébkör az erdőken laknak a' fák' odvaiban, magoknak fa-mohából jó száraz 'észker kézfítvén, minthogy a' nedveségtöl nagyon irtóznak, 's a' miatt a' földre ritkán-is szállanak-le, 's keveset-is ifznak: bik-makkal, mogyoróval, getztenyével, 's egyéb fák' gyümöltseivel élnek; de ha megkapják, a' madár-fiakat-is meg-észik. Megszelidíteni öket, mint a' mókusokat tellyeség-

„ séggel nem lehet ; magokat terényen védel-
 „ mezik , síkóltanak , és eros harapásokat téíz-
 „ nek. A' közép Izerün mérséklett áru tar-
 „ tományokat Izeretik ; de sem a' *Steciai* és
 „ *Lappontui* hideget , sem a' Déltre eső nagyobb
 „ meleget nem szenvedhetik : tavaszszal páro-
 „ sodnak 's nyárban négyet fűdzanak. A'
 „ nestek , vad-matskák nagy ellenségei. „ Tar-
 tsuk-meg , hogy ez a' le-írás a' mi *Evetekre*
 olly tökéletesen rá illik , hogy a' ki valaha
 e'féléket látott , minden kétség kívül el-hihe-
 ti , hogy azok a' régi kedves tsemege guzúk-is
 nem egyebek voltak , hanem a' mit ma a' Szék-
 kelyek *Pelének* vagy *Evetnek* hívnak , mellyek-
 ről mi-is elébb szóllánk ; és hogy azokat meg-
 enni ma sem épen ollyan útálatofság mint so-
 kan a val a' Izegény Székelyeket tsűfolják.
 Ezeket a' güzüket *Fulvius Hirpinus'* találma-
 nyából a' Romai gazdag Urak a' vadas-keretek-
 ben különös helyeken , (*in Glirariis*) nagy
 számmal tartatják , és tserép hordókban makkal ,
 dióval , gesztcnyével , gondoson hizlaltatják-
 vala ; mellyeknek módját láthatni *VARROBAN*
de R. R. L. III. c. 15. Ezeknek meg-ételében
 annyira ment-va , a' minden-féle nyalánsá-
 gokban buborékoló Romai Uraságoknak telhe-
 tetlensége , hogy a' mint írja *PLINIVS Lib.*
XXXVI. c. 1. végtére *Marcus Scaurus Princeps*
 (*Jenatus*) törvénnyel kényszerített meg-til-
 tani , hogy senki vatsorára a' güzüket , vala-
 mint az idegen Országai madarokat , kélzíteni
 ne mérészelné. Igen gyenge , lúgy , édes ; de
 hamar el-senyvedő kövérségü husát mondják
 lenni : melly miatt a' gyomorban hirtelen meg-
 senyvedvén , útálatofságot szerez. Hibáztak
 tehát , a' kik a' házi-güzüket-is a' Régiek' é-
 telei közé ízámlálták ; meg-tsalattatván azok-
 nak ezekkel egyező nevektől. A' *Jamaica* és
Martinica szigetben lakók az e'féle egereket-is ,
 feleket és farkokat el-vetvén , kedves cledelnek
 tartják az *VNZER'* bizonyítáfa szerint , *der*
Arzt B. III. p. 179.

Régen a'
 Romaiak-
 nál nagy
 betsben
 valának.

Tartan k ízéllyel Európában, itt Erdélyben-is néhol, a' bázakban ritkaságul hoimi urge forma *Tengeri* vagy *Indiai malatzo*kat-is, mellyeknek Deákul *Mus porcellus*, *Cavia porcellus* LINNAEVSNA, *Lepus Brazilienfis*; Németül *Meersch-Weinchen*, *Meer-jerkel* a' nevek. Nálunk, minthogy ide a' tengereen a' Nap-nyügeti Indiáról, Guineából és *brasiléből*, a' hol *Tupeti* vagy *Tbabiti*; a' Frantziáknát *Porcelet*

Tengeri és *Indes* a' nevek, hozattattak, *tengerietnek* vagy *E-* vagy *Indiaiaknak* neveztertek. Lábaik rövi-gyiptomi dek, újjakok, mint az urgének: az orrok ol-malatzok lyan mint a' diiznoknak: a' felső ajakok mint *mi formák?* a' nyúlnak fel-hafadt, bajuzos: lágy szörök; rövid izmos derekok, nyakok és íjek van: a' fülek kurta, széles, kerek, kívül kopaliz: a' izemek, körül forgó, nagy, fekete: izsnek töbnyire feier vagy farkó: röhögnek mint a' diiznok: kerti veteményeket. gyumöltsöket *terméfsze-* éznek: mint a' matskák nyalogatva ísznak, *tek.* és gyakran mosdanak: egy-mással szunteleu befzeilgetnek: sebessen futk.roznak: könnyen engedik magokat meg-is fogatni; egyéb.ént a' ízegeletekben el-rejtik magokat: mikor a' bakja aluzik, a' nőstény vigyáz; azután a' nőstény aluván a' bakja vigyáz: két vagy négy malatzok van, mellyek ki-nyilt izemekkel és szörösen születtetvén, 12. óra múlva széllyel futkároznak ele éget keresni: az anyák mint a' tyúkok kotyogva hívják az ételre fiaikat: tizta ételt és italt, tejet vagy vizet ízeretnek. Húfokat különös jó ízünek mondják,

Húfok di-
tséretik.

a' *Lampeir*hoz majd hasonlónak, vagy a' jó verő-malatz és tyúk húsból elegyedettnek: forró vízzel meg-mejjelzve, és mint a' malatzot meg-sütve, leg-jobbnak tartják. Kövér nedves húfok van. A' Frantziák erőssen ízeretik.

A' *Kutyák*-is hozy hajdon az elede'ek' A' *Kutya*-rendiben vóltanak, bizonyítják HIPPOCRATES-*kustjovall*nek fok szavai: midőn *Lib. de Morb. Inter* a' ja HIPPO-lép-dagadással nyavalygóknak a' nagy kutyá-CRATES. val való élést; *de Superjoctar.* a' magzat fogadás-

dásra erősen vágyakozó meddo afzizonyoknak kutya-kölykök' húsát jóvalja; de *Vict. rat. L. II.* pedig így ír: *Cuninae caefaciunt et exficant, et robur afferunt, non tamen per album secedunt: catulinae vero humentant et album dejiciunt.* GALENVS *L. II. de Fac. Alim.*

c. 1. kételkedve hozza-elé: *Quid loquar de canibus? quos et ipsos juvenes ac pingves, et potissimum cum fuerint castrati, apud quasdam gentes frequentissime mandunt.* az az: Mit mondjak a' kutyaokról? a' melyeket mig ifjak és kövérek, kivált ha meg-vóltanak herélve, némely nemzetek gyakran meg-észnek. A régi Romaiakról maga írja PLINIVS *Lib. XXIX. c. 4* hogy ők a' téjen élő kutya-kölyköket annyira kedves ételnek tartották, hogy azt az Istenek' engesztelésére-is fordítanak. Az *Aditialis* vagy Papi nagy vendégsegekben, a' mint PLAVTVS-is in *Sarurione* meg-jegyzette, a' kutya-kölykök nevezetejek valának. A' régi Görögökről épen hasonlót említ ATHENAEVSNÁL *L. VII. p. 282.* Ananius Poëta. A' *Ibraxok*ról is ugyan azt írja SEXTVS EMPIRICVS *L. III. c. 24.*

GALENVS
kettősegején
szóllt róla.

Tapasztalták az utazók, hogy *Africanak* fok réizeiben a' kövér kuvaszok ma-is nagyon szokott eledelek. *Angolában*, a' melly *Africában* alsó *Aebiopidnak* szélesén ki-terjedő tartománya, a' Szeretsenck a' meg-hízalt kutyaikat a' piatzi közönséges mélszár-ízékekben vágják, és annyira betsülik, a' mint írja VNZER der *Arzt B. V. p. 177.* hogy egy nagy kövér kutyaért 22. rabot-is érte adnak, a' közép szentüeket-is egy rabbal, a' melly köztök tiz aranyra betsülterik, jó szível fel-tserélik. *Groentlandiában*, és más helyeken az *Északi Polus* körül, mind nyersen, mind a' hó alatt meg-fagyva, (mellyel az izek kedvesebb léfzen) mind a' szelen meg-szárasztva a' kutya'

A' régi
Romaiak
előtt nagy
betsben
vóltak a'
kutya-köly
kök.

A' ricá-
ban ma-is
észik.

húsaival fokon élnek. ZUCKERT *Mat. Alim. p. 97.* KOOK *Anglus* Kapitány-is a' maga tengeri utazásában új *Zeelandiának* *Kebeinomasu* nevű ta. szigetéről jegyzette-meg, hogy ott az embe-

Groen-
landiában
is gyakor-

rek,

rek, a' magok eledelére a' kutyákat mondva táplálják. *Uj Hollandiáról*-is azt írja PALLAS, hogy annak lakosai-is a' díznó, ló, kutya és matska-húst különösen szeretik. Mátutt is az ellenségtől meg-fzálott várakban szukségnek idején gyakran elé-fordult eledelék voltak ezek. A' nagy kutyák' húsát taknyosnak, enyvesnek, gyomrot terhelonek mondja ORIBASIVS *Lib. II. Collect. c. 28.* de a' kölykök' húsában semmi ki-vető tulajdonságot nem kap. PLENCK *Bromatol. p. 205.* a' kutya-húsjól így ír: *Caro canina digestu facuis, subulcis, parum nutritus.* hogy a' könnyu emészthető, édes kedvű, kevésé tápláló. Mellyel a' *Canaria* szigeteknek lakosai, a' *China* és *Canada* béliek ma-is rend szerint élnek.

Húfok'
terméjze-
se.

A Róka-
húst-is
őzszel
jokan sze-
retik.

A' Róka' húsát a' kutya-hússal egy rend-be téfzi ATHENAEVSNAI az e ébb em'ített helyen ANANIUS. GALEVS *L. de Atten. Diet.* a' mint írja, ő maga ugyan ezt nem kóstolta; de a' Görög vadászok' beszéde szerint a' nyúl-hústól nem sokat különbözni tartja; kivált őzszel, mikor a' szöllön meg-hiztak. *Afiában, Görög és Olosz Országokban,* a' mint ugyan ő mondja, sokan élnek véle. A' Sarmatik és a' Frantzis parasztok a' PLENCK' bizonyítá-sa szerint *l. c.* ezt ma-is jó izuen ézik mind főve mind sülvé.

A' mats-
ka-bus dr-
talmas.

A' Matska-hús kövéren, minekutánna 15. napokig téli időben a' hideg folyó vizekben meg-áztatták, hogy a' vére egészen kitisztuljon, a' Spanyolok a' nyúl-húshoz hasonlítják. De mások kemény, szárazító, mérges gőzzel undokított *matéria*nak tartják, melly a' matskákban az emberekre nézve fokszor veszedelmesnek tapasztaltatott. *Nun diu est,* így ír MATTHIOLVS *Comm. in Diosc. Lib. XVII. c. 25. quod in quodam Monachorum coenobio uniuersa periit familia, propter assiduam felium contubernium, quorum ingens ibi copia reperiebatur.* AVENZOAR, mint próbált dolgot úgy téfzi-fel, hogy a' matskákknak szagja, a'

rüdöknek, és az egéiz testnek nedvességeit meg-emészti. ARISTOTELES Siciiliában és Olotz Országban a' matskáknek marását mérgesnek mondja lenni. Hogy lehetne azért azoknek húsa-is egészséges, holott magok olly mérges és veszedelmes gózt bocsátanak, nehéz meg-érteni.

A' nagy Medve (*Ursus Arctos magnus, capitatus. N. Bier*) Norwegiában, Russiában, Kamtschadatiában szokott eledel. Itt Erdélyben is a' havafok közt lakó vadász emberek sokan ditsérik; kivált az ifjabbikat, mikor őszfel kövérek. Télre-is fok helyt bé-sózva és fel-fufltelve el-tézik. A' sódorait különösen betsulik. De mások, a' kiknek jobb szíjok' ize van, holmi kedvetlen szagot, és toplós légysígot érezvén a' medve-húsban, azt utálják. Ez-is mint a' ló-hús erős sózást kíván, melly miatt a' gyomornak annál-is alkalmatlanabb. A' vén medvének húsa pedig épen utálatos szagu, 's meg-emészthetetlen: 's ha mi nedvességet ki-tsikorhatna-is az el-éhezett gyomor belole, a', taknyos, tisztátalan, durva, fekete sárral tellyes volna. Vagynak a' kik a' fiatal medvéknek húsát télben elein, mikor két héti mély aluvások alatt rend kívül meg-híznak, a' hideg erre ki-tézik, és attól annyira meg-puhulni mondják, hogy ha igy, vízzel jól ki-mosva, kerti kömény-virágból, fa-hajból, szeg-füből készult fű-ízér-zámmal bőven meg-hintve, nyárfon meg-sutik, igen derekas sültnek állatják. A' talpainak, kivált a' két első lábának gombás húzában-is némelyek olly kedves édes ízt találtak, hogy az az Uri asztalakra-is fel-vinni nem kételkedtek; minthogy ez a' fok nyalogatás és kemény gyakorlás közben a' fűkségtelen nedvességtől legjobban meg-tisztult.

A' Medve, (*animal omnivorum*) mindent egybe-évo fene-vad. És valamig csak vegetabileket, fűvet, gyökeret, zabot, török-buzát, almát, körtvélyt, diót, makkot, lépes-mézet

A' Medve-hús az Északi végső tartományokban szokott eledel.

Termé-
szere.

zet, (mellyet annyira szeret, hogy ezért a' magocs fákra-is gyakran fel-mász, hogy valami hafadékban é'félét kaphasson) 's hangyát, rákot é'zik; addig a' húsának sints igen kedvetlen ízaga. De mikor osztán közép idejében, az é'lo-állatok' prédálására, és a' dög-ételre kapott, mindenikre nézve el-szenvedhetetlen léfzen a' húsa. Különös természet a' medvékben, hogy ezek nem nyalogatva vagy fürtyölve íznak, mint egyéb állatok: hanem a' vizet-is, mint a' húst úgy harapdofsák. A' lótól természet szerint irtóznak: a' juhokat ö'be fogva elevenen el-hordják; a' szarvasokat és vad-kanokat-is lesből el-fogják: a' bikákkal egyenesen szembe állanak; és magokat hanyott a' földre vetvén, mikor a bika fel-akarja ö'klelni, két első lábokkal a' szarvait által-ölelik, és a' torkokat ki-rágják. Mondják azt-is, hogy a' holt embert útálnák, 's ha valakit lefekuve találának, hóltnak gondolván, nem bántanak; de a' próba nagyon kétséges. Az orrok felette érzékeny, mellyért ha valaki hozzá ér, szörnyen meg haragudznak: mellyből azokra nézve, a' kik a' hatalmasokat sérteni bátorzkodnak, köz-mondásá lett: *Ne tentes najum urji*. A' fejek más állatoké felett gyenge: azért azt leg-inkább-is féltvén az ütéstől, szüntelen ide 's tova hajtogatják. Meg-is szelidíthetnek el-annyira, hogy kerekbe állva a' útból vizet mertenek; a' házakba ö'llel fákát és 'sákokat hordottanak, szekerek' eleibe is fogatva, terhet húztanak: a' musikára tántzoltanak, *complementiroztanak*, 's a' t. Mikor párosodnak, a'kor mindenk ellen kegyetlenek. A' párosodás után a' nőstények el-búvnak és 30. napok el-telve, mint a' kis egér olyan apró, mezítelen és vak kölyköket szülnék, burokba vastagon bé-burkolva; mellyből fok nyalogatás által fejtik-ki őket az anyyok. A' honnan vette-vólt eredetét az a' régi költemény, 'hogy a' medve csak egy darab húst szül-

ízülne, és a' nyelvével formálná-ki ofztán annak részeit.

Vagynak köztök tiszta feketék, szürkék, verhenyok. Arabiában STRABO sárgákat-is jegyzett-meg. Rusziában, 's különösen Islandiában tiszta sejérek-is bőven találtnak; a' mellyek többire a' jegeken laknak, és ha'akkal élnek. Nagyságokra, 's vadságokra nézve-is fok külömbség van köztök. Vagynak aprók-is, a' mellyek különösen Kövi vagy Hangyász-Medvéknek mondatnak, minthogy inkább csak hangyákkal és gyümöltsökkel élnek. Vagynak e'félel Ameriában minden fark nélkül való, és annyira jámborok, hogy a' kutyák előtt-is ki-állanak, és a' páltza-utéseket-is elszenvedik, a' mellyek ott csak épen hangyákkal élnek. Ki-nyújtják t. i. a' hangya-bojokon édes nyállal nedves nyelveket, és mikor a'ra fok hangyák rakodtak, a'kor bé-rántják, és a' hangyákat le nyelik. Ezeknek a' többitől meg-kuömböztetve (*Μυρμηκωφάγος*) *urjús formicarius* nevet-is adtak.

A' Medvék' nemzetiből tartatik lenni a' Borz-is, *Taxus*, Németül *Dachs*. LINNAEUS-^{A' Borz'}nál *Ursus Meles*, az az: *Mezer Medve*. vagy ^{természet-} ^{térül.} a' Görög szótól *Μελίτη*, a' melly gondolságot és izorgalmatoiságot téfzen, *gontos medve*; minthogy ez a' maga lyukanak földbe való ásásában, a'ban való puha úgy-vetéliben és téli eleségének bé-gyűjtésében nagy gondolságát mutatja. A' vad-matskánál nagyobb, a' rókánál kisebb: büdös; rövid lábu; kurta vastag dereku; borzos éles izorú; kutya vagy disznó forma kis begyefs orru állat: a' bőre alatt, mint a' medve, vastag hájat visel: föld-lyukban lakik: idejét többire, kivált télben, álommal tölti. Terennek ezek Európának minden erdős és hegyes részeiben: itt Erdélyben-is bőven. Vagynak köztök, a' mellyek kutya módra ugatnak: az orrok 's láb-újjai-is olyanok, úgy-is agyarkodnak mint a' kutyák; és, mint a' rókák, egerekkel, patkányokkal, kígyókkal, békákkal,

kal, urgékkal, ludakkal, tyukokkal, tsirkékkel és egyéb izárnyas állatokkal éödnek. Vagynak, a' mellyeknek szájok' állása és röhögések inkább a' dífznókhöz hasonlít: és bővebben férgekkel, darúsokkal, almával, körtvélyel, izollóvel, egyéb gyümölsökkel, tejes török-búzával, 's több e'féle *vegetabilekkel* táplálódnak: a' honnan ezek *Difznó-borzoknak*, amazok *Kutya-borzoknak*-is neveztetnek. Mikor a' kutyaóktól a' lyukakon kívül meg-fzorittatnak, hanyott fordulva lábaikkal és éles mérges fogaikkal örzik magokat: vagy ha e' meredek óldalos vagy köfziklás helyen e-fik, első lábok közi tsapván a' fejeket, egybegömbölyednek, és a' mélységbe laptá módra le-fordulnak. Az orrok olly gyenge, hogy ha azt meg-ütik, mindjárt meg-halnak.

Húfa milyeu?

A' húfok, kivált a' dífznó-borzoknak, Olofz és Német Orizágokban 's *Helvetidban*, ófzfel a' parafztok közt szokott, söt fő eledel. Sülve a' vad-difznó' húshoz hasonlittatik. Mások fe fok külömbséget tapasztaltak közöttök: hanem hogy ez annál fokkal nedvesebb lévén, izetlenebb-is. A' Németek, *GESNERVS.* szerint, körtvélyel vagy v. atzkorral főzve, leg-jobb izünek tartják. A' havalok közt lakó *Helvetusok*, a' bőr alatt való hájával, szalonna helyett étkekbe-is pergelnek. *Nálunk* a' húsára fenki ügyet fe vét, tsak a' bőrit tarisnyának vagy süvegnek le-húzzafta. Búdöfszágját a' húfa-is a' bőrrivel egészen le-vetkezni mondatik. A' Patikákban mind a' bőre alatt való, mind a' belei közt lévő hája a' lágyító kenök közt különöien dírsértetik.

A' *Farkas* nem egyéb, hanem erdei kutya. De hogy e' valahol étékké lett-vólna, nem ölvabúft sohol sem éfzik. *FERNELIVS* írja *L. II. de Abd. rer. caus.* hogy egykor nému-nému búfzke vad-fzok egy nagy prédáló farkast el-ejtván, magok' vetéséből, annak húsából vendégséget csináltak, és kevés idő múlva, mindnyájon meg-duhódtak töle.

le. De hihető, hogy a' farkas maga-is dühödt volt.

A' *Vad-matskát* megszűze ki-terjedő büdös-sége, és a' házi matskákban-is meg bélyegezett veszedelmes göze, 's egyéb éktelensége *matskák* eleitől fogva mindenek előtt utálatossá tette. *meg utálatossá*
A' Nap-keleti *Indiákon* mint nálunk a' rókák *tofubbak*, a'korák, és az orofzlányokat a' prédálásban követni szeretik, hogy a' maradékból ök-is részeselehessenek.

A' *Majom*-is nem különben éktelen dög szagu; tsipós-keferü húsu, még az éhezett *A' Majom* tyák előtt-is kelletlen, annyival-is inkább em-éktelendög berséges embernek épen nem meg-eenni való. *szagu.*
Az *Amazon* viz' partját lakó *Americaiakról* mind-azáltal azt írja *CONDAMINE*, hogy a' majom-húst igen szeretik: mellynek ott fok nemei vagynak.

A' *Difznó-Szögy*, *Tövis* vagy *Sül-difznó*, (*Erinaceus Suillus*, Németül *Igel*) *Scandiában*, *A' Tövis-* a' melly egy *Sveciának* Északi tartományai kö-*difznokax* zül, a' parasztek közt szokott eledel. De *Északi* egy ütéllel parantsolják meg-ölni; és a' húgy-*Nemzetek* nak eszközeit, ne hogy vizellet' fel-akadást közt *afsz-* szerezzon, jól ki-tisztítani. Így viz-kórságban *ta-ra-is vi-* orvofság helyett-is mint próbált eszközt, úgy *teinek.* *commend*lják. A' Spanyolok és *Indusok* e-rtzetben vagy borban fokáig áztatva meg-lü-*szerez*számozva derék ételnek tartják.

A' *Vidra* (*Mustela Lutra*, *Vivera*, Németül *Fisibotter*) halakkal és rézékkel élő, több-*Vidra-hús* nyire vízben lakó állat. Nehéz emészthető, avas, hal-ízű, kemény hússal bír. Ugyan-tsak a' jobb húsoknak szükségében, hal forma termézetére nézve böjt-napokon, a' nagy *Pap-Urak'* áztalára-sulve, löve, jól meg-fű-szer-számozva fokszor vitetik. A' bőre leg-többet ér; a' melly *Norvegiából* esztendőnként fel-*lénk-is* böven hozatik, és köntösök' ékesítésére drágán vásároltatik.

Hód' vagy
Bibernek
formája.

A' Hód, (*Castor N. Fiber, Biber.*) a' vidrával atyafiságos *amphibion*. A' feje kerek; az orra' lyuka szőrös: a' szemei kitsinyek, tekerék: a' fulei kurták, kerek formák, kiüül szőrösök, belöl kopaszok: a' lábai rövidek, az elsők szabad újjakkal, mint a' majomnak, fogáshoz; a' hátulsók, mint a' lúd-lába, hárttyával öfzve ragadva. úfzáshoz kézfültek. Testének hosszúsága harmad-lél lábnyi, vastagsága-is a' derekán annyi. A' ízöre két rendbéli, egyik szálas, kevésfel a' másnál hosszabb; mindenik gelztenye szin, tömött, lágy. A' farka mint egy közép ízerü tzompó olyan forma, hal-pénzekkel bé-borúlt; lapofs, kemény: a' pénzek alól imitt-amott néhány szál szőrökkel elegyedve. Mint a' vidra, élhet szárazon, vízben egy-aránt.

Hazája 's
bázoknak
építéje.

Hazája a' Hódnak rendesebben az Északi tengereknek és az ott lévő nagyobb folyóvizeknek mellyéki. Találtaknak mindazá tal Német Országban-is, Sveciában fenn a' Duna körül. Tsudálatos dolgot irnak a' Természetvizsgálók ennek az állatnak szokásairól; különöfen, hogy kötik-bé a' tenger' és nagy folyó-vizek' partjait gátakkal; hogy épitenek azokon magoknak házat, majd hitel felett való mesteréggel. Méltónak tartom fel-tenni, a' miket közlött e'ről 1756-ban a' Sveciai K. Academia a' maga Munkáinak XVIII-dik Darabjában, a' Természet' dolgait tanulni kívánó tudós Világgal. Ki-keresvén a' viz-parton a' háznak való helyet, néhány pár közülök kimegyen az erdőre, 's az épülethez fát választván, azt a' fogaikkal töben környül-rággják, mig el-szakad, és a' földre le-dol; a' melly-is, ha a' fa egy fertály singnyi vastag, egy fertály óra alatt meg-efik. Ha más fára ágainál fogva fel-talált akadni, azt-is hasonló módon hamar le-rággják; vagy ha e' nem lehetne, más fát keresnek helyette, és azt ismét le-rággják. A' földre ejtvén nagy vigyázással a' fát, hogy őket meg-ne üsse, a' szukség sze-

rint, néhány helyt tókéknek ketté rágják; és a' fogaikkal szaporán nem különbben meg-
hasítják, mint akár melly áts-mester ember a'
fejzével. Így fogaikkal és első lábaikkal a'
viz-partra vontzolják; vagy pedig egyik a'
vénebb nőstények közül önként hanyott fekü-
vén, annak négy lába-közit e'féle fákkal meg-
rakják, és annál fogva mint valami szánon, a'
partig hurtzolják; mellytől az olyan vén Cas-
toroknak többnyire miud meg-is kopaszúl a'
hátok. Ha a' háznak való hely a' viz-par-
ton alább esik, bé-hánnyák a' vízbe a' fá-
kat, és ott a' hol szükség, majd ki-fogják;
és a' partra ki-hordják. El-készítvén e' sze-
rint az épülethez meg-kivántató *materiát*, épi-
téshez fognak, a' melly e'ből áll: El-nyújtván
a' vízben egy hoszszu gerendát, a' mellé tsa-
ponyólag karókat állogatnak; azon belől is-
mét mást, és a' közit földel, gazzal, úgy meg-
töltik, hogy mint a' kö-falon a' viz által ne
folyhasson. Ha ezen kívül mósáros lézízen a'
bely, oda sok apró töveket vernek-fel tö-
mötten, és osztán fellyül földel és vizes agyag-
gal bé-kenik. Mind ezekben pedig széles, la-
pos, kemény farkokkal sulyok-bot helyett
dolgoznak. Így bé-flastromozván a' viz' fene-
két, egy alsó házat építenek reá; ezt bé-ből-
tozván és fa-darabokkal bé-fedvén, azon fel-
lyül hasonló móddal ismét két *contignatziós*
házat tsinálnak, és mind ezeket fellyül úgy
bé-takarják és bé-símitják, hogy a' parttól
épen ne lehessen meg-külömböztetni. Néhol,
hogy lakásokat annál-is jobban el-rejthessék,
's télhen-is meg-ne fázzanak, pá'sint-hantot,
fa-leveleket és ág-bogot-is hordanak reá. E-
zeknek a' házaknak az alsója egészen a' vízbe
esik: a' második a' viz' ízínével egyez: a'
harmadik a' viz telett van: egyik a' másikba
nyílik; a' vízbe-le csak egy, de fel-telé tiz
útak-is szolgálnak, mellyeket mind szép tisztán
tartanak: lokan együtt laknak. De ha többen
vólnának, mint sem egy házban el-férnének:

úgy több házakat-is tsinálnak rendel: úgy mindazáltal, hogy mind azoknak a' föld alatt egy-mással közöselések légyen, a' hol egy-mást ottan-ottan meg-látogathassák. Véghez mentén mind ezek *Augustusban*, azután a' téli *provisio* gyűjtéshez rognak; a' melly a' vizek körül termő jegenye-fáknak, fűz-fáknak zöld hajából, rügyeiből és gyengébb ágaiból áll, egybe-apritva. Ezeket az alsó házba, vagy börtbe takarítják, és onnan télen által a' szűkséghez képest hordogatják-fel. Hálok' tisztulására a' házokból mindenkor ki-mennek. A' melegebb tartományokban, e'féle házak' kézfítésével nem bajlódnak: hanem csak a' magos viz-partakba vájnak magoknak lyukakat, hasonló készülettel. Az ilyeneket amazoktól meg-külömböztetve (*Land-Castor*) *Mezei Castorok*nak vagy *Hódok*nak nevezik. Vadászják őket hálókkal, törökkel, kutyákkal; de unalmoson: mert igen nehéz rájuk akadni, és őket meg-fogni, vagy a' házokból ki-húzni.

Húfok. Húfokat az *Indusok* nagyon szeretik. A' vidra-hússal egy természetűnek tartják; hanem hogy annál kövérebb, 's e' miatt könnyen hányált okozna, ha ki fokot ennék belőle. A' farkokat különös jó izűnek mondják. *Sveciában* az aszfonyok a' szülésnek segítségére gyakran érzik. Az a' kövér szagos *glandula* (a' Régiek szerint heréjek, vagy tók-golyójok) a' melly már ma különös készületű kettős tömőben, az ő segg-lyukok alatt meg-találtatott, *Castoreum*, Németül *Bibergeil*) az a' zifonyi méhnek fok nyavalyáiban, és a' kólíka ellen régen esmératesé lett. Borók, szöröknek tömött lágyságáért, minden-felé nagy kedves-ségben van, 's drágán-is kél. Az *Északi Americában* tiszta feketék és tiszta fehérek-is találtatnak; és négy lábnyi hoszfizuságra 's vastagságra-is nevedeknek; a' hol egyszer'smind nyóltzat-is fiadzanak, holott Európában négy-nél több fajok nem szokott lenni. Lásd *Müller* *Közt. Nat. Syst.* LINNAEI T. I. p. 326.

HARMADIK RÉSZ.

A' Szárnyas Állatokról.

§. CLII.

A' Szárnyas Állatok, minthogy aérrel-is, eledellel is a' négy-lábu állatoknál szárazabbal 's tisztábbal élnek, több 's sebefebb mozgást-is téfsznek, húfokra nézve-is (mint közelebb *alkalikus* sóval bővölködő ganéjok nyilván tanítja) szárazabb és melegebb természetűek; következésképen vér-is tisztább, vékonyabb és melegebb készűl belőlek. Vagyon mindazáltal ezek között is nagy különbség: mert a' házi madarak az erdeieknél; a' viziek a' szárazon élőknel nedvefebb, szijjasabb és nehezebb emészthető húfuk. Innen a' beteges, gyenge gyomru, fokot ülő és tanuló Embereknek nem-is annyira hasznosok.

A' szárnyas állatoknak 117. felső; és 1156. alsó nemei közül, a' mellyek LINNAEUSTól leírattak, jóllehet egy sints tellyefséggel meg nem ehető; mi mindazáltal tsak egy-nehányot szándékozunk azokból ki-választani; a' mellyek t. i. nálunk inkább esméretesek, és hol itt, hol amott konyhai hasznos-is szoktak fordítatni. Közönségesen a' madarak' húfát *inter alimenta mediae materiae*, a' közép-szerű eledlek közé téfzi CELSVS Lib. II. c. 17. az az: a' mellyek nem-is igen bőven, nem-is kevésé táplálnak. Ezek között pedig illyen rendet csinál: *Valentior ea quae pedibus, quam quae volatu magis nutritur, Ex his quae volatu ficiunt, firmiores sunt quae grandiores aves, quam quae*

A' szárnyas állatok' húfának természete.

quae minutae sunt, ut ficedula, turdus. Atque eae quoque, quae in aqua degunt, leviorum cibum praestant, quam quae natandi scientiam non habent. az az: Bővebben táplálnak a' mellyek lábaikon járnak, mint a' mellyek inkább repülésekben biznak. Ezek közt-is a' nagyobb testűeknek keményebb húlok van, mint az apróknak, minéműek a' fenyő és húros-madarak. Azok közül-is, a' mellyek a' vizekben laknak, az úszó madarak könnyebb ételt adnak, mint a' mellyek úszni nem tudnak. *GALLENVS Lib. III. de Facult. Alim. c. 19. közönségesen a' szárnyas állatokat a' négy-lábu állatokhoz hasonlítva, kevésbé táplálóknak; de könnyebb emészthetőknek mondja. A' könnyű emészthető és szaporán tápláló eledelket pedig hasonló szaporán széllyel oszlóknak, vagy a' testből ki-takarodóknak tartja. HIPPOCRATES-is Aphor. 17. Sect. II. így szól e'hez: Eorum, quae affatim et celeriter nutriunt, celeres etiam existunt excretiones. Másutt ismét: de Visc. rat. Lib. II. Omnia fere volucrum genera quadrupedibus sicciora existunt.* az az: A' madaraknak majd minden nemei szárazabbak a' négy-lábu állatoknál, mellynek jele, hogy se húgyok, se nyálok nintsen. Ugyan ő *de Morb. vulg. Lib. VI. sect. 5. e' miatt a' szárazság*

bőv éléssel miatt a' madarakat epe szaporítóknak mondja. *epe - sárt* Es hogy azok, a' kik kényesen élnek, 's sok *szaporitana-* madarakat észnek, olly haragosok és komor *nak.* kedvűek, fokban innen magyarázák. Ditséretére szolgálni mondják a' madaraknak azt-is, *ditséretet* hogy azokat a' földnek rossz gőzei meg-nem *miben fun-* vesztegetik; mellyhez hozzá téski *diltatik?* *CARDANVS,* hogy a' madarak közt mérges hűta egynek sem volna. A' melly mennyiben legyen igaz, alább meg-visgáljuk.

A' madarak' jóságára fokban szükségesnek tartják azt-is, hogy kövérek legyenek. Mások a' nedvesebb húsuakat soványon; a' szárazabbakat kövéren ditsérik. Idejekre nézve a' madarakról-is közönséges régula, hogy sem az igen

Mi kü-
bömség

igen ifjak, sem a' vénnek nem egészségeket. Ezek fa iorma izetlen, száraz; amaxoe nyálos, lágy ^{van a' ma-} természetekért. Mig nevednek és közép ido- ^{darak' bü-} ben vagynak, mindnyájon elébb-valók. A' ^{fai közt?} nedvesebbek közép időben; a' szárazabbak növések alatt inkább commendáltak. Némelyek a' madarak közül tavaszal jobbak; minémük a' galambak: némelyek nyárban, midőn a' gabonán meg-hiztak, mint a' gerlitzék, fogoly-madarak, kappanok, tsirkék; mások őszfel elébb-valók, minthogy az őzi gyümölcsöket leg-inkább szeretik, mint a' turjek, húros-madarak 's a' t. A' vizi madarak pedig, mint a' lúd, rétze, 's a' t. télben jobb izűek. Közönsegesen midőn kotólnak, mind ártalmosok. Az erős testi munkával és rabotával élőknek erejeket és egészségeket a' szárnyas állatok' hújai lenn tartani nem elégségesek.

§. CLIII.

Mire ment-légyen a' szárnyas állatok iránt a' telhetetlen nyalánk szája; meg-tettzik a' többek közt azon vatsorából, mellyet adott Vitellius Romai Tsászárnak az Öttse: mellyben, a' mint SVETONIUS c. 13. fel-jegyzette, 7000. féle madarak vitettettek-fel asztalra. Ma-is fok volna mind azokat elő-számlálni, mellyeket meg-észnek az Emberek. Mi azért csak a' leg-közönsegebbeket illetjük. Azok közt első helyet érdemel a' Tyúk-búsa, a' melly, tsak igen vén és sovány ne légyen; közép-izerű száraz, poronyó, könnyű emészthető; bőv és minden tulajdonságaira nézve ditséretes vért tsinál. Nevezetesen, ha száraz gabonával szabadon járva félig meg-hizott. Az ifju Kappan' búsa a' ditséret' pálmáját sem ízére, sem egészséges völtára nézve másnak nem engedi. A' kappanok ugyan magok

gyakron közfvényetek; de hogy azoknak húsa némellyek' itélete szerint az evőt meg-közfvényesitené, szó-fia beszéd. Sőt inkább, mint-hogy jó-fele, vékony és meleg vérré válik, a' közfvény ellen derekafon használ. A' *Kakas-bús* a' tyúk-húsnál szárazabb, keményebb 's ízede-nebb-is. Kivált ha vén és ferény volt a' kakas, valami sófság-is támad benne, mellyel a' *Venus*-ra ösztönözni; sőt némellyeket *purgálni*-is mondatic. A' *Tsirke* hat hetü korától fogva olly könnyü emészthető és tellyes tápláló nedves-séggel, hogy a' könyvek mellett sárguló, hószas betegség, vér-solyás és sebek miatt, vagy egyéb okból el-erőtlenedett személyeknek halz-nosabb eledelt ennél alig mondhatni.

A' *Kakas*
kevely ál-
lat.

A' Tyúkok között első rangot tulajdonít magának a' *Kakas*; sőt, a' mint maga-viteléséből láthatni, mikor tüzes verefs taréju fejét egyenesen fel-emelte, az egész világon magát gondolja leg-elsőnek lenni. A' fene orozlány minden állatok közt egyedül a' kakastól féi *PLINIVS X. c. 21. PLVTARCHVS Opp. T. II. p. 411. AELIANVS H. A. L. III. c. 31.* Mellyre néz ezekben *B. FIERA-is de Coena. p. 31.*

Codendum est: Libyci gallum timuere leones.

Mikor a' leg-magossabb ajtókon bé-mégyen, a' fejét a'kor-is meg-hajtja, ne hogy az a' taréját érje. A' Királyok' fényes palotáiban, mintha azok épen övé, vagy előtte alatsou dolgok vólnának, olly gangafon sétál. E'ből származik viaskodásra való kézsége, és meg-átalkodott vakmerősége-is; melly szerint akár-mint le-tiporja-is erősebb bajnok tárfa; de holtig magát még-is meg-nem adja. Nagy mulatságot találtak e'ben hajdon, a' mint írják *PLINIVS l. c. LVCIANVS in Gymnas.* a' régi Görögök, úgy hogy *Athenae* és *Pergamus* városokban a' kakas-viadalom, nem kulömben
mint

mint a' bajnokok' tufakodása, minden esztendőnként közönséges játék-néző helyeken mutatott. Mellynek eredetit és okát-is feljegyzette AELIANVS *Var. Hist. Lib. II. c. 28.* Neveli vadalkozásbéli tüzeket a' XENOPHON' megjegyzése szerint *Sympos.* ha az eledel közt fok-hagymát adnak enniek. A' kakafok' szármozását ATHENAEVS *Lib. XIV. c. 20. Menedotus Samius* régi Iróból, *Persidből* hozza-ki. A' honnan fokaktól Persiai madárnak-is neveztetett. Mind ezekre és itt mind ki nem beszéllhető virtusaikra nézve a' kakafoknak (*gallorum*) il'endőnek tartották hajdon a' mostani Frantzia Ország magokat *Galliának*; annak lakosi *Galusoknak* neveztetni. A' *Nymphák* közt-is a' leg-izebbik e'ről *Galateu* nével tiszteltetett. A' régi Romai nagy Urak közül-is *Cornelius Gallus, Ausonius Gallus,* ezt a' nevet magokra venni tisztelségnek tartották. A' *Gallienus Imp.* és *GALENVS Medicus* neveiket-is fokan e'ből a' névből hozzák-le. *Helvetiának*-is a' leg-hatalmosabb faluja *S. Gallen* e'ről neveztetett. De ezeket műiólag,

Hú ok a' kakafoknak minekutánna kuku-
rékolni és kukaskodni kezdettek, a' tisztelsé- Húsnak
ges alztalakra ritkán vitetik; mert a' nagy terméjzete
bújaság miatt hamar időn annyira meg-szárad,
el-melegül és ízetlenül, hogy a' gyomor sem
bir véle; a' szája sem szeretheti. Nevekednek
ezek a' hibák idejekkel együtt, úgy hogy a'
vénetske kakasnak húsa épen nem meg-ehető-
vé léfzen. Hanem, minthogy holmi tsipős vagy
sós nedvesség támad az alatt benne, vízben
erőfőn meg főzve, a' levéből fok nyavalyák- Vén kakas
b. n orvosság helyett szolgáló jó izü, bőv táp- húsból ké-
láló levefeket készithetni; mellyek mind a' szült leve-
szájnak, mind a' gyomornak nagyon tettzenek; jek.
az erőt-is tapasztalhatóképen nevelik; az egész
húsnak hatod része tápláló kotsonyának ki-fő-
vén; a' vérbéli tsipőfséget-is hathatófon óltják;
a' hafat légyitják; a' vizelletet indítják. *PLI-*
NIUS Lib. XXIX. c. 4. ditséri a' vén kakas-

húsból készült levefeket: „ A' hoszszas hideg-
 „ lelésekben, tagak el-'sibbadásában és reizke-
 „ téseben, izek fájalmiban, fo-'sájásokban,
 „ szem-tsipázásokban, puffadozásokban, has-
 „ menés erőltetésekben, a' májnak, veséknek
 „ vizellő hójagnak nyavalyáiban, etzetes fel-
 „ höfögésekben, sobajtozásokban. Egy szóval
 hasznosnak tartják-vala ezt a' levest a' Régiek
 tsak nem minden erőtlenségekben. Híres vala
 köztök a' *Valerianus Aper*, Romai meg-
 vakték vitéznek példájából. a' fejér kakasnak vériből,
 mézzel elegyítve készült *Szem-gyógyító ir-is*,
 mellyel ő az *Aesculapius Oraculum*' tanítása
 szerint három nap kenven szemeit, látását min-
 denek' tudására újra meg-nyeré. Tartatik, a'
 mint írja *Petr. CASTELLANVS Lib. IV. c. 2.*
 Romában a' *Maffei* Urak' Tárházában ma-is
 az a' tábla, mellyet az említett vitéz ezen re-
 ménytelen gyógyulásnak hála-adó emlékezetére
*Aesculapius*nak szentelt-
 vala. Nem kevésbé be-
 tsúiték a' kakast azért-is a' Régiek, az *AE-*
LIANVS' meg-jegyzése szerint *de Anim. Lib. IV.*
c. 29. hogy ha ez a' szülő-afzúzonyok' házában
 jelen volt, a' szülés hamarébb 's könnyebben
 meg-efett. Mind ezekre nézve, vagy pedig
 hogy ez a' Napnak és Hóldnak szenteltetett
 állat volna, melly a' nappalnak és kivált a'
 betegeknek igen unalmas éjtszakáknak hajnali
 óráit ki-jelentené; a' honnan *PYTHAGORAS* a'
 fejér kakast *AELIANVS*nál *Var. Hist. L. IV. c.*
28. meg-enni el-is tiltotta, vagy hogy ő a' *Pboe-*
bus' mint egészség' *Praes*ének fia volt, a' kinek
 köszönhetik a' magok életeknek világát min-
 den meg-gyógyulók *CASTELLANVS l. c.* az *Ae-*
sculapius' kezére kakast szoktak-
 vala festeni, 's köz-mondásá-is vált-
 vala köztök a' betegségből
 gyógyulni kezdőkhöz: *Aesculapio gallum.*
*Aesculapius*nak kakast kell-áldozni. Így,
 az *Apollotól* leg-böltsebbnek ítéltetett
Socrates-is, a' mint *PLATO* írja *in*
Pbaedone ezen munkájának vé-
 gén, mikor a' mérget meg-itta-
 volna, és halni készülvén
 palástjával a' fejét bé-fedte-
 volna,

A' fejér
 kakas' vere
 bájog ellen

Aescula-
 piust mi-
 ért festik
 kakasjai?

így

így száll leg-utoljára Critóhoz, leg-kedvesebb tanítványához: O Crito! *gallum debemus Aesculapio: vos persolvite: neque negligite.* fel-tévén e'ben, hogy ő a'kor lépnék-által a' valóságos jó egészségre, a' tudós HAVERCAMPIVS' magyarázatja szerint, a' TERTVLLIANVS *Apologeticussára* p. 381.

Nem új az a' szokás-is, hogy a' kakas-
tsirkékből, minekelötte kukurékólni kezdené-
nek 's húfok meg-ízetlenülne, *kappanokat* tsi-
náljanak. VARRO de R. R. L. III. c. 9. n. 3. *regi mes-*
már így írt e'ről: *Gallos castrant, ut sint ca-*
terseg.

pi, candenti ferro inurentes ad infima crura usque dum rumpantur: at quod exstat ulcus, oblinunt figlina creta. COLVMELLA L. VIII. c.

2. n. 3. többször mondott: *Castrari gallos libidinis abolendae causa, non tantum id patiuntur amissis genitalibus: sed ferro candenti calcari-*

bus inustis, quae cum ignea vi consumta sint, facta ulcera, cum consenscunt, figulari creta iliniuntur. az az: Ki-herélik a' kakas-tsirkéket

bűjaságok' ki-öltására, mellyet nem csak heré-
jek' ki-vételével nyernek-meg: hanem a' farkantyujokat tüzes vaslál le-égetve-is, bé-hint-

vén a' sebet fazékas fejér földel. Első fel-talilóit ennek a' mesterségnek a' Delos szigetbéli

Görögöket nevezi COLVMELLA, a' kik, a' mint
ugyan ő meg-jegyzi, a' tyúk' hizlalásának-is
módját ki-gondolták-vala, és a'ból magoknak
nagy nyereséget hajtanak-vala. Tudta mind

a' két herélésnek módját az előtt már régen
ARISTOTELES-is *Hist. Anim. L. IX. c. 50. de*
ő a' hasokon azt a' helyet, mellyen közösül-

nek kétszer vagy háromszor hév vaslál csak
meg-égetni rendelte-vala. Ma nagyobb vesze-
delmével a' szegény kakótzáknak, a'hoz a'

helyhez közel a' hasokat ódat-félt ki-hasítják,
a' heréjeket okoson, ne hogy a' belekre lyu-
kadjon, ki-húzzák, vagy ha ki-nem húzhatták,
újjok' begye közt egybe-rontják, a' sebet tzer-

nával bé-akasztják, fejér hammuval bé-hintik,
vajjal vagy egyéb 'sirtal bé-kenik; 's azután ta-
ré-

A' kappan-
tsindlis
regi mes-
terseg.

ennek fel-
találói kik
voltak?

A' mái
kappan-tsi-
nákis több
veszede-
lemmel jár

rójokat is alól tellyul le-mettzik; 's hogy a' vére: hamarébb meg-álljon, hammuval a' seb-helyét bé-hintik és 'sirrál bé-kenik: némellyek farkantyujokat is le-vévén, azon meleg vérrel felső taréjok' sebére ragasztják, a' melly hamar oda forr, és fokakon nagyra nevededik, 's szarvas állat léfzen az egyébként futa kappanból.

Mint hogy a' kettős taréju kakótzáknak széles taréjok' helyén igen fok vérek folyna-el, melly miatt többnyire meg-is halnának; az ilyeneket ritkán szokták kappannak készíteni.

Mi forma? Az egyes taréju kakas-tsirkék, három, négy és mennyi hólnapu korokban a' végre leg-alkalmatofabid-ju ku-bak. A' ki-mettzés után két nap semmit nem kótzák al-kell inniok adni: azután nyóltz napokig jól kalmáro-kell tartani, és míg jól meg-nem gyógyúlnak, sabbak kap ki-nem kell botsátani. Mikor a' Hóld egészen panna? tele van, szél nélkül való tsendes időben tsinálni a' kappanokat leg-bátorságo abb.

A' kik meg-akarják hízlalni a' kappanokat, olyan ketretzbe rekesztik, mindeniker kübizialás-lön-külön, a' hol a' kappanok fel-fem állhatnak módja. nak, meg-fem fordulhatnak; hanem mindenkor csak hason ülni kéntelenítettnek. E're nézve, hogy meg-se tetvesüljenek, el-se gazolják magokat, a' fejeken, hafokon, szárnyok alatt, és a' tzombjaikon, belől, a' tollat előre ki-té-pik; a' ketretz' fenekén-is a' defzkát hátul annyira röviden hagyják, hogy az eméztések eshefsék-le; alájok pedig egy kevés szalmát, vagy szénát téfznek, a' fejeknek a'kora lyukat hagynak, a' hol ki-dughafsák. Némellyek, úgy tartván, hogy vakon hamarébb meg-hiznak, a' szemeiket ki-sütik; de mások e' kegyetlenkedéstől irtózván, a' szemeknek békét hagynak. Ételekre daraboson örlött búza, ro's, árpa vagy köles-lisztből, vízzel, ferral, vagy téjjel kemény téfztát tsinálnak, mellyből egy-egy iznyi hofzizukó galuskákat formálván ezekből vízbe mártogatva napjában kétszer, háromszor, a' mint t. i. a' kappanok' be-

begye ki-üresült, újra, meg-újra teli töltik. Ha begyek az előbbi eledelektől üres nem volt, az újjabb meg-töltéstől könnyen megfulladnak. Vagynak, a' kik a' bizó kappanoknak inniok nem adnak, elég leves lévén a' galuskájok: mások italt-is téfznek elejekbe. Némellyek a' vízhez, mellyel a' galuskák téfztáját tsinálják, egy harmad résznyi mézet-is téfznek. A' köles-lisztből 14. napok alatt; a' más-féle gabonákból 20. napok alatt híznak-meg. A' kik a kappanokkal tsirkéket akarnak

Tsirkék'
nevelésére
a kappano-
kat hogy
fogják?

neveltetni, meg-rézfegitvén borban vagy égett-borban mártott kenyér-béllel előre őket, a' hafokról a' tollat le-tépi, és mezitelen tsallyánnal meg-tsapdolsák: azután mindjárt az apró tsirkéket alájok dugják, a' mellyeknek eleven melegétől a' halok' égése 's fájdalma nagyon enyhülvén, mászor-is örömeft magok alá fogadják azokat.

A' kappanoknak húsát, mig ifjak és kö-

vérek, minden húsban meg-kivántató hasznos

tulajdonságokkal egy summában birni mond-

ják mind a' régi, mind a' mái a'hoz értő em-

berek. Kedves izü, poronyó, gyenge, kön-

nyü emélzhető, gyomrot legítő, böven táp-

láló, tisztá vért és eleven böv Spiritusokat

szerző eledel. Egy szóval ennek az egélséges

és kellemetes húsának az egéltz konyhai szerek

közt nints párja. Sap. FIERA így ditséri:

A' kappan-
bús igen
ditséretes.

Maxima testiculis positis, tibi, gloria, galle,

Somno, alvo, Veneri gratus es et Cybele.

Tsudára méltó még-is, hogy a' régi Görög

és Arabs Medicusok' írásaiban, mellyekben a

Diaetára tartozó egyéb dolgokról olly fok bölts

tanításokat látunk; a' kappanokról niuts sem-

mi emlékezet: hanem mindenütt tsak a' tyü-

kokról belzéllenek. Egyező értelemben pedig

mindnyájon a' tyúkokat a'kor tában, mikor

előbb tójni kezdenek, minden szárnyas állatok

felett magasztalják. AVICENNA II. Canon. c.

293. a' tsirke-húst különölen legiteni mondja

az elmének tehetségeit; mellyet némellyek a'

jobbna?

tyúk-

tyúknak csak agya-velejére ruháznak. SIMEON SETHI, elébb-is ditsérettel említett jeles Görög *Medicus* mind azokat a' ditséreteket, melyeket fellyebb a' kappanokról mondánk, egyenelen az e'féle elő-hafu tyúkokra rakja. Ezeket pedig inkább a' kényes's dologtalan személyeknek jóvallja; a' dolgosoknak pedig keveset érni mondja; és ha ki a' tyúk-húsról savanyu tejet innék, attól kólikába esni írja. ARISTOTELESBŐL hozza-elé RHAEZES *de Fac. Anim. Lib. I. c. 43.* hogy a' kövér tyúk-hússal való hofzszas étésből fokszor nemzetségre járó podagrák és *haemorrhoidalis affeetiok* következtek. Ertsd a' heverő és dobzódó puha személyekre: mert egyébként a' tyúk-hús minden gyanúság kívül tétetett eledel volt eleitől fogva mindek előtt.

Ketretzekben bizlalt tyúkok (*gallinae altiles*) mely nagy kedvességben vóltak-légyen hajdon a' Romai Urak' asztalán, láthatni PLINYSBŐL *Lib. X. c. 50.* holott azt írja: hogy C. FANNIUS COS. a' Cartbagobéliekkel való harmadik hadakozás előtt XI. esztendőkkel az ő e'béli bújálkodásoknak zabolázására kéntelenített törvényt adni-ki, hogy vatsorára senki egy közönséges tyúknál több szárnyas állatot felne tenne. Az *Alexander Severus Imperator* asztalán a' kövér tyúknak és tojásnak, LAMPRIDIVS szerint, minden nap meg-kellett lenni. H' mellett az innep-napokon egy ludat; a' nagy innepeken hol egy, hol két fátzánt-is tétznek-vala fel. *Elagabalus* egy nap csak fátzánból, más-nap csak tsirkéből ett.

A' tyúkokat mi-vel bizlaltják? Hízlalják-vala pedig a' tyúkokat, *cibis lacte madidis*, téjjel ázott eledelkkel fetét helyre rekesztve, a' mint emlékezetben hagyta MARTIALIS *Lib. XIII. Epigr. 62.*

*Pascitur et dulci, facilis gallina, farina,
Pascitur et tenebris. ingeniosa gula est.*

Az az:

Az édes liszt sovány tyúokban hájat szerez,
Segit a' fetét hely. elmés találmány ez.

Ma

Ma a' szabadon járó, jó gabonán, magok' tet-
 tésék szerint hizott majorságok, (*gallinae co-*
hortales vel cortales) leg-egészségesebbeknek tar-
 tatnak; az udvarakon és mezőken vakartsál-
 va magokra éledők pedig (*gallinae agrestes*)
 csak szegény emberek' szükségére hagyattat-
 nak. Apiciusból és Platinából húsz módjait
 számlálja-elé ALDROVANDVS *Ornithol. L. XIV.*
 a' tyúkok' konyhai készülétének, a' mellyek
 a' *gustus*' változásával már ma a' konyhákról
 többnyire mind ki-maradtak. Szokás vala a'
 Régieknél a' tyúkokat meg-is herélni, hogy
 a' kakasokkal ne társalkodnának, ne tojnanak,
 ne kötőlnének; és az ilyen *Pullastrának*, vagy
Pullardának neveztetett tyúkok' húsát min-
 den madarak felett ditsérték. Ma ennek mód-
 ja nem tudatik, leg-alább titokban tartatik.
 Puhítására a' tyúk-húsnak különös mesterséget
 hagyott emlékezetben HORATIVS *L. II. Satyr.*
 IV. v. 17 sqq.

A' sza-
 bud belby-
 en bizat-
 tak egészre-
 gejebbek.

Hogy
 szokták-
 vala régen
 a' tyúk-
 húst hirtel-
 len-meg
 punitani?

Si vespertinus subito te oppresserint bospes,
Ne gallina malum, responset dura palato,
Doctus eris vivam musto mersare Falerno:
Hoc teneram faciet.

az az: Ha este reménytelen vendéged érke-
 zék, 's félnél, hogy a' tyúkod, húsának ke-
 ménysége miatt néki nem tettzenék, meg-pu-
 hithatod vagy poronyóvá teheted hirtelen, ha
 édes bor-mustban elevenen meg-fullasztod. Ma
 némellyek meg-vágván a' tyúknak torkát fél-
 elevenen vízbe dugják, hogy ott haljon-meg.
 De jobb volna borba: mert a' mint írja AELI-
 ANVS de *Anim. L. IX. c. 19.* ha a' tyúk borba
 esvén oda fullad; a' bornak attól semmi hibá-
 ja nem lészen, a' házban sem érzik rossz szag:
 de ha vízbe esett, a' vizet-is meg-büdöfsíti,
 az airt-is dög-szaggal el-tölti. Szokás vala e'
 végre a' Régieknél a' fige-fára való fel-akasz-
 tás-is. Így puhítá-meg az *Aristion'* szakátsa
 PLVTARCHVSNÁL in *Sympos. L. VI. Q. X. Hercu-*
les' számára az áldozatra a'kor meg-ölt kakast,
 hogy

hogyan az olly gyengének tettezenék, mintha az előtt való nap olték-vólna-meg. *Idem praestubis*, így ír ALDROVANDVS l. c. p. 146. *imposita in anum ficu*. Ezt nyered-meg véle, ha az utóljába egy figét belé-dugsz. az az: ettől hasonlóképen meg-poronyóul a' tyúkod. Igen hathatós éles gőz jő-ki t. i. a' fige-fából, mint azt a' szem-is érzi, melly a' PLVTARCHVS' magyarázatja szerint, a' szárnyas átlatok' húsát hirtelen által-járja, mint-egy el-rágja 's ezzel poronyóvá teszi. Vagynak, a' kik e' végre falétrommal meg-hintve, a' tyúkot rakásbúzába jóvallják temetni.

Az Egyiptomi jóvány a/ szonyok tyúk-búzával miképen használják magokat?

Egyiptomban a' sovány aszszonyok nagy útálatban lévén, azok a' feredőkben a' Prosper ALPINVS' beszéde szerint *de Medicina Aegypti*. L. III. c. 16. így szokták-vala magokat meghizlálni: A' fekete kövér tyúkot meg-mejjesztvén és belét ki-vetvén, annak helyét meg-tört mogyoró, édes-mondola, *pislacia*, *pinacol* és borsó-béllel, mindenikből három-három köntinget vévén, meg-töltötték, vízben jól meg-fozték; mellyet így, egy személly a' feredőbe ülvén, egészen meg-ett, 's a' levét, mellybe *Sarcocollat*-is forraltak-fel, reá ita: így tselekedvén sok napokig egy-más után, sokan közülök szépen meg-hiztanak. Mások a' kövér tyúkkal, minekelőtte meg-akarnák enni, fél font borsót és tiszta búza-szemet meg-étetnek: úgy el-vágván a' fejét, meg-lözik, 's ki-ki azt egyedül meg-észi, reá iván a' levit-is; ezt mivelvén öt napokig egy-más után. Mások, hogy jobban használjon, az ilyen tyúk-hús lévben tsokoludet-is főznek.

De ámbátor ilyen nagy betségben valának a' tyúkban is a' Régiek előtt a' kövér tyúkok; *neque tamisiosa men in hoc mangonio quicquam totum placet: rezsek va-bic clune, alibi peclore tantum laudatis*. így kinak be-mond PLINIVS l. c. az az: még sem tettett tsefebbek? nékik az egész tyúk, hanem itt a' farát, amott a' mejjét ditsérték inkább. *Pertinax Imperator*ról írja CAPITOLIVS, hogy ő egy tyúk-

tyúknak a' hasát nem tartotta illetlennek, a' maga afzaláról barátinak el küldeni. Váltak fokban a' kik a' nyakának és hátának kövér bőrért más részei felett szerették. Váltak a' kik a' farka' tövét, (*uropygium*) annyira betsülték, hogy jó ízéért *Püspök-falatjárnak* nevezni méltónak ítélték. Hajdon vitézek' étkének hívták. A' honnan a' régi katonákat a' *Gallusok Uropygiorum voratores*, fark-tövel élőknek nevezték. *Mejalinus Cotta* a' kakafok' 's tyúkok' hús és hártya természetü édes ízü verefé taréját, kevésé meg-sózva ízemen meg-sütve, vagy 'sírban rántva, maga leg-kedvesebb tsemegének tartja-vala. *Heliogabalus* vagy igazabb nével *Elagabalus Imperator*-is, a' mint *LAMPRIDIVS* írja, ezt annyira szerette, hogy az eleven tyúkok' fejeről le-vagdálva, azon nyersen-is fokszor fel-falta. Nevezetes *gustust* lettek-vala a' *kakótzak'* beréiben-is, midőn azokat *Augustusban Pellegrinus'* napján kappanoknak kimettzették. *Ditséri* a' kakas-heréket maga *GALENVS Lib. III. de Facult. Alim. c. 6, 7.* kivált ha a' kakafokat tejes eledellel meg-hízalták-vólt. Az *agy-velejeket* meg-főve, azután kevésé meg-sütve és sózva az *ALDROVANDVS* meg-jegyzése szerint különösen elméjek' erősítése végett, mint *specificum remedium*-ot úgy észik-vala. A' tyúk-vért a' disznó-vérnél nem alább-valónak; a' nyúl-vérnél sokkal alább-valónak tartják-vala. A' *belekből*-is bizonyos *gigeria* vagy *gigeria* nevü kedves étket készítenek-vala. A' *gyomrát* vagy zúzzát, kivált a' kövér tyúknak kevésé ugyan nehéz eméizhetőnek; de igen jó 's kedves ízűnek 's bőven táplálónak 's ennyiben a' belénél elébb-valónak írja *GALENVS L. de Cib. boni et mali succi.*

Nagy tzerémoniát tartanak-vala a' szépen sült kövér tyúkok' *fel-tételében* 's *fel-bontásában*- Sok tzeré-
is. Széllyel hasítva t. i. két lábait, hogy a' monidjok
tálat jobban bé-lepjék, úgy adják-vala-fel az *vala a'*
alztalra. A' *fel-bontásában*-is bizonyos fogú-
III. Darab. M fok

sok valának, mellyeket mintegy törvény szer-
tyűk' felrint követtek, és ha a' bontzó'ók úgy nem
adásában-ejtették, a' leg-szebb sültet-is semmit érő-
is. nek tartják-vala. A' mint az ő e'béli haszonta-
lan kényeskedéseket neveti JUVENALIS Satyr.
V. 9. 124.

- - nec minimo sane discrimine refert,

Quo gestu lepores, et quo gallina secetur.

Utoljára méltónak itéltem ide fel-tenni
azokat a' szép verseket-is, mellyekben elmés
rövidséggel egybe-szedte és ki-fejezte, minden-
némű ditséretes tulajdonságait a' kakas, kappan,
tyúk és tsirke-húsoknak *Baptista FIERA*, a'
XVI-dik *Seculamban* élt *Mantovai Oloz Medicus*
és jeles *Poëta*, az ő eddig-is sokszor ditsé-
rettel nevezett könyvetskéjében *de Coena*:

A' tyúk-
hús' ditsé-
rete sum-
májon.

Ilia forte doles, et semnam festinus oras?

Incocti (Galli) pingves sint tibi potus aquae.

Prandia si dederit, Veneris documenta protervus

Nesciat; hinc sicca est, et male grata coro.

Sit puer, aut Cybeles poenas pro nomine falso

Pendat, et exsecto sit tibi teste capus.

Sic praepinguis erit, sic jam dormire licebit,

Et pariet raucae fercula larga gulae.

Sic humens gallina vices, bute cedit honores

Vel nigra, vel partus sit licet indocitus.

Sic cerebrum, Veneremque fovent, minus ignea

(pullo

Vis est: sub sicco hic sit mihi coena Cane.

Melleyek a' Magyarság szerint így bangzanak:

Vékonyod hogy ha fáj, bádgyadsz, s nem

(alufzól:

Jól lélszsz, ha kövér kakas-levet iszol.

A' tsirke, mellynél volt *Venus* esméretlen

Enni jó; azontúl száraz és izetlen.

Mig isju, vagy *Cybele'* boszszuját érzette

Here nélkül lévén, kappan nevezete.

Igy ha jól meg-hizott, álmod tőle meg-jő;

Torkod szépen hangzik, ha volt rekedező.

Nedvestyúknál jobb ez: s még úgy-is többet ér,

Ha fekete tollu, nem költött 's jó kövér.

Agy-

Agy-velőt, 's rest *Venust* e' nagyon legíti

A' hidegebb tsirke nyár' hevét illeti.

A' *Frantziák* a' hideg-lelésben és egyéb hófázias betegségekben nagyon el-fogyatkozott izemélyek' számára, a' tsirkét, borju és örülábakkal együtt vízben addig főzik, míg a' *Erőt újja* húsa le-sarvadt : a'kor a' levét le-szűrük : jó bő-tó *Fran-*ven meg-nád-mézelik, 's tört sa-hajjal meg-tzia *leves* fü-szerfzámozzák : így osztán tojás' tejérével, a' tsirkek-a' hajától meg-tisztva, 's sáfránnyal meg-sár-ból, gitva, levesnek fel-adják. Ha ki lavanyun kívánja, kevés etzetet vagy verefs-szöllő' julepet-is ereszthet-belé. Követésre méltó ditséretes készület.

A' *Gyöngy-tyúkok*, (*Gibbera*, LINNAEVSnál *Numida Meleagris* N. *Perthalm*) Olosz Országban, *A' Gyöngy* a' mint PLINIUSból L. X. c. 26. M. VARROBól *tyúkok* *de R. R. Lib. II. c. 9. n. 18.* tanuljuk, régen-honnan is esméretetek valának; és minthogy oda *Afr. cá-*származnak *Numidia* nevü Országából származtak-*ak* vala, ott *Numidiai tyúkoknak*, *Africai madaraknak* mondották. Azután későre a' *Frantzia* kereskedők, mint Európában új majorságot, *Americának* Déli, *Guana* vagy *Guinea* nevü tartományából-is hozának-által e'féle tyúkokat: a' honnan *Gallinae Guinenses*, Guinai tyúkoknak-is nevezték; a' melly név alatt ma inkább esmértetnek. A' közönséges tyúknál testekben valamivel nagyobbak: de az orrok épen hasonló. Hanem hogy a' szájok' nyílása körül holmi kék bór van, a' melly fel-hat a' szemekig; a' hol fekete színt vált és a' szemek' hajait-is ki-tsinálja: a' poszjokról pedig két levél, a' bakokban sárga, a' nőltényekben verefs színü hárttyákká léfzen, és kevésé le-eresz-kedik az alsó állok alatt. A' fejek igen kitsiny, mellynek tetején egy rövid szaru forma ki-nö-vés sárgás-kék vagy verefsellő bórral bé-tü-d-ve láttatik, hátra-telé hajólva; a' nyakok fenn vékony, feltete szörös tollatskákkal, alább vastagabb, hammu színü nagyobb tollakkal. Egyéb testeken egészen fekete volna, hanem igen ékes

formájok.

rendel, mintha jó-féle fejér gyöngyöt húztak volna fok rendel kerelztul rajtok, úgy megvan fejérel tarkázva, mellyről vette nálunk a' nevét, a' melly az ő púpos hátokon leg-apróbb és tömöttebb; a' két oldalon ritkább és nagyobb. A' farkok, mint a' fogoly-madárnak, le-erefzedett. Az orrok' töve vereis, a' hegye sárga. A' lábok körmösfől hammu szín tekete. A' kakast a' ryúktól fejének egész fekete szine különbözteti. Vég nélkül tsivognak, és, mintha a' földön izüntelen eledelt keresnének

tojások, elébb-elébb baggadozva, úgy járnak. Igen *húsfok* ked-
ves izü. kat tóznak, 's jó izü-is a' tojások. *Húsfok,* a' kappan-húshoz hasonlittarik: szép fejér, poronyó, kivált néhány napig tartva és kedves izü; de még-is irtóztató fok tsevegése-kért, és hogy mindenkor félre való helyeken kerengvén fiaikat többnyire el-vesztik, köztiünk

miért nem ritkábban szaporittatnak. A' hideg-is, mint-
szaporít- hogy eredetekre nézve meleg tartományokból
júk bőveb- való madarak, gyengébb korokban fokot el-
ben? veszt közülök.

§. CLIV.

A' *Pujkát* *Africanak* *Numidia* nevü tartományából hozták-va a' Romaiak leg-először által Európába: a' honnan ő köztök *Numidiai tyúknak*-is neveztetett. *VARRO'* és *PLINIVS'* idejekben ritkasága miatt még igen drágán kél-va. De minekutánna *Guineából* bővebben kezdették ide által-hordani (a' honnan *Guineai tyúknak*, *Indiai kakasnak*-is neveztek) egész Európában el-izaprodott, és nagyon meg-óltódott. Ennek húsa két hólnapu korától fogva fél idejéig a' kappan-húshoz leg-közelebb vét; hanem annál még-is valamivel keményebb. De ha egy vagy két nap mejjesztve tartod, főként nyakánál fogva fel-
akaszt-

■kaszttva, és valami terhet kötven lábaira; fokot puhúl. Főve, minthogy magában-is száraz, jobbnak tartatik mint sülve. De sülve-is, ha fahajjal és szeg-füvel meg-szegelve gyenge tüznél lassan süttetik, olly kedves ízű, hogy e' miatt minden nagy vendégségben első helyet érdemlett.

A' Pujka, (ARI TOTELESNél Görögül *Meleagris*. D. *Gallus Indicus Gallo-pavo*. N. India- A' Pujner *Trüb-hübner*, *tüb-hübner*, *Turkische Weisbe* kék nem *Hübner*) a' gyöngy-tyúkokkal egy hazából va-régen szárló, 's gyakran egy nével-is neveztetik. De ké-maztak sőbbre jott-által Európába. Mert, a' mint Indiákról. ALDROVANDVS *Ornithol.* L. XIII. p. 18. kinnyomozta, ez előtt két száz elzrendőkkel, az az; 1530. előtt, még Európában egészen esméretlen madár vala. A' miket pedig a' Régiek *de gallinis Africanis et Numidicis* beszél- lenek, mind a' gyöngy-tyúkokra tartoznak. Az-is a' mit ATHENAEVS *Lib.* XIV. c. 20. *Clytus*ból, ARI-TOTELES tanítványa' irásából, *de Meleagridibus* elé-hoz, a' többek között, hogy az a' tós helyeket szereti; maga nit számba nem vélzi: a' gyöngy-tyúkokra jól; a' mi pujkákra pedig nem illik. Nemzetsé- gekre nézve, hogy a' pujkák a' pávával egy- félék légyenek az ó magok-viclé-éből nyilván láthatni: a' honnan a' pujkát lokan ma-is *Indiai púvok*nak hívják. JULIUS ALEXANDRINVS *Salubr.* L. XIII. c. 3, ezt a' maga idejében mondja, hogy Olofz Országba 's onnan más tartományokba bé-vitték *Indiai púva* név alatt. Német nevek *Calecutische hübner* a'ra mutat, hogy minékutánna a' Nap-keleti Indiákra való kereskedés ez előtt két *Seculum*mal jobb mód- dal fel-állott, *Malaburiáns*nak *Calecut* nevü tar- tományából vagy városából hozták-légyen e- löbbször által a' *Lufianusok*, 's onnan terjedett- ki idővel Német Orzágra. Török 's *Olofz- tyuk*nak pedig, a' mint vélekedik ZINCKEN *Lex.*

Oecon. némely helyeken tsak bizonytalan származásáról mondatott ; szokás lévén a' Németeknél, hogy a' minek eredetét nem tudták *Olasz* vagy *Török Országának* nevezzék. Által-kapván az Európaiak *Americába* ott-is annak Északi részében vadúl teremve sok e'féle madarakat találtak: a' mikor már a' Nap-keleti *Indiákról* hoztattak Európában nagyon el-szaporodtak-vala. Mellyből a' tettzett-ki, hogy ezek mind a' két *Indiában* hazai madarak lettek-légyen. *Frantzia Országba*, hogy leg-előbbször a' *Jesuiták* vitték-bé ezt a' madarat nálók közönséges beszéd. Eredeteknek helye hogy meleg Ország légyen, kényes természetekből fu korokban nyilván kitettzik : jóllehet ha fel-növehetnek nálunk-is elég kemény természetet váltanak: melly szerint, nem-is nagy munkával lehet őket akár hol szaporítani. *Húfok*, valamint egyéb nagy madaraknak, ezeknek-is keményetske ; de egyébként minden ditséretes tulajdonságokkal tellyes: sejér, leves, poronyó, puha, nem kövér, sem az avafodásra, sem a' meg-rohadásra nem hajlandó, nem terhelő, könnyen emészthető, a' gyomorban meg-nem vesző ; úgy hogy egészségesek, betegek, betegségből gyógyulóok, még a' gyermek-ágyat fekvő atzszonyok-is, az ő tiz napi szorossabb *Dieta*-jok után, e'vel bátron élhetnek. Az ifjak a' véneknél ; a' kakafok a' tyúkoknál vagy nőstényeknél itt-is betsefebbek. De ha nagyot nőttek és már meg-szakállasultak-is a' bakok, így sem változtatták-meg-egyébbe húfok' természetét, hanem hogy keményebb 's szijjafabb 's nem-is annyira leves a' húfok. Mikor pedig négy, öt eszteendő múlva meg-vénültek, leg-jobb őket-is mint a' kakast levesnek erősen ki-főzni. Melly szerint a' száznak-is nagyon kedves, a' gyomrot sem terhelő, böven tápláló és hatalmon erősítő étel készül belőlek. A' tyúk-pujkák főve ; a' bakok sülve szoktak inkább asztalra vitetni. Egyébként, sülve jobban használják, mint főve.

Húfok'
természe-
te.

Voltak a' kik a' kakas-pujka' fiakat-is, mint a' kakótzákat, kappanoknak ki-herélni próbálták. De minthogy az alatt mig egy kettő meg-gyógyult közülök, 10, 12. el-döglött; ez a' meiterség nem annyira mehetett szokás-ba. Hihető, hogy ez azoknak húfokon-is fokot segitene. Mindazáltal, minthogy a' pujka-hús magára-is elég jó, illy nagy kárral épen nem illo ezt a' kis nyalánkságot vádálzni. *Hogy* Hatznofabb meiterség a' pujkák' töltés *alatt szokták* való meg-hizlulása; inelly a' pujkákra nézve-is meg-biz-a' szerint foly, a' mint fellyebb a' kappanok-lalni? ról meg-irtuk.

Az egész diókkal való töltés pedig, ha szinte azokat a' szegény pujka' gyomra tsudálatoson kevés órák alatt, egészen meg-eméizti-is, elmét iuttató haszontalan próbálgatás: mert nints a' diónak kö természetü hajában femmi tápláló erő; sőt azt-is a' mi a' béliben van, szaporán, mint a' főveny, el-oiizlatván, haszon nélkül kereftul hajtja a' pujkának hasán. A' zöld diók pedig az ő húfokat-is meg keserítik.

A' szakátsok a' sütni valókat meg-tépve, és tüz-lángon meg-per'selve; a' főzni valókat meg-mejjeiztve jobbnak tartják el-készíteni. *Hogy for-* Találtattak olly irgalmatlanok-is, a' kik az ele- *ditják* ven pujkának ki-szakasztván a' nyelvét gyöke- *konyhai* restől, úgy hogy tseppenként folyna-ki a' vérek, *haszonra?* a' láboknál fogva fel-akasztották, úgy tartván, hogy e'vel a' kinos lassú halállal a' húfok fejébb és puhább-is lenne; de bolondúl. Mit fejrithetne és puhithatna ugyan-is ez a' szegény pujkának húsán többet, mint ha egy tsapállal el-vágván a' fejét, úgy folyna-ki a' vérek? Urává tette ugyan Isten az embert az ok-talan állatoknak; de nem 'hohérává. A' haszon-vétel belőlek az emberé; a' kinzás és az attól való nem irtózás az ördögé, vagy fene vadaké. Némellyek hogy a' pujkának tsáztár-madár' ize légyen, páltzával a' mejjét és hasát erőfien meg-verik. mig meg-kékül: a'kor előre ötöd rész ejtel borba és etzetbe jó bő-

ven tort szeg-füvet, fa-hajat, gyömbért, borlot, szeretsen dió' virágot elegyítvén, azt a' pujska' torkába, részenként, bé-toltik, és holmi kö-töt a' nyakára urkolva, olyan móddal fel-a-kasztják, hogy fok vergődéle után haljon-meg. Így osztán el-tsapván fejét, míg a' verefs bő-re le-ér, sütni, vagy pállétomba főzni félre-téshik. A' utés közben, távul sürtve, mihel-lyen annyira száradt, hideg vajjal ottan-ottan kenegetik: mikor pedig már pirúlni kezdett, vajjal bé-mázólt tiszta papirosba jó szorossan bé-takarják, és úgy egészen meg-sütik; a' pa-pirossat-is vajjal gyakran kenegetvén. *Májok* mikor felényire meg-sült a' pujska, fa-hajjal 's szeg-füvel meg-szegetik, 's úgy sütik továbbra tsendefen, hogy szép finben és jó leveles maradjon. *Májok* a' sü-szerfzám helyett apró szalonnával spékelik-meg; és midőn így va y amogy egészen meg-sült, reá töltvén a' le-folyt 'siros levet-is, aprón mor'salt 'sem'ye-béllel meg-hintve jó melegen fel-adják. Vagynak a' kik szépen meg tiszttván a' pujskát, száraz l. b. bait és szárnyait le-vágják, a' többit ketté-tör-ve fa-tzöveketskével hátra-szegeznek és így ke-vés sóval meg-hintvén, rostélyon, eleven szénre téve, a' vizes levétől valamennyire meg-szárasztják; azután meg-hagyván sülni, ne-hány napokig etzetbe merítik, újítván napon-ként az etzetet, mellyel a' pujska-hús igen jó izü, poronyó, 's gyenge lézen.

Allani
hogy tsi-
vilják-be?

Tarjagos sömörsös fejét a' kakas-pujska'-nak, mellybe ollyankor, mikor meg-haragzik vagy kevélykedik, testének minden *musculus*-ait ki-felzítvén, minden vérit fel-fzorítja, és az ettől meg-dagad, meg-kékül és verefsül, so-kan ártalmosnak tartják; úgy híven, hogy az ő epéje oda mind annyiszor ki-omlanék, és ettől a' meg-mérgesülne. De tsak reá fogás: mert e' tsupán tsak a' vértől lézen, melly azo-kat a' sömörsöket ollyankor ki-felzíti. Hanem egyébként magok azok a' sömörsök, olly top-lós, nyálos, taknyos, szijjas, izetlen *glandu-*
lak-

lából állanak, hogy attól, a' kik minden izelítéseket el-nem veztették, mindenkor nem ok nélkül irtóztak; 's innen mindenütt el-is fizták azt a' fejével együtt vetni. Váltak ez előtt, a' kik, nem tudom mi okból, a' pujkának szára-tsöntjairól azt hitték, hogy ha azt valaki a' 'sebiben vagy kebeliben viselné, a' közvénytől nem bántatnék: a' húsáról ellenben azért, hogy a' pujkának lábai gyakran fájdalmosok, úgy tartották, hogy a' kik e'vel bővebben élnének, meg-köszvényesednének. Mindenik hazfontalan reá fogás: hanein hogy a' kik fok pujka-húst ehetnek, egyébként-is gazdagon és kényesen éivén, a' heverés közben könnyen meg-is köszvényesülhetnek. A' pujkának és kappanoknak lábait nem a' köszvény bántja, hanem a' téli hideg szokta fokszor meg-rontani.

§. CLV.

A' *Páva*-is eredetire nézve *Indiai* madár. De *Persia*ba és *Media*ba, *Egyiptomba*, sőt '*Sidó Ország*ba-is már *Salamon Király*' idejében, mint **II. KRON. IX. 21.** meg-tettzik, által kezdett-volt vitetni. *Görög Országban* pedig *Nagy Sándor*' idejében kétség kívül még esméretes nem volt. Mert midőn *India*ban a' pávát meg-látta, annyira tsudálkozott annak szépségén, hogy kemény büntetést mondott az ellen, a' ki ezt meg-ölné. **AELIANVS H. A. L. V. c. 21.** Romába még későbbre került. De mindenütt tsak tzifra tolláért tartották; hanem leg-először *Hortensius Orator* a' **CICERO**' *praeceptora* vitte ezt asztra, midőnt. i. *Augur*tá létinek áldomását [*Coenam aditalem Sacerdotii*] meg-adta. Az időtől fogva úgy reá kaptak e're a' *Romaiak*, (azt gondolván, a' mint **HORATIVS** méltán neveti őket, hogy húsa-is annyival elébb-való más madarak' húsánál, a' men-

nyivel a' farka tzifrább,) hogy egy *M. Aufidius Turco* nevü Ember hizlalni és szaporítani kezd-
vén a' pávákat, azokból a' PLINIVS' bizonyoság-
tétele szerint, L. X. c. 20. rövid idő alatt *se-*
stertiúm sexagena millia, melly a' mi pénzünk sze-
rint 6000000. Kb. forintokat tézzen, keresett.
Ma húsáért a' pávát senki nem betsüli: mert a'
nem tsak ízetlen, hanem olly száraz és szijjas-
is, hogy sülve 30. esztendeig rothadás nélkül
el-áll, és végtére, mint a' fát, a' mojszokta meg-
emészteni. Mellyből meg-tettzik az-is, hogy
a'ban igen keves tápláló erő van, és hogy a'
feiettebb nehéz emészthető. A' Németek ugyan
meg-nyúzáván, szeg-füvel húsát meg-vervén és
meg-sütvén, bõrit ismét reá húzzák, orrát és lá-
bait meg-arannyozzák, és mintha eleven vólna,
pompanak okáért a' nagy lakadalmi vendégségek-
ben szokták ezt néha ma-is asztalra vinni.

A' *Páva*, a' fejének tetején mind a' két
A' *Páva*-nemben fel-álló fényes tollu taréjáról *Pavo cri-*
stallus; Németül kiáltásának hangjáról *Pfau*; a'
Poetáknál Ales-Avis-Volucris-Junonia, *Juno ma-*
darának-is neveztetik: minthogy mikor az ö-
ket nézők és ditsérok előtt tsillagos ég mód-
jára tundókló hoszszu farkának tollait fel-emel-
te és kereken ki-terjesztette, 's fényes szár-
nyaival rüt, fekete, durva lábait bé-takarhat-
ta, *Juno Isten-Afzizony'* módjára igen kevé-
lyen lépik, és gögösön mütogatja magát in-
nen-is túl-is; és hogy *Juno*val egy hazából
valóknak tartattak, mellyről majd alább. *Cbry-*
sippus PLVTARCHVSnál *de Pugn. Stoic.* azt állat-
ja, hogy a' pávát a' természet épen tsak a'
farkáért teremttette-vólna; akarván e ben meg-
mütatni, mit tehet a' madarakban tiszta tollu-
val való fel-ékesítésében. VARRO-is meg-adja
azt néki L. III. *de R. R.* c. 6. hogy e' rész-
ben

ben a' páimát minden madaraktól el-nyerte. Érti ezt magában a' páva-is ; a' honnan, tsak légyen ki előtt, igen örömeft mütogatja egész nap, ételéről-is el-felejtkezvén, tollainak rogyogványt: és hogy többen láfsák, a' fenn-való helyyeken szereti müladni : mikor pedig ősz-fzel a' fák' leveleinek le-hullásával farkának ékes tollait el-hullatta, szégyellvén ezek nélkül fzem előtt járni, az ARISTOTELES' iégi megjegyzése szerint, *Hist. Anim. L. VI. c. 9.* a' félre való helyyeken mind addig búkálva tölti idejét, míg a' fák' leveleivel néki-is más rendbéli tollai nevedeknek.

A' mi hazáját illeti: úgy befzéli a'-több együtt vatsoráló Böltseknek ATHENAEVSNAI *L. XIV. c. 20. Menodotus Samius*, hogy az Görög Országban Samos sziget volt, (a' hol magát-is Juno-t szülte és fel-nevelte-va Rhea a' férje Saturnus' dühösége előtt el-rejtezve, ne hogy, mint a' több gyermekeit, ezt-is újra fel-falja ; 's innen templomot-is ott építettek-va számára leg-előbbizör) a' hol a' pávák önként születtettek és az ott lévő templomban a' Juno' tiszteletére meg-szelidítettve tartattak; onnan vitték-vólna oíztán mindenüvé széllyel más tartományokba. E' volt az oka, hogy a' Samiusok a' magok pénzeikre-is páva-képet szoktak-va verni. De jobban egyez a' való-sággal az AELIANVS' tartáfa, a' ki *l. c.* a' pávákat a' Barbarusoktól írja hogy vitettek-völt-bé elébb Görög Országba: érti pedig a' Barbarusokon az Indusokat, a' hol ezek, az ő megjegyzése szerint *Lib. XIII. c. 18.* a' Királyi kertben a' iátzánokkal együtt szelidül tápláltatnak. PLINIVS *Lib. X. c. 29.* THEOPHRASTVS után a' pávákat *Afiába*-is másfunnan vitetett madaraknak írja lenni. Az igaz, hogy Salamon Királynak hajdon az ő hajói az arannyal, czüffel, éléfsánt-tetemekkel, majmokkal egyetemben, mint ritka idegen állatokat a' pávákat-is három eíztendőnként *Tarjiból* (mellyet az *Indiai* tengerben *Opbir* vagy más né-

Házája

vel *Taprobana* mellett téfzen *BOCHARTVS Geogr. Sacr. L. III. c. 7. p. 171.*) hozzák-va. **IL KRON. IX. 21.** Hogy Görög Országba enél-is későbbre száraztak-légyen-bé a' pávák, eléggé meg-bizonyította a' Nagy Sándor rajtok való tsudálkozása, mikor *Indiában* ezeket (*SABELLIVS* szerint, a' *liarotis* folyó vize mellett) leg-elébb meg-látta-va, *AELIANVS*nál *l. c.* Mellyet egy átaljában nem tselekedett-vólna, ha Görög Országban vagy máfutt addig pávát látott-vólna. *ATHENAEVS*ből olvassuk *L. IX. c. 12.* hogy egy *Antipbon* nevű *Rhetor* egész *Oratiót* írt a' pávákról, mellyben meg-jegyzi azt-is, hogy az *Athenae*-béli lakosok igen szép és sok pávákat szoktak-va la nevelni, kedvezvén az itt való aer más helységek felett nékiek, mellyeknek látására a' *Lacedaemon* és *Theffalia*-béliek, a' Hóld' újságain, (mert egyéb napokon senkinek nem mutatják) fokban el-mennek-va, és azoknak tojásait nagy szorgalmatossággal vásárolják-va: és hogy ez a' dolog nem egy két nap, hanem 30. esztendőknél-is tovább folyt köztük e' szerint. Emlékezik e'ről *AELIANVS*-is *l. c.* hozzá tévén, hogy e'ből az *Athenae*-bélieknek nagy kerestetjek va, a' hol egy bak és egy nőltény pávát ezer *drachma*ra, az az: annyszor 30. pénzre betsulnek-va. Romában a' **VARRO**' idejében *de R. R. L. III. c. 60.* egy páva-tojás öt *denaron*, a' mi pénzünk szerint más-fél Magyar-forinton; a' páva maga 50. *denaron* el-kél-va.

Q. Hortensius, kényes puhaságról *MACROBIVS* által *Satur. L. II. c. 9.* meg-béllyegezett Romai gazdag ember (a' ki a' maga *platan*-fáit is viz bellyett borral szokta-va öntözni, 's leg-sobb foglalatosságának azt tartja-va, hogy minden nap ékesen, tsinofon öltözve, és magát a' tükörhen meg-nézegetve menne-ki a' maga házából) lépett-va a' **VARRO**' bizonyítása szerint *l. c.* leg-elébb a' bújálkodásnak a'ra a' gráditsára, hogy ételnek készítettvén

Ki kez-
derre leg-
elebb enn?

a' pávát, maga asztalára vitesse. Mellyel a' jó es szorofabb erköltű emberekkel iútú meg- is izólatá magát; de a' nyalánkoknak olly batható példát ada, hogy kevés idő alatt a' pává nak a' pompás asztalakra való vitele közönséges szokásá léve, és a' pávák felette meg-drágulának. *Ecce res non miranda solum, így izóll MACROBIUS a' IV-ék Száznak vége táján Romában Consulságot-is viselt tudós Uri ember, sed et pudenda, ut ova pavonum quinque denariis veneant; quae hodie non dicam vilis, sed omnino non veneunt.* az az: Iné nem csak tsudálni, hanem szégyelleni méltó dolog, hogy a' pávák' tojása öt *denaron* költ-légyen; a' melly ma nem csak hogy óltsóbban, de teljelységgel semmin se kél-el. De hogy nem csak a' nyalánkoknak, hanem az egyébként rakarékos életű embereknek-is meg-tettzetek-vala az *Aufidius* kövér pávái, ki-tettzik a' M. TULLIUS leveléből L. IX. Ep. 18. *Poetus* nevű jó barátjához: a' hol tréfásou ditsekedik, hogy ő több pávákat költött-el, mint *Porus* galamb-fiakat. HORATIVUS-is L. I. *Satyr.* 2. v. 116. és ő utánna SENECA *Epist. ad Lucilium* a' pávát azon eledelek közü tézlik, mellyeken a' kor-is kapnak az emberek, mikor egyebet mindent meg-útálnak. OLAVS MAGNVS írja H. *Gent. Septentrion.* L. XIX. c. 18. hogy az Északi részeken-is *Ostrogothidban, Westrogothidban,* és *Sveciában* sok pávákat, és igen nagy szorgalmatossággal nevelnek; de csak tollaik' ékes vóltáért. *Job.* BRVYNERVS *Frantzia Medicus de Re Cibaria* L. XV. c. 28. említi, hogy *Frantzia Országban-is* a' *Normannusoknál* a' *Lexoviai* mezőken a' pávákat sergenként tartják, és a' földes Uraknak nagy jövedelnek van belőlek, bé-küldözvén azokat a' nagy városokba a' lakadalmi vendégségekre és nagy Urak' pompás asztalaikra; nem taláztatván ott másutt e'féle madarak. PLATINA, azon kívül, a' mellyet elébb fel-jegyzettünk, ennek illyen meg-készítését adja-elé ALDROVANDVS-nál *Ornitb.* L.

XIII. p. 16: A' pávát, tollával fenn a' fejét által-szúrván, vagy a' torkát mint a' gödölyének meg-mettzven, hogy a' vére folyon-ki, öld-meg: azután a' torkától fogva a' farkáig a' bőrit gyengén hasítsd-meg, és okoson az e-géiz testéről, alól kezdve, tollastól fordítsd-le a' fejére, és ott fejestől le-vágván, tedd télre: a' húsát fü-szerfzámokkal és jó szagu füvekkel meg-töltvén, nyárfon süsd-meg: de előbb a' mejjét szeg-füvel szegeld-meg, és a' nyakát se-jér ruhával takard-bé, mellyet vízzel, hogy felette el-ne száradjon, gyakran öntözgefs. Az így jól meg-sült pávát le-húzván a' nyársról, tollas bőrivel borítsd-bé, és hogy a' maga lábán láttafsék állani, a' táblába, mellyen fel-akarod adni, szúrj a'hoz kéztült vas-vefzöt, és azt erezd-fel a' lábain, úgy hogy ki-ne tefsék, a' fejére és farkára. Némellyek, hogy nagyobb mulatságot szerezzenek vele, a' szá-jába kámforral elegyített gyapjat-is téfznek, és azt, mikor fel-akarják adni, meg-gyújtják, hogy az asztalon kár nélkül égjen.

Húsa hogy
poronyó-
al-meg?

Ha az egy esztendősnél nem nagyobb pá-vákat nyárban egy nap; télben két vagy há-rom nap a' lábaira nehéz követ kötve, a' nya-koknál fogva fel-akasztva tartják, fokot poro-nyóúlnak. A' vénebbeket nyárban három nap; télben 4, 5. söt a' SAVANAROLA' tanátsa sze-rint, tereh nélkül tiz nap jovallják, mig meg-készítenék, tartani. Az ifju pávákat Augus-tusban; az idősebbeket télben jobbnak tartják asztalra vinni. Sülve-is, szeg-füvel és egyéb fü-szerfzámokkal el-készítve, inkább ditsérik, mint főve; jóllehet borfal 's 'sályával főve sem tartja izetlennek PLATINA. Felette gazdagon fü-szerfzámozva másként, minthogy ez a' hús maga-is nagyon száraz természetü, és e-vel jobban-is meg-száradna, ugyan ő ártalmos-nak mondja. A' heverő, kényes, lép-daga-dással és folyó, vagy vak-sullyel bajlódó sze-méllyeknek-is, akár hogy készítve, nagyon káros; a' fok rabotával élőknek, kivált az if-ju

ju pávákat, meg-lehetős eledelnek tartja. SIMON SETHI, azon kívül hogy kemény, szíjas, nehéz emészthető természete van, sok ki-vető és káros nedvességet-is mond benne lenni. Melly szerint, nem ok nélkül korpázta hajdon a' Romaiaknak tsífos nyalánkságát, (midőn a' páván, csak azért, hogy a' tolla olyan szép, annyira kaptanak) HORATIVS L. II. Sat. 2. v. 27.

num vesceris ista

Quam laudas pluma? coctove num adest bo-
(nor idem?)

Nem hagyhatta ezt szó nélkül MARTIALIS-is, egyébként maga-is nagyon nyalánk ember L. XIII. Epigr. 70.

Miraris quoties gemmantes explicat alas

Et potes hunc saevo tradere dure coquo?

Tsudálva nézsz tolla' gyémántos színe-re,
Hogy nem színod adni hát szakáts' kezére?

Mint Ptolemaeus Király' szavait úgy hozza-elé ATHENAEVS l. c. egy Antiphanes nevű Görög Poëtaból, hogy ő egykor Romában lévén, ott a' páváknak nem kevesebb számát látta, mint a' türjeknek, a' hová az előtt csak egy párt vitt-vala-bé egy valaki. Azután még-is Tiberius Császár, követni akarván e'ben-is Nagy Sándort, halálos büntetést monda-ki a' pávát ellopók ellen; mellyet egy szegény Praetorianus katonán véghez is vitete. ALEXAND. ab ALEX.

Genial. dier. L. III. c. 13. GALENVS, a' ki Tiberius után mint-egy 120. esztendővel élt, a' páva-húsnak természetéről olly habozva szól, L. III. de Alim. Fac. hogy néki sem gondolhatjuk, hogy a' páva-hús' ételhez szerentséje lett volna: mert ezt néhol a' látzánhoz, másfutt a' tyúkhoz hasonlitja; másfutt ismét a' legrotzszabb temperamentumu, száraz, kemény, nehéz emészthető, melancholiás vért tsináló, és az elmét homályba hozó madarak közti tézsi. Mellyekből úgy láttzik, hogy ő a' pújkát és pávát egy-féle madárnak tartotta; és hogy a' pújkát-is csak híreről esmérte. Minden állatok

Sőt
dig
nem
ettek
Romában.

GALE-
NVS
nem
esmérte.

A' Páva-
búsnak
képtelen
száraz
természe-
te.

felett való izáraz természetéről a' pávának ne-
vezetes bizonyosságunk *AVGVSTINVS de Civit.*
Dei L. XXI. c. 4. Quis nisi Deus Creator om-
nium dedit carni pavonis mortui ne putresceret?
Quod dum auditu incredibile videretur, evenit,
ut apud Carthaginem nobis cocta apponeretur haec
avis. De cujus pectore pulparum quantum vi-
sum est, excerptum servari iussimus. Quod post
dierum tantum spatium, quanto alia caro quae-
cunque cocta putresceret, prolarum atque oblatum,
nihil nostrum offendit olfactum. Itemque reposti-
tum post dies amplius quam triginta, idem quod
erat, inventum est. Idemque post annum, nisi
quod aliquantum corpulentiae siccioris et contra-
ctioris fuit. ALDROVANDVS Ornithol. L. XIII.
p. 15. írja, hogy néki-is Antonius Gigant Poeta
jó barátja 1598-ban egy ollyan darab sült pá-
va-húst kü'dött-volt 1592-ben, melyet az előtt
hat eiztendőkkel süttöttek-volt-meg; de e'kor-
is semmi rossz szaga nem volt, hanem a ker-
ti kömény' szagjához majd hasonló izagot ho-
tsátott, és sok apró lyukak láttzottanak ben-
ne, mintha a' szu ette-vólna-meg; mellyből,
meg-veregetvén, holmi sós és keterü izü por
bullott-ki. Mellyet újabb példákkal-is világo-
sít CASTELLANVS l. c. Nem egy értelembe
vagynak ennek okáról a' Termézet' vizsgálók.
CARDANVS de Variet. rer. L. VI. c. 36. ezt a'
szárazsággal egybe-szerkeződet hiedegségnek
tulajdonítja. Midsok a' hideg helyett, a' meg-
sütö meleget helyefebben tézik.

§. CLVI.

A' Galambak, a' tyúkoknál szárazabb és me-
legebb természetűek; kivált a' *vén* és *vad-Ga-*
lamb, sovány, szijjas, föld természetű, nehéz
emészthető, kevésé tápláló és rossz durva vért
tsináló. És, ha igazak *MARTIALIS*nak *L. XIII.*
Ep. 67. ezen versei:

Ingrui-

Inguina torquati tardant hebetantque palumbi;

Non edat hanc volucrem, qui cupit esse salax.

Az ölyves vad-galamb, rest, 's gyenge *Venust* hoz.

Ne egyed ezt, kedved ha van bújasághoz.

Inuen, nem pedig a'hól, hogy a' vad-galamb a' házi galambnál kevesebbé szokott búja lenni, kelletik azokat meg-magyarázni. Mig ijak mind-azáltal, mind a' házi, mind a' mezei galambak, főként őzfzel és tavaszszal, mikor a' gabonán meg-szoktak hizni, főve másoknak-is, de kivált a' *phlegmaticus*oknak, azok közt pedig a' gyermekeknek és vén Embereknek kedves és hasznos ételek lehet. Az Egyiptombéliekről írja *ALDROVANDVS Ornith. L. XV. p. m. 217.* hogy pestisnek idején, a' magok Királyának galambhúsnál egyébbel élni nem engedték; kétségek-kivül hogy e'ban a' pestis ellen valamit gondoltak lenni.

A' *Gerlitzenek hús*a a' galambétól keveset különböz, hanem hogy valamivel gyengébb és kedvesebb ízű. A' Régiek úgy tartják-vala, hogy e'hól igen jó-féle vékony vér és *Spiritusok* ké-szülnek, (a' honnan *Nic. MASSA* ezt *Böltsek' eledelének* nevezi,) és hogy ez a' *Venust*-is gerjesz-tené, mellyre nézve előttök igen betses eledel volt, mint *MARTIALIS*nak *L. XIII. Epigr. 53.* ezen szavai-is bizonyítják:

Dum mihi pingvis turtur erit, lactuca valebis.

Kövér gerlitze kell: fűs tőlem faláta.

Nevezetelen a' iarka' tövét az ő leg-kedvesebb rsemegejek közti számlálja.

A' Galambak, a' mint írja *LUCIANVS Lib. de Dea Syra, in fine,* Syriában Szentnek tartat-tak; és azokat meg-sem volt szabad illetni: ha pedig történetből valaki hozzok ért, az nap mint gonosz üzentelen úgy tartatott. *Ev-*

A' Galamb-
hak Syriá-
ban Mes-

SEBIVS idejében-is fenn-tartott köztök ez a' fzo-
 kás; a' ki-is *Praepar. Evang. L. VIII. c. 5. em^a*
 ca körül liti, hogy ott való útazásában, *Ascalon város-*
*fzent ma-*sában látván a' galamboknak végzetetlen fok-
 darak. ságát, tudakozta, mire valók volnának azok?
 úgy mondták a' lakosok, hogy azok ott
 szent madarak, 's a'ia nézve fenkinek bántani
 nem szabad. *Ludov. BARTHEMA* Arabiában
Mecca város körül, a' hol a' Mubammed kopor-
 sója tartatik, útazván, egy seregben 15. 20.
 ezer galambakat-is szemléivén, a' mellyeket
 nem tsak illetni, de el-uzni sem vala szabad;
 értekezödött annak a' dolognak eredetéről; 's
 mind azokat attól az egy galambtól, a' melly
 a' *Mubammed*' fülébe sügta-vala a' jelentéseket,
 szaporodtaknak lenni mondták azon helynek
 boldogtalan lakofai; és hogy azért volnának
 ott olyan tiszteletben, *ALDROVANDVS Ornith.*
L. XVI. p. 198.

A' 'Sidok közt-is, úgy láttzik, hogy a' ga-
 lambak és a' gerlitzék nagyobbára tsak az álkoza-
 tok' kedvéért, nem pedig konyhai haszonra sza-
 porítottak. A' pogány Görögök-is a' galamba-
 kat, mint rend kívül szereimes és búja madarakat,
 tsak a' *Cnidia Venus* Itten-Afzfzonymnak tiszte-
 le ére tartották; de magok' izámára meg-nem
 ölték. Mellyre nézve *MARTIALIS*-is *L. XIII.*
Epigr. 66. így szól:

Ne vires teneras praeduro dente columbas,
Traditu fi Cnidiae sine tibi sacra Deae.

Az az:

Ojjad fogaidat galambak' húsától,

Ha *Venus*t tiszteled, 's félsz boszszúllásától.

A' Romaiak-is hajdon inkább szemeik', mint
 sem torkok' gyönyörködtetéséért nevelték a'
 galambakat. Mert a' mint *VARRO de R. R. L.*
III. c. 7. fel-jegyzette, ha szép formák, ékes
 fejér tolluak, egélségefek és jó-félék valának,
 ducentis numis, 200. garafon el-kél-vala párja;
 ha különös szép vólt, egyért ezer garafon-is ad-
 tanak. Sőt *Lucius Axius Eq. Rom.* a' Nagy
Pompejus' idejében a' magáénak párját 400. de-

Romában
 drágák
 volának.

nátnál oltsóbban nem adta, a' PLINIUS' Varro
 után való bizonyítása szerint L. X. c. 37.
 Nem-is vala szokás náluk konyhára más-féle
 galambokat hiztatni, hanem a' mellyek nem
 tójtak, vagy rút tolluak voltak. Voltak, a'
 kik ganéjok' hasznáért-is, minthogy ez a' szán- ^{igen szd-}
 tó-földeket leg-termékenyebbé téfzi, olly nagy ^{moson tar-}
 számmal tartják-vala a' galambakat, hogy egy ^{tottdk.}
*peristerotrophion*ban vagy galamb-búgban öt
 ezer-is meg-vala. De hogy a' galamb-ganéjt,
 mint a' Samariai éhségről II KIR. VI. 25. a'
 köz vélekedés szerint, íratatik, valaha valaki
 ételre-is fordította-vólna, hallatlan dolog. Ha-
 nemha DIODORVS SICVLVS-fal valaki úgy gon-
 dolkodik, hogy a'ban még fok ép gabona-sze-
 mek lettek-vólna; a' melly-is az ollyan heyes
 természetü madarak' ganéjában nem tapasztal-
 tatott; vagy FLAVIVS JOSEPHVS-fal L. VIII. c. 4.
 hogy ez a' galamb-ganéj nekik csak só helyett
 lett-vólna. De így-is, amügy-is, hol kaphat-
 ták-vólna azt a' fok galamb-ganéjt, a' mellyek-
 nek tartásokra nem kevés gabona kívántatott-
 vólna? ha annyi galambjok volt, jobb lett-
 vólna azoknak húfokat meg-enni mint ganéjo-
 kat. Nevelte a' galambak' kedvelségét, az ő
 könnyü szoktathatók-is. Melly szerint levél-
 hordozó postáságot-is reáok fokban lökszor
 biztak, mint ennek néhány tsudálatos példait
 írja-le, mind a' régi, mind az újabb histori- ^{Levél-hor-}
 ákból BOCHARTVS Hieroz. P. II. L. I. p. 15. ^{dozó pos-}
 De ezeket nékem mint tzéлом' kívül lévő ^{túk-is vol-}
 dolgokat ide által-írni most nints módom. ^{tak.}

Húfokra nézve sem vóltanak másként a'
 galambak aránt a' babonán kívül tétetett Ré-
 gieik rozf itélettel. OVIDIVSNál *Metam. Lib. Húfok' ter-*
 XIII. v. 833. *Polypbemus* a' maga kedves Ga- ^{meszete.}
tateájának a' több tsemegék közt egy pár ga-
 lambat-is küldé ajándékba. PAVLVS AEGINETA
 I. I. az asztalra vitettetni szokott madarak
 közt első helyre téfzi a' fogoly-madarat, ga-
 lamb-fiát, tsázar-madarat, tyukot, füzánt.
Majúditra a' húros-madarat, rigót, verebet.

Harmadikra a' vad-galambot, réztét. Negyedikre a' pívát. Utolsóra a' lúdat, strutz-madarat. Mennyiben találta-légyen a' dolog' valóságát, alább jobban ki-fog tettezni. Mi közelebb a' galambakra nézve inkább követhetjük a' nagy HIPPOCRATEST, a' ki *L. II. de Vict. rat.* a' galambhúst a' száraz, vagy szárazító eledelek közé teszi. GALENVS *L. III. de Fac. Alim.* ezt a' jó-féle vért csináló és könnyü emészthető húfok közt nevezi. Máfutt azt jegyzi-meg róla, hogy igen vékony és hamar széllyel ofzló nedveséggé válik. Máfutt ismét a' meleg és száraz természetü embereknek jóvallja. De tartsuk meg, hogy a' galambakról-is, mint szintén egyéb állatokról, általában meg-határozni semmit nem lehet. Mert a' vén, lovány ga'ambak' húfa, száraz, kemény, a' gyomornak ellent-áll, forrótságot szerez, úgy hogy a' régi meg-jegyzések szerint, az e'félékkel való bővebb éléstől némellyek hideg-lelést, belső *inflammatio*kat, nevezeten *anginát*, vagy torok-fájást kaptak; mellyet világosítanak MESSVE és RASEVS *Arabs* Orvosok egy *Cassifa* nevü embernek példájával, a' ki egy nap háromszor meg-töltvén hasát sült galamb-húffal, lélekzetét el-fogó torok-fájásban el-veszett. Q. CVRTIVS-is, a' Nagy Sándor' életét meg-író derék ember, a'val vádoltatik, hogy a' sok galamb-hús' étellel tette-vólna a' maga életét rövidebbé. A' vén embereknek málok felett ártani tapasztaltatott. Az igen gyenge, még pilyhés galamb-fiak, (*pipiones*) könnyen senyvedők, melegék, nedvelek: azért nem-is tartathatnak egészéleknek, minthogy magok természetekhez hasonló hamar poshadó, vizes, meleg *chylus* és vér készül belőlök. Ez a' hiba pedig a' SIMEON SETHI' itélete szerint leg-nagyobb mértékben a' házi galamb-fiakban találatik. *Pullorum columbinorum caro calida est et humida, multaeque superfluitaris, sed maxime domesticorum.* ARISTOTELES *Hist. Anim. L. V. c. 13.* a' galamb-fiakat így külobözteti: A' galambak ugyan, ha verőfé-

kiknek nem
bajnos?

Az igen gyenge,
könnyen senyvedők,
melegék, nedvelek:
azért nem-is tartathatnak
egészéleknek, minthogy
magok természetekhez
hasonló hamar poshadó,
vizes, meleg *chylus*
és vér készül belőlök.

nyes helyek és bőv eledelk van, az efszen-
dőnek minden részeiben költenek: de a' tava-
sziak az őszieknél elébb-valók: a' nyári, vagy
más heves időben szaporodtak, leg-rozsfzab-
bak; minthogy illyenkor azoknak nedves, me-
leg, kövér hufok, leg-hamarébb és károfab-
ban meg-romlana. Mások a' jól repülhető ga-
lamb-fiakat ősztel mikor a' gabonákon jól meg-
híztak, leg-többre betsulik. Meg-hizlalásokra
a' galamb-fiaknak azt tanátsolja VARRO L. C.
hogy mikor már pilyhétek, ki-vévén az an-
nyok alól, meg-rágot fejér kenyérral, nyár-
ban háromszor, az az, reggel, délben, este;
télben kétszer töltsék-meg; de télben elég felé-
nyi eledel. Ha pedig meg-tollafoadtak, úgy a'
fészekben meg-hagyják a' fészok' tsontjait el-
törvén, hogy az annyok tovább táplálja, a'
melly azoknak és magának az eledelt egész
nap hordja, és így hamarébb meg-híznak mint
a' többi, 's lejérek-is léfznek. RHazes,
egy a' régi nevezetelebb Arabs Orvosok kö-
zül, ezekrol így ír Aphor. XI. L. IV. *Pulli
columbarum cibus inpalibilis, ad caliditatem decli-
nans: et Philosophi dixerunt, quod in iis est vir-
tus mirabilis, et praeceperunt, quod hi, qui pa-
rum habent sanguinis, et in quibus deficiunt vir-
tutes et calor innatus, debent eos comedere; et
ex proprietate dolari renam conferunt, junguinem
colant corruptum.* az az: A' galamb-fiak' hú-
sa tsudálatos étel, melegségre hajló: a' Böl-
tek e ben tsu á atos erőt tartottak, és azok-
nak a' kiknek kevés vérek van, és erejékben
's belső természeti melegségekben meg-fogyat-
koznak, e vel élni parantsolták; különös tu-
lajdonsággival használ a' veséknek, tisztítja a'
vért-is. AVENZOAR, o-is Arabs, a' gutta-ü-
tört, vagy ina-szakadt embereknek, és a' kik
lábaikat magok után húzzák, vagy érzékeny-
ségekben 's mozgásaikban meg-gyengültek,
nem csak meg-enni jóvalja a' vad-galambakat,
hanem azoknak tartó-helyeikben-is járogatni
nagyon jónak tartja. Különösen pedig leg-job-

mikor e-
lebb-valók

kiknek
hasznos e-
ledel?

Az aszszonyok' hideg nedves természetekhez alkalmatofabb.

ban illik a' galamb-hús az aszszonyoknak nedves hideg természetekhez; a' kiknek taknyos hideg véreket meg-tisztítván, az ő fejér folyásos méhek' hidegségét, és taknyos lágy-ságát, 's a' miatt való meddőségeket, 's gyakran történő idétlen születeket, e' meg-orvosolni fokaktól nem ok nélkül tartatik. O maga a' nagy HIPPOCRATES, de *Morb. Muliebr. L. I.* ilyen tanátsot ad egy fejér folyással bajlódó aszszonyoknak: *in cibo panibus utatur et maza, si volet et carnibus palumborum et similibus.* Né-melleyek minthogy magok a' galambak más ma-darak felett szerelmesek és tenyészők, (mert ha helyek 's eleségek van, esztendő alatt tisztzer-is költenek) valami titkos *Venusra* segítő erőt-is keresnek ezekben. De ez, ha fel-találtatik benne, az ifju kövér galamb-húsból gyülő eleven, tiszta, vékony, meleg vére-k egye-nesebben tulajdonittathatik. Mind ezekre a' vé-

a' mezei galambak szárazab-bak.

gekre pedig, a' mezőken és szántó-földeken é-lődő közönséges vad-galambak, és a' melleyek fenn a' tornyokban költenek, mivel nem an-nyira nedves természetűek mint a' háziak, jóval alkalmatofabbak. A' pedig, a' mit de *Palumbis torquatis* MARTIALIS ír *L. XIII. Epig. 67.* hogy a' *Vemust* késleltetné, a' mi részben igaz lesz', tsak a' fojtós tsere-makkal élődő

az erdei ölyves erdei vén galambakra vihetni, a' mellye-ölyves ga-ket azon kívül-is, tsak az ölyvök' számára lambak i-kellenék hagyni. A' vad-galambat meg-mej-gen szijjas jeszítve jó darabig hideg vízben vagy etzetben bujuak. vontatni; a' galamb-fiakat nyárban egressel főz-ni, 's hafokba vad-almát dugni tanátsolja *Bap. konyvái készüeték.* FIERA. A' fejeket elevenen el-vágni, vagy el-szakasztani azért szokták-volt, hogy az a-gyok-velejét vakságot okozni gondolták. A' galambak', gerlitzék', fogoly-madarak' édes meleg vérét az ütésből vagy sértésből meg-fajds ellen. vérmesült és meg-kékult szembe tseppente-ni GALENS' tanátsából ma-is jónak tartjuk.

Tojásaik. Tojásokról így ír PLINIUS *Lib. XXX. c. 15.* *Venerem concitant, si lutea ex ovis quinque co-*

Lambarum, admixto adipis juilli denarii pondere ex mele forbeantur.

A' Gerlitzek magokban sovány, száraz húsuak; de kevés gondal minden egyéb madaraknál jobban és hamarabb meg-hiznak, elannyira, hogy a' magok kövérségétől, mint a' furjek, sokszor meg-sulladnak. Nem-is kívánnak e' végre egyebet, hanem hogy mézes vízben ízott búzát vagy kölest bőven kaphassanak. Rekesztve soha nem szaporítanak. Szokás vala mindazáltal a' Régieknél, a' hizlalás' kedvéért a' gerlitzeknek-is rekeszt tsinálni; és azokban őket toltás által-is hizlalták; mellyre csak az ifjakat, fél vagy egy esztendőnél nem idősebbeket választják-vala; mivel az idősebbek nehezebben-is hiznak, de úgy-is szíjjasak, rozsz ízüek, 's sepros vastag, sekere vért tsinálnak. A' kövér, gyenge gerlitzeknek kedvességét a' régi Romai nyalauk Urak' asztalival bizonyítja PLAVTVS in *Mostell. Act. I. scen.*

A' Gerlitzek igen meg-hiznak.

rekesztve nem szaporítanak.

az ifjak e-lebb-valók

kedves izüek.

1. §. 44. a' hol ezt-is azon drága halaknak és madaraknak sizeribe tétzi, mellyekkel sokan atyáikról maradt nagy gazdagságokat kevés idő alatt fel-nyalták. Ha két éjtizaka megmejjelztve kunn a' szabad árben hagyják, poronyóbb és jobb izü lesznek a' húsok. Különös kedvességet találtak-vala pedig azok a' Régiek az ő farkoknak sárga, portozogás, nagy a' farkok kövér tövében; melly aránt zuolódik Ponticus töveiregen ellen MARTIALIS Lib. III. *Epigr. 60.* hogy leg-többségre ebédjére híván ötet, az e'féle kövér falatokat mind maga enné-meg, nekik pedig az ételnek csak alá-való részét adná:

a' farkok töveiregen leg-többségre betsültek.

Aureus immodicis turtur te clunibus implet:

Ponitur in cavea marta pica mihi.

Úgy-is vagyion, hogy minekutánna a' gerlitzének természeti száraz melegségét, a' hízásból mert? vett nedves kövérség timporálta, nem alá-való gajust hágy akár kinek-is a' szájában. GALEVS szerint a' gyomornak-is hasznos, nem-is vett es jok erőtlenül táplál, vért közép szerut, nem-is spiritust vastagot, nem is vékonyt tsinál; mellyből az tsinál.

inakat elevenito, bőv, vékony *Spiritusok*-is könnyen készülnhetnek: mellyel az agy-velőt erősíteni, az elme' munkáit ferényebbé tenni nem fundamentom nélkül mondatik. A' honnan a' Régielnél köz-mondás vala: *Turturum carnem esse cibum sapientum*. Ezekből következett az-
különös
hasznok. is, hogy a' *Venust*, ámbár a' gerlitze maga szűz és igen tiszta életű madár légyen, segíteni tartatott; mint meg-jegyzette *Bap. FIERA de Coena num. 92.*

*O bona avis casta es! sanctaeque dicanda Minervae.
Nos tamen in venerem, luxuriamque rapis.*

Az az:

Oh jó szűz madárka! szent *Minervát* illetsz,
Még-is bűjaságra minket melegithetíz.

§. CLVII.

A' *Veréb-hús* minden eddig elé-számlált madarakénál szárazabb és melegebb: inuen vér-is nem derék készülnhet belőle. Minthogy e' maga igen bűja madár, némellyek ez által igyekezik a' lankadozó *Venust* magokban ébreszteni. Főként agy-velejét mind ennek, mind egyéb szárazon lakó bak madaraknak csak nem *Confortativa* gyanánt tartják. De bizony a' jó kappanhús e' végre több hasznot tehet, mint az illyetén száraz, nehéz emészthető, szijjas hús; kivált a' vért taknyos hidegséggel el-töltő veréb-agy-velő. Ha a' mi verebeink-is olly szépen meg-tudnának énekelni tanulni, mint a' *Sz. Tamás* és *Canuria* szigetekben a' nád-méz' hozó nádak közt igen bőven termő apró fejér verebetskek, szavokért inkább betsülhetnök, mint húfokért.

A' *Fetske-húson*-is, mikor az őszszel kövéren, a' téli hideg ellen a' iaknak odvaiba, a' kőszikláknek hafádekjaiba, sőt néhol a' tók' fenekien lé-

lévő meleg sárba- is el-akarja magát rejteni, nemeltyek igen kapnak. De mivel e' még a' veréb-húsnál-is szárazabb, szijjafabb és melegebb, másként-is holmi apró férgetskékkel táplálván magát, hamar meg-rothad; az egélségre még annál-is alább-való. Haszontalan babona az-is: a' ki tavaszszal fetske fiu' húft észik, egész esztendőben a' torok-fájástól nem bántatik. CELSVS *Lib. IV. c. 4.*

A' Verebeknek, minden állatok felett való bűja természetét akarván egy Oddjában vagy énekében *Venus*hoz SAPPHO régi Görög Poeta-afszony ki-sejezni, a' *Venus* Isten-Afszony' fzeke-^{A' Verebek szörnyű venereusok.}retét verebektől költötte vonattatni. PLINIVS *Lib. X. c. 36.* azt írja, hogy a' *Venus*-ban való telhetetlenség miatt a' bak verebek egy esztendőnél tovább nem élhetnek; 's ez az oka, hogy tavaszszal fekete torku verebet igen ritkán láthatni, holott a' nőstényeknek rendes életek négy esztendő szokott lenni. Innen *Bap. FIERA* az e'féle testi mulatságokban el-merült személyeknek szembe-tünő például téfszi-fel a' verebeket:

Heu miserum! qui praecipiti sic labitur aevo.

I Venus hinc! solas ni modo perdis aves.

Ah, te bődögtalan! ki halni így sietsz,

Fuss *Venus!* verébben ha nem elégedhetsz.

ATHENAEVS *L. IX. p. 391.* mint *Terpsicles*ből vett dolgot írja, hogy az emberek-is, a' kik veréb-hússal élnek a' *Venus*ra nyakra főre vitenek. A' hideg természetűeknek, minthogy ezek igen száraz és heves húsu madarak, néha e' részben segíthetnek-is. De tartsuk meg, hogy ezeket belolek csak addig várhatni mig isjak a' verébek, és özfizel, mig a' bűzátót kövérek. Az isjabbakat hammu szin orrokról meg-lehet esmérni, a' melly a' véneken meg-f ketült; és ilyenkor bűlok-is annyira el-izáradt, hogy a' gyomor sem emészt-

hetné-meg; de egyébként-is fennire kellő.

A' kövér **GALENVS** a' kövér, ifju veréb-hútt, a' húros-
ifju veréb- madáréval veti egybe. **A' Frantzia** szakít-
hus nem ki-szedvén minden apró tsontjikat, a' mel-
meg-veten- lyek könnyen az ember' torkán akadnának,
do. a' tiszta veréb-hútt borju-húttal és holmi kvé-
 vérséggel öfzve aprítják, és 'siros fajtal meg-
 elegyítte, sáfránnyal, 's egyéb szerekkel meg-
 fű-szerkezmozva, pástétomba gyakran főzik.

Frantzia
étek.

Patsirták
előbb-va-
lók.

A' Patsirták, (*Alaudae*, Németül *die Lerche*) és **Sarman** **tyúk**, (*Luteae*) a' verebekkel egyé-
 ként egyeznek: hanem kövérebbek és gyengébbek lévén a' húfok, ízek-is kedveltebb 's egélségelebb. **Saxoniában** a' patsirta igen boventaláltatik, és, kivált **Lipsia** körül, a' hol széllyel a' mezőn fok vad fok-hagyma terem, a' mellynek magvát a' patsirták nagyon szeretik, 's ettől öfzfzel mikor a' gabonán meg-is hiztak. különös kedves ízek van; az **Uri-emberek'** asztalain mindennapi tsemegék. **A' honnan** félig meg-sütve, tonnátskákba rakva, és olvasztott vajjal meg-töltve, más tartományok-ra-is ezereknént küldik, mint mindeneknél betses falatokat. **A' Sarman** **tyúk** kedveltségét húfotskájoknak sárga kövérsége neveli. **A' Frantziák** télben mikor nagy hó nem esvén bőv eleséget kapnak magoknak miud ezek, mind a' patsirták, és jól meg-hiznak: azokból számtalan fokot egybe-fognak, és harot, tizenkettőt apró fa-nyársotskákba fuzvén, és szalonnával, 'sálya-levéllel bé-takarván meg-sütik, 's igen jó falatnak tartják. Nyáron által a' fok kottlás és fiak' nevelé e miatt, (mert ezek is mint a' verebek háromszor költenek) elszoktak soványulni, és így fennit érnek. **A' taréjos** fejüek a' furáknál alább-valók. **A' Tengeitret**, **Pintyek'** és **Barázda-billegetők'** fok-féle nememöl-is épen ez az ítélet.

A' Fetsék **konyhai** haszonra-is keveset érjenek, kalitzkában se lehesse őket tsök egy nap-is élve tartani, vagy másként haszonra meg-szelidíteni és magunkhoz szoktatni; de még-

még-is eleitől fogva oily nagy betségben tartattak a' házak körül, hogy azokat bántani, ^{keveset} ^{ernek.} annyival-is inkább meg-olni fokak előtt kárhozatos véteknek tartatott. Eredete ennek a' kegyeliségnak igen régi. AELIANVS de Anim. L. I. c. 52. et X. c. 34. ezt a'ból hozza-ki, ^{miert be-} ^{tsüitetnek} hogy hajdon a' Pogányok a' fetskét, szelidséget ^{annyira?} mutató formájáért, és a' házak körül, 's az emberek közt való nyájas mulatásáért és rendes szaporitásáért, (*Veneri atusque Düs penatibus*) Venuznak és más házi Isteneknek szentelték-volt, 's e're nézve mindenkor nagy tisztelgésben-is tartották A' melly szokás-is, a' többek között, által-jövéen idővel a' Keresztényekre, az afzfzonyok és gyermekek között, a' mint meg-jegyzette ALDROVANDVS *Ornitb. L. XV. c. 1. p. m. 304.* annyival nagyobb erőt vett, hogy az anyák a' magok gyermekeik előtt való nagyobb tisztelet' gerjesztés' végett, a' fetskét *szent szűz maddr*nak nevezték. Ide járult az a' költemény-is, hogy a' melly házat a' fetskék szeretnek, azt a' menykő-ütéstől nem félhetnék. Segitette ezt talám a' fetskéknek az a' kellemetes postaságok-is, *quod sint grati praenunciæ veris*, hogy a' kellemetes tavasznak kedves hír-mondói. ARISTOTELES mint köz-mondást maga-is úgy hozza ezt elé L. I. *Moral. Ver enim nec una birundo facit, nec unus dies.* az az: Sem egy fetske, sem egy nap tavaszt nem tsinál. Az a' gyönyörű melterség-is bizony, a' mint szemünk' láttára a' maga léfzkét durva sárból 's holmi szálkátskákból ki-rakja, alig lehet, hogy a' leg-érzketlenebb embereket-is arántok valami kedvezésre ne indítsa. De mind ezeknél többet tett, az én ítéletem szerint, a' fetskének nagy és fok-féle tsudálatos orvosi halzna, mellyet a' Régiek épen a' varáslásig ki-terjesztettek. ^{Orvosi} ^{hasznai.} ^{vala;} és ha kinek tudni kedve van, rövid sum-
mában meg-láthatja ALDROVANDVS-nál l. c. p. 308. Spanyol Országban a' Parti vagy *viz* ^{fetskék} ^{lok} ^{an} ^{meg-} ^{enni-} ^{is} ^{szeretik.} PLENCK
Lro-

Broma. Kamiscbadaliában a házi füstös fetske fiasakat is mind főve mind sültve nagyra becsülik, VNZER. Nálunk is a' Felső-Bányaiak, mikor öfzi el-rejtezések' alkalmatosságával hálókka' a' kősziklák' oldalain tergenként fogdoisák, azoknak húfotskái' kedves salatoknak tartják. Tsudáljatalán, ezeket így tudván valaki, mi vitte-vólt még is PYTHAGORAST a'ra, hogy a' fetskéket hajlékainkból ki-vetni parantsolta. De szukség elnéjét e' bölts férjsiunak helyosen úgy érteni: hogy ó a' fetskéken értse az olyan jó barátokat, a' kik mig állapotunknak bóldog tavaszfa és nyara tart, addig velünk mulatnak és sülünkbe szépen fityerékelnek; de mihellyt szeren'sétlenségünknek komor óizi ábrázatját észre vészik, mint a' fet-kék, minden bútsu-vétel nélkül elébb állanak. Lásd PLVTARCHUST *Sympos. VIII. Q. 7.* Hoznak Cbínából ide Európába is által bizonyos *Fetsk.-fetszetet*, mellyeket levesbe 's egyéb étkekbe főve mind ott mind itt különös tsemegének tartnak. Készítik ezt ott a' tengerből a' parrakra ki-hányt enyves, fű-szerfzamos, kövér hínárból a' kősziklák' oldalain holmi még az ökör-szennél is apróbb fet-kék: a' mellyek e'ról *Hirundo escuenta* nevet is nyertek. De ezt mulólag emltém.

§. CLVIII.

Eddig a' házi madarokról: láfsunk már a' mezeiekről is. Ezek közt a' régi Romaiak legelébb-valónak tartották a' *Húros-madarzt*: a' honnan MARTIALIS *L. XIII. Epig. 92.* így ír róla:

Inter aves turdus, si quis me iudice certet,

Inter quadrupedes gloria prima lepus.

Valamint a' nyúl-hús vadak közt elől-jár:

Úgy a' szárnyasok közt jobb a' húros-madár.

A' mezón újonnan fogattattak a' ketretzben híz-
taknál rozsfzabb ízűek. Innen olly bőven-is szok-
ták-vala azokat a' Romaiak régen a' madár-tartó
házakban táplálni, hogy a' mint ALDROVANDVS fel-
jegyzi, *Ornith. L. XVI. p. 273.* ganéjokkal egész
szántó-földeket meg-trágyázhatták. A' mezeiek-
is mindazáltal, mikor őszfel a' fenyő-magon és
a' szöllőn meg-híznak, nem meg-vetendők. *Húfok*
kedves ízű, könnyű emészthető, bőven tápláló,
gyengén szárazító és melegítő. Mellyre nézve, ki-
vált a' nedves, hideg testűek, és a' kik valami be-
tegség miatt testekben és erejekben el-fogyatkoz-
tanak, ezt igen nagyra betsülhetik. De *beleket*
ganéjokkal együtt meg-enni, akár miből lett-
légyen-is az, utálatofság.

A' *Fogoly-madár* a' húros-madárnál mele-
gebb és szárazabb természetű: egyéb-iránt e'
fem nehéz emészthető, kivált ha mig konyhára
kerül, egy-nehány nap fel-akasztva tartatik. A'
gyomrot erősíteni; a' hatat szorítani; a' vért me-
legíteni; a' nemző magot izaporítani; a' *Venus-*
ra-is serkenteni mondatik. CARDANVS úgy gon-
dolkodik, hogy ha ki fokáig tsak e'vel élne, a'
frantzut-is meg-gyógyítaná. De mind ezek a'
többi száraz, puha húsu madarakkal-is közönsé-
gesek. Őszfel ez-is elébb-való, mint nyárban
és télben.

A' *Tsászár-madár*, vagy *Mogyoró-tyúk-bús*,
mindeniknél gyengébb, puhább, fejéreb-
b és kedvesebb ízű: egészséges vóltára nézve-is, ha
a' durvább eledelt kívánó parasztokat ki-vész-
szük, akármi állapotbéli Embereknek magát miu-
den meg-enni szokott állatoknak húsa felett *com-*
mendálja. Ez okból a' *Fejedelmek*' és *Királyok*'
asztalán-is nem utolsó helyre tétetik: sülve, sza-
lon-

lonnával, szeg-füvel és fa-hajjal meg-szegelve, kedvesebb ízű mint főve.

A' *Húros-madarak* (*Turdí*, Németül *Kram-*
A' búros-mets-vogel, *Drossel*) LINNAEVSNAI nagyon ki-
madarak- terjedt familiából állanak. Náluk ez alatt a'
nak ne- név alatt három vagy négy-téle madarak fo-
bány ne- rognak. 1.) *Turdus viscivorus major*, mellynek
mei vagy- a' háta barna; a' nyaka fejjel tarkás; a' lá-
nak. ba és orra' hegye sárga; a' melly az erdő-
 ken magára vagy pároson fa-gyöngyél és e-
 gyéb lággyümölcsökkel élődik; 's néha az ág-
 hegyeken szépen énekel-is. Eről van az a köz-
 mondás: *Turdus exitium sibi cacat*. Mert a' va-
 dítzok a' gyöngyös fákról könnyen reájok akad-
 nak; a' melly gyöngyöknek magvait egy-fáról a'
 másra a' magok hafokban ö magok szokták által-
 vinni; a' hol ki-emésztyvén a' fáknak hajára,
 úgy kelnek ott-is ki. *Majok* onnan-magyaráz-
 zák, hogy a' fa-gyöngyből a' inadarítzok lé-
 pet főztyén, a'val öket-is meg-fogják. *Húfok*
 ezeknek keményetske; de egyébként jó ízű
 és egészséges. Német nevek *Mijlel Drossel*. 2.)
Turdus iliacus, Németül *Zipdrossel*, *Weisz-*
drossel. Ezeknek a' szárnyaik alól ró'sda szí-
 nűek; a' szemek' haja fejjeres; az oldalak 's
 szárnyaiknak takaró felső tollai verefsek; a'
 farkok valamennyire két águ; a' nyakok fe-
 jér, barnával pettyezetve; sereggel járnak és
 többnyire szőlőkben élődnek, pipegve szőlla-
 nak; húfok kevésé keferü, 's a' miatt nem-
 is igen kedves. Nem fokot különbözik ettől
 a' *Turdus musicus*, *Viscivorus minor*, Néme-
 tül *Sing-drossel*, a' mellynek szárnyain a' re-
 pülő tollaknak tövei ró'sda színűek: ez a' fák'
 tetején hangitsáló szép énekléteiről a' másik
 felett esméretes. Ez-is lággyümölcsökkel,
 fenyő-maggal és földi férgekkel táplálja ma-
 gát. Leg-nevezetesebb 3.) a' *Turdus pila-*
rus, mellyet régén ló-fark' szörből csinált ur-
 kokkal fogván, így neveztének. Németül
Wach-

Acholler-droffel, Krammets-vogel. Ennek feje és a' segge barna; a' háta homályos rósa-^{A' leg-}da izim; a' hafa fejér; szárnyainak evező tol-^{jobb-felek-}lai feketék. E' vala a' régi Romaiak előtt ^{nek formá-}olyan felette való nagy betsületben, hogy ^{juk.}egy húros-madárnak, régen a' nagy Atyák' idejében, a' nagy vendégségek' alkalmatosságával, a' mint írja COLVMELLA de R. R. L. VIII. c. 9. a' hol azok' tartásának módját-is elé-beszéli, rendes árra három *denar*, az az, 30. poltura vala, ha szinte ezeket (in *Turdariis*) a' ^{Régi be-}madaras-kertekben már a'kor köztök sokan ^{teses vö-}véghehtetlen számmal tartották 's szaporították-^{tok.}is; a' melly azután ezeknek a' madaraknak rendes árra leve. M. VARRO beszéli L. III. de R. R. c. 2. n. 15. hogy az ó anyjának testvér-bátyja a' *Sabinusoknál* lévo major-házától, a' melly Romához a' *alaria* úton 24-dik kő, az az; annyi mérföld vala, egy ezrendő alatt 5000. húros-madarakat ezen az árron el-adott, mellyeket mindazáltal ők magok-is költségesen szoktak-vala hízlatni. Melly különös *gustust* talált-volt a' nyalánk száj ezekben, bizonyítja HORATIVUS-nak ezen mondása L. I. *Epist.* 15. + 40.

Nil melius turdo.

Szokás vala nálok az-is, hogy a' húros-madarakból koronákat vagy koszorukat tűzven, mint különös ajándékokat, úgy küldözzék jó barátaiknak. Mellyet minden virágok felett betsult MARTIALIS L. XIII *Epigr.* 51.

Texta rojis fortasse tibi, vel divite nardo:

At mihi de turdis texta corona placet.

Ró'sa., 's gazdag nárdus légyen te koronád.

Húros-madár kosz'ru nékem jobb kedvet ad.

Maga természetiben a' húros madárnak húsa kevésbé száraz és meleg. GALENVS egyébként a' leg-jobb ételek közti számlálja; hanem ^{Termé-}a' gyomorra nézve a' fogoly és tsálsár-madaraknál, galambnál, füstánál és tyúknál keményebb 's nehezebb emészthetőnek tartja; melly-^{szete.}bol hogy azoknál bővebben tápláló ereje-is lé.

légyen, úgy mond, önként következik. Ői-
szel ezek-is a' gyümölcsöken meg-hízáván, elébb-
valók. Süket 's néma madarak: léregenként
Északról járnak az erdőken széllyel. Egész Európában
közönségesek. De Angliában, a' mint írja MUL-
LER *Voljt. Nat. Syst.* T. II. p. 529. egész nyá-
ron által nem láttatnak: télre pedig mind oda,
mind Hollandiába 's Frijszába Északról nagy
számmal erefzkednek-le. Prussia-ba-is, Curlan-
dián által Liejiandból számtalanok jönek. A'
mellyek Angliából által-kerekedvén Frantzia Or-
szágba, onnan Svediába, Olofz és Görög Orzá-
gokba-is ki-terjednek; 's osztán Török Orzá-
gon, ha mellyek az útban meg-maradhattak,
Muszka és Siberia Országokra visszfa kereked-
nek. De melly kevésnek lehetlen e'hez sze-
rentsége, gondolhatni a'ból-is, hogy 1746-ban
őlszfel tsak a' Dantzkaú Harmintzadra 30000.
párt vittek-vala el-adni; künn pedig ott a'
kertekben és hóstátokban leg-alább-is annyit
vesztegettek-el az emberek, úgy hogy, tsak
ott Dantzka körül, a' MULLER' bizonyítása
szerint, sok milliommak kellett el-maradni. Be-
leket ki-vetni a' nyalánkabb emberek' tartása
ellen azért-is szükséges, hogy a' bolondító be-
lind nevü sünek magvait és leveleit erőssen
szeretik, és a'val a' belek többnyire mindenkor
teli van.

A' Rigók, (Merula., Németül Merle, An-
sel) a' húros-madaraktól nem sokat különböz-
nek. LINNAEVS nevezi ezeket-is *Turdus Me-
rula.* A' régi Romaiak együtt tartják 's hiz-
lalják-vala a' húros-madarakkal. A' bakjai e-
gészzen feketék, sárga orral; a' nőstényei bar-
nák, fekete orral: a' mejjek vereslő: a' nya-
kok tarka: a' szemek felett egy kis sárga folt
vayon. A' fiaknak mind fekete az orrok.
Taláttatnak fejjér fejjü, egészzen fejjér. tarka,
verefs lábú rigók-is. Négyfzer költenek ezek-
is egy nyáron; de a' bakjai gyakran meg-ölik a'
fiákat, 's e're nézve nem-is annyira szaporod-
bővebben? hatnak. Az erdőken tsak magokra, vagy pár-
jok-

Északról
származ-
tak.

Dantzka
körül veg-
betetlen
számmal
fogyók.

Beleket
ki-vetni
szükséges.

A' Rigók
kevesben
külömböz-
nek.

Formá-
jok.

Miért
nem sza-
porodnak
bővebben?

jokkal járnak, elte-felé fokszor szép nőtákat
 sütnak. Könnyen lehet őket kalitzkában-is ^{szépen}
 tartani, és sípotskák-kal különös nőtakra tani- ^{énekelnek.}
 tani. Késő őzizel, mikor a' szöllön és egyéb
 légy gyümölcsoeken meg-hiznak, a' húros-ma- ^{Húfok di-}
 dárnál, minthogy azt az említett okra néz- ^{teretes.}
 ve némellyek mérgesnek tartják, elébb betsüli
Castor DVRANTES in Hortulo Sanitat.

*Si mihi pinguis erit merulus tua gloria cedet
 Turde! Jalutiferos vult mea mensa cibos.*

Az az:

Ha kövér rigóm van, húros-madár távozz,
 Bátorságosb étkek jönnek asztalomhoz.

Vagnak mindazáltal, a' kik a' rigóktól-is
 félnek azért, hogy nyárban sáskákkal, gelez-
 tákkal és egyéb férgekkel élnek. De e' min-
 den szárnyas állatokban közönséges szokás.
 CELSVS a' rigó-hútt a' hasat kevéssé szori-
 tani mondja. *Alexander BENEDICTVS* a' pestis
 ellen, nem tudom mi okból, különösen ditséri.
 A' fenyő-magtól keferütske ízék léfzen.

A' Seregely, (*Sturnis*, Németül *Sprebe*,
Staar) fekete fejjel pettyezetett tolláról;
 sárga fehér orráról; a' tók körül és a' réteken ^{A' Sere-}
 nagy sereggel és sok tsevegéssel való járásá- ^{gely-büs}
 ról a' rigóktól szembe-tunó módon különböz. ^{nem de-}
 Férgékkel és füvek' magvaival él; nevezete- ^{rek neba}
 sen szereti a' bürök-magot, mellytől a' húsa ^{merges.}
 többire keferü izü-is; sőt némellyek' véleke-
 dése szerint, meg-is mérgesülvén, meg-enni
 sem bátorságos. A' hegyek közt lakók, míg
 ifjak, és őzszel a' kövérek, a' rigókhöz ha-
 tonlittatnak.

A' Gaborka-is, (*Galbula Oriolus*, *Merula*
aurea, Németül *Goldtrojfel*, *Kierschendieb*) sár- ^{A' Gabor}
 ga fejjéről és testéről, fekete szárnyairól és far- ^{ka millyen.}
 káról, mellyeknek szélei körül fejjerek, a' far-
 kán sárgák; barna orráról és lábairól; a' izem-
 me felett való fekete föltről esméretes. Ná-
 lunk csak nyárban láttatik mint a' fűrj. Igen
 kövér és jó izü gyenge húsu madár.

Az Orto-
lányt a
Frantziák
nagyon
szeretik.

A' Kert-örzö-Ortolány, (*Emberiza Hortulana*, Németül *Ortolan*) egy nagy rigó forma zöld feju; sárga torku; kopasz, sárga szem-kerületü; fekete szárnyu; (mellyben a' három első tollak' szélei fejr-barnák,) 's kettős farku madár. A' szőlő-hegyek körül az erdőken örömeit lakik, és éjtszaka gyakran szépen énekel. A' haritskát egyéb eleségek felett szereti: a' mellytől midőn erőfien meg-hízott, az Olofzoknak és Frantziáknak különös kedves tsemegéjek rostélyon meg-sütve, petre'selyemmel és reszelt 'semlyével meg-hintve. Kevérsé előre meg-főzve, és így etzettel és fü-szerekkel bépátzolja egész éftendeig jól meg-állanak. Meg-mejjesztve, 's lisztel bőven bé-hintve, ládákban idegen Országokra-is küldik.

A' Filemi-
ie' betsü-
lete csak
az éneklés
után van.

A' Filemile, (*Philomela Motacilla*, *Luscinia*, Németül *Nachtigall*) mellynek tolla fellyül a' fején, hátán, farkán ro'sdás-barna szín; alól a' farkán 's hasán fejr; a' mejjén zöldes-barna; az orra kívül fekete, belől sárga: inkább estvéli 's hajnali gyönyörű melodikával mint húsával kedvelteti magát. Hollandiában, a' hol a' mezőken sok szép mulató és sétáló helyek vagynak, száz arany büntetés alatt meg-van tiltva, hogy a' filemilét senki meg-ne fogja, se tojásit el-ne végye. MÜLLER *Volst. Natur Syst.* T. II. p. 603. Az erdőken csak férgekkel, hangya-tojással 's bogaratskák-
kal él, 's innen a' húsa nem-is meg-ehető; kalitzkákban-is fetétes helyen könnyen meg-fzokik, és vigan énekel. A' hol hangya-tojással, és kenyér-bé-bol 's meg-fott borju-sziv-ből aprón mor'salva és jól egybe-elegyítve készült; úgy a' száraz hússal és tört édes-mondolával elegyített, sáfránnyal meg-festett, és friss tojással egybe-habart eledelekkel jól tápláltatik. A' lisztben termő fejr mojt és fekete pókokat különösen szereti; a' mellyek hasztorulás ellen néki orvofságul-is vagynak.

Hollandiá-
ban nem
szabad el-
fogni.

mit szeret
enni?

PLINIUSBÓL olvassuk L. X. c. 51. hogy bajdon egy *Clotius Aesopus* nevű *Tragicus bistris*, (a' kinek CICERO-is az ékefen szöllésnek mesterségében fokot közön,) egykor egy tállétket, mind olyan madarak' nyelveinél készítettett-va, mellyek az emberi beszédet követni izokták; a' hol-is nevezetes va a' *Filemile*: azok közül pedig mindeniket *numis sex*) hat-hat garafon vette-va, úgy hogy ez a' tállétel *sexcentis sestertium*, a' mi pénzünk szerint 15000. korona aranyra betsültetett. Mellyről méltán tsúfolja ötöt HORATIVS L. II. Satyr. 3.

A' Tragicus Aesopusnak drága tálléke.

numis nevetséget érdemel.

A' Fenyő-madár, (*Ficedula Motacilla*, *Rubetta*, Németül *Braunkehichen*) egyebütt egészen fekete tollu; hanem a' szárnyain keresztül egy fejeér vonás vagyon: a' torka és mejje barnás-sárga; a' feje' tetején a bakjának tollai szép veresek; a nőstényeknek fényes-íketék: a' szem-hajai fejeerek: az orrok vékony, hosszatska, három szegű, hegyes: a' lábai teketék, vékonyok, jó hosszak, hegyes vékony hajlott hosszú körmökkel. Európában *Spitzbergig* fel mindenütt, itt Erdélyben-is a' havalók' alyain esméretes madár. Nagysága olyan mint a' tsókának; de a' teste hosszabb. Sokan ezt-is húros-madárnak tartják. A' hol kaphat figével-is; de többnyire mindenütt szöllövel él. A' honnan panaszol MARTIALISNÁL L. XIII. Epigr. 49. miért nem hívják otet inkább a' szöllöröl *Vedukin*ak, mint a' figéről *Ficedul*inak:

A' Fenyő-madár for mája.

Cum me ficus atq, cum pascor dulcibus uvis,
Cur potius nomen non dedit uva mihi?

Szereti a' fenyő-magot-is, mellyről köztünkvaló nevét-is vette. Mikor meg-van jól hizva, vialsz színü sárga, poronyó, gyengén medüseretes és nedves kövér a' hufotskája, mind a' természetes szájnak, mind a' gyomornak felette tettzik; úgy hogy, a' mint CASTELLANVS de *Eju Carn*. L. IV. c. 17. írja, ha e'ből százat meg-ennék-is valaki, meg-nem terhelődnek tole. E' felat

böven 's ízaporán táplál; a' ízivet erősíti; az elmét vidítja, el-annyira, hogy, a' mint ő írja, ha ki feles fenyő-madarakat észik, egész nap vidmánul tölti-el idejét az e'ből készülő tiszta vékony és eleven *Spiritusok*nak bővsége miatt. *Ideoque*, így ír *GELLIVS L. XV. c. 8. Praefecti popinae atque luxuriae negabunt ullam avem praeter ficedulam totum comesse oportere.* Miért izükség tehát még-is, ha ilyen jó izü, száraz és könnyü emészthető a' fenyő-madár, a' bors annyira melléje, a' mint jóvállja *MARTIALIS L. XIII. Epig. 5.*

*Cereae quae patulo lucet ficedula lumbo,
Si tibi forte datur, si sapis adde piper.*

De ki-magyarázza *Bap. FIERA de Coena:*

*Si sapis et calida are/cit ficedula; quaeris
Cur piper? ut melius si bibis, inde coquas.*
miért bor-
soljdt-meg
hogy t. i. az ital annál jobban esék reá, 's a' kövérsége ne akadályoztassa a' gyomorbéli főzést.

A' Fogoly-madár, (*Perdix Tetrao*, Németül *Reb-hubn*, *Feld-hubn*) nálunk minden-felé annyira e-méretes, hogy annak formájának le-írásával időt tölteni nem szükség. A' bakjának egy kis buta farkantyuja van mindenik lábán: gabonával, füvek' magvaival, férgekkel, hangya-tojással, tsigákkal, pá'sintal és egyéb füvekkel él. Tízet, tizen-h tot-is tojik és költ esztendőben egyszer. Életét némelylek 16. esztendőkre terjesztik. Régen a' Romaiak közt ez-is igen drágán kél-vela. *Aristippus Philosophus* egyért ötven *drachmát*, a' mi pénzünk szerint 15. forintot fizetett. Mellyre nézve, mint ritka tsemegérol *MARTIALIS Poeta-is in Xenii Epig. 65.* e'ről így szól:

Ponitur Ausoniis avis haec rarissima mensis;

Hanc in lautorum mandere saepe soles.

az az: A' gazdagok' asztalán ugyan gyakrabban kaphatod; de a' közönséges Olofzok' asztalán ritkán láthatod.

Húsának barnás színére nézve még-is holmi ki-vető nedvességet tart lenni e'ben *Jv-*

LIVS ALEXANDRINVS, a' ki az állatok' húfai-
 ról olyan gondolattal van, hogy minél fejé-
 rebb és tisztább valamely hús, annál jobban
 ki-van a' pallérozva; és annyival alkalmato-
 sabb a' táplálásra: 's minél tömöttebb és ke-
 ményebb egyszer'smind, tsak a' gyomor bir-
 hasslön vélc, annál tisztább és egészségesebb
 vért csinál; erőt-is annál többet ad. Melly
 izerint ő a' fogoly-madarat a' tyúk és fátzán
 közé téfzi. Jóllehet ugyan, valamint a' nyú-
 lak, úgy a' fogoly-madarak-is, talám féltek-
 ben, soha meg-nem hiznak; de míg ifjak és
 jól éltek, levefőbbek gyengébbek lévén, a' tsá-
 ízár-madárnál és fátzánál nagyobb kedvesfé-
 gek van. Az illyen ifjabbakat fekete orrok-
 ról és barnalábokról meg-esmérhetni. Nyóltz,
 kilentz hetü korokban, míg a' fúrjnél nem na-
 gyobbak, épen Fejedelmi ételek. Szalonndá-
 és azon fellyül szöllő-levélbe takarva, sültve
 igen kellemetefek. Meg-ölni pedig nem vérek'
 ki-vérelével kell a' fogoly-madarakat, hanem
 tsak a' fejeket mez-fzorítva, vagy szárnyok-
 ból az első vagy második tollat ki-húzáván, an-
 nak hegyefs-tövet a' koponyájokon alól a' nyak-
 szirtjokba szúrva. Ha régiek a' fogoly-mada-
 rak' el-száradott szemekről leg-jobb n meg-lehet
 tudni. Az idősebbeknek-is száraz, kemény hú-
 fok nehány nap a' fagyon tartva, fokot pu-
 húl. Kövér marha-hús' lévben, vagy mondola-
 téjben meg-föve, nagyon ditsértetnek. A' kik-
 nek gyenge és hideg gyomrok, gyakor lágy
 székek, nedves puha testek van, vagy üléllel
 töltik idejeket, minthogy a' fogoly-madarak-
 nak kevésé szárazító, melegítő, izorító ter-
 mészetek van, a' gyomorban sem szoktak meg-
 veszni, azoknak ezek étel és orvolság helyett
 szolgálhatnak. *Onesicritus*ból írja STRABO L. XV.
 p. m. 453. hogy Indiában lúd nagyságu fogoly-
 madarak teremnek. Nagy Sándornak ott jár-
 tában egyet ajándékba mint egy sas a'korát
 vitték-vila, a' *Clytaëbus*' bizonyság-tétele sze-
 rint. Nálunk majd mind egy forma nagyságu-
 ak,

ak, a' vad-galambakhoz hasonlók. Fiai körül, a' mellyek egyszer 16-ton-is vagynak, való szorgalmatoisága, 's a' ragadozó madarak 's emberek ellen való mesterséges védelmezése ennek a' madárnak, a' természetben tsudára méltó; és a' leg-gondosabb gazdáknak-is, hogy kelljen a' magok' házok népére gondot viselni, például nem ok nélkül tétetik. Lásd ZINC-KENNÉL *Allgem. Oecon. Lexic.* a' *Reb-bubnt.* Őszfel és télben betsületet érdemlő a' húsok; tavaszszal és egész nyáron által, mikor tóznak, költenek és fiakat nevelnek, semmit érő, 's az alatt el-fogni-is őket vétkes dolog.

A' *Tsászár-madár*, *Attagen*, *Tetrus Bonasia*, Németül *Hafelbubn* az az; *Mogyoró-tyúk*, mint-hogy ezek a' madarak a' mogyoró-fák között szeretik lakni, 's többnyire annak virágjával vagy rügyivel-is élnek: meg-ézik a' borzagyümölsöt és fenyő magvakat-is. Deákül *Gallina rustica corylorum* nével-is neveztetnek. Angliában, Hollandiában, minthogy kevés mogyoró-fa terem, ezek a' tyúkok-is ritkán találtnak. Frantzia Országban sem igen bőven; hanem Olosz Országból és *Lotharingiából* vitetnek oda. Prussiában, *Silejiában*, *Tseh Országban*, *Norwégiában* 's a' hideg *Laplandban* pedig mint ős hazájokban, felette nagy bőséggel szaporodnak. Itt Erdélyben-is a' havasok alatt és a' Szilágyban, a' mogyorós és tserés tziherek közt fok helyeken seregenként járnak; és az elé-kező Őri emberek' asztalain tsak nem minden nap meg-fordúlnak. A' fogoly-madárnál testekben nagyobbak: tollok a' nyakokon és hátokon hammu színű, barna-fekete, gesztenye és verhenyő színekkel tzifrázva tarkás: a' hasok fejr; az oldalokon fekete foltokkal elegyes, szárnyaiknak szélső hosszabb tollai hammu színek: a' farkok egy-egy újnyira végül fekete; fellyebb fejrrel és barnával keresztül sinórozva tarkás: a' lábaik a' körmeikigle tollafak: a' körmei kérgesek: a' fejek hammu szín: az orrok rövid, vastag, fekete; a'

bak-

bakjai nagyobbatskák, szebb színűek; a' fejek és alatt a' nyakok feketébb; a' posájok nagyobb; a' szemek felett verefs kerület vagyon. Mikor párosodni akarnak nagy-bojt tájban, vagy mikor el-széledtek, a' bakjai holmi különös süvöltéssel szokták egybe-gyűjteni a' tyúkokat. Mellyhez hasonló szavu sipotskát ké-szítván magoknak a' vadászok, könnyen nagy számmal egybe-tudják őket hívni, és hálóval vagy puskával fokat el-ejtenek közülök.

Húfokban a' tsáizár-madaraknak minden meg-kivántató tulajdonságok olyan mértékben fel-találtnak, hogy JULIUS ALEXANDRINUS sem találhatott e'ben semmi ki-vetőt; sőt ezt minden egyéb állatok' húfai egészséges vagy e-gészségtelen vóltának próba-kövének tenni méltónak ítélte. Minden szíjjafság nélkül való, poronyó gyengesége és tisztá sejtése, a' mint fellyebb-is meg-jegyzök, mind könnyű emészthető, mind tisztá, bov és jó-féle vért szerző természetéről minden ki-fogás nélkül málok előtt-is bizonytságot tehet. Romában, a' mint PLINIVS L. X. c. 48. fel-jegyzette, elein ez is ritka madárnak tartatott. Leg-in-kább meg-tettzettek-vólt a' mellyeket Görög Országnak Jonia nevü tartományából vísznek-vala. Ezt ditséri MARTIALIS-IS L. XIII. E-pigr. 61.

Inter saporos fertur alitum primum

Jonicarum gustus attagenarum.

Alexander BENEDICTVS a' XVI-dik Seculumnak közepe táján nagy tudományáról és fok útazásairól el-h.résült Oloiz Medicus, a'han a' szép könyvében, mellyet hagyott *de Re Medica*, az arends emberek' *Dieta*jában így ír: *Laudatissimus attagen si non domi educatus fuerit: cerebrum, intellectum, a'que genituram auget, teste Avicenna, libidinemque promovet* az az: Leg-ditséretefebb a' tsáizár-madár, ha nem háznál neveltetett: az agy-velőt, elme-erejét és a' nemző tehetséget öregbiti, az *Avicenna* tanitáia szerint, a' bújaságot-is neveli. Első Ferentz Frantzia

hogyfog-ják-el?

Húfok minden-fel-le húfok felett magasztaltik.

természet.

A' régi Romaiak Jóniából hozatták a' juvát.

Király a' tsászár-madarat mindenek felett szeretete, és a' *Pyrenaeus* havalokról nagy költiséggel hozatta. Mások-is fokban Frantzia Országban ezt a' fátzánál, nagyobbra, betsulik. E-méretes a' historia, miként tartotta-volt jól XIV. Lajos Király, tsászár, vagy mások szerint, fogoly-madárral, egy alkalmatossággal a' maga *Confessariusát*, Felényi borbán és bor-etzetben egy ideig áztatva gyengébb és kedvesebb izüvé lézen.

§. CLIX.

A' *Fátzán* nevét vette *Colchis* szigetének *Phasis* nevezetü folyó-vizéröl, a' melly mellől hozták-vala azt először az *Argonauták*. Ma-is nem mindenek előtt esméretes madár ez, mivel többire csak a' nevezetesebb Fejedelmi madár-tartó házakban találhatik. Magyar Országban Eger körül, a' Bánátusban és más helyeken, a' mezőn-is, úgy hallom, bőven terem. Nagysága a' kora, mint egy öreg galambnak; de hoszfizabb testü. Orra hús színü, egy iznyi hoszfizuságu, jó vastag; feje' teteje hammu színü, fényes; homloka karma'sin szín, fekete *punctumokkal* megpettyegetve; az orrához közel és az egész nyaka gyönyörüséges fényes-zöld; a' begye zöldes arany színü; a' háta vereffellő vas szín, melly a' hasán és lábain meg-kezd feketülni; a' farka hammu szín, 16. tollakból álló; lábai-is hasonlók; láb-újjait hártya foglalja egybe. Egy szóval, olly tzipra madár ez, hogy midön *Croesus* Királyi ékekségeiben fel-öltözve kérdené SOLONTól, látott-e ő valaha szebbet ő nálánál? azt felelte: igen a' kakast, a' fátzánt és a' pávát, mellyeket maga a' természet ki-mondhatatlan ékekséggel ruhá-

házott-fel, LAËRTIVS de Vit. Philos. in vita Solon. p. m. 30. Húsa-is tolla' szépségének jóságával meg-felel. GALENVS, természetire hasonlítja ezt a' tyúk-húshoz; de ízére nézve annál elébb-va-lónak mondja. Mások a' tsászár-madáréval vetik ezt egybe. *Pertinax* Romai Imperator a' fátyánt az apróbb vendégségekre fajnállotta meg-öletni. *Alex. Severus* is tsak a' nevezetes Innep-napokon vitette ezt a' maga asztalára. A' máj Királyok' asztalán-is nem mindennapi tsemege ez.

A' Fdtzdn, (*Phasianus Colchicus*, Néme-tül *Gold-Fasan*) így szól magáról MARTIALIS-nál L. XIII. Epigr. 72.

Argiva primum sum transportata carina,
An te mihi notum nil, nisi Pbasis, erat.

SENECA *Consolat. ad Helviam* c. 9. nagy bosz-fonkodva szól a' Romai Uraknak e'béli ke-vély nyalánkságáról, hogy az irigy szemek nélkül alig nézhető roppant Romai birodalom-nak határit-is által-hágván, *Pbasis* mellett ke-res magának eledelt. *Dii istos Deaque per-dant, quorum luxuria tam invidiosus imperii fines transcenit.* PETRONIVS-is neveti e' részben az ő hijában-valóságokat in *Satyric. p. m. 107.*

Ales Pbasiacis petita Colchis,
Atque Afrae volucres placent palato
Quod non sint faciles.

Tettzenek, úgy mond, a' Colchisből hozott fá-tzán-madarak, és az *Africai* szárnyas-állatok a' szájnak azért, mert nem könnyen szerezhethők. Ismét másutt p. 156.

Orbata est avibus, multoque in littore tantum
Solae desertis aspirant frondibus aurae.

Madar nélkül hagyják már *Pbasis'* partjait,
Tsak ízéi lengeti ott fáknak zöld ágait.

E're nézve a' takarékosabb és józonabb Perti-életet szerető *Impera* orok, *Pertinax* és *Severus*, nax és akarván az alattok valóknak a' magok példa-Severus

Imperatorok kimmélve etzek a' fátzánt. jokkal-is törvényt írni elejekbe, a' fátzánt a' magok a'ztalokra vinni vagy tellyességgel uem, vagy igen ritkán, mikor t. i. nagy vendégségeik vóltanak, engedték. *Julianus Imperator*, a' kinek józon takarékos életét bókéségnek idején-is nem gyózi eléggé ditsérni *AMMIANVS MARCELLINVS*, fátzánt loha nem ett; gyakran forgatván maga szájában *Democritus*-nak ezt a' mondását: *Ambitiosam mensam fortuna, parcam virtus apponit.* az az: A' kevés y gazdag a'ztalt a' szerentse, a' takeréköft a' virtus készíti. *Ptolemaeus* Egyiptomnak hatalmas Királlyá, a' maga vadász-kertiben ugyan díszességre a' fátzánokat tartatta; de a'

Julianus Imperator soha nem ett.

miért?

Ptolemaeus Egyiptomi Királly-is sajnálott a' meg-enni.

mint írja *ATHENAEVS L. XIV. p. 65.* ditsékedve szokta-vala beszélleni, hogy soha azoknak húsat meg-nem kóstolta. *Tacitus Imperator*, a' *VORICVS'* bizonyosság-tétele szerint, csak épen az ő maga, és maga gyermekeinek születések' napján, 's a' leg-nevezetebb Innepeken vitette a' fátzánt maga a'ztalára. Sz. *HIERONYMVS*-is így ír *Sulvia Uri* A'zszony-nak, *Lib. de Viduitate ferenda: Procul sint a convitiis tuis Phasiades aves, crassi turtures, atagen Jonicus, et omnes aves, quibus amplissima patrimonía avolant.* Távól légyenek a' te a'ztalodtól a' fátzánok, kövér gerlitzék, *Joniai* tsáfár-madarak, és egyéb a'téle szárnyas állatok, mellyek sok nagy örökségeket füstbe repitettek. *MARTIALIS*-is in *Xeniis* Epigr. 45. a' fátzánt, mint az ételbéli hújaságnak *materiáját* úgy említi egy jó vendégének:

Az ételbéli bajldokdaisnak egyik része a' fátzán vala.

Si Libycue nobis volucres, et Phasides essent, Acciperes: at nunc accipe cortis aves.

Kedvessege mitől vóit?

Nem-is vala azoknak a' gazdag Uraknak *gustusok* a' fátzán aránt annyira oktalán, mint sellyebb irók a' pávák aránt. Mert a' kakas-fátzán tollára bözve-is, ba a' farkát mint a' páva ki-tudna terjeizteni, *Juno* előtt-is bizonyon el-vette-vólna a' pávának betsületét. Húsára nézve pedig a' ditséretnek pálmáját mindenek előtt régen magának nyerte.

A' Tsáfzár-madarat húsának levesb vól-
rával és kedvesebb ízével, ok-vetetlen ki-dúl-
ja : tiszta sejtességében sem enged néki ; hanem a'
mennyiben keményebb természetü , a' gyomor
nehezebben emésztheti-meg ; de bővebb és ál-
landóbb tápláló erejével ezt a' hibáját, ha hi-
bának lehet mondani , tetemesen ki-pótolja.
A' hizlalt ifju kappan ugyan magát húsának
poronyó kövérségével és édeségével fokak'
nyének a' fátzánál inkább ajánlja ; de ez-is
holmi nyálos ki-vető nedvességgel bir ; mellytől
a' fátzán egészen tiszta. Minden egyéb állatok'
természete ellen pedig különös meg-jegyzés,
hogy a' fátzánok közt a' kakasnak a' tyúkénál
jobb ízu húsa van ; és a' ki-heréletlen-is,
mint a' házi majorságokban szokás , vagy idő-
vel mint a' kappanok' húsa , meg-nem izárad,
szijjasúl vagy izetlenul. Nem-is tudta eddig-
elé a' fátzánt soha senki egyéb ártalommal vá-
dolni , hanem hogy drágaságával fok tele er-
fényeket ki-üresített ; és , nem tudom mi ok-
ból reá fogták , hogy a' parasztok ettől hulla-
dozált és pihegést kapnának.

Régi hazája a' mint fellyebb-is emlitém ,
vólt ezen madaraknak csak Colchis szigete , a'
honnan hajdon el-vitte-vala , több Argivus
vagy Görög Tárfaival együtt , Juson a' hires
arany gyapjat. Ma ezt a' helységet a' Pontus
és Euxinum Tengerek között Georgianak és
Mingreüának nevezik. Leg-inkább pedig ott-is
egy Phasis nevü folyó-viz között-való szigetets-
kében szaporodnak-vala. Azután Asidban fok
helyeken , sőt Európában-is minden-felé , kö-
zelebb itt Erdélyben-is az Urak' fátzános kert-
jeikben néhány helyeken nagy számmal ne-
veltetnek , 's onnan az erdőken-is széllyel úgy
el-terjedtek , hogy már a' parasztok előtt-is
fok helyeken elég esméretesek. Meg-zárva
lakni nem izeretik ; eleségeket mint a' házi
tyukok vakartsálva keresik. A' hangya-tojás,
sáska, nyüv , leg-kedvesebb ételek. Egy hely-
ről más helyre suvóltna nagy zúgással repul-

Húsának
ditseretes
tulajdon-
ságai.

Colchis
és
Phasis bol
vóltanak,

Ma min-
den-felé-el
terjedtek.

Termeszettek ezen ma-
vaknak.

nek. Ostoba együgyü madarak; ha valamitől meg-ijedtek, az orrokat a' földbe dugván, mint a' fogoly-madarak a' hóba, egész testeket el-rejtve lenni gondolják; és ha ki-feszített fejr lepedőn a' magok képét ki-festve látják, azt, mint hajdon *Narcissus* a' kútban a' magáét, gyönyörködve addig nézik, míg a' vadászok a' hálót reájök borítják, vagy meg-lövik őket. A' tetvek ellen, mint a' verebek, tyúkok, pujkák, ezek-is porban való feredezéssel tisztítják magokat.

Formájok.

Formájokra nézve a' tyúk-fátzának a' sűrjel, vagy fogoly-madárral majd meg-egyez-nek, hanem hogy jóval nagyobbak, és holz-szu hegyels farkok van. A' tzi-frák mind ka-kafok; a' mellyek egy közép ízertü kappan nagyságuak, és mint-egy három fontot nyom-nák: az orrok vastag, dombos, marha-ízertü színű; a' fejek szép hamu színű; a' fülek és orrok között sömörtsös piros bőr nagyon fekete *puncsumokkal* pettyezetve: szemek' ke-relete sárga: a' nyakok és mejjek viola szín-nel elegendő arany módra tündöklő, zöld-fekete *lineátskák*kal meg-vonogatva: a' hátok és szár-nyaik rózsda színűek, a' szélein vereffellenek: a' farkok hosszú, 16. tollakból, álló; a' kö-zépsők két lőnyira hátra nyúlnak ék-szeg' formájára és fekete sinórokkal keresztül sínó-rozott barna színűek: a' lábaik kopaszok, bar-nák: a' körmeik félig hártyával egybe-ragadtak.

Mikor?
mennyit
tojnak?
hogyan
tölte-
tenek?

Négy tyúkhöz egy kakast számlálnak. Mar-tiusban 's Aprilisben párosodnak: egy, 15, 20. tojást-is tojik; 30. napra költenek; de ha a' félszeket kotlos tyúk vagy pujka alá-tészik, jobb móddal ki-kelnek. A' fiaikat elein 14. napokig, aprón vagdalt főtt tyúk-tojással pe-tre'selyem-levéllal, ha van, borza-virággal-is elegyítve, vagy a' kemény búza-kenyér' haját téjben meg-áztatva, 's tojással egybe-áprítva táplálják: azután árpa-lisztet vízzel fel-gyúrva adnak ennick, mellyet különösen szeretnek.

Fiaik mi-
vel-tartat-
nak?

• Némellyek meg-tört len-magot-is elegyiten k
kö-0

közibe, melytől a' nagyok-is jól meg-híznak, 's húfok-is kedvesebb izü lézen.

Vagynak néhol fejer fátzánok-is, feketével tziírázva: mellyek ezektől különböztetve Németül *Silber-Fajan* nével neveztetnek. De ritkán találtnak.

A' *Fajdokok*, vagy *Fajd-tyúkok* (*Tetrao major*, *Tetrix*. Németül *Birk-huhn*; *Brom-buhn*, O-
 lolzúl *Fajano negro*, az az *Fekete fátzán*) ha *A' Fajd-tyúkoknak formájak.*
tyúkoknak formájak.
 bakok vagy kakajók a' házi kakafokkal nagyságokra egyeznek. A' tollok viola izimnel tündöklő fekete: a' szemek körül verefs, néha kék bőr vagyon: a' szárnyokban hátul egy-néhány fejer tollak-is találtnak; de azoknak-is hegyei feketék; a' vállokon egy fejer foltotska vagyon: a' farkok villa forma: az orrok vastag, fekete. A' *tyúkjai* a' házi tyúknál valamivel kissébbek, világosabb verhenyő-feketék, fekete övedzésekkel: a' tzombjok borzos, fejer foltokkal tarkás. Nappal a' bokros helyeken mulatnak, a' hová tojnak-is; éjtizakára az erdökre vízíza takarodnak: tétre a' hó-fúváfok alá bé-vájják magokat; férgekkel, erdei gyümöldsökkel, fenyő-maggal, nyár, jegenye, fuz-fa' levelekkel, nyir-fa' bimbókkal élnek. Az *Északi madarak.*
 Északi hideg tartományokban, kivált *Laplánd-madarak.*
 ban, Múszka Országban, mint a' mogyoró-tyúkok nagy sereggel járnak; a' hol a' lakofok a' bokrok közül az ő tojásait egybe-szedvén, a' házi tyúkokkal ki-költetik, és az említett eledellekkel fel-nevelik. Találtnak másutt-is, az erdős, havafos helyeken; itt Erdélyben-is fok helyeken. A' Szilágyságban, Kraszna és Közép Szólnok Vármegyékben, a' Zálnok nevü nagy erdö' környékén seregenként járnak; 's mikor tavasz' kezdetivel párofolni egybe-gyűlnek és bonyolodnak, semmi környul-állásokra nem ügyelvén, fokot el-lövöldöznek közülök a' puskáfok. Mert egyébkor, ámbár süket madarak légyenek; de igen vigyázók: úgy hogy nem igen ejthetik-el. Fogják varsákkal, 's hálókkal-is. Húfok mig ísjak a' fátzán-húshoz

Hajók' hoz bafonlittatik. Idős korokra meg-keményül, *termeszete* és mig hofzfas tartás által valamit nem puhult nehéz emészthetővé lészzen. A' gondos szakáts-álszfonyok a' tartás után erőssen meg-is potyólják, és így etzerbe bé áztatják.

A' *Vad-Pávák*, vagy helyesebb nével *vad-pujkák* (*Urogali, Grygalli*, Németül *Auer-Obr-Uhr-Berg-habn.*) formájokra és nagyságokra nézve a' pujkához hasonlók. Találatnak köz-tök, tiz, tizen-hat fontosok-is. Ezek-is tá-vól feketéknek tétzenek; de imitt-amott fe-jér sínórotskák-is vagnak rajtok kerezttül; takaró tollaik feketék, sárgával tsudálatoson elegyedve; a' szemek felett, és két-lelöl a' fü-lek körül nehány vérefs tollak vagnak; a' nyakok, vagy torkok, alól, fényes-zöld, jól-lehet nem mindeniknek egy formán: a' farkok jó hofzszu, kereken végeződik és környül fe-jér, mellyet mikor mint a' páva ki-terjeztnek, fáklyát mutatnak: a' lábaik a' körmeikig-le barna tollal bé-vagnak fedve: a' körmeik kérgesek, mintha fekete hal-pénzel vólnának bé-borítva: az orrok szaru színü. A' *tyukjai* a' vad-páváknak-is a' fajdoknál nem nagyobbak; és a' kakafoknál tarkáfabbak, majd olyan for-mán mint a' fogoly-madarak. A' havafokon, közép tájban, a' tós, vizenyős helyek körül laknak. Fenyő-almákkal és magvakkal, áfo-nyával, málnival, szúnyogokkal, hangyákkal, bo-garakkal élnek. Hajnalban a kakafaik, mint a' pávák húszszor, harmintzszor egy-más után éles süvöltéseket téznek; mellyről a' vadászok kön-nyen reájok akadnak. Teremnek leg-bővebben az Északi *Americában*, de *Europának*-is majd minden havafős részein, közelebb nálunk-is a' *Rudnai*, *Gyergyói* és *Triki* havafokon gyakran fogattatnak és hordattatnak széllgel a' Tisz-teknek 's más nagy Uraknak ajándékba. Hú-fok elein, mint-egy hat hólnapos korokig, czeknek-is egyez a' fajt-tyúkokéval; hanem a' mennyiben nagyobb testü madarak annál, ke-ményebb és szíjjafabb. A' nagyobbak a' fű-tzán-

Hol laknak
's mivel-el-
nek?

Hifok
mi er?

tsánnál ugyan valamivel alább-valóknak; de a' pujkánál, azért hogy ritkábbak, azért di-
szére elébb-valóknak tartatnak. Vén korokra csak
nem egészen tsontá válnak; és meg-puhítani
's jó ízuvé tenni oket többé femni mellesté-
gel nem lehet.

Taláztatnak az Északi magosabb havafo-
kon közönségesen, 's Helvetiában-is bizonyos
fényes-fejér madarak, a' mellyeknek a' lábuk
mint a' nyúlak, vagy mint a' gatyás galamb-
nak apró tollakkal bé-vagynak fedve egé-
fzen, a' mellyről *Lagopus*, *Tetrao Lagopus* ne-
vet-is adtak nékiek. A' Frantziák fejér tsá-
szár-madárnak hívják; a' Németek, minthogy
a' köves helyeken a' hó alá magoknak lyu-
kat tsinálván télben ott laknak, ott-is költenek,
Steinrubn, *Weszbarn*, *Schnehubn* hó-tyúknak-
is nevezik. Nagyságok néhol mint egy öreg
galambnak; máskint mint egy házi tyúknak a'-
kora. Télben igen szép fejérek; tavaszra fzeplő-
sülni kezdenek; nyárra meg-barnúlnak, ha-
nem a' szárnyok és farkok mindenkor fejéren
marad. Scoriában, Norwegiában, Laplandban
nagy bővséggel teremnek, úgy hogy *Bergen-*
ben, 's *Stockholmban* vásár-napokon ezereként
árulják. Ha a' ragadozó madarakat meg-látják
féltekben önként az emberekhez repülnek. Mint
a' rétzék szüntelen tsátsognak, és ijedtekben
mint-egy katzagva repülnek. Ezeknek húfok'
ízét minden madarak' húfa felett kedvesnek
mondják. A' *Danusok* félig sülve faldokolják;
edényekbe bé-tsinálva télre-is tartják. **PLINIVS**
L. X. c. 48. így ír rólok: *Praecipuo sapore*
lagopus: pedes leporino villo nomen ei hoc de-
tere, cetero candidae, columbarum magnitudine.
Non extra terram eam, (ubi habitat) vesci fa-
cile, quando nec viva mansvescit et corpus occisi
statim marcescit. az az: Különös kedves íze
van a' nyúl-lábu, egészen fejér, galambnyi nagy-
ságu *lag pus* madárnak, hanem lakta-földén kívül
nem igen lehet meg-kóstolni, mivel meg-lem-
szelidítettetik, húfa-is hamar el-fenyved. Az

Lagopus
vagy
nyúl-lábu
madarak.

Formája.

Északiré-
szeken leg-
bővebbek.

termesze-
te.

húfok' di-
tseretz.

egészségre nézve-is igen hasznosnak mondják ezeket a madarakat; nevezetesen hogy a természeti belső meleget tsudílatofon erőfítenék: melyet kevésse keiserütske ízeknek tulajdonítanak. Ditsérik azt-is benne, hogy ezek mint más madarak vénségekben sem keményednek-meg.

§. CLX.

A' *Patsirta*-is őszszel és télben, midőn kövér, nem meg-vetendő; de a' más háromhoz közelt sem hasonlíthatik. A' kólikában használni; az *arenában* ártani mondatik. A' *Seregély* a' *patsirtánál*; a' *Rigó* a' *seregélynél*; a' *Szajkó* a' *rigónál* keményebb, szijjafabb, ízetlenebb húsu, nehezebb emészthető, kevesebbet tápláló és rozszabb vért-is tsináló.

Mint hogy már fellyebb az alkalmatofság szerint a' *Patsirtáról* és egyéb apró madarokról szólottunk-vala: itt két három szóval értekezödjünk még némelly nagyobbatska erdei madarokról-is, mellyek ugyan nálunk ritkán vitetnek konyhára, de hajdon másoknál kedvesek voltak, 's ma-is sok helyeken betsületben tartatnak; 's köztünk-is formájokra nézve esméretetek, de konyhai szükségre mit érjenek, még eddig nem volt meg-határozva. Illyenek

A' *Szajkó*, (*Ampellis garrulus* N. *Seiden-A' Szaj-schwun*) a' Frantzia Orszagi parasztok közt kókat enni BRVNERVS szerint *de Re Cibar. L. XV. c. 78.* szeretik a' kedves étel. *Bononiában* mint egyéb majorsá-Frantziák, gokat a' piatzon árulják. ALBERTVS jónak nébol a' mondja; de tsak meg-nyúzva. A' Németek közt-is a' kövér szajkó-fiak jó betsületben vagynak. Nem-is lehet rozsz ízű és egészségtelen a' húfok, minthogy tiszta eledellel, gabonával, fagyol-fa 's egyéb leves gyümöltsökkel, makkal, sáskával élnek; a' dögtől pedig futnak.

nak. Némellyek a' húros-madárhoz hasonlítják.

A' Kakuk, (*Cuculus canorus* N. Kucktuck) midőn, hol a' vad-galambnak, hol a' poszáta-madárnak, (*Curruca Motacilla*) féizkébe tojván egyet vagy kettőt, azok ott ki-kelek, erősebbek 's elevenebbek lévén az ő fia a' több poszáta-madár' fiatskákunál, az eledelet azok elől elkapdofsák; kedvezvén nékiek maga a' szegény földig talán madár-is, minthogy az ő fiainál jobb formák. Melly szerint szaporán meg-növnék, és nagyon meg-híznak, míg osztán szárnyokra kelvén reménytelen a' fészekből ki repulnek. E'kor mind ARISTOTELES *H. A. L. IV. c. 6.* mind PLINIVS *L. X. c. 9.* a' kakuk-fiakat minden madarak' hújai felett való kedves ízzel birni mondják; a' melly azután hamar meg-változik, minekutánna magokra kezdenek élődni. De mások, miért kellene annak azután-is olly hamar meg-változni, okát nem látják; minthogy a' kakukok se tojással, se kotlással magokat nem veztegetik, hanem minden gondjokat az eleség' keresésre fordíthatják. Szörnyü félenk madár-is ez, úgy hogy a' legkisebb madarak előtt-is elébe repül: meilybol húsát-is hideg természetünek gondolják, a' több erdei madarak' természete ellen.

A' Harkályok (*Pica, Merops apiafter* N. *Bienenfresser*); a' Kullók (*Meropes, major et minor, viridis, cinereus luteus*) se a' nagyobb te a' kisebb-félék, akár zoldek, akár veres hátúak 's hammu színűek, akár sárgák légyenek alztalra vitetni ritkábban szoktak. A' kik kóstolták nem tapasztalták rosz ízűnek, se ártalmosnak kivált a' mikor kövérek. Bononiában mint a' galambakat özlizel és tőben ezeket-is a' piaztzon úgy árulják. ALDROVANDVS *Ornith. L. XIII. c. 30.* Az alztizu fák' haja alatt termő férgekkel, szu-nyűvekkel és méhekkkel élnek: mellyre nézve hűlők sem lehet igen egészséges a' hűgyos sónak rothasztó ereje miatt.

A' Kakukfiak régen nagy bersben valónak.

nagy korokban sem meg-vetésdők.

A' Harkályok, Kullók mit ernek?

A' Holló, **A' Holló** döggel élő útálatos állat. **A'** honnan **a'** húsa-is rüt fekete, büdös; szemet, **V ar ju**, orrot, száját távulról-is irtóztató. **A' Varjak**, **T s ó k a**, **Fróki**, **Szarkák**-is, **a'** hol hozzá férnek, **a'** **Szarka** dögből örömezt részesülnek. Azért közönsé-
nem meg- gesen ezek-is, mint másként-is sovány, fekete
enni valók húsu, rozsz, poshadt nedveséget, 's epe-sárt gyűjtő hitvány madarak, **a'** konyhára sohol bé-nem férkezhettek; sőt még **a'** ragadozó madarak előtt-is útálatban vagyunk. **A' Fekete**, vagy **Tar-varju**, **Tsóka** és **Szarka**-fiakat mindazáltal jobb húfok' izükiben ízenedhetőnek, és fok helyyeken szokott eledelnek lenni említ **PLENCK Bromat. p. 235, 236.**

A' Papa- **A' sárgás-zöld** **Publitan** madár, (N. **Papa-** **gey**, D. **Pica**, **Psittacus nobilis**) **Americán**nak **A-** **gój** **Ame-** **mazon** és **Brasilia** nevű Országában otthon la-
ricai ma- **kó** jeles madár. **Garachana** nevű izigetben, **a'** **dir.** hol leg-bővebben terem, **a'** kedvesebb major-
ságok közü számláltatik; és **a'** szerint mint nálunk **a'** kappant 's puskát meg-hízlalván drága tsemegének tartják. Nem-is lehet **a'** húsa, míg meg-nem vénült, rozsz ízű vagy egészségtelen; minthogy tiszta gabonával, száraz és leves jóféle gyümölcsökkel él; különösen **a'** tejes török-buzát és diót annyira szeretik, hogy gondal kell **a'** gazdáknak ezeket tőlek orizni. Európába csak kalitzkában hozatnak, és ritkán is izaporodnak, annyival inkább konyhára nem vitetnek. Nints több példánk **a'** hiltoriákban is, az egy torkos **Elagabatus**nál, hogy valaki **a'** papagáj' húsán kapott-vólna; hanem mindenütt csak az emberek' 's egyéb állatok' szavait tsudálatos elmésséggel ki-majmzó tsevegéfiért tartatott.

A' raga- **A' Sus**, **Sas**-**kefelyü**, **Solyom**, **Héjja**, **Ólyu**,
dozó ma- **Karuly**, **Kánya**, **Bagoly**, 's egyéb horgas orru
darak meg- **ragadozó** madaraknak nagyon ki-terjedett fa-
vettenek. **miliájok** közül **a'** **Vertséné** egy sints több meg-
eheto. Mint ragadozó, vérrel s döggel élő madarak, mind rozsz ízű, izetlen és **a'** mi lágy meleg 's uedves természetünkkel ellenkező, or-

ró, rothasztó nedvességgel bírnak. Némelyek ugyan a' Fűles-baglyot, a' Tyúkász-ölyvet, vagy Űlut, és a' vereis homloku egereisz kis Kányát ölfizel és télben, ifju és kövér állapotjokban meg-élik. De a' kiknek jobb ízajok' ízek vólt ezekben sem találtak semmi betsületre méltó tulajdonságot.

A' Vertse, (*Falco Buteo*, Németül *Busz-bart*) rest, félenk madár, patkánnyal, egerekkel él; lép-vefészökkel könnyen fogattatik, 's e're nézve néhol asztalra-is tétetik. Igen jó és gyenge húsát mondja lenni ALDKOVANDVS *Oruitb. L. V. c. 7. p. 197.* kivált télben, a' mikor ez olyan kövér, hogy kövérebb madarat nem igen láthatni. Frantzia Országban *Arvernus*, ma *Auvergne* tartományban, mind a' hegyek közt, mind a' tér-helyeken lakók előtt igen kedves ételnek mondja ezeket BEL-LONIVS, mind főve, mind sülve: a' hol a' házi tyúknál a' mejjek nem tartatik alább-valónak; kivált sülve édesnek és különös jó ízűnek mondják. Olofz Országban-is a' vertséket a' piatzokon sok helyt mejjesztve árulják. Ezekről szól PLINIVS-is *L. X. c. 49. Ibi (in Balearibus insulis) et Buteo, accipitrum generis, in honore mensurum est.*

A' Vertsée
némelyek
ditsérik.

A' Libutz, (*Capella*, *Tringa-Vanellus*, Németül *Kiebutz*, *Geisz Vogel*) formájára nézve nálunk mindenütt esmértefebb, mint sem le-irált kívánjon. Európának Északi tartományban az alatt-való, vizes, tós helyeken mindenütt bőven lakik. Téltre a' melegebb helyekre *Africa* felé által-nyomúl, vagy elbúvik; mivel néhol télben-is láttatik. A' tojása kék, feketével pettyezetve. A' Hollandusok kedves tsemegének tartják. A' húsa-is ölfizel mind ott, mind Frantzia Országban, a' BELLONIVS' meg-jegyzése szerint *L. IV. c. 14. de Avibus*, nagy kedvelésben vagon. Jó ízű könnyű emészthető, egészséges, különösen a' kölvényeleknek ditsértetik.

A' Libutz-
nak mind
húsa mind
tojása ked-
velésben
van sok
bellyeken.

Az Eső-
bordo-
zó
Snepf
for-
mája 's la-
kaja.

Közel való rokonság e'hez az *Eső bordo-
zó Snepf*, (*Pluvialis major*, *Scolopax Glottis*,
Németül *Regenschnepf*). Ez-is Európában a hi-
degebb helyeken, nálunk-is a' havafok' alyán,
az álló-vizek' partjain a' lövényes, iszapos
helyeken elég gyakran forog. A' színe fétét-
barna: a' tollainak fejérek a' szélei: az orra-
mint-egy három újni, egyenes, barna: az álla'
töve veres; a' torka rósdás szín: a' nyaka
fejér-barnás hosszukó foltokkal elegy: a' mej-
je és hafa fejér: az utólja barna, fejér szélü
tollakkal: a' farkának tollai fejérek, fekete ke-
refzt *lined*ekkel tzi-frázva, négy újni hosszú:
a' lábai zöldes-feketék, nagy hosszú: egész
testében mint egy öreg tyúk, vagy közép sze-
rű lúd a'kora. Húsa igen szép fejér, gyenge,
poronyó; izére nézve a' kappannál nem alább-
valónak tartatik; sőt épen a' leg-kényesebb *gu-
lus*' felső pontjának neveztetik. Mellyre néz-
ve köz-mondás vala a' Régiéknél: *Ne pluvialis
quidem appposito fore conveniunt*. Nevét 'a'ból
vette, hogy esős idön inkább jár, 's könnyeb-
ben-is el-lövettethetik. Vagynak ennek néhány
ilyen testü, színekben különböző nemei: a'
mellyek-is hasonlóképen mind jó meg-ehető ma-
darak. Nevezetesen egy *Charadrius Pluvialis*,
N. *Grill-Vogel*, *Grüne Regenpfeiffer* nevüt an-
nyira kedvelenek a' Frantziák, hogy még a'
belit-is sajnálják el-vetni.

§. CLXI.

A' *Fürj-húst* a' Régiék egészen meg-vetettek
úgy gondolkodván, hogy mivel e' nyárban a' fe-
kete zászpanak magvát igen szereti, mérges húsá-
val nyavalya-törőlsé tenné az évöt. De az újab-
bak ezt nagyon ditsérik, könnyü emészthető,
jó és bőven tápláló eledelnek mondják; kivált
őszel, mikor a' kölesen jól meg-hizott. Más-
ként-

ként-is, ha a' tyúkot azért, hogy néha a' pókot meg-észzi; a' seregélyt, hogy a' mérges büröknek magván hizik 's a' t. ártalmosnak nem tartjuk; ettől lints' miért félünk. Ide járúl, hogy zászpa-is kevesebb helyt terem, hogy sem minden fürj annak magvát kaphaffa.

A' Snepf-is jó izü, gyenge húsáért az Urak' tsemegéi közé méltán számláltatik. A' fogoly-madárnál kevéssel volna alább-való, tsak midőn belivel és ganójával együtt sütik, azoknak rothadt göze a' húsát-is meg-ne vesztegetné. A' Zöld Küllő és Szalonka, a' snepffel egy familiából valók; de húfokra nézve fokkal alább-valók: nygyan tsak télben midőn kövérek, nem egészen meg vetendők.

A' Fürj, (*Tetrao Coturnix*, Németül *Wachtel*) őszszel majd egészen holmi lágy kövérségből áll, a' melly a' vért egyéb hűtök felett szaporítja és nyálosítja, 's nehezen-is gőzölöghet-ki. De addig-is mig meg-emésztodhetnék, a' gyomorban gyakran el-ienyved. A' honnan, a' kik a' kövér fürjeből, mint az Izraéliták a' pusztában fokot ettek, étel kívánafokat el-vezítették, tsemert, hideg-lelést, sőt némellyek nyavalya-törést-is kaptak. *PLINIVS L. X. c. 23.* így szól rólok: *Coturnicibus veneni jemen gratissimus cibus: quam ob causam eas damnare mensae: simulque comitalem propter morbum desui sretum, quem solae animalium sentiunt praeter hominem*, *GALENVS Comm. V. ad VI. Epidem. text. 34.* maga tapasztalásiból írja, hogy Dorisban és Ibejuliában ő maga-is sokakat látott, a' kik a' fürj-hússal való bővebb étéstől nyavalya-törésbe estek. *Hercules*-ről-is azt beizélli *ATHENAEVS L. IX. p. 394.* hogy azért lett-vólna annyira nyavalya-törös, (a' kiről ez a' nyavalya ma-is *Herculis morbus*, *Hercules'* nyavalyájának hivattatik) hogy a' fürj-

A' Fürj-
hús egés-
ségtelen
étel.

nyavalya
törést sze-
rezbet-e?

hús' ételben le'ette gyönyörködött, el-annyira, hogy mion már haldaklanék-is, a' sült furj-húsnak ízagjával vagy gőzivel az életre újra viltsza hozzá barátja *Iolaus*; mellyből közmondás lett-vala a' Régiek közt:

Servavit t'erculem coturnix strenuum.

FRACASTORIVS L. I. de Murb. gall. a' frantzo-
**Kiknek dr- foknak nevezetelen ártani mondja a' kövérség-
talmofubb? től meg-nehezedett furjet:**

Viteturque gravi coturnix tarda sagina.

Bapt. FIERA n. 95. jobban-is meg-nyalázza:

Sensibus haec mala sunt, tenebrisque replentia
(*fuscis*,

Ventri invisa, malis febris exitium.

Érzékenységeket setét ködbe borít,
Gyomrot ront, 's hidegben veszélyt hoz,
('s szaporit.

Mértékletes és ritkább éléssel mindazáltal ő-is ebédre, mikor könnyen és bőven kaphatják őket, fel-tétetni meg-engedi:

Si tamen ulla tuos circumvolitaverit orbes,
Coena tibi non fit, sed leve prandiolum.

Ha a' mulatságot, mellyet a' karulyozásban gyönyörködök a' furjek' fogattatásában öfzszel véfsznek félre tennök; azt a' költséges utánok való járást úgy sem érdemlenék-meg. A' gyomrok és belek többire sejer zafzpa és boldító maggal teli lévén, szemétre valók. Az Izraéliták' furjeiről a' pufztában II Mós. XVI. 13. mit kellelsék tartani, alább a' sás-kák' historijában szándékozunk hozzá szó lani.

A' **Snepfeknek** 18. nemeit írja-le **LINNAEVS** meg-különböztetve azoktól, mellyekről holmi-
**A' Snepfek- nek jök ne-
mei vagy-
nak.** ket fellyebb *Pluvialis* név alatt meg-jegyzet-
tünk-vala. Mi azok közül tsak kettőt emlí-
tünk, mint köztünk esméretesebbeket. *Első* és
leg-betsefőbb az *Erdei Snepf*, *Scolopax rusticola*,

Erdei Snepf. *Perdix rustica*, Németül *Wald Schnepf*, Lengye-
lül *Slomka*, mellyből lett bihetőképen a' Ma-
gyar neve-is *Szalanka*, a' mint sok helyeken
hivattatik. Nagysága mint egy fogoly-madár-
nak; az orra vékony, gömbölyü, jó hofzfu,

buta: az orr-lyukai-is hofzszak: a' teste barna, fejérrel pettyezetett: a' nyaka alólról négy ró'sda szín sínórozással van bé-övedzve: a' labai vékonyok, barnák, hofzszatskák, fenn a' tzombján tollafok: a' feje fekete kötövel véttetett körül. Bizonyos lakása ennek sohol nintsen, hanem helybol-hellybe, Országokról Országokra költözik; a' mint észre lehet venni, Délről Élzakra. Által-repül fokszor a' Közép-tengeren *Africa*-ba-is. Tavaszzal páronként jö-által *Angliából*, (a' hová hihető hogy párosodni mentek-volt télre). *Prussziában*, *Brandeburgiában* és alsó *Saxoniában*, *Pomeraniában* e'hez való jó helyek lévén, egy föl-ó-viz mellett leg-izámosabban találtnak. Ofszszel meg-látogatják az Északi tartományokat-is, a' mikor *Oktober'* táján meg-mutatják magokat *Frantzia Országban*, *Niederlandban*, *Német és Tseb Országokban*, 's itt nálunk *Erdélyben*-is. Mindenütt pároson járnak, néha együtt többen-is: nagy pipegéssel repülnek a' egyik hegyrol a' másra, jövet menet mindenkor azon az úton; mellyet meg-jegyezvén a' pu'dkások, könnyen reájok akadnak; 's azon egy helyt lévén innen-is túl-is mindenkor az ő szállások, rendel fokat, néha ötvenig-is el-lövöldöznek közülök: minthogy egyébként-is igen vigyázatlan madarak. Nyárban és télben ritkán láttnak; kétség kívül nyárra tojás és költés végett el-rejtvén valahová magokat; télre pedig a' melegebb helységekre által-takarodván. Ugyan tsak akármí okból marad-el néhol télre is közülök egy két pár. Mellyek bé-menvén a' városokra 's falukra-is, a' kertek alatt, a' hol hó nintsen, búkálva keresik eledeleket, és többire ott el-is lövik őket. Egyébkor a' bokros ligetes helyeken tartózkodnak; hanem eleség keresés végett ki-mennek gyakran a' mezókra, és tós, iszapos, motsáros helyekre. A' hol ár forma hegyefs, vékony, hofzszu nyelveket bé-fúrván a' földbe, a' nyüveket, gelesztákat, hangyákat és egyéb apró fér-

getskéket must-ségefen ki-horgátszák. Némellyek úgy hiték, hogy tsak a' földnek 'sír-ját ízívnák ezzel ki; 's ezért vólna az ő belek olyan tiszta, 's eméztetjek-is olyan vékony és kedves ízü: epére-is ezért nem lett-vólna szükségek. De ezt a' tapasztalás régen meg-tzáfolta. Meg-észnek némelly gyenge leveletskéket és gyökeretskéket-is. A' húfok felette puha, poronyó és különös vad izü, és e' miatt a' kik az e'félélt szeretik, minden madarak' húfa felett betsulik. Vagynak, a' kik ezt a' húfok között úgy tartják, mint az *Ananást* a' gyümölsök között; hogy valamint a', minden jó gyümölsök' szagjából és ízéből részelt: úgy e'ben-is valami kedveség és jó iz valaha valami húsban meg-jegyeztetett, együtt mind fel-találtatnék. A' képzelődés segített talám rajtok: egyébként nehéz vólna ezt máfokkal el-hitetni. Annyit ugyan tsak el-lehet e' nélkül-is róla mondani; hogy gyenge, könnyü emészthető, és azokra nézve, a' kiknek erőtlen, hideg, taknyos, etzetes gyomrok és hasonló vérek van, mint *alkalinus* repulo vékony sóval tellyes eledellel élő madárnak húfa, egyéb vad-húfok felett alkalmas. Ószfzel, a' mikor leg-kövérebbek, az ízek-is leg-kedvesebb. De tavaszszal 's télben-is, azért hogy soványabbak, het ületeket el-nem vesztik. Lehet mint a' fogoly-madarakat fokképen kézizteni. De jobbnak tartatik vékony szalonna-levéllal, hogy meg-ne pergelődjék, bé-borítva meg-sütni: még pedig a' belét ki-nem vetve; úgy tartván, hogy e', midön a' ganéjával és kövérivel a' sütés közben egybe-ólvadott, az ő húsának le-nem írható jó izt ad. Ertsd a' kényes nyalánk ingyeknek. Némellyek ezt a' nyársról 'semlye-izeletekre tsepegtetik; és úgy falják-fel melegen. De máfok, tartván attól hogy a' 'síros kenyér nehéz emészthető, és az o' gyomr' kból kelerün fog fel-bőfogni, benn a' madárban meg-hagyni inkább szeretik. Jó hogy e' nálok-is olyan ritkán koppantó tse-

mege, és hogy egy személyre a'kor-is igen kevés jut belőle: mert egyébként, mint pergelt, rothasztó, *alkalinas* kovász az ő egele-gekben bizonyosan nagy kárt tehetne.

A' régi Romaiak ezt a' *Snepsz*-t a' fogoly-madárval vetették-egybe. De bővebbnek, és inn n óltóbbnak-is kellett n'lok lenni mint ma nálunk, a' mint *MARTIALIS*nak e' következendő versei mutatják *L. XIII. Epigr. 76.*

Rustica sum perdix. quid refert, si japor idem est?

Carior est perdix: sic sapit illa magis.

A' meg-égetett snepsznek hamva, vese és hó-jagbéli kövek ellen fokaktól különös orvos-ságnak tartatik.

Ez után való a' *Vizi* vagy *Tői kis Snepsz*, (*Scopax Gallinago*, Németül *Wasser-Schnepsz*, *Heer-Herd-Snepsz*, Frantziául *Beccassine*. Lengyelül *ViziSnepsz*, *Bekas*, Oloszúl *Pizzardella*). Ez a' nyár' közepe táján *Asiából* izokott Európába által-joni, és ősz-felé ú y terjed-el Frantzia Országban s *Niederlandban* a' törös tótság helyyeken. A' bak-jai olyan fenn repülnek, hogy tsak a' tsipe-géseket hallhatni, de szemmel őket nem láthat-ni. Nagyságok mint az öreg fúrjnek a'kora: az orrok és farkok, mindenik harmad-fél újni hoszszu, egyéb testek pedig nem több három újnál. Az orrok vékony, kevésbé horgas, barna szín: az ő homlokokon négy; a' fején három; a' hátán ismét négy fekete vagy ro's-dás vonás vagyon: a' torcka ro'sda szín: a' mejje, hasa sejer: az utólja a' farkával együtt fekete, hoszszu: a' lábai barnás-zöldek. Ezek nálunk-is ősz-felé a' nedves, vizenyős helye-*lakdfok.* ken, tók', folyó-vizek' izzapos partjain fokszor járnak; férgekkel, gelesztákkal élnek. Húfok izére nézve, az erdei *Snepszével* egyez, hanem hogy igen kövér, 's ara nézve kedvesége sints annyi, a' gyomornak-is kevésbé hasznos. Epen az *Üri* tsemegék közü valók; 's azon kívül nem-is igen fordulnak-meg.

§. CLXII.

A' *Darvák*, mint GELLIVSBÓL L. VII. c. 17. tanuljuk, *Melos* szigetéből nagy árron hozatják-vala régen a' Romaiak. Az *Indusok*, mint leg-kedvebb ajándékkal, a' magok Királyokat ezzel szokták-vala tisztelni. AELIANVS H. A. L. XIII. c. 25. Ma-is ezeknek húsát fokban ditsérik. De igen durva, kemény, szijjas, ízetlen, nehéz emészthető; vért sem tsinál igen derekast. Ha nyakánál fogva fel akasztva és lábaira valami terhet kötve egy nap és egy éjjel tartják, valamit puhúl.

A' *Túzok húst*, Xenophon ATHENAEVSNAÁL L. IX. p. 390. igen kedves ízűnek és egészségesnek mondja. Míg ifu, puhább-is valamivel a' daru-húsnál. De a'kor-is olly jó ízűvé és egészségesé talám a' készítés tette: mert magában ez-is igen durva és kapás Ember gyomrát illető eledel.

A' *Darvak*, (*Grues*, Németül *Kranichen*), az AELIANVS' tartása szerint I. III. c. 13. hajdon *Thraciából*, nevezetesen a' *Strymon* folyóvíze' és *Biston* tó' mellyékéről származtak-el más tartományokra. A' honnan *Thraciai*, *Strymoniai*, *Bistoniai* madaraknak-is neveztetnek. ARISTOTELES de *Anim. Hist.* L. VIII. c. 12. ezeket a' *Scythiai* mezőken lévő tők mellől hozza ki Egyiptom felé. Hajdon, mint PLATO után POLLUX tanítja, a' gazdagabb Görögök, kivált *Thessalában* különös legelő mezőken tartják 's szaporítják-vala a' darvakat, mind húfokért, mind szép formájokért. Azután idővel ezeknek példáján reá kapának ezekre a' Romaiak is: és a' mint írja VARRO de R. R. L. III. c. 2. a' major-házaknál ezeket-is, nem különben mint a' lúdakat seregenként tartották, és drágán árulták. A'val, hogy a' földbe elvet-

tetett gabonákat ki-fzednék, a' szántó-vető embereknek nagy kárával, régen vádoltatnak. SVIDASNÁL egy régi Iró így hozza-elé a' darvakat: *Grues agricolae agrum tritico nuper factum depascebantur.* AELIANVS-is az elébb nevezett Könyvében L. II. c. 1. azt jegyzi-meg rólok, hogy Egyiptomban, mint ortzátlan vendégek, minden hivatal nélkül, épen a'kor jelennek-meg, mikor már a' mezőket gabonával bé-vetették; 's mindenütt kéz terített asztalt kaphatnak. A' *Pygmaeusok*, (a' kik Egyiptomban a' *Nilus*' eredete, vagy inkább annak *Astaboras* nevü el-ágazálá körül lakni mondatnak; és tsak egy könyöknyi apró emberek, 's az ő lovaik, ökreik, juhaik, ketskéik, kutyáik-is, a' másutt termő állatokhoz képest, mind hasonló aprók) a' mint írják HOMERVS után sokan a' Régiek, nevezetesen ARISTOTELES I. c. a' ki ezt épen nem tartja *fabulának*, MELA, ANTIPATER, SIDONVS, 's mások, a' darvak ellen, mint valami hadi tábor ellen, egész készülettel úgy mennek-ki, hogy őket a' magok mezejéről el-űzhefsék; a' melly tsatában a' darvak sokaknak szemeket ki-vágják: a' honnan igen sok a' vak ember közöttök. Mások-is meg-jegyzették azt, hogy a' darvak tavaszszal és őszzel, a'kor és a' szerint szoktak elébb-elébb költözni, *Scythia* felől meg-indulván, a' mint foly a' tartományokban a' gabona-vetésnek ideje. Mellyből, a' régi Görögöknél, a' mint THEOCRITVSból *Idyll.* 10. ki-jegyzette BOCHARTVS *Hieroz. P. II. L. I. c. 11.* köz-mondásálett-va: *Capra cythbisum, lupus capram sequitur, grus aratrum.* Ugyan ez okból a' darvak mindenütt a' tiszta állatok közü-is számláltattak. A' Romaiak, hogy inkább meghíznának, a' szemeket bé-varva, setétben szokták-va töltés által hizlalni, mellytől húsok' íze is jobbá lett. Tsúfolódik HORATIVS L. II. *Satyr. 8.* a' szerentsét vadászó *Nafidienus*sal, hogy az ő maga vendégeinek, a' kik között *Maccenas*-is jelen vaia, több izetlen-büzetlen ét-

étkei közt, miként vitte-fel nagy táiban, (*Ma-
zonomo*) el-égetve, fok sóval, liszttel bé-nint-
ve, a' darvaknak egy tagját. *OVIDIUS Faistor.*
L. VI. y. 175. beszélgetvén a' Régiek' takar-
ékosságáról, így szól:

*Nec Latium norat quam praebet Ionia dives,
Nec quae Pygmaeo sanguine gaudet avem.*

A' melly nyalánkság ellen mérgefen pironga-
tódzik *PLVTARCHVS-is de Esu Carn.* *PLINIVS*
ellenben *L. X. c. 23. et 49.* a' darvakat az ő
maga idejében a' nemesebb étkek' rendibe té-
fzi, és a' *Baieurides*, (mái nevek szerint *Ma-
jorca* és *Minorca*) izigetbélieket nevezetesen a'-
ról jeryzi-meg, hogy a' *Vipiökat*, az az, apró
daru-*fiakat* asztalok' tsemegéinek tartották.
Frantzia Országban ma-is télben, szeg-süvel
meg-verve, és meg-borítolva, egéiz sultnek
az Urak' asztalára a' darvakat fokszor tétetni
írja *BRVYNERVS de Re Cibar. L. XV. c. 59.*
CELSVS L. II. c. 18. a' darvat, pávát, lúdat,
valenissimi generis et plurimi alimenti, kemény-
termézetü, bőven tápláló eledelnek mondja,
ha t. i. a' gyomor birhat vétek. *GALENVS*
felettébb inas és izijyas *materiának* tartja; és
tsudálkozik rajta, mi vitte-vólt hadon a' Ro-
maiakat a'ra, hogy a' darvakat olly meszfzirol
és olly nagy költ-éggel magok számára el-ho-
zassák. *Apicius* a'ra tanítja az embereket, hogy
mikor meg-főzik, a' fejét a' fazékból hagy-
ják-ki.

húfok' ter-
mezete.

A' Gójk, (*Ciconiae Ardere N. Storch*) a'
mint *PLINIVS l. c. Cornelius Nepos*hól említi
Augustus Tsászár' idejében a' darvaknál a' Ro-
maiak' konyháján nagyobb betsüdre kaptak-
vala; mellyeket *PLINIVS'* idejében, senki tsak
meg-kóstolni sem tartott méltónak. *Rufus Ru-
tilius*, *Apicius*nak a' nyalánkságban jeles tárfa,
vala a' ki leg-elébb a' góját maga asztalára
vitette; a' melly ételbéli új bújálkodástól an-
nyira meg-irtózott a' Romai nép, hogy ötet e-
miat a' Tanáts Uraságra fel-vétettetni meg-
nem engedte. A' kinek-is életével a' góják'
ked-

kedveltsége, a' TERTULLIANVS L. de Pallio in fine tett jegyzése szerint egészen el-is enyézett. miért? Nem-is ok nélkül. Mert ha ki a' góják' eledelet meg-gondolja, a' melly kigyó, gyék, béka; lehetetlen hogy annak húsától ne irtózzék. Nem-is vólt, úgy látzik, a' Természetnek a' gójákban egyéb tzelja, hanem hogy a' földet ezektől a' mérges állatoktól általok tisztítsa. Ere nézve, a' mint PLINIVSBÓL l. c. olvaslúk, a' Ibeffaliabéliek ember-ölésnek büntetése alatt tiltották-vólt-meg, hogy a' gójákat meg-olni senki ne mérészelné. JULIVS ALEXANDRINVS írja Salubr. L. XIII. c. 3. hogy a' II-dik Maximilian Császár' fő-szakátsa minden melterségét meg-vetette, ha ki-vehetné a' góji-fu' husból azt a' gyomrot háborító kedvetlen vad ízt: de semmiképen véghez nem vihette: annyival inkább az idősebb gójákat irtózás nélkül csak meg-költölhetőnek sem itéli.

A' Tuzok (Otis Tarda, Bistarda, N. Trapp, Trappgans) GALENVS ítélete szerint, a' A' Tuzok-daru és lúd-húfok közt, van: annál puhább, ennél keményebb; és így az olyanoknak, a' kik vékonyabb eledelhez szoktak, e' sem alkalmas. JULIVS ALEXANDRINVS l. c. c. 5. ezt az Urak' asztalánál néhányszor kóstolván, maga gustusa szerint nem tartja rosznak: de, a' mint barna színéből és kemény fibráiból irél, mind nehéz emészthető, mind fok ki-vető nedveltséget tart magában. Egyébként, minthogy a' tuzok fü-magvakkal és gabonával él, a' répa pedig leg-kedvesebb eledele; csak a' gyomor birhaszon véle, nem kell egészségtelennek lenni. HIPPOCRATES de Morb. Sacr. ezt a' nyavalyatörős emberektől név szerint el-tiltja.

A' Gyöngyver nevü madarak-is a' tuzokok' nemzetéhez tartoznak (Charadrius-Oedinenus, Gyöngy-N. Di-k-fusz, Regen-pfeifer). Itt Erdély-vernnek for-ben a' Szilágyban gyakrabban láttatnak; de mája. más helyeken-is a' vizek körül nem esmértenek. Ülu-forma, fultes-feketével gyengén tar-

tarkás tollu madarak. Az orrok nem horgas, fenn sárga, a' hegyén fekete, hozízatska: a szemek' környéke tellyül 's alól sárgás; a' szemek' szivárványa egészen sárga: a' szárók' tsontjai testekhez képest nagyon hozszzak és vastagok, sárga színuek: sarak-körmök hátul nintsen; elé nyúló három vastag lábok' újjait félig hártya foglalta egybe, mellyről, ha úszni nem tudnak-is, de hogy vízi madarak légyenek meg-lehet esmérni: a' tzombjaik meztelenek. Inkább tsak éjtizaka járnak mikor esöre készül az idő, magoffan, feregenként, 's kiáltozással mintha sípolnának. Az alattvaló vizenyős, tós helyeken lizeretik múlatni: éjtizaka egereket kapdosnak. Ostoba madarak, ha reájok akadnak könnyen meg-is lehet fogni 's a' házban-is meg-fzoktatni. Német Országban a' nagy vendégségekben ezek-is gyakran meg-fordúlnak; és sültnek ki-válva ditsértetnek. Magyar neveket talám a' ből nyerték, hogy a' tollok' tövei mint a' tseppentett vér, ezeknek-is, mint a' tűzoknak fzokott lenni, pirosiak.

Yirdfok
's lakajok.

nevek hon-
nan vete-
tett?

Kis-tűzok
neve díse-
retes mala-
rak.

Vagyon Frantzia Országban más ilyen tollu madár-is, mellynek neve ott *Anas campestris*, Mezei rétze, LINNAEUSnál *Otis Tetrax*, Németül *Klein Trapp*, melly kis tűzokat téfzen. Ennek formája olyan mint a' furj; nagysága egy tyúknyi; lábai mint a' tűzoknak: rétze' módjára tsak a' földön ül; a' honnan így-is neveztetett: mivel egyébként a' rétzéhez semmi hasonlatossága nints: a' föld' színén sebessen mezfze repül; lábain-is olly sebessen szálad, hogy az ember b' nem érheti. E' húsának kedvességével a' fátzánhoz közelit: de tudomra nálunk nem taláztatik. Lásd ALDROVANDVS *Ornithol. L. XIV. c. 13.*

Láttatnak köztünk-is nyárban a' tűzok és Arabiai vad-lúd között lévő jó forma nagy madarak, az-
Tűzoknak okon a' tágos nagy mezőken, a' hól a' tűzok formája.
kok meg-fordúlnak. Ezeket-is Bellonius után

ALDROVANDVS *Charadrius-Oedicnemus*nak ne-

vezi. LINNAEVS hívja *Ous Arabs*, Arabiai Tűzoknak; minthogy *Arabidban* leg-bővebben laknak, a' hol a' lakofok *Lobongnak* nevezik. Külső formájokra nézve a' tűzokhoz leg-inkább hasonlítanak; hanem az orrok hosszabb, verhenyő-sárga; a' farkok rövidebb; a' szárok' tsontjai-is, a' tzombjokhoz képest, jóval hosszabbak 's vékonyabbak; a' lábok-újjai hártya nélkül vagynak, vastagok; fekete, egyenes körmökkel készültek; a' nyakok-is vékonyabb mint a' tűzoknak: a' tollok fellyül sárgával 's gesztenye-színnel, vagy verhenyős-feketével keresztül szépen tarkázott; a' torkok, harok, tzombjok fejéres hamu szín; a' begyek barna vonásokkal elegyes: a' fülek' takarója fekete, a' szemek felett-is fekete vonás van. Lehet, hogy ezeket a' madarakat-is némelyek Gyöngy-zernek hívják. Nem tudom, ha tollaiknak véres-é a' tövök. Úgy láttzik, hogy a' Bethlen Gábor Fejedelem' tzimerében ilyenek vagynak fel-téve, a' nyakokon nyíllal keresztül löve; hanem hogy ezek nem úfzó, vagy vízi madarak, mint azok ott fel-tétettek.

§. CLXIII.

Ezek a' nevezetesebb meg-enni való, szárazon élő, házi és mezei madarak. Hátra vagynak, mellyek többire a' vízben töltik idejüket, és eledeleknek-is nagyobb részit a'ból kerelik. Ezek amazoknál mind nedvesebb, nyálosabb, hidegebb húsuak; vért-is magok természetekkel meg-egyezöt tsinálnak; innen, kiváltképen a' *pblegmaticus*, gyomor-fájós, fő-szédelgős, hideg-elős, kölvényes, nyavalya-törös, *scorbuticus*, *melancholicus*, *hypochondriacus*, *arenás*, süllyös, frantzós Embereknek, és a' kik akármí okból el-erőtlenedtenek, egészségtelenek-is. Az erős gyom-

gyomru, ép és munkával gyakorlott tettet pedig bőven és állandóképen táplálják. Sülve hasznosabbak mint főve.

§. CLXIV.

Leg-közönségesebb ezek közt a' *Lúd*, mellynek húsa a' disznó-hússal majd minden tulajdonságaira nézve meg-egyez. Ez, a' mint DIODORVS SICVLVS L. I. c. 7, 8. írja, az Egyiptombéliek előtt olly betses vólt, hogy a' Király' eledelei közé törvény szerint számláltatott. Nyersen-is, de kivált fel-füstelve igen kemény és nehéz emézthető. A' nedveség-is, melly e'ből készül, vaitag, enyves: melly miatt a' belső részekben gyakran meg-is reked, mint az e'fele *obstrucliók* miatt halovány lúd-hússal élő 'Sidók' példája nyilvan tanítja. Az *Anglusok* a' gyenge pipét, mig első tollát el-nem hullatta, nagyon szeretik: de bizony még a'kor taknyos lágságával az egészségnek könnyen kárt tehet. GALENVS a' lúdban csak a' szárnyat ditséri; ez után pedig a' nyakát tartja. Mások a' gyomrán vagy zúzán inkább kapnak. PLINIVS' idejében a' Romaiak előtt a' *Mája* vala nagy betsületben, kivált, midőn figével, vagy tejes eledellel hizlaltatván, ez igen nagyot nőtt, meg-gyengült és édesült. Ma-is fokaknak a' lúdban e' leg-kedvesebb falatjok. A' *Hája* vagy 'sirja vékony hathatósága és édesége miatt, minden külső belső nyavalyákban, a' hol lágyítani, enyhíteni és oszlatni kívántatik, a' vajnál hasznosabbnak tartatik.

A' *Házi-Rétze*, a' házi lúdnál keményebb, szijjafabb és enyvesebb. És minthogy tisztátalanabb eledellel él, vér-is tisztátalanabb készül belő-

löle. MARTIALIS az egész rétzből csak a' mejjét 's nyakát választja.

*Tota quidem ponatur anas, sed pectore tantum
Et cervice sapit: cetera redden coquo.*

Egész rétzet tegy-fel: nekem csak mejje kell

A' nyakával: többit a' szakáts vigye-el.

De bizony első 's utolsó része között kevés különbséget találunk. A' Vad-Rétze és Vad-Lúd a' házinál szárazabb és valanivel poronyobb húsu. Innen könnyebb emészthető és egészségesebb-is. De ha vén és sovány; szijjas keménysége miatt a' meg-ételre éppen alkalmasan.

A' Lúdat HIPPOCRATES de Viſt. rat. minden szárnyas állatok' húsa felett nedvesnek; az Arabs Orvosok egyfzer'smind leg-me'egbebbnek mondják. AELIANVS de Anim. L. V. c. 29. a' lúdnak meleg természetét a'ból hozza ki, hogy a' hideg vízben való ieredést, és hivesítő 's nedvesítő eledeleket, mint a' saláta, felette kívánja; ganéja a' hol élődik, a' pá'sintot-is ki-égeti. SIMEON SETHI 's GALENVS' értelmét e'ben így adja-elé: *Anserum carnes superfluitatum et excrementorum productrices sunt, et difficulter concoquuntur, domesticisque cunctis vivibus crassiores sunt, cautiiores et humidiores, easque prisca eo ordine posuerunt, quo struthio-camelorum carnes.* az az: A' lúdnak' húsa sok szükségtelen és ki-vető uedvelséget szerez, és nehéz emészthető, minden házi madarakénál valtagabb, melegebb és nedvesebb, mellyet a' Régiék a' strutz-madárral egy rendbe tettek. Tapasztalt dolognak tartják azt-is, hogy a' bővebb lúd-hús' ételből könnyen hideg-lelés-is származnék; nem lévén annak meg-emész-tésére a' gyengébb gyomru és kevés telti munkával élő emberek elégségeik: 's midon nedves melegsége miatt, míg meg-emészthetők, az olyan eretlen gyomorban gyakran el is

A' Lúdnak
húsának
természete

Kiknek
irtbat?

fenyved, és rothadásra menő nyálos tisztátalan vért készít. Némellyek a' fejer lúdban ezeket a' hibákat tetemesebbeknek tartják, ám- bár ezek hamarébb 's jobban meg-hizzanak, mint a' más színűek, 's izek-is kedvesebb lé- gyen.

FRACASTORIVS in *Syphilide* a' süllyös, vér- folyásos, frantzós emberektől a' kövér réztéz és lúdat tilalmozza:

- - Tibi pinguis anas, tibi candidus anser
Vitetur.

A' közhvényeseket, hideg leelőket 's kivált a' forró hidegben lévőket-is méltán oda izám- lálhatta-vólna.

bőven és
tarióson
táplál.

A' kiknek mindazáltal rabotás életek és hozzá való erős gyomrok van, 's maga ide- jében jól meg-eméiztherik, a' lúd-hús minde- nek' itálete szerint a' dísznö-hús után leg-bő- vebben és állandóbb módon tápláló eledel. *Hannibal*, a' mint MARTIALIS L. XIII. *Epigr.* 73. meg-jegyzette, a' maga hazájában, *Africa*- ban termő pujkákat és egyéb drága madarakat nem ette; de Romai lúddal dugtig lakott:

*Anser Romano quamvis futur Hannibal esset,
Ipse suas nunquam barbarus edt aves.*

Sokak e-
dőtt kedves
eledel.

Alexander Severus Imperator a' nagyobb ven- dégségekben mindenkor lúdat-is tétetett maga asztalára. A' régi Egyiptombéli Királyok' asztalán-is, DIODORVS SICVLVS szerint, *Jos coenae habebatur*, vatsora' virágjának, az az: leg-kedvesebb ételnek tartatott a' lúd. Nálun- is őszszel Sz. Márton napkor csak nem min- den házaknál kövér lúdkból állanak a' ven- dégségek. Tudakozzák a' gondofabb emberek

Sz. Már-
ton' húja.

ennek az egész Európában közönséges régi szokásnak eredetit. Fr. PETRARCHA a' dól hoz- za-le, hogy hajdon illyenkor szabadították- vólna-meg a' lúdak magok éjtszakai izokatlan kiáltozásokkal a' *Gallusok'* meg-hágásától a' *Capitolium* várát. Melly szerint, e', Pogányok- ról jött tzerémonia vólna. Mások Kerefsztyén szerzeménynek tartják, a' Sz. Márton kegyes

Püspök' emlékezetére; a' ki a' lúdakhoz hasonló vigyázással éjtizakait imádkozásban; a' nappalt prédikálásban tolti-va. E' volna annak-is az oka, hogy a' régi Ekklesia e're a' *Dominicára* az éjtizakának mind három szakaszában a' maga Urától vigyázva talált jó és hív szolgáról való Evangyéliomi példa-bezédet tette-va. De helyesnek tartom az *ALDROVANDVS'* jegyzését, a' ki, mivelhogy az e'féle szokások inkább a' tudatlan köz-nép közt tolynak, lehetetlennek tartja a' Tudólok' írásai-ból azoknak eredetét ki tanulni.

A' *Lúd-hizlalás'* módja-is töltés által, az, a' mellyet tellyebb a' kappanról meg-írunk: e'rol azért itt most többet nem-is szólok.

A' *'Siuok* a' közép idejü lúdat látásától és hallásától meg-foztván, az utólját 's szárnya-alyait gondoson minden apró tollaktól megtisztítván, egészen polztóba varják, és hintázva fel-tüggesztik, vagy egy rozsz fázékba dugják, hogy a' Izáján a' nyaka; a' fenekét ki-ütve, azon az utólja érjen-ki, 's úgy napjában háromszor ápa-lisztból t-inált lig tőz-tával jól tartják, vizet 's fővenyet-is tévén eleibe: melly szerint a' meg-hizván, a' mája négy öt font nehézségü-is lesz. Hogy pedig a' lúdnak még annál-is nagyobb, mint egy tángyér a'kora mája légyen, a' zabot, árpát és kölelt előre néhány izben szépen meg-mosván 's mind annyiszor meg-is fázalztván, egybe-elegyítik, és e'vel elein néhány napokig, hárs-lá-izénnel elegy, néhány izben a' lúdat meg-töltik, ottan-ottan kevés hús-mofadék véres vizet-is öntvén a' torkába; utóljára egy darabotska kenyér-belet-is nyomnak belé, hogy az ételt inkább ki-ne vessé. A' meg-töltés után kevés ideig ide tova jární engedik, hogy hamarébb emélzthessen, és fél fertály óra múlva az elébbi hús-mofadékot, vagy édes tejet kevésé ismét eleikbe tézlik; egyéb idoben pedig inniok egyfizer sem adnak. A' hizlalásnak vége-felé napjában háromszor, az utolsó na-

Lúd-hizlalásnak módja a' 'Siuoknál.

bogy a' mája nagy legyen.

pokban pedig kétzer tölteni elégnek tartják. Így az ő lúdjak három hetek alatt tökéletesen meg-hízik. Mikor verit akarják venni, a' lábánál fogva egy darabig fel-akasztják, hogy a' vér erezkedjék a' fejére, 's úgy vágják vagy szúrják-meg olztán a' nyaka-tsigáját, melyet elébb a' tollától meg-téptek-va. Ha vérenek is hasznát akarják venni; edénybe ereztvén, azon melegen sóval, etzettel erossen egybekeverik, míg a' vér egészen meg-hult. A' lúdat pedig szokás szerint meg-tépvén és mejjesztvén, kevés korpával bé-hintik; melyet majd szalma-éprütskével szépen le-sepervén, a' hasát hátul ki-hasítják; és a' háját, zuzát, beleit ki-szedvén, haszonra el-készítik: a' húsát ha a'kor meg-nem akarják sütni, kívül belől jól meg-sózzák, 's a'val félre tézik, vagy pedig ketté törvén a' mejjének. szárnyának és lábainak tsontjait, úgy hogy tsak a' bore tartsa, kevésbé meg-sózva, rostélyon, eleven széken a' levitől meg-száasztják, 's úgy föld vagy fa-edénybe néhány napokig é-tzetbe bé-áztatják, melyel nagyon meg-pu-húl. Ha pedig *f*l-akarják *f*üstelni, a' lúdat a' hátán végig ketté hasítják, és egy kanna sóhoz egy lot salétromot elegyítvén, a'val jól meg-sózzák és sürolják, 's úgy felelőn a'hoz való edénybe egy-másra rakják, valamennyire meg-nyomtatják, a' levit tsapon minden nap ki-vévén, fellyül ismét reá töltik. Néhány nap, leg-alább három nap így t-alekedvén, azután veszfzötskéekkel ki-tisztítik és rúdakra kötozik, úgy hogy egy-mást ne ériék; 's így gyenge meleg füstre tézik: a' hol mihellyt annyira száradt, ruhával vagy papirossal külön-külön bé-takarják 's úgy olztán egészen meg-füstelik. Néhol tsak a' mejjét füstelik-fel. Nemeltyek a' szépen meg-mejlesztett és tisztított friss lúdat a' fejével le-felé egy a'kora nagy fazékba ereztik, mellyben hosztan egybetürödés nélkül jól el-fér: a' sarából a'korát, hogy a' belső részeire lyuk légyen ott bé, el-vág-

bogy szok-
tak a' kö-
ver lúdnak-
nak verit
venni?

búsát el-
készíteni?

bé-tsindl-
ni, fel-füs-
telni?

vágván, gyenge meleg f. ís lúd-sírral a' fazékat teli töltik, hogy a' 'sír a' lúdnak belső rézeit-is tökéletesen meg-töltse: így reája tévén a' farából el-vágott részt-is a' mint vólt, több 'sirt' toltenek reá, hogy egy újjal a' lúdfarát-is meg-haladjja. Így hives helyre félretévén, a' lúd fél éztendeig-is olly frissen meg-áll, mintha a'kor mejjesztették-vólna-meg.

Hogy a' kóvér lúd jobb izü 's poronyóbb legyen, ALDROVANDVS Ornith. L. XIX. p. 43. *Hogy le- a'ra tanít: 1.)* Hogy al'kor-lisztel és szép *het a' lud-* tisztá vizzel hizlalják, és meg-mejjesztve, só- *bust poro-* val, koriandrum-maggal és etzettel bé-tsinál- *nyóvd ten-* va, egy hétig tartsiák. 2.) A' mejjesztett lú- *ni?* dat a' nyakánál fogva fel-akasztván 's a' lábaira jó nagy követ kötvén, hagyják úgy három nap. 3.) Botsálsanak reájok olyveket mig jól meg-szaggatják, vagy meg-is ölik: a'kor körmeik közül ki-vévén, mejjesztésék-meg. 4.) Mig meg-ölnék valami tsön erőssen súvják-fel; mikor pedig meg-sutik, fa-olajjal kenjék-bé, 's jó-féle sü-szerizámokkal, a' szegényebbek gyömbérral hintsék-meg. A' nagy lúdat ap-ritott úrommel, gesztenyével, körtvélyel 's almával; a' pipéket sályával 's szalonnával be- *mellyek* lól meg-töltve sütsék-meg. A' nagyok főzni; *sütni, mel-* a' pipék sütni alkalmatofabbak: ezek nyárra; *lyek főzni* amazok özre és télre illenek. *valok?*

Töltés által hizlalni a' lúdat a' COLV-MELLA' rendelése szerint négy hólnapu korokban Sz. Márton nap tá-ban leg-jobb. Ugyan *mikor jobb* ő a' zöld tormát-is meg apritva, vízben nekik *a' ludat* adni hatznosnak mondja. A' még anya-tol- *bizlatni* luba nem költ pipék, melly nagy kedvelség- *ki-fogni?* ben vóltanak, nem tsak az Anglusok, hanem az Olofzok előtt-is bizonyítja Johannes Jovianus PONTANVS a' XV-dik Seculumnak elein élt jeles Olofz Philosophus és Poëta, a' ki azokról *pipék' ked-* a' gustust így rendel-el: *vessege az* *Anglusok-*

Attilis inde capus, raptique a matre columbi,
Anser et implumis, et bene passus anas.

Az az :

Majd a' hizott kappan, 's még anyás galambak,
Pilyhés lúd, 's azután kövér rétzék jobbak.

A' Lud-májnak kedve sége-is igen régi.

A' Lúd PLINIVS L. X. c. 22. hogy kelljen azt nagy-
májnak ré- ra nevelni az ő maga nemzetiből való, az az,
gi betses Romai bölts ember' találmányának mondja; de
vólta. Scipio Metellus Vir Consularis, vagy M. Se-
stius, vagy VARRO szerint Sejus Romai Eques
völt-é? azt meg-batározni nem tudja. Ennek

A' Régiék a'kori mesterségéről így ír GALENVS L. III.
hogy hiz- de Fac. Alim. c. 21. Quenamodum in suibus
lalták? dum adhuc vivunt, hepax ex caricarum passu ad
voluptatem praeparatur: ita in anseribus video
ipsorum alimenta lacte imbui: ut non modo eorum
jecur sit jucundissimum, sed potenter etiam nutri-
at, atque optimi sit succi, et dejectu minime dif-
ficile, probeque similiter in ventriculo conficitur.

az az: Valamint a' disznókban életekben szá-
raz figékkal a' száj' gyönyörüségire el-készít-
tetik a' máj: úgy a' lúdokban-is, látom hogy
az ő eledeleket téjjel elegyítik, hogy a' má-
jok ne tsak kedves izü légyen, hanem hatal-
moson-is tápláljon, jó nedvesiséget-is adjon, a'
beleken-is könnyen le-izálljon, a' gyomorban-
is helyesfen meg-emélszödjek. A' tejes eledel-
eken kívül adnak-vala e' végre a' lúdoknak kö-
vér figéket-is, mellyet a' több drága étkek
közt Nafidienus' asztalán ditsér HORATIVVS L. II.
Satyr. 8. v. 88.

A' fejér
Ludak'
máját több
re betsül-
tek.

Hogy a' Pinguibus et ficis passum jecur anseris albi.
mája a' Hogy pedig a' hizott nagy Lud-máj kétszer
Lúdnál nagyobb légyen; ki-basítván vére' vétele után
magnál nagyobb légyen. a' lúdnak a'korán az oldalát, a' hol sértés nél-
kül ki-húzhatták a' máját, azon melegen a'
mint a' lúdból ki-vonták, a' vértől vízzel
meg-mosván egy vagy két napig a'kor fejt édes
meleg téjbe tették, a' tejet minden két órá-
ban újították, sellyül pedig a' máját tört fe-
jér borfal meg-hintették, mellytől a' tsudára
méltó nagyot dagadott. MARTIALIS L. XIII.
Epigr. 58. így szól róla:

Adspi-

Aspice quam tumeat magno jecur anseris majus.

Miratus dices, hoc rogo, crevit ubi?

JUVENALIS *Satyr.* V. 7. 114. valamivel kevelebbet mond:

Anseris ante ipsum magni jecur, anseribus par.

Ha azon frissen el-akarják-vala az ilyen lúd-máját költeni, tsak hideg vízbe, vagy ha télszítik-vala volt, hóba tézik-vala, míg-jól meg-keményült ajzatra és szépen meg-fejérült. 's úgy lúd-'sírban ler-a Lud mápenyoven meg-rántva és meg-fű-szerfázamozva jat? fel-adták, vagy pástétomba készítették. Ha egy jó mély kastroiba alól egy tsonótska jól ki-mosott irós-vajat, egy fő veres-hagymát egészen szeg-fuvel meg-verve, szeretsen-dió virágot és tzitrom-hajat téznek, 's a' máját ezekre selyul reá tézik, és lassu tuznél, fedő alatt, meg-párolják. igen fok, 's jó ízű leve erefzkedik. Nevetségre méltó vala e' részben is mint egyebekben az *Elagabalus Imp.* bolond maga vetéte, a ki az ilyen drága lúd-májjal a' kutyáit vendégeli-vala.

A' Lúd-'sírval a' Frantziák, *Suecusok*, étkekhez vaj helyett élnek. Minden savanyúság nélkül való édes kövér ége van: a' honnan a-vasodás vagy keferedés nélkül hideg helyen leg-tovább el-áll. Ful-fűjás ellen a' fulbe tseppenteni, a' hafadt ajakat véle kenni használ. A' ki-pallérozott vas szerfázamokat-is a' ro'sda ellen, míg friss és nem sós, a' fa-olajnál sokkal jobban olajmozza:

Messalinus Cotta a' Lúdnak láb-újjai közt Lúd-lálevő hártában kakas-tarejjal együtt 'sírban meg-bok' hárrántva különös gyönyörüségét kapta-vala: tyája. mellynek izét *JULIUS ALEXANDRINUS*-is helyben hagyja; de enyves volta miatt a' gyomornak ártani mondja.

A' Gúnár-herékről, a' mint írja *SIMEON* Gúnár-*SETHI*, úgy hitték a' Régiek, hogy meg-éven herék a' magzat nemzésre segitené az embereket; 's e're nézve azokat *Priapusnak* és *Venusnak*-is szentelték-vala. *PETRONIUS*nál *Enotbea* kegyetlenül haragszik *Encolpiusra*, hogy a' szent lú-

lúdat fegyveres kézzel meg-ólte: *Scelerate, igr szöll néki, etiam loqueris? nescis quam magnum flagitium admiseris? occidisti Priapi delicias anjerem, omnibus matronis acceptissimum.*

**Vad-Lú-
dak.** A' Vad-Lúdak a' házi lúdakokkal mint for-
májokra, úgy húfokra nézve-is jó rendin e-
gyeznek: az orrok élesebb, és többire hammu
szinűek. Vagynak, de ritkábban egészen fe-
jérek-is, mellyeknek szélső négy öt tollaik a'
szárnyokon fényes feketék. Ezeknek Néme-
tul *Hogel*-vagy *Schnee-Günje* a' nevek; a más-
féléknél valamivel kissébbek, magoszábban 's
**Tengeri
vad-lúdak.** meszszébb-is repülhetnek. Húfok-is jobbska
izu: egyébként konyhai készületek a' bé-sózá-
fon 's fel-fútelésen kívül, a' mellyre szárazabb 'a
soványabb természetekre nézve nem alkalma-
tosok épen az a' vad-lúdaknak-is, a' mi a' házi
lúdaknak. Etzetben sokáig vontatva fokot po-
ronyóul és téiben páltétomokba nem helyte-
lenül tétettetik.

A' Házi *Rétzek*, a' házi lúdnál-is melegebb
és nedvesebb természetűek. Az ifjaknak és
kövéreknek gyengébb és kedvesebb izu édes
húfok van. De a' nagy városokon által-folyó
vizekben, a' hová minden útálatosságot bé-szok-
tak háyni, úgy a' faluk közt ganéjal, sárral
békákkal tellyes patakokban és álló poshadt
vizekben élő-dő rétzék, avas, lágy, nyálos
kövérségek miatt ízetlenek, hamar lenyvedök,
és így az egészségre-is igen alkalmatlanok, és
épen tsak a' szegényebb parasztok' kofztjára
valók. A' mellyek tiszta folyó-vizekben apró
halatskákka, vízi lentsével, hinárral, a' ízá-
razon zabbal, török-búzával, paréval, salátá-
val 's egyéb e' féle tiszta eledelkekkal neve-
kedtek, a' tisztességesebb asztalakra-is bátrab-
ban tétettethetnek. Téiben mikor békákat,
és egyéb rothadtságot nem kaphatnak, több
betsületet érdemelnek. Ha meg-érdemlenék a'
tiszta gabonával való húzlalást, úgy az egészség-
gel jobban egyeznének. De a' *M. CATO'* di-
tséretét, hogy t. i. az embert egészségben meg-
tart-

tarthatnák, a'kor sem érdemlik-meg. A' nőstények' húsa a' bakokénál elébb-való.

Az ilyeneket, azon módon, melyet elébb a' hüdakról mondtunk, fokban meg-is hizlalják és a' kövér lúdnál jóval elébb-valónak tartják. Né-^{hizsiak} mellyek bort, etzetet, meg-tört gyömbért, bor-^{réztek.} sot, ízeg-füvet elegyítvén jól egybe, azt az eleven réztének torkába töltik, és keménytézrnával a' nyakát meg-körlik, úgy hogy fok vergődés után iulladjon-meg: mert minél tovább bány-^{hogya té-} kodik, annál jobb izü húsa lesz. Így osz-^{szik jobb} tán meg-tépvén és mejjelztvén, a' húsát igen ^{izüvé?} dúsérik. A' rézték ugyan közönségeien-is; de kivált a' háziak tsak sültnek valók. A' fejeket és szárnyok' végét fokban előre el-vágják, és a' lábaikat, hogy vad-réztét mutatlanak, a' ^{konybar} hátára vízfiža törik. A' sütésben jó eleven ^{készüle-} fzenes tüznél annyira menvén míg a' vize el-^{tek.} száradt, vajjal vagy szalonnával egészen békenik, 's sütik így-is míg ez a' sár-is belé- száradt: a'kor szépen meg-törölvén, újra meg-kenik, és ismét sütik, míg ez-is el-száradt; e'vel ismét szépen meg-törlik, hülni félre té- szik, hidegen szalonnával a' mejjét és tzomb- jait meg ípékelvén, újra a' tűzhez fogják, és jó levefen egészen meg-sütik. Mások a' ípékelés helyett szalonna-levelekbe takarva sütik-meg. Lehet bé-sózás és tel fustelés által a' réztét-is a' ^{tollak'} szerint mint a' lúdat mondtuk, állani el-készí- ^{basznu.} teni. Tollak úgy-némünek a' lúd-tollunál egés- ségeiebbnek tartatik.

A' Vad-Réztéknek több mint 40. nemei közül e' mi Erdélyi Hazánkban inkább nyóltz- félek láttatnak, a' mellyek télen által-is töb- bire köztünk maradnak 1.) Havasi vagy teli, némelleyk szerint tengeri nagy Rézték (LIN- NÆVSNÁL *Anas byemalis* N. *Winter-ente*, mellyek- nek íarkok ék-szeg' módjára a' közepén na- ^{Havasi} gyon hátra nyúlik: a' hátok, szárnyok, fe- ^{rézte.} jek tekere; egyéb testek fejer: a' más-féle ré- ztéknel nagyobbak: a' nagy halakat-is egészen

le-nyelik, úgy hogy míg fejek el-emészthetők, a' farkok a' szájokból ki ér. Nehéz löv-fel el-ejteni, mivel egyenesen leg-kevesebb ideig sem állanak. Ritkábbak a' többinél. Nálunk a' nagyobb, bé-fagyott folyó-vizek' vék-hellyein a' leg-erősebb télnek idején láttatnak. 2.)

Közönséges vad-rétze. *Közönséges vad-rétzek* (*Anas Boschas L. N. Gemeine Ente*, Lengyelül *Kaczka*, innen *kacsu*) a' melyek a' házi réztől csak annyiban különböznek, hogy mejjeken kék tukörök van fekete kerülettel; a' nyakra-valójok-is olyan színű. A' Németek nevezik *Spiegel-ente*. A' házi réztéknél kövérebbek 's nem-is annyira nyálfok; de avafotska ízűek, nehéz emészthetők: azért az egélségre nézve kevésbé érnek többet. Etzetben vontatva, azután pastétomba főzve jobb izek van mint sulve. Ezek-is halakkal élnek: de egyéb tisztátalanságokat-is mint a' házi rétzék egy-be-éiznek: mellyről a' Görög név-is *Boschas* réájok ragadott. 3.) *Kalányos-Rétzek* (*Anas Glaucion N. Breit-Schnabel*): mellynek az orra' vége kalány forma, széles, kerek: a' feje barna, a' teteje verefs: a' nyakán fejr kötő van: a' teste fekete, hanem a' szárnyain fejr vonások vagynak: a' szeme kerületi sárga. Férgekkel, bogarakkal a' havasi tókban él. 4.) *Verejs nyaku Vad-Rétze* (*Anas ferina*, N. *Roth-hals*), a' nyaka a' begyinéél ro'sdás-verhenyő szín, mellyről el-is neveztetett: a' szárnyai feketék; az apróbb tollainak hegye fejr. A' húsa jó, gyenge, vad-hús izű. 5.) *Ferde-Rétze*, (*Anas querquedula*, N. *Winter Halb-ente*): a' tere-erdőken szereti tójni: télben az édes vizek' vék-hellyeit tartja: a' szárnyán zöldes-fekete foltjai vagynak: a' szeme felett fejr vonások: az orra fekete: télben igen kövér és leg-jobb izű. 6.) *Sipos-Rétze*, (*Anas penelops*, N. *Pfeif-ente*): így neveztetik, minthogy nem tsátsog; hanem mint a' sip úgy szól: a' feje, nyaka verefs: a' háta gesztenye vagy ro'sda szín: a' hása fejr: a' farka hegyes: az orra, lába fekete: testiben a

több

több réztéknél kissébb. Kevésben különböz ettől az *Anas acuta*, N. Pfeil-ente: hanem hogy a' farka mint a' nyíl hegyes; a' szárnyán viola szín tüköre van; a' melly fekete 's fejr fundamentomon kezdődik: a' háta baboson hamu szín. Ezek-is télen által itthon maradnak. 7.) *Havas borgas orru apró Vad-Réték*, (*Anas anserina*, N. *Krummschnäbelichte-ente*). A' fejek, nyakok, utóljok fényes-zöld: a' torkok fekete: a' szárnyoknak külső öt tolla fejr: a' többi-is a' szélein: a' begyeken kerek fejr fő t vagyon: a' szemek' kerületi barna: a' gátsérokban a' farkoknak közép tolla fel-konkorodik. Ennek Hollandiában házi szelid nemei-is vannak. 8.) *Pergő-Réték*, (*Anas strepera*, Németül *Schnatterente*,) szüntelen való tsátogásokról elég esméretesek; de egyébként-is fejrrel, feketével, veressé leg-szebben tarkások: orrok, lábok veress: a' szárnyok fényes-fekete, fenn veress. E' minden vad-réték felett betsültetik. Egyébként konyhai hasznok a' vad-rétéknek a' háziaktól tsak annyiban különböz, hogy tisztább aérrel, eledelekkel 's többire friss halakkal élven és gyakor repdeséseket téven, valamivel szárazabb és gyengébb a' húskivált az apróhúsnak; 's vad-hús izekkel magokat inkább-is kedveltetik: mellyet nevel ritkább vóltok-is. Készületek a' háziakkal egy formán szokott lenni. Páltétomba leg-inkább illenek.

Tartatnak némelly házaknál *Pé'sma-Réték*-is, (*Anas Moschata*, N. *Bisam-ente*,): mellyek a' más házi réztéknél jóval nagyobbak: a' színek feketével elegyes viola szín, fejrrel tiszta: szárnyoknak külső tollai fejr: az orrok, lábok veress: az orr-lyukak és szemeik körül veress sömörtsös hús vagyon: szagok pé'smás: tsattogó élefen kiáltanak. Indiákon, különösen *Brasiliában*, mint nálunk a' házi rézték olyan közönségesek. *Apeca*, *Apoa*, *Ipeca*, *Guacu* a' nevek. *Húsk*, a' mennyire tudhatom, a' más házi réztékével mindenben megegyez,

Horgas
otturétze.

Pergő-ré-
tze.

Húsk a'
házi ré-
tzejénél
jobb.

Pé'sma-
rétze.

Indiá-
kon közön-
ségesek.

hanem keményebb és barnább színü, mellyből nehezebb emészthető vó tára-is lehet itélni.

**A' Gé-
meknek
sok nemei
közül mel-
lyik meg-
ebető?**

A' Gémeknek 26. nemei között, ki-vévén a' gójákat és darvakat, mert azokat is a' gé-
mek közü téfzi LINNAEVS, tsak a' leg-közönsé-
gelebb, haminu színü Gem (*Ardea cinerea*, N.
Gruue Reiber,) a' melly ételre szokott fordít-
tatni. Ennek a' feje fekete, sima: a' háta ké-
kes-fejér: a' mejje fekete tóltokkal elegyes: a'
szárnyainak első tollai feketék: a' farka ham-
mu szín: az orra fenn zoldes-sárga, alább sár-
ga, a' hegye fekete: a' lábai zöldelők: a' nya-
kán hátul fekete vonás; a' nyaka-tsigáján na-
gyobb fekete tollak vagynak. A' nagy magofs-
fák' tetejére, néhol azon egy fára néhányon
szoktak rendel félszket tsinálni. A' Frantziák a'
vizek mellé, a' hol ezek a' gémek múlatnak,
kalibákat tsinálván, a' gémek azokba-is félszket
raknak: a' honnan azoknak többire három számból
áló zold tojálakat, vagy fiaikat el-ízedvén. ked-
ves ételeket készítenek magoknak belöle. Eze-
ket szokták solymokkal-is a' Fejedelmi vadász-
tokban nagy mulatsággal le-veretni. De ezek
közt-is az idösebbeknek o'ly kemény, lovány
és idegen sár ízü kedvetlen a' húfok, hogy ha
a' vadászú süradtságnak pótlá ára erőszakos *gu-
stus* nem tsinál valaki magának, nints mi'rt vin-
ni asztalra. Az ifjaknak mejjek' húsat az a' ban
gyönyörködők gyengének és jó ízünek mond-
ják, kivált pástétomba löve.

**Húfok' ter-
mezete.**

**Pellik-
nyok' vagy
Godények
bazája.**

A' Godény, Pelikdny, (*Pelecanus Onocro-
talus*, N. *Krotz-gans Beute-gans*,) e' Világnak
más három részében esméretelebb madár mint
Europában. Asiában a' Volgu vize, a' *Caspium*
és Fekete Tengerék' környékén seregenként jár-
nak: a' honnan Oláh Országra, ide Erdély-
be 's Magyar Országba-is sokszor által-jönek.
Formájok egyébként a' házi fejér lúdhoz hason-
lít; hanem hogy testekben sokkal nagyobbak:
a' szárnyok rend kívül hosszú-is széles -is,
mellyben az első repülő nagy tollak feketék;
egyéb testek fejér, gyenge pirossággal: a' fejek

formája.

két-

két-felől és a szemek körül kopasz, hús színű bőrrel bévan fedve: a lábaik ön színűek; hártvás újuak; a körmei feketék: a szavok mint a' izamár-rivás, mellyről lett Görögül az *Onocrotalus* nevek: az orrok sárga-veres, más-fél lábnyi hosszú, a' közepén szélesebb; a' hegyén kerek kalány forma: a' felső álla úgy képzult mintha hosszúan sok apró darabokból fűzték-vólna egybe: az alsó álla vagy torka egy nagy bőr-satskónak a' rímája, mellynek tágas vége félíg a' torkára-is le-ereizkedik. Ez a' bőr-satsko annyira ki-terjedhet, hogy az ember' feje egészen belé férhetne: sőt történt *Americában*, hogy egy egész, a' kor született kis Szeretsen gyermekét-is találtak benne. E'be a' táskába, a' többől egyszer'smind sok halakat bérak, mellyeket azután vagy maga le-nyeleget egyenként, vagy azon elevenen a' mezőre. a' hol minden féizek nélkül, négy, öt fiakat költ, el-vitzi, 's ott ki tátván a' száját, a' fiai onnan magok orrokkal ki-tépi, és a' halaknak véri-vel gyakran annyok' mejjét-is el-keverik: mellyből eredett ez a' költemény, hogy a' pellikány maga orrával izaggatná-meg a' tulajdon begyét és maga véri-vel itatná kisdéd fiait. Így az'rt jól tartván halakkal fiait, ismét el-mégyen és vizet-is hoz inniok.

Turkok-
nak nagy
táskája
mire való?

begyi-
nek meg-
szaggatá-
ja, vagy
vet-ezeje.

Húsa a gödénynek fekete, hal és sár büzü, szijjas, kemény: mellyre nézve megenni fenki sem-is kívánja. A' 'Sidók mint a' halaknak ragadományából élő madarat, a' Mo'ses törvényei Izerint tisztátalannak tartották. Az Egyiptombéliek azt hívén, a' régi *fabula* szerint, róla, hogy a' maga életét fiainak megvartására tel-áldozná, ezért a' kegyeségéért magólni véteknék tartják-vala. Ma nagyobb halzát vézik a' bőrinek, a' melly pilyhés gyenge tollaival kontös alá vonva, minden bérlétek felett melegit. A' torkának táskájából némelylek pénzes 'satskokat tsinálnak. A' *Scorusok* gyenge kövér fiaikat tsemegének tartják: e'lélek lévén

Húfok'
terméjzete

Bőrinek
bafzna.

vén köztök azok a' fok *fabulára* okot szolgálta-
tott *Sueciai* híres *Ludak*-is.

§. CLXV.

A' *Hattyu* jóllehet a' lúddal és réztével azon-
egy eledellel él; de húfa még is mindeniknél szü-
jafabb, ízetlenebb, nehezebb emészthető; és így
egésztelenebb-is. A' *Hattyu-fiak* mindazárral rit-
kaságokért néha a' nagy *Urak'* asztalán-is helyet
találnak. A' *Gém* mind izére mind hasznára a'
hattyunál-is alább-való. A' *Szártsát* sár íze és
nehéz szagja a' konyháról majd ki-rekeszti: De
ha fedetlen fazékban előre meg-főznek, és azu-
tán szeg-füvel és fa-hajjal meg-verve meg-sütnék,
rosz ízét és szagját le-tévén, sem a' gyomornak,
sem az egészségnek nem lenne utolsó hasznu e-
ledel. A' *Büvárok* a' vizi madarak közt leg-
kedvesebb ízűek, könnyebb emészthetők. Ama'
tók' és folyó-vizek' szélein holmi apró férgetske-
ket vadászó *Snepfetskéket* avas kövérségek és tó
büzök miatt mindenek kevesebbre betsülik.

A' *Hattyu* (*Olor, Anas-Cygnus, N. Schwan*)

A' *Hattyu* két-féle. *Vad* és *Szelid*. Mindenik vizi. Nagy-
ket-fele. ságok-is, nyakolt' hosszúsága-is egy-arányu,

A' *Vadak* hanem a' vad nem olyan szép fejr: az or-
ra-is sárga, a' hegyén fekete: az orr-lyukai
mi formák? körül nints hús; a' szemén alól kopasz.

A' *Szelid Hattyu* egészen fejr: az orra
A' *Szelid* veres, fenn fekete, mellynek a' tövén fel-
battyuk felé konkorodott sárga kopasz bőr vagyon.
miben kü- Ifjabb vagy pipe korokban ezek-is ősz ízi-
lomböz- nűek: az orrok ón színű, végül és a' két szé-
lin fekete. Illyenkor, kivált az *Efzaki* tarto-
mányokban, a' gazdagon élő *Urak'* asztalára is
vitetnek, és a' lúdnál jobbnak tartatnak: de
idős ko- meg-állapodott idejekben, annyival-is inkább
vén korokban meg-enni az ó húlok fekete,
íza-

szagos, kemény természetűe miatt épen alkalmatlan; úgy hogy méltán tsudálhatni az *ATHE-ROK* ban *NAEVS* *Deipnosophistá*nak *gustusok*at L. IX. p. nem meg-393. a kik a' magok vendégségeiből a' hat-ebetők, tyut ki-maradni tellyefséggel nem engedték, 's lúd módjára készítették. Tartanak fok helyeken köztünk-is az Urak' halas-tóiban és a' *Vizek'* é-kastélyok' vizes sántzaiban udvarok' díszére *kejségei*-feles hattyukat. *Hollandiában* *Vtrecht* város-nek tartat-sából *Leida* é *Amsterdam* felé menő útakban tsak nak. nem paraditsomi ékejséggel tündöklő kerteken által-menő *Canalisok*ban, vagy mondva tsinált nagy viz-árkokban, a' hattyuk *privilegiált* madarak, és annyira szelidek, hogy a' posta-hajókon elé hátra járó emberek' kezéből a' kenyeret-is el-vézik. Ötöt, hatot tóznak és költenek; 's mikor a' fiak annyira nevedtek, fok Urak' kerteiben pléhből vagy rézből jó tagafon alatt a' nyakokra ölyveket tésznek, mellyre az Uraság' tzimere és az elztendő szám fel-van mettzve: a' honnan idejeket, és hová tartoznak, mindenkor meg-esmérhetni. Találatnak nem ritkán köztök igen *hoszfszu* életűek. *Igen* *Alcmaria* vároisának (a' melly-is *hollandiának* *hoszfszu* jeles kis Erőlsége) viz-sántzában 1672-ben *életűek.* olyan hattyu holt-meg, a' kinek 1573-ban tet-ték-volt az olyvet a' nyakára. Máiutt-is vagy-nak ma olyanok, a' mellyeket a' most élő Uraknak még ös-apjok, vagy nagy-apjok tzi-me-rezeit-volt-meg.

A' halni készülő öreg Hattyuknak *hires* bútsuzó eneket nem egyőnek találatott, ba- *A' vén* nem az ő *hoszfszu* nyakokon kü'önös hangzás-*Hattyuk*-fal, mint valami trombitán, által-menő vonag-nak *hal*-lások, vagy utolsó haldakló lélekzet-vételek. *dakló éne*-Mellyről lásd *MÜLLERT* *Vollst. N. t. Syst. LIN-*kek. *NAEI* T. II. p. 278. A' szárnyas tollok író pennának; az aprók úgy-készülethez, minden-téle tollaknál jobbak. Gyenge tollas bóröket, *tollainak* mint a' gödényekét, minthogy igen könnyű *hajzna.* és meleg, az Uri aszfzonyok' palástja alá bér-lésnek-is fokban tézik.

A' mezei nagyobb tókban és tók körü nyíron által fok-féle egyéb madarak-is láttatnak; de felettébb való sár és hal bűzök és kelerü soványságok miatt a' *Szarzsán* vagy *Buváron* vagy *Hó-vagy Hoán* kívül (Deákúl *Fulica aterrima*, Némétül *Schwarze Wasserbuhn*, *Taucher*) egy madarak sem meg-ehető. Ennek-is öt vagy hat nemei közt melyek meg-ebetők? közül tsak a' bertsületerik, a' mellynek hártya nélkül való zöld lába; sárga homloka; elől zöld; hátul vereffelló orra; fekete teste; fetét hamuszín hafa; az utólján két-felől fejére vagyon, mellyet mikor a' vízben úz, úgy fenn hordoz, hogy ki-láttzik: repülés közben a' lábait le-ereszti, néha a' keményebb nád-szálakra és fáknek ágaira-is fel-ül. A' nőstényeknek a' torkok feje; testek sárgás-barna. *Husok* kövérnek és kivált őzfizel jó izünek tartatik. De barnás-kék bőritől, tó-szagjától, és szíjas keménységéről, a' bőjt-napokon kívül, ennek-is fokan irtóznak. Ha azon melegen a' mint meg-lötték, néhány izben, hideg vízbe mártogatják, a' tollát könnyebben le-téphetni; forró vízben pedig még erősebben meg-razad. Leg-jobb egész bőrit le-vonni. mellyel a' húsának sár íze-is fokat igazodik. Nehéz a' puska-foknak ezt el-ejteni: mert a' puska-por' langjára a' vízbe hirtelen bé-búvik, és ha találják-is, orrával meg-fogván a' víz alatt a' nádat, ott hal-meg. LINNAEVS nevezi ezt *Fulica chloropus* N. *Grün-fusz*. Vagynak a' kik a' vad-rétzék közé számlálják; de hegyefs orrok egész kulömbiséget mutat. Mikor a' tókban fokot repdesnek és mosódnak, esőt jelent.

Vagyon más apró *Buvár*-is, a' mely telen által a' jég' ízeleiről ereszkedik-le a' tolyó-vizekbe, (*Mergus minutus*, N. *Pfeil Schwanz*). A' feje homályos-veres; a' szeménél lévő fekete folt alatt egy kis feje tsillag vagyon: a' teste fellyul fetét-barna: a' hafa feje, úgy a' szárnyának takaró tollai-is; a' repülő tollai pedig elől feketék: a' farka barna, hegyefs; az orra fekete; a' lábai mocsos-fejerek: nagyságok

Szarzsák
vagy Hó-
dos tói
madarak
közt mel-
lyek meg-
ebetők?

búfoknak
termesze-
te.

hog kell
meg-mej-
jeszteni?

Meg-ehető
buvárok'
formája.

ságok mint egy öreg furj. Télben kevesebbet repdesvén kövérebbek: 's a' hideg víztől, és ritza halatskákkal 's a' vizeknek köves feneklein termő bogaratskákkal való éléttől ilyenkor jobb ízűek-is. A' régi Romaiak előtt kö-zönségesen a' bűvár madaraknak kevés betsu-letben kellett lenni. HORATIUS L. II. Satyr. 2. akarván a' Romai szeles és nyalánk ifjakkak oktalanságát ki-sejezni így szól:

*Si quis tunc mergos juvenes edixerit affos;
Parebit pravi docilis Romana juventus.*

Az az:

Rofz dolgokon kapó Romai Ifjuság

Ditsérd, el-hízi, van sult bűvárban jóság,

A' Kotsok-madarak! (*Lari*, N. *Möwe*) for-májokra és repülétekre nézve a' karújhoz vagy héjjához hasonlítottak. A' tók körül és más vizes tós helyeken számoson járnak: eleven és döglött halakkal 's egyéb dögbekkel-is élnek. Mellyre nézve, azon kívül-is kevés, sovány, gombás, sáros hűiök lévén, nem enni valók. Sok könnyü tollok miatt mind a' repülésben, mind az ulzásban a' több vizi madaraknál se-besebbek. Színek néhány-féle; fejér ősz, hammu-szín, barna, verhenyő, tarka: az or-rok mint a' kés egyenes, hegyes, éles, síma szélü, a' hegye kevésé horgas. A' tollok de-rekalyba és párnákba a' hattyu-tollunál-is jobbnak tartatik. A' fejérek inkább tsak a' *Caspium* tenger körül forognak. A' többi nálunk itt Erdélyben-is elég közönségesek. Vagynak na-gyobb és kisebb testűek. Mikor az fenn repülnek, szelet várhatni a'ról, a' merre a' farokat fordítják. Ezekből vette eredetit a' vitéz ifjak' kotsok-tollas bokkrétája-is. A' hűiök sem rosz ízü: de felette nehéz emész-tető 's egélségtelen. *Islandiában* a' többinek hait-is meg-ízik.

A'

Harmadik Részhez

T Ó L D A L É K

A' S á s k á k r ó l.

Alkalmatossága ez Irásnak.

Okot szolgáltatata nékem, hogy e' mostani Irásomban a' Sáskákról-is valamit szóljak az időnek mostani alkalmatossága; midőn t. i. a' siskák az elébbi 1780-dik eztendőben *Augustus'* kezdetivel, Oláh Országból *Brassónál* néhány csoportal ide Erdélybe bé-ütének, és egy része Három-Széken a' *Létzfatoi* és több szomizéd faluk' határain; a' más része Hunyad-Vármegyében *Deva* körül; a' harmadik kolos és *Doboka* Vármegyékben a' Szamos mellett a' *Nemai-Lonai*, 's több körül lévő faluk' határain meg-telepedvén, a' mi zöldséget kapának meg emélték; sőt néhol a' le-kaszált és már bugyákban lévő szénát és farjut-is meg-evék, és a' mi félelmelebbé tette-vala őket, tojásaikat-is szertelen lökséggel, a' hosszú szárazságban meg-repedezett földbe le-rakák. Ugyan csak nem tettvén az Ur Istennek földünket ezek által bővebben-is olt-rozni: minnekutánna mind azon az őszön, mind a' következő tavaszon jó elein, a' helységeknek gondos Tilztjei azoknak tojásait a' földben izorgalmaton fel-kerestették és 'sákokra gyujtotték-vólna, el-annyira, hogy csak az ő 'Három-Széki szállások' helyéről (mint ezt azon Nemes Széknek nagy érdemü Fő Király-Birájától *M. L. B. Henter Ferentz* Úrtól hallottam) földel elegyefen, hét száz köböl tojást szedtenek-vólna-ki; ki-kelettek után pedig, míg szárnyok nevedett-vólna, rész szerint emberekkel, rész szerint nagy tsorda marhákkal

kal tapodtatták, 's egymás után két, három sorban álló fok ezer emberekkel az eleikbe állott árkokba azokat bé-sepertették, 's ott két, három rendben-is, reájok hintett szalmákkal megégették-vólna; azután hogy a' földből-is egéízen ki-irthatnák, az egé z helységet fel-szántották, a' dísznókat (a' mellyek ugyan elein sem a' sáskákon, sem azoknak tojásin nem kaptak, de azután meg-ízeitvén számtalan fokot megettek magoknak minden ártalma nélkül) reá bajtották-vólna; ezen és itt mind meg-nem írható szorgalmatosságok által, mondom, a' helységek' Tisztjeinek, Isten' irgalmasságából, a' sáskák mindenünnen úgy ki-irtatának, hogy kár-tételek szenvedhető leve. A' Szamos mellett le-telepedtekről meg-jegyezést érdemlő dolog vala, hogy minekutánna fok ezer emberek, fok napokig, kevés haszonnal pusztították-vólna, valahonn n töménytelen seregélyek, tsókák, és tar-varjak jövének oda, és véghe-tetlen fokot meg-emésztenek közülök.

Ujjabb sáska tábor rettentí-vala 1781-dik esztendőben-is Országunkat, melly a' szomszéd Oláh Országban olly töménytelen fokasággal szállott-vala-meg, hogy egy-nehány mért-foldnyire a' lovak bokáig, sőt fok helyyeken Iszárközépig járnának benne. De, a' mint azután meg-értettük, bizonyos szél táborostól fel-ragadván őket, a' tengerbe merítette. Ilyenek az Istennek útai, mellyet mi rövid látású szegény emberek tsak hát megul szemlélünk. Ezek az alkalmatosságok mondom, fel-indítának engem, hogy a' szárnyas állatok után be-széllgellek kevelet a' sáskákról-is. Nem-is esik e' se *materijára*, se rendire nézve egéízen helytelenul. Mert ámbár formájokra 's természetekre nézve a' madaraktól a' sáskák nagyon különbözzenek-is; de repülésekkel azokat követik, és e' Világnak fok részeiben ezek-is nem különbben mint a' madarak, az embereknek szokott eledelek.

A' rend, mellyet ezen belzelligetésembe tartani szándékozom e' lézen :

I-szor. Meg-visgálok a' sáskáknak eredeteket.

II-szor. Le-írom azoknak négy idejeket és azokban viselt különböző dolgaikat vagy életeknek módjait.

III-szor. A' LINNAEVS' meg-határozása szerint szöllok azoknak három nevezetefebb nemeikről külön-külön.

IV-szer. Meg-említem néhány nevezetefebb járataikat e' Földnek határin.

V-szor. Meg-jegyzem hol? mitsoda nemzetek éltek, é nek ma-is sáskákkal?

Honnan és hogy vettek eredeteket a' sáskák?
 A' mi azelsőt nézi: Hogy? és hol vették legyen a' sáskák eredeteket? bajos fel-találni. Mert valahol valaha meg-fordultak, mindenüvé a' Nap-keleti széltől mondatnak vitetteteknek lenni.

Ugy tapasztalta ezt NIEVHOWIUS *Legat. Batav. P. I. pag. 135.* Chinában-is, a' melly *Afiának* Nap-keletre majd szélső tartománya. Mellyből némellyek olyan gondolattal vagnak, hogy a' sáskák, a' *Torrida Zonában* mind tovább-tovább nyomúlván, a' föld' golyóbisának a' Nap alatt egyenesebben fekvő részit a' Nap-keleti szélnek mentében egészen körül járnák. A' mellyek pedig a' hidegebb helyekre ide tova ki-vándorólnak elébb-hátrébb újokban végképen el-vesznek.

Első eredetokről a' sáskáknak *Mubammed*

Mubam. a' Törököknek nagy Profétája azt mondotta, mint az ő *Damir* nevü Könyvekből írja *Boawzája* u' *CHARTVS Hieroz. P. II. L. IV. c. 2, 3.* hogy a' sáskák e- azokat az Isten a'ból a' nemes földből formálta, melly az *Ádám'* testének formálásából fenn maradt. Innen ő a' sáskákat az Istennek igen különös teremtésinek-is tartotta; és törvényt adott-ki, hogy azokat senki meg-ne ölné.

Ugyan ott iratik, hogy egykor asztalánál ülván *Mubammed* az apjával *Abuulával* egy olyan

Iyan sáska szállott-le eleikbe, a' mellynek szárnyára *Arabs* betűkkel e' vólt írva: *En vagyok Isten! és rajtam kívül a' sáskának más Úrok nincsen, a' ki azokat táplálom, es mikor nekem tettzik, el-küldöm őket, hogy legyenek eledetül a' nepeknek: mikor pedig tettzik, isa: ásul botsádom azokat reájok.* Más alkalmatossággal ismét egy olyan sáska esett-le az ő kezire, mellyen ez olvastatott: *Mi vagyunk a' Nagy Istennek serege: nekünk kilentzven-kilentz tojásaink vagynak, es ha száz lebetne, az egész világot meg-emésztenők, es valami a' bun van.*

ARNOBIUS a' III-ik *Seculumban* élt régi Deák Atya, LACTANTIUSNAK Praeceptor a' nem hitethette magával, hogy az ilyen árvalmos állatok, minémüek a' hangyák, férgök, szúnyogok, sáskák, az Istennek maga teremtései volnának; vévén kétség kívül ezt a' vélekedést a' Marcionitak' tévelygéseiből.

ALBERTUS a' XIII-ik *Seculumnak* elein élt Rogenspurgi Püspök és nagy *Philosophus*, mellyről *Magnusnak*-is neveztetik, mint ARISTOTELESBŐL tanult dolgot, úgy tartja, hogy a' sáskák, kivált az olyanok, mellyek e' vagy ama' helységből, olly szertelen soksággal kiindúlnak, holmi száraz és meleg rothadásból önként támadnának. De mások az ARISTOTELES' irásiban e' félet nem láttanak. PLUTARCHVS beizélli, hogy midőn hajdon *Siciliában*, *in Bello Servili*, a' sok vér és holt testek a' föld' színén rothadtak-vólna-el, a'ból számtalan sáskák (*arteiabi*) támadtanak. IUDORVS valamint a' lovakból szarvas-bogarakat, úgy az öfzvérekből sáskákat mond származni. De ezek mind tsak képzelt dolgok. Többet hitünk e' részben-is magának ARISTOTELESNEK, a' ki *L. V. Hist. Anim. c. 17.* a' sáskákat-is, azoknak párosodások után (a' nőstényeket, mint egyéb *insectumokban*-is szokott lenni, na-lyes ertelgyobbaknak, a' bakokat apróbbaknak és feljúl hígóknak tanítván lenni) el-tőjt tojásaikból mondja ki-kelni. „Vagynak, úgy mond,

„ a' sáskáknak azon nemeiben bakok is, nőfté-
 „ nyek-is: tóznak ezek a' földbe, bé-fúrván
 „ oda kemény farkokat, melly a' bakoknak
 „ nintsen, és mindnyájon azon helységbe le-
 „ tészik tojásaikat, úgy hogy azok valami lé-
 „ petskének teslének. Innen tojás forma tér-
 „ gek lésznek, mellyek holmi gyenge földel,
 „ mint valami hártvátskával bé-vagynak bo-
 „ rúlva: ezt le-vetkeztvén, ki-mátsznak és re-
 „ pu nek. De olly gyengék, hogy a' leg-
 „ gyengébb hozzá érésre-is széllyel folynak és
 „ el-veznek. Nem tóznak épen a' föld' színé-
 „ re, hanem kevéssé belyebb; a' hol meg-
 „ éledvén, azon föld-hajlékot oda hagyják,
 „ és apró fekete sáskák lésznek, de hamar ki-
 „ haladván azon borók, nagyra n vekednek.
 „ Tóznak a' tavasz' végén, és azzal mindjárt
 „ meg-is halnak; tojások idején holmi séreg
 „ támadván a' nyakokba, a' melly őket meg-
 „ főjtja. Ugyan a'kor a' bakok-is meg-ha'nak.
 „ Tavaszzal a' földből fel-támadnak, (értsd
 „ a' tojásaikat). Nem tóznak a' hegyes vagy
 „ sovány helyekre: hanem a' tér és termé-
 „ keny földnek repedezéseibe, a' hol télen ál-
 „ tal meg-maradnak, és nyár' kezdetivel, az
 „ az előtt való esztendőbéli tojásaikból, új
 „ sáskák lésznek. „

hogy ne-
 vekeudék ?

PLINIVS
 mennyiben
 különböz
 ARISTO-
 TELESTÖL?

PLINIVS L. XI. c. 29. ARISTOTELESTÖL e-
 zekben annyiban különböz, hogy őszszel írja
 tójni a' sáskákat, és tavaszszal ki-kelni, a'
 mikor-is igen aprók, feketék, és se tzombjaik,
 se szárnyaik nintsenek; hanem tsak mátsznak.
 A' tavaszi esővel, úgy mond, el-vész a' tojá-
 sok: a' száraz tavaszszal pedig igen meg-sza-
 porodnak. De önként meg-egyeztethetjük a'
 kettőnek értelmét. Mert régen tapasztalt do-
 log, hogy ha az idő eleitől fogva jól szolgált
 nékiek, az az: ha az egész tavasz, nyár és
 ősz száraz és meleg, kiváit a' melegebb tar-
 tományokban: a' tavaszi sáskák nyár' kezdeti-
 vel már tóznak, 's szaporán ki-is kelvén, ősz-
 re ismét meg-nóvnek, és a'kor ki-tótván ezek-

is magokat, úgy vesznek-el. Vagy pedig, hogy ARISTOTELES más neméről szólott a' sáskáknak; és a' mellyről PLINIVS emlékezik, ő azokat nevezi *Atteabusok*nak. Így szól ugyan-is továbbá: *Pari modo et quos attelabos appellane pariunt, et cum pepererunt, moriuntur. Inter-eun: eorum ova aquis autumnalibus cum nimis iniefferint, at sicco autumno largior proventus atte aborum.* az az: Hasonló módon tóznak az *attelabusok*-is, (szólván t. i. elébb a' *locustak*-ról) és minekutánna tójtak, meg-halnak. El-vélz a' tojások, ha őszizel fok eső jár; de ha száraz az őiz, bővebben meg-teremnek.

SCALIGER az *Attelabus*-is *Bruchus*nak nevezi, és holmi szárnyak nélkül való sáskákat ért rajta, mel yek-is *Arbiopid*nak hazafiai. BO-CHARTVS l. c. az *Arabsok*' írásaiból ezeket a' neveket azon egy-féle sáskáknak külömb-kü-lömb idejére vilzi. Az *Arabsok*nál, úgy mond a' tojásból ki-bútt sáska-fiaknak nevek a' ma-gok nyelvén *Daba*, Deákül *Bruchus*. Mikor szárnyok kezd lenni, de még nem repulhet-nek *Gauga*, Deákül *Atteabus*, vagy *Attela*; (Magyarul gyalog-sáskának mondjuk). Mikor a' b. kolt sárgúlni; a' nőstények barnúlni kez-denek, és az elébbi boroletbol, mint a' kigyó ki-búván, repülé-hez foghatnak, *Givad*, Deá-kül *Locusta*. Melly szerint a' Sz. Iráok' sza-vait-is némelly helyyeken jobb érte'emte hoz-za. Mint p. o. SÓLT. CV. 34. 35. iratik: *Tamadának sáskák, és számtalan tseré-bogarak* (bruchus) és minden zöld füvet meg-emezte az ő földekben, és meg-emezte az ő földeknek gyü-mölsé. Ő nem tseré-bogárnak, hanem tojá-saikból újjolag ki-költ sáska-fiaknak fordítja. JOEL Prófétát-is R. I. 4. a' sáskáknak ezen három egy-más után következő állapotjokról t írja szólnani ezekben: *A' mit meg bagyu az Arbe, meg-eve a' Jelek; a' mit meg-hagya a' Jelek, meg-eve a' Chafil; a' mit meg-hagya a' Chafil, meg-eve a' Gazam.* Mellyet a' Fordítók közönségesen így fordítanak: *A' mi meg-*

A' sáskák-nak idejek szerint ne-vek-is más léjzen.

A' Sz. Ird-sokban bogy kell ezeket for-dítani?

marada a' sáskától, meg-eve a' tsere-bogár; a' mi meg-marada a' tseye-bogártól, meg-eve a' hernyó; a' mi meg-marada a' hernyótól, el-süté a' ragya. Ő, minthogy ezek a' vérszedelmek egyébként sem ilyen rendel szoktak a' természetben tapasztaltatni; kivált a' ragya, késő őszfel, minekutánna a' sáskák és hernyók el-veztek, nem szokott esni, jóval helyefebbnek tartja a' Próléta' szavait így venni: A' mit meg-hagyának az apró sáska-fiak, meg-evék a' meg-lábojódott és szárnyojódott sáskák; a' mi ezektől meg-maradott, meg-evék a' nagy repülő sáskák; a' mi ezeknek szájoktól meg-maradott, el-vesze és el-ége azoknak nyáloktól és mérges gözőktől. A' melly ártalmát a' sáskák' járásának PLINIVS-is L. XI. c. 29. régen meg-jegyzette. Deák neve-is *Locusta*, innen vétettetett, mintha mondanák *Locustia*, elégett helyek. Amos Profétánál is a' IV-*ik* *Reizben* két-féle sáskák emlittetnek. Egyik *Kadim*, a' melly tavaszfel olyankor jö-elé, mikor az aratásig (értsd a' búza-aratást) még három hónapok vagynak; a' más *Gazam*, melly őszfel farju kalzálásakor uralkodik. Mellyből, úgy mond, bővebben-is ki-téttzik, hogy a' *Gazam* nem téfszen ragya-esot, hanem ősi sáskát. Nem lehet mindazáltal azt-is el-ragadni, hogy a' sáskáknak idejek szerint való nevek, kivált a' Deák Iróknál nem mindenkor tartatik-meg; és a' *bruchus*, *atte abus*, *locusta*. PLINIVSban 's másutt-is azon egy idejü sáskákról

A' tiszta gyakran mondatik. A' Mósestől III K. R. XI. állatok kö-*z*. 20, 21, 22. tiszta állatok közé számláltatott ze *szám*-sáskák pedig *Arbe*, *Solban*, *Chargol*, *Chagab*, *ldltatott* az ő neveikkel, mitsoda sáskák lettek-légyen? *sáskák'* ne-se a' Régiek' Irásiból, se a' Természetnek máimeit *nem* Historiájából bizonyoson nem lehet meg-határ-*valatani*. rozni. A' *Talmudot* magyarázó 'Sidó Doctorok, ezeknek a' tiszta sáskáknak négy meg-esmértető jeleket téfszik-fel: Hogy t. i. négy lábok, négy szárnyok, hosszú zombjok volt, és olly nagy szárnyok, hogy a' testeiket egész

fzen bé-lepte. De minthogy mind ezek a' hí-
zi ptriütskökben-is fel-találtatnak, szuksége-
nek tartották, hogy az ötödik jel-is meg-légyen
bennük, t. i. a' fejek' hozzászága. Hogy pe-
dig ezek négy lábön jární irattatnak, holott
rend szerint minden sáskának hat lába van, a'
hátsó ugró két nagy lábokat, úgy mondának,
nem kell oda számlálni, minthogy azokon nem
járnak. De Rabbi SALAMON maga-is meg-vall-
ja, hogy ő ezekből a' jelekből meg-határozni
azoknak a' tiszta sáskáknak nemeit nem tudja.
Mellyet BOCHARTVS a' régi 'Sidó nyelvnek, a'
fok rabságok alatt lett el-felejtésének tulajdonít.

Testek' alkotmányára nézve-is a' sáskák
igen tsudálatofok. Az Arabok azt mondják, Testeknek
hogy jóllehet ezek igen nyömoru állatoknak tsudálatos
teszének; de még-is tíz nagy erős élő állatok-formájá-
nak részeiből képzültek: 1.) A' fejek Lö. 2.) az Arab-
A' szemek Éléfant. 3.) A' nyakok Bku. 4.) fok' kepze-
A' szarvok Szarvas. 5.) A' mejjek Orofzlány. lödejek sze
6.) A' hafok Scorpio. 7.) A' szárnyok Sas-rint.
kefelyü. 8.) A' tzombjok Teve. 9.) A' lábok
Strutz-madár. 10.) A' farkok Kigyó. Mi va-
lóság légyen ezekben, bizom meg-itélését
azokra, a' kik nálamnál erőfsebb képzelődés-
fel bírnak.

„ Nemeik és felekezetek-is a' sáskáknak,
„ több és mesterségefsebb, így ír Marcellus Nemeiket
VIRGILIUS ad L. II. DIOSCOR. c. 24. „ mint sem és feleke-
„ azt valaha valaki tökéletes meg-külömböz- zeteket-is
„ tetéffel le-írhatta-vólna. Ki-írhatná ugyan-is alig lehet
„ előfzör-is le azoknak fok-féle színeiket? ki ki-tsíndlni
„ az ő testeknek tsudálatos külömbsegeiket? miért?
„ ki az ő külömbözö járafoknak, ugráfoknak,
„ repüléseknek módjait? Vagynak zöldek, fe-
„ keték, kékek: vagynak, mellyek némelley
„ részeikben egy; másban más színt vífelnek:
„ vagynak a' mellyek egyes; vagynak, a' kik
„ több szárnyakkal repülnek: vagynak szárny
„ nélküül valók, és tsak szökdéntsölök: vagy-
„ nak, a' mellyek se repülni, se szökdéntsöl-
„ mi nem tudnak; hanem tsak lábaikon járnak:

„vagnak l ofízabb, rövidebb, kevelebb vagy
 „több hajlókkal készült lábakkal fel-ruházta-
 „tak. Vagnak köztök éneklők: vagnak
 „némák: vagnak, mellyeknek szavok csak
 „setétben hallatik, nappal haigatnak. Rövid
 „szóval: Vagnak olyanok, mellyek az em-
 „berek' mezejének femmit fem ártanak, és a'
 „gyermekektől-is ártatlanul meg-engedik ma-
 „gokat fogattatni Vagnak ellenben köz-
 „tök igen ártalmosok-is, mellyek egész tarto-
 „mányokat el-pusztítanak, és a' szegény la-
 „kosokat éhség e juttatván, más helyekre ál-
 „tal-költözni kényszerítik. „ A' mint ezt *Afri-*
 „cában bizonyos városokról emlékezetben hagy-
 „ta PLINIVS L. VIII. c. 29. Különös gyomrok
 „a' sáskáknak nintsen; hanem csak egy szál e-
 „gyenes bélek van, mellyen a' mit bé-rágnak,
 „mint a' hernyókon, kevés változással csak ke-
 „resztül foly; és azért olyan meg-elégedhetet-
 „lenek.

Miért ol-
 „lyan nagy
 „betetők?

LINNAEVS *Syst. Nat. n. 221. Gryllus* név
 alatt a' sáskáknak 61. nemeit írja-le; a' mel-
 vs 61. ne-lyeknek t. i. mind le-hajló fejek; vágó vagy ha-
 meit írja- rapó két áll-kaptzájok; etset vagy tzerina for-
 le a' sds- man elé-nyúló, érző szarvaik; négy takaró
 káknak. szárnyaik vagnak: mellyek elein míg kifléb-
 bék, a' vállok alatt egybe gyürődva; azután

közönsé
 ges jelek.

Három-fé-
 lek leg-ne-
 vezetejeb-
 bek.

hosszszan ki-nyúlva állanak; hátul két nagyobb
 ugró lábok, s azokon két két águ körmök van.
 A' közönségelebb sáskáknak, mellyeket *Locu-*
stának hív, különösebben 27. nemeit teszi-fel.
 Azok közt pedig nevezeteelebben háromot je-
 gyez-meg, mellyek pusztító tern.ézetekről, az
 egész Világ-előtt régtől fogva el-hírefedtek:
Gryllus (Locusta) Elephas, Gryllus migrato-
rius, Gryllus cristatus.

1.)
 Elefánt
 sáskák.

Az elsőről, úgy mint az *Elefánt-Sáskáról*
 azt írja *Pbil. Lud. Stat. MULLER Volfländ. Nat.*
Syst. T. V. P. II. p. m. 435. hogy neveket
 nagyságokról vették, mivel igen nagy, vastag
 és nehéz testek van, és a' mejjek, mint a'
 hajó' orra ék-ízeg formán éles. Ezeknek. a'
 szár-

szárnyai nem tettzenck-ki, mellyről ő ezeket
 csak fiaknak tartja. Színek egészen zöld, göd-
 rös *punctumokkal* meg-pettyegetve: a' tzomb-
 jok tsúrdé, 's úgy láttzik, hogy még csak a'
 második bőrökből teslettek-ki. Minekutánna
 pedig mind a' négy bőröket le-vetkezhetik, ezeknek
 a'féle nagy szárnyas sáskákká válnak, mellye- neme Afri-
 ket 1750-ben *Africában* a' *Gambia* folyó-vize cában mi-
 mellett látott-*vala* ADANSON Úr. Ezek seké- kor meg-
 ték valának: a' fejek két áll-kaptzákkal; tes- szárnya-
 tek két hofzszu szárnyakkal ruháztatott-*vala-* szodtak.
 fel: hofzszuságok 's vastagságok egy-egy újni
vala, 's testek' nehézsége miatt, a' földről ne-
 hezen kelhetnek-*vala-fel*; de minekutánna fel-
 koltek, fenn jól repülhettek. Fellyül felől a-
 zon folyó-viz' jótében, hat mért-földnyire töményte-
 reggeli nyóltz órákor, mint valami vastag se- len jósd-
 kete felho, a' szerint láttattak fel-kelni; és az gok.
 eget egészen egy-nehány mért-földnyire meg-
 fetétítették, az egész tartományban mint-egy
 ötven lábnyi magosságra repülvén. Midön pe-
 dig kevés idő múva az a' felhő, mint az eső
 omlani kezdett-vólna-le, a'kor vették észre,
 hogy mind sáskából állott. A' mellyek-is ke- kár-tételek
 vés idő alatt a' föld' színéről a' kopaszságig
 mindent meg-emésztettek, úgy hogy, se fű,
 se fák' levelei, vagy jövéfei fohol sem marad-
 tanak; sőt a' fák hajait-is le-rágták, és a' fák'
 hajaival fedett háznak fedeleit, 's az a'-
 ból való kalibákat-is mind meg-ették. Jottek- eredetek,
vala, úgy mond ADANSON, ezek a' sáskák, veszede-
 holmi Nap-keleti széllél: a' melly szél azután mek.
 őket bé-hajtotta a' nagy tengerbe, a' hol mind
 el-merültek, úgy hogy a' földön csak egy se
 maradt; és ott levének a' halaknak eledel-
 lül. Ugyan e'féle sáskákat látott *Thomas GA-*
GE is *Americának* *Guatimala* tartományában
 olly fokot, hogy azoknak terhe alatt a' fák'
 ágai le-romlottak, és minden zöldséget meg-
 emésztettek, míg a' Tifztek' parantsolatjából hogy ker-
 minden lakofok nagy lírmázással, doboknak és gettek? 's
 ütöknek zörgetésével, trombitákkal, ordítá- vesztettek.
 fok- el?

Africából
Spanyol
Országgra
menvén,
ott hogy
vifelték
magokat?

fokkal fel-költvén őket a' Déli tengerre által-hajtották, a' hol kétség kívül osztán el-veztek: hanem azután az el-hagyott tojásaikból újra véghetetlen sáska-fiak támadtak. Ilyen nagy fekete sáskákat talált-va 1768-ban SCHAW is az Africai partokon: a' mellyek onn.n által repülvén Spanyol Országba, egy-néhány száz ölnyi szélelségre és hosszúságra, *lagere* ver-vén magokat, 's úgy menvén előb-előbb, mindent el-pusztítottak, se tüzzel, se árkokba eresztett vizekkel nem lehetvén őket meg-kadályoztatni. Ez a' tsapás, úgy mond, a' Nap-keleti tartományokban azután is sokszor történt. Eféle sáskák valának, úgy láttzik azok-is, mellyekrol szól Joël Próféta K. II. 25. hogy élt vélek az Isten a' 'Sidó nép' meg-oltorozására. Ilyenek valának, bihetoképen azok-is, mellyeket a' MÓSES' könyörgésére nyóltzadik tsapásul bocsátott-va az Isten 11 Mós. X. 13. 14. 15. *Es támaszta*, így ír MÓSES, az Ur a' földre Nap-keleti szelet, melly mind egész nappal, és egész éjjel fúv: reggel lon, és a' Nap-keleti szel fel-bozá a' sáskákat.

Egyiptom *Es fel-jöve a' sáska egész Egyiptom' földre, és földet-is il-le-szulla nagy sűrűséggel az Egyiptomnak milyen sás-den határm: annak előtte olyan sáska nem volt, kák pusztuzván sem leszen olyan.* (az az: olly izertelen fok és nagy tellü). *Es elborítá az egész tartománynak szinét, és a' föld meg-humályosodék, és a' földnek minden füvet meg-eve, a' földnek-is minden gyümöltset, mellyet a' kö-eső hagyott-va* (a' mellyek t. i. még a'kor, a' mikor tavaszfal a' kö-eső által-ment-va, csak füventiben lévén, mint a' búza. alakor 's a' többi, 's Izárba nem kelvén, a' jeget ki-éptülhetik-va) *és semmi zöldellő nem marada a' földben, és a' mezőnek füveben egész Egyiptom földén.* Mellytől utoljára Farao-is meg-rettenvén, kére Mófest, hogy az ő bűnet meg-bocsátván, könyörgenének Istennek, venne-el azt a' bűnt. (Eítsed nem tsak azt, a' mind az em-be-

bereket, mind a' barmokat, mind egyéb állatokot, éhel-halásra juttató, sőt az egész természetet végső veszedelembé hozó tsapált; ^{az emberek is megölték.} hanem az emberekben-is okozott halált, mint ki-tettzik a' *Bolsejseg'* Könyveből R. XVI. y. 9. a' hol ezekről a' sáskákról iratik, hogy a' kiket meg-marnak-vala, meg-bulának, 's nem-is talltarott azoknak orvoslására semmi eszköz). Kimenven azért Nöses Farao elől, könyörge a' Jehovának, es fordita a' Jehova nagy erős Napnyugoti szelet, es fel-emelé a' sáskákat, es vete ^{hogyan vesztettek-ei?} azokat a' verefs-tengerbe: nem marada tsak egy sáska-is az egész Eazyptom' földén.

A' Misfodi-ról, Gryllo (Locusta) migratoria, kóborló sáskákról azt jegyzi-meg Müller, ^{2.) Kóborló sáskáknak formája.} hogy a' mejjek vagy szügyek ezeknek-is éle en elé-áll: az egész testeken tsak egy iz vagy olztály vagyon: a' fejek buta: az állkapztaik vagy fogaik feketék: a' izemeik nagyok, úgy a' szárnyaik-is, mellyekkel, kivált a' bakok, repulé: közben más sáskák felett zúgnak: ezek minden Europai sáskáknál nagyobbak; 's többire tsak ezek-is kóborolják-fel Európának tartományait; el-jöven Tatar ^{utazásuknak és pusztításuknak fokosok} Orf ágon által Lengyel Országba, Moldovába, Oláh Országba, onnan Erdélybe, Magyar Országba, a' hol a' Lengyel Országokkal egy-be-tsatólván magokat, néha Német Országba-is meizsze fel harnak, mint 1747-ben öfzfzel ^{Franciaországban, Würzburg és Würsheim tartományin,} Franciaországban, Würzburg és Würsheim tartományin, egy egész mért-földnyi helyet el-leptek-vala. 1613-ban pedig Lengyel, Német, Frantzia és Anglia Országokat el-lepvén, szörnyü pusztítást tevének. A' mint útjokat fel-lehet nyomozni, többire a' Czinai Birodalomból indulnak e're-felé; a' hol gyakorta olly töménytelen sűrűn forognak, hogy a' Nap meg-setétül miattok, és a' szárnyaik' zörgése, mintha fok dobokat pergetnének, meszsziről a' szerint hallik. Ezekből a' szomszéd Tatórok és Közások egész Utranidig fokszor fokot szenvednek. Nevezetes járások vala 1690-ben, a' mikor igen

nevezetes ki-jövele-
lek. igen nagy táborokkal indulván Mufzka Ország-
ra, egyik része Lengyel Országba telepedett-
vala-meg olly sűrűséggel, hogy egy-máson fe-
küve a' föld' színén néhány újni vastagságok
vala.

Régi egy-
nehány
lelki-
járásai a'
sáskáknak
852. évt.

ALDROVANDVS L. IV de Insectis c. 1. p.
166, sqq. a' maga előtt való időkről egéiz
Chronicát tsinált, mellyben a' sáskáknak neve-
zetesebb járatokat, és kár-tételeket fel-jegy-
zette. En azok közül tsak kettőt hármot em-
litek a' Magyar Olvasók' kedvéért, a' mellyek
t. i. egyéb nevezetes környül-állásokkal-is e-
gyütt vóltanak. 852-ben nyár' elein szer fe-
lett való nagy sáskák, mellyek a' férjfiak' hü-
velykinél külsőbbek nem valának, jöttenek va-
la étel' keresés végett Nap-keletre Európára.

Szárnyok olly nagyon zörgött, hogy egyéb
madaraknak lenni gondolták. A' szántó-földe-
ket mindenütt el-lepte-va ezeknek szörnyü-
sége, fok plántákat tsak bozzá éréfekkel-is ki-
égettek, a' fáknak hajait le-hántották, a' há-
zak' fedelit el-emésztték. Száz hús jüge-
runnyi földet egy nap alatt meg-kopaszítottak.
Azon közben, jöllehet a' B. SALAMON' tanitása

útazások'
rendi es
módja. szerint Peld. XXX. 27. a' sáskáknak királyok
nintsen, még-is szép rendelt Ieregekkel, egy
réize egy nappal elébb, hús ezer lépélekre
újjabb szállás' keresés végett mindenkor tovább-
tovább repult, a' hová más nap épen azon az
órán a' tábornak több réize-is meg érkezett.
Igy a' kalauz sáskák egy-egy nappal minden-
kor elébb útaztak. Nap' fel-költe előtt, mig
t. i. a' harmat fel-nem száradott, helyből fel-
nem költenek. Utóhára pedig a' szél ezeket

Belgium-
ban pestis-
szerzének. a'. Belgiumi tengerbe bé-hajtá: de midőn a' ten-
ger' víz-szá-solyásával meg-dögölve ki-veté a'
szárazra őket, izornyü bűdöségek úgy el-töl-
té az aert, hogy kegyetlen pestis lön belole.

874-ben Augustusban, a' mint CVSPINIA-
NVS fel-jegyzette, szörnyü fok sáskák lépék-el
Nap-keletre Frantzia Országot; a' mellyek
közül a' nagyjának hat izárnyai, hat lábai,

874-üik
évt.

És két erős nagy fogai valának. És a' mi tsudára méltó, olly rendesen bortsátották előre a' vezéreket, hogy más napra nékik tábor helyet járjanak, hogy épen hadi *disciplina* láttatnék lenni azon oktalán állatok között. Egy-napi útazással négy öt ezer lépésnyi útat el-haladnak-va, míg a' *Britannia* tengerre érkezvén a' szél oda le-veré őket, és belé vezének.

Midőn pedig ki-vetette-vólna ezeket-is a' tenger, ott iszonyu büdőséget, 's ez által Britanni- olly nagy éhséget és pestist ízerzének, melly ^{ában nagy} az embereknek harmad részét meg-emészte. ^{éhséget és} 1475-ben Magyar Országból és Morvából te- ^{pejlist o-} mérdek sáska-feihó méne-által Lengyel Ország- ^{kozának,} ba, a' melly más-fél mért-földnyire szélire hoz- ^{1475-ük} szára ki-terjedve *Siraduban* és *Majoviában* a' ^{efzt.} füveknek és fának zöltségeit mind el-pusztítá; és midőn ezeknek táborá ottan-ottan egybe került, a' Napnak világát meg-tartóztatta. Ugyan Lengyel Országot 1541-ben olly ször- ^{1541-dik} nyúségű fok sáskák szállották-va meg, hogy ^{efzt.} a' Nap' világát a' földről el-fognák, és a' lovak' körmeit vattagságok a' földön meg-halad- ^{képtelen} ná, a' melly nagy éhséget-is okozott-va. ^{fokságok.} 1542-ben *September*' végén ízertelen fok sáskák járák egybe egész Európát mint valamelly sü- ^{egész Eu-} rú nagy felhok. A' mellyeknek, a' mint *Corne-* ^{ropdra ki-} *lius* *GEMMA* meg-jegyzette, elein szárnyok ^{terjedtek.} nem vólt; hanem azután kettő, majd négy szárnyok nőtt; és mikor egy helyt meg-emész- ^{a' barmok'} vén egy mezot, onnan elébb repültek, ma- ^{eledelét-is} gok után mindenütt rüt budőséget hagytak; ^{meg-mér-} míg végre az ófzi hidegtől el-fenyvedvén, a' ^{gesítettek.} barmok' eledelét-is meg-mérgesíték. *Skrivs*, a' *XVI-dik* százban élt *Carthusianus* Barát-is em- lékezik erol, a' maga idejebéli historiákban, hogy azon esztendőben Olofz Országnak-is innetső részét, Német Országban-is *Silefiát*, *Nirniiát* a' sáskák felette meg-ronrották. Egy ujnyi hozfzuságok, nagy puffadt fejek, po- ^{különös} trohos, nagy, dohos évséggel teli halok vaia, ^{formájok} így

's budősé-
gek. így ír, azoknak : mellyekből meg-dögölve ször-
nyü budőség jött-ki, hogy a' hollók és varjak-
is, a' kik egyébként a' dögöt szeretik, ezek-
től irtóznának. Az előtt való esztendőben-is,
1540-dik
ősz. úgy mond, képtelen fok sáskák borították-va-
el Lengyel Országot és a' szomszéd tartomá-
nyokat. A' kiknek-is elébb szárnyok nem
elein szár-
nyok nem
vólt. vólt. hanem csak szökdéntselték, azután pe-
dig négy szárnyok lett, és fel-repulván, szé-
lire hozszára egy könyöknyi vastagságra, két
iszonyu egész mért-földnyi helyet el-foglaltak, és az-
sdborok. okban a' tartományokban a' Nap' világot min-
denütt homályba hozták. Nagyságok, midőn
szárnyok lett mint az ember' úja a'kora vólt,
a' mikor kegyetlenebbül-is prédáltak, és min-
denent, valamit hozott-va a föld, meg-emész-
tették; nem lehetvén őket egész nyáron által
semmi mesterséggel és kegyetlenkedéssel tar-
tóztatni; míg nem őszfel meg-hidegülvén az
idő, el-hóltanak, fok sekete tojásokat hagyván
magok után; mellyekből más esztendőben új-
jabb férgek támadtanak. Mert midőn tojások-
nak ideje el-következett, a'kor, ha alkalmas
helyet találtak, semmi mesterséggel fel-kolteni
és elébb hajtani többé nem lehet. Ezekről a'
sáskákról, a' fellyebb való le-írás szerint, úgy
tarthatjuk, hogy épen a' Mósas' Egyiptomi
sáskái valának. Mert PLINIVS-is úgy írja L.
XI. c. 29. hogy Olofz Országba rend szerint
mi-fele Africából szoktak által-menni a' sáskák, a' hon-
nan vitték-va azokat hajdon Egyiptomba-is
a' Nap-keleti szelek. „ Elégséges erejek van
sáskák vol- „ így ír PLINIVS L. c. a' melly tsudálatos,
tak? külö- „ minden étel nélkül, egy végtiben, a' nagy
nős meg- „ tengereken, és a' földön-is iszonyu mérsze-
jegyzés. „ helyekre, néhány napokig egy-másután (és
„ így éjjel-is) által-repulni. „ Emlit ugyan ott
PLINIVS olyan Indiai sáskákat-is, mellyeknek
hozszok három lábnyi, és lábakkal mikor meg-
száradtak, fűrés helyett élnek.

Közelebből e' mi Erdélyi hazánk-is, fok
izben fokot szenvedett ezektől a' veszedelmes

állatoiktól. 1690-ben egy egész ezrtendeig pusztították földünket. 1710-ben újra fok károkat tettek. De leg-nevezetesebb volt az 1747-beli, midőn Oláh Országból olly sűrűséggel, hogy a' Napot homályba hozták, irtóztató zúgással által-jövének, és Alsó Fejér-Várme-gyének alsó járásában, a' Szász-Sebelyi és Szász-Vároli Székekben fok faluk' határain September-nek 7-ik napján meg-szállának; a' hől az ősi mostoha esős idő meg-szorítván, tojásaikat el-hullaták; 's magok ugyan a' téli hidegben el-velzének, de tojásaik, az azután való tavaszi szárazsággal nyilatkozván-fel, töménytelen sűrűséggel meg-elevenedének. Miként ment azoknak tojások? hogy költ-ki? és nevedtek-fel a' sáska-fiak? hogy szárnyasodtak-meg idő-vel? és mitsoda károkat tettek? egy kis írásföskából olvastam, mellyet 1750-ben ezek-ről, nevét el-halgatva Szebenben Szent Páti Ist-ván, Fejérvári Tanátsbéli Notarius nyomta-tásban ki-adott-va. A' mi illeti a' tojásokat, így ír az Auđtor, mint szemmel látott tanu, a' tojások.

hofzszukó volt, mint az erdei nagy bangyának tojása, a' kisebb újjon két iznyi hofzszuságu 's vajlagságu tsöbe, olly rendezen el-rakva, hogy a' kik láttuk abmelkodontunk rajta; fel tsöt meg-számláltam, 's negyven-öt tojást találtam benne. Az a'ból ki-bütt sáskák elsőben fejérek valdnak; de mindjárt meg-feketedtek, 's rendről rendre mint a' tojás ejett, ki-keleven, mindárt az ősi és tavaszi veresnek pusztítására adák magokat. Va-gyon nekik negy lábok, mellyekkel járnak; ezen kívül két hofzszu lábok, mellyek szökesre alkalmatosok: fejek, mejjek neg-veresjedett nővérek szerint, lábakkal egyetemben: szárnyaik két egy-más mellett álló fekete hártty:kuban dilottanak: farkok mint a' kígyónak fekete, tekkel, sárgdva', ve-ro, fel pettyegetreccet: jzintén hat hétig ezen le-irt formában fejettebb jzánt-len nagy karokat tevén-ek. Depalcaultván ezen jzárnyatlan sáskák' je-rege az irt Posselliót' határát, az ide való Por-tusnál olly jzimoson takarodtak-által a' Maros

gyalog
bogy pte-
dáltak és
matchiroz-
tak?

szertelen
sútságok.

meg-dögöl-
ve bűdös-
segek.

a' szőlő-
fákat mint
a' ketskek
meg-hdn-
tottak.

bogy vál-
toztak
szárnyas
sútságok?

vizen, bogy sok napokon, nevezetesen aél táf-
ban, a' víz tölek fekete volt. Városunknak né-
pe, nem küömben Nemes Fejér-Vármegyének né-
pei, tovább négy hetnél, csak leg-alább minden
nap ezer ember pusztitván, Istennek jégedelmé-
ből annyira mentenek-uala ezen Portuson ditat-
költ sereggel, hogy már nem annyira felbetünk-
uala rontásdítól; mivel egy része meg-öletett, más
részé peilig az erdőre recipiálta-uala magát. De
milon ezt gondolnók, bogy már sáska soholt nin-
tsen: a'kor a' Tsugedi reven, számtalan sáskák
kezdenek városunk felé takarodni, bogy szár-kö-
zépíg járunk-uala köztek, nevezetesen a' Maros
parijdn; a' hol töménytelen sok meg-öletettén,
olly nagy bűdössegek lön, hogy az ember majd
nem járhat-uala. Semmire itten az emberi erő
nem mehete; mivel a' kertekbe 's uttzákba ma-
gokat recipiálvdn, nem férhettünk hozzájok. Min-
den uttzdin városunknak olly rendezen matchiroz-
tak, hogy akár minemü réguldzott Had-is ren-
desebben nem mehetett-vólna. Nagyobb részé az-
ert takarodván a' Borbándi határ felé, ott a'
Nemes Vármegye' emberei vesztettek; más részit
uttzdinkban nepeink ölték. E' miatt annyira meg-
felemlett-uala városunkon, hogy a' kertekből nem
fákat mint igen bátorokdott ki-tönni, úgy bogy, majd minden-
a' ketskek felé a' kerti vereményt meg-emejzté, meg a' szől-
meg-hdn-
tottak.

Ezen sáskáknak le-irásokról, a' mennyire le-
hetett szorgalmatoskodtam, 's kívántam végire men-
ni: hogy a' tojásdból ki-bútt, szint változtatott,
libain sok károkat tett sáska, miképen költ szár-
nyára 's mitsoda formán szárnyasodott-meg? De
soholt nem emlékezem, hogy olvastam-vólna ró-
la, 's nem-is tudnek írni, ha szememkel sokan
nem láttuk-vólna. Halld-meg hát K. Olvasó! mivel
le-irom hogy szárnyasodott-meg: A' mint fellyebb
meg-irzam a' gyalog sáskának formájd, tehát az ő
verefs fejen a' szeme között le a' szájuig a' bőr
meg-hasadott: azután magát vagy fü-száltra, vagy
búza-száltra, vagy pedig ágra fel-akasztotta a' föld
fe-

felé, es azon le-irt tokjából úgy bütt-ki, mint szinten a' rdk a' maga bajából, vagy mint a' kigyó a' maga bőrüből: magam-is ezt szemeimmel láttam, mig ki-bütt; es azután nekie fordult azon bőrinek, a' mellyből ki-bütt, 's meg-ette. Felettebb gyenge vólt a' mikor ki-bütt maga testre nézve: szárnyai negyek lettenek mint a' gyen- e'kori for- ge fejer hárttyika, es azután a' Nap-fényre ad- májok. ván magát, szaporán meg-erősödett, 's azonnal meg-szórósódvén, szárnydra eredett.

Ez a' sáska, így ír továbbra, mind gyalog korában, mind meg-szárnyasodott állapotjában irtóztató: foga grándt színt mutat, erős mint a' tsont, felettebb eles, olyan formúlág áll mint a' rik' foga; ninisen több két fogánál, azokat pedig szájjával egyetemben borította-be egy hárttyika: nyuka vastag; kápsája vagyon: meije jzéles: négy jdró lábai; ezeken kívül pedig vagyon kettő hoszszu; szökik velek, mellyeknek szárai olyanok mintha fűrész vólna: farka mint a' kurta kigyónak: négy szárnyai két oldalán úgy állanak, mintha két fényes pallozt kötötenek-vólna oldalakra; azok fekete formán meg-vagynak pettyegerve.

Ezt jegyzém-meg, így ír ismét alább: 1.) termé-
tek 's ma-
gokviseleje. Hogy az Erdellyi sáska, ennek a' kártekony sáskának nagy ellensége: én magam meg-fogtam a' kár-tevőt a' házamban termettel együtt, es kez- kezemben tartván a' két-felét, mint-egy viadalra bocsátottam, 's szaporán a' házi sáska erőt vett a' kár-tevőn, 's leg-elsőben-is a' fogait rontotta-ki szájjából. 2.) Gyalog korában midőn vesztenök, az elevenségben maradott a' bőltat meg-e'ite. 3.) Mind gyalog korában, mind szárnyas állapotjában úgy viselte magát ezen sereg. bogy a' midőn embert látott, mindenik mint valami utközetre készített vitez, az emberrel szembe állott, mintha viadalra készen vólna.

Holmiket közben hagyván, vesztésekről hogy ú- ismét így szól: Minden szemellynek a' ki a' döztek 's sáska-ölesre indult, s vü águ nyers veszszót; vesztettek vagy töviszet egybe-kellőt kötni, es szalmá' sze- úker?

kerekkel hordani; azután a' hol a' sáskaságnak sűrűsége volt, oda közepbe egy darab bellyre kerekén szalmát jó vastagotskán hintettünk, és a' mennyi ember volt, körül fogta egy kerületben, lassan-lassan azon szalmára hajtotta (mivel element mint a' juh az akólba); és midőn red gyűltvölna, körös-környül a' szalmát meg-gyujtottuk: oly sűrűségesen gyűlt sokszor a' szalmára, hogy a' szalma miatta nem égbetett, hanem a' tuzból is kijött; de szalmát gyujtottunk előtte, vagy seprükkel ölettettének-meg: és mikor szalma nem volt, csak emberek vettek körűt, és kerekén rakásra bajvón, ottan verettettének 's tapodattanak-öszve. A' gyalog sáskút egész nap estveig lehetett pusztítani, a' szárnyast pedig mászszor nem, hanem reggel a' hívesen, és a' midőn esős idő volt, mivel a' kor nem szárnyalbatott. Ezeket, ha szinte valamivel többre mentenek-is, azért kívántam az említett írásból excerpálni, és az Olvasóval mint-egy mulólag közleni, hogy a' sáskáknak *Historiáját*, ilyen világoton le-írva, én leg-alább, másutt nem láttam. Egyébként is az eféle néhány levelekből álló írásotskák kevés *attentiót* nyerhetnek, 's többire hamar el-is szoktak veszni. 1777-ben-is az Ojtozi *Pas-furnál* Három-Székre feles sá kák indultak-vala-ki Moldovából; de a'kor ízerentséfen vízfűza verettettének. Hanem 1778-ban újra nagy számmal által-jövének; mellyeknek egy része a' havafokra hamar ki-hajtaték, más része itt Maros-Széken a' Mezóségre; onnan Mára-Maros-felé által-takarodék. A' mellyek körül különös meg-jegyzés vala köztünk, hogy a' hol éjtzakai hálásra egy részek a' szőlőkben szállott-vala-meg, a' búrjánokat a' föld' színéig meg-ették; a' szőlőnek leveleit pedig nem-is illették: kéttség kívül hogy fojtós keierűizek miatt, jobb eledelek bővségiben, nem lérték ezek a' fogokra. Az 1780, és 81-beli járások-ról már elébb p. 258, 259. szállottunk-vala.

3.) Harmadik neme a' pusztító sáskáknak (*Gryllus cristatus*) *Tarejos-sáskák*. „Ezek, a' mint
Müt-

MÜLLER a' fellyebb meg-nevezett helyyen írja, ^{sáskáknak}
 „ az egész Világon leg-nevezetesebbek, mint- ^{formája.}
 „ hogy ezeket fok helyyeken meg-is szókták
 „ enni az emberek; 's leg-bővebben-is szapo-
 „ rodnak. Lakások ezeknek-is a' Nap-keleti
 „ meleg tartományok; de más helyyekre-is
 „ ottan-ottan ki-terjednek. Ezek vereffel,
 „ zöldel, sárgával, igen szépen tarkások. A'
 „ mejjek' kérge úgy emelkedik-fel a' nyakok-
 „ ra, négy, öt rántzal, hogy a' nyakok' tsi-
 „ gájánál taréjnak tettik. A' testek' vastag-
 „ sága 's holzfűzusága egy újni: szárnyaik
 „ széllyel terjesztve egy arasznyi széleiek:
 „ érző szarvok tzerne forma; rövid: a' há-
 „ tulsó lábaiknak tzombjaik egy rendel tövis-
 „ felek. Húrok meg-ehető. „ (Ezen rövid ^{ezeket fok}
 le-írásból úgy tettik-ki, hogy az Erdélyi ^{nemzetek}
 1747-beli, elébb le-irt sáskák-is ezek közé ^{meg-észik.}
 tartóztanak). Továbbá, úgy mond MÜLLER:
 „ Az Izraélitáknak MOSES által, enni meg-
 „ engedtetett tizta sáskák közül az Arbe;
 „ némellyek' ítélete szerint e' vólt. Az Arabs-
 „ ok és más Nap-keleti nemzetek szöröktől,
 „ száraz lábaiktól és szárnyaiktól meg-tiztít- ^{mitsoda}
 „ va, sóval, vajban meg-rántva, ezt ma-is ^{készülettel}
 „ gyakran észik, 's mint a' rák-farkát olyan ^{észik?}
 „ izünek mondják. Kementzében meg-sürve
 „ levest-is készitenek belolek. Balsora körül
 „ Perjiában egy efszendőben, mint a' szörnyü
 „ felhő, ezek négyyszer-is meg fordulnak;
 „ de néha által-vívén a' szél őket az Eupbra-
 „ tes folyó-vizén a' puztában el-vefznek. E-
 „ gyébként vég-ő puztulásra kellett-vólna e-
 „ gész Afiának ezek miatt régen jutni. „ Ed-
 dig MÜLLER.

Vagynak a' kik az Izraéliták' *Salvim*-ait-is
 IV. Mos. XI. 31. azon dolognak természeti-
 vel jóval meg-egyezőbbképen sáskáknak ma-
 gyarázzák. Hol vette-vólna ugyan-is magát
 a' fürjeknek az a' képtelen foksága, hogy a'
 tábor körül innen-is túl-is egy-egy napi járó
 földnyire a' szél őket két könyöknyi magos-

ságra egy-másra halmozhatta-vólna? Ugyan-
is a' SCHEVCHZER' fel-vetése Izerint *Phys. sacr.*
T. I. p. 374. tett ez a' hely 51762584. quad-
ra' lábnyit; 20000. lépést vévén egy napi já-
ró földnek. Melly, ha az Izraéliták' közben eső
roppant táborát el-gondoljuk, tiz, tizen-öt an-
nyira-is mégyen. Hogy-is maradhattak-vólna
a' fúrjek egy-más' hátán olly vastagon hogy az
alatt lévők meg-ne fulladtak-vólna? mellyeket
úgy meg-enni, az Izraélitáknak nem vala sza-
bad. De ki-is gondolhatja, hogy a' madarak
elevenen így rakásban heverték-vólna, hogy
onnan kézzel elevenen szedjék-fel? Mit-is tsi-
náltak-vólna elevenen-is ennyi madarakkal, a'
kiknek nem vala szabad semmi állatokat egyéb-
ként meg-enni, hanem ha a' Papok a' vérit
mind ki-vézik-vala: ki-győzte-vólna ott azt
véghez vinni? meg-mejjelzteni, bétit ki-vetni?
tiz-tiz rakással szedvén e'ből magának 36. óra a-
latt minden gazda. De hogy-is tarthattak-vólna-
meg a' madarakat egy hólnapra azon a' heves
helyen? a' hol a' leg-frissebb hús-is, ha mind-
járt bé-nem sózzák, néhány órák múlva meg-
bűdöfsül és meg-férgesül, annyival inkább a'
lágys és taknyos húsu kövér fúrjek. Mire va-
ló-is lett-vólna a' fúrjeknek ki-terjesztése a'
tábor körül? Továbbá meg-jegyzésre való itt
az-is, hogy a' mit a' Magyar Fordító rakás-
nak fordít, az, az eredeti nyelven Chomernek
íratik, a' melly Corusnak-is neveztetik, és szá-
raz *materiak'* mértéke szokott-vala lenni. Egy
Corus tett tiz Epha-t, az Epha mint-egy ti-
zen-egy vékát 's 6-1/2 ejtelt: melly szerint
minden gazda szedett-vólna magának 36. óra
alatt 114. véka fúrjet. Képtelenség ez-is.
Ki-is hallotta valaha, hogy a' madarakat vé-
kával mérjék? De rakásra-is az eleven mada-
rakat hogy szedhették-vólna?

Ha pedig a' fúrjek helyett sáskákat vé-
szünk, mind ezek igen szépen mennek. Mert
1.) a' sáskákat a' szelek, kiváit a' Déli sze-
lek hordozzák. 2.) Ezek mint a' felhő úgy
jo-

jönék, és halmozva magossan egy-másra szállanak. 3.) Azokon a' helyyeken a' hol az Izraéliták a'kor valának egyébkor-is gyakran fordulnak-meg. 4.) Az-is szokás, hogy a' fejeket és szárnyokat el-vetve, a' Nap-fényen kementzékben vagy fusten meg-fzárasztva tegyék-el állani, mellyet a' 'Sidók-is a' tábor körül ki-terjeftvén okot a' Nap-fényre, véghez vihetnek-vala. 5.) Nem-is ment így ezeknek mértéke olyan lokra, hanem mint-egy 57. vékára: a' melly egy gazdának háza-népivel egy hólnapra nem vala igen fok. 6.) Az e'vel való élésbol kapott nyavalya-is, mellyet ugyan MOSES nem sejez-ki, de SÓLT. CVI. 7. 15. ösztövérségnek nevezterik, a' sáskák' ételből máiókra-is fokszor következett. Irják ugyan PLINIVS és SOLINVS, hogy néhol a' surjek-is szörnyü seregekkel járnak, és a' hajókra meg-fzállván azokat el-meritik, úgy hogy 5000. lépésnyi helyen egy nap meg-lehellén fogni száz ezeret-is. De mi ez az Izraélitákéhoz képest? Nevezetesen ott közel az Arabiai SINUSban lévő szigetetskékben azoknak felettébb való bövségét írja JOSEPHVS *Antiq. Jud. L. III. c. 1.* De így-is igen fok képtelenségek maradnak fenn. A' kik ezekben mind az egy-másból folyó tsuda-tételekhez ragaszkodnak-is, gondolják-meg a' mit elmésen mondott az e'féléről CLERICVS: *Non licet miracula miraculis tegere, ne perpluat.* Nem szabad a' tsuda-tételeket más tsuda-tételekkel fedezni, mert meg-folynak.

Az Arabiai pusztaikon és Libyában lakó emberekről azt írja LEO AFRICANVS *Descript. Arab. L. IX. c. 3.* hogy ohajtva várják ezeknek a' sáskáknak meg-érkezését, minthogy azokat vagy meg-fözve, vagy a' Napon meg-fzárasztva és liszté törve meg-élik. A' *Parthia*-béliek-is, PLINIVS szerint, ezeket megenni nagyon szeretik. Az Egyiptomi köz-népről-is épen ezt jegyzi-meg HERMOLAVS. *Diodorus Siculus Biblioth. L. V. c. 3. a' Macro-*

bius Szeretsenek mellett lakó *Akridophagusok* ról, sáskát evő népekről említi: hogy azok más embereknél törpebbek, soványok és szörnyű feketék. Ezek, úgy mond, tavaszszal, mikor a' Nap-keleti és *Libyai* szelek a' sáskákat véghetetlen számmal a'ra-felé viszik, jól lehet azoknak rút szennyes szárnyok van; de

Az *Akridophagus* ok meg-szokták enni: Egy-néhány ezernyi lépés hoszfuszásra a' völgyekben, a'hoz való *mate-* *Szeretsenek* riakból, előre rakásokat készítenek. mellyeket a' sáskák oda érkezélekor meg-gyűjtnak, és azoknak fustitól el-szédulván a' sáskák,

a' kenyér-
nél inkább
szeretik.

olly bőven hullanak-le, hogy az egész népnek eledelére elég-szézek; bé sózván azokat, mint-hogy a' só nálok igen bőven van, azután való időre: jó ízű ételnek tartják. Ugy hogy, a' mint *EVSTATIUS*ból ki-jegyzette *ALDROVANDVS*, mikor ezek a' Szeretsenek a' kenyéret elébb meg-látták, azt ganéjhoz hasonlították. *SOLINVS*ból-is *Polybistor. cap. 43.* hasonló nemzetet olvasunk lakni *Mauritania'* széliben, (*PLINIUS* nevezi *Mandros*), a' kik-is tavaszszal a' Nap-keleti szelek' tívásával, a' sáskák-ból egész esztendőre való eleséget gyűjtenek, bé-sózván azokat több időkre-is.

Egészre-
len veje-
delmes ele-
lek.

De meg-jegyzést érdemel, a' mit ír *PLINIUS* l. c. „ hogy ezek a' sáskával élő emberek, mind „ igen aprók, szigoruk, soványok; és negyven „ esztendón túl egy fem él közülök: hanem hol- „ mi szárnyas tetvek, hőrön való fekélyek és „ kezekben s lábaikban termő *dracunculusok* „ miatt idő előtt mind el-vesznek. Lábaikon „ futni mindazáltal ettől a' száraz és forró ele- „ deltől, igen sebessen tudnak. „ El-halगतom ezekről a' régibb, mind a' két *India*kra ita- zóknak több beszédeit: emlitem az újjabbak közül közelebbről *NIENVHOWIVST Legat. Batav.*

könnyűké
rejzi az
evüket.

a' China-
béliek ma-
is eszik.

P. II. p. 117. a' ki-is *Chin*ről írván így szöll: *Xenji varis irrigatur pluvii, unde locustarum ingens in ea proventus: coquuntur a Chinis et pro cibo delicato comeduntur.* *ZUCKERT*-is *Mat. Aïm.* p. 273. a' *KALMIVS'* ez előtt néhány esztendők-

dökkel küldött tudósításaiból, mellyek a' *Sve-*
*ciai K. Academia*nak *Aflái*ba XIV-dik *R. bé-irat-*
 tattak, azt említi, hogy *Arabia*ban, *Egyiptom-májt* - *is*
 ban, *Syria*ban a' sáskákat ma-is minden ku-sok helybe
 lömörség nélkül észik mind sülve, mind viz-Nap-kele-
 ben főve, 's vajjal meg-sírozva. *Mecca város-ten.*
 sában a' Napon meg-szárazított sáskákból viz-
 zel pépet főznek, mellyel kenyér helyett él-
 nek.

De hogy hozzánk közelebb való helyek-
 ről-is szóljunk: Nem volt a' sáska esméretlen
 eledel a' Görögök közt-is. *ARISTOPHANES* in *A' Görö-*
Acharnens. Afl. IV. Scen. 7. v. 46. utálva hoz-
 ga-élé *Lamachus*t, hogy a' sáskát a' húros-ma-*sem* volt
 dárnál jobb i unek tartotta. Ismét in *Anagyro* esméretlen
 így szól: *Per Deos! cicada et cercope libenter eledel.*
vesceris, quas tenui calamo venaris. *ATHE-*
NAEVS-is az *Ipbicrates* Király-fi' lakadalmi ven-
 dégségében, (*Gryllos*) a' mezei pütrüsköket,
 a' kik-is sáska-familiából vagnak, az ételek
 közt számlálja. *ÆLIANVS* de *Anim. L. XII. c.*
 6. boszszonkodva szól így a' maga idejebéli
 embereknek nyalánkságokról: *Vidi ego homines,*
qui cicadas connexas ad cibum venderent homini-
bus: animalium scilicet voracissimi imo omnivori,
et ab omni procul humanitate et Jovis filiiabus Nu-
sis alieni, qui ne cicadis quidem abstineant, et
ad cibum illas quoque reponere et inveterare ve-
lint. az az: Láttam én embereket, a' kik fel-
 fuzván a' pütrüsköket, ételnek az embereknek
 el-adták: mint leg-nagyobb ehető, sőt min-
 dent meg-évdő állatok, a' kik minden ember-
 séget és a' *Jupiter'* Leányihoz való tisztele-
 tet félre tévén, a' pütrüsköktől sem tartóztat-
 ták-meg magokat; hanem azokat ételre el-tet-
 ték és meg-afalták.

Illyen közönséges eledel lévén a' sáskák
 e' Világnak nagy résziben, ki-válva Nap-kele-
 ten: nem lehet szó nélkül hagynom, ha szin-
 te tzelomon kívül esik-is, azoknak a' Sz. Iránt
 Magyarizó Tudóloknek nyughatatlanságát, a'
 kik midőn az *Evangyélis*ták, nevezetelen Sz.

K. Sz. János a' puztában ilyen sáskákat ett.

vakmerő földre magyarázójuk.

Máté és Sz. Márk, azt írják, hogy K. Sz. János a' puztában igen fanyaru életet élvén, teveszoruhákban járt, és sáskával 's erdei mezzel élt; nevezvén a' sáskákat a' leg-közönségesebb és leg-esméretelesebb Görög nével *ἀσκήδας*: azt még-is olly szorgalmatoisággal igyekezik félre magyarázni: és most *ἰνυρίδας*, nem tudom mitsoda mézes pogácsáknak, mint az *Ebionaeusok*; most *κασιδάς*, *squilláknak*, holmi apró tengeri rákotskáknak, mint a' IX-dik *Seculum*-ban *Joh. DRUTHMARVS*; most *ἀγρίδας* vagy *ἀνόδρα* holni vad gyümöltsöknek, vagy zöld fák' gyenge tetejének, mint *ATHANASIVS*, *CHRYSOSTOMVS* és mások-is sokan a' Régiek közt, akarják tartani. E'ben az értelemben volt *Mabammed-is*, midőn K. Jánosról, a' kit igen nagyon betsül, azt írja, hogy ette-vólna, *corda arborum* az élő-fák' tetejének közép jövéieit. Mások ismét, ok tudják mitsoda ilyen nevű vereis lábu madaratskákra; mások bizonyos sure, mellyel azután-is az ott lakó Remete Barátok, a' *THEOPHYLACTVS*' meg-jegyzése szerint, élni tapasztaltattak, tekerik ezt a' nevet. De illyeneket szokott szulni a' kuönös hit nevet vad-íszó elmék'. nyughatatlansága: midőn nem akar, vagy izégyelli egyet érteni más közönséges emberekkel. Mintha K. János, a' ki egész életét a' puztákban olly fanyarán töltötte, prédikállván a' Mennyeknek Országának el-közelítését; és híván az embereket a' meg-térésre; e'féle idegen állatoknak és tsemegéknek meg-szerzések után járhatott-vólna! midon ott sáskákat, mellyek a *CHRYSOSTOMVS*' *HIERONYMVS*' 's mások' íráfok szerint-is, *Judaében*, kivált annak puztáin bőven termettek, olly könnyű szerrel kaphatta. A' mellyek-is a' *DIOSCORIDES*' ítélete szerint, *L. II. c. 57.* míg szárnyokra nem költtek, és könnyen toghatók; az egészségre nézve alkalmatosabbak mint azután.

Utoljára, meg-jegyzési érdemlő dolog a' sáskák körüli, hogy ha azok minden akadály nél-

nélkül szaporodhatnának, a' Világot rövid idő alatt el-pufztítanák. De a' Bölts Teremtő igen kegyesen viselt gondot e' részben-is mi reánk. Mert gyakrabban az őzi és tavaszi esős idő által el-törli még a' fészkekben az ő tojásait; vagy ki-kelelések után való gyengeségben el-vezti őket: nagy korokban pedig, a' mint fok példait látók, ottan-ottan ellenkező fizeket támasztván, minekelötte tojásuk egész táborostól bé-meríti őket a' tengerbe, nagy tókba és folyó-vizekbe, hogy legyenek a' halaknak eledelekre. Egyébként-is igen rövid, tsak egy-nehány hónapokig tartó életet engedett nékik.

A' sáskák' el-veztésének és el-üzésének módjai

Az emberek sem múltatták-el eleitől fogva valamit ezen veszedelmes állatoknak fogyasztására véghez vihettek. Sok helyeken a' szorgalmas *Mugistratusok*, azon kívül, hogy a' sáskákat minekelötte tojásuk minden úton és módon pufztittatják; őzfizel-is szorgalmason fel-keresik azon helyeket, a' hová tojásaikat le-rakták; azokat gondoson ki-fzedetik, el-tapodtatják, el-égettetik vagy 'sákokra gyűjtven a' hideg földbe, a' melly leg-tanátsolabb, mélyen bé-álatatják; vagy, ha a' hely a'hoz való, meg-dugván az által-folyó vizeket, azokat az egész helységekre ki-árasztják; mellytől meg-ázván az o tojásaik, a' téli fagyban el-veznek; minthogy nékik egyébként a' hideg semmit nem ártana. Meg-jegyzést érdemel továbbá itt az-is, hogy a' meg-ölt sáskákat lem-bátorságos a' föld' színén meg-hagyni: mert azon kívül hogy egy-másra rothadván, veszedelmes bűdösséget támasztanak, az ő tojásaik is épen meg-maradnak, és az ő porokból tavaszzal meg-elevenednek.

Tojásaikat hogy' kell el-vezteni?

a' meg-ölt sáskák' tojásai-is meg-elevenednek.

Különös találmányait olvassuk DEMOCRITVS-nak in *Geponicis* a' sáskák' el-veztéséről és el-kergetéséről; mellyek közül-is kettőt vagy hármot, inkább *Curiositas*-nak mint valamely remélhető nagy haszonnak okáért, meg-említeni nem restellem: *Egy Gerezdes-virág, vagy*

DEMOCRITVS' tan.l-tsal: a' sáskák' ellen.

Fige-bab' füvet (*Lupinum amarum*), vagy erdei ugorkát: főzd-meg vízben, és e'vel hintsd-bé a' sáskákat, 's mind meg-halnak. *Ismét*: Főzd-meg a' sáskákat magokat erőfien pár-lúgnak; áts nagy gödröket és azokat öntözd és nedvesítsd-meg e'vel a' lúggal; és minekelötte az a' nap el-telnék, a' sáskákat azokban álmótól el-nyomattatva találod; és te gondod, miként tettik ott el-vezteni. *Ismét*: Rontsd-egybe az úrmöt, pár-hagymát, tzentúriát vízbe: valamit e'vel meg-hintesz, nem illetik a' sáskák. Más-felé fordítod, úgy mond DEMOCRITVS, a' sáskákat, ha magofs helyekre hozfszu rúdakon eleven denevéreket téfzeliz ki elejkebe. *Vagy*; ha az el-fogott sáskákat tüzzel meg-égeted: mert azoknak fustitól el-z' dülnek, és rész szerint meg-halnak. *Ismé*: *Si nebula locustarum accedat, omnes intus maneant inconspicui, et delitejcentes, et praeteribunt regionem.* Midön, úgy mond, a' sáskáknak felhője közelit, minden emberek a' házban maradjanak, és ne lástassanak, 's keresztül mennek azon a' tartományon a' sáskák. Emliti ezt PALLADIVS-is de R. R. L. I. c. 35. n. 12. mint a' Görögök' vélekedésit: hanem annyival többet mond, hogy ha éfzre vészik hogy künn az a'érben az emberek meg-látván, a' házakba szaladnak; semmi gabonának nem ártanak. Nagy ellenségei a' sáskáknak a' feregélyek, patsirták, szajkók, minthogy azoknak tojáfaikat és apró fiaikat fel-keresvén, meg-észik; söt ha a' szajkók vélek szembe repülnek, a'ra-is útjokat más-felé fordítják.

Chinában
es Ameri-
cában
hogy ker-
getik?

El-kergetésére a' sáskáknak NIEVHOW Chinában; GAGE Americában, ezt a' mesterséget látták: Hogy a' *Magistratus'* rendeléséből a' föld' népe, szörnyü foksággal mint valami ellenség eleibe, ki-ment, és hozfszu rúdkra z'áflzó módjára lepedöket, pántlikákat süggesztvén, és azokat rázván, lobogtatván, dobokat, üsteket zörgetvén, trombitákat barfogtatván, ordítván, kiáltozván; fokszor a'

magok határaikról ízerentsélen el-ijeztették és más-felé térítették a' sáskákat.

PLINIVS írja L. XI. c. 29. hogy Syriában ezeknek vesztésire egész hadi ero ment-ki. Cyrene tartományában, törvény adatott-va ki, hogy efsztendőben háromszor minden ember tartozzék ki-menni a' sáskák' pufztítására; e-
lébb tojáfaikat ki-szedni, azután apró fiaikat el-tapodni, harmadszor a' nagyokat meg-ölni. Lemnus szigetében mérték ízerint vetették-fel minden személyre, mennyi sáskát tartozzék ki-ki fel-szedni, és a' Magistratusnak bé-mútatni. Midőn 1542-ben Mediolanumban a' sáskák pufztitanának; a' városnak Praefectusa Paulus Moringa jutalmot tett-va fel azoknak számára, a' kik több sáskákat szednének, és a' mint írja ALDROVANDVS l. c. kevés idő alatt 12000. 'sákokat sáskákkal meg-töltött-va.

De keservefen tapasztaltuk, hogy igen sok-szor a' sáskáknak el-vesztésire minden emberi szorgalmatofság hijában kolt. Látták ezt a' Pogányok-is: a' honnan, a' mint PLINIVS az elébb nevezett helyen meg-jegyzette: *Deorum iram et pestem*, az Istenek haragjának és ostorának mondották lenni a' sáskákat; és, a' mint ugyan ő L. X. c. 27. írja, a' Cassinumi hegynek lakosi Jupiterhez ízoktak-va folyamodni, hogy küldené-el nekik a' sáskák' el-pufztítására a' Seleucides madarakat, a' mellyek egyébkor köztök soha sem láttattak; azután-is hogy el-pufztították a' sáskákat, hová lettek el, azt sem tudhatta-meg senki. Sz. AMBROSIVS azt jegyzi-meg ezekről a' madarokról, hogy a' Teremtő épen ezeknek a' kár-tékony állatoknak pufztítására ruházta-fel azokat olly teihetetlen étel' kívánással. Athenae városában Apollo a' sáskák' el-üzéséről Parnopiushnak mondatott-va. A' Muhammed' követői nyilván vallják, hogy a' sáskákat ide vagy amoda az Isten küldi, és senki oket útjokban meg-sem-is akadályoztathatja. Annyival-is inkább tehát mi Keresztyének, a' kiket Isten, mind önnön

A' Régiek
miként
pufztították?

Az emberi
szorgalma
tolságmel-
le Isteni se-
gység-is
kívánatik.

magának, mind a' Termézetnek bővebb esme-
retségével szeretett; kötelek va yunk e' rész-
ben is a' külső eszközök mellett Ő Felségéhez-
is folyamodni, hogy az idők' járásait méltóz-
tásék úgy forgatni, melly ezeknek az állatok-
nak szaporodást köztünk ne engedjen, és a'
szeleket úgy igazgatni, hogy a' mi helysége-
ünkről őket mézfze el-fordítsa.

N E G Y E D I K R É S Z.

A' H a l a k r ó l.

§. CLXVI.

A' *Halak*, minthogy szüntelen vízben laknak; eledellel-is igen nedvessel és tisztátalannal, úgymint a' füveknek vízbe hullott magvaival, férgekkel, bogarakkal, hínárral, kövek' mohával, sárral, vagy egy-másnak húsával élnek; húfok-is minden eddig elé-számlált szárnyas és négy-lábu állatokénál nedvesebb, hidegebb és hamarébb meg-rothad. Bizonyítja ezt a' tűz által való *destillatio*-is: mert jóllehet ez által olajat és holmi *volatilis* só-t-is igen keveset hajthatunk ki a' halak' húsából; de nagyobb részin tsak vízből és földből tapasztaljuk azt állani. A' honnan meg tet-
szik már az-is, hogy a' halak közönségesen mind nehéz emészthetők; vért-is vizezt, hideget, durvát, nehezet és kevés tápláló erővel és *Spiritus*-fal bírót tsinálhatnak: következésképen hogy azok az egyébként-is gyenge és hideg gyomru, *phlegmaticus* gyermekeknek, *Asziszonyok*nak, tanuló és vén Embereknek; náthával, széllel, nehéz lehelléssel, hideg-teléssel, belső részekben való *obstruſtiok*kal, *hypocondriaca* nyavalyával, köz-

köszvényvel, vese-fájással, gutta-ütéssel, tagoknak el-esésével, hideg dagadozásokkal és egyéb e'le-le hideg nyerseségből eredő nyavalyákkal bajoskodó izemélyeknek bőv és hosszúszas élés által könnyen meg-árthatnak; az erős gyomru, munkás, véres és forró természetü Embereknek pedig bátorságofabb és hafznofabb eledelül lehetnek.

A' Halakon, a' több vizi vagy vizben 's szárazon egy-aránt élő állatoktól meg-küiömböztetve mi itt tsak az olyan állatokat ért-jük, mellyeknek kopótyujok és úfzó szárnyaik vagynak. Meg-jegyzést érdemlő dolgok ezekben:

1.) Hogy tudójek az ilyen halaknak nintsen, mint a' szárazon élő állatoknak: hanem tsak bőröknek porussain egész testeken szív-ják-bé magokba a' vizből az aert, és súvják ki ismét magokból: mint ezt, ha vizben antlia alá tétetnek, és az aér onnan ki 's bé-botsáttatik mulatsággal nézherni.

2.) Szíveknek-is nem két, hanem tsak egy urege 's lyuka vagyon, mellyen minden pulzus közben a' kopótyujok alatt való veres retzés és rétes húsba nyomúl a' vér: 's midon fejeket 's testeknek alsó részét meg-kerülte, ezekben a' kopótyukban lévő erekbe vízfza takarodik 's onnan a szív újra meg-telik: és így a' vér' kerengése-is kevesebb mesterséggel mégyen benne véghez, mint a' szárazon élő állatokban.

3.) Szaporodáfok-is nem olyan párosodás és szülés, tojás és kotlás által esik mint amazokban: hanem mikor bizonyos időben a' nőtény halak a' magok hafokat a' kövekhez, vagy a' viz' fenekéhez 's partjaihoz súrolván, a' benne önként gyülő végheterlen tojást vagy ikrát ki-botsátotrák, a' mi azokból a' kövekhez, vagy a' viz' fenekéhez 's partjaihoz ragadt,

Halnak mi-féle állatok nevezetnek?

nintsen rü-dójet.

Szíveknek egy urege van.

kopótyujok mire-váló?

miként szaporodnak?

gadt, a' bak halak ugyan a'kor a' magók tejes halokat-is oda súrolván téjjel bé-kenik, 's e'vel azokat meg-elevenítik.

4.) A' halaknak véghetetlen nemeiről, számáról, természetéről, 's életeknek módjáról, mi a' kik vélek ellenkező *elementumban* lakunk, és sem ök velünk, sem mi vélek nem társalkodhatunk, igen keveset tudhatunk. A' búvárok-is, a' kik néha néhány *minutáig* a' vizek' mélységeibe le-erefzkednek, egyebet nem tudnak a' halak' országról mondani: hanem hogy ott véghetetlen számu, külömb-külob formájú állatok légyenek. Csak azokra terjedhet tehát ki a' mi esméretségünk, a' melyek vagy a' kisebb folyó-vizekben 's tókban lakván, szemeink előtt nem annyira rejtezhetnek-el; vagy pedig a' hatásvok nagy mélterséggel a' nagy vizekből és a' tengereknek mélységeiből ki-húzzhatnak; vagy ott meg-dőgölvén, a' partokra a' viz magától ki-vetett.

Nemek és számok igen sok.

5.) Ezekon az útakon ugyan csak annyira ment az emberi szorgalmatosság, hogy PLINIUS a' maga idejében L. XXXII. c. II. a' tengeri vizi állatoknak nemeit 174-re felvitte-volt: LINNAEVS, a' mint MÜLLER *Vollst. Nat. System. T. IV. p. m. 30* elé-számlálja, a' halaknak nagyobb familiáját negyven hétre; nemeit pedig négy százra emelre. De hogy még a' vizekben az emberek' szemeitől el-rejtetve száz annyin-is légyenek igen hihető do-lognak tartja.

Mit soda érzékeny-ségekkel bírnak?

6.) A' halak mind *némák*. Vagyon ugyan minden-féle halnak a' szájában valami nyelv helyett való húlotska; de csak a' nyelvés végett, és a' mennyiben egy-féle ételen ök-is inkább kapnak, mint a' más-félén, kétttség kívül az érzés' kedvéért-is.

7.) *Lútsok* a' halaknak bizonyos. *Szaglások*-is ki-tettzik a'ból, hogy a' külső bűdöség előtt lutnak, a' jó szag a' pedig, nevezetelen a' pészma-szagra, elé jonek.

8.) Hallájok aránt nem egyezhetnek a' Természet' vizsgálók. ARISTOTELES régen hallani írta a' halakat: az újjabbak közül sokan, nem találván a' halak' fejében, semmi halláshoz való készületet, azt tagadták. Némellyek pedig szemezebb vizsgálódás után, holmi olyan forma részekre akadván, azt újra felállatták: de csak magok vélekedésekből; nem lehetvén bizonyosok ok-is benne, ha azok a' lyukatskák, mellyeket ok fuleknek gondoltak, nem a' főnek tisztulására szolgál-é? *Külső érzések* aránt-is tsont természetü pénzekre és nyálos vastag bőrökre nézve méltán kételkedhetünk.

9.) A' vízben való úszáfokat, alább 's fellyebb való emelkedéseket, a' hátokhoz ragadt egyes, vagy kettős hoszszukó hójag hordozza: mellybe a' torkokból, a' gyomrok' szája táján, holmi szelelő tsötske szolgál, és az ő tettzések ízerint botsátja ki 's bé az aért. Vagynak olyan halak-is, a' mellyeknek ilyen hójagok nintsen, mint a' *Platteis*, és e' miatt tsak a' vizek' fenekén kell keresni eleségeket. A' hójagos halak-is, ha tövel hójagokat meg-szúrván, a' szelet ki-ereftik, azonnal le-sullyednek.

De vagyon 10.) a' halaknak ezen kívül más *leleket-vételek*-is, mellyet, a' mint fellyebb-is említök, a' pénzek alatt vagy bőrök' *Lélekezsinén* egéfsz telteken a' *porusok*on, vagy apró *tet* *hogy* lyukatskákon vélsznek. Teli vagynak t. i. a' *vi-vésznek?* zek-is aért egy-másból folyva e' mi aérünkkel: a' hol-is annak mozgása, szabadsága és tisztasága épen úgy szükséges 's úgy munkálódik mint a' föld' szinén. Ez az oka, hogy ha a' befagyott tókon és folyó-vizeken kemény télnek idején vékeket nem vágnak, kevés napok alatt, a' halak mind meg-fulladnak; és hogy a' kinyitott vékekre a' halak annyira sietnek, az, a' szabad aeren való kapáttól vagyon.

11.) Szaporodások a' halaknak töménytelen, mint ikrájok-is mutatja: úgy hogy, ha *Miért nem azok- szaporod-*

hatnak inkább? azokból tojásul a' bak halak; ki-kelve pedig 's azután-is mig meg-növhetnek más ragadozó halak olly fokot meg-nem ennének, a' vizek sem vólnának elégségek azokat mind befogni.

Nevedejek és életük' folyása.

12.) Mikor a' halak elein ki-költek, tsak apró nyü formák: de kevés napok múlva hal formájok lészén. Növések elein szapora: úgy hogy egy két ezendő alatt szokott nagyságokat jó rendin el-érik, 's azután tiz, húsz ezendő alatt-is kevés külömbséget tapasztalhatni benne. De hogy sok időre, ha a' vízben maradhatnak, mindenik a' maga neme szerint fokkal nagyobb, és tsak nem oriási nagyságra nevedejék; az ottan-orttan kézre került nagy posárokban, tsukákban, hartsákban 's a' t. tsudálkozva szemléljük. Ezendőjeiket bőrök' vagy pénzek' vastagságából *microscopiummal* nézve, gyaníthatni: mert azok minden ezendőben egy-egy hártával, vagy réttel szaporodnak. De más jegyzésekből-is bizonyos, hogy a' halak igen hosszú életűek légyenek. Buffon, mint kétség kívül való dolgot úgy említi, hogy *Maurepas* Frantzia Grófnak *Pontchartrani* jószágában nem régiben vólt egy 150. ezendőös posárja. A' *Württembergi* tóból 1497-ben egy ollyan tsukat fogtak-vólt-ki, a' mellynek kopótyujában egy réz gyűrű lévén akasztva, és azon az az ezendő szám, a' mikor azt azon tóba bocsátották-vólt; a'ból ki-tettzett, hogy az a'kor már 300. ezendőös-ől idősebb, vólt. Nem-is láttzik e'ben lehetlenség. Mert ha azokat az eszközoeket meg-gondoljuk, a' mellyek a' szárazon élő állatok' életét meg-fzokták rövidíteni, vagy idő előtt el-rontani: azoktól a' halak nagyobbára mind szabadok. Az ő *elementumok* a' viz-is magában tiszta, ritkán változó; eledelek egy forma, a' gyéh erőszaknak és ragadománynak sintsenek minyira ki-téve. Innen úgy-is tartatott

13.) Hogy a' halak magokra soha sem betegeskednek, mellyből eredett a' Deák közmon-

mondás: *Ipso Janior pisce.* az az: A' halnál-is egészségesebb. Esik ugyan nekik-is néha a' vízbe elegyedett mérges, kénköves bolondító, sós *materia*któl nagy veszedelmek. Mint 1762-dik éftendőben, a' Kis-Küküllőnek minden halait négy öt m'rt-földnyire egyszer'smind meg-ölé a' Maros-Széki Szováta határon lévő sárral vízzel meg-tölt régi veszett só-bányának belé-fakadása. A' kender-is, főként a' virágos kender, melly veszedelmes légyen a' halaknak, tudva vagyon.

14.) Éleségek a' halaknak uem egy-féle. Vagynak bús-évo; vagynak más halakat vadászó; tsigákat fogó; hinárt szopó; kő-nyaló; férgeket kereső; kövek' mohát rágó; fű-magvakat kapdosó halak külön-külön. Mivel élnek?

Némellyek nappal alufznak 's éjtzakára eleség' keresni ki-mennek. Mások éjtzaka alufznak 's nappal járnak. Vagynak a' mellyek a' sós vizekben; vagynak a' mellyek tsak az édes vizekben élhetnek. Vagynak a' mellyek tsak a' mélységekben, a' nagy vizek' fenekeiu múlatnak: vagynak a' mellyek szintén a' víz' színéig fel-emelkednek. Es ezek amazoknál az egészségre nézve-is elébb-valók: mind azért, hogy a' Nap' sugáritól élésztenek; mind azért, hogy a' víznek vékonyabb, tisztább felső részében laknak, 's frissebb eledelt-is kaphatnak. Mi különbség van közöttök?

Közönségesen, a' halak mind hideg verű állatok, 's a' hideg helyeket szeretik. Es úgy láttzik, hogy azok a' Budai meleg feredok' folyamatjaiban vigon futkározó, négy újnyi széles, sejer halak, mellyekről azt jegyzi-meg A Budai STOCKER *Termogr. Budensis* c. 8. §. 5. n. 50. meleg feredok' folyatjában pen tsudára méltó *productumi*. Tsudálva nézve ezeket BVSBEQVIVS, mikor a' Bétsi Tsáfszárlak tsudá Udvarától a' Török Portához követségbe mentén, Budán meg-állapodott-vólna: *Illud quod dum eram Budae, videre juvit, igitur Ep. Turc. I. p. m. 28. fontem qui est extra portam*

qua iter est Constantinopolin, in summo mare ferventem: in cujus tamen fundo natantes despicias pisces, quos inde nisi coctos eximi posse non putes. Africában-is említ AELIANVS de Anim. L. XIV. c. 19. egy forró vizü tót, melyben a' halak élni, úszni és a' bé-vetett eledel a fel-ugrándozni; hideg vízbe téve pedig meghalni mondatnak. A' bizonyos, hogy a ha-

A' halak' lak valamint magok hideg természetuek: úgy természetet ízerint hideg vizet - is ízeretnek. hideg víz Az Északi hideg Polus körül eső fagyos ten-
zet kíván. ger bizony, a halak' tulajdon hazájoknak lenni tapasztaltatik; midon a', minden elztondönként, képtelen foksággal onti mint-egy ki, a' külömb-külob-mb-féle halakat az alatt eső tengerekbe. A' folyó-vizekben-is az árnyékos mély helyyeken, a' hová a' Nap' melege bé-nem hathat, a' halak leg-örömeftebb múlatnak: midon pedig nagy hévségeknék idején a' kissébb folyó-vizek és tók nagyon fel-melegedtek: ettől fok helyyeken mind meg-döglöttek. Ez annak-is egyik nevezetes oka, hogy az árben, mint a' víznél melegebb elementumban, ha a' vízből ki-vonattatnak, életben nem fokáig maradhatnak.

15.) Lakásokra nézve a' halak a' vizek szerint közönségelen három *Classis*okba számláltatnak, úgymint: *Tengeri, Folyó-vízi és Tói halakra*. Vagyon ugyan emlékezet a' *Természet' Historiájában Esővel le-bullott* halakról-is.

Hal-eső. ATHENAEVS L. VIII. c. 2. így ír: Phaniastradit in Cbersoneso piscium imbrem toto triduo pluisse. Ismét: Philarchus scribit piscium multis visam fuisse pluviam. E'féle történetek az újabb időkben-is estek. De ezek a' halak-is folyó-vízi vagy tói halak lehettek, mellyeket víztől fel-ragadván az erős forgó szelek, mezíze földre által-vittek, mint szoktak néha lenni, béka, búza 's pénz esők-is.

Ugyan ő a' nevezett helyyén emlékezik *de Piscibus fossilibus*, földből áfatott halakról-is, *POLYBIUS*ból, nem hazug *Irónak Historiájából*
L.

Földből áfott balak.

L. XXXIV. mellyek áttatnak a' *Pyrenaeus* hegyek megett *Narbon*lig ki-terjedő mező-ken, a' hol az *Iberis* és *Ruscino* folyó-vizek, olyan nevű városok mellett le-folynak a' *Celták* lakta helyeken: a' hol alatt vékony föld, 's azon fok pá'sintos fü; az alatt két három könyöknyire fövényes föld vagyon, mellyet az említett vizek ki-vetélek' alkalmatóságával a' halakkal együtt temettek oda; a' hol azok jól meg-élnék; minthogy a' pá'sint-gyökeret azok a' föld alatt lévő halak felette szeretik. Ezek azt az egész környéket bé-töltik; és az emberek onnan, meg-ásván a' földet, úgy szedik-ki. Szóll *ARISTOTELES*-is *L. de Mirab. Auscul.* e'féle halas földrol *Majilia* szélin *Ligythcum* körül: *Vnde indigenis licet pertusu ficcate in tri-uis quotcunque librum est, pisces circa negotium eximere.* Hasonló helyet mond lenni *Heraclea*-ban-is, úgy *Papblagoni*ban-is, a' hol a' halak a' földbe mélyen bé-ásva, minden viz nélkül való helyen találtnak. Mellyet a' tanítványa *THEOPHRASTVS*-is, a' mint *PLINIUS*ból *L. IX. c. 57.* olvassuk, nem tsak helyben hagyott; hanem maga tapasztalásból több példákkal is meg-világosított. *T. LIVIUS*-is beszéli *Lib. XLVI.* hogy *Postumius Albinus* és *M. Papilio Lenates* *Consuls*ágokban (*in Gallico agro*) *Gal-*liában. a' szántó-földeken, mikor az ökor-ekével szántottak, halak fordultak-ki: úgy hogy épen ok nélkül kételkedjék, az ő ítélete szerint, ezekről *Pomponius MELA* *L. II. c. 5.* De ezek-is, a' mint az el-mondattakból-is ki-tet-szik, a' folyó-vizekből vagy tókból temetőd-tek oda: a' hol föld 's pá'sint-gyökerek' ned-vetségivel, minthogy lélekzelések nints, fokáig el-élhettek. Az ángolnákra nézve a' *Hollandiai* fövényes partok; a' tsikokra nézve pedig köz-tünk a' nyári melegekben egészen ki-száradott tós helyek; leg-bővebben pedig az a' nagy mező, a' hol *Bihar-Vármegyében* a' *Kralzna* és *Brettyó* vizek el-száradnak, ezekről a' föld-ben termő halakról elég bizonytságot tehetnek:

a' hol a' dísznök fel-túrván a' nádas 's pá'sintos helyeket, egész nyáron által a' tsikokat olly böven kapják, hogy azokon meg-hiznak.

Irja THEOPHRASTVSból azt-is ATHENAEVS l. c. hogy Indiákban légyenek ollyan halak is, mellyeket ott foimájokról-is le-ir, mellyek a' folyó-vizekből eleség' keresés végett békák' módjára ugrálnván, a' szárazra gyakran kimennek, és jól lakván vagy meg-ijedvén, oda ismét víz-fra takarodnak. Ezt a' *delpbinekről* és *balendkről*, mellyeknek tüdőjek van és eleven magzatokat szülnek, a' tenger' mellyékin lakók ma-is gyakran tapaszalják.

Köben termő balak.

De tsudálatosabbak ezeknél azok az erős kövekben termő halak, mellyeket NICOLOSCOPVS, GOROPVS, BECANVS nevü hiteles Irókból, mint kétség kívül való dolgot úgy téfzen-fel NONNIVS de Re Cibar. L. III. c. 40. hogy az *Aconitanumi* partokon 40. 's több fontot nyomó kemény köveket huznak-ki a' tengerből, mellyekben, midőn el-rontatnak, hűz apró halak-is találatnak, mint valami fészkekbe külön-külön bé-zárva: mellyeket a' Velen-tzeiek Cappasnak hívják. Igen kedves izűek, úgy mond, minthogy tsak a' kőnek *porasfain* által-harmatozó vékony vízből táplálatnak.

Mikor kezdettek az emberek a' balakat megenni?

16.) Mikor kezdettek az emberek a' balakat megenni, nem lehet bizonyos idejét meg-határozni. Azt látjuk I Mós. IX. hogy az Isten már Nőénak a' több mozgó és élő állatok között a' halakat-is megengedte-volt enni; azután MÓSES által III K. XI. R. 9. §. a' tiszta, és így meg-ehető halakat meg-is határozta: de hogy az első Atyák halat ettek-vólna, nyomát a' régi Irásokban nem találjuk. Ellenben, hogy fok Nap-keleti és Déli Nemzetek fokáig törvény szerint tartóztatták magokat a' hal-ételtől, azt fok hiteles Irók bizonyítják. HERODOTVS in Euterp. az Egyiptombéli Papokról így szól: *Nefas est illis piscis gustare.* Nem szabad nekik a' halakat meg-köszölni. PLUTARCHVS L. VIII. Sym-

Sok Nemzetek közt nem volt szabad halat enni.

por. Q. 8. ezt a' törvényt a' Syrusokra és némelly Görögökre-is ki-terjeszti: *Itaque non apud Aegyptios duntaxat et Syros, sed apud Graecos etiam sanctimoniae pars est abstinere a piscibus.* A' Syriaiakról nevezetesen meg-jegyzet-vőlt ezt XENOPHON-is L. I. Cyríp. mikor Cyrusfal ott táborozna: *Multitudo ibi magnorum ac consuetorum piscium, quos Syri pro Diis habent, neque laedi eos patiebantur, sicut neque columbas.* Nagy soksága van ott, úgy mond, a' nagy és ízelid halaknak, a' mellyeket a' Syriaiak Isteneknek tartanak, és meg-sérteni nem engednek, mint szintén a' galambakat-is. Okát, a' régi *fabulák* szerint, OVIDIVS *Fast.* L. II. §. 461, *sqq.* a'ban helyhez-teti, hogy midőn Venus a' hával Cupidoval Typhon előtt szaladna, magokat az Euphrates vizében el-rejt-vén, ott halakká lettek; a' honnan Jupiter az ég-re által-vivén őket, a' tizenkét égi jelek köz-i helyhez-tette, 's e' vőlna ma a' Hal-jegy: a' Syriaiaknak pedig, a' mint tudjuk, Venus Nagy Isten-Azfszonyok-vala; a' ki ha valaki az ő gyalázatjára a' halat, nevezetesen az Apua és Menides nevű halakat meg-erte, a' PLVTARCHVS' meg-jegyzése szerint, annak lábait és hasát az Isten-Azfszony rágó febekkel meg-verte, és a' máját el-ólva-íztotta. Mások ezt annak tulajdonítják, hogy a' Venus, a' Phoeniciaiaknál Derce, *Astarte*, a' tengerbe esvén, ott a' halak tartották-vőlna-meg, 's ezért tisztelnék a' Syrusok annyira a' halakat, és ezért is tessenék félyül azfszony, alól a' köldökén hal formában. Mások ismét azt az okát adják, hogy egykor az Euphrates vizéből a' halak egy szornyü nagy tojást forgattak-vőlna-ki a' földre, mellyet holmi galamb meg-ülvén, néhány napok múlva ki-költötte, 's jött-ki belőle a' Syrusok' Nagy Isten-Azfszonya Venus: vagy pedig, mellyet-is említ PLVTARCHVS l. c. hogy Anaximander után azt hitték, hogy az emberek hajdon a' szárazra ki-vettetett halakból lettek-vőlna; azért a' magok eredeti mate-

ridjokat meg-enni nem illenek. Költemények mind ezek! Valóságos oka ennek a' széles ki-terjedt szokásnak egyéb lehetett. A' Lydiabéliekről-is azt jegyzette-fel VARRÓ de R. R. L. III. c. 17. hogy a' halakat azok-is szentnek tartották. A' PYTHAGORAS' *Symbolumai* közt is ólvaftatik: *Piscis non gustato; vel: a piscibus abstineto.* A' halakat meg-ne kóstold. Az Egyiptombéliek' tudományából, vagy honnan vette-volt ő-is e' régulat, nem tudhatni. Némellyek ezt a'ra magyarázzák, hogy a' halak is halgató állatok volnának, és így némü-némüképen az ő szerzetihől valók: a' ki a' maga tanítványitól őt, három vagy két ezten-deig való halgatót kíván-vala. Elég az, hogy a' halak fok Nap-keleti és Déli Nemzetek közt fokáig nem voltak szokásban. PLVTARCHVS L. c. ennek a' régi nagyon ki-terjedt szokásnak eredetét hosszafon *disputálja*; és utoljára azt az okát adja, hogy a' halak mint-egy' más világból való, és az emberi nemzetre nézve tellyességgel ártatlan állatok volnának: azért véteknék tartották a' jó szívü emberek azokat meg-olni és meg-enni. A' régi Görög Herosok, a' mint *Eubulus Comicus Poëta* és PLVTARCHVS L. c. HOMERVSból tanítják, a' halakon, ámbár a' *Hellespontus'* partjai körül táboroznának, épen nem kaptak: *Vbi Homerus quemquam fecit piscibus vescentem Achivum?* Irja ugyan ő *Odyss.* IV. *Menelaus*ról, hogy midőn társaival együtt hólmí sziget körül tébolyogna, éhségek' ki-oltására horgokkal halakat fognak-vala; melyet az *Flysser'* társairól-is, mikor a' kenyérből is ki-fogytak, hasonlóképen emít. Ez illyen utolsó szükségeken kívül kell tehát érteni, a' mit ír a' régi Nemzetekről OVIDIVS *Fast.* VI. *de Dea Carnu* v. 173, *sqq.*

Piscis adhuc illi populo sine fraude, natabat:

Ostreaque in conchis tuta fuere suis.

Vitték-é-fel az áldozatokra-is vagy nem a' Régiek a' halakat *disputáltatik* PLVTARCHVS *Symp.* L. VIII. Q. 8. azt tagadja: *Piscium nul-*

lum

Halakkal
áldoztak-
é?

lum immolari, nec ullo rem sacram fieri. az az: Halat egyet sem áldoztak-meg, és Isteni tiszteletre egyet sem fordítottak. De, a' THEOCRITVS' régi Görög Poëta és az OVIDIVS' verseiből *Fast. L. VI.* ellenkezőt mutat-meg NONNIVS *de Re Cibar. L. III. c. 3.* És hihetőképén úgy tartja, hogy mint egyéb állatoknak, úgy a' halaknak meg-ételére-is az áldozatokból fenn maradt részeken, az áldozó Papok kaptatták az embereket.

17.) Akár mint voltak ezek: nem fokára annyira meg-szerették a' halat mind a' Görögök, mind a' Romaiak, hogy a' mint PLUTARCHVS *L. III. Sympos. Quaest. 4.* tanítja, valamint a' sok Poëta között egyet a' ki legjobb, különösen Poëta nével tiszteletünk: úgy a' több étkek közt a' hal-is egyedül, vagy főképen *obsonium*nak, éteknek nevezetett. A' *Rbodushéliekről* jegyzette-föl AELIANVS *Var. Hist. L. I. c. 28.* hogy köztök azok, a' kik a' halakat tsudálkozva nézték, és enni nagyon szerették Uri *gustus* és gyomru; a' kik pedig a' húson kaptak inkább, paraszt *gustus* és gyomru embereknek tartattak. A' Romai Urak' nyalánksága mennyire vetemedett-volt a' halban való bújázkodásban le-festi JUVENALIS *Satyr. V. L. I. v. 94.*

A' Görögök' és Romaiak' bújázkodaja a' bal-életben.

Atque ita defecit nostrum mare, dum gula saevit Retibus assiduis, penitus scrutante macello

Proxima; nec patitur Tyrrbenum crescere piscem. hogy t. i. a' miolta a' torok így kegyetlenkedik, a' szüntelen való halászás miatt, az Olofz Ország mellett lévő *Tyrrbenum* tengerből a' halak ki-fogytak, és ott meg-nem növhetnek. Hogy pedig olyankor-is, a' mikor *Neptunus* haragjában a' tengert halászni nem engedné, halak nélkül ne lennének azok a' bújáságban buborékoló gazdag emberek; képtelen költséggel, holmi kis tengerhez hasonló halas-tókat építettek-vala magok számára: melyeket drága halakkal meg-rakatván, és sok költséggel tartatván, ilyenkor meg-halásznak-vala. *Licinius*

nius *Muraena* vala, a' mint írja *PLINIVS L. IX. c. 54.* első a' ki e'féle halas-tókat kezdett építeni: úgy követték osztán ötet *L. Lucullus, Q. Hortensius* és *L. Philippus*. Menyire mentenek-vólt pedig e'ben a' gazdaságban, meg-ítélhetjük a' *VARRO'* szavaiból *de R. R. L. III. c. 2. n. 17. M. Cato nup-er cum Lucullis accepit tutelam e piscinis ejus quae draginiae millibus sestertius vendidit pisces.* az az: *M. Cato* a' minapiban, midőn a' *Lucullus'* tótors gát magára vette, az o' halas-tóból negyven ezer *Sestertium*-ok árú halat adott-el: melly tett a' mi pénzünk szerint, száz ezer arannyat. Mikor a' halászok a' magok halait a' hal-piatzokra, mellyeket *Fora cupedinis*, Tsemegék' piatzának hívnak-vala, bé-vitték, a' Görögök közt tsengettyükkel; a' Romaiak közt kiáltozásokkal jelentik-vala magokat; mellyre hirtelen olly számoson rohannak-vala a' vévők, hogy a' hal-árusoknak futva nagy pibegéssel kell-vala elébb-elébb menni, hogy el-ne tapodnák. Szörnyűség-is vala, melly drágán el-kelnek-vala köztök, kivált a' jobbatska halak:

- - - - *potuit fortasse minoris*

Piscator quam piscis enim - -

a' mint szól *JUVENALIS Satyr. IV. L. I. v. 25.* Már régen és igen helyesen így panaszolt, a' mint *PLUTARCHVS Symp. L. III. Q. 4.* említi, a' nagy *Censorius Cato* a' Romai *Republicának* ez aránt való vezettségéről; hogy a' hal náluk nagyobb árron kél, mint az ökör: *Ampborum enim piscium tanti distrahunt quantum centum boves verubus tosti non videntur.* Jóllehet az o' idejében még a' Romaiak igen takarékoson élnek-vala az azután következett időkhez hasonlítva, a' midőn egy halnak árrával tíz ökröt-is meg-lehet-vala venni. *Afinium Celerem Consularem*, így ír *PLINIVS L. IX. c. 17. Mullum unum mercatum esse octo millibus numum.* *Afinius Celer*, egy *Mullus* nevű halért nyóltz ezer olyan pénzt adott, melly a' mi pénzünk szerint egyegy garast tett.

Mellyek-

Melleyekre nézve így szól ATHENAEVSnál L. VI. c. 1. *Antiphanes* híres Görög Poëta: *Nam si video quantum piscem quanti aestimant, abborrejo plane.* El-bámulok midőn látom melly kitsiny halat melly drágán tartnak. Innen a' nemefebb halakat *ἀνθρωποφάγους*, ember-évőknek-is szokták-vala nevezni; mivel ezekre sok gazdag Urak, mindeneket, szinte a' magok feje- ket-is, reá vesztegették. Mellyre tzielőz MARTIALIS L. X. *Epigr.* 31.

Exclamare libet, non est hoc, improbe, non est

Piscis: homo est. hominem Callidior, voras.

Igyekeztek ugyan a' bölts *Magistratusok* minden módokat fel-találni, mellyek által a' halak' árárt meg-szállíthatnák. E' végre törvényt-is szabtak, hogy a' halászok a' halakat csak azon frissen árulhassák, a' mint a' tengerből vagy halas-tóból ki-vonták, 's más napra azokat éppen ne tarthassák, se vízzel meg-ne öntözhes-sék, hogy annál hamarébb 's oltsóbban keljen. Ne-is légyen szabad azokat le-ulve, hanem szüntelen fenn állva árulni; mellyet *Aristonicus'* találmányának mond lenni *Alexis Comicus.* A' mint mind ezek 's több e'félék sok régi Görög Poëta'kból egybe-szedve olvastatnak ATHENAEVSban *Deipnos.* L. VI. c. 2. El-hitették-vala t. i. azok az emberek magokkal, hogy az a' vendégség vatsora nevet sem érdemlene, a' mellyben a' halak nagy bővséggel nem vitet-nének asztalra. C. *Caesar* egy vatsorára C. *Hirtius*tól költsön, minthogy pénzen nem a'ra, hat ezer *Muraenikat* véve. L. *Vitellius* a' bátyjának mint *Imperatornak*, egy vatsorát ad-ván, a' mint SVETONIVS fel-jegyzette, két ezer válogstott halakat tétete-fel a' maga asztalára. Nevezetes vala köztök a' *Tripatinum*, három halas tálból álló vendégség; mellyről emléke-zik PLINIVSNÁL L. XXXV. c. 12. *Fenestella: Tripatinum appellabatur summa coenarum lautitia: Una erat muraenarum, altera luporum, tertia myxionis piscis.*

Okta cu-
nek a' józ-
nyü büjál-
kodásnak.

Okát ennek a' halban való képtelen büjalkodásnak egyebet nem találhatjuk, hanem hogy azok a' töménytelen kintsel bíró nagy Urak e'ben egy-mást üzték, és az e'féle nehezen szerezhető drága dolgokban igyekezte mindenik meg-mutatni, mennyivel légyen ő a' másfikkál elébb-való. Ide járúlhatott, hogy a' halakat igen hoszfszu életűeknek, és az ARISTOTELES' meg-jegyzése szerint *Hist. Anim. L. VIII. c. 19.* minden veszedelmes nyavalyáktól tisztáknak lenni gondolván, magokat-is hasonló hoszfszu életet és jó egészséget nyerni gondolják-va, ha hallal élhetnek-va.

18.) Igaz az-is, hogy az egészségre nézve az ő Medicusaik a' halakról sokkal jobb itélettel voltak, mint a' kik azután következtek. HIPPOCRATES *L. de Affection.* azt írja: *Pisces leve sunt alimentum et cocti et assari, et ipsi per se, et cum aliis cibus.* az az: A' halak könnyü eledelek mind főve mind sülve, mind magokra, mind egyéb étkekkel. Mellyre nézve ő a' betegeknek-is a' halat enniek bátron adja-va. PLUTARCHVS-IS *IV. Sympos. Q. 4.* azt jegyzi-meg, hogy Zeno és Crato a' betegeket minden egyéb étkek felett, mint könnyü ételre, a' halakra szokták-va igazítani. Ugyan ő, ott ismét így szól e'hez: *Marina obsonia praeterquam quod sunt suavissima, maxime etiam sunt innoxia; nam et carnosae sunt, et non perinde ut carnes gravant, sed facile concoquantur et digeruntur.* az az: A' tengerből vett eledelek, azon kívül hogy igen kedves izűek, leg-ártatlanabbak-is, mivel húsfok-is, és nem is terhelnek annyira mint a' hús, hanem könnyen meg-eméltődnek, és széllyel oszolnak a' testben. Meg-egyez e'ben véle GALENVS-IS *L. III. de Fac. Alim. c. 28.* *Alimentum quod ex piscibus saxa:ilibus sumitur, non modo ad concoquendum est facile, sed hominum quoque corporibus est saluberrimum, ut quod sanguinem medium consistentia generet: medium autem voco, qui neque admodum tenuis, neque aquosus, neque vebemen-*

A' halakat igen egészséges ételnek tartották a' régi Görög Medicusok.

ter crassus est. az az: A' köves helyeken termő halakból vett eledelek nem csak hogy könnyen meg-emészthetők, hanem az emberi testnek igen egészségesek-is, mint a' mellyek közép természetű vért csinálnak: közép természetűnek hívom, a' melly nem-is igen vékony, nem-is vizes, nem-is felutte vastag. A' mellyet elébb leg-ditséretefebb vérnek mondott-va: *Luulatifissimus vero sanguis est, qui inter crassum et serosum exacte medius est.* Nevezetesen a' dolog nélkül élő, öreg, erőtlen és beteges személlyeknek a' halat ő különösen ditséri c. 30: *Piscium alimentum hominibus otiosis, senibus, imbecilibus et aegrotis est commodissimum: qui vero corpus exercent, cibos postulant firmiores.* Epen így értett e'ről SIMEON SETHI, a' Michael Duca' Imperatorságában élt jeles Görög Orvos de Fac. Alim: *Conveniunt jam dicti pisces otiosis hominibus et non robustis et a morbo convalescentibus.* Vékony, sok, nyálos vízzel elegyes lévén t. i. a' halakban az a' kotsonya, mellyel táplálniok kellene, az, a' munkás, kemény, bőven perpiráló és gyakran izzadó emberek' testeiben meg sem állapodik; hanem a' tiltulások' útjain mindjárt ki-takarodik: addig-is keményen jó erőben tartani az edényeket, mint a' húsból leit tömött fekete vér, nem elégséges: a' Spiritusok-is, mellyek e'ből léznek erőtlenek, minden tűz nélkül valók: mint ezt a' Venusnak hívebb szolgálói na' nagy börtökben magokban nyilván tapasztalják. A' kerti veteményeknél ugyan valamivel több's tartósfabb; de a' madaraknál kevesebb és sokkal mulandóbb a' halaknak tápláló részek. A' Pári'si Királyi *Academia'* próbái szerint ugyan 8. lot marha-húsból jött ki 108. gran tápláló kotsonya; annyi tsukából 168. gran; po'sárból 152. gran: de ezek amához képest inkább takornak tartattathattak, PLENER *Bromat.* p. 248. Minekutánna a' Romai birodalommal együtt a' Tudományok' virágzó állapotja is, a' *Barbarus* nemzetségek' bé-rohanásával öltve zavarodott-vólva, az Orvosi tudomány-is nagy

homályba merült-va, míg nem oltán az *A-rabsok*, az *Almanzor* és a' fia *Almamun* tudományt szerető *Caiiphaságok* alatt, a' nyóltzalogy *száldik* 's kilentzedik *Seculumban* újra lábra kapott alább van, a' köztök lévő jelesebb *Pbilosofbusok*, a' halak' *AVICENNA*, *RHAZES*, *AVERROES AVENZOAR*, *Ietsul.te?* *HALY-ABBAS* 's mások, a' Görög *Medicusok* Irá-fait-is olvasgatni és magok nyelvekre által-tordítani kezdék, és így az Orvosi tudománynak világát-is újra fel-gerjeszték; de a' *Diaetát* néző fok dolgok közt a' halakról, talám azért, hogy ők a' tengertől távol, és folyó-vizektől üreís, fővenyes puzta tartományokat lakván, a' jobb-féle halakat nem esmérték, nem-is tettek úgy szert azokra, mint a' tengerek közt lakó Görögök; keveset és igen tsekélyül kezdettek szóllani. Hogy t. i. azok közönségesen mind nehéz emészthetők vólnának; a' gyomorban fokáig hevervén, ott meg-rothadnának, mellyre azok természet szerint-is igen hajlandók; és hogy erőssen meg-avasúlnának, mellyel szomjuságot, 's az inakban fájdalomokat okoznának; nevezetesen a' köszvényyel és egyéb *fluxusokkal* bajlódóknak nagy kárt tenének. Mellyekre nézve, a' mint *CEDRENYs* fel-jegyzette, *Justinianus Imperator*-is, félvén hogy a' Papok' szertelen buzgólkodása miatt, a' Húsvéti böjtben az emberek veszedelmes nyavalyákat ne kapjanak, meg-parantsolta-va, hogy a' mélszár-székekben azokon a' napokon-is mindenkor hús-is légyen. Tapasztalhatják, úgy mondanak, ezeket magokban, a' kik azokon a' tavaszi *Quadragesimákon*, vagy Nagy-böjtben többire tsak halakkal élnek, midon az ő erejek szemlátomást fogy, színek haloványul; ha magokat ottan-ottan tojásokkal és jó borral nem segítik. Nem-is lehetne ez az ő okoskodások szerint másként: mert a' halak közönségesen hideg vérrel és sok vizes, nyálos, taknyos nedvességgel birnak. A' mi elég-tünknek pedig fundamentoma a' természeti meleg, mellyet azoknak hideg nedvességek idővel

vel ki-óltana. Ide vihetnék, u' mit BOERHAAVE *Prælect. ad Inst. Med.* §. 51. említ, hogy a' hallal való hofzszas élés az embernek teltet egészen hal-szaguvá téfzi. A' hallal tartott juhokban a' Persiai *Sinusban* így tapasztalta *ARRIANVS in Indic.* Annnyival inkább, ha igaz vólta, a' mit *Pechlinusból* ki-irt *BEHRENS Select. Diæt.* p. 202. hogy a' vérit-is fejérré változtatja.

19.) De hogy azok a' jó emberek igen sokra mentek a' halak' meg-szóllásában, bizonyítja sok tsupán tsak hallal élő Nemzetek' példája, a' kiknek vérek nem külömben piros és meleg mint a' hús-évoké, erejek sem sokkal alább-való. *NONNIVS STRABOBól*, nagy nevü régi *Geographusból* L. XV. p. 470. írta-ki hogy *Gedrosiához* közel találtatott olyan Nemzet, a' melly nem tsak hogy maga él minden kenyér és éték helyett halakkal, hanem a' barmait-is halakkal tartja, a' mellyeknek húsait ismét a' halaknak adja: *Vescuntur piscibus tum ipsi, tum eorum pecora, et aquas tum pluvias. ac fossiles potant: pecorum carnes piscibus præbent.* Mellyet a' szerint látott köztök jártában nem régen *TAVERNIER-is* L. I. c. 6. A' kikben meg-jegyzést érdeinel, hogy a' halakit nem a' húsnak szüksége miatt ették, mint mások némelylek. Felesen számlálnak-élé *DIODORVS SICVLVS* L. III. c. 16. L. XVII. c. 105. *Nearchus* *ARRIANVS*nál *in Indicis Edit. Gronovii* 1704. p. 344. és *PHILOSTRATVS* az *Apollonius Tyaneus'* életében L. III. más Nemzeteket-is, nevezetesen az *Oritákat*, a' kik közönséges régi szokás szerint mind addig tsupán tsak halakkal éltek, mig Nagy Sándor meg-nem tiltotta, hogy a'val többé ne élénének. Mint fel-jegyzette *PLINIVS* L. VI. c. 23. *Icthyophagos omnes Alexander vetuit piscibus vivere.*

De hogy ez a' szokás akár a' szükség miatt, akár egyéb okokból azután-is sok Nemzetek közt fenn maradt-légyen, ki-tettzik *Sz. HIERONYMVS'* szavaiból L. II. *adversus Iovianum*:

A' tsupán tsak hallal élő népek' példája mi-re tanít?

num: *Ichthyophagi gens errans in litore maris rubri supra petram, Solis calore ferventes affant pisces, et hoc solo alimento vicitant.* Kereng, úgy mond, a' verefs tenger' partján holmi Nemzet, a' melly a' közizklákon meg-sutván a' Napnak melege által a' halakat, tsupán tsak e'vel az eledellel él. Beszéllenek e'féleket az újjabb utazók *Asiában* és *Africában* széllyel többet-is. *Sed ne antiquis nimium immerer,* így ír NONNIUS de *Re Cibar. L. III. c. 8. ferunt auctores circa promontorium Bonae Spei Aethiopes habitare, qui ex piscibus Sole exsiccatis panes conficiunt, frumenti penuria.* *Americában* is sok Nemzetek, úgy *Asiában* 's *Europában* is az Északi hideg *Polus* körül eső *Sibertai, Ojliaki, Laplandi, Kamtschadaliai* lakosok a' száraz, sós, füstös halakon kívül egyéb kenyeret alig esmérnek. A' *Cartbusianus* Barátok a' hús-ételnek végképen ellene mon ván, a' helyett többire tsak halal élnek; 's a' mellett még-is erőflek, vérefek, piroffak és jó egészségesek. Sok tenger' mellyéki tartományokban, nevezetesen *Foederatum Belgiumban* a' mélszár-székek Polgári törvény szerint minden szeredán és p'nteken bezárva állanak, midőn a' halászok külömb-kü lömb-féle frifs és még a' tenger' vizétől nedves halakat szekerenként viszik a' hal-piatzokra. Egész Nap-keleten a' halaknak jóval nagyobb keletét tapasztalta ott utazván BELLONIUS *Obs. L. I. c. 72.* mint a' húsnek.

Vagynak, a' kik *calculusra* vévén az emberi Nemzetnek eleségeit; meg-lehetősen kö t inádták, hogy annak harmad részét a' vizek szolgáztatják. Ugy láttzik, hogy valami e'féle tzel-ja volt a' Bolts Teremtőnek magának-is, midőn a' halaknak a' vizekben olly töménytelen szaporodást parantsolt; nevezetesen azokon a' helyeken, a' hol egyéb táplálásra alkalmas eledelék, a' fok viz vagy erős hideg miatt szűkebben teremhetnek: és midőn úgy rendelte, hogy az Északi fagyos tengerbol, a' hová a' nagyobb prédáló halak fel-nem hathatván, az ételre leg-

leg-alkalmatosabb apróbb halak leg-bővebben tenyézhetnek, azok minden eiztendő en hol egyfzer hol kétfzer, képtelen fokszággal az alsóbb tengerekre-is, mint meg-annyi méh-rajok le-eresztkedjenek. Más helyekrol-is úgy látjuk, hogy mikor a' nékik való vizekben igen el-fzaporodtak, gyakorta roppant *Coloniákat* bortsátanak-ki új lakás' keresésére. Így takarodtak-*vala-által 1767-ben őszizel, a' Tifzából a' ketsegék a' Maros vizébe: úgy hogy a' kor November' elein, Porofzlon és Füreden lévén utazásom, az ott lakó halászak tsudálkozva beszéltették miként vesztek vagy tuntek-vólna-el a' Tifzából ezek a' halak már egy-néhány héttől fogva; a' mikor itt Erdélyben, a' Maroson, egészen a' M. Bogdai gát' alyáig, nagyon el-alélva fel-verekedtek: és a' partok körül lakó halászaknak szokatlan 'sákmányt szolgáltattak-*vala. Ilyen költözéie **1771-ben** holmi hering forma fejer halatskákknak, a' Szamos vizén szertelen fokszággal a' Szamos-fulvi gátig fel-jöttek-*vala, és fok helyeken rakáfonként vonat.atván-ki a' vizből, heringek' módjára tonnákra sózattattak-*vala. Heringek lettek-légyen-é azok a' halak, vagy egyéb olyan forma itt köztünk esméretlen halak? nehéz meg-határozni. Mert azoknak, ha heringek vóltak, elébb az Efszaki Polus alól a' nagy Oceanum tengeren le-eresztkedve a' Mediterraneumba vagy Közép-tengerbe; onnan az Archipelaguson az Euxinumba vagy Fekete tengerbe; onnan a' Dunába; a' Dunából a' Tifzába; a' Tifzának fok-féle ágazatin a' Szamosba; a' mint t. i. ezek a' vizek egy-másba szakadnak, kell-*vala által-menniek. A' melly annyival inkább hitel felett való dolognak láttzik, hogy a' Termézetnek nagy Búvári, heringeket a' Közép-tengerben-is soha nem láttak; de az útnak hoztszu tekervényes volta-is méltán kétségesítheti. Lehet ugyan az Efszaki tengernek a' föld belső részein által-szolgáltató lyukakon közösüléie az Euxinum ten-*****

ezeknek
rajzája.

1771-ben
a' Szamos-
ban fogott
halakat le-
bet e herin-
geknek
tartani?

gerrel-is, mint a' több tengereknek-is egymással; (a' honnan a' tenger, akár mennyi víz szálljon itt vagy amott beléje, soha meg-nem adhat, se a' föld' golyóbisának formáját és *aequilibrium*-át el-nem bonthatja). Ez ilyen úton ugyan érezkedhetek-volna-le az Eszaki *Polus'* környékéről, melly a' heringeknek, a' mint majd bővebben meg-értjük, természeti hazájok, az *Euxinumba*, 's onnan osztán tojhattak-volna-fel a' Dunába: de így-is fok képtelenség láttzik azoknak ide jöhetésefekben.

20.) Haszna a' halaknak, főként a' tengerieknek, azon kívül hogy számtalan állatok élnek azoknak húsával, az ő kövérségekre vagy 'sírjokra, bőrökre, enyvekre, tsontjaikra nézve-is melly fok és kiütömb külömb-féle légyen, mi a' kik a' tengerektől ily meszsze lakunk, képzelni sem tudjuk. En-is azért itt azoknak elé-fzámlálásához nem fogok. Hanem ez egyet említem a' leg-szebb formájú *Oriental-gyöngyökről*, az azokban gyönyörködöknek kedvéért, a' mit ki-itt *ATHENAEVS L. III. c. 13.* a' *Chares Mitylenaeus* históriájából: *In Inaico mari, Armenia, Perside, Babylonia, Oslreo, capi piceum granaem oblongum, carne inrus ampla, candida, odoris apprime fravis. Hujus exempta ossa, quae alba sunt, uniones appellari; e quibus fiunt inares, monilia et armillae brachiorum pedumque ornamenta; apud Medos, Persas Asiaticos omnes pluris aestimata quam quae ex auro conficiuntur.*

§. CLXVII.

A' Hallal való élésnek módját a' mi illeti: ha valamihez, e'hez igen szükségesek mellyek a' rothadást ellenzik, a' gyomrot ösztönözik és az egész testtel együtt melegítik: minémüek az etzet, tzitrom-lév, hagyma, egres, fü-szerfzám, mindenek felett pedig a' jó bor. De az Olofzok'

szok' módja szerint tej-fellel és reszelt fajtal enni a' halat, ha némelly' inyének tettzik-is, mindenek' egészségének ártalmos: mert ezek annak hidegségét és rothadóságát segítik. CRATO I. *Ferdinand*, II. *Maximilian* és *Rudolf* Tsáfzárók' Udvari fő *Doctora* tanátsolja azt-is, hogy a' hallal fok kenyeret együnk; mivel így nem vehet olly hamar meg a' gyomorban: még pedig, hogy a' beleken-is jobban és hamarébb le-szállhasson, a' hal mellé a' fekete korpás kenyeret jóval hasznosabbnak tartja a' fejeárnél. Igen éh gyomorral és meg fáradt testel sem jó minőjárt halat enni. Mert az e'ből készülő hideg és vastag *Cyclus* az ilyenkor egybe-szorúlt tejes edényekben könnyen meg-rekedhet; nem-is válhatik szaporán vérré, hogy az el-fogyatkozott erőt hirtelen meg-újíthassa. Másként-is, midőn a' meleg és a' nedveségek így a' külső részekre takarodván, a' belső részek meg erőtlenednek, míg meg-emészthetődnék a' gyomorban bizonyoson, megveszne. Ugy az etelt sem jó halan végezni: mert meg-keferedvén, a' gyomor' száját rágja, és a' torkunkra vizliza-böfög. De akár mikor-is illo azt melegen enni, hogy a' tűznek még benne lévő melege által-is az emésztés segitteesék. Utoljára tartasuk-meg azt-is: minthogy a' halak magok természetek szerint-is igen rothadók; de kivált midőn a' hideg vizből e' mi jóval melegebb aerünkbe költöznek, a'ra ugyan hanyat-homlok rohannak; minél frissebben kaphatjuk azokat, annál bátorságosabban ehetjük. Mert ha még itt künn-is meg-kezdettek rothadni, mi lesz' belőlek a' gyomorban és azon túl?

PLAUTVS in *Afinar*. Act. I. Scen. 3. v. 26.

a' balról így szól: *Piscis nequam est nisi recens*. A' bala-

kat meddig lehet bölton el-tartani? A' hal, hanemha új, ártalmos. SENECA-i, az o'lyan halat, melly nem az nap fogatott és öletett-meg, el-vetni valónak mondja: mint-hogy azontúl meg-büdöfsül és tsemert szerez; leg-alább fokak előtt alkalmatlan hal-izagot vált. E're nézett talám a' régi köz-mondás-is: *Pisces piscem oient etiam si unguentis obtinas.* A' hálnak hal-izagja van, ha kenettel meg-kened-is. De ritka gazdáknak lehervén a'hoz szerentséjek, hogy magok tettzéfek ízerint a' halakat mindenkor azon frissen kaphásák; mikor azokra bővebb n ízert tehetek, vagy egy-szeri fel-tételnél nagyobb testben kaphatták: kivánták azt minden mesterkedéssel több időre-is meg-tartani. Ha mindjárt hóba vagy jég közü tehették, a' leg-többet haiznált, mivel így mind az izek tisztán meg-maradott, mind a' húfok meg-poronyóult 's könnyebb emészthető lett. Egyébként ha frissen kívül belől kevés-sé meg-sózzák a' halakat, az ő húfoknak nívólta ízerint, kevés hibázással majd addig el-lehet tartani, mint fellyebb az állatok' húfai-ról meg-jegyzettük-vala. A' kövér és lágyabb húfu halak 'kevelebb; a' kemény és száraz húuak több ideig el-állanak: az olyanok, mellyek büfzhödt sáros tökből fogattak, a' tartás által akármi hideg helyen légyen-is az, a' Frantziák' köz-mondása ízerint: *Poisson fait poisson*, nagyon meg-mérgesülnek. A' keményebben való bé-sózás, etzethen való áztatás, magok ki-tözött korszonyá-levekben meg-fagy-lalva és fü-ízerfzámozva való tartás, fúten vagy szélen való meg-száraztás a' rothadástó ugyan a' halakat meg-örzik; de felette nehéz emészthetökké tészik. Ugyan tsak ha frissen készítették-volt így el, az erősebb gyomru személyeknek, kivált a' téli hideg napokon, így-is meg-lehetnek. A' *marinirózás*, mellyről majd alább bővebben-is szólunk, a' halak' fokáig való tartásának leg-ártatlanabb módja; de ezzel-is jóval nehezebb emészthetökké lésznek mint vóltak frís korokban.

Meg-

Meg-készítésében-is a halaknak nem kevesebb szorgalmatosságot tévnek-va a Ré- Mitent giek, mint azoknak tartá-ában. Meg-írták készitve ezeknek fok módjait APICIUS és PLATINA, egészsége- a' magok konyhai készületekről ki-adott köny- sebbek? vekben, a' hol azokat ha kiknek tettzik, meg-láthatják. En pedig közönségesen ezek- bol csak azt látom, hogy mind azok rövide- den e' négyből állottak: 1.) Serpenyőkben olaj- jal vagy vajjal való meg-rántásban. 2.) Nyár- son vagy rostélyon, vajjal vagy olajjal való ke- negetes közben, lett meg-sütésben. 3.) Vízben, borban vagy etzetben való meg-főzésben. 4.) Két edlek közte, kevés bort-is töltve az alsóba, úgy a' halak oda ne süljenek, mint-egy a' magok gö- zökben vagy levekben való meg-főzésben, gyakran forgatván a' halakat egyik ó doloiról a' másik- ra, míg jól meg-főttek. Ezek PLAVTIUSNÁL pisces patinarü; Q. ENNIUSNÁL pisces jussulenti; PLINIUSNÁL juscellati; másoknál jurulenti, tál- ban vagy lévben főtt nével különböztettek. Így készülve a' száznak a' halak leg-inkább tettettek; de a' gyomornak nagyon ártottak, a' benne meg-maradó fok taknyos nedveségnek miatta. A' meg-rántásban és sütésben a' sima bőrű, lágy, kövér húsú; a' meg-főzésben a' pénzes, poronyó, száraz, sovány halakra; a' lévben való főzésben a húsos kövérséggel buók- ra néztek inkább.

HIPPOCRATES L. III. de Dieta, a' főtt ha- lakat erős sós lévből; a' sülteket etzemből jo- Mivel vallja enni: Elixor pisces ex muria edere opor- jobb enni ret, affos vero ex aceto. Közönségesen a' ránt- a' balakat? va készült halakat borral, garummal és kevés olajjal; a' sülteket több olajjal és garummal, kevesebb borral szokták-va egészséges erős személlyeknek, és a' téli nedvesebb napokon fel-tenni. A' főtt halak gyakrabban a betegek' számára készítettnek-va fejr lével, a' melly a' GALENUS' rendelése szerint e'ből állott: Vagy bőven tiszta vizet, tölts olajat jótskán belé; tégy kevés kaprot és pár-hagymát-is

hozzá: mikor e'ben a' halak félig meg-főttek' vefs annyi sót belé, hogy a' levén ne érezzék. A' *Lusitanusok*, a' mint *NONNIVS l. c. L. III. c. 15.* meg-jegyzette, a' halat ma-is e' szerint főzik; hanem hogy kapor helyett borsal és sáfránnyal élnek. A' *Byzantinusok* örömmel, sóval, etzettel, fok-hagymával; az *Olofzok* reszelt fajtal, etzettel és *laserrel* ették a' halakat. *GALENVS* a' kövér és kemény húsu halakat mustárba mártogatva *commenuálta*. Ma a' főtt halakhoz az etzetes nyers torma, vagy bé-tsinált verefs tzekla inkább ditsértetik. Mind ezekkel a'ra néznek-vala, hogy a' hal a' gyomorban inkább meg-ne rothadna, és a' maga hideg taknyos nedvel égével kárt ne tene. Ide tzeoltak a' Régiek a' val-is, midön a' köz-mondás szerint: *Post pisces ficum, post carnes legumina* A' halak után figét, a' hús után *legumina*kat éfznek-vala. Több hasznot remélhetünk bizony e'ből ma-is mint a' *Salerniana* Oskolának ezen rendeléséből:

Post pisces nux sit, post carnes caseus adfit.

Mert a' fige a' maga melegítő édes savával a' halnak taknyos hidegségét derekafint osztatja, és a' belek' 's gyomor' rántzaiból azt szépen ki-törli: de a' diónak kövér száraz bele, midön a' halnak székségtelen vizét magába szívja, azzal, a' halból készült *Chylust* vastagabbá és ragadósfabbá tészi. Meg-tartást érdemlő jegyzése *LEVINVS Lemniusnak-is de Occult. Nat. mirac. L. II. c. 21.* hogy a' kik a' hússal és hallal, de kivált a' hallal kevés kenyeret éfnek, a' lehelletek meg-büdösül és mérgesül. E' vitte-völt hihetöképen *CRATOT-is* a'ra, hogy a' hal mellé fok kenyeret jovallana: minthogy a' kenyér ha meg-penészedik-is, de nem könnyen rothad-meg. Ő maga pedig egész héten ejér kenyérral élvén, a' pénteki és szombati fojtös napokon, magának, egészségének szembe-tünő hasznával, mindenkor korpás köz-kenyeret tétetett; tudván hogy e'ben jóval több a' rothadást ellenző savanyuság mint a' sejtér-
bea.

ben. Mit tégyen a' Deák köz-mondás: *Nia lediclus piscis in tertia aqua.* azt-is ezekből könnyü lézen meg-magyarázni. Bort kell azért, ha van, a' halra, hogy hidegségével m.g-ne ártson, innya, ama vers szerint:

Defunctis unum, sed da viventibus undam.

§. CLXVIII.

Ezek a' miket eddig a' halakról mondtunk, közönségesen minden-féle halakra nagyobb vagy kisebb mértékben reá illenek. De valamint a' szárazon lakó állatok közt; úgy a' halak közt-is az ő lakó helyek, eledelek, nemek, idejek és meg-készítések szerint nagy különbség vagyon. Ugyan-is,

1.) Az álló tóokban termelt halak a' ki-folyó tóbélieknél; ezek a' folyó-vizbélieknél; de a' folyó-vizbéliek közül-is azok, mellyek az álló, mély és sáros fenekü vizeket tartják, a' e-bels, tiszta, köves fenekü vizekben lakóknál mindenkor ízetlenebbek, nyálofabbak, hidegebbek' hamarébb meg-rothadók, és így vért is tisztátalanabbat tsinálnak.

2.) Azok-is, mellyek eleségeket a' városok és faluk mellett a' ki-kötő és mosódó helyeken, és a' hol a' városokrol, falukrol, minden-féle gazdaságot ki-hordó patakok a' vizekbe szakadnak jó darabig le-felé keresik, azoknál, mellyek a' mezőn tiszta vizekben sü-maggal, gyökeretskéekkel, bogaratskákkal élnek, fokkal alább-valók.

3.) A' hajjal vagy pénzel bé-borítottak-is, minthogy szárazabb és poronyóbb húsuak, a' sima vagy meztelen bőrüeknél, (jöllehet ezek simító, taknyos lágyságokkal a' száznak magokat inkább ajánlják,) az egészségre jóval hasznosab-

bak. De ezek közt-is a' *pisztrang*, *ketsege*, *tsuka*, *siger*, *orsó-farku bal*, *kovi bal*, *keszeg*, *'senlyéng*, *márna*, *potyka*, a' többinél gyengébb és poronyóbb húsuak lévén, könnyebb emészthetők, vért-is jobbat tsinálnak: úgy hogy HIPPOCRATES és fokban a' máiak közül-is, ezeket a' betegeknek-is bátorkodnak enni adni. A' sima bőrüek közül a' *Viza*, mellynek háta olyan izü, mint a' borju-hús, hafa mint a' disznó-hús, legelébb-való. A' *Hartsinak*-is száraz dereka jobb mint a' kövér farka: mert a' halban a' kövérség leg-hamarébb meg-rothad: ha meg-rothad pedig, valóságos méreggé válik: a' honnan már régeu köz-mondásá is vált: *Omnis pinguedo mala, sed piscium pessima.* az az: Minden kövérség rosz, de a' halaké leg-roszszabb.

4.) A' vén halak az ifjaknál keményebbek, foványabbak és izetlenebbek. Innen, a' *Salernitanusok* a' lágy húsu halak közül a' nagyját; a' szárazabbak közül pedig az apróját választják:

Si pisces molles sunt; magno corpore tolles:

Si pisces duri; parvi sunt plus valituri.

Idejét a' halaknak meg-esmérheted bőrökről és pénzekről: mert a' mezitelenek minél keményebb és vastagabb bőrűek, annál vénebbek; a' hajafok pedig minél nagyobb és erőfőbb pénzűek, idejekre nézve-is nagyobbak.

De 5.) az el-készítéstől-is fok függ a' halak' jóságában. Mert a' lágy húsu halak *sülve*; a' száraz húsuak pedig *főve* egészségesebbek; kivált ha etzetben vagy borban főznéd őket, izeket-is fokkal kedvesebbé tennéd. A' *'sirban rántott halak*, mivel többire mindenek' gyomrában meg-keferednek, és ofztán a' vért-is tsipős keferüésekkel fel-gyúlasztják, leg-egésztelenebbek. A' só

a' rothadásnak ellent-áll: innen, ha jól van mérsékelve, a' hálnak fokot használ. De ha a'ban felettebb bőven van, mint amaz apró fejr-hal forma tengeri *Heringben*, húsa igen meg-keményedik; nehezebb emészthetővé lesz; erőssen szárazt és nagy szomjuságot-is okoz. A' *száraz balak* is a' nyersnél jóval nehezebb emészthetők. Nevezetesen a' *Stockfiscbt*, ha előre, mint neve is tanítja, bottal jól meg-nem rontod, nem hogy meg-emészteni, de meg-főzni sem lehetne.

§. CLXIX.

A' *Halaknak tojások vagy ikrájok* a' szárnyas állatok' tojásánál annyival alább-való, mennyivel a' húfok. Mind igen nehéz emészthetők, úgy hogy többire azon épen kerülnek az árnyék-székre. Innen, ha mi kevés tápláló és melegítő erő van-is benne, hasznát alig vehetjük.

A' halak közönségesen mind nagyon lyukatos, puha húfjal vagynak fel-rubáztatva; *A' balak' húsa miné-
mü és egy-
mástól
mennyiben
külömböz?*
mellyet, a' szárazon élő állatokéhoz képest, a' mint elébb-is meg-jegyeztem-vala, felettebb fok vizes, nyálos, kotsonyás, vékony olaj és lúg vagy húgy természetü vékony, (*volatilis*) könnyen el-repülő só töltött-meg, a' melly azzal a' nyálos olajjal igen hamar és nagy mér ékben meg-avasul és rothadásba mégyen; a' savanyu sónak leg-kisflébb része sem lévén benne. A' mellybol ki-tettzik, hogy a' halak az emberi testtel nem minden részből egyeznek. Vagyon mindazáltal a' halak' húsa között-is, a' mint szemmel-is láthatni, nevezetes külömbség. Mert némelleyek tsak nem e-géizen a' gyomorral és vérrel ellenkező takony forma kövérségből állanak: némelleyek felettebb lovány, szijms, izetlen húfjal birnak:

az egész-
séges hal-
nak esmer-
tető jelei.

másoknak ellenben mértékletes kövérséggel
mint a' borju-hús, elegyas, poronyó, fejer,
kedves édes ízű, könnyű emészthető húsok
van, melyből vér-is minden bizonn, al jobb
és tisztább készül mint amazokból. GALENVS
L. de Attenuante victus ratione c. 6. a'ra tanít,
„ hogy a' halak' húsának-is, mint egyéb álla-
„ tokénak egészséges vagy egészségtelen voltát
„ azoknak poronyóságoiból és lágyságokból
„ ítéljük-meg. A' melly két tulajdonságok ha
„ együtt e' vagy amaz állatnak vagy halnak
„ húsában fel-találtatnak, ehetünk belole a'
„ mennyit tesszük: ha pedig egyik sins 'meg-
„ benne, el-vetni való; ha csak egyik vala-
„ mellyik van-meg, egyebünk nem lévén,
„ meg-ehetjük, csak hogy a' jól lakásig ne
„ együnk belole: mel'yhez képest, ha kövek
„ közt termett halakat nem kaphatunk, a'
„ mélyebb tengerből fogattakat-is fel-tehet-
„ juk. 's a' t.

E're nézve, az egészségre, mint a' száj
izire inkább vigyázó értelmes Orvosok, eleitől
fogva az ő nemeken kívül, nagy külömb-
séget tartottak a' Tói, Folyó-vizi és Tenger: halak
közt; mivelhogy a' Tóiak többire nyálos kö-
vér hússal; a' Folyó-vizek igen sovánnyal bir-
nak; a' Tengeriekben pedig az említett két tu-
lajdonság, hol kisebb, hol nagyobb mértékben
meg-elegyedve találtatik. Innen esett hogy a'
tengeri halak a' folyó-vizi és tói halaknál
mindenkor többre bészültettek: mint e'ről a'
PLVTARCHVS' ítéletét fellyebb-is meg jegyzet-
tük-vala: Nints-is, ugy mond ugyan ő a'
nevezett helyen Quæst. 4. a' régi CRATO' sza-
vával, ez ok' nélkül, hogy a' tenger a' mi tes-
tünknek leg-egészségesebb és leg-jobban ki-dol-
gozott eledelt izolgáltat, midőn a'rt-is vékony-
ságára és tilzta'gára nézve, leg-alkalmatosab-
bat szerez. Ki-húzza t. i. és magába szívja a'
tengernek sós vize a' halak' taknyos nedves-
ségének nagy részét: mellyel az ő húsok tö-
möttebb, izesebb lézen; és midőn rész sze-

A' Ten-
geri halak
a' tói és
folyó-vizi
halaknál
mennyire
egészsé-
esebbek?

rint a' prédáló halaktól való létebben a' nagy tengeren ide tova lebeffén kell úszniok; a' mellett a' tenger' vizének hánykodása miatt-is szüntelen nagy *Commotio*t kell tenniük: nem gyűlhet és ülepedhetik-meg benne úgy, az egyéb halakat izetlenítő lágysakony; hanem poronyón, lágysan maradnak. Ide járúl, hogy a' tengerrel-is, mely a' szelekből a' tenger vizibe szüntelen bőven elegyedik, mindenkor frissel élhetnek; elesések-is bővebb és tisztább van mint a' tsekély vizekben szokott lenni, 's onnan illendő kövérségek-is vagyón, mely az ő húfoknak jó izét nagyon neveli.

Ezekből önként következik, hogy a' tengernek halai közt-is nagy különbségnek kell lenni, az ő lakásoknak helyei szerint. És hogy azoknak, (*saxatiles*) a' mellyek nem a' tengernek sáros fenekén, hanem annak kö- sziklás helyein tisztább vizben, a' habok- nak kemény tsapkodási között múlatnak, jóval poronyóbb és tisztább ízű húfjal kell bírniok, mint a' mellyek a' tenger' mélységeit tartják (*pelagii*). *Ex marinis piscibus*, így szól *Dipbilus Siphnius* *ATHENAEVS*nál *L. VIII. c. 14. saxatiles facile digeruntur, boni succi sunt, abstergentes, leves, parum nutrientes*, *CELSUS* ugyan *L. II. c. 21.* ezeket a' rossz nedveséggel bíró eledelék közt nevezi; de minden értelmes Orvofok' ítélete szerint, hibáson. *Pelagii*, így mond továbbá az elébb említett *Dipbilus*; *difficile concoquuntur, multum alunt, tarde distribuuntur.* az az: A' mély tengerben lakók nehezen emésztődnek-meg, bőven táplálnak, nehezen olzónak széllyel. Úgy lehet azért ezeket az eledelék' rendiben tartani, mint a' négy lábú állatok közt az ökör vagy bialhúst. E're nézve, *GALENVS L. III. de Fac. Alim. c. 25.* az ilyen mély tengerben termő halakat minden tengeri halak felett betsülette: hanem a' mint egyik tengernek a' másnál tisztább vize vagyón; a' széltől egyik inkább hánnyattatik mint a' másik: a' halakat-is benne

ne a' szerint elébb-valónak tartotta. Innen az Északi tengerekben ő-is jóval jobb ízű és egészségesebb halakat mond teremni, mint az alatt-való tsendesebb tengerben. Ugyan ez ő-ből az *Adriaticum* tengerben terülő halakat-is elébb-valóknak tartja a' *Tyrrhenum* tengerben fogattaknál. Izetlenebbek, úgy mond továbbá *GALENVS*, a' halak az olyan tengerben-is, a' mellybe fok nagy édes folyó-vizek szállanak, minémű a' *Pontus*: úgy hogy, a' mennyivel ezek a' tői halaknál elébb-valók; ezeknél annyival elébb-valók a' tiszta tengerben termettek. A' tenger-partok körül elődő halak (*liorales*) annyiban tartatnak alább-valóknak a' nagy tengerben mulatóknál, hogy azok a' tengerből kihányattatott és a' föld' színéről bé-mofattatott rothadt materiákkal élnek: de a' mennyiben a' haboknak gyakor tsapdosái, és a' tenger vizének ide tova való költözése közt fok és erős mozgásokat kell tenniük; ezen hibájok jó rendin meg-igazodik. A' tengerből az édes folyó-vizekbe másféle felment halak (*amphidromi*), a' tenger vizének elébb említett *condimentumát* nagy részin elvesztik; eledelek sem olly tiszta mint volt a' tengerben: azért a' partiaknál-is alább-valók, és jöllehet, kivált az álló tós vizekben, gyakorta inkább meg híznak mint a' tengerben; de a' meg-emésztesre nézve igen vakmerökké és egyéb halaknál inkább terhelökké léiznek.

A' Folyó-vizekben termő halak ugyan száraz sovány ágak miatt, ízekre nézve a' tengerieknél alább-valók; de a' hol tiszta, hideg, fővenyes és köves fenekű, sebesebb folyóvizekben laknak, minéműek itt Erdélyben, az Ólt, Maros, Szamos, és rend szerint a' vízzel szembe úszva járván, gyakor és erős *Commotiót* kell tenniük: húsok gyengébb, tisztább és poronyóbb szokott lenni, melly miatt az egészségre nézve a' tengerieknél bátorságosabbak. Így ítéltek ezekről *SIMEON SETHI* l. c. *Pisces autem qui in fluminibus puris et limpidis*

laiból valakik ettek, attól mind el-vesztek. Szörnyű kövérek 's tellyesek valának ezek a halak, a' lok heverésnek 's fetétben lakásnak miatta; és épen ez okból meg-is mérgefedtekvala. Meg-élik hogy az ilyen föld' rejtekében folyó vizek bizonyos tóknak fenekén nyilnak-ki: a' honnan léznek a' feneketlen tók, a' mellyeknek-is halai hasonlóképen vezedelmefek.

De ezeket e'ben hagyván, lássunk már eddig való szokásunk szerint személlyeitén-is mindenik *Classisban* lévő nevezetesebb halakról.

A' *Tengernek* véghetetlen halai közül 59. nevez *BEHRENS Select. Diæt.* mellyek Európában eddig elé konyhai haszonra gyakrabban fordítottak. Mások jóval többet. De minthogy azok előttünk, a' tengerektől megszűze lakván, többire mind esméretlenek. Én azok közül csak hármot vagy négyet említek, mellyeket vagy szárazon vagy sófon vagy füstelve a kereskedők ide-is el-ízoktak néha hozni. Minéinük:

1.) A' *Stockfish*, melly a' hóltokban mint *Stockfish* valami egybe-afzott, ki-szizjalt, száraz tejér mi-féle babőr, vagy pating úgy árúztatik. Frissen enlaktból kenek a' hálnak neve *N. Gemeine Kabeljau*, Deákszúl? kül *Afellus maximus*, *Morbua*, seu *Morva Gadus diçius*, *Gadus Callarias*, *N. Dörfch* v. *Dorfch*, *Gadus Merlucius*, *N. Leng*'s a' t e'ből formájok. a' familiából. Formájára nézve ez a' hal a' mi tsikjainkhoz nagyon hasonlít, hanem hogy ezeknél sokkal nagyobb: hosszúsága négy lábnyi; a' vastagsága más-fél lábnyi: a' hátán három; a' mejjén két-felől kettő; a' hasán-is két szárnyai vagynak: a' felső ajaka bajuszas: a' farka egyenesen mégyen-ki, néhány mozgó fogai-is vagynak mint a' tsukának: a' izine mint a' szamárnak, a' honnan Görögül *ὄρος*, Deákül *Afellus* neve-is vagyon, melly Magyarúl szamárt téfzen. Hazajok ezeknek az *E. za-* bo' terem- ki fagyos tenger; a' honnan minden elztendő- nek? ben a' heringek' nyomán izámtalan foksággal

az alatt-való tengerekre le-ereszkednek; kapdosván a' heringeket és azoknak el-folyt ikrá-jit, mellyet mindenek selett szeretnek; egyéb-ként más halatskákat, rákokat, tsigákat-is meg-<sup>mivel él-
nek?</sup> éfznek, mellyeknek kő keménységű hajok néhány *minuták* alatt az ő gyomrokban nyálos nedvelséggé válik. Leg-bővebben Európában *Norwegianak Berg* vagy *Bergen* nevű várossá körül fogattatnak a' hering-halászat után; el-<sup>hol fogad-
tatnak</sup> annyira, hogy tsak bé-sózására ezeknek a' ha-^{szörnyű} laknak ott eiztendőn által több mint negyven ezer tonna Spanyol és Frantzia só kivántásék; a' bé-sózott halak' terhe pedig négy száz ezer <sup>bőveg-
get?</sup> mására szimáltásék. Azon kívül vagynak, a' mellyeket minden sózás nélkül, azon frissen, a' fejeket el-vágva és beleket ki-vetve, egészen vagy ketté hasítván, a' szélen látra ag-gatva, vagy könnyebb móddal meleg fővenyre vagy kövekre ki-terítve, meg-szárasztanak, és a' *Stockfisch*től meg-külömböztetve azokat *Randfisch*nek; ezeket *Kothfisch*, *Breifisch* vagy *Flakfisch*nek nevezik. Az e félék az elsőnél jóval többre betsultetnek, és ilyen név alatt *Bergen*bol *Dantzára*, *Bremira*, *Petersburgra* 's más kereskedő nagy városokra minden esztendőben tizen-egy *millio* fontnál többig széllyel küldöztetnek; ki-vívén innen azokat-is, mellyeket elébb a' hát-gerintzeket-is ki-véve sóznak-bé és szárasztanak-meg; 's különösen *Klipfisch*nek hívják. Sokan ezt amannál-is többre betsülik. Mások úgy tartják jobbuak, ha előre harmad napig édes vízben való vontatás-fal a' savát ki-véve, és így a' tenger' vizével meg-öblítve, 's azután éjtizakánként rakásokba rakva 's nagy terhel hogy újra meg-ne nyirkosuljanak és fel-ne puffadjanak, meg-nyomtatva, a' nap alá félre ismét ki-terítve szárasztottak-meg. De ezzel mind tömöttebbé és szijjafabbá lévén, annál nehezebben eméltödhetik-meg. Meg-jegyzésre való volna itt az-is, hogy a' *Dorsch* és *Leng* nevű apró *Kabeljauk* a' rendes *Kabeljauk*nál sokkal puhábbak és

jobb

jobb izüek vólnának : de a' halászak ezeknek ki-válogatása után nem járnak ; hanem a' mint együtt ki-fogják , a' fzerint együtt bé-is szó-zák vagy meg-fzáfaztják : és a' ki a' többek közt e'féleket kaphat , jó szerentséje. Tsak ik-rájokkal a' *Kabeljau*-nak bizonyos móddal szó-va Frantzia Orfzágnak *Naves* nevü *Portussá*-ban , (a' hol a' *Sardelle* nevü halatskákat a' *Kabeljau*' ikráját a' tengerbe hintvén 's azzal oda édesítvén , szokták fogni) , ezftendönként ti-zen-négy , tizen-hat öreg kereskedő hajók meg-terhelve mennek-bé rend szerint. Kapnak e'-féle halakat bővetskén a' magok partjaik körül a' *Hollandusok*-is ; azután keveset a' *Frantziák*-is ; ritkán a' *Spanyolok*-is. *ANSON Anglus Ad-miral* , *Cbili* körül , (a' melly *Americán*nak túl a' *Déli Polus* felé nagyon alá eső része) a' *Fernandes* szigeteknél-is feles *Kabeljau*kat talált-va. Mellyből azt hozza-ki , hogy ezek a' halak az *Eszaki Polus* alól épen a' *Déli Polus* körül való hasonló fagyos tengerbe szoktak ezftendönként a' nagy *Oceanum* tsendes tengeren által-költözni.

költözése
ezen ha-
laknak.

Végbe- Bámulásra méltó bizony ezeknek a' halak-
tetlen szá- nak véghetetlen szaporasága , és ezekben a'
porodífa. Teremtonek az emberekkel közlött Jósága
meg-betsülhetetlen. Vagyon az *Eszaki Ameri-*
*cán*nak *Norwegiá*val majd által ellenben egy
nagy *Terre Neuve* nevü szigete , a' mellynek
környékéből két száz ezftendők alatt , minden
ezftendőben , a' *Frantziák* 150 ; a' *Spanyolok*
100 ; a' *Portugalluiak* 50 ; az *Anglusok* 50 ;
a' *Biscajabéliek* 30. öreg hajókat e'féle halak-
kal meg-rakva tértek haza *Europába*. *Azu-*
tán pedig a' miolta nem régiben az *Anglusok*
ezt a' hely-éget magok hatalmok alá vették ,
minden ezftendőben öt száz hajókat terhelnek
ott meg magok számokra *Kabeljau*kkal ; úgy
hogy mindenkor leg-alább-is el-hoznak onnan
három , négy száz ezer má'ssa halat. Minde-
nik hajó fel-rak egytizer halat 3000-et , minden
jó halász meg-fog egy nap három , négy száz

Az *An-*
*glusok*nak
Kabeljau-
*halász*at-
ból való

darabot: tart pedig ez a' haláztat az idő' járásához képest, hol két, hol öt hólnapot. Hogy ennyi haláztat 's más nagyobb halak' prédálásh közben ezek a' halak még-is el-nem fogynak, az o véghetetlen szaporodások tseleklzi. Egy öreg Kabeljában a' TREMAREK Frantzia hajós Hadnagy' bizonyítása szerint, az ő Islandiai útazásában, kilentz millio 344. ezer tojást számláltak-meg.

nagy jövőseimék.

Igen nevezetes haláztatjok vagyon a' Kabeljaukból a' Hollandusoknak-is egy darab időtől fogva Islandia mellett. 1761-ben száz harmincz-két hajókat küldöttek-vala oda, a' melyek közül mindenik ki 40. ki 60. tereh vagy tonna bé sózott halat hozott onnan haza. E' felett Jutlandia mellett-is ötven vagy hatvan hajójok rakodott-meg e'féle halakkal. A' bé-sözva hozott Kabeljaukat Laberdannak; a' hideg szélen magában szaradtakat pedig, a' mint elébb-is emlitem, Stockfischnek, vagy Klopffischnek azért nevezik; mivel ezeket szaraz, szijas keménységek miatt, ha előre bottal vagy pöröjvel jól meg-nem potyólják, a' viz sem hathatja-meg, és a' gyomornak-is meg-emészteni lehetetlen. Ugy hogy, minekutánna 14. napokig mint a' kő nagy alkalmatlansággal a' gyomorban hevert-vólna, hánytató eszközzel azon módon, a' mint meg-ették-vólt, csak kevélsé meg-ázva, sokakból tapasztaltatott víz-sza-jóni. Szaraz helyen el-állanak hiba nélkül három, négy esztendeig-is, a' mikor mesz-sze Országokra-is el-vihetik. Ezeket a' szaraz halakat minekutánna jól meg-rontvi néhány óráig vagy napokig gyenge meleg vízben áztatták, ha szagosult, a' vizet este reggel újítván, és azután hideg vízzel fel-téve egy darabig főzték, sok olvalztott vajban gyengén meg-rántva, a' böjtösök és hajós emberek jó izü, bőven tápláló, egészséges ételnek tartják; de így-is, hogy a' gyomor mint ok magok jó erős légyen, okvetetlen meg-kivánják. Némelyek az utolsó két napokon tiszta víz helyett

a' Hollandusok-is bőven fogják ezeket.

Laberdan bé-sözött Kabeljau.

A' Flack-fisch Rund

ruhába kötött bik-lá' hammuval készült lúgban áztatják, 's azután tizta vízzel ki-mólsák, az egész-mellytol szebb fejér léfzen, jobban is meg-pu-ségre nez-hül; de az ize kedverlenul. A' be-szózott *La-ve-mst er-berdd*nek más sós halaktól nem különböznek.

nek? *Frissen* pedig a' *Kabeljauknak* a' kor mikor kifogták, meg-betsülhetetlen jó izü, gyenge, leves, poronyó húfok van, melly a' gyengébb gyomruak előtt-is kedves és bátorságos. Kár hogy így meg-tartani, és másokkal-is meg-kóstoltatni nem lehet. A' fejét meg-párolva; a' derekát főve; a' farkát sutve a' lakosok különösen ditsérik. Lásd *MULLER Volgl. Natur Syft. I. IV. p. 81.* Az *Islandiaiak* a' *TREMARER*' meg-jegyzése izerint nyárban *Stockfijschtal*; télben többire tsak bírány-fövel élnek, el-adván azoknak egyéb testet. A' kik, egyéb kofztjok nem lévén, marháikat-is e'téle egy-be-főzött hal-tsontokkal táplálják.

II.) A' *Hering*, (*Clupea Harengus*, N. *Häring*) a' régi *Romaiak* előtt esméretlen hal vala, nem lévén nekik azokkal az *Elzaki tartományokkal*, a' hol ezek teremnek, semmi közösulések. Vólt ugyan náluk-is valami *Halex* nevü hal: de a' *Hering*tol egészen különbözött. A' *Hollandusok*, 's mások-is, a' kik már jó darab időtol fogva a' heringet minde-nütt esméretelsé tették, a'ra a' *XII-dik Seculum* után kaptak. A' mellynél, minthogy, a' mint a' nevezett helyen p. 364. *MÜLLER*ben láthatni, már ma e' Világon nagyobb hafzu kereskedés egy fintsen; nem léfzen talám ellennire az *Olvasónak*, ha ezen nálunk nem igen esméretes halatskákrol, 's ezeknek haláfszatjokról némelly dolgokat meg-emplitek.

A' *Hollandusok* mikor kaptak red'?

A' *Heringet* formájokra nézve majd olyanok mint nálunk a' pi'ztrangokkal együtt élő lepény-halatskák, hanem hogy a' torkok vagy kopótyujok nagyobb: a' felső állok, vagy az orrok kevésé hegyefs; az alsó valamivel a' felsónél elébb nyúlik: a' hátok kék; a' hafok ezült izin: a' pénzei aprók, kerekek:

A' *Heringeknek* formájuk.

a' farkok' szárnya két águ : a' borók nem pettyegetett: egész nagyságok egy elő-arasznyi. Vagyon ugyan köztök-is valami különbség, melyet nem annyira formájokról, mint büdösítőknak idejéről, és meg-fogattatásíoknak helyeiről határoznak-meg.

Minden-féle heringek *Eszakról épen a' Póltus alatt fekvő iszonyu vastag jég utól jönnek-le Honnan Nap-nyugotra* elébb, 's onnan Délre a' Szabajönnek? dabb nagy tengerre. Nénellyek elein a' tel' végivel úgy folynak-le mint a' viz egy-más után; és *Istandia 's Norwegia* közt verik magoktat táborba. Ezek a' többinél nagyobbak, mikor 's húsok is keményebb. *Strömling*nek nevezik. hogy utaznak? Ezeket *tavajzszal*, ismét más szörnyüségű milliónyi milliómokban álló hering-tábor követi; *Erstling*-nek hívják. A' mellyek leg-kövérébbek szoktak lenni; hátok-is éles. *Özszel* elein, ismét azon az úton más rendbéli táborok jö-le, de nem épen olly számoson: mellyeknek lapos a' hátok, húsok-is jó kövér. Utoljára *keső özszel* más rendbéliék-is kerekednek-elé, a' mellyek az előbbieknél apróbbak és soványabbak. A' három első többire mind tejferek: ezek az utolsók elegyesen tejferek és ikrások. Utoljára jönnek ezeknél-is apróbbak: mellyeknek se tejek, se ikrájok nintsen: a' húsok gyenge kövér, lágy, és innen leg-hamarébb-is meg-vész. Sokan mind ezeket egy-félének tartják; hanem csak idejekre, lakó helyekre és e.éségekre nézve gondolják egy-mástól különbözni. Nevezetesen hogy ez utolsók azon a' tavafzon az útban szaporodtak-vólna, hihetőnek itélik.

Találatnak a' heringek közt kevesen ollyanok-is, mellyeknek a' fejek sárga, a' testek és szárnyaik vereis, valamivel a' többinél kisebbek. Vagynak köztök tejferek-is, ikrások-is: *Hering-Királyok és Király-azokat Hering Királyoknak, ezeket Királynéknak* nevezik. De hogy a' többit mint Királyok ezek vezérelnék, nem bizonyos: egyéb különös tulajdonságok sem tudatik. Sőt inkább

betegségnek gondolják lenni ezt a meg-változást benne a Természet-vizsgálók.

Ugy láttuk, hogy első ki-mozdulások a heringeknek az ő természeti fészkekből, melly a mint elébb-is meg-jegyzém, az Eszaki jeges Polusnak környéke úgy esik mint a méhek rajzája; nem lévén elégséges az a hely az ő szaporodásokat befogadni, még pedig épen vivások táján. Mellynek idejét tudván a tengeri Butaenak és prédával élő más nagy halak, hátul oket meg-kerülik, 's úzobe vészik. Így a nagyjai előre el-fzaladván, 14. napok múlva el-érkeznek uránnok azok a nagy halak-is. Ezeknek elől-járói *Labrus Scaurus* N. Springer nevek, a mellyek fel-fitetvén a tengert mindenütt le a fenekéig, a hering-tojások vagy ikrák keresése végett, más halakat az egész helységből széllyel kergetnek, és a tenger színe-re-is ki-ugrándozva a heringek nyomán rendel nem különbenmennek mint mikor valamely nagy erdőt a bajtó emberek el-fogván a vadakat a hálóba, vagy puskiók eleibe kerítik. Ezeket követik nyomban a *Kabehauk*, mellyekből, a mint elébb mondám, a *Stoc-fisch* és *Laberdan* készítettik. Ezek után jönnek a *Balaendk* 's más fok e'féle prédával élő halak: mellyről az ott körül lakók mind a több heringek érkezésének idejét, mind utazások helyét tsalhatatlanul ki-tanúlták. Utánnok nyomul t. i. ezeknek osztán *Martiusban* a második roppant hering-tábor olly surúséggel, hogy míg *Norvegiánál* a *Fiskebergi* tenger-szorosán, mellynek széle hofszja ízemmel be-nem fogható, mélysége 200. Német öl, a nagy tengerre le-ereszkedik, fenéig le fel a színéig az egész viznek két harmad része halból áll. Le-érkezvén vagy tojúlván e' fzerint a tágasabb nagy tengerre a heringek, ott rendbe vészik magokat, és olly nagy *Lugert* formálnak, a melly egész *Angliánál*, *Scottiánál*, *Irlandiánál* nagyobb helyen fekszik. De nem mulatnak itt-is fokáig, hanem két részre válván, a jobb

Mi okra nézve mozdulnak-e fészketett helyekből?

miért tudják meg a halászok azoknak jövőtelet?

Második utazások leg-nepelebb.

fzárnya *Isländia* felett által nyomúl a' Nap-nyugoti nagy tengeren *America* felé, a' hol *Ter- utazások-
 re Neuve* sziget körül az *Anglus* halászok nagy nak hel-
 prédát csinálnak belőlek, minekutánna t. i. *lyei.*
Isländiánál, az előre oda gyúlt, és őket lesból
 váró fok tengeri madarak' és ragadozó halak'
 oltromát ki-állották-vólna. Szándékoznának ta-
 lím a' nagy *Oceanum* tengeren a' más *Polus* alá *hová a-
 által menni*, vagy túl-felöl a' honnan, ki-indúl-*karnának*
 tak oda vízfsza-kerülni. A' *bal fzárnya* pedig *menni?*
 Nap-keletre vévén útját, megint két nagy fe-
 regre oltzik. Mellynek egyike a' *Norwegiai*
 partok mellett le-indúl: a' más ismét két tá-
 borra szakad, és az egyik *Scotián* túl az *Orca-
 das* szigeteknél *Hittlandia* mellett igyekezik is-
 mét a' Nap-nyugoti tengerre által-menni; a'
 másik innen *Scotián* indul-le a' Német tenger-
 re, de felettébb való nagy szerentsétlenségére.
 Mert a' *Scotiái* partok körül, néhány mért-
 földnyire széllyel fok száz halász-hajók *leg-bő-
 ereftett hálókkal* kéizen várván őket, fok *vebben bol*
milliomokat el-fognak közülök. A' mellyek *pe- fogattat-
 dig ott által-verekedtek* egy részek az *Ocea-
 numra* le-takarodik: a' többi *Jutlandia* felé ál-
 tal-nyomúl, és a' más táborral, melly a' *Nor-
 wegiai* partok mellett indúlt-vólt-le, újra öltve
 elegyedik. A' kiket az ott leskódó fok-léte
 ragadozó halak és tengeri-kutyák mindjárt
 üzöbe vésznek; és rész szerint *Norw gia* felé,
 rész szerint le *Hollandia* felé olly töménytelen
 foksággal és tsopórtokkal hajtják, hogy a'
 mint a' *Norwegiai* tenger-fzakadókba bé-to-
 júlani akarnak; az egész *Norwegiából* minden
 felöl oda gyúlt halászok kosarokkal merik-ki a'
 vízből őket: mások hajókra szállván, két, há-
 rom száz hajókou egész mért-földnyi helyen
 hálókkal 'sákmányolják. A' *Hollandusok* mint
 leg-nagyobb és leg-régibb hering farkafok, eze-
 ken a' helyeken-is, fel-egészén *Jutlandiáig* fok
 száz halász-hajókkal leskődnek; 's képtelenség,
 a' mennyi heringeket ki-mernek itt-is. Leg-
 előtör t. i. még a' XII-dik *Seculum*ban a' *Zee-
 lan-*

landiai *Hollandusok* kezdték-vala-el ezt a' hering-halászatot a' mély tengeren; mellyet azután-is mind ezl' ideig leg-jövedelmefebben azok gyakorolnak. A' *Dodd'* fel-számlálásából írja *GRAVMANN IV. Blatt 1781. p. 165.* hogy 1688-ban 192 millióm heringet sóztak-vals-bé, a' mellynél má-szor szerentséfebbek-is lehettek: mint a' heringek' oltsóbságából ki-hozhatni. Hát e' mellett frissen, meg-száraztva, fel-füstelve, mennyit nem költettek-el? Ugyan tsak nem mutatják-el e'béli szerentséjeket más tenger-mellyékiek-is. A' *Frantziák* észtendőként 60000. tonnát; az *Anglusok*-is egy annyit rendszerint bé-szóztak sózni. A' *Daniáiak* és *Norwegiaiak*-is 3' *PANTOPPIDAS'* tudósítása szerint 1752-ben 1113. tereh sós heringet küldöttek-ki a' magok hajóikon el-adni az egy *Bergeni portus*-ból. A' *Svecusok*-is, azon kívül hogy magok e'vel bővölködnek *Altonában* e'ből nagy kereskedést folytatnak. Elein leg-bővebb hering-halászat a' *Norwegiai* partok mellett volt, a' hová más nemzetek' hajói-is fókán mennek-va. Ma-is magok a' *Norwegiaiak* minden észtendőként fok száz hajókat terhelnek ott meg. Most a' *Scotiai* partok körül leg-szerentséfebb. Éjtszaka a' hajókban égő fátyák' és métsék' világára sietnek, és midőn álmoson a' viz' színén a' hafok ottan-ottan fel-fordul, úgy tettyzik mintha tenger villámlanék; mellyről a' halászok könnyen reájok akadnak.

Négy
vendbéli
hering-ba-
lászatainak
idejei.

A' *Téli*, vagy *első* heringekből a' *Norwegiaiakon* kívül mások keveset fognak. A' *Tavaszi* hering-rajnak halászatja az *O* *Kalendáriom* szerint kezdődik *Sz. János* napkor, és tart *Julius*nak 25-dik napjáig, a' melly-is leg-gazdagabb. A' *harmadik* kezdődik *Sz. Jakab* napján, és tart *Septembernek* 14-dik napjáig. Ez az *elsőnél* alább-való. A' *negyedik*, melly a' két *első* maradékokból iminnen amonnan egy-be-gyült, és a' melly úton jöttek-volt, azon hszza siető heringekből lészzen, késő őszfel kezdődik, és el-tart egész új észtendő napig. Az

elsőt, vagy helyefebben szólva a' másodikat a' Belgák, min hogy a' kor leg-kövérébbek, és jobb ízűek a' heringek, S. Hubési vagy *Portugalliai* jó-léle sóval; a' harmadikat csak a' magok aláob-való *Hollandiai* favokkal szokták bé-sózni: a' negyediket többire nyersen adják-el, vagy meg-izárasztják a' fusten, vagy a' ízelen. Ezeket *Pöckling* vagy *Buckling*; amazokat *Speck-buckling*, *Zlickhering*; a' bé-sózáttakat pedig *Pöckling heringek*. *Poekkel* vagy *Somerheringnek* hívják. A' *Hollandia*sok mindeniknek leg-jobb mesterei. A' bé-sózásnak mesterségét a' XV-a.k Száznak közepén, köztök egy *Wilhelm Beukelsen* nevű ember találta-vala-lel: a' mellyen azután máfok fokot igazítottak.

Mint hogy ezek a' hideghez szokott gyenge állatok az art élve csak egy pillantásig nézve fok emberek kézízen állanak a' hajókban, a' kik mihellyt a' hálókka ki-húzták a' heringeket, azonnal meg-válogatván a' nagyját és kövérit, 's a' kopótyujakat nyelvestől ki-vágván, és a' beleket ki-vetvén (jollebet a' heringek' béliiben soha semmi tisztátalanságot nem láthatni) fokot együtt nagy fa-rostába tésznek és sóval erőssen meg-hintvén, addig rostálják, mig a' színük sárgulni kezd. Így rétenként, újra meg-sózva tsere-fából készült tonnákra rakván, keményen egybe nyomják, és a' vadász-hajótskákon száz 's több darabonként, tsopor- tofon küldik haza, mivel az egész prédát a' nagy hajóknak el-birni lehetetlen volna.

Ha a' sózás addig késnék mig a' halak hólton meg-merevednének, a' só nem járhatván-által, izek-is fokkal roszfzabb lenne, hamarébb-is el-vesznének. S ettől vagy on hogy a' mások' heringei, a' kik a' partokra szokták sózni ki-vinni, a' Belgákéval sohol nem ér. A' kik-is, hogy betsületeket inkább meg-tarthassák, olzszel, midőn az egyébként-is éhezett szegény *Slabber* nevű heringeket az idő' mostoha-sága miatt hamar bé-nem sózhatják, azért

adják-el olly könnyű szerrel. A' *bé-sózott heringeket* a' bé-sózás után tíz napokig árulni *Hollandiában* törvény szerint nem szabad: mellyre nézve Német Országban jóval hamarébb lehet mindenkor friss sós heringeket kapni mint *Hollandiában*. A két hólnapu sós heringek legjobb izüeknek és leg-egészségesebbeknek tartatnak. E'ből a' hering-halászatból az egy *Hollandiának* esztendőnként való jövedelmét leg-alább két száz ezer aranyra vetik. Hvit Frantzia Ur 25. *millio* forintra fel-menni írja, mellyből 17. *millio* tiszta nyereség. Egy esztendőn túl magok között a' *Hollandusok* nem engedik árultatni a' sós heringeket. Mikor a' sós lévben meg-foványúltak, el-vékonyúltak, el-nyálofodtak, és nagyon meg-sárgúltak, melly fenyevésnek jele, többé nem meg-enni valók.

Hollandusok' jövedelme a' sós heringből.

a' jó sós heringnek esmertető jelei.

A' jó-féle *Pöckel-beringnek* teste, tellyes: a' hahafa ezüst színü: a' háfa feketés, lapos: a' bőre gyengén verhenyő-fejér: a' húsa minden rostok nélkül van, mintha meg-ázott szalonna volna, kemény, poronyó, jó izü. A' mellyek nem ilyenek, vagy az ófzi halászatból valók, vagy már a' sóban el-senyvedtek: azért igen keveset érnek.

A' húsa milyen?

A' mi a' heringek' húsát illeti: egyező szájjal mag-vallják azt mindenek, valakiknek szerentséjek lehetett e'ből triffen enni, hogy az, mind gyengeségére és poronyó levefségére, mind kedves ízére és egészséges völtára nézve, minden egyéb halak felett való. Völtak a' kik a' kárász' húsának poronyó kövérségét; a' po'sár' nyelvinek levefségét; a' pifztrangnak édeltségét e'ben együtt lenni találták: könnyü emészthetőnek-is tapasztalták, úgy hogy alig ehernék vaiaki belőle annyit, hogy gyomrát meg-terhelve érezné. Innen a' kényes, dologtalan, beteges, gyenge embereknek igen alkalmas. Sőt a' Belgák' tapasztalása szerint fok nyavalyák ellen merő *praejervativa*. Mert, úgy mondanak, mihellyt a' friss heringek az ó partjaikra el-érkeztek, mint a' Nap előtt a'

köd, úgy el-ozlanak a' nép közul a' nyavalyák. *TVLPIVS Amsterdami tudos Consul és nagy Medicus Obs. Med. L. II. c. 24.* maga-is meg-vallja, hogy egykor tsekélyebb aratások nints az Orvosoknak, mint illyenkor; el-annyira hogy akár melly beteges emberek-is ha ezt az idot meg-érhetik, 's frifs heringre kaphatnak, legalább még egy pár hónapot bátron igények önnön magoknak. De jól mondja GRAVMANN, hogy, ámbár olly frifs, gyenge, kedves étel légyen-is a' hering; de az élet' nyújtására és a' nyavalyák' el-űzésére nem sokkal tehet többet, mint a' kukuk-szó, a' melly-is ollyankor jövendöl jó egéiséget, mikor egyébként-is az eztendonek része leg-egészegebb izokott lenni. Sőt, minthogy a' hering nagyon lágy, kövér, nyálos, édes, gyakrabb és bővebb étellel a' gyomorban tsemert; a' vérben hideg-lelélt könnyen okozhatna. Észik, a' bélit kivetve, vízben fove-is, 's rostélyon sülve-is vajjal gyakron öntözve. Rend szerint lágságokon a' bőv meg-sózás, etzet, tzitrom-lév, és egyéb savanyuságok jól segitenek. Különösen a' sült heringet tzitrom-lével meg-hintve felette jó ízűnek mondják. Meg-főzve, etzetbe hé-áztatva, hidegen néhány napig meg-tartják kedveségeket. Egyébként, nyersen három négy napra senyvedni kezdenek, és csak ki-vetni valók. Innen a' hering-halászat-hoz távulabb lakóknak alig lehet módjok a' frifs heringet meg-is kóstolni. Szelen, kivált fűsten meg-száraztva, sokáig el-állanak, de jó ízeket el-veztik; és igen sok bajt szerzenek a' gyomornak; főként a' fűsten száradtak. A' honnan az e'sélék többire csak a' durva hajók' és erős munkával élő kemény gyomoru parasztok' számára tartatnak. Ditsértetnek ezek közül a' mellyek arany színű sárgák, és jól hajólnak; nem barnák vagy töredékenyek. A' meg-evés előtt sós vízben szokták egy darabig áztatni. A' jó bor nagyon jól esik utánnok.

Sós víz
széllével e-
gész Euro-
pára ború-
jék.

A' Be-sózott Heringek egész Európa pára kép-
telen nagy bővséggel ki-terjednek. Itt nánk
Erdélyben-is fok helyeken kevés mértékben
árú tatnak. De ez igen jól esik: mert a' mint
már elébb meg-jegyzetem-vala, a' míg ide
kézről kézre le-hányódnak, többire minden di-
tsérhető tulajdonságaikat úgy el-vesztik, hogy
mi, a' magunk ízelítéséből, épen nem lehetünk
azok eredeti mivóltoknak igaz bírái. Mikről
lehet meg-esmérni az ép, jó heringeket, és
meg-különböztetni az el-fenyvedt halzontala-
noktól, sőt veszedelmefektől: már fellyebb azt
meg-mondottuk. Itt azért csak azt adjuk az-
okhoz, e'vel így e' Világon sok *multo* em-
berek élnek, kik nyalánkságból, kik izukség-
ből, ezek egy-egy sós heringetskét vévén a'
tonnából a' száraz kenyér mellé, mind ebédre
mind vatsorára: vagy, a' Tseh gazdák' takaré-
kossága szerint, a' szolgának egyet, a' szolgál-
lónak felet adván a' kezibe, akár nagy, akár ki-
tsiny légyen az. A' számtalan hajós szolgák és
katonák nevezetesen, nagyobbára egész efz-
tendő által majd csak e'vel táplálódnak. Nem-
is tapaiztálnak ettől, mint egyéb sós és fus-
tes húfaktól, ha vizet vagy lert boven ihatnák
reá, semmi gyomor-rágást, vagy egyéb egés-
ségbéli romlást. TVLPIVS írja, az elébb ne-
vezett helyen, hogy *Davertriában* egy viselős
Álfszony nehézségének ideje alatt egélsé-
ge' sérelme nélkül 1400. sós heringet meg-
ett-vala. Ez a' reles gyomrot az emésztés-
ben segiti; a' hideget melegíti; a' beleket la-
xálja; az ételt kívántatja. Erős sótságával
mindazáltal, ha ki sok bort, vagy égett-bort
innék reá belső részeiben könnyen gyúladást
szerezhetne.

De nem csak a' szegények', hanem a' gaz-
dag és leg-kényesebben élő Urak' ástalan-is
betses tsemegék a' sós heringek. Így magokra-
is, küiömb-küiömb ételeknek, valamint egyéb
akár-melly nyers halakat, meg-készítve-is; mi-
nekutánna t. i. harmad napig néhányszor meg-

újjított hideg vízzel, vagy a' melly ennél is jobb, hideg téjjel a' tavát jól ki-vontatták-vólna, és vízben meg-főzték, és az oldaltsont' izálkát ki-szedték-vólna. Almával, verefs hagymával, kapornyával, petre'selyem-levéllal aprón egybe vagdalva, 's fa-olajjal e-tzettel meg-hintezve az el-vezett *appetitus*nak meg-hozására kiváltképen ditsértetik. Az egy Páris várofsában, az Erlangi Újság-író' megjegyzése szerint, az 1784. elzt. n. 68. ezten-dön által 33978. darab *Stock-fischn*, 3250 bé-sózott *Lachsen*, és 1340. tonna *Nackreien* kívül, el-kél 32560. tonna sós hering. Melly-ből meg-ítélhetni, melly iszonyu *consumptioj*á-nak kell lenni a' heringeknek e' Világnak minden részeiben.

Oh bizony tsudálatos az Istennek Atyai gondvise-lése minden tereméseihez, mindenek fe-llett pedig az emberhez! Miként árasztja-ki a' maga jó áldáfait leg-gazdagabban és el fogyhatat-lanul azokból a' szigoru jeges helyekből, a' hon-nan semmi emberi bölts szorgalmatofság hasznot nem remélhetett-vólna? Vízfsza mennek ugyan is az emberek' és egyéb állatok' ragadományá-tól még fenn-maradt bóldogtalan heringek na-gyobb részín (mert a' ki-jötteknek szá-z eze-el a' be-red részek-is alig vész-el) télre ismét a' ma-ringek? régi hazájokba: de miért? tsak azért, hogy a' melly heringek az ott el-hullott vég-hetetlen tojáfokból (meilyet HARMERS min-den heringre 30000-re vét) az alatt neve-kedtek, azokat tavafzra kelve újra ki-kalau-zolják, és magokkal együtt az ő ellenségeik' szájába, mint a' sult galambot kézen fogva repítsék. Az illyen régi kalauz-heringek utól-jára a' többinél nagyobbak léfsznek, és *Hering-Királyok*nak mondatnak; de ritkán találtnak.

Vagynak ott a' fagyos tengerben a' he-ringekhez szinte hasonló más halak-is. Neve-zetes a' *Clupea Sprattus*. N. *Sprotte*. Ezekt a' heringeknél kissébbek; tsak négy hüvelyknyi hoszizuságuk: a' haitok éles: ezten-döben két-

Az Isteni
gondvise-
lésnek tsu-
dálatos
vólta e'
részben-is.

bogy nem
fognak-
gyok?
ringek?

Fattya
beringek.

azoknak oly szörnyü bövséggel, hogy az Anglusok
 ifzonyu egy háló-húzással fél-millio e'féle halat egy-
 joksága. fzer'smind ki-vélsznek. a' *Norwegusok* egy hú-
 zásból negyven tonnát meg-töltenek. Szok-
 lafszok. ták ezeket-is mind bé-sózva, mind fel-füstelve,
 mind meg-fzárasztva, mind bé-marinirozva á-
 rúlni. De ide hozzánk nem bathatnak-le.

Vagynak más nagyobb-féle hering forma
 halak (*Clupea Alufa*, mellyek a' régi Romai-
 ak előtt-is esméretefek valának. *Clupea*, *Trijsa*,
Laccia nevek alatt. Németül nevezik *Mut-
 ter-hering*, Anya-heringek; mivel az igaz he-
 ringeknél nagyobbak. Néha egy egész singnyi
 Anya he- ringek for hofszak, és nagy újni szélelségük-is talál-
 májuk. tatnak: testekhez képest egyébként a' heringek-
 nél laposabbak és vékonyabbak: a' pénzek pai's
 forma, a' kopótyujokon hátul három fekete föl-
 totskák láttatnak: a' hafokon a' farkok-felé fűrészf-
 fogu,éles, rövid szárnyok van. Ezek az Euro-
 pai tengerekben-is mindenütt tal ltatnak. Fel-
 mennek vivásra meszfze az *Albis* vizén-is. Ugy
 a' *Mediterraneumból* a' *Nilus* vizén-is; és min-
 denütt boven fogattatnak. A' hűfok veres,
 kövér, a' galótz-ljéhoz hasonlit: inkább fel-füs-
 telve ézik mint nyersen.

Vagynak bizonyos apró Heringek, mellye-
 ket a' Frantziák *Sardelle* név alatt kis tonnás-
 Sardelle kákba vagy fazékokba bé-sózva, Európába
 heringek. nagy nyereséggel széllyel küldöznek. A' Ré-
 gieknél hűfoknak keferütske izéért, *Clupea En-
 crasiculus*; ízájának formájáért, minthogy a'
 felső ajaka az alsónál elébb nyúlik, *Lycostom-
 us*, Deákül *Aypba* vagy *Apua* vala a' nevek.
 Ezeknek egész testek egy újni. Tavaszszal elz-
 tendönként az Europai *Oceanum* tengerből a'
 Gibraltidri nyíláson vagy tengeri zúgon vég-
 hol fo- hetetlen számmal bé-ereszkednek a' Közép ten-
 gattatnak. gerre: és ott a' tengeri kutya fejú halaktól
 való fél ekben a' Frantzia *protektio* alá adják
 magokat: a' kik-is, *Mafusban*, *Juniusban* és
Juliusban fok *milliot* fognak-ki közülök; és

bizonyos mesterséggel bé-sózva nagy kereskedést csinálnak vélek. Ezek köztünk-is esmék *bogy él-
retetek.* Saláta helyett-is etzettel, sa-olajjal, *nek vélek?*
kapornyával, borfal fókán szeretik: étkek' leve
ízésítésére-is fu-szerfzám helyett gyakran té-
szik: töltelék közü-is aprítják. Az étel' kívá-
nált segíteni; a' gyomorbéli taknyot oszlatni; *bafznok.*
a' hafat lágyítani; a' *Venust* terkenteni tapasztal-
tattak. *Vaslag sós levekkel* különös jó ízű sa-
vanyu leveket készítenek húfok és halak mel-
lé a' szakátsok: mellyet a' régi Romaiak híres *Sós le-
vek kedv
ves.*
*Garum*hoz, és az Indiai *Gerryhez* hasonlítan-
nak.

Mi volt pedig, hogy már egy szóval ezt-
is illessem, a' Régieknél a' *Garum*, meg-mondja *A' Garum*
ISIDORVS L. XX. Origin. c. 3: A' Garum olyan *mi volt a'
nedvelség, mellyet elein a' Régiek holmi ma Régieknél?*
esméretlen *garon* nevű halból készítenek-vala:
és ha szinte azután fok más-féle halakból-is
csináltak, régi eredeti nevét ugyantsak meg-
hagyták. Készületét így magyarázza *JVNIVS*
Animadv. L. IV. c. 7: A' régi időben olly igen
betses *Garum* a' halak' beleinek sóval egybe
ólvadt évsége vala, nevezetesen a' *Scomber*
nevű tergeri halnak, mellyet ma *Ma:kre:nek*
mondanak 's a' t. Így ír e'ről *PLINIVS*-is *L.*
XXXI. c. 7. Est etiamnum liquoris exquisiti genus,
quod Garon vocavere, intestinis piscium, caeteris-
que quae abjicienda essent, sale maceratis, ut fit
illa putrescentium sanies. Hoc olim conficiebatur ex
pisce quem Graeci garon vocabant. Ennek a'
készületnek közibe téfzi *MARTIALIS L. XIII.*
Epigr. 102. a' haldakló Scombernek vérét-is:

Exspirantis adbuc Scombri de sanguine liquor,

Accipe fustosum, munera cara, Garum.

és hogy ezt Spanyol Országból vitték Ro-
mába, *Epigr. 40.*

Hesperius Scombri temperet ora liquor.

mellyről mások *Garum Sociorum* nevet-is ad-
tak néki; társaságban lévén mint-egy a' Spa-
nyolok a' Romaiakkal. Ugyan ő *Epigr. 82.* ezt
így említi:

Nobile nunc sitio, luxuriosa, Garum.

Vala t. i. az ő meg-jegyzése izerint a' *Narbonensis Gallianak Antipolis* nevü várofsábnál óltóbb közönséges *Garum*-is, mellyet ott holmi *Thynnus* nevü tengeri hálnak beliből és vériből készitettek. Mellyrol-is *Epigr.* 103. így szól:

Antipolitani, fateor sum filia Thynni:

Ejsem si Scombrinon tibi missa forem.

Fasofum, *Nobile* büszke, nemes *Garum*nak pedig a' *Scomber*ből valót drága vóltaért nevezi; mivel két kandér (*Congius*) ilyen *Garum* ezer *numuson* el-kél-va. Mellyért a' Nemesi renden kívül ezt ritka ember szerezheti-is vala-meg; nem lévén a' drága keneteken kívül, e'hez hasonló drága semmi-féle *liquor* közöttök. Hig vala ez, a' mint *PLINIUS* L. c. 8. fel-jegyzette annyira, hogy hörpölni-is lehetett. A' *Geoponicus* Iró L. XX. c. ult. ennek ezt a' készületét tette-fel: A' halak' beleit edénybe téve meg-sózzák: így gyakran fel-keverve a' Nap' fényen meg-érlelik: minekutánna a' melegtől meg-értek, vagy egybe-ólvadtak, így eresztik-le belőlek: Egy hofszu kosárt eresztenek a' hal-béliek teli fazékba, mellybe belé-folyván a' *Garum*, a' kofaron meg-szűrődik: és ezt a' hig levet hívják *Garum*nak; a' hátra-maradt fonkolyos részt pedig külön vévén nevezik *Alex*nek. Mellyet legelőbb *HORATIUS* vitt-va a'ztalra, a' mint e'vel ditsekedik L. II. *Saty.* 4. v. 73:

- - - *Ego faciem primus et Alec*

Invenior puris circumposuisse catillis.

MARTIALIS L. VII. *Epig.* 26. sok bort és *Falernumi* bort-is mond elegyedni a' jó *Garumba*:

Sed coquus ingentem piperis consumit acervum,

Addet et arcano musla Falerna Garo.

Alexandriában és *Cnidusban* a' *Garumot* így készitik-va: Az előbb-irt hal-szereket fu-szerfzánokkal bőven meg-hintvén, két hólnapokig együtt meg-rothadni engedték: a'kor egy kis
lyu-

lyukat tsinálván az edény' fenekén, a' mi azon ki-rsepegett, azt a' hig részt hívták *Nobile* vagy *Sociorum Garum*: mellyből egy *Congius*, a' melly tett három itzét, 500. arannyon költ. Eltenek ők e'vel étel előtt, tséztékben a' vendégek előtt el-hordozván, hogy tettzése *hogy és* *ízert* ki-ki végyen belöle étel' kívánás vé- *mi vegre* gett. Sokszor etzettel, borsal-is meg-elegyi- *éltének vé-* tették, és úgy *Oxygarum*nak nevezték. Melly- *le?* *rol* *ATHENAEVS L. IX. c. 1. Conspicio et mixtum cum aceto garum.* Annak készületéről azt mondja *APICIVS L. I. c. 4. Oxygarum (quod sonat garum sive liquamen acetosum,)* *digestibile, habet piperis semunciam.* Magokat ezeket a' *Scomber* halakat *PLINIVS l. c. ad nihil aliud utiles.* Semmire egyébre hasznosnak nem tartotta. De hogy a' R'giek ezt a' halat magát-is ették, másunnan bizonyos. Ma-is, midön Északról tavasz-fzal, a' heringek' és *Kabeljauk'* útján, a' Közép tengerbe nagy léreggel le-jönek, az *Anglu.*ok, *Hollandusok*, *Spanyolok* iókat ki-fognak belöle. De lágy, kövér, nehéz emészthető húfok lévén, a' k' nyelebb emberek, kivált a' heringek' bovségében, nem igen kapnak rajta. Sulve jobbnak tartatik. Bés-szóva más Orizágokra is küldetik.

A' *Plateisz*, *Pleuronectes Plateia*, *Passer laevis*, *Pleuronectes Solea*, *N. Zunge*, és *Flejus N. Flunder* egy lábnyi lapos tángyér vagy lepény forma, kemény fejér, édes izü halak. A' tengerben mindenütt közönségesek. Nyersén-is a' tenger-mel-lyékiek nagyon szeretik: jó izüek, a' mi kevés hús van rajtuk: mert nagyobbára hát-gerintz és oldal-tsontokból állanak. Meg-ízár-asztva a' Belgák, Németek, kivált a' sze-gényebb rendüek, úgy magára, vajjas kenyér *meg-ízár-* helyett, úton, út-félen vég nélkül rágják és *asztva.* szopogatják. Mások-is pár-lugban meg-ízrat-va, új borsóval meg-föve, kedves izü, kön- *hogy el-* nyü emészthető, jól tápláló ételnek tartják. *nek veie?* De elztendő alatt minden tápláló nedveség úgy ki-ízárad belölek, hogy azután a' szalmánál *nem*

Scomber
nevü hal-
nak busü.

Plateisz
nem roz-
izü bul.

nem ér többet: 's ez-is az oka, hogy közinkbe ritkán hozattak.

Lampetrák honnan hozatnak?
 mi formák?
 bújok mit er?
 hogy kapta red?
 mennyiben egészséges?

A' *Lampetrák* vagy *Lampredák* (*Petromyzon marinus*, *Musjela* N. *Lampetre*) Olofz Országból tonnákkal vitetnek bé-sózva és felfűstelve széllyel Német Országra; néha ida Erdélybe-is. *Sicilia* körül *Martiusban* 's *Aprilisben* leg-bővebben fogják. *Formáiok* az angolnához hasonlít, hanem hogy a' fejektől fogva a' farkokig majd egy forma, egy hüvelyknyi gömbölyü vastagságok van; hosszúságok egy vagy más-fél lábnyi: a' hátok fekete-sárga foltokkal tarka. A' hát-gerintzei helyett csak egy hosszú portzogó vagyon benne, mellynek a' közepin velő mégyen végig. A' belek-is egyenes, a' szájoktól fogva a' farkokig. Frissen főve, sültve, rántva, igen gyenge jó ízű, édes húsát mondják lenni. Régen ezeket is mint a' kígyót ártalmos állatnak tartották: míg egy szegény *Atiszony* szükségből megfőzvé, azokat meg-ette: és minekutánna jó izeket 's ártatlan voltokat észre vette-vólna, másoknak-is azoknak jó ízét értékre adta; a' honnan szaporán ki-terjedvén hírek, közönséges eledellé lettek. *MÜLLER* l. c. *Tom.* III. p. 231. *PLATINA* a' kit más nével hívnek *Bartholomaeus de SACCHI*, a' Romai *Papalis* Udvarban egy ideig *Abbreviator*, azután *IV. Sixtus* Pápa alatt a' *Vaticana Bibliotheca*nak *Órzője de Objonis* 1470-ben ki-adott könyvetskéjében írja, hogy ő maga-is egy *Lampetráért* 7, 8, aranyat meg-adott; de látta, hogy a' szakátsok hús arannyig-is egy-másra verték. A' közvényes, *arends*, gyenge gyomru embereknek, úgy frissen-is, minthogy felette enyves, ártalmos: annyival inkább tehát bé-sózva, vagy fűtlen szárazítva. *Marinírozva* a' bor, etzet és fűszerfűszámok valamit segitenek rajta. E'ből a' nemből valok a' *Frantziák* *Anglusok* és *Németek* folyó-vizeiben találtató *Lamprillon* vagy *Lampreyon*, az az: kis *Lampreták* N. *Neu-auge*n az az, kilentz szemű halatskák-is. Mellyek

a' nyakokon két-felől látható hét, nem kilentz lyukatskákról inkább Hét-szeműeknek mondattathatnak, *D. Petromyzon fluviatilis*. Vagnak köztök feketék-is ezüst színű fejérek-is. Ezek a'mazoknál jobbnak tartatnak. Egyik se igen derék. Nálunk mindenik esméretlen.

Vagnak felefen olyan balak-is, a' melyek eredetekre nézve ugyan tengeriek; de a' nagyobb vizek' folyamatin mészze fel-vándorolván, azokban-is könnyen meg-élnek és szaporodnak. Nevezetesek ezek közt a' *Viza*, *Tok*, *Söröge*, *Ketsege*, *Salmo*, vagy *Salm*.

A' *Viza*, (*Huju-Acipenser*, *N. Hausen*) Magyar Országban a' Duna vizében egészen fel- *A' Viza*
 Polonyig olly nagy bővséggel terem, hogy *mitsoda*
 tsak Bétsbe majd minden pénteken negyven, *vizekben*
 ötven egélt vizát szállítanak-bé a' halátzok. *terem?*
 Hogy ezeknek a' halaknak hazájok eredet szerint az *Euxinum* vagy Fekete-tenger légyen, *eredet*
 mellyel a' *Capium* tengernek-is a' föld alatt *szerint*
 egyesülése vagyon, ki-hozhatni a'ból, hogy *tengeri*
 leg-bővebben azokban a' nagy vizekben talál- *hal.*
 tatnak, mellyek ezekbe a' tengerekbe szállanak, mint a' *Duna* és *Volga*. Találtatnak kevesebb számmal Olofsz Országban-is a' *Po* (*Padus*) vizében, úgy Német Országban-is alatt a' *Rbenusban*, nem külömben az *Albisban* és ott közel a' Német tengerben-is, jóllehet benn a' tengerben ritkábban lehet őket megkeríteni. Az Olofszok bizonyos musikával tsalják a' *Po* vizéből a' partokhoz közel, hogy ott horgokkal meg-foghassák.

Mint a' difznónak rövid feje; elé nyúló, hegyefs, túrni alkalmas orra van; azon, oldal-lélt egy szelelo, hafadék forma lyuk, és négy szál le-függő bajutiz; az alsó álla rövid, melly miatt a' szája a' feje alatt esik: a' hátán 13; a' farkán 43. hátra álló portzogós horgok vagnak, mellyek vén-égében oda léiznek: a' farka, szárnya két águ; a' felső ága az alsónál hosszabb, 's fel-hajlik. Ha a' halátzok' körmeit el-kerülheti igen nagyra neve-

Formdja.

kedik. 1732-ben egyet olyant vontak-vala-ki
 igen a' Dunából, mellynek hozfiza hatod-fél sing;
 nagyra a' vastagsága majd három sing vólt. A' Volga
 nevedek- vizében ennél-is nagyobbak talátnak, hogy
 nek. tzet-haloknak lehetne őket gondolni, mellyek
 egy pár ökörnek a' szárazra ki-vonni elég dol-
 gát adnak. Egyébként szelid és félénk hal
 természetek. ez, hogy az apróbb halak előtt-is ki-áll.
 Szereti mikor a' Tok éles oldalával hozzá dör-
 gölőzik; és mikor jobban kezdi a' bőrét sér-
 teni, meg-ízalad, hogy a' padinjába el-búvhas-
 sék: a' Tok-is utánna: mellyel a' vizet nagyon
 fel-háborítván, a' há'áfzokat magokra kaptatják,
 és gyakran mind együtt hálóba kerekednek.
 lakd'fok. Mind ketten az agyagos földet szeretik; a'
 hol eleség' keresés végett a' viz' fenekét, mint
 a' disznók fel-túrják. Octoberben és November-
 ben mikor helybol helybe költöznek, és tél-
 re magokat el-akarják rejteni, leg-bővebben
 és könnyebb szerrel kézbe akadnak. A' viza,
 mikor fo- borral, vagy téjjel meg-itatva, a' szárazon-
 gattatnak? nehány nap életben marad, és jó meszize föld-
 re elevenen által-vitettetethetik.

A' busát a' vén vizának sokan a' bial-hús-
 hoz hasonlítják; de jóval poronyóbb és jobb
 Húsdval izü, édes, lágy. Mellyre nézve inkább tsak
 hogy eu- bé-sózza-is szokták árúlni: és mikor a' sóban
 nek? kevésbé meg-veresült 's nyálfóságát le-verkez-
 te; ha vízzel a' savát előre ki-vontatják,
 kellemetes marha-hús ize van. Az ifju vizák'
 húsa igen kedves: a' borju-húsnál-is jobb izü.
 A' nagyokiak itrad'ok nyálos. és felette fok:
 mellyet jól meg-sózza a' Muszkák Itarinak;
 az Oloszok Caviarnak neveznek, és piritott
 kenyérre kenegetve magára-is gyakran észik.
 Málok, veres vagy pár-hagynával aprítva,
 fa-olajjal 's etzettel, vagy tzitrom-lével egybe
 elegyítve, régi Garum helyett észik. Edes-
 keferü, sós izü: az ételt kívántatja; de igen
 nehéz emélzhető. Melly szörnyü kelete lé-
 gyen ennek a' Caviarnak, ki-tettzik a'ból, hogy
 tsak a' Hamburgi kereskedőknek paçum szerint
 tar-

tartoznak a' Mufzka haláízkok ízáz ezer Rubl árrut éíztendónként bé-adni UNZER der Arzt í B. V. p. 146.

A' Mufzkák a' vizának bõrit, szárnyait, farkát, hójagját, belét egybe aprítván; mi- *A' Viza-* nekutánna egy darabig gyenge meleg vízben *hõjag* vontatták, a' mofkától meg-mofák és laílu *bogy és* tüznél addig főzik, mig mint a' hig pép ízél- *bol kéíízt-* lyel foly: a'kor mint a' papiroísnak való íz- *íeték?* tát, rámakra kenik: és midon így annyira ízáradt, mint a' pergumen egybe hajtogatják, 's így egéízen meg-ízáralítják: és a' tííztájít *Viza-hõjag;* a' valtagát és íeprõlékeíebb réízt *Hal-enyu* (*Ichthyocolla*) név alatt egéíí Euro- pába árúlni ízéílyel küldõzik. A' *Viza-hõjag-* nak a' konyhákon való íagylalátok vagy *Sulz-* kéíítéíeken kívül nem utoííó halízna van a' *íafíznok.* íattyu *períták'* vagy íeíér gyõngyõk' kéíítéíé- ben-íí: a' *Hal-enyunek-íí,* az áííztalofokon és más enyvezõken kívül, jó halíznát véízik 'a boros íagzák: minthogy ha egy darabot me- leg vízben el-ólvaííztva, a' nyúlós borba tól- tenek, az a' bor' ízínén a' hordóban vékony bõrt formál; melly azután a' íenekére le-ereíí- kedvén az egéíí bort ízépen meg-vékonyítja.

A' *Tok,* *Acipenfer,* *Sturio,* *Silurus,* *Ga-* *leus Rhodius,* *Oniskus,* *Oxyrinchus* nevek alatt íorog a' réíí Görõg és Deák Íráíokban, Né- metul *Der gemeine Stõr,* *Spiz-naufe.* Ez-íí a' *A' Tok* vizának közél való attyafíí íeíí: minthogy *a' Víz-* hegyeíí orrával a' tenger', és mély vizek' íe- *íak attya-* nekét mint a' dííznõ úgy íel-túrja ez-íí melly- *ííu.* ról *Sus,* Dííznõ nével-íí neveztetik. Úgy vé- lem, hogy az-íí a' íít *PLENCK Ur Bromat. p. 270. Acipenfer* *Tuka N. Tuck* név alatt *Kra-* merbõl emít, és Duna lakosának íeíízen, 's íok íárga kövéííéíígel eíegyes húsít mondja íenni, 's *Antacæus* nevet-íí ad néki, ennél a' íí tok-halunknál nem eíyéb íeíízen: ha- nem ha ezt nagy toknak; amázt pedig kíí tok- nak vagy ketíegének nevezzuk. A' toknak a' vizánál lapoíííabb íeíe, és íokíbb elé-nyúló

fürmája. orra vagy on: a'ról le-függő négy szá! bajusza; alatt kis álla, és fogak nélkül való kis szája vagy on: mellyből ki-tettzik, hogy e' nem prédával élő hal; hanem tsak a' fel-túrt, és *mivei éli* éles hasával fel-szántott vizek' fenekébol szopogatott eleséggel táplálja magát. A' mint-hogy beieiben-is holmi taknyos *materiánál* egyéb nem találtatik: a' horgot sem nyeli-bé; és e' miatt tsak hálóval fogattathatik-meg. Ennek, mint más halaknak kopótyuja nintsen, hanem tsak kettős orra lyukán szivja-bé 's füvja-ki a' vizet a' maga hivesítésére. A' bő-re fetét-barna, vastag, kemény, elé-felé éles (a' melly egyedül e'ben a' halban tapasztaltatik), mintha apró pénzekből állana: a' két oldalán darabosabb: a' hátán végig három rendel szúrós göröntsök vagy onak, mint meg-annyi nyergetskék: a' szeme' környéke fényes mint az ezüst: a' hafa tsont keménységű, síma, mellyen a' köldökén alól keményebb, hátra-álló tsont horgotskák vagy onak, mellyekkel a' viz' fenekét fel-szántja; a' meijén pedig egy elé-álló éles tsont, fegyver helyett: a' szárnyai-is mind a' hátán, mind alatt rövidek, szúrósok a' farka két águ. Találtatnak a' nagyobb vizekben húsz lábnyi hosszúságú nagy tokok; a' mellyek ezer fontnál is többet nyomnak; de hűfok igen szijjas, inas, mint a' marha-hús, nehéz emészthető.

Az öreg Tokok igen nagyot nővnek.

Lakások.

Teremnek a' tokok a' tengerekben-is majd mindenütt bovségesen; de a' mélyebb tengerekben ritkán fogattathatnak-meg, 's apróbbaknak-is tapasztaltattak, mint a' nagy folyó-vizekben. Nevezetesen a' Volga, Tanais, Duna, Padus, Tiberis, Rhenus, Ligeris, Garunna, Albis, Vistula, Occa folyó-vizekben szoktak kézre kerulni. ALDROVANDVS ugyan úgy tartja L. IV. de Piscibus c. 9. p. 202 hogy ezek a' tengerektől öt, hat napi útnál nem igen szoktak mesztzebb távozni. De mi el-lenkezőt tapasztalunk, midőn a' Dunában majd

A' tengerekből szeledtek-el.

Pofonyig, itt Erdélyben-is a' Marosban Gyógyig fel, a' halászkok gyakran kapnak szép tokokat. A' mellyek ha a' Fekete tengertől a' Dunán; a'ból a' Tifzán; onnan a' Maroson való útjokat fel-vezűzük, negyven ötven napi útnál-is többet tette nek.

Pünkösöd és Sz. János nap között seregenként úgy szoktak a' tenger felől fel-jöni, mint a' lúdak egy-más után; néha egy-más farkát rendel bé-falva, mintha valamelly hoszszu lántz nyúlnék-le a' vizen. Ez alatt az idő alatt, kemény spárgákból készült vonó vagy farkashalókkal itt-is amott-is, a' hol hozzájok férnek, fokot ki-fognak a' halászkok. De nagy vigyázással: mert mihellyt a' vizből ki-kezd emelkedni, olly kegyetlen tsapásokkal térszen tsont keménységű farkával, hogy sokszor a' halók' kötelei széllyel szakadoznak, nagy fák ketté törnek; sőt néhol a' kövek-is szikrát vetnek: ha pedig magokat a' halászkokat találják, a' leg-erősebb embert-is a' földre le-tsapják. Azért mindenkor oldal-félt húzzák-ki a' vizből, és minél hamarébb lehet, az oldalára fordítván, a' fejét fel-emelik, és a' farkával fél hód formán ölzve-kötik, mellyel minden ereje oda lészzen. Ez előtt való időkben, néhány esztendőben meg-eset, hogy a' *Hollandusok Gertrudenbergnél* egyszer-egyszer kilentz ezer tokot-is ki-fogtak. *Norvegiában* pedig *Bergen* körül, és a' Prussiai partokon a' tok-halászat ennél-is gazdagabb szokott lenni: a' hol bé-sózva a' lakosok-is fokot el-költének belölek; széllyel-is mezszze helyekre el-küldözik. A' *Ligeris* és *Rbenus* viziben terpett tokok, máfutt valók felett ditsértetnek.

A' régi időkben közelt sem vóltanak a' tokok ollyan közönséges halak mint ma. *Olofz Orizágban* ma-is ritkábban forognak mint máutt. Hajdon inkább tsak *Görög Ország-ból* vizzik-vala ezeket *Romába*: a' honnan *Ovidius* így szól róla *L. Halieutica, v. ult.*

mennyi-

re idvoz-

nak?

Mikor és

bogy útuz

nak?

bogy fo-

gattalnak?

Éfsakra

bővebben

teremnek.

Régen a'

Tok-balak

nagyobb

betsűletben

tartattak.

Tuque peregrinis, acipenser, nobilis undis.
MARTIALIS L. XIII. Epigr. 91. tsak a' nagy
 Urak', Fejedelmek' pompás asztalára tartozó
 ritka hálnak mondja :

*Ad Palatinas acipenssem mutite mensas,
 Ambrosias ornent, munera rara, dapes.*

MACROBIUS Saturnal. L. II. c. 12. **CICERO**'
 szavával (*Dialog. de Fato*) említi, hogy mi-
 dőn *Scipio Pontius*sal együtt *Lavernium* mellet
 táborozna, egy *Acipensert* viznek néki aján-
 dékba, a' melly ott felette igen ritkán fogatta-
 tik, 's igen nemes hálnak tartatik; 's *Scipio*
 egyet, kettőt azok közül, a' kik közöntésére
 mentek-vala, ebédre meg-marasztott-vólna, 's
 láttatnék többeket-is marasztani: *Pontius* a' füli-
 be sűgva így szólítja-meg: *Vide quid agas,
 acipenser iste paucorum hominum est.* az az:
 Nézd-meg mit tsinálsz, ez a' tokotska kevés
 embereknek való. **PLINIVS**' idejében még rit-
 kább vala, és drágaságáért nem annyira vala
 betsületben, a' mint ő **MACROBIUS**nál l. c. bi-
 zonyítja: *Nullus in honore est: quod quidem mi-
 ror; cum sit rarus inventu.* De nem sokáig
 tartott a' Romaiaknak ez a' takaréksága:
 mert hamar azután *Severus Imperator* annyira
 betsűette ezt a' halat, hogy a' mmt **MACRO-
 BIVS** a' **SAMMONIVS SERENVVS**' szennel látott
 tanu' bizonyításából írja, koronás szolgákkal si-
 pok között vitette-fel ezt a' nagy vendégsé-
 gekben gyakorta a' maga asztalára.

Tok-bal-
 nak húsa
 mennyire
 egészséges?

Közönségesen szólva, a' tok-hálnak ke-
 mény portzogós kövérséggel elegyes húsa van,
 a' melly a' gyomorban nehezen olvad széllyel;
 de ha széllyel olvadhat, vagy meg-eméiztöd-
 herik-is, magához hasonló enyves, kövér, gaz-
 dagon tápláló nedvességgel tölti-el a' testet.
 Melly szerint a' jó tágas erekkel fel-ruházta-
 tott, egészséges, erős testi munkával élő, nagy
 embereknek, ha kaphatják, nem meg-vetendő
 eledel; de a' kényesebb, gyenge 's beteges
 személyeknek tellyeséggel alkalmatlan.

Idejekre és bízhatóképen eleségekre nézve-is tokat kellett különbözni hajdon-is egymástól ezeknek a' halaknak: *Lurcones et diligentiſſimos quosque ganeonum, parvos ſturiones, quos Porcellatas vocant, repudiatis majoribus, Jeſturi.* így ír Jovivs. az az: Étélben, általában gyönyörködök, és szájk' ízét keresők mindnyájon, az apróbb tokokat szeretik, megvetvén a' nagyobb testűeket. Azok közt-is, melyek a' kövér édes vizekben teremnek, a' tengerben vagy más tiszta vizekben lakóknál sokkal jobb ízűek. Nevekedik húfoknak kedvetsége a' szerint, a' mint távulabb esnek a' tengertől. Nem-is minden időben egy-aránt kellemetesek ezek, úgy mond Jovivsból *ALDROVANDVS l. c. c. 9. p. 205.* hanem nyárhan a' nap' és éj' egyezése körül való heves napokban leg-több dicséretet érdemlenek. Fris-seségektől-is igen sok függ a' tokoknak és ke-tsegéknek. A' friss tok, úgy mond *Dioscorides*, ételnek készitve táplál, a' hafat lágyítja: a' sós kevés tápláló részt ad, a' lélekzet' út-ját ki-nyitja, és a' szót hangosítja; az *alutis*, vagy soralan fenyedni kezdett tokok pedig, egyéb állott halak felett büdösekké és utálatos-fok. A' honnan köz-mondás vala a' Régiek közt, mikor valamelly alá-való dolgot jóval akartak egybe vetni: *Purum Silurum quadra bubens argentea.* Bé-szókták-vala azért régen-is a' tokokat haladék nélkül só-ni, a' szerint a' mint az ökör-húsról mondtuk, vagy a' mint ma Németefen szóllanak *marinirozni.*

A' *Marinirozás* a' halak' tartásának leg-jobb és leg-ártatlanabb módja. E' végre, ha nagyotska a' hal, a' két oldalát és hasát ki-vágván; a' hátát, a' mennyire vastag húfavan, egy-egy jó tenyérnyi szeletekre kerészitül fel-vagdadják, és az oldalas 's hasas részekkel együtt külön-külön meg-sózzák, 's így holmi edénybe kevés ideig egy-másra rakva tartják: azután onnan ki-szedvén, 's szépen meg-törölgetvén, és jól meg-száraztván, vajjal vagy

Idejekre nézve o' részben-is különböznek.

hol teremnek előbb-valok?

mikor leg-jobbak?

Frissen hasznok dicséretes.

meg-szagosóva utdlator.

A' Tokokat és Vízakat hogy kell bé sózni.

A' marinirozás miként léfzen?

fa-olajjal bé-mázolják: rostélyon gyenge tűznél eleven szenek felett, gyakran kenegetvén az alatt-is, egészen meg-sütik, 's a'val meg-hűlni hagyják; azon közben egy hozzá való tonnátskát-is belől fa-olajjal vagy vajjal bé-kenvén, és borsal meg-dörgölvén, annak a' fenekére elegy *Laurus* vagy *Lorbeer* 's rosmarintlevelet és tzitrom-hajat, egész szemü borsot és szeg-füvet teritene: e're egy rend sült halat raknak: a' halra ismét egy rendet az e-lébbi szerekből: így rendel ismét halat míg az edény meg-telik; mellyet fellyül-is azon *Speciesekkel* jól bé-borítanak: így ofztán bé-feneklik, úgy hogy fenn a' fenekén egy tsaplyuk légyen, mellyen az edényt jó erős hideg etzettel, ha tettik fa-olajjal elegy, egészen meg-tölthetség. E' szerint jól bé-tsinátva, hives helyre félre tészik, naponként egyik fenekéről a' másra forgatják: melly szerint fél estendeig 's tovább-is el-tartják kár nélkül a' halakat. Mikor ki-vésznek belőle, a' helyét etzettel újra mindenkor meg-töltik. Ezzel a' móddal minden más-féle halakat-is bé-lehet tsinálni: az apróbbakat egészen jól meg-vakarva, és a' borít-is a' fejétől fogva a' farkáig megkóttzolva meg-sózván és úgy meg-sütvén a' le-irt mód szerint. Lásd ZINCKENT *Lexic. Oeconom.* ezen szóra, *marinieren*.

A' szatva bogyszokták el-keszteni?
 A' friss tokokat régen fejr borban, etzetben, vízben egy-aránt elegyítve szokták-
 vala meg-főzni annyira mint a' borju-húst, só-
 is tévén a' mennyire szükség hozzá. A' hát-
 tát bé-sózva vad fertés-hús' módjára-is készi-
 tették fokban, szeletenként rostélyon annyira
 meg-sütvén, míg jól által-melegült, (mert to-
 vább semmi bé-sózott húst nem jó sütni): azon
 közben etzettel 's fa-olajjal gyakran öntöz-
 gették, és így vitték a' pohározók' alztalára,
 a' melly az ivás' farkantyujának tartattatott.

A' Tok-ikrát fokban a' viza-ikránál elébb
 'A' Tok-ik-betsülik. Ki-szedvén tudni-lik a' friss ikrából
 vdt vagy az inas részeket, a' többit etzettel vagy bor-
 ral

ral meg-mofsák; azután táblákra ki-terítik, mig keveset szivalkodik: így kádba vagy tse-berbe tévén erősen meg-sózzák, és kézzel minél jobban lehet meg-dagasztják, a' melly *Hig Caviarnak* mondatik, és mind a' száznak mind a' gyomornak leg-kedvesebb. Ha pedig fok ideig akarják tartani, vagy meszfe el-vinni: úgy ezt 'sákokba töltik, hogy a' vize folyonki: azután jó keményen olyan tennákba gyúrják, mellyeknek a' fenekén apró lyukak vannak, hogy a' mi leve támad, az-is folydogaljonki. Az így el-készített Tok és *Nelma* vagy *Salmo-ikrát* *fajtott Caviarnak* hívják az Olo-izok. És mikor az ételhez vagy italhoz jó *appetitusok* nincsen, piritott kenyérré kenve, 's úgy-is kevélsé meg-piritva, némellyek tzirom-lével-is meg-öntözve, melegén gyakran észik. A' Görögök hidegetske vízzel a' savából ki-mosván a' *Caviart*, holmi kerti vete-ményekkel 's veres-hagymával együtt meg-apritják, és kevélsé meg-borsolván, kenyér-béllel elegy ki-vájt tzipó-hajba töltik, és marha-hús' lévben *páttéom'* módjára meg-főzvé, igen kedves ételnek tartják. A' bőrüből, szárnyaiból, belüből és hójagjából a' toknak-is, mint a' vizának bővséges jó-féle *Hal-enyu* készítettik.

A' *Ketsegék* a' tok-halakkal testek' formájára, belső alkotmányára, húfok' természetire és ízére nézve úgy meg-egyeznek, hogy folyó-tizi kis toknak bátron el-lehet mondani. A' Németeknél *Lachsflöre* a' nevek: és hihetőképén a' régi Romaiak' kedves *Porcellatúja*-is e' vala.

A' *Söröge*-is (*Acipenser Rutbenus*, *Silurus*, *N. Sterlet*) tok nemzetség: a' mellyek, mint-hogy a' *Caspium* tengerben, a' *Volga* és *Borysibenus* Mufzka Országai folyó-vizekben leg-nagyobb testel és bővséggel találtnak, *Rutbenus* vagy *Mufzka Toknak* mondattnak. A' felek a' tsukájéhoz nagyon hasonlít: négy szál bajuszok van: az oldalokon a' bőrök öt sörhoportsofsággal darabos, mellyre a' hátán nye-

Caviart
hogy ke-
szítik?

hogy élnek
vele?

A' Ketsege
egyez a'
Tokkal.

A' Sörö-
gek közeli-
tenek a'
Tokhoz.
lakásuk.

formájok.

reg formán tizenöt szegletes, hofzlukó, tsont keménységű bajak vagy pénzék-is tétettek. Hofzluságok gyakorta négy lingnyi; váltagságok tizenhat tenyérnyi, úgy hogy kerekszűl vágva tizenhat olyan darabok eshetnek belőle, mellyek közül mindenik, a'hoz való nagy táiban, 24. személynck tisztsegesen eleibe tétethetik. A' *büfok* jó izü, de kemény és szijjas természetü. Vagynak a' kik a' sorögéket tsak öreg toknak tartják: 's a' mint *ALDROVANDVS de Pijc. L. IV. c. 9.* írja, *disputulónak* fogan ennek, amattól való valóságos különböztető jeleiről. Találatnak ezek a' halak a' Duna vizében-is alatt; de annyira fel-nem mennek mint a' tokok. Ezeknek-is az oldal-tsontjaik, mint amazoknak tsak portzógókból állanak. Az *Ikrájok* darabos, zold szín, a' tok-ikránál valamivel kedvetlenebb keferütske izü. *MÜLLER Volflünd. Nat. Syst. T. IV. p. 29c.*

Ambár a' Magyarok' konyháján esméretlenek légyenek-is; de, minthogy a' régi Romaiak' históriájiban olly gyakran fordulnak elé; nem léssen talám helytelen, a' kegyetlen *Muraenák*ról és drága *Mullus* nevü tengeri halakról-is még néhány rendet ide ragasztani.

A' *Muraena*, ha halnak lehet mondani, minthogy se ízárnyai, se kopótyui nintsenek; rendesebben (mert néhol nagyobbak-is találhatnak) két, három lábnyi hofzszu, 's mint egy kis gyermek' karja ollyan váltag. Formája mint a' kigyónak: a' feje mint a' lúdnak hegyeffen elé nyuló, nagyon ki-tátható szájjal: az ajakai mint a' hartsának éles apító fogakkal meg-rakodtak, mellyek belől a' posáján 's tágas torkán-is el-terjedtek: benn a' torka felé mint a' *viperának*, két nagyobb, elé hátra mozgó fogai-is vagynak, mellyeknek mérgező volta ki-tettzik a'ból, hogy a' maráfok' helye nagyon meg-tüzesül; sőt a' Régiek' tapasztalása ízerint, ritkán-is gyógyíttathatik-meg, a' meg-inarattatott tagnak el-vágása nélkül: a'

lze-

szemei kisdedek, kerekék, mint az üveg által-
láltzók, sárga kerületűek: kopótyuk helyett
fenn, mintha fülei vólnának, két lyukatskák
vagnak, vékony hárttyával bé-fedve, 's az
alatt szél hójagok az úzás' kedvéért. Némel-
lyek fülnek tartják; minthogy sip szóra a' ha-
las-tókból, elé-jonek. A' hátán végig éles or-
mó vagyon: a' bőre lágy, barna szín, feje-
rel és sárgával ékefen tarkás, mellyről a' régi
Olofzoknál a' *Muraenik*knak *Helena* nevek-is
vala. Az Északi hideg vizeket nem szeretik:
az *Americai* és *Asiai* tengerekben-is ritkán talál-
tatnak, 's többire ott mérgefek. Rendes ha-
zájok pedig a' *Muraenáknak* a' *Mediterraneum*
vagy Közép-tenger. A' kövek' és partok' lyu-
kai 's hafadékjai a' fészkek; szokottabb hel-
lyek Spanyol Ország mellett a' *Tartessusi* part;
Olofz Országban pedig a' *Siciliui* tenger-nyí-
lás, a' hol mind nagyobbak, mind jobb ízűek
termettek mint más helyyeken. Onnan szok-
ták-va azokat a' Romai nagy Urak-is a'
magok halas tóiba nagy árron hordatni, és
nagy mulátsággal hizlalni 's szaporítani. Más
halak' prédájából élnek; kivált a' pénzes hala-
kat és rákokat vadászfűk. A' szárazon élő
állatok' véré't 's húsát pedig mindenek felett
szeretik, mellyet, éles fogas nagy szájjokkal
meg-ragadván a' test' színét, mint-egy bé-szop-
va ízivnak és rágnak-le. Nevezetes a' historia,
mellyet fel-jegyzett *SENECA* L. III. de *Ira*. c. *Pollio*
40. miként egykor *Vedius Pullionál*, régi jó
baratjánál vatsoradván *Augustus* Tsászár, egy
mai Ur-
inas holmi kristály-üveget el-tort-
vala; melly-
nek kegyer-
ért meg-haragudván *Pollio* így parantsol a' több
szolgainak: *Ad Muraenas*. Szokáfa-
vala t. i. a' *Murae-*
ennek a' kegyetlen embernek, hogy haragja-
nákkal,
ba esett szolgait elevenen a' *Muraenák* tó-
jába hányatná. Meg-ragadván tehát ezt az inas-
is a' több szolgák, valamiképen ki-fel a'
kezekből, és bé-szaladván a' vatsoráló ház-
ba, az *Augustus* Tsászár lábaira borúl és
könyörög keservefen, hogy; ne legyen eledel,
egyéb

lakdlok.

mivel él-
nek?

egyéb akármi halállal ölettesék-meg. Nem ért-
vén *Augustus* mit kérne a' szolgál, meg-tuda-
kozza: és ez új kegyetlenségnek nemétől meg-
írtozván, az inast el-botsáttatja; *Pollionak* pe-
dig, a' ki egyébként jó barátja vala, maga
szeme előtt minden kristálylly üvegeit egybe-
rontatja, 's halas-tóját-is bé-temetteti. Gon-
dolhatni melly késő és keferves fájdalomokkal
eső halálnak kellett lenni, mikor a' fok *Mu-
raenak* a' szegény embernek testét így szopva
le-rágják és a' tsontjáig meg-emésztik-vala.

Hú fok
kedvesse-
ge a' régi
Romainak
közé.

Egyébként a' *Muraenak* a' Romainak előtt
igen nagy betsületben valának. *C. Hirrius
Praetortól* írja *M. VARRO de R. R. L. III c.
17. n. 3.* hogy a' maga halas-tói körül való
épületekből elztendónként *duodena millia sestert-
ium*, tizenkét ezer *sestertium*okat vévén-bé,
azt a' halak' tartására mind el-költötte. Nem-
is vólt tsuda: mert emlékezem, így szóll *VAR-
RO*, hogy egykor költsön *Julius Császárnak*
két ezer (*MACROBIUS* szerint hat ezer) da-
rab *Muraenkat* ada. *COLVMELLA* így szóll
ezekről *L. VIII. c. 16. Sola e pretiosissimis pisci-
bus Muraena, quamvis Tarsensis Carpathique
pelagi, quod est ultimum, vernacula, quovis
bospes freto, peregrinum mare sustinet. CICERO
L. VII. Epist. ad diver. epist. 26. Gallus jó
barátja előtt a' val ditséri a' maga mértékletes
életét, hogy ő se austrigakon vagy ojtredakon se
muraenakon nem kap. Nem kelnek-vala mind-
azáltal a' Romainak közre a' *Muraenak* igen drá-
gán: minthogy a' halas-tókban felette könnyen
szaporodó és fokáig el-élő halak valának. Né-
ha a' nagy kövérség miatt a' viz' színére fel-
emelkedvén, ott a' Nap-fénytől annyira meg-
száradt a' bőrök, hogy a' miatt nem mozog-
hatnak, és a' vízbe többé le-nem ereszked-
hetnek-vala. Mellyre nézett *MARTIALIS L.
XIII. Epigr. 80.**

miért nem
vóltak
drágáb-
bak?

igen meg-
biznak.

*Quae natat in Siculo grandis Muraena profundo,
Non valet exustam mergere Sole cutem*
Ki-másznak gyakran magoktól-is a' fővenyre,

AZ AELIANVS' és OPPIANVS' vélekedések szerint a' *Muraenak*, hogy ott a' bak kigyókkal közösüljenek, magok mind nőstények lévén; de mások szerint, csak magokat szellőztetni és eleség keresni; (mivel azután ki-világosult, hogy bak *Muraenak*-is légyenek) a' hol az embereket, mikor meg-akarnák fogni, sokszor meg-marják. Különös mestersége a' *Muraenának* az-is, hogy a' lövénybe magát a' farkával hirtelen úgy bé-vájja, és ott úgy megerősíti, hogy teje hamarébb el szakad, mint sem ki-lehesse hűzni. Ugy-is tartják némelyek, hogy ennek az állatnak lelke a' farkában, nem pedig a' fejében laknék: mert ha a' farkát meg-nyomják, vagy egy lapos fával meg-ütik, mindjárt meg-hal; attól pedig nem, ha a' fejét mind ölve rontják-is.

A' fzd-
raza mi-
ert /zoktak
ki-műz-
ni?

a' farkok-
ban van
az élet.

A' *Hűfok*, kivált a' mellyek az édes tó vizekben meg-hiztanak; és nem vének, felette jó és kedves ízűnek, az egészségre-is hasznosnak mondatik. Szép tejér, tsapontólag rétes, fok rövid, horgas izálkátscákkal elegyes: mellyek vénségekre meg-erősedvén, hűfok-is nagyon meg-ízetlenül. Bé-tsinálni ezeket, és mint a' *Lampetrúkat* máluvá el-adni kuldeni, nints izokásban.

bűfok ter-
mészete.

A' *Mullus* (*Mullus barbatus*, Oioszúl *Trigla*, N. *Rotbbart*) melly igen nagy bálványa vala hajdon az ételben büjálkodó Romai Uraknak, bizonyítja annak már fellyebb-is említett nagy árra; de bővebben meg-tettzik a' *SENECA*' beszédéből *Quaest. Nat. L. III. c. 17.* és *PLINIUS*-ból *L. IX. c. 17.* a' hol neveltséggel emlegettetik melly nagy pompával vitték azt fel elevenen, vizes üveg edényekbe zárva a'z talhoz: hogy ott mulatsággal személnének, miként halna-meg, kulömb-kulömb ízép fízneknek teltiben való jádzálai közt? és azután miként készítették hirtelen-meg, vatsora közben, a' kedvesebb vendégeik' izámára. Ez a' hal egészen veres: teste állására nézve a' heringhez, vagy inkább a' mi lepény-halunkhoz

A' Mullus
neve hal-
nak betses
a' volta a' ré-
gi Romai
Uraknál?

formája.

hoz hasonlító: a' háta fel-áll; a' háta lapossan le-ereszkedik: a' feje tompa, síma, apró pénzekkel bé-fedve: az alsó állán két szál jó hofzszu verefs szakálla vagyon: a' szája kitsiny 's fogak nélkül van: a' testin lévő, pénzek nagyok, hofzizak, vékonyok, retzés szélüek, könnyen le-válók, a' mellyek alatt szép ró'sa szín piros bőre vagyon, mellyről OVIDIVS vagy mások szerint OPPIANVS *Halieuticöv. L. I.*

His addas roseo splendentes corpore Mullos.

AVSONIVS:

Solus puniceis aufus contendere Mullis.

A' szárnyai viola színt mutató fejérek. Rendes hofzszusága az egész halnak egy lábnyi: nehézségek két fontot nyomó: de találtatnak három fontot, sőt négy fontot nyomók-is: *nagysá-*
ga. mint megjegyzette MARTIALIS *L. Epigr. X.* SENECA Iberius Tsázfárnak egyet négy fontost ajándékozott-vala, mellynek hofzizuságát RONDELET egy singre veti. PLINIVS *L. IX. c. 18.* más régi Iróból említi, hogy a' Verefs-tengerben fogtak-vólna 80. fontos *Mullust*; de mások azt, hogy *Mullus* lett-vólna, kétségbe hozzák. Igaz az, hogy minél nagyobbak vóltanak, annál többre betsültettek. Innen MARTIALIS *L. III. Epigr. 45. v. 5.*

Minélna-
gyobbak
aandl bé-
sefőbbek
válnak.

Nolo mihi ponas Rbombum, Mullumque bilibrem.
Ismét *L. X. Epigr. 37.*

Ad sua captivum quam saxa remittere Mullum
Vijus erit libris qui minor esse tribus?

HORATIVIS-is *Serm. L. II. 2. v. 33, 34.*

- - - *laudas, insane, trilibrem Mullum.*

ATHENAEVS bezzéli *L. I. c. 6.* hogy egy *Pbilo-xenus Cytherius* nevü ezem-izsom *Poeta* egykor *Dionysius* Királynál lévén vatsorán, midőn *Dionysius*' eleibe egy nagy *Mullust* tettek-vólna, neki pedig a' kissébbet adták-vólna; azt a' maga fülihez tartotta: mellyet látván a' Király, kérdi mire való vólna az? azt feleli a' *Poeta*: Hogy ő *Galateáról* akarván írni, a' *Nereusnál* viselt dolgokról kívánna tőle értekezödni: de azt felelé, hogy azokat az idöket

ő nem érte, hanem az, a' melly a' Király előtt vagyon tudna valamit azokról-is szólani. El-nevetvén azért *Dionysius* magát, le-küldi néki a' nagyobb halat-is. A' kivel egy ideig örömeft pohároz-va; míg t. i. észre nem vévé, hogy a' Király' szeretőjével egybe-szürte-légyen a' levet: mellyét a' kö-bányákba vetteté.

Húsa a' *Mullus*nak mind jó ízére, mind egészséges voltára nézve ditséretes. Vóltak a' kik annyira betsülték, a' mennyi ezüstet megnyomott. *GALENVS de Alm. Fac. L. III. c. 27*

Húsa kedves izü és egészséges.

így szól róla: *Mullus omnium fere aliorum piscium carnem habet durissimam, et valde friabilem: quod idem significat, ac si dicas, nihil in eo esse lentoris atque pinguedinis. Nutrit certe, cum probe confectus fuerit omnibus aliis piscibus copiosius. Ismét: Ergo Mulli caro jucunda quidem est, ut quae alimentum est naturae hominum accommodum: et quamvis aliis piscibus sit durior, mundi tamen quotidie potest, propterea quod friabilis est, et pinguedinis expertus cum quadam acrimonia* *CELSVS L. II. c. 18.* a' tsukát

és *Mullus* együvé veti; de poronyó szárazsága miatt, úgy mond, azzal-is, mint ezzel tsak frissen lehet élni; bé-sózni pedig mind ketten alkalmatlanok. Húsa felett való ked-

basonlit a' tsukdéshez.

veltségben vala a' mája, 's azután feje. *Mullus* és feje hübeper, így ír ismét *GALENVS*, propter voluptatem a gulosis summo opere expetitur, idem caput quoque laudant, et secundas post jecur ferre praedictant.

a' mája és feje hübeper

Hazája ezeknek-is a' Közép-tenger; de találtnak elég bőven az Északi tengerben is. Seregenként járnak: elztendőben kétszer

lakdók a' Mullus

vivnak vagy szaporítanak. A' *Mdita* szigete körül szakáll nélkül való-k-is teremnek, *Müller L. c. p. 270.* Hináttal, sárral, apró tsigákkal, döglött halakkal és egyéb állatokkal élnek: a' budöis húst különöten szeretik, mellyel könnyen a' partokhoz lehet tsalni. Halas-tókbau nehezen maradnak életben: ugyan tsak

elesegek,

memelleyek meg-maradván, annyira megszoknak,

nak, hogy kézzel-is engedik magokat tapogat-
tatni, a' gazdáknak nagy gyönyörűségére. No-
jlri *Principes*, így ír CÍCERO L. II. *Epist.* 1.
Atticus barátjához, *digito se coelum putant at-*
tingere, si nulli barbati in piscinis sint, qui ad
meg-sze-
művelbet-
nek. *manum accedant.* MARTIALIS L. X. *Epigr.* 30.
Natat ad magistrum delicata Muraena.
Nomenclator Mugilem citat notum;
Et adesse jussi prodeunt senes Mulli.

A' *Salmo*, vagy *Salmo-Salar*, *Nelma*, *N.*
Lachs, közöttünk hasonló esméretlen hal; de
vagy *Salmo* más Országokban, mellyeknek a' tengerbe
haiaknak folyó nagy vizei vagynak, a' Dunán kívül,
lakásuk. mindenütt közönséges és nagyon betses. *Ten-*
geri Galotzdnak inondhatnók. Az *Euxinum*
tengerben hihetőképén *Salmo* nem terem: mert
egyébként a' Duna sem maradott-vólna e' nél-
kül. Télen által a' nagy tengerben tartózkod-
nak: nyárban az *Albis* vagy *Elbe* vizében és
Rhenusban leg-bővebben találtnak; a' hová
tavaszszal, menekutánna a' jég egészen el-taka-
rodott, vivásra a' tengerből csoportonként,
igen mesterséges szép rendel, az egész folya-
mon el-terjedve, a' leg-nagyobbak oldal ren-
del leg-elöl, azután a' többi külön-külön cso-
portokban, négy-négy lábnyira egy-mástól,
a' mint aprófodnak a' szerint, utolról ismét
a' nagyjából egy pár *officier* követvén annyi
távozással az egész ferget, megszűze fel-men-
nek. Ha hálót találnak ott meg-állapodnak,
mig a' kalauzok a' háló alatt vagy mellette,
valami út keresnek, mellyen egyenként ál-
tal-szivárogván fellyül ismét rendbe vészik ma-
gokat. Ha viz-esésekre érkeznek, a' kövek
alatt ki-nyúgodván magokat, a' nagyjai elől
állanak, és mint a' fajt-fergek, karikába hajt-
ván telteket, egész erővel mint a' nyil két,
három fingnyire fel-lövik magokat, hogy a'
felső vízbe kaphassanak: úgy azután a' töb-
bi-is. Mellyből *Deffau* mellett igen mulatsá-
gos halászatot szoktak esztendőnként csinálni
a' Németek. Ezt az út *Sveciában Majusban*

és Yunusban télik, a' melegebb tartományokban hamarébb. Ezen alkalmatofságokat tudván a' halászok, minden-felé hálókka- *bogy fo-*
 varsákkal lesbe állanak, és kivált vizfiza-jö- *gattat-*
 vet, igen fokot el-fognak közülök. *Hollandiá-* *nak?*
 bau *Schonhoven* nevü helyen 1749-ben 16-dik
Muji és 10-dik *Junii* egytizer 952. darab *Sal-*
mokat fogtak-ki a' halászok. Ki-húzván a'
 vizből, kétfél a' farkokat által-verik, hogy a'
 vérek folyon-ki. Szapora tenyéizéfeket gondol-
 hatni a'bol, hogy egy ilyen ikrás halban 23040.
 tojást meg-számláltak.

Formájokra nézve ezek a' halak egész *formdjok*
proportióval készültek: más-fél vagy két *formdjok*
 nyi hoszizak, 's a hoz illó vastagságuk; ha- *dijszei.*
 nem teitekhez képest a' fejek kitsiny; a' sze-
 mek nagy; a' farkok és egyéb szárnyaik-is ki-
 tsinyek; a' pénzek-is igen apró. Egyébként
 a' fejek sima; az orrok hegyes; az ajakaik
 fogatok; a' felső ajakok elé-nyúlik, a' himek-
 ben kevésbé le-felé-is horgad: a' hátok teté-
 kék: az oldalak fenn némellyekben barnával;
 némellyekben veresszel pettyezetett: a' nyak-
 szirtjok zöld: a' hasok fejer: a' pénzei ezult
 módra tündöklök; az időiebbekben a' izélein
 vere ssek. Terhekre nézve húz és ötven font kö- *nagysd-*
 zött járnak. *Scotiában* taláztatott hetven fontos-is. *gok.*

Hujok, mint a' *Irís* marha-hús, szép ve-
 refs, minden más nagy halak' húsa felett be- *húfok' di-*
 tses, 's innen a' tenger-mellyékin egyedül font *tserege.*
 számra-is árultattatik. Gyenge, poronyó, é-
 des kövérségével a' száznak nagyon ajánlja ma-
 gát; de ha ki fokot ézik belole, épen ez ál-
 tal tsemert, gyomor-lájást, és has-menélt-is
 komyen szerez. Tápláló ereje minden halak
 felett magasztaltatik mind főve, mind sulve.
 Tsapontolag egész derékba kereftül tángyé- *bogy vi-*
 rokra szelve, fa-olajos etzettel kenegatve, ros- *ternek asz-*
 telyon, gyenge tűznél meg-sulve, 's petre'se- *talra?*
 yem-levéllel meg-hintve, jó melegen a' leg-
 tényesebb ételek közü-is bé-illenek. Az idő-
 zel mind kulso szának, mind hátok' ize fokot

változik. A' tengeriek kövérek, de izetlenek: a' vének szárazok és kemények. Az *Anglusok* minden ezftendőben más-más nevet szoktak néki adni: és tsak a' négy ezftendőken sellyűl valókat hívják *Salmónik*. A' tengerhez közel frissen fogattattak, minekelőtte ikrájokat és tejet ki-nem öntötték, jobb ízűek, mint a' mellyek melízze útazásban és a' vivásban elhiványkozva kerültek a' halászok' kezekbe. A' tiszta fejr színűek-is elébb-valók mint a' mellyek barnák vagy verefsellő színűek. Az *Albisban* fogattattak máltt valók felett betsültetnek.

A' bé-sózni valókat, béleket ki-vetvén, kettőbe hasítják, és darabos Spanyol sóval jól meg-sózva, egy hólnapig rakásba tartják: azután tonnákra rakván, jól bé-fenekelve, és körül meg-szurkolva küldik minden-felé el-adni.

hoggy sóz-
zák-bé?

A' mellyeket *fel-fuſtelni* akarnak, négy napok múlva a' sóból ki-fzedvén fűtre tézik, és három, négy hétig szabad a'ben fel-kötözve tartván, azután állani el-rakják. Mindenik módon mint a' vér olly piros színű a' húfok.

hoggy jobb?

A' fuſten száraztattak a' sóban állattaknál, kivált ha a' savát jól ki-nem vontatták, egészségesebbek. Meg-lehet ezeket magára-is enni, sütés vagy főzés nélkül. A' fuſtetek, elein mig nagyon meg-nem aſztak, spárgával együtt éve épen Fejedelmi kedves tál-ételnek tartatnak: mérsékelvén ennek száraz sólságát, amannak kenő, lágy, édes leve.sége.

A' *Galótza*, (*Salmo Trutta*, N. *Lachsfo-
relle*) tiszta folyó-vizi *Salmo*. Vagynak a' kik úgy tartják, hogy a' galórzából-is a' tenger-
motól mi-ben *Salmo* lenne; a' *Salmoból* pedig ha fokáig
ben külömb-tóban, vagy folyó-vizben tartanak *Galótza* vál-
döz?

nek. De hogy különböző nemzetből légye-
nek, a' farkok meg-műtatja, a' melly a' *Sal-
móban* kevésbé két águ; a' galótzában egyes,
szélesen, ki-terjedő. Külömböznek a' galótzák-

A' zói es is egy-mástól a'hoz képeſt, a' hol nevekedtek.
buvasi fu-Mert a' mellyek tókban laktak verefs húfok

és sok fekete pettyegctéek van : a' mellyek a' havi erős folyó-vizekben nevedtek, sejt huffal 's kevesebb homályos szeplökkel ruházattak-fel; nem-is nőnek olyan nagyot mint a' tókban élők. A' folyó-vizekben tíz, tizen-egy fontos galótzánál ritkán találtnak nagyobbak: a' tókban két annyit nyomók-is. A' *Genevai* tóból néha ötven fontosokat-is húznak - ki. *MULLER l. c. p. 319.*

Húfokat, rothadó gyenge kövérségek miatt, csak kevés ideig lehet sótalan tartani. Frissen gyenge, poronyó kövérségek van; mellyel a' gyengébb gyomru és beteges személyek-is bátorságon élhetnek. A' havi, sebesen folyó, erős hideg, köves és kőzikkás vizekben találtnak, a' nagyobb 's tsendesebben mendegelő vizekben, (minéműek itt Erdélyben az Olt, Szamos, Aranyas, a' *Maros-is* a' havafok alatt) le-ereszkedteknél poronyóbbak és kedvesebb ízűek. *Majusban* és *Aprilisben* leg-inkább ditsértetnek. *Oktobernek* közepe táján vivnak, a' mikor, tejeket és tojásaikat el-borsátván, húfok-is nagyon meg-fóványul. A' *balas-töbetelek* *Februariusban* leg-kövérebbek 's kövérségekkel gyakorta tsemert-is okoznak.

A' *Pisztrangok*, (*Salmo Fario*, *Trutta fluviatilis*, Németül *die gemeine Forelle*) két-élék: egyik *feketevel*; a' más *vereffel* pettyegett, mintha veres himlős volna, mellyről ezek *Variolusnak-is* hivattatnak. A' *fekete* az álló göbés helyeket; a' *vereffek* a' sebes vizeket tartják: 's ez okból azok kövérebbek 's kedvesebb ízűek-is ezeknél; de ezek a' fok mozgásban, minthogy a' sebes viz-folyamattal mindenkor szembe szeretik úzni, poronyóbb és szárazabb húft viselvén, mind a' gyomorral mind az egészséggel jobban egyeznek. *Aprilisben* 's *Majusban* leg-ditséretelebbek. *Oktoberben* pedig, a' mikor vivni szoktak, leg-kevesebbet érnek. Télben jó izeket egészen el-velítették. Minél frissebben, ha lehet még

mikor elebb
 valók? élve, vitethetnek a' konyhára, annál kelle-
 metesebbek. Pénzeket le-hántva, 's beleket
 ki-vetve, ha etzettel elegyített sós forró viz-
 be eregetve kő vagy tserép-edényben meg-fő-
 zik, a' hó ki-fizedvén, melegen hideg vízzel
 hogy kell meg-hintik, és egy árkos tiszta papiroffal két
 szép keken rét bé-fedik, hogy a' párójok ki-ne menjen;
 főzni? minekutánna így meg-száradtak és szépen meg-
 hultek, és a' bőröknek színét az apró hója-
 gotskák mint a' zuzmaráz el-lepték, magokra
 fel-adni leg-alkalmatofabbak. Lehet, a' kinek
 tettzik, tzitrom-lével, borral, vagy jó etzet-
 tel, lehet etzet nélkül-is, frífs írósvajjal-is en-
 ni. Nehány órák múlva gyenge kövér húfok
 kedvesse- lá-yúni 's s'nyvedni kezdvén, ked eszéze-
 getek ha- ket el-vezztik. De ha a' húfokat azon frífsen
 mar el- a' fejektől fogva a' farkokig-le kívül meg-ha-
 vezztik. fogatják és a' febeket meg-sózzák, 's így két
 delzsa között kevésé meg-nyomtatják, azu-
 tán lisztel bé-hintvén olajban lassu tuznál meg-
 rántják, négy, öt napokig romlás nélkül el-
 tarthatják. Ha pedig marinnirozni akarják, úgy
 lehet mari liszt nélkül sütik-meg a' pisztrangokat rosté-
 nirozni. lyon, fa-olajjal kenegetve; és fejeket el-vet-
 vén, rakják-el a' tellyebb meg-irt szerekkel e-
 legy a'kora széles edénybe mint a' pisztran-
 gok' hoszizusága. A' mellyeket meg-akarnak
 meg-szá- izárasztani, nem sütik-meg: hanem a' sóból két
 rajz uni három nap mu'va, hideg vízzel előre jól ki-
 bogy kell? mosva, tézik a' hideg fustre; de távul, hogy
 se igen meg-ne aszizon, se meg-ne kormosúl-
 jon. Így-is, ha előre meleg vízben meg-áz-
 tatva, illendő lével meg-főzik, a' frífs halak-
 nak szükiben meg-lehetősek.

Formájokra nézve a' pisztrangok köztünk-
 is esméreteiebbek, mint-sem le-írást kívánhat-
 nának. Az apró tsukákhoz egyéb testekben
 nagyon hasonlítanak, hanem az orrok rövidebb
 's hegyesebb; Izájok-is kissébb: alsó ajakok a'
 felsőnél elébb nyúlik Nagyságok ku'omb-kü-
 lömb. A' sebesen folyó vizekben lévő közt
 az egy arasznyi vagy fél singnyi hoizizak, e-
 lé.

lég ízépek. A' padmajokban és nagy kövek
 alatt való tós vizekben tiz fontofok-is találta-
 nak, mellyeket fokban galótzának tartanak. La-
 kátok a' havasi köves, kofziklás, árnyékos, fe- *lakátok.*
 bebben folyó, erős hideg vizü patakok, mellye-
 ken a' hidegebb-hidegebb vizek' keresésére
 mind fel a' forrás felé sietnek, és ha hol va- *miért siet-*
 lamelley viz-esére találnek, tsudálatos mes- *nek tsak*
 terséggel mint a' nyíl, a' vízzel szembe, két, *fel-felé?*
 három singnyire fel-lövik magokat. A' na-
 gyobbak és fekete pettyezetésűek, mellyek ezt
 a' melterséget, testek' nehézsége miatt, nem
 követhetik, a' füz-fák' és eger-fák' gyökerei
 alatt való öblökben, és a' nagy kövek alatt
 múlatoznak, és vakarják a' gyökerekhez ha- *hafokat*
 fokokat. A' melly vakarás nékik olly igen *dörgölni*
 jól esik, hogy mikor a' halászok magok ke- *szereit.*
 zeikkel oda bé nyúlnak, 's újjaitak hafok alá
 eresztik, a'ra meg-nem mozdúlnak, mig elébb-
 elébb vivén, a' kopótyujokba akasztják, és
 annál fogva a' vizbol ki-húzzák. Szokták a' *hogya fo-*
 halászok a' pisztrangokat fogni *aboz kezzűlt* *gattatnak*
varsákkal és borsgotstűkkal-is. Hogy pedig in-
 kább a' varsába menjenek, illyen móddal tsal- *varsákkal.*
 ják-meg. *Castoreumot* vagy a' Hódnak izago- he-
 réit (Németül *Bibergeit*-nek hívják) és kám-
 fort, erőssen együvé törvén, tégejben fel-mele-
 gitik mig a' kámfor folyani kezd: a'kor, len-
 mag' olajat-is töltvén reá, együvé habarják,
 és fel-forralják: így osztán egy tsonó len-
 szőfzöt főznek, vagy rántanak-meg benne,
 mellyet szaporán a' varfa' tsuklyájába tévén,
 a' varsát vízbe eresztik, meilynek izagjára a'
 pisztrangok feregestől sietnek, és fokban együtt
 bé-búvnak. Mikor vivnek, vagy tojásokat el- *vivadkor*
 botsárják, a' parthoz közel lyukakat túrván a' *fűklyákkal*
 földbe, a'ba tóznak: a' mikor, ha ki fűklyá-
 val oda mégyen, annyira el-bámúlnak, hogy
 helybol meg-nem mozdúlnak, és szigonyok-
 kal fokot által lehet verni benne. A' villá-
 mústól és menydorgéstől-is hasonló el-bámulások
 tapasztaltatik.

A' horoggal való halászati még szebb mű-
 borgokra latsággal léfzen. Bé-tekerik t. i. a' horgot
 bogy tsa- veréls gyapju-fonallal, mivel a' veréls szint a'
 lattatnak? pisztrangok igen szeretik; a' fejtől pedig
 félnek, és a' horog' hegyibe akasztanak egy
 darabotskát a' rák-farkának és tsipó-lábainak
 húsából totelen, aprón vagdalva; vagy a' hel-
 lyett olyan gelesztát, mellyet egy éjtzaka mar-
 ha-vérben áztattak: vagy a' mellyet egy rész
 mézből és kámforból, két rész gém-hájból,
 négy rész füz-fa révből egybe rontsolt tésztában
 tartottak, mellyre még annál-is inkább mennek
 a' pisztrangok. *Mások*, e' végre azokból a'
 régi reves fákból, mellyek a' hol a' pisztran-
 gok laknak, a' vizek' partjain vagynak, sze-
 dett nyüveket és férgeket ditsérik. *Mások*
 azokat a' polyva fo-ma sárga tollakat, mel-
 lyek a' tyúkoknak állók alatt lévő veréls bő-
 rök között teremnek, commendálják. *Mások* a'
 fekete tyúknak bélit ki-vertvén, a' hasának üre-
 giben három tojásnak a' székét, vagy sárgá-
 ját és egy bor-ónyi sáfrányt téfznek, 's újra bé-
 varván, úgy ló-ganéjba négy, öt nap bé-ásák,
 a' hol a'ban holmi sárga nyüvek teremnek,
 a' mellyeket egy tsuprotskába gyúrtvén, 's e-
 zekből egyet-egyét a' horogba tévén, olly
 nagy kívánsággal kapják a' pisztrangok, hogy
 kevés idő alatt-is fokot ki-rángothatnak kö-
 zülök; de füzükség hogy a' veszfző és spár-ga
 légyen jó erős: mert a' nagy pisztrangok' erős
 vergődésére könnyen el-törnek vagy szakad-
 nak; a' horog-is ki-hajól. Mikor az eső esik,
 vagy a' Nap igen hevet süt, leg-szerentséfebb
 a' pisztrang-halászat. *Angliában* 's *Heivetiában*
 törvény van róla minél kissebb pisztrangot nem
 szabad a' vizből ki-fogni. *Bavariában* 14. új-
 nyinál kissebbet meg-nem engednek. Tartatnak
 a' pisztrangok fok helyt havasi tiszta vizekből
 vett halas-tótkban-is, folyó-vizi sugérekkel e-
 gyütt, a' mellyeknek tojásait és apró fiait meg-
 enni különösen szeretik. Bé-nyelik az apró kövi
 és vágó-halatskák-is. Egyébként a' vízben ter-
 mö

mikor sze-
 ven:sejebb
 a' piz-
 trang-ha-
 lászat?

mő férgekkel, és oda bé-bulló legyekkel, szünyogokkal 's nyüvekkkel élnek. Minél tisztább és hidegebb a' víz a' mellyben laknak, a' hűfok annál elébb-való.

A' *Jász-Keszeg*, (feketés ón színéről néhol *Ón*; lepény forma lapos testéről *Lepény-halnak* *Lepény-* is mondatik, LINNAEVSNAI *Salmo Trymallus*, N. *halak' for-* *der Aiche*) a' pisztranghoz mind formájáta, *májok.* mind természetire nézve nagyon hasonló. A' háta homályos zöld; az oldalai fejér-sárgák, és hosszsan vékony barna *línakkal* tarkások: az orra buta: felső ajaka az alsónál elébb ér: nagysága-is a' pisztrangéval egyez; hanem a' háta szélesebb; a' háta-is inkább fel-áll: egy szóval, lepény forma. Lakni-is azon vizekben szokott, a' hol a' pisztrang; de alább a' nagyobb folyó-vizekben-is, a' hová a' pisztrangok ritkán erezkednek-le, gyakran talál-*lakások.* tatik. Minden havasról jövő hideg vizekben, megszűn le, közön éges. A' hol inkább csak hálóval, horoggal pedig ritkán fogattatik; mivel azokon a' tsemegéken, mellyekkel a' pisztrangok meg-tsallatnak, nem kap. A' szü-*bogy fo-* *gattatna?* nyogokhoz leg-inkább kapdos. A' pisztrang-ikrát-is erőssen szereti. Húsának más halak felett való kedveséget ad, tömjénes jó szagja és száraz poronyó, nem hamar lenyvedő természetete. A' honnan fokak előtt a' pisztrangok' betsületét el-verte. Sulve, ha vajjal vagy sa-olajjal kenegetik, kiváltképen ditsértetik. Vagynak, a' kik pénzitol meg-ritztitva, a' bilit pedig benne hagyva, sütik-meg; úgy tartván, hogy nints epéje. Főve nints olly kedvesége mint a' pisztrangoknak. Az álló, iszapos fenekű vizekben termettek ízetlenebbek, mint a' tiszta, sebefs folyó-vizekből valók. *Majusban* ugyan ritkábban foghatják; de leg-*mikor* *jobb?* kedvesebb izek a'kor van.

A' *Semlyeng*, (*Salmo Albula*, N. *Weisz-* *A' 'Sem-* *fisch*) formájában a' lepény-halhoz közelit. *lyeng -ba-* Az alsó ajaka a' felsőnél hosszabb: a' háta *lak' formá-* barnás-kék: a' két oldala és háta ezüst forma *ja.*

fejér és tündöklő: az oldalán homályos *linea* mégyen hosszban végig: a' szemei nagyok, veresfélék. *Daniában*, *Sveciában* néhány font-
 nagyságok ra nevednek: nálunk egy arasznál nagyobbak ritkán láttatnak. Tiszta időben a' mélyebb vizekben alatt múlatnak; esős időben pedig a' viz' színére fel-emelkednek; és mint hogy nagy ehető halak, a' gyermekek' horgára leggyakrabban ezek akadnak. Kevés szálkájú, szép fejér gyenge húsok van, mellyre nézve a' több fejér halaknál többre betsütnetnek. Télben a' jég alatt vivnak. Mellyet nem láthatván az emberek, régen úgy tartották, hogy ezek csak valami habból vagy tajtékból lennének: a' honnan *Apbya* vagy *Apua* nevet-is adtak nékiek.

bűfotskájok nem meg-vet-beü.

nem habból lejznek

A' *Padutz*, (*Nafus*, N. *Nafenfisch*) feje' kitsinsységéről és szájának különös formájáról esméreres: a' felső ajaka az álla mellett leereszkedett, és úgy tettik mintha orra volna. A' bakoknak izemeik' környékét sárga; a' nőstényekét ezüst szín vészti körül. A' folyó-vizekben mindenütt teremnek. Tavaszizal vivásfokkor a' fejek ki-tarjagozik, és a' tsekélyebb vizekben egy-másra tojólnak, a' midőn a' parasztnok fokot ki-fognak közülök. De lágy húsok és fok szálkájok miatt kevés betsületben tartatnak.

A' Padutz mi forma?

Húsok mit ér?

A' *Fejer-ke-zzeg*, (*Leuciscus*); *Gob-hal*, (*Gubejer-ke-bius*); *Köni-hal*, (*Fundulus*); *Vágo hal*, (*Cobites*); *szeg: Gob-Orsó-fark*, (*Asper*, *Perca minor*): húsok' kevés *hal: Kövi-volta* miatt, kevés ügyelést érdemlenek, ha *hal: Vágo-szinte* izekre nézve nem volnának-is egészen *hal: Orsó-meg-vetendők*. Ugy a' *Fejer-hal*, (*Alburnus*) is fok szálkával elegyedett kevés fejér húsokájával ritka helyt kaphat-fel.

A' *Balind*, (*Mugil*, N. *Dickkopf*) nagy *bű* *A' Balind* ta fejeről *Capio fluviatilis* nevet-is nyert. *Al-keves bers-BERTVS*, *Monachus*nak hívja, mivel a' fejek *ben van*. úgy ragadt a' nyakokhoz, mintha Barát-tsuklya volna. A' szája alatt esik, 's különös formájú; a' hafa' ürege belől fekte: a' fejébeu
 apró

apró követ-kék vagynak. A' húsa fejeér, puha, lágy, szálkákkal telyes; mellyek miatt inkább tsak sulve ézik, úgy-is inkább tsak a' garasztok: a' pénze nehezen hámlik-le.

A' *Mdrnák*, (*Cyprinus-Barbus*, *Barbo*, N. *Flusz-barbe*) a' felső elébb-nyúló ajakokról, két felől le-függő vastag bajuszokról esméretesek. A' tiszta folyó-vizeket szeretik. A' hideg ellen a' partok' lyukaiban és kövek alá fokban együvé el-rejtezvé, sokszor oda rekednek, és tavaszszal egy-másra dögölve taláztatnak. A' halászok' hálójába akadván, azt mesterségesen gyakran által-szökik. A' húsok szép fejeér, lágy, sovány, szálkás, nem rosz izü, nem-is nehéz emészthető. Különös ezekben az, hogy vénségekre sem keményedik-meg a' húsok. Ezek a' halak nyárban többire nyavalyások, és a' bőrök' alya kelevényekkel meg-rakdott; azért enni nem-is bátorságofok: mert nagy rágással való has-menést okoznának. Az ikrájokban ez az ártalom minden időben meg-marad. *Majusban* mikor a' füz-fűknak vízbe le-hullott virágjokat ézik, leg-mérgesebbek. Elein tavaszszal és őzszal, a' mikor fergestől járnak, bátorságofok.

A' *Süger*, (*D. Percu fluvianilis*, N. *Flusz-bärsch*) egy lábnyi hoszszu, lapossatska testü, fel-álló hátú, kitsiny száju, apró éles, erőssen le-ragadt pénzü, barna színü, ferény hal. A' hátán lévő szárnyai elé-állók, hegyes, nagy, kemény tövissékkal ruháztattak-fel: mellyek miatt a' tsukák sem bátorkodnak a' sügért bényelni: a' hasán és tarkán lévő szárnyai veressék: a' farka' töve gömbölyeg, erős: hasának belső része ezüst színü fényes fejeér. A' tóokban, folyó-vizekben egy-aránt meg-él; de a mély folyó-vizben nevedett a' tóbélinél fokkal elébb-való. A' *Hollandusok* ezt petre-selyem-gyökérrel és levéllel együtt tiszta vízben meg-fözve, vajas kenyérral, mint igen kedves izü és nagyon egészséges ételt, gyakran és bőven ézik: a' betegeknek-is bátron ad-

A' *Mdrna*
valamivel
többet ér.

Majusban
mérgejek.

A' *Süger*
mi forma
bal?

a' tsukák
nem bánt-
hatják.

egészesen
jó izü bü-
ja van.

ják; 's úgy tartják, hogy ez se fok, se gyakor étellel nem árthat. Az apraját, a' mellyek egy fertály fontot, fél vagy egy fontot nyomnak (mert taláztatnak néhol négy fontofok-is) a' fetét barnákat, szép piros szárnyukat, tejeseket vagy bakokat, a' nagyobbaknál, sárga színüeknél és ikrásoknál elébb be-tsülik; minthogy azoknak húfok nagyon megkeményedett és enyvesedett.

A' *Süllő* vagy *Szellő*, (*Lucioperca*, *Nage-mullus*, *N. Sandbärfisch*) a' tsuka és sügér között vagyon. A' sügérnél hosszabb: a' háta nem áll olyan fel: a' hasa széles és lapos: a' szárnyai hosszak: a' hasán kevésse veressék, a' két elsőben három-három kemény tsontos szálfka vagyon: a' kopótyuja-is éles töviffekkel végezódik: a' háta és oldala barna, rendetlen homályos *linedk*kal: a' pénzei darabos szélüek, az ajakain alól fellyül apró fogai vagynak: a' felső ajaka az alsónál elébb ér. Kendes nagysága ennek a' halnak egy vagy más-fél lábnyi; de taláztatnak a' mélyebb vizekben egy, sőt más-fél fingefek-is: a' Dunában bővebben terem; de a' Maros vizében-is egész *Bogátig* fel, néha fogattatik. Húsa igen kövér, mint a' hó feje, mind sove, mind sülve kedves izü. A' kisebbek gyengébb és poronyóbb; a' nagyok kemény és enyves természetüek. *Aprisen* kívül egész esztendőben meg-tartják kedveléseket.

A' *Tsuka*, (*Lucius*, *N. Hecht*) tótkban, folyó-vizekben akármi zavarosok légyenek, csak elég prédát kaphasson, egy-aránt meg-él. Ragadozó természetiért épen úgy tartatik a' halak között, mint a' farkas egyéb állatok közt, mellyről *Lupus* nevet-is adtak néki. Lúd módjára elé-nyúló lapos hosszú orra, és hegyes, kemény, nagy fogakkal rakott állai 's nagy szája mindenek előtt elég esméretessé tette. A' magánál nagyobb halakat-is meg-támadja, és egybe martzongván sokszor meg-öli, 's mint a' kutya azután meg-éfszi. A'

maga felekezetinek sem kedvez. A' békáknak különös ellensége : mellyre nézve a' nádas, hínáros helyeken örömeit múlat. AVSONIVS Poeta így hozza eie:

Lucius obfuscus ulva coenoque lacunas

Obfidet — —

I. Ferdinand Tsáfszárnak egykor egy nagy tsukát vilznek ajándékba. mellyet parantsol maga asztalára meg-főzni: a' szakáts pedig egy nagy eleven varas-békát találván hasában, meg-főzni nem meri, míg a' Tsáfszárnak meg-nem jelenti. De a' Tsáfszár böltsen tsak azt feleli: A' varas-beka a' tsukának; a' tsuka az embernek eleuele. Hofzszu életéről a' tsukának nevezetes tanu vala az a' Heilbruni vagy Würtembergai Würtembergből 1497-ben ki-fogott 19. lábnyi nagy tsukaga, mellynek kopótyujába mesterségesen bé-nagy tsukátsinálva egy réz-karikát találtak illyen irással:

Ego sum ille piscis, huic stagno primum impositus per Mundi Recloris Friderici Secundi manus, die quinto Octobris. az az: Én vagyok az a' hal; a' kit e'be a' tóba e' Világnak Igazgatója II. Friderik maga kezeivel leg-először béc-botsított, Mind-Szent-Havának ötödik napján. Melly tzerint annak a' hálnak a'kor 267. elz-tendosnek kellett lenni, a' mint azt a' LEHMANN' Chronica'jából Conradus GESNERVS egy ajánló Levelében I. Ferdinand Tsáfszárhoz kijegyzette; II-dik Friderik Tsáfszárnak 1230-ban lévén meg-haláiozása. Másutt-is találtattak két sing hofzizuságu, fél sing vastagságu, 40, 50. fontot meg-nyomó tsukák, a' mellyből azoknak-is régiségeket ki-hozhatni. Azok közt némellyek mint a' hó, egészen meg-is fejejültek-vala. Ha horoggal akarják a' tsukát meg-fogni: szükség hogy a' horgon sellyül egy singnyire a' spárnga drótból tsinált lántz legyen; egyébként ketté harapja, és a' horgot-is el-vilzi.

Hufok jósága a' tsukákban, kiváltképen az ő idejektől függ. Mert ámbár a' halászok a' véneken és nagyokon azért inkább kapnak, hogy drágábban adhatják-el: de azoknak mind

toplós, száraz, kemény, ízetlen, nehéz emészthető, kevésbé tápláló *materiák* van: azért az ifjabbak, a' mellyek fél singnél nem nagyobbak, méltán több betsületet érdemlenek. Mert a' tsukák természet szerint száraz húsu halak lévén, azt a' gyenge leves poronyóságot, mellyel ifju korokban annyira kedveltetik magokat, idővel egészen elvesztik: addig pedig oly jó ízű, könnyen emészthető, a' gyomorban meg-nem romolható hússal bírnak, hogy a' betegeknek és gyermek-ágyat fekvő Afzizonyoknak-is egész bátorsággal ajánlatni. A' régi vén tsukáról kell tehát érteni, vagy, hogy Olofz Országban, a' mint ALDROVANDVS megjegyzi, a' tsukák közönségesen soványabbak 's rozszabb ízűek mint nálunk, az AVSONIVS' óltsárló ízavait:

- - *bic nulis menjurum lectus ad usus.*

Fervet fumosis olido nidore popinis.

A' tiszta folyó-vizekben mindazáltal, és *Februarius*ban, a' mikor leg-kövérébbek szoktak lenni (ha kövérnek lehet az o' száraz hússokat mondani) fokkal előbb-valók, mint az álló vizekben; annyival-is inkább a' sáros fenekű poshadt tótkban, és az elztendőnek több részeiben. *Martius*ban pedig mikor vivnak, legelőbb-valók, a' melly kemény téinek idején sokszor *Aprilis*-re-is által-mégyen. *Süve* a' tsuka' húsa száraz volta miatt nem derék: azért inkább csak *fove*-is szokták azt a' szakátsok feladni, vagy magára tormás etzettel, vagy holmi jó levekkel meg-öntve, mellynek sok nemeit lehetni a' Szakáts-Mesterségreől szóló Könyvekben. Hogy *szep kek szine* legyen, ha nagy a' tsuka, végig a' hát-gerintzen ketté hasítják, és a' vértől szépen ki-mosván, etzettel meg-öntözik, vagy fél óráig etzerbe tézik: ha pedig kissébb rendű, csak a' fejéig hasítják-fel alól-felől; a' fejét épen hagyván, és a' két oldalát két felő karikákba hajtják, 's a' farkát mindenik felől a' szájába dugják: ha pedig csak fiu, úgy egészen egy-felé hajtják karikába, és így jó

a' nedved-
keny tsu-
kák ditsé-
retesek.

a' vének
kevesét er-
nek.

mikor e-
lébb-valók

Tavas-
szal mig
vivnak leg-
előbb-va-
lók.

szép kéten
hogy fő-
zik?

sós, buzgó forró vízben, vagy két rész vízhez egy rész etzetet-is elegyítvén, tészik, 's lassú tuznél meg-főzik: a' vízből ki-vévén hideg vízzel meg-hintik, és papirossal bé-takarván, hulni félre tészik, mellyel szép kék bőre lesz. Ha pénzeket le-nem hántva főzik meg a' tsukákat; és mikor enni akarnak be-lőlek, a kor a' pénzekkel együtt a' bőröket-i-le-húzzák, jobb izuek. A' *Tsuka-fiak*, pénzekről elébb meg-tisztítva, forró vajban meg-rántva, leg-inkább ditsértetnek. Némellyek i' tsuka-húsnak jó ízét nagyon nevedkedni mondják, ha az epéjekkel kívül bé-kenik, minekelőtte meg-főzné. A' májok és ikrájok serpenyőben meg-rántva, a' leg-kedvesebb falatok közti szám áltatik. A' *tsuka'* fejében, némelly eros képzelődéssel bíró emberek, a' Kristus kinzó szerizámoknak minden nemeit láttattak fel-találni. Allainak és fogainak vékonyon meg-tört pora a' vér' meg-dugulásaiban, nevezetelen az oldal-fájásban, és a' gyomrot rágó etzetesség ellen régen esméretes. A' fejében találtató kereszt forma tsont, nyavalya-törés és meg-bojzorkányolás ellen segíteni mondatik. A' *bájvat*, ha a' köhögés miatt nem alható gyermekeknek tapát a' tuznek fordítva, est-venként bé-kenik, bizonyosan halználni tartják. Vagynak a' kik három eleven tsukanak az epéjét vagy szivét ki-vonván, és a val magát a' vízbe vitzsza botsátván, meg-enni hideg-lelés ellen bizonyos orvofságnak állatják.

A' *Po'sár*, *Potyka* (*Cyprinus Carpio* N. der gemeine Karpfe) a' régi *fabulák* szerint, egy *Carpo* nevű tólvaj hajósból lett-volt; a' ki meg-állván *Benacumba* mentében *Saturnus* nak az útját, hogy az aranyát el-végye, *Saturnus* hallá változtatta: 's e' volna az oka, hogy a' potykanak pénzei arany színű sárgák. Neve is *Carpio*, a *carpendo auro*, adatott. Innen volna az-is, hogy Olofz Országban a' *Benacus* nevű tón kívül *po'sár* ritkán találtatik, ott pedig igen nagy bövsége van: a' mellyeknek

hogy ké-
szülve ked-
vesebbek?

Tsuka-
máj: ikra:
Fo.

Tsuka-
fogak.

Tsuka-
báj.

babonds
orvostus.

A' Po'sár
rok vagy
Potyka.
fabulis e-
redete.

húfok-is a' máltt valoknál jóval kedvelebb izüek. I. Friderik Tsáfszárnak leg-kedvesebb tsemegéi a' *Ben. cusi* potykák valának. *Angliában, Hollandiában* 1600. után kaptak ezekre a' nagyra nevedeknek. halakra; a' hol húszt fontot nyomók, 's öt lábnyi hozzfzuságua-is fogattattak. A' *Volga* vizében *Cajan* nevü város megett, két, három singelek talátnak. Az *Észak* felé eső részekben pedig minél tovább, mind annál kifüebbek szoktak lenni.

Ezek-is igen hozizu életü halak. A' váarak' és kastélyok' vizes sántzaiban száz, két száz, sőt három száz esztendös po'sárokat-is fogtannak. Lád MüLLERT *Syfl. I. IV. p. 381.* A'

A' balas-tóokban leg-könnyebben szaporodnak. folyó-vizekben, tóokban, tengerben, hal-tartó rekefzekben ezek minden-féle halaknál jobban meg-élnek és szaporodnak. A' nedves pintzékben-is ládába sórral nyers sü vagy moh közü el-rakva téjben ázott 'semlye-béllal nagyon meg-lehet hizlalni, mellyel húfok-is jobb izü lészén. A' kövér po'sárt kemény és szép

a' kövér sárga hasáról, domboru, rövid, kis fejről *Po'sárokat* és fekete hátáról meg-esmérhetni. Némelleyek *miről lehet meg-esmérni?* a' po'sár' torkának felső részében elé-nyuló húfos részt vagy nyeldeklöt nyelvinek tartják. De hogy nem nyelv légyen, bizonyítja annak

n i n t s nem alól, a' hol a' nyelv szokott lenni, hanem fellyül létele. Égyebekben-is, a' mint *nyelve.* MüLLER az elébb meg jegyzett helyen le-irta; tsudálatos bolts kézszület tapasztaltatik e'ben

a' kopó- 4386. darabokból állanak, mellyeket hártya *szujának* foglal egybe, és 69. *musculusok* mozgatnak: *tsudálatos* a' kopótyujában a' *vért oda vivő erek* 4320. *kézszülete.* ágakra oltznak, mellyeknek meg-annyi vilzsa vivő erek felelnek-meg, úgy hogy tsak ez a' része, több mint hús ezer részetskéből áll. Ha azért a' halak, mellyek a'

Isteni böltséfséget mutat. nemelebb teremtettt állatok' rendiből ki-rekefztettek, illy véghetetlen melterséggel kézszületek, mit lehetén gondolni a' nemelebb teremtetek' al-

alkotmányáról! ítélje-meg a' kinek vagyon értelem.

Vagynak a' po'sárok közt tejefek-is, ikráfok-is; de találtnak olyanok-is a' kik egy Képtelen fzer'smind tejet-is, ikrát-is hordoznak: még pe- szaporo- dig alig képzelhető fokszággal. LEEWENHOECK dáfok van. egy közép ízerü po'sárban többet mint két száz ezer tojást számlált. Talált t. i. egy grant nyomó po'sár-ikrában hol 71. hol 72. tojást: az egéiz ikra pedig más fél lábnyi halban 16, 17. lotot nyomott, a' melly 4752. grant tézzen. Nyár' kezdetivel vivnak, és tojáfaikat a' partokhoz Viváfok közel lévő sárba öntik. Eleségek-is nagyob- eleségek. bára a' vizek' fenekén lévő sárból áll. Azért a' halas-tókat-is, a' hol po'sárokat akarnak tartani nem jó meg-padólni. Az újjonnan épült halas-tókba sem kell élesztendő előtt po'sárokat élesztetni: mert által-járván az oldal-padlás' fának ereje a' vizet, attól meg-döglenek. Kest. túnya halak ezek: azért erőssen-is megszoktak hízni. Az álló nagy tókban, többire rothadt, lágy, kedvetlen ízek, és nehéz sár a' folyó- vizben lé- buzök van: a' mellyek pedig vagy folyó-vi- vök miatt zekbe, minémü a' Duna, le-ereszkedtek, vagy jobbak a' a' paratokon meszize fel mentek, és tisztább tobeliek- vizekben éltek, jó ízu, édes kövér hússal bir- nel? nak. De minthogy lágy és könnyen senyvedő bé-sózva búfok van, a' hol bővebben kaphatják, inkább bé-sózva szokták hafzonra fordítani. A' melly közönsé- kézulettel a' Görög kereskedők böjt- napokra gejeboek. közinkbe-is a' Dunából tok tonnákkal szoktak által-hozni. Leg-kedvesebb gustust az egéiz po'sárban az e'télékben válogatók, a' nyelve bellyett való hűiötskában találtak. Az ikrá- jokból, mint a' vizáéből ízép verefs Caviárt készítenek. A' tejeket ízáraz betegségben or- vofságül adják.

A' Tzompó vagy Varga-hal, Tzigúny-hal (Merula muria ilis, Cyprinus finca, N. Schleibe) a' po'sárhoz hasonlít: hanem laposabb és rövidebb barna ízín: a' pénzei fejéres-sárgák, igen aprók, erőssen le-ragadtak 's fellyül tak- nyos,

A' Tzom-
pónak for-
múja.

nyos, nyálos *materiával* béborítottak: a' böre lágy, vastag; a' felső ajakán két kis szál bajszotska van: a' szeme körül verefs: az orra buta: a' szája kerek 's alatt esik: a' háta fekete-szeplős: a' fejében két kis különös formájú tsont található. A' sáros fenekü álló vizeket és tókat szereti: a' hináros és nádas helyeken a' tsukákkal örömet mulat. Nem is tapasztaltatott hogy a' tsukák ezt bántanák. Néhol 7, 8. fontnyi nagyságuk-is található. *Haja* izére nézve nem rósz; de hamar fenyvedő, enyves, lágy, nem tűzta természetü: a' honnan az Urak' alztalára ritkán vitetik, hanem csak a' szegény emberek' konyháján forog. Kövér, lágy bőrit, holmi kemény pénznek a' fokával leg-könnyebben lehet hajától meg-vakarni (minthogy az élefebb késnek utánna szakad). Ezt vajban vagy olajban meg-rántva, fokban kedves tsemegének tartják; és egy általjában e're nézve irta-vólt hajdon valaki róla ezt a' verlet:

Tinca vocor quare? maculosum respice tergum.
Codtaque post Truttam gloria prima feror.

Az az:

Tinca mért a' nevem? nézd szeplős hátamat,
 Pisztrang után löve én tartom magamot
 Alsó kövér ajakok régen a' leg-kényesebb
gustus' tárgyává lett.

A' *Kárdisz* (*Cyprinus Carassius* N. *Karou-sche*) a' po'sárnál küllebb; rövid, széles, nagyon fel-álló háta; a' hasán és farkán verefs szárnya; kitsiny szeme; kis kerek szája; sárga hafa van. Európában az álló sáros fenekü tóokban mindenütt terem: hinárral és sárbéli rothadtsággal él. PLATINA izetlen halnak mondja; a' melly sok apró izálkával az évonek több unalmot szerez mint izével kedvet. *Martius*ban, a' mikor leg-kövérébb izokott lenni, némellyek nagyon szeretik. Gyenge, lágy a' húsa. Vérrrel más halak felett teli van: mellyel, ha minekelötte meg-főznék, kívül békennék; jobb izu benne. Ha a' borban való

főzést meg-érdemlené, azzal-is fokot igazod-
nék. Sulve és rántva inkább van szokásban
mint fove.

A *Hartsa* (ARISTOTELES és PAUSANIAS
szerint *Glanis*; PLINIUS szerint *Glanis*, *Gla-* A' *Har-*
nus, *Glanius*, gyakorta *Silurus*; AELIANVS sze- *tsa* *mitröl*
rint *Silurus*; LINNAEVS szerint *Silurus-Glanis*, *esmeretes?*
N. *Wels*) nagy lapos fejéről; buta kerek or-
ráról; nagy izájáról; felső rövidebb álláról;
elé nyúló két hosszú vastag bajuszáról, vagy
izarváról, melyet minden esztendőben el-
vetni tartatik; kitsiny fekete szeméről; nagy tá-
skás kopótyujáról; mindenik oldalára könnyen
hajló meztelen testiről (minthogy a' háta' ge-
rintzeinél egyéb tsontjai nintsenek); barna fzi-
nu hátáról és sárgás-fejér hasáról, miadenütt
elég esméretes. *Nagysága* midőn jól meg-
növehetett, minden édes vizekben termő halak
felett van. Találtattak ugyan-is a' Tiszában, *nagysága.*
Magyar Országon nyoltz singnyi hosszúak, mel-
lyek 150. fontot meg-nyomtanak. A' Nap-kele-
ti tartományokban jóval nagyobbakat-is irnak:
a' hol fokkal nagyobb bővséggel-is teremnek.
Teremnek Európának-is minden részeiben. Az
álló, mély, sáros, ilzapos, nyálos fenekü vi-
zeket, minémü Magyar Országon a' Tisza,
Erdélyben a' Nyárád, leg-inkább szeretik; és
a' padmajos partok alatt egy-másra feküve úgy
hevernek, mint a' díznók az alomban. A' tók-
ban-is más halak' pufztulásával nagyon szapo-
rodnak; úgy hogy inkább tói halaknak tartat-
tathatnak. A' folyó hideg tiszta vizen nem
igen kapnak, 's ott leg-ritkábban-is fogattat-
nak. Nappal hevernek, éjtízaka más halak',
békák', 's egyéb vizi és földi állatok' prédá-
jából élnek, mellyre nézve a' 'Sídók' nem
élzik. A' nagy ludakat elevenen egybe egé- *elcsége.*
szen-is le-nyelik. Sőt estek olyan példák-is,
hogy a' kis gyermekeket farkokkal a' viz-part-
ról bé-tsapván, egészen el-nyelték. Hiteles bi-
zonyítáfból írja JONSTON *Hist. Nat. L. I. prédáló*
de Pisc. c. 4. hogy Pofony mellett egy úszó *but.*

III. Darab.

A a

gyer-

gyermeket egészen le-nyelt: a' kinek fejét a' gyomrában darabonként meg-találták. Meg-elett az-is, a' mint ugyan ott JONSTON fel-jegyzette, hogy a' vízben úszó lovakat-is el-me-ritették; a' feredező nagy embereket-is meg-támadták 's meg-is marták. Magyar Országban, egy Nemes Ember' konyhája alól olyant fogtak-vala-ki, a' mellynek hasában egy ember-fő és egy jobb kéz találtatott három arany gyűrű-vel. *Ibid. p. m. 102.* A' bika, vagy ökör-tudót sulve egyéb eledelek felett szeretik: mel-lyel, mint prédán kapó nagy ehető halak, gyakorta horogba akadnak. Fojják a' t-e-kélyebb vizekből há'óval-is. Az ínycsőr szerint való ízapos kövér vizekben szaporán és bő-ven tenyésznek: könnyen meg-élnék a' halas-tókban-is; de minthogy az egyéb halakat, a' sugéren kívül, mellynek tövises szárnyai-tól félnek, el-pu ztítják, külön rekeszben kell tartani. *Juniusban* vivnak. Egyébként egész esztendőn által meg-ehetni őket.

Húsa a' hartsának, míg három vagy négy fontnál többet nem nyom, tsuka vagy pilz-trang módra, erős sós forró vízben fokáig fo-ve, fű-szerzamos, tzitromos sárga lével el-készítve-nagyon kedvelteti magát, bőven-is

Húsát táplál. A' nagyobbát a' közepén ketté vág-
*Logyszok-*ván, a' fejes részét főve; a' farkát nyárson
*ták meg-*vagy rostélyon meg-sütve, vajjal vagy sa-olaj-
*bejziteni?*jal kenegetve szokták többire a' tiszteisége-
 febb asztalokra fel-adni. A' feje körül lévő
 lágy, édes, kövér húsotskák és portzogók fo-
 kak clóti kedves tsemegék. Farkának és hátá-

*a' kövére*nak lágy kövérségéből ha ki fokát észik, kön-
*tsemert*nyen tsemert és hányást kaphat: leg-alább, ne-
*okoz.*héz, avas hal izú fel-bölgést és gyomor-rá-
 gást gyakran nyer. A' nagyoknak és vének-

*a' vén bar-*nek húsa száraz, reves, kedvetlen izú, nehéz
*tsák' húsa*emésztherő: mellyre nézve kevés betsületben-
*keszre be-*is tartatik. Némellyek *marintrozva*, mint a'
*tsületik.*vizát vagy tokot, lokáig el-tartják. Hé-sózva
 izetlen. A' háta' gerintze' veleje mérgesnek

tartatik. E' vala a' régi Tobias' hala: a' honnan N. Tobias-fisch neve-is van.

A' Meny-bal (Gadus Lota, Mustela fluviatilis. N. Trufche) holmokban a' hartsához hasonlít; de a' teje laposabb: a' hátán a' fark-halnakformájáig le, több mint tele rézén egy-másból folyó lágy szárnya, és a' torka alatt ször formán le-fityegő bőrötskék vagynak. A' bőre barna, sima; a' két földalán homályos ejérel pettyezetett; a' háta fejéres: a' szája nyílása kerek; úgy a' fark-szárnya-is végül kerek. Nagysága egy singnél ritkán több. Nehézsége három négy fontnyi. A' fák gyökereirei közt, és a' padmajos hideg álló vizekben mulat: a' viz' fenekén jár: az apróbb halak ragadományából él. Minthogy tében mikor vivik, a' meleg forrásokhoz közel a' békákkal együtt bojongani tapasztaltatik; a' városokban-is együtt sokszor találtnak: a' Régiék olly vélekedéssel voltak aránta, hogy a' békákkal bagzódnék: azért a' meny-halnak húsától nagyon irtóztak. Ma tsuka módra meg főzve, és nyálos lágy bőrét le-koppasztva, borral, etzettel, vagy tzitrom-lével meg-öntözve, 's meg-fu-izerfázmozva a' tsemegék rendibe tétetik. Édes lágy természetű húsok, kivált mikor egyébként-is kövér, sü've jobb ízű. Septembertől fogva Karátsonig leg-inkább ditsértetik. A' tizta köves folyó-vizben termettek, az álló vizekben lakóknál előb-valók. A' Májja, a' nyálánk izájnak bálványja. Egy Thuringiai Grófné egész izép Uri jószágát nem réziben a' meny-hal-májra mind el-költötte-vala. Üvegbe fel-akasztva, a' Nap' fényen, vagy meleg tütök mellett le-tsepegő 'sírját, hájog ellen a' szembe tsepegtetni régen gyakorolják. A' Gyomra, vízben meg-fove, enni, az Aizszonyemberek' méne' ki-tisztítására a' szülés után, a' Németek közt nagyon szokásban van. Az ikarája ártalmos. Vénségére onként meg-vakul; a' melly nyavalya más halakozu uan tapasztaltatott.

A' Meny-halnakformája.

nagysága,

a' békákkal együtt gyakran találtnak.

hogy jobb a' zuzura kezzen?

Meny-hal m'j' kedvessege.

Orvosi bajza.

Gyomra.

ikrája.

vaksága.

Az Angolna (*Lampetra fluviatilis*, *Mu-*
Az An-raena Anguilla. N. der gemeine Aal) két-féle.
 golnak két- Egyik öreg, mellynek a' Hollandusoknál Paaling;
 felek. a' másik kisebb, mellynek Aal neve van. Az álló
 lakdók. édes vizekben tóokban, árkokban, folyó-vizekben,
 laknak, a' honnan a' tengerekbe-is tavaszszal le-
 ereszkednek. Az aprók mindazáltal, a' me'lyek
 itt közrünk-is esmóretesek, inkább csak a' ha-
 vasi tiszta vizeket tartják; és ott a' szegény
 a' pisz- galótzákat 's pisztrangokat rútvál vesztegetik.
 rangok- Mert, ha az ő fok apró lány fogakkal meg-
 nak ellen- erősitett kerek ajakaikat köppöly módra azok-
 regi. nak oldalára vethetik, akármi sebefs uyar-
 gals közben onnan le-nem válnak, míg az ól-
 dalokat a'kora helyt ki-szíván által-lyukaszt-
 ják és a' belekkel magokat meg-elégítik. E-
 zek egy kis-újni vastag, egy arasznyi hosz-
 apró dn- szu, barna háru, sárga hafu, kitsiny, hegyes
 golnak for- fejú, szárnyas farku, vizi-kigyó forma halats-
 mája. kák. Sovány, izetlen, nyálos, kevés húsokon
 senki nem kap. De a' nagyobb-felek Hollandiá-
 nagyobb rendü embereknek, és a' ser-házakban poháro-
 angolnak' zóknak silve igen közönséges és kedves éte-
 bajzna. lek. Ezeknek rövid buta fejek van, és ha
 szinte piszta szemmel nézve, mezítelen hol
 barna. hol fekete bőrök láttzik-is, de *microscopium*
 formájok. szemléelve apró pénzekkel bé-iedez-
 tettek; és a' mejjeken 's hátokon rövid szár-
 nyai vagynak. Rendes *nagyságok mint-egy
 nagysá- hús újni, és egy kolbásznai vastag. De ta-
 gok. láltattak más fél singes hoszlzak, 's az ember'
 karjához hasonló vastagságuak-is. Tsudálatos
 nebezen e'ben az állatban, hogy ha darabokra el-vag-
 balnak- dalják-is, mindenik darabja néhány órákig mo-
 meg. zog, a' fejivel pedig azután-is mar. Ki-mász-
 nak ezek eledel keresni fokszor a' füvek közis,
 is, a' hol harmad napig-is el-élődnek, ha a' gó-
 mek és góják reájok nem akadnak, és le-nem
 nyelik őket. De itt-is különös természet a'
 benne, hogy azoknak belein elevenen kétfzer-
 is kerestszül mennek, úgy hogy fokszor harmad-
 szor-

szor-is le-kellefsék nyelniük. A' melly a' lovakban-is tapasztaltatott, mikor ezeket a' vizekkel bé-itták. Szaporodásfok-is nem tojásból van mint egyéb vízben élő halaknak; hanem eleven fajzásból, bé-vésvén farkokkal magokat a' heves *canicularis* napokban mélyen a' partok körül lévő száraz fövénybe.

A' Tritok-is sik, síma, lágy bőrökkel, és hogy ezek-is a' sárba, fövénybe fokszor el-rejtezve találtnak, fokáig a' *lampretuk'* és ángolnák' familiájából tartattak lenni. De jobban megvizsgálva, valóságos halaknak találhattak. A' Régiek előtt nem kellett esmértefeknek lenniük; minthogy nevet-is igen kétségségt adtak nékik. Nem-is olvasom sehol, 's Erdélyen kívül nem-is tapasztaltam, hogy ezeket valahol meg-ennék. ALDROVANDVS L. V. de Pisc. c. 8. *Mustela fossilis* név alatt írja-le. LINNAEVS-is *Syst. Nat. edit. X. n. 15.* elébb így nevezte volt, a' meny-hallal való nagy hasonlatosságokra nézve. De ezen munkájának utolsó ki-adásában *Cobitis fossilis* nevet adott nékik. *Fossilis*nek vagy ásovány halnak pedig azért mondták, hogy midőn a' folyó-vizek meg-áradván; ide tova a' térségekre ki-vetnek; ezeket-is széllyel hordják, és a' göbékbe vagy tós helyeken el-hagyják; ki-száradván a' nyári meleg napokon onnan a' vizek, ezek a' tóknak sáros fenekébe úgy bé-fúrják magokat, hogy ott a' száraz földben-is fokáig elevenen maradnak: a' honnan, hol az emberek, mint a' gyökereket úgy ássák-ki, hol a' díznók túrják-ki: mint ezt fok helyeken láthatni: nevezetesen Bihar-Vármegyében, a' hol a' Brettyó vize el-szárad: a' hol nyáron által a' díznók meg-híznak tőlek. Németül hívják *Pritzer*, *Miszgurn*, *Fiszgurn*, néhol *Wetterfisch*; minthogy üvegekben tiszta vízben vagy vizes fövényben tartatva, magok fel-bódulásával és kevergésével, mint élő *barometrumok*, az idő meg-változását előre ki-jelentik. Némelylek *Schlamm-beißer*, sár-rágónak-is nevezik: mint-

hogy sárt túrva vagy rágyva táplálódnak az álló sáros tóknak fenekén. Hofzizusága a' nagyjának egy arasznyi; vastagsága egy hüvelyknyi: hátok fenn végig fetét-barna: a' hafok tejéres-sárga: a' két oldalok hofzisan végig, öt rendel barna és sárgás, vagy az ifjakban szennyes-fejér retzés pântlikával elegyes, középben szélesebb, a' két szélin keskenyebb fekete vonással meg-satirozott, és fekete *punctumokkal* mindenütt ékesen meg-pettyegetett vonás láttatik: a' melly az ő farkok és úszó, lágy, egészen barna szárnyainak hártványain-is a' szerint el-terjedett. A' melly elegyedést innen egyebekben-is tsikosnak mondtok. A' bőrök minden pénz nélkül való, lágy és szörnnyü sík, úgy hogy kézbe megfogni oket épen ne leheffen. A' fejek kitsiny, egybe hegyződő: a' felső ajakokon, melly az alsónál elébb nyúlik, körül négy jó vastag száal bajuszok van: az alsó állokon-is négy, mellyek közül a' két köz-belső rövidebb, és egy más ezeknél-is rövidebb le-függő ajakotskát vérsznek közbe. A' szemek kerek, kitsiny, fekete, fejér kerülettel: ezeken elől a' fejek' teteje felé, két kis hofzszukó lyukatskák, és azon fellyul két kis fejér hártványból kézfült hegyes fületskéjek láttatik. A' hátokon a' farkok lelé egy; a' hafokon öt szárnyok van: kettő elől a' kopótyujok alatt; kettő alább általellenben egy-mással a' hafokon; egy magára ugyan ott alább. Mellyek közt két lyuk szolgál-ki a' hafókból; egyikén az a'rt, mellyet magokat a' viz' színéig ottan-ottan fel-lövéen a' szájakon kapdosnak, buborékolva fúvják-ki. A' farkok' szárnya nagy, széles, kereken végződik. A' szájakat kereken ki-tátva egész testekkel pihegve lélekelnek, részenként szíván-bé a' vízzel együtt a' benne lévő a'rt, és bortsátván-ki tátogó tágos kopótyujokon: a' midon a' viz' közü elegyedett káfa-szemek-is a' szerint mennek-bé a' szájakon, és jönnek-ki itt a' kopótyujokon. A' mint az üvegben tartott tsikok-

kokban tapasztalhatni, vagy a' viznek nyálos rézével, vagy az ő testekből ki-fizvárgó ta-konnyal, vagy a' tós fenék-sárnak hínáros kö-vérivel élnek: mellyet rakáfonként egybe bonyolodott nyüsgéfekekkel, és egybe sűrűlódá-fokkal a' viz közti elegyítenek. Különös meg-jegyzése az-is rólok ALDROVANDVSNAK, mi-ként emészték-meg az olyan cloacáknak, mellyeket meg-tisztítani egyébként nem lehet, minden tisztátalanságait. *Sordes amant*, így ír ez elébb nevezett helyen a' Terinélzetnek ez a' nagy Búvára, *et in cloacas, quae alia pur-gari ratione non possunt, injecti omnia con-sumunt*. Vénségeire, a' melly két esztendő-s korokban esik, ikrával úgy meg-telnek, hogy egy kis szál fekete fonal forma üreks bélnél az egész hafokban egyéb nintsen: húsok-is úgy el-ízírad, hogy a' bőroknél és tsontjoknál e-gyéb rajtok nem marad: a' mikor ki-hasadván a' hafok, és az ikrájok ki-omolván, magok-is meg-halnak. Nehéz egyébként meg-tudni la-kúloknek helyeit: hanem midőn télben a' vi-zeknek bé-nem fagyott széleire, vagy a' jégen vágott vékekre nagy bojongással tojúlnek, hogy léleketet vehessenek; és ott, elébb-is emli-tett habzó szeleléfekekkel nagy halom rajtákat tsinálnak, a'ról reájok akadván a' halútzok, varsákkal, hálókkal, kofarokkal számtalan fo-kat ki-mernek közülök. Nyárban dohos sár búzek és izek miatt meg-nem ehetők: télben a' mi kevés nyálos húsok van, gyenge lágy ízivel fokak előtt nagyon kedvelteti magát. Ikrájok véghetetlen fok, sovány, száraz, po-ronyó. Magoktól meg-dögölve útálatos fen-yvedt izek van: azért tsak elevenen-is szok-ták forró káposzta-lévben vagy etzetes sós vízben meg-fojtani, hirtelen a' fedőt reájok nyomtatván, hogy ki-ne vethessék magokat. Midőn így ízép kéken meg-törték, káposzta-lévbe rezelt tornával meg-hintve, vagy hagy-más olajos lével el-készítve, az étkek' szapo-rítására télen által a' kényesebb Uri asztalokra-

bogy fo-gattatnak?

húsfotkd-jok mit ér?

is fokszor fel-vitetnek. A' világos-barna színűek a' fekete színűeknél elébb-valóknak tartatnak.

§. CLXX.

A' Rák-is, mint szintén a' hal, hideg, vastag és kemény húsu: mellyre nézve, a' hidegebb vagy *K-es* hólnapokban, ama' hitvány vers szerint:

Mensibus eRratis caneros vos ne comedatis.

nem-is igen ditsértetik. Vagyon ugyan a' rákban holmi kedves ízű sótság, mellyel mind magát, mind az egyéb ételt kívántatja. De ha ki maga gondolatlanul, ezzel, főként estve gyomrát meg-terhelné; gyomor-fájást, náthát, főbéli erőtlenséget 's a' t. okozna. Mert olly nehéz emészthető, hogy sokan harmad-nap múlva-is emésztetlen okádták ezt ki. Egyéb iránt, ha a' gyomor birhat vele, a' hálnál jobb-féle vért, tartósbabb tápláló nedveséget és tisztább *Spiritusok*at ad; hívesít-is egy kevésé. Nevezetesen a' *besticusok*' tsipős, forró és mint-egy el-ólvadt véreket szépen enyhíti. A' Hóldal együtt a' ráknak húsa-is minden hólnapban el-apad és meglágyul: innen Hóld-töltin elébb-való. A' mellynek haja fejjérel tarkás, a' beteges: és ez okból meg-enni-is ártalmos. Ha igaz, különös megjegyzezt érdemel az-is, a' mit ír HELMONTIVS, hogy a' dísznó' gőze a' ráknak úgy ellenire van, hogy ha egy szekér alatt, melly rákkal teli van, a' dísznó' által-menne, a' rák benne mind meghalna.

A' Vér. A' Halakon kívül, a' mellyeknek mind pirofs vérek szokott lenni, vagynak a' vizekben

ben néhány-féle ver nélkül való állatok-is. nélkül való Deákúl *Exfangvia*. Ezeket három nagyobb vizi állatnemekre osztják a Termézet-visgálók: Mol-tok. *lia*, *Cruſtacea*, *Teſtacea*, Lágy bőrű, kérges haju, és köves házu állatokra. A Lágy bő-rűek közül, a' mi vizeinkben meg-enni való egy sem találtatik (minthogy a' ketske-béka-is a' kérges haju állatok közü inkább illik); ha-nem hogy a' *Habarnitzát* vagy *Tengeri pókot* a' *Habarni-Fekete*, Közép és Velentzei tengerekből, szé-tza hol len meg-szárazítva, a' Görög kereskedők szok-terem? ták néha közinkbe-is hozni. Ezt fok lábairól Görögösön *Polypus*nak hívják. LINNAEVS *Saepia octopodia* nevet adott néki, mellyről *Polypus*. Németül-is *Achifus*znak nevezik, minthogy nyóltz nagyobb lábai vagy karjai vagynak. A' köziklák' lyuláiban lakik; de eleség keres-ni ki-mász a' partokra-is. A' rákókkal gyak-ron viaskodik, és ha meg-foghatja őket, a' *mi vel él?* leveket, mint a' pók a' legyekből, ki-szíván meg-öli. Rendesebben a' tengeri apró tsigák-kal él. Nagy ehető állat, ha egyebet nem kaphat, a' tulajdon lábait-is el-szopja, mellyek helyett nem fokára ismét málok nővnek. Mikor e' Világra születtetik, leg-először az anyját észli-meg. A' mint fel-jegyzette AL-DROVANDVS L. I. de *Mollibus* p. 8. Az olaj-fa' ágat felette szereti: mellyet a' halászok a' tengerbe bé-botsátván, mikor, a' habarnitza reá kaptsolódott, annál fogva a' szárazra gyakran ki-rántják. Nagysága, a' lábait ki-terjesztve, holzfára egy lábnyi: a' dereka, *nagysá-84. formdja.* mint az embernek fél ökle: a' feje egy ke-vésé elé nyúlik és a' háttal együtt verefszínü feketével pettyegetett: a' lábai, vagy karjai fenn barnák, végül tejérek; két rend apróbb láborskákkal vagy retzéssel fel-ruház-tatva. Találtatnak valamivel nagyobbak-is: de olyan nagyok a' minémüt írnak, PLINIVS L. IX. c. 30. hogy *Boetic*ban *Carteiae* nevü helyben, midőn a' sós húsok' prédálására a' tengerből éjtfzaka ki-jött-vólna, nagy bajjal

agyon verének, mellynek a' feje mint egy hordó a'kora vala, lábai harmintz singnyi hosszak és olly vastagok valának, hogy egy ember a' karjával alig ölelhette-átal, mellyekkel az embereket a' hajóból ki-vonta; és AETIANVS de Anim. L. XIII. c. 6. hogy Oloiz Országban Puteoli nevü városban hasonlóképen a' sós húfok' ragadományán egy börtben el-fogtak és meg-öltek-vala: ma vagy nintsenek, vagy alatt a' tenger' mélységiben lakuak; mivel-hogy ilyeneket azután lohol fenki nem láthatott. A' fejeket régen az Urak' asztalára-is készítették. Húfok-is meg-ehető: salétrommal főzve, verefs színü; és ha a' gyomor birna véle, mint enyves, nyálos *materia* eléggé-is táplá'na: de felettebb szijas, kémény, úgy hogy a' paraszt hajóik-is, ha előre kövel erőssen meg-nem rontanák, meg-nem emézt-hetnék. DIOGENES az a' híres *Cynicus Philo-sophus* akarván e' részben-is maga különös böltsétségét mütogatni, hogy a' szakátsok' készülete szükségtelen volna, a' *Polypust* nyersen meg-ette: mellytől has-menésbe esvén meg-is holt, a' mint egy *Sopater* nevü régi Görög Poétából ki-jegyzette ATHENAEVS L. VIII. cap. 5.

*Polypum cum corasset Diogenes
Crutum, obiit morrem.*

Meg-száraztva pedig, a' mint *Habarnütza* név alatt közinkbe hozatik, akár meddig áztassák 's sírozzák-is, a' száraz bőr-patingnál kevésfel meg-élnek ér többet és csak éhel-halástól való.

A' *Cruftaceum*, vagy kerges baju állatoknak ALDROVANDVS 26; LINNAEVS 87, neveit írják-le: mellyeket közönségesen mind *Cancer* nével neveznek. Ezek közt-is az egy folyó-vizi vagy patakbeli *Rakoknál* nálunk több nem terem. Ezt hívja LINNAEVS *Canceraflacus*, N. *Flusz-krebs*. Néha fél lábnyi hosszak-is találtnak. A' fetét nyirkos pintzékben szárazon-is meg-élnek és el-szaporodnak, ha etzetel vagy sevel meg-hintett ökör-ludot ehet-

nek.

Húfok'
terméjze-
te.

meg-szá-
raztva
bogy élnek
vele?

Kerges
baju álla-
tok.
Rakok'ter-
méjzete.

nek. Egyébként természeti lakó helyek a' -lakások; folyó és patak-vizek, tók és tengerek. A' hol tsipő-lábaikkal vagy inkább karjaikkal, halakat, ketske-békákat, tsigákat vadászva élnek: meg-észik a' vízbe esett egyéb holt teste-
ket és dög-húfokat-is; úgy a' füvet, pá'sintot-is. Mellyre nézve némelleyek szerint, éjtszaka
a' partokra-is ki-mászznak, és ott a' p'rutsköket, sáskákat-is el-fogják 's meg-észik. A'
fűzjok három farló forma, éles, kemény, fekete, három szegre egybe járó fogakból áll. A'
gyomrok a' fejekben van a' szemeken kevésfel
hátul; a' melly mikor külső kérges hajokat
esztendőnként le-vetkezik, mindenkor oda leléz'
és újabb gyomrok készül. A'ban ismét két,
kivul domboru, belől lapos, vagy öbiösötske
kövek nővnek, kéttség kívül a' gyomorbeli e-
mésztés kedvéért: mellyek *La, ides, Oculi can-*
*crorum, Rák-szemek*nek neveztetnek. Tsipő
vagy óllós négy pár lábaik a' mászásban nekik
semmit nem segítenek: hanem ezeken kívül
nyóltz pár apró lábai vagynak, mellyeket
egyébkor a' halokra fel-kutzorítva tartanak:
hátra pedig a' farkokkal viszik magokat; mel-
lyel az úfzás közben-is eveznek. A' bak rá-
kokat a' nőstényektől, a'ból lehet különböz-
tetni, hogy a' bakoknak alól a' farkok' tövén,
a' mint a' derekok végzodik két le-fuggó szá-
lka van, melly az ő nemző részeknek tartatik:
a' nőstényeknek pedig e' helyett ott holmi
sziv formájú nyilas láttatik; a' farkok-is széle-
febb 's laposabb, hogy az alatt, minekutánna
hafokból ki-tójt tojáfaik oda ragadva ki-köl-
tek, míg annyira nevednek hogy magokra-
is meg-élhetnek, mint valami sátor alatt bá-
torságoson maradhassanak. E're nézve a' tojá-
fos vagy fias rákokat fok helyen törvény
szerint nem szabad konyhára vinni, hanem a'
vízbe tartoznak vizsgálta botsátani. De az em-
berséges halászok azt magoktól-is meg-tsele-
kezik. Eszak féle mind bővebben teremnek. *Fűzatra*
Lengyel és Muszka Országokban, a' nyári hév-
bővebben
ségek-

eleségek.

gyomrok.

Rák-szem.

hogyan musz-
nak?a' bak és
nőstény
rákok mi-
ben kü-
lömböz-
nek?Fűzatra
bővebben

zsemnek. ségekben fokszor ki-fzáradván az apró pata-
 kok, a' rákok halmokban egy-másra dögölve
 és el-fenyvedve találtnak: mellyeket izéllyel
 hártván a' lakofok, marokkal merik-fel a' rák-
 rdk-sze-
 m-k' bőv-
 sege. szemeket, 's e'ből van a' Patikákban-is a' rák-
 szemnek olyan nagy bővsége. Nappal a' iák'
 gyökerei közt, a' vízben heverő nagy tsutkok
 és kövek alatt lappanganak: a' hol pedig e'
 rejték-bel-
 lyeik. féle rejték-hellyeket nem találtnak, a' ke-
 mény partokba mélyen bé lyukat vésnek. E-
 zen helyeket fel-keresvén a' halászok kézzel-
 is fokat ki-fognak közülök. A' hol pedig a'
 vizi-kigyók és békák miatt kereskedni kézzel
 nem mernek, vagy egyébként a' rákok' fész-
 kihez nem férhetnek, a'hoz való varsákat és
 bogy fo-
 gattatnak: hálókat készítvén, azokba mézben meg-főzött
 hal-belet, vagy sült juh-húst, vagy marha-májat,
 vagy az egészséges ketske-békanak hátulsó tag-
 ját ketté hasítva, tésznek: mellyre a' rákok
 feregeltől bé-máizván, oda rekednek. *Mitjok*,
 ezek közül valamellyiket, vagy a' bűdős mar-
 ha-húsból egy-egy darabotskát veszfizókra kö-
 tözvén, vagy tsiptetvén, mellyet itt nálunk
Rátsnak neveznek, azokat a' rákos helyeken a'
 vízbe bé-eregetik, 's midőn a' rákok meg-
 tsipvén el-akarnák vinni, a' kezekkel bé-nyúl-
 nak, 's a' rákot el-fogják; de fokszor el-is fza-
 lalztják. Azért az okofabb halászok a'hoz
 való kis hálókat eresztenek-bé a' ráts' végéhez,
 mellybe, mikor a' veszfizónél fogva a' víz-
 ből ki-húznák a' rákot, a' belé ereszkedik,
 és az által ki-fogattatik. Vagynak a' kik egy
 hegyefs végü töveket, egy kis, kerek rámpára
 fűzött, öblös, hójag forma hálón által-dug-
 ván, és a' rátsot a'ra kötvén, azt a' rákos
 vizek' fenekébe fel-ütik, úgy hogy a' háló a'
 vízbe jól bé-merüljen, a' tövek' vége pedig
 két, három arasznyira ki-érjen; mellyel egy-
 fzer'smind hat, hét rákot-is ki-fognak. Szoká-
 fok a' rákoknak az-is, hogy éjtizakára, kivált
 mikor menydörgés van, a' viz' szélire ki-máiz-
 szanak; a' mikor, ha valaki ott fáklyákkal

elé 's hátra jár, őket mint-egy el-bámúlva találván, maga kezével fokot ki-szedhet közülök. Külömböznek egy-mástól a' patak vagy a' rákok folyó-vizbéli rákok-is. Mert fokoknak barna, nem mind kemény hajok van, a' melly a' főzés által egy-selek verhenyösen meg-téjérül. Sokaknak hajok elevenen-is veres, és a' főzés által szépen megpirofsul; húfok-is amazoknál lágyabb és gyengébb. Helvetiában Solothurnum körül olyan szép pirofs rákokat irnak teremni, hogy elevenen a' főtt rákok közü lehet elegyíteni. Lehet a' rákokat tiszta hideg vizü tótkban-is fok-ra szaporítani; ha a' tóba kosarokban tojásfokkal meg-rakodott farku szép nagy rákokat eresztani? tenek, és a' viz' fenekére nagy köveket vetnek, a' hová mikor a' rák-fiak annyokat oda hagyván, és a' kosár-lyukain ki-búván el-szélednek, magokat el-rejthetsék. De a' halakkal együvé tenni nem bátorságos: mert a' partokba vagy tótfélekbe magoknak lyukat tsinálván, a' viznek fokizor utat nyitnak. Nyers tsalyán, zöld pá'sint, vagy zöld fa-ágak között szárazon is fokáig el-tarthatni őket; kivált ha a' rekefzékbe kevésse meg-főtt sárga-répít-is téznek, mellyet a' rákok meg-ehesznek, mellytől nagyon meg-is híznak. A' kik pedig a' rákokat különöbben meg-akarják hizlalni, így bánnak vélek: Meg-válogatván a' leg-elevenebb és virgontzabb rákokat, azokat tsendősen a'hoz való edénybe által-rakják, és más nap jó eros serrel, mellybe egy tojáts-is kevertenek, meg-bintik, és úgy bé-fedve pintzébe el-tézik. Mások, tsak az edényt hintezik-meg, a' mellybe akarják tenni a' rákokat; és estve friss téj-fellel a' rákokat annyira meg-öntik, hogy attól meg-fejéredjenek; de benne ne úfzszanak: reggelig így hagyván újra meg-válogatják, és a' holtakat, vagy bádgyattakat ki-hányván, a' többit friss hideg vizzel szépen meg-mo'stják, és az edénybe vízszá rakják, és friss téj-fellel ismét meg-öntik: mellytől két vagy három hetek alatt által-ízván nagyon meg-híznak,

a' tótkban
bogy kell
szapori-

hogy szo-
kds meg-
hizlalni?

's igen kedves izu húfok lészén. Tsalyán között etzettel vagy ferrel meg-hintezve, tovább maradnak életben. A' nöltények a' bakoknál jobb ízűek.

Maga természetiben-is a' *Rák-hús* nem rosz izü: az egészségre nézve-is, tsak a' gyomor birjon véle, ditséretet érdemel. A' vért edesíti, annak etzetes sótságát óltja, és a' földes durva részizel együtt a' vizellet' útján kihajtja. Mellyel fok nyavalyák ellen segit. Nevezetesen a' leve a' veséket sértegető kövek' fájdalmat, ha kerti-kömény és kapor-maggal együtt főzik, le tsendesíti: száraz betegség és köhögés ellen is a' rák-hú nak erőfien meg-főtt vaitag leve régen jóvalltatik. Közönségefőbb vagy konyhai kézfületi a' rákoknak e'ből áll: Meg főzik erős sós vízben az egészséges eleven rákokat: tálba ki-rakják, és midon jól meg-száradtak, meg-apritott zöld petre'selyem-levével meg-hintezvén, fel-adják. *Májok*, meg-mosván vízzel az eleven rákokat, mélyetske kastrólba rakják és egy jó fél-marok sóval bé-hintik, és hogy ki-ne mázshafsanak bé-fedik: így gyenge szénre tézik, míg lassú főzéssel a' rákok vizes leveket ki-botsátják: a'kor a' magok tzeljok szerint, az egyéb szükséges kézfuleteket is, az az; tzitromot, köményt, szeretsen-dió' virágot, vaját, vagy egy két kalányni edes ó bort, hozzá adván, keményebb tűznél egészen meg-fozik, és az így viz nélkül, sóval főtt rákokat fokkal jobb ízűnek és egészségefőbbnek tartják, mint a' vízben főtteket. Lát-hatni a' rákuak meg-készítéséről az emberek *gustusaikhoz* és állipotjaikhoz alkalmaztatva a' Szakáts könyvekben fok egyéb módokat-is, a' mellyeket a' rövidsége való tzelozás ide által-irnom nem enged. Ez egyet mindazáltal meg-ementeni szükségesnek tartom, hogy azok-hoz a' tápláló surú levefekhez, mellyeket némelly nyavalyákban az Orvokok mo'sárban meg-tört frís rákokból tehen-hús, borju vagy kövér tyúk-hús lévben főzve, 'semlye-béllel, és némelly

A' rák-basnak ter-mejzete.

orvosló bajznai.

hogy ké-szik az ajszalra?

Rák leves betegek' jzámára.

melly gyengébb erejű fű-szerfzámokkal megtrágyázva kéizittetnek; a' rákoknak a' fejét, a' derekok' közepén el-vágva el-kell vetni, hogy keferü epéje a' húsa közü ne elegyedjék, és csak a' lábaikat és farkokat kell meg-főzni; és hogy ez-is hosszú ideig véle éléssel a' vért rend kívül meg-ólvasztja 's az embert vér-pökésre és száraz betegségre kéizíti.

A' *Rák-vaj*, konyha' izámára, így kéizül: A' szép pirossan meg-főtt ráknak belső hártájától, és minden nedveségétől meg-tisztított háját törd-meg, ha van, kő vagy üveg-mo'sárban, igen aprón; tégy egy darabotska friss irós-vajat hozzá: törd egybe így-is minél jobban lehet: vedd-ki fa-kalánnyal, és tserép-edényben, gyenge szén-tüznél ólvazd egybe, és kevés főzés után a'ztal-kefzkenőn szurd és fatsard által 's tedd-el házra. *Vagy*; Egy-néhány választott eleven rákot, a' fejét elvetve, torj-meg irós-vajjal együtt mosárban erőssen; rántsd-meg lassu tüznél: szurd és fatsard által ruhán. Vagynak más nagyobb kéizületu *rák-vajak* is; de minthogy azok a' Patikák' izámára inkább intéztettek, azoknak kéizületét ide által-anni nem itétem szükségesnek. A' *Rák-szem*bol, és nagy tsipó-lábainak 's hátának kérges hájából, hártájától meg-tisztítva, és lassu melegen meg-izárasztva, tort és kéizalt vékony port-is, ámbár ez-is fok házra izolgáljon; kiváit az etzetelőségel tellyes gyonru és véru izopó gyermekek' nyavalyáknak gyógyításiban nagyon dítsértésék: de a' mi tzelünk kívül esvén, bőveben magyarázni nem kívántuk.

A' *Juliusban* és *Augustusban* fogott eleven rákokról-is, midőn azokat mázatlan új tserép-edénybe, sárral jól le-tapaiztott fedő alatt, kementzében meg-égetik, és a' hamvából fél-lortot terjékkal elegy, *Rübös-fű* (*Scabiosa*) vizben, néhány naponig egy-más után, veszett-kutya' marás ellen, némeily régi híres Orvosok' jóvallisából bé-adnak, mit kel-

Rák-vaj
konyhai
házra.

Rák-szem
pornak úi-
tserete.

égetett
ráknak
hamva.

első nagy
tsipő-lá-
bak helyet
más növ,
ba el-vejt-
tette.

lefsék hinni, a'ban hagyjuk. Az egyet mind-
azáltal a' rákokban el-nem halgathatjuk, hogy
a' Termézet' titkait éles szemekkel nyomozó
Böltseknek-is melly nagy gondot szerzett ez a'
tsekély állat, ez előtt tsak egy-nehány ezten-
dokkel-is. Látták ugyan-is ök a' magok sze-
meikkel, miként nővnek a' rákoknak el-fzakasz-
tatott első nagy tsipő-lábaik helyén, néhány
hónapok alatt, nem valamely idéetlen hús-
tsontok, vagy holt-tetemek, hanem minden al-
kotmányára nézve az elébb el-vejtett lábaihoz
tökéletesen hasonló lábak. Hogy eshetik ez?
Mi formálja ezt a' ráknak belső részeiben? a' ki
elnéjének erejéhez bizik, meg-próbálhatja raj-
ta a' maga tudományát.

Rákokat
újra el-
majztani.

Nem kevésbé volna tsudálatos, ha épen
olly bizonyos volna a' rákok' támaiztásának az
a' módja-is, mellyet ír KENELM DIGBY a' XVI-
dik *Seculumban* I. Jakab Király alatt élt *Ad-
miral*, és I. Károly alatt Belső fő Tanács-Ura-
ságot viselt nagy tudományu Ur és *Philosophus*,
Difs. de Plantar. Veget. A' földtol jól meg-
mosott és tisztított rákokat, úgy mond, főzd-
meg két óráig eső-vizben; szürd-le tiszta e-
dénybe a' levét: a' rákokat ragd üveg-lom-
bikba és *destilláld* minden nedveségeket: a'
száraz rákokat égesd-meg tégejben leg-erőssbb
tűzzel (*igne reverberii*): a' hamvára töltsd reá
a' főtt vizet, szürd-által azután itató papíros-
son: a' tiszta vizet gőzölögtesd-ki egészen;
és a' meg-maradt száraz porra vagy sóra töltsd
reá a' *destillált* vizet: tedd-el nedves helyre;
a' melly ott meg-rothadván, köles-szem forma
apró mozgó állatotskák teremnek benne: e-
kor tölts ökor-vért közibe; mellytol midőn
a'korára nevededtek mint a' tsets bimbók,
szedd-ki és rakd-által eső-vizzel és marha-
vérrel meg-töltött fa-edénybe: újjítsd-meg min-
den harmad nap ezt a' levét; és igen szép e-
leven rákok léfznek belőle. Így találta ezt,
a' mint írja D. Job. TACKIVS-is in *Mysterio
resurrectionis rerum*. Fogattatnak a' tengerek'
part-

időben szedik, és azután korpa vagy sövény között botsátják-el a pintzében; a főzés előtt pedig egy nap 's egy éjtszaka vízzel teli fazékba hánnyák. Leg-jobbak azok, mellyek verő-fényes oldalakon, a szüllőkben és jó szagu füvek közt termenek. A farka a fejenél gyengébb: innen fokban meg-enni-is hasznosabbnak tartják.

Az *Ostrea* vagy *Austriga* a tenger' feuekin terem, és onnan a'kor szedik, mikor a' viz hat órák alatt a' partokat minden nap oda hagyja. Ez-is PLINIUS' ideje előtt már régen, a' Romaiak előtt nagy betsre kapott eledel vala, L. IX. c. 54. A Belgák 's más Nemzetek a' tenger' mellyékin ezt ma-is erőssen észik. Mig friss magát a' száznak sós ízével nagyon-is ajánlja. Egyéb-iránt a' tsigánál-is nehezebb emészthető. Főve valamivel jobb mint nyertén, jóllehet így fokban inkább kapnak rajta. A' jó bort és fü-szerizámot mind ez, mind a' tsiga szoróssan meg-kivánják.

A' Tsigáknak fok nevei közül-is tsak

A' meg-egy vétetett-fel köztünk, 's a' mennyiben tud-
 eberő tsi- hatom Európában máltt-is, konyhai szükségre.
 gák mi LINNAEVS-nál *Helix pomatia*; a' Régieknél *Coch-*
 jormák? *lea altilis domi porta*, N. *Erdscbnecke* a' ne-
 vek. Formájokra nézve mindenütt esmérete-
 sek. Az apraja a'kora mint egy mogyoró;
 a' nagyja mint egy öreg dió. De találatnak
 egy tyúk-tojásnyi nagyságúak-is. Mikor a'
 füvekre eleség keresni ki-indúlnak, házokból
 úgy ki-búvnak, hogy a' tsak a' hátok köze-
 pén marad. Nagy szarvaikat hosszúan ki-nyújt-
 ván tapogatózva keresik ha nints-é valami aka-
 dály útjokban. Ezeknek végén lévő fekete pun-
 ctumokat fokban az ő szemeknek tartják. Télre a'
 házokba egészen bé-takarodván, annak tágos
 ajtaját kő keménységű *materiával* bé-tsinálják,
 hogy viz hozzájuk ne férhesen, mellyről vet-

ték *pomatia* neveket. Teremnek a' tsigák minden tartományokban a' verő-tényes, száraz hegy-oldalokon, az árnyékos fűvek vagy fák között; de a' szőlő-hegyeket leg-inkább szeretik. Nyárban konyhára nem vitetnek; hanem télen által, minekutánna magokat bénydrban zárván taknyos lágyságokat le-vetkeztek, az hol szere-Uri asztralok' tsemegéi közti számláltatnak. A' tik?

Helvetiaiak magok ritkán észik, jóllehet közöttök igen bőven terem, hanem tonnákkel küldik Olofz és Görög Országba el-adni, a' hol a' tsiga különös kedves eledel. A' régi Romai Urak a' tsigák' szaporítására és hizlalására, A' tsigák-mellyel azok képtelen nagyot-is nővnek-vala, nak régi különös kerteket tartottak holmi dombotskák-kedvessege-kon, mellyet a' Nap sem süthetett egész erejében, árnyékban sem vólt mindenkor, vízzel körül fogván azokat. Nevezetes vala in Gal-

lia transalpina, a' mint írja VARRO de R. R. L. III. c. 12. n. 2. a' T. Pompejus tsiga-tartó kertje. Ennek fel-találását PLINIUS L. IX. c. 56. Fulvius Hirpinusnak tulajdonítja: *Cochlearum vivaria instituit Fulvius Hirpinus (VARRO szerint Lippinus) in Tarquiniensi, paulo ante Civile bellum, quod cum Pompejo M. gestum est, distinctis quidem generibus earum --- Quin et saginam earum commentus est, sapa et farre aliisque generibus, ut cochleae quoque altiles ganeam implerent: cujus artis gloria, in eam magnitudinem perducta sit, ut octoginta quadrantes caperent singularum calices.* A' nyirkas, ár-igen nagy nyékos helyeken termett tsigák izetlen sár-tsigák.

izüek és felette nyálofok: az úrmön élődök keserüek: a' tsere-bokrokon és gombákon talál-nemmellyek tattak mérgefek, hányást, has menéit szerzenek: nem meg-a' szőlő-leveleken, vad-tsombordon és egyéb ebetök. kedves szagu fűveken nevedtek leg-kedve-lebb izüek. Es a' mi különbség a' tsigákban tapasztaltatik egészen lakó helyektől és ele-ségektől függ.

CELSVS a' tsigákat a' jó nedveségü ele-Trigák'telek közti számlálja, mellyek a' gyomorban húsdnak

termé/ze- nem könnyen vesznek-meg; és a' hatat-is in-
te. ditani mondja. GALENVS L. III. de Alim.
Fac. c. 33. a' CELSVS itéletét helyben hagyja;
de kemény, szijjas, nehéz emészthetô termé-
szeteket-is meg-jegyzi, úgy mindazonáltal,
hogy ha a' gyomor jól meg-emészthette, é-
des és bőven tápláló nedvesség válik belolek.
Készíté- Készítésére a' tsigáknak azt tanátsolja, hogy
jek régen. vízben fel-forralván, azt a' levét töltsék-le:
azután újjabb vízben főzzék egy darabig; ezt
a' levét-is le-töltvén, a' tsigákat fu-szerfzú-
mozzák-meg, így olztán harmadik lévőben ad-
dig főzzék, míg széllyel folyni láttatik. És
ezt a' harmadik levét a' Hefticásoknak melegsé-
gkén hörgölni a' húsánál sokkal jobbnak mondja;
mivel ez a' hatat sem indítja-meg mint a' hús-
fa, melly a' Hefticában ártalmas volna. Észik
némellyek a' tsigákat nyersen-is kevés etzetet
és söt tévén reá. MARTIALIS előtt kevés be-
tűletben kellett lenniék és csak száj tsalni
vairónak tartatott, mint az ő L. XIII. Epigr. 53.
irt ízavai mutatják:

Et cocbleas tibi habe perdere nolo famem.

Ma-is a' Meaticusok többire mind mostoha ité-
lettel vagynak, kivált a' vén és sovány tsigák-
ról. Emlitem a' többinek-is képében ZUCKERT-
nek, most-is életben lévő Berliui híres Medi-
cusnak és lok Tudós Társaságok Tagjának íza-
vait, a' ki Mater. Aliment. p. 130. így ír: „
„ Minden-féle tsigák, mellyek a' Romai és
„ Görög Urak' asztalain olly betsefék valá-
„ nak, ma-is a' Nap-aeletiek közt, és fok hel-
„ lyeken a' Németek közt-is annyira kedve-
„ tek: enyves, szijjas, kemény hússal birnak:
„ a' melly hibájokat semmi-féle készület és
„ fu-szerfzám meg-nem igazithatja. Azért ez
„ az évoknak gyomrokat nagyon-is terheli;
„ fel-bőfögést, has-korrogást, gyakorta hideg-
„ lelést-is szerez. Nem-is tudom, ezek így
„ lévén, honnan bátorkodtak még-is némel-
„ lyek a' tsiga-ételt a' száraz betegségben lé-
„ vőknek jóvallani. „ Nem régiben mindaz-
által

igen ne-
bez emé/zi
betök.

által, a' PLENCK' meg-jegyzése szerint, *Bromat.* p. 280, TRNKA nevü *Medicus* ennek jó hasznát tapasztalta némelly betegeiben.

A' szakátsok, ki-törvén a' lyukának kéré-
gér, sós bor-etzethe szokták egy idig a' tsi-
gát tenni, vagy tiszta vízben fel-forralják,
hogy ezzel nyálát fűvja-ki: azután holmi he-
gyefs vassal, vagy fával a' házából az egész tsi-
gát ki-húzván, a' felső koronás sekete rézít
jó éles késsel el-vá-ják, úgy a' farkát-is, melly-
ben van a' ganéja: így olztán két óráig meg-
fozik, és a'val a' házába, mellyet elébb kü-
lön meg-főztek, és kívül belől sóval 's hideg
vízzel szőpen ki-tisztítottak-volt, viizsa dug-
ják, 's a' lyukát egy mogyorónyi vajba ke-
vert 'semlye-bél' téztával, ha tettzik, major-
rántal, szeretsen-dió' virággal 's gyömbérrel-
is meg-elegytve, bé-dugják, és tehen-hús' lév-
ben, vagy vajas petre'selymes vízben meg-fo-
zik, és retzelt 'semlye vagy tzipo-béllel a' le-
vét meg-sűrítve, fel-adják; vagy a' főzés hel-
lyett vajban meg-rántják. Némelly szakátsok
a' tsiga-ház helyett plébből készült tsiga for-
mákkal élnek.

Ha a' tsigákat hajokkal együtt mo'sárban
egybe törik, és a' viz-kórságos daganatokra
kötik, sok vizet húz ki. Ha a' még bé-zár-
va lévő tsigát, föld-edénybe téve, a' kementzé-
ben meg-száraztják, és porrá törve egy-egy
kés-hegynyi viola, majoránt és rosmarint por-
ral elegy a' sonek lágyára hintik, nátha ellen
jól segít. Ha a' tsiga-lyukat bé-fedő kérger,
úgy a' mint a' tavafizsal ki-fordult, porrá
törve, rák-szemmel, vagy baratzk-maggal,
vagy kevés salétrommal elegy, turbolya vagy
petre'selyem vízben bé-vézik, a' vizellet'
meg-rekedésében hatalmas orvosság lézen.

Nagy titok az-is a' Természetben, a' mit
tapasztalt a' tsigákban SPALLENZANI Apátor,
Modenai talám mostan-is élő tudós Professor,
hogy ha a' tsiganak fejét a' szarva' tövén ke-
véisé alól el-vagják, és a' testét 'semlye-lisz-
tel

Ma hogy
szokták el-
készíteni?

Orvosi
hasznok.

A' tsigd-
nak újabb
feje-is lé-
zen.

tel bé-hintett helyre le-tézik, újabb feje növ-ki, még pedig néhány izben egy-más után. Vallyon nem újabb *evolútiok*nak lehet-é azokat azon részekben gondolni?

Szekér-kenő tsigák. Talátnak, hogy mulólag említsem, holmi ház nélkül máfzó nagy barna tsigák-is az utak' barázdáin; a' mellyeket a' Német parasztok szekér-kenő dohottal öfzve törvén tengej kenni igen jónak tartanak. Sokszor úgy magára-is bé-dugják a' kerék' torkába, hogy oda rontsolódjék, és a' tengejeket meg-sikitsa.

Tekenős tsigák. A' folyó-vizekben és fővenyes ki-folyó tók' szélein termő, két-felé nyiló tekenős tsigák (*Nya pistorum*, *Nytilus anatinus*, *N. Mubiermuschel*) vékony tekenős hajokkal, a' mint azok a' fővenyben, ki-halván belőlek a' tsigák, két-felé nyilva talátnak, a' drága' festékek' főzésére elég alkalmasok; de hűlök rend kívül szijjas, keferü sós izü, mérges hányást, has-menéit okoz: többire férges-is; azért nem-is enni való. Annyival-is inkább tehát, hogy negyed-napi hideg ellen, némel-lyek' jóvállása szerint, sóval az ilyen tsigát valaki meg-egye, nagy bolondság volna. A' tengeri, *Nytilus edulis*, *N. Kuchem-muschel*, kedves izü jól táplálónak, de nagyon nehéz emészthetőnek mondatik. Ha vén és beteg, ez-is meg-mérgesülni tartatik.

Az Ausstrigák bol fogattnak? Nagyobb *considerariót* érdemelnek az *Ofster*, vagy *Austriga* (*Ostreae edules*). Teremnek ezek minden tengerekben bőven; néhol a' folyó-vizekben-is, a' mint a' tengerbe szakadnak jó darabig fel: néhol a' fővenyes nagy tókban-is. Mikor a' tenger' vize a' partokról naponként vízfsza takarodik, nehéz hálókat vonván-fel előtte a' halászok, rakásonként merik-fel a' szárazon maradt fővenyből az e'féle *Ostreakat*. De önként-is a' viz' fenekén fok el-marad közülök. Nagy kelete és betsülete vagy on ezeknek a' tenger-melleyéki tartományokban mindenütt. Fris állapotjokban többire nyersen észik, kés-hegyével ketté hasít-
vín

húsítván durva vastag kemény húst, vagy tekenőit, és kevés tzitrom-levet tseppentvén reá; vagy gyömbérrrel 's borsal meg-bíntvén, és, ha van, egy jó pohár *Burgundiai* verefs bort reá iván; melly szerint mind meg-euni jobb izüeknek, mind az egészségre hasznosabbaknak tartják. *Mások*, a' húsokat vajban meg-rántva, 's reszelt 'semlye-béllel bé-hintve, fze-retsen-dió' virággal meg-fü-szerfzámozva inkább szeretik, jóllehet e'vel fokot keményültek. Szokták úgy tekenőstől-is, a'hoz készített edényben, jól-meg-nyomtatva, hogy ki-ne hafadhasllanak, és a' levek, a' mellyben van minden érdemek, ki-ne folyhasllon, meszfze földre-is el-vinni. Gyakrabban mindazáltal, a' húsokat ki-vévén, sóval, borsal, *laurus*-levéllel bé-tsin-ílvá kuldözök széllyel el-adni. Fogják, 's észik ezeket az esztendőnek mindenik rézeiben. De tavaszal és Hó d-töltén elébb-vaionak tartatnak. *Hollandiában* a' *Zeelandiai* partok körül fogattattakat leg-inkább ditsérik. Az *Angliából* valók zöldes színűek, és leg-apróbbak; de tzitrom-lével meg-ontözve leg-kevesebb izüek. A' *Velentzeiek* leg-nagyobbak; de nem annyira tettzenek. A' köldökök mellyel a' házokhoz forrottak, igen kemény; azért ezt ki-is szokták vágni. Hozzánk fe-igy, se amugy még eddig le-nem hatottak.

Találtatnak néhol három újnvi széles *Or-treák*-is; de itt *Europában* rend szerint más-fél újnál nem szoktak nagyobbak teremni. *Cook* a' minapiban nagy nevü *Anglus* Hajós Kapitány, a' maga tengeri útazásában említi, hogy az ő emberei *Új-Hollandiában* olyan tsigákat-is fogtanak, mellyeknek tsupán a' húsok hús fontot nyomott. Tekenőjeknek felső felek dombos; alsó részek lapos; külső szinek éles, darabos, durva; belső felek fényes, sima, külömb-külömb színü. Egyéb mozgások a' tsigáknak nintsen, hanem hogy a' hasokat vagy köldököket a' vízbe ottan-ottan önként kinyitják, hogy a' tenger' vizéből eledelt szív-

Hol és
mikor e-
lébbvalok?

hogy te-
nyeznek
nem tuda-
rik.

hassanak-bé; és talám azért-is, hogy tojásfai-
kat, vagy fiaikat Juniusban ki-ereszthessék;
mert még eddig elé tenyészéseknek egyéb
módja nem bizonyos. Indiában Chindnak Kec-
kiang nevü tartományában, Vancbou város
mellett irnak ho'mi vizenyős alaton helyet,
a' hová a' meg-tört *Austrigáknak* porát, mint
a' vetemény-magot, el-hintvén, mikor a' ten-
gernek sós vize reá ki-mégyen, a'ból számta-
lan *Austrigák* kelnek-ki, és nevedeknek a' lako-
fok' eledelére. OVIDIUS *Poëta Fast. L. III. v.*
174. az arany-időnek ditséretére említi, hogy
a'kor sem a' halakat, sem a' tsigákat nem va-
dálzták az emberek:

Ostreaque in conchis tuta fuere suis.

'*Austrigák*'
kedvessege
regen.

A' Romaiak közt, VALERIUS MAXIMUS'
bizonyosága szerint, *L. IX. c. 1. Sergius Oruta*
nevü Ur vala, a' *Lucius Crassus*' idejében, a'
ki leg-először (*Ostrearum vivaria*) *Austriga*
tartó-helyeket készítettett. A' melly tékoz-
lásáért *Confidius Publicanus* törvénybe-is vonta-
vala ötet; de haszontalan: mert az emberek'
nyalánksága erőszakot tett minden törvénye-
ken; és a' mint hallották hogy itt vagy amott
jobb ízü *Austrigák* teremnek, megszfe földről-
is nagy költséggel el-hozatták azokat magok
számára maradékjok' pusztulásával a' pénze-
lebb emberek. A' honnan AVSONIUS *Epist.*
ad Paulum ezt így-is hozza elé:

Ostrea Nobilium coenis, sumptuque Nepotum
Cognita. - - -

ok nélkül
valo nya-
lánságok.

miért sze-
vettek an-
nyira?

HORATIVUS-is *L. II. Satyr. 3.*; JUVENALIS-is *Sa-
tyr. 2. L. II.*; MARTIALIS-is néhány helye-
ken nevetik, a' Romaiak' e'béli haszontalan-
ságokat. Szeretik-vala t. i. a' vatsorákat e'
féle tsigákon, *Garumba* mártogarva kezdeni,
hogy a' fok étellel és itallal el-ölt hitvány
gyomroknak *appetitusát* ezeknek tsipős, sós,
hivesítő levével újjabb ételre és italra fel-fer-
kenthessék; a' *Venus*' viszketeges kívánságát
magokban, a' mint ezt JUVENALIS *l. c. v. 299,*
300. különösen meg-jegyzi, öregbithessék,

's a'ból várt gyönyörüségeket, mint minden boldogságoknak fő tzeljät, inkább meg-nyerhefsék. *PLAVTVS in Rudente Aët. III. Scen. 3.* magáról *Venus*ról így szól: *Te ex concha nazam esse autumant.* *MARTIALIS L. XIII. Epigr. 82.* a' *Lucrinusi* vitzól még nedves, leg-hirefebb tsigák' képében ditsekedik:

Ebria Bajano veni modo concha Lucrino.

Nobile nunc sitio luxuriosa garum.

A' jól lakásnak, korhelységnek helyye lévén tehát a' melly vatsorákon az *Ostreák* gyakran meg-fordúltak, az olyan gazdák jó barátokat is könnyen találhatnak vala. A' kikről ismét *MARTIALIS L. IX. Epigr. 15.*

Aprum amat, et mullos, et fumen, et Ostrea; non te.

Tam bene si coenam, noster amicus eris.

Mert a' mint fellyebb-is meg-jegyzém, az *Austrigák* magokban igen nehéz emészthetők, 's magára a' gyomor nem-is birhatna vélek. Egy ifju ember egykor sokatska *Austrigákat* *Húso k'* meg-évéen, okádozni, hánykodni kezd, ereje *természe-* el-ízakad, ágyba esik, fe a' jó bor, fe egyéb *te.* eszközök nem segithettek nyavalyáján, miglen-tizenhárom napok múlva hánytató orvofságot-is vévén-bé, a'val az *Austrigákat* azon nyersen a' mint le-nyelegette-vólt, ki-okádta, és minden hajától meg-szabadúlt. *BEHRENS Sel. Diæt. p. 251.*

Vagynak ezeknél apróbb tengeri tsigák-is (*Mytilus edulis, N. die gemeine Miesz-muschel*) *Apró au-* mellyet azon frissen, a' mint fel-szedik, mint *strigák.* a' mogyorót széllyel hasítván, a' tenger-melleyki parasztok, böven élnék. Az *Austrigákkal* egy izünek tartják. De távulabb való helyekre nem vízik.

A' *Drága Gyöngyöket* termő tsigák-is jól lehet az ő húsok felettébb való szijjas keménységek miatt nem meg-ehető, mindazáltal, mint-hogy gyöngyökre nézve olyan nagy betsben tartatnak, meg-érdemlik, hogy itt kettőt háromot ezekről-is szóljunk. *PLINIVS L. IX. c. 35.* a' gyöngyöt ugyan néhány-léle tsigákban

Drága gyöngyöket termő tsigák.

írja teremni: de a' betsefebbeket két-félékben. Egyik a' folyó-vizekben; a' másik a' tengerben terem. A' folyó-vizekben termőket hívják *Mya Margaritifera*, Németül *Pecten-Muschel*. Találtatnak e'féle tsigák Európának Északra eső majd minden tartományiban, *Scotiában*, *Hiberniában*, *Norwégiában*, *Lapponiában*, *Sveciában*, *Livoniában*, Lengyel és Tseh Országokban, *Silesiában*, *Bavariában*, *Franconiában*, a *Rhenhaviui* patakokban. Teremnek a' havafokról le-folyó tiszta hideg vizü, fővényes vagy azyagos tenekü patakokban. Formájokra nézve nem sokat különböznek a' nálunk-is termő fővény-tsigáktól, mellyeknek házokat béka-tekenőknek hívják: hanem jóval nagyobbak, vese formán horgasabbak, az alsó részek keskenyebb és laposabb; a' felső, melly ki-is nyílik, telyeiebb vagy domborubb: a' színek egészen fekete, kérges, mintha tok rétekből forrott-vólna tzirka-monként egybe, mellyeknek számából esztendejeket-is meg lehet határozni, minden esztendőben egy-egy kéreggel szaporodván az ő házok, és utoljára e' miatt nagyon is meg-vastagulván 's nehezülvén. Találtattak e' szerint száz esztendősen vén tsigák-is; de 60. esztendőleknél vénebbekben gyöngy ritkán találtatott. Rend szerint való nagyságok hosszára öt, hat hüvelyknyi; szélességére a' felső részin három újnyi. Vagynak *Sveciában* néhol egy tenyérnyi széiesek 's fél fingnyi hosszak-is, kívül sárral vagy mohval vastagon béborítottak. A' szájak vagy köldökök körül a' házok mezíten, fejár, sima. ék-szeg' módjára ki-tsúposult. A' honnan belől mindenik tekenőjére kemény inas hártya szolgál, mellynél fogva magát mikor tettzik ki-nyitja, és úgy bé-zárja hogy erőszak nélkül ki-ne lehessen nyitni. *MÜLLER Voljt. Nat. Syst. T. VI. p. 221.* úgy vélekedik, hogy a' benne találató gyöngy-szemek, azoknak a' tsigáknak nyavalyái vólnának, nem különbben mint egyéb élő-állatokban a' *calculusok*

bol teremnek?

formájok.

nagyságok.

lusok vagy az ő belső részeikben találtató kövek: mellyek a'ból a' fényes, fejér finum nedveségből forranak egybe, mellyből egészesen korokban esztendőnként az ő tekenőjeknek belső fényes része, a' gyöngy-ház készül: a' melly valami okból ilyenkor benne reked, és vagy benn a' tekenőjek' üregiben holmi hálós-hártyával béborúlva egybe sül, vagy valami férgetséktől fűrt kis lyukon ki-szívárog, és hárján kívül szárad egybe, mint a' matska-méz. Mert taláztatnak gyöngy-szemek nem csak belől a' tsigák' húsában, hanem kívül-is a' tekenőjek' színén; sőt onnan le-esve, a' fővényekben-is, és a' vizi madarak' gyomrában-is, fel-fizdvén ezeket eledel gyanánt a' fővény közül. Ezek mindenkor szennyesebb színűek mint a' mellyek benne teremnek: a' szájokhoz közelebb taláztatók-is szebbek 's nagyobbak, de lágyabbak, mint a' mellyek a' tekenőjek' alsó részeiben vagynak.

Szedik ezeket az a'hoz értő halászok *Augustus*ban, mikor magokat párosodás végett vagy egyéb okból leg-jobbán ki-nyitották, a' tsekélyebb vizek' fenekéről kézzel; a' mélyebbekből lábok' újjaival; a' hová így-is bé-nem nyúlhatnak, jegenye-fából tsinált tsiptető fogókkal: és széllyel feszítvén, ha gyöngyöt látnak benne, azt ki-vélik, magát pedig a' tsigát a' vízbe vitelza eresztik, tapasztalván hogy ugyan azon tsigában mászor-is találtak gyöngyöt. A' szennyesebb gyöngyöt házaknak fejérivel bé-hintve ruhába kötik, és ottan-ottan meg-vizezve, a' Nap-fényre tészik, hogy megkeményüljen és fejerüljen. Ha nem szép fényes a' Nap-fényen meg-melegítve, bé-áztatják, hogy által-láttzó legyen, *Comm. Lips. Vol. XII. p. 522.* minthogy többire ezek az *Europai* gyöngyök az *Oriental-gyöngyöknél* homályosabb és szennyesebb színűek szoktak lenni. Vagynak mindazáltal, a' mint írja *MÜLLER l. c.* ezek közt-is igen szépek és jó nagyok, hogy egy szem száz *Imperialis* tallé-

Hogy szedik?

ron-is el-költ, és a' Fejedelmek' ékeségei közi-is bé-illet. *Julius Caesar* a *Britanniai* gyöngyökben annyira gyönyörködött, hogy tában maga eleibe vitetvén, azoknak terhét az újja' begyein mulatságul próbáigatta: és a' melly médállyt *Venus* Isten-Azfszonynak fogadásból ígért-va, azt e'féle *Britanniai* gyöngyből parantsolta készíteni a' *PLINIVS'* bizonyítása szerint *L. IX. c. 35.* Így emlékezik ezekről *HARDVINVS*-is a' *PLINIVS'* szavainak magyarázatjában egy *Marbodaesus* nevű régi Íróból, *L. de Lap. pretios. c. 61.* holott ezek olvastatnak:

Gignit et insignes antiqua Britannia baccas.

De az *AELIANVS'* meg-jegyzése szerint, *de Animal. L. XV. c. 8.* ezek az *Indiaiaknál* homályosabbak és inkább sárga színűek. Ma, hogy *Angliában*, a' melly régen *Britanniának* mondatott, drágagyöngy találtatnék, nem olvastam.

A' Tengeri gyöngyös Tsigák (*Nytili Margaritifera*, *N. Perlen-mutter*) teremnek az *Aequator* körül eső tengerekben, a' hol azok leg-sósabbak és leg-tsendesebbek szoktak lenni, mind a' Nap-keleti mind a' Nap nyugoti *India*kon. De *Americában* sokkal bővebben mint *Nap-keleten*. Régen *Nap-keleten* a' *Peri-i* tengerben *Ormus* nevű híres kereskedő városnak portusában vagy ki-kötő-helyén, míg a' *Lusitanusok* a' *XV-dik* *Seculum*ban oda nem telepedtek, leg-több és szebb gyöngyöket szednek-va; de azután ott, a' mint a' *Persák* vélekednek, a' *Lusitanusok'* varáslása miatt, mind el-veztek; hihetőbbképen hogy a' főveny el-temette őket: hanem azon tengernek tulsó részén a' *Babareim* sziget körül, a' mint *KAEMPFERVS* írja *Amoen. Exot. Fasc. V. p. 767.* e' Világon leg-szebb gyöngyöket szednek. Ezen a' helyen kívül ugyan ott *Nap-keleten*, *Felix Arabianak* végső részén *Catiff* nevű városhoz közel, *Ceylon* szigetben, *Manar* szomszédságában és *Jappan* sziget körül feles gyöngyök találtatnak. Ma *Americából* leg-több 's nagyobb szemű gyöngyöket hoznak; de szenny-

nyesebb, homályosabb és egyenetlen gömbölyűségek miatt ezek nem annyira betsefek, mint a' Nap-keletiek. Ezeknek hazájok ott *Margaretha, Cubagna St. Martha, Comana, Comagetta* szigetek' környékei, Délre *Panama*. Találtak itt egy diónyi egy galamb, sőt egy tyúk-tojásnyi nagyságuak-is, mellyek 42. karatot meg-nyomnak: (egy karat téizen 4. grant): apróbuak pelig egy gyöngy-házban fokizor négy öt szemek-is tereinek.

A' Nap-keleti gyöngyöket az *Americai* A' Nap- vagy Nap-nyugoti *Indiákból* valóktól külö- keletiek a' bözteti a' tilzta fejr, timsóhoz hasonló, tün- Nap-nyü- döklő fényes fejrség, és szebb gömbölyűség. gotiaktól Mert az *Americai*aknak téj szinu fejrségek és miben kü- ezüst fényelségek szokott lenni; és kivált a' lömböznek nagyjai többire hoportsofok 's dútzofok, néha belől üressék, kivül a' szinét-is a' férgék fok- nak meg-rágták.

Formája ezeknek a' Tengeri gyöngyös Tengeri tsiga-házaknak vagy anyáknak tángyér for- gyöngyös mán majd egészen kerek, egy jó hüvelyknyi tsiga-bd- vastag: a' nagyja hosszára izélire egy lábnyi: zak' for- a' hol egybe forrottak, vagy a' szájok vagyon, mája. holzszoko, egyenes, jó tágas nyílás láttatik. Külső színek zöld, fejr sinórozásokkal elegy; élés mint a' hal-pénz; a' szélek körül retzés. Belső részek fejr, tényes, által-láttzó, könnyen faragható, mellyből fok szép portékákat és tzifrá- zásokat-is szoktak a' Mester-emberek kéfizíteni.

Mikor ezeket akarják a' tenger' fenekéről fel-szedni az *Indiai* búvárok: az nap semmit nem izznak, hanem tsak száraz eledelt és sültet éfznek, hogy a' lélekzet-vételt annál to- vább tartóztathassák: a' fülek' és orrok' lyu- kait gyapottal bé-dugják: a' szájokba olajjal meg-itatott ipongyiát fognak. Így kötélén le- ereszkednek a' tenger' fenekére 40. 50. ölnyi mélységre-is, és a' fövényből ki-vájváu a' tsigá- kat a' magokkal le-vitt 'sájkokat vagy kosárjokat vélek meg-töltik, 's azzal fel-vonatják magokat: a' tsigákat a' tenger-partján száraz fövénybe

Hogy
szedik?

mélyen el-temetik, míg azok ott meg-öglenek és rothadnak: a'kor osztán fel-halogatják, és a' gyöngy-izemetek belőlek ki-szedik. Az egyedül lévő nagyobb, szebb és épebb szemek a' többtől *Unio* nével különböztetnek, és igen drágán kelnek. *Cleopatrának* Egyiptomi kevély kurva Királynénak a' két füleiről két szem olyan *Unio* függ-vela, mellynek az egyike, *PLINIVS* szerint *L. IX. c. 35.* Százszor *H. S.* az az; százszor száz ezer vagy egy *milio Sestertiumokra* betsültetett: mellyet a'kor ezetben el-ólvasztva meg-ivék, midőn *Antonius*-sal hasonló pompás Romai *Triumvirrel* és a'kori ellenséges fő Hadi-Vezérrel vetélkednék, mellyik adhatna a' másiknak drágább vatsorát, mellyel, ámbár egyébként csak közép-szerű vatsorája volt is; de *Antonius*t, a' *L. Plancus* köz-biró' ítélete szerint, sokkal meg-győzé: úgy hogy midőn a' másikkal-is hasonlóképen akarna banni, azt meg-nem engedték, hanem el-révén tőle, minekutánna rabul esett-vólna, kettőbe hasíták és Romában a' *Panttheonba* helyeztetett *Venus* Isten-Afzszony' képének két füleire függeszték. Ezeknek másként *PLINIVS* szerint-is, e' Világon több párjok nem volt. Találtak nem régiben *Comorinnál*, melly *Napkeleten Malabárban* egy tengerre nyúló hegy *Ceylonnal* által ellenben, egy szem-gyöngyöt száz *gránt* nyomót, melly százszor száz vagy tiz ezer forintot ért. Má-t ismét egyet *Borneonál*, melly az *Asiai* tengerben *Sumatra* és a' *Celebes* szigetek közt eső *Sonda* nevű szigetek közül egy, 160, *gránt* nyomót. De e' nem volt olyan szép mint az első. Egy jó nagy mogyorónyi szép gyöngy-izemet, így ír *BVDAEVS* tudós *Frantzia*, *Frantzia* Országban 3000. aranyra betsültek: a' minémüt ő maga látott hogy 4000. arannyon vettek-meg. Én magam-is láttam a' *Halliai Marburgban* a' *Szent Ersébeth'* koporsójára foglalva, melly ott az ő nevét viselő egy templomnak fegestyéjében, erős vas rottélyaal bé-

kerítve, a' Teutonicus Ordo' keze alatt tartatik, egy izemet, jó rendin egy galamb-tojásnyi nagyságot mellynek-is hihetőképén nagy árrunak kellett lenni Ugy vézik t. i. fel az Oriental-gyöngynek árrát, hogy a' melly egy búza-izemet meg-nyom; az ér egy korona-aranyat: a' melly kettőt nyom; négy korona aranyat: a' melly négy gránt nyom; 16-tot: így fellyebb a' gránok' izámát az aranyak' számmával fokasítva, hogy a' izáz gránt nyomó gyöngy-izemnek százszor száz korona-arany vagy annyi magyar forint légyen az árra. Az egy-egy gránt nyomókból is egy sór, ha szépek és egy formák, minthogy fok közül válogathatni az ilyeneket-is, 25. 50. 100. sőt 200. talléron, 's arannyon-is el-kél. Az aprók minél apróbbak annál kevelebb betsben vagynak.

Melley nagy betsben tartattak a' szép gyöngyök eleitől fogva, ki-tettzik a' PLINIVS' izavaiból L. IX. c. 35. *Principium ergo culmenque omnium rerum pretii, margaritae tenent.* Az az: Leg-első leg-fobb drágaságok közt vagynak a' gyöngyök. Fellyebb L. VI. c. 22. azokat *totius luxuriae nostrae cumulus*, minden mi bújalkodásunk fő pontjának mondotta-vala: *Affestantque jam et pauperes, lictorem feminae in publico unionem esse declinantes.* az az: Kapnak azon a' izegényebb rendűek-is, úgy szólván, hogy az Atzilzonyok körül a' gyöngyök térszik azt, a' mit a' Tanáts-Urak körül a' poroszlók, hogy tudniillik ha ki őket gyöngyökkel fel-ékesülve látja, elölek az útból ki-áll, nékik fel-kél és nagyobb tisztetséggel köszön. Mellyre nézve a' kevélyebbek nem tsak füleiket és hajok' fodrait rakják-vala-meg drága gyöngyökkel, hanem a' kaptzájokat-is: *Neque enim gestare jam margaritas, nisi calcant ac per uniones etiam ambulant, satis est.* Nem is elég, úgy mond, már viselni a' gyöngyöket, hanem hogy azon járjanak 's tapodjanak. Látta, így is továbbá PLINIVS ó a' Cujus Matronáját Lellia Paulinát közönséges lakadalmi

alkalmatosságokkal olyan fényes smaragdokkal és drága gyöngyökkel fel-ékesült ruhákban, hogy azok közül egy-egy néki *quadringentis* H. S. 4000000. *Septertium*okba, a' mellyek közül mindenik *Septertium* tett ezer arannyat, felkerült, mellyet kéz volt akárkinek irásból-is meg-mutatni.

Honnan eredett az Afzszonyokban ez a' gyöngyökhöz való képtelen szeretet, nehéz ki-találni: holott magokra a' gyöngyökre nézve, vagy hasznokat el-gondolva semmi különös betsületre méltó tulajdonság nints benne. Talám a'ból hogy, *PLAVTVS* szerint, maga *Venus* Isten-Afzszony-is *ex concha*, tengeri tsigából született-volt: és midőn ok-is magokat a' tengeri tsigáknak ezen gyümöltseivel meg-rakhatják, a' *Venus* *Vicejének* vagy testvéreinek fog-nak tartatni. Arroknak szörnyüségét, mikor egyizer akár mi okból a' gyöngyöket úgy megszerették az Afzszonyok, ha ki el-gondolja az Afzszonyi indulatoknak és egy-mással való vetekedéseknek határt nem esmérő *impetusait*, könnyebben észre veheti.

Úgy tapasztaljuk mindazáltal, hogy minekutánna a' gyöngy-háznak világosabb belső részeiből és apró gyöngyök' porából; sőt a' rajviazból 's hal-enyvből-is; ilyen forma gyöngyöket kezdetek formálni a' Mester-emberek, a' jóféle drága gyöngyök' kedvelése fokot szállott.

§. CLXXII.

A' *Tekenős-békáról* és *Ketske-békáról*, az eledelek' rendiben a' Régiek sohol nem emlékeznek: mellyből hihető, hogy ezeket nem-is ették. *PLINIVS L. XXXII. c. 4.* a' tekenős-békáról fok-féle nyavalyák ellen mint orvosságról beszéll; de mint eledelről egyet sem szól. Irja ugyantsak, hogy holmi nemzet, *Persiában*, *Carmaniánuak* egyik szegelyetében a' tekenős-békának

hú-

hásat meg-érfzi, mellyet ő nagy útálva *χελωνο-Φάγος*, tekenős-béka-évőnek nevez. De naponként nevedvén a' nyalánk száznak bolondsága, és *virtust* kezdvén a' téleknek fel-falásában is keresni, mellyeknek csak nézésétől-is irtózik a' természet, ezeket is a' maga tsemegéi közti kezdte számlálni. Ezen útálatofságra pedig leg-elsőször vetemedtek az Olofzok, úgy gondolkodván talám, hogy ezeknek hideg taknyos húfok az ő forró és tsipős véreknek orvofság gyanánt fog szolgálni. De akár lakó-helyeket, akár eledeleket gondold, mindenikből igen taknyos, tisztátalan es rothadásra hanyatló nedveség képzül: melly nem hogy a' rosz vért jóvá tenné, de a' jót-is könnyen meg-vefztegeti. Igaz ugyan hogy, mint a' meztelen bőrü halak, tsiga, *ostrea*: ezek-is a' száraz betegségben lévőknek tsipős vékony véreket taknyos hidegségekkel enyhítik: mellyre nézve ezen navalya ellen fokaktól ditsértetnek-is. De bizony e' végre-is lehet ezeknél hasznosabb, még-is tisztább eledelt találni. A' *Ketske-béka*k közül választják, mellyek zöld hátuak, jól ugordanak és nagyon kiáltanak. *Majusban*, *Juniusban*, *Juliusban*, mivel e'kor a' varas-bekákkal bakzódnak, ezeket is ártalmosnak mondják. A' *Tekenős-béka*k közül pedig künn a' gabonák közt lakókat a' többelieknél; a' nőstényeket, kivált mikor *Februariusban* és *Majusban* tojással teli vagynak, a' bakoknál nagyobbra betsüük. A' bors, safrány, fa-haj és a' jó bor ezek mellé-is igen szükséges.

A' *Béka*tól mi Magyarokul irtózunk, sőt csak nevek-is útátságot ízerez gyomrunkban. Más *Ez*ak lelé való *Nemzetek* közt is közönségesen rosz betsületek van. A' Nap-
*Tekenős-béka*t.

leti és Déli tartományokban pedig a' *Tekenős-békák* Úri eledelnek tartatnak. Az Oroszok böjt- napokon , hús ízékért nagyon kapnak rajtok. LINNAEVS a' tekenős-békáknak 15. ne-
meit jegyzette-meg. A' mellyek közt leg-ne-
vezetesebb a' *T. studo Mydas*, N. *Riesfn Schild-
kröte*. Ezeknek hazájok a' Nap-keleti és Dé-
li tengerek és nedves szigetek. *Riesfn* vagy
Oriás nevek nagyságokról vagyon. Találtat-
nak ugyan-is az *Aequator* körül, kivált a'
Nigríták közt a' korák , hogy egyszersmind hét,
nyóltz ember a' hátokra fel-állhat , 's erejek-
is van azokat el-vinni. A' mellyeknek pai-
'sos felső tekenőjeből , ott kaliba-fedeleket ,
sátorokat , tsónakokat , ládákat és fok egyéb
házi eszközöket készítenek. Kilentz lábnyá
fzélelségueknél nagyobbak nem tapasztaltattak.
Vagynak *vizben lakó* , vagynak *szárazon elődő*
Oriás tekenős-békák. Ezek amazoknál aprób-
bak : és a' Nap-keleti *Indiakon* fok helyt a'
szántó-földeken mint a' juhok nagy tereggel
járnak , úgy hogy két ezeret-is lehet együtt
látni. Húsa mindeniknek elegyes kövér , főve
fejeres , zöld színű : ezeknek a' vizeiknél jobb
izu. Kivált a' májok *delicateffe*. A' *'sirjek* a'
frífs vajhoz hasonlittatik. A' vizek-is éjtza-
kánként , a' hol módjok van benne , a füves
helyekre magokat szellőztetni és frissebb a'ert
szivni gyerkron ki-málnak Etelek a' tenger'
izinéu terinő h.nár , és annak sáros fenekén
találtató kövérség : fogok nintsen ; de éles
kemény ajakokkal erős harapást tehetnek.
Martius' kezdetitől fogva *Majus'* végéig pá-
rosodnak , a' mikor mint egy halom , rakás-
fál fokban , egy-másra hágván , három , négy
hetekig így egy-máson hevernek : a' melly
idő alatt se nem látnak , se nem haflanak ,
's ha ki ollyankor reájok akad , a' men-
nyit tettzik meg-foghat közülök. A' nősté-
nyek azután nagy nehezen , mert első lábok
mint a' hal' szárnya úszáshoz van készülve ,
a' partokra ki-málnván , holmi fővenyes dom-
bot

Oriási
Tekenős-
békák.

két felek.

mellyik
jobb?

mivel el-
nek?

mikor 's
hogy pá-
rosodnak?

bot keresnek, a hová a' viz nem mehet, és első lábaikkal jó mély gödröket vájván, azokba két óra alatt két százat-is tojnak, és száz tojások raz fövennyel bé-takarván ott hagyják. A' hogy két-melley tojások a' Nap' melegitől ki-kelvén, a' ki? béka-fiak mint a' hangyák a' fövenyen széllyel máfzkálnak, igyekeztvén minél hamarébb vízbe menni. De az alatt az utánok lefelkedő madarak fokat el-kapdosnak közülök, fokan magoktól-is meg-döglenek. Egy ezstendő felette bõ alatt három, négy versen-is tojnak, úgy hogy ven szá-a' PATER LEGVAT' jegyzése szerint, egy tekeporodnak. nös-béka ezeret-is tojik. Tojásaik tsak fekete bõrrel vagynak bé-borúlva: és a' békák kisebb, nagyobb testekhez képest, veréb, galamb, vagy tyuk-tojás nagyságuak. A' kis fiakra a' nagyok semmit nem ugyelnek. El-élnek, az ob-hof/sza-jervariok szerint, 80. ezstendeig-is. NIEVHR életüek. Bombaynak Surat nevü várofsában az oktalan állatok' ispotályában egy nagy vak tekenös-békát 125. ezstendõt látott. Etel nélkül-is a' nyirkos pintzékben fokáig friss eleven állapotban maradnak. Ha fejeket el-vágják-is 14. napokig ki-nem alufzik benne a' mozgás, a' melly a' nedvelségeknek igen késõ vagy lassu nehezen folyásától van benne. Americában Mexico kö-bálnak-rul, a' Caimán és Cuba szigetek, a' nagy At-meg. lanticum vagy Déli tengerben az Insle l' Ascension, Indiában az Insle de Diego Rodriguezs e'téle tekenös-békákkal leg-inkább bovítködnek. A' Belgák a' Mauricius nevü szomszéd szigetbõl tekenös-béka logni ezstendõként három nagy hajókkal szoktak Rodriguez sziget felé átal-menni, a' hol a' lakosokkal a' préda felett fokszor derék tsatákat-is ejtenek. Egy hajó fel-rak hét, nyöltz ezeret, 's azon fellyul néha öt, hat százat. Frissen a' borju-húsnál semmivel nem tartják alább-valónak, 's éppen a' izerint-is szokták meg-készíteni. De hú fok nagyobbára ott bellyben fel-darabolván, mint természe a' marha-hútt tonnákba sozzák, és marha-hús bellyett élnek véle. Az Európai hajósok-is

mikor Indiáról haza felé jőnek, az *Isle l'Ascension* szigeten mindenkor ki-fosztak csak azért kötni, hogy tekenős-békákkal magokat fel-provianvozzák. *Anjon* ditsóséges vífelt dolgairól híres *Anglus Admiral*, midőn Mexicoból haza felé kerülne a' Déli *American* túl, Peru és *Cbili* Orizágok' szélein, nevezetelen *Juan Fernandez* nevü helyen igen sok tekenős-békákra talált-va, a' mellyek rész szerint a' partokra ki-mászva, rész szerint a' tenger' színén hátokra fordulva, a' Nap-fényen seregenként alutak. A' holott meg-álapodván, *Scorbutusban* el-nyomorodott hajós katonáit ezeknek friss hússal tökéletes egészségre hozta.

Meg-esik néha a' tengernek szélveszes háborniban, hogy ezek az *Oriás tekenős-békák* megszöve helyekre-is el-hányattatnak. 1707-ben *Hollandiában* egyet hat lábnyi hozszat fogtak-va, a' melly 500. fontot nyomott. 1754-ben a'

Frantzia Orizág mellett található nagy Tekenős-béka.

Frantzia partokon *Isle de Re la Rochelle* nevü szigeten egyre izörnyü nagyra akadtak-va a' halászok, mellyet nagy munkával el-fogván, vitték-va a' *Louvauxi Praepostságnak*, és hét, nyoltz száz sontra vetették. A' teje, jóllehet a' tekenős-békáknak egyéb testekhez képest kitsiny szokott lenni, ennek 19. fontot; a' lábai mindenik 52. fontot nyomtanak: a' tekenőjének hozszja nyoltz; szélelsége 5 lábnyi volt: a' mája az egész Papságnak négy ebédre elég volt: a' húsból 30. nap-számofok és házi izolgák dugtig jól laktanak. E'ből az egy tekenős-békából száz ember meg-elégedhetett.

Mikor a' fejét el-vágták, 18. mellyely vére folyt-ki: a' kövérét vagy 'sírját ki-ólvasztván vaj izü a' száz font lett, a' melly mint a' vaj egybe állott, bufa borju és kevésé zöld színü; de igen jó izü volt. A' húsat a' borju-húshoz hasonlitották; hanem hogy valami pé'smás szagja érzett. Lásd *MÜLLER Voljt. Nat. System. T. III. p. 18—30.*

A' mi apro *Tekenős-bekáink*-is formájokra Apró Tekenős-termszetekre nézve, azokkal a' nagyokkal Tenos be-egyeznek. Nem kulömben ezek-is két-félék,

vizek és szárazon lakók. A' vízi tekenős-békák kék-is két-
(*Testudo orbicularis*, N. *Flusz-schildkröte*) több felek.

idejüket az édes vízü tótkban és folyó vizekben
töltik, a' hol vízi férgekkel 's bogaratskúkkal él-
nek; de ki-máznak gyakran kevés ideig a' par-
tokra-is. Házok mint a' tángyér majd egészen ke-
rek: felső tekenőjek rend szerint hosszúra hét;
szélire öt újni: az alsó, hosszúra öt, széles-
ségére három újni: színe fekete, kerülete si-
ma, a' felső püpos része mintha fok apró le-
velekből enyvezték-vólna egybe úgy készült,
az alsó lapos, sima, hátul két-felé áll. Kigyó
forma kis fejeket mikor akarják tekenőjékből
jó hosszsan elé nyújtják. Négy, gyék forma
lúbaiknak körmei mint a' lúdnak hártával
egybe foglaltattak, mellyeket fejekkel és far-
kokkal együtt a' mikor meg-ijednek a' teke-
nőjek alá egészen bé-vonhatják, 's ismét ki-
nyújthatják. A' tsigát meg-enni annyira sze-
retik, hogy ha egyszer reá kaptak, a' vízből-is
ki-jönnek érte, és ember' kezihöl-is el vészik.

a' víziék
mi formák?

Az Aequatoron fellyül az Északi Polus fe-
lé 50. gradusokon túl ezek sem teremnek. a' meleg
Magyar Országot különölen szeretik; a' hon-
nan mind a' Dunából, mind egyéb vizekből, ^{bellyeket}
mind egyéb e' végre készített tótkból a' nagy ^{szeretik.}
Böjt-napokra szekerenként viszik-fel Bétsbe 's
más jó piatzu helyekre. Februariustól fogva ^{mikor e-}
Majusig, míg tojással teli vagynak, leg-jobb ^{lébb-valók?}
keletek van.

A' szárazon lakó, gabonák 's vetemények
közt élődő Tekenős-Békák (*Testudo terrestris* ^{Száraz-}
zularis, vagy a' mint LINNAEVS nevezi: *Testudo scabra*, N. *Land-schildkröt*) püposabb hát-
ak. Egyebutt sima, fejérel tarkás tekenő-
jek van; hanem a' hátoknak közepén végig le-
éles ormója vagyon: a' körmei-is élesebbek a'
húfok-is tisztább, jobb ízü, mint a' mellyek
ízüntelen a' sáros vizekben hevernek. Tart-
ják néhol a' tekenős-békákat a' konyhákon-is a' ^{moslék-}
moslékos edényekben, a' hová minden mosadé-
kot hidegen, (mert a' melegtől meg-döglenének) ^{kal-is t. ip-}
álltatnak.

belé öntenek, mellytől erőssen meg-hiznak, fokat-is tójnak; de nints olyan jó ízek, mint a' mellyek tisztább helyen tartattak. Egyéb-ként ezeknek a' tekenös-békáknak olyan szép fejér húfok van, mint a' tsirkéknek; bőven-is táplálnak; vastag, nyúlós, hideg vért tsinálnak; de. ha a' szakátsok jól meg-nem fű-szer-zámoznák, nem könnyen birna a' gyomor vélek. Mikor meg-akarják készíteni, a' hátokra eleven szeneket, vagy hév vas-kalányt téfzenek, mellyre a' fejeket, farkokat ki-nyújtván, azokat késsel el-vágják; és a' derekokat vizzel jól meg-mosván, addig főzik, mig-a' hús a' tekenőtől el-válik, a'kor hideg vízbe vetvén, midőn jól meg-hült, a' tekenőjét le-vészik és a' tojásait 's máját, a' melly húfoknak ötöd részét meg-nyomja, vigyázással, hogy az epéje reá ne fakadjon, ki-vészik, és külön-külön meg-készítik. A' Tojása izére nézve a' tyúk-tojáshoz, ha fekete bőrét le-húzták, hasonló. Első és. második leveket, mint fellyebb a' tsigákról mondók, el-vetvén, a' harmadik vastag levek *Heftia* ellen ditsértetik.

A' *Ketske-béka* (*Rana esculenta*. N. *Frosch*) a' Frantziák' és Oloszok' asztalára a' bőjti napokon sok helyt vitetik. A' szárazon-lakók, a' zöldes vagy sárgás-barnával tarkás hátuak mindenek előtt útálatban vagynak. Hanem a' tiszta patakokban lakók közül a' mellyek jól ugordanak; lapos órmós három sárga vonással hosszban le sínórozott hátok van, fejéres-zöldek, és a' derekok mintha ketté tört-vólna fel-áll; a' hasok fejér, a' lábaik' körme hártývával egybe foglaltattak, nyáron által *Octoberig* köztünk-is némelly Frantziás *gustusu* emberek előtt, betsü-letben vagynak. El-vágván t. i. a' derekokat középben, az elejét el-vetik, a' hatulját pedig meg-párolván, a' bőrit le-vonják, 's olajban vagy vajban meg-rántván, a' gyenge tsirke-hússal vetik egybe: könnyű emészthető, jó vért tsináló bőven és kényefen tápláló eledelnek

tart-

húfok mit ér?

b o g y
szokták
készíteni?

orvosi
hasznok.

Ketske-
békák mel-
lyek meg-
ebetők?

hogyan ké-
szítettnek
asztalra?

tartják. És hogy az Olofz Dámák olyan gömbölyü, tellyes, eleven, gyenge, leves testel és hússal birnak, fokban a' béka-hússal való gyakor és hőv élésnek tulajdonítják. Nevezetelen ditsérik benne az Olofzok és Frantziák, hogy semmi meg-tsipőíedhető része nintsen, hanem egészen édes, vékony, könnyen széllyel olzó *materiából* áll: melly az ez előtt meg-tsipősült és élesült nedvelségek-is fundamentomon meg-lágyítani és édesíteni elégséges. Mellyre nézve a' ketske-béka' húsból készült levefeket az el-szárazító hideglelésekben, *besticás* forróságokban és izzadáfokban, régi száraz köhétselésekben, a' mejnek nehézségiben, a' rekedező beszédben, vér-tsipőségből származott ki-utélékben 's a' t. megbe sülhetetlen orvoiságos ételnek-is tartják, kitsineknek, nagyoknak minden időben és állapotban egy aránt. E' végre 6. — 8. pár béka-tzubókat, kevés gyenge-tsirke és bórjuhússal, és holmi lágyító fúvekkel, minémü a' má'yva, ökör-fark, fal-fü 's a' t. egybe aprítván, más-fél ejtelnyi vízben addig főzik míg a' lóvnek harmada vagy fele el-apadott: a' mellyből olfzán nehányszor napjában egy-egy tséizével meg-iiznak. A' betegségből gyógyuló el-erőtlenult személlyeknek-is, a' kik még egyéb hús-némüt nem igen ehetnek, mint a' tsirkénél-is poronyóbb, fejérebbe, ízelebbe és könnyebb emélfzhető húst úgy adják az e'féle béka-húst sülve, vajban vagy olajban rántva, pásté-tomba főzve, *fricassé*nek, vagy egyébként elkészítve. És, úgy hiszik, hogy a' ki egyszer tudatlanságból, minden előre való képzelődés nélkül, ezt meg-kóstolta, a' tsirke-hus felett való kedvelséget örömeft meg-fogja nékie adni. Azt másként magok-is meg-vallják, hogy ha ki ezeknek az állatoknak leptses formáját, utálatos nagy száját, nyúlánkozó tsúf járását, lakásának inotskos helyeit, és hogy a' békák között mérgefek-is felesen találtattáffanak, előre el-gondolja: tudva nehezen vehetné reá magát

hogy beléjek kóstoíjon. Meg-adják azt-is hogy
 érzékenység nélkül való vas-szívének, fa-gyom-
 rának és tsont-agyvelejének kellett annak az
 embernek lenni, a' ki akár utolsó éhel-ha-
 lásra jutott állapotjában, akár mindent fel-fa-
 ló, és ezért minden érzékenységeit fel-áldozó
 telhetetlen nyalánkságában, akár maga - vető
 büszkeségében, meg-akarván t. i. mutatni,
 hogy ő azt is irtózás nélkül meg-észi, a' mire
 mások rá nézni-is irtóznak; akár haláltól
 való ijedtségében mint orvofságot valami bes-
 telen Orvosok' jóvalásából (a' kik e'féle
 útálatofságokkal hajdon a' Patikákat-is meg-
 töltötték-volt) akár elméjek' meg-háborodá-
 sában, egy szóval akár mi állapotban, a' béká-
 kat meg-fogni, és meg-enni leg-elébb eszére
 vette-volt. Hogy már ma egyik a' másik után
 tovább való gondoskodás nélkül mégyen, nints
 mit tsudálni rajta. Kivált minekutánna az ol-
 lyanyokat, a' mellyek tisztább eledellekkel
 ú. m. le-hullott fáí gyümöírsökkel, apró halak-
 kal és halak' tojásaival. földi és vízi férgekkel
 's bogarakkal élni ki-bizonyosodtak; meg-válasz-
 tották, nem annyira lehet tőlek irtózni. A'
 méhen ezek a' békák erőffen kapnak; és mikor
 azok meg-terhelődve a' szélben a' füvek közí le-
 esnek, vagy innya a' patakok' széleire le-száíllanak,
 fokát bé-nyelnek közűlök. A' tsukával természeti
 ellekezésben vagynak. Mert valamint a' tsuka
 vadászfíza, 's ha meg-ragadhatja bé-nyeli a'
 ketske-békát: úgy a' ketske-béka-is ha a' tsu-
 kának hátára kapaszkodhatik, azon van, hogy
 körmeivel leg-elébb-is a' szemét ki-váíjja, 's
 azután-is onnan le-nem marad, míg a' fok nyar-
 galásban el-báígyadván a' szegény tsuka, meg-
 döglík. A' bakjainak a' fulóknél ki-álló ke-
 rek hóíag vagyón. El-éínek ezek a' békák
 tíz, tizen-egy esztendeig. A' *Varas-békák* pe-
 dig 16. esztendeig-is tapasztaltatnak élni, és
 az alatt útálatos nagyságra nevekedeni.

mivel él-
 nek?

meddig
 élnek?

T Ó L D A L É K

A' Szakáts-Mesterségről.

Melley kevésből állott ez az egész Tudomány, elein, még a' Fő emberek' házaiban-is, meg-tettzik az Ábrahám' ebédjéből 1 veséből ál-Mos. XVIII. 6, 7. mellyet ada a' három An-gyal-férjfiaknak; a' Lót' vatsorájából 1 Mos. XIX. 3. midön ezen Angyalok közul kettőnek lakadalmi vendégséget szerze; és a' Gédeon' ebédjéből BIRAK VI. 19. mellyet az Ur' Angyalának bé-mútata.

A Troja alá gyült Görög Herosok, a' mint rólok emlékezetben hagyta HOMERVS, ó magok valának magoknak sutói, szakátsi. *Agamemnon* a' *Mycenusok'* vagy a' HOMERVS el-nevezése szerint, Férjfiak' Királya, a' Troja-ostromlásá-ra egybe-nyült minden Görögöknek Fő-véze: *Iliad.* 1. 312.—midön az *Achivusok'* fejedelmi követeit *Ajaxot* 's másokat meg-akara vendégelni, az öt esztendő ökröt o maga barátaival együtt üt-é-le, magok nyúzák-meg és darabolák-fel tsinoson apró darabokra, magok húzák nyársakra, meg-süték szépen, le-húzák's feladván a' vendégeknek, vélek együtt vendégeskedének belöle; *Ajaxot* különöien tisztel-vén-meg a' hát-petsenyével. *Achilles Iliad.* 1. 205- az *Agamemnon* követeinek *Patroclus*-sal-együtt magok készitének ebédet: *Patroclus* tévé a' tüzhez a' nagy húsos fazékakat, ő raká belé a' juh és kövér ketske-hátakat és szalonnás dísznö-orjúkat: *Automedon* kézzel tartá a' húfokat, és a' nemes *Achilles* mesterségesen fel-darablá és nyársakra húzá, 's az alatt *Menoetiades* (érti *Patroclust*, a' ki *Menoetes* fia vala) nagy tüzet tévé, 's a' láng le-tsendesedvén a' izenet széllyel veré, a' nyársakat támaszokra felibe raká, sóval a' húfokat meg-hinté, 's mikor ott meg-sültek-vólna, a' szép kosarokból vagy tarisnyákból a' kenyereket elé-szedé, és az afztalon el-öiztá:

azután *Achilles*-is a' hűfokat elé-raká, 's minekutánna a'ból egy kitsinyt, mint 'sengét áldozatul a' tűzbe vete, szembe le-ülvén *Ulysses*-fel, ételhez fogának. *Nestor* a' *Pyliusok'* Királya *Odyss.* γ. γ. 32 — vatsorára marasztván *Telemachust* és *Mentort*, midőn vénsége miatt az ökröt le-nem üthetné, a' fia *Thrasymedes* üté azt le a' maga buzogányával, és megnyúzásában, fel-bontásában 's belső részeinek ki-tisztításában 's el-készítésében az öttsei fejitének néki. *Eumaeus*, a' mint *HOMERVS* hívja *Odyss.* ζ. γ. 73. *nobilis subulcus*, szívesen akarván látni az ő hozzá bé-tért nagy méltoságn, de ő előtte még esméretlen régi jó Urát *Ulysses*-t: hamarjában magához övedzé alsó ruháját, sietve a' disznó-ólhoz menvén, két süldőt onnan ki-foga, azokat meg-ölé, meg-per'selé, fel-darablá, nyársra húzá 's minekutánna mindenek meg-sültek-vólna, jó melegen nyárfastól *Ulysses* eleibe tevé és fejer lisztel meg-hinté.

Valának ugyantsak, a' mint azt-is említi *HOMERVS Odyss.* γ. γ. 245 — a'ban az időben-is némellyek e'ben a' mesterségben másfoknál gyakorlottabbak, a' kiket *Præcók*nak, ki-kiáltóknak hívnak-va; minthogy fel-szóval ki-szokták-va kiáltani mit vinnének-fel az áldozatra 's fognának majd a' vendégek eleibe tenni. Kötelefségek va ezeknek: az áldozatra ki-adott barmokat módo on meg-ölni, bőreket tsinofon le-húzni, belső részeiket szépen ki-tisztítani, hűfokat helyyefen el-darabolni 's minekutánna a'ból keveset az Isteneknek meg-égettek-vólna (hogy azok-is ennek gőziből vagy pergelt szagjából, a' mint *LUCIANVS* ezzel tsúfolja őket, hizakodnának) a' többit a' jelen lévő vendégeknek (a' kik a' gazdából, annak háza-népéből, atyafiajból és jó barátából állanak-va) helyyes meg-főzés, megsütés vagy pergelés, meg-sózás és fű-szerfzámozás által ételre el-készítvén elejkebe rakni. A' hol múltólag jegyezzük-meg, hogy a' Régieknél a' vendégségeknek oka 's alkalmaz-

tolsága az e'téle áldozatok valának, 's rend szerint az áldozatokat ilyen vendégségek szokták-*vala* követni. Melly szerint hajdon az áldozó papok vagy mesterek és szakátsok azon egy hivatalbéli emberek valának, és a' mint *ATHENAEVS Deipnos. L. XIV. c. 22.* feljegyzette, az *Athenaebélieknél* a' szakátsok nagy betsületben és tisztességben-*is* tartatnak-*vala*. Nem-*is* vészik-*vala*-*fel* elein e're a' hivatalra a' szolgálkat vagy más együgyü 's rosz életü embereket: hanem tsak az elmésebbeket, tsinosabbakat és betsületes életüeket. Mellyből következett, hogy a' szakátsok eleitől fogva igen magokat el-hitt. szóval vagdalózó és tsúfolódó emberek valának; a' kik akár ki ellen, a' mi szájokra jő *vala*, szabadon ki-mondják-*vala*. Ugy hogy már *HOMERVS'* idejében-*is* köz-mondás *vala*: *Cuquo licet effari quidquid lubet.* A' melly nyelveiség a' szakátsokban mind e' mái napig-*is* meg-maradt.

Nem szégyellik-*vala* ezt a' szakátsi mesterséget vagy nevet még a' leg-nagyobb emberek-*is*. A' *Sidoniusok'* hagyomásiból beszél-*li* *ATHENAEVS*nál *L. c. Eumerus Caes* Görög I-ró, hogy *Cadmus*-*is* a' *Phoeniciai Király'* udvarában szakátsi hivatalt viselt, míg *Harmonid*-*vala* a' sipos-leánnyal onnan el-nemfzökék. *Olympia*-*is* azt írja egy levelében a' fiának Nagy Sándornak, hogy szerezzen magának olyan szakátsokat, a' kik az áldozatok' el-készítésében gyakorlottak légyenek: és a' maga egy ideig néki által-kuldött szakátsát *Pelignát* a' ról ditséri, hogy az az áldozatoknak, mellyekkel ő maga otthon szokott áldozni, minden nemeitjól tudja.

Egyébképen-*is*, a' mint egy szakáts kérédik a' Böltsek' Vendégségében *ATHENAEVS*-nál *L. VII. c. 11.* és *L. IX. c. 5.* azok a' régi szakátsok nagy tudományu emberek valának. Tudni kell, úgy mond ez a' szakátsnak: 1.) A' *Philosophiát*, hogy esmérje a' Természetnek minden adományit az utolsó falatig, mellyiknek minémü természete légyen magában.

Regi szakátsok' tudománya.

ban-is, sütvé-is, főzve-is egyebekkel öfzve ele-
gyítve-is, hogy a' szerint fordíthatla azokat a'
vendégek' hafznára és gyönyörködtetésér. 2.)
Tudni kell a' *Medicinát*, hogy meg-válatzthatla,
mellyek tsinálnak szelet, mellyek nehéz emézt-
hetők, mellyek táplálnak, mellyek ártanak; 's
ha vagy sietségből vagy telhetetlenségből az
étel valamelyik vendégnek bajt szerzett, hogy
leheffen azon más étellel igazítani. 3.) Tud-
nia kell az *Astrológiát*, hogy vigyázbasson
az időkre, a' tsillagzatok közül mellyik mikor
kerül elé, mikor enyészik-el; bizonyos do-
log lévén hogy a' földnek termési ezek után
nagyon halgatnak, kiváit a' halak közül egyik
egyszer, a' másik mászor jobb és ked-
velebb. 4.) Tudnia kell a' *Geographiát*, hol
mi terem jobban, hogy mindenünnen maga
idejében bé-szerezheffe a' mi szükséges. 5.)
Tudnia kell a' *Picturát*, hogy tudja a' maga
étkeit szemet gyönyörködtető színekkel meg-
ékesíteni. 6.) Tudnia kell a' *Geometriát*. Mert,
úgy mond, a' szakáts-mesterség olyan mint egy
go'yóbus, mellyet melterségeten kell nagyobb,
kissebb rézerekre osztani, 's ide-is tova-is épen
annyit tenni, a' mennyi kívántatik. 7.) Tudni
kell az *Architecturát*, hogy jó-világos, nem
fustes konyhája légyen; a' szelek járása szerint
járván a' fust, a' melly az étkeket meg-vez-
tegeti. Érteni kell 8.) az *imperatorsaghoz*
vagy Hadi vezérséghez-is, hogy valamint a'
bolts Hadi vezér a' maga ellenségének erejét
és szokását: ő-is a' vendégek' *gustusait* és szo-
kásait előre meg-tudhatla, és a' maga tál-ét-
keinek számát, nemeit és rendit a' szerint
commendirozhatla, most telibb tálakkal, most
szúkebb. most sűrűbb, most ritkább, most sietőbb,
most kétedelmesebb járásokkal, most melegebben,
most hidegebben küldözvén azokat a'ztalra.
A' honnan PLAVTVSNÁL *in Trucul. Act. II. Scen.*
7. v. 54. a' konyhán fenyegetőző fene kato-
nát a' szakáts így riasztja-meg:

Ad legionem bellator clues. ut ego in culina Ares.
 Légy a' táborban vitéz: de a' konyhán én
 vagyok a' Mars' fia. 9.) *Sophislának-is* jónak
 kell lenni a' szakátsnak, hogy tudja mikor
 úgy kívántatik meg-tsalni a' vendégek' szá-
 jok' izét; a' késon jött vendégek' számára a'
 maradék-ételeket öszve zagyvalni, fel-melegi-
 teni, szaporítani 's hozzi u lével fel-adni. U-
 tóljára a' *Lopás-Mesterségében* sem kell néki
 tudatlannak lenni, a' mint e'vel ditsekedik
 ATHENAEVSNÁL *Euphron*, hogy ennek módjait
 ő találta-légyen-fel leg-elébb. Sokat vesződik
 e' miatt velek PLAVTVSNÁL *in Pseudol. Act. III.*
Scen. 2. a' Izegény *Baliu*: és *in Aulular. Act. II.*
Scen. 4. *Coquus et fur*, a' lopó és szakáts egy
 névért tétettetnek. Melly mesterségéért ugyan
 ott *Scen. 5.* porúl-is jára *Scrobilus*, midőn a'
 bírányt együtt el-lopták-vala: mert meg-fo-
 gák, meg-kötözék, meg-verék, és a' kútba,
 az az, a' föld alatt való tömlötzbe dugák.

Nem kell mindazáltal úgy gondolkodni,
 hogy ez utolsó tulajdonképen a' szakáts-mes-
 terségre tartoznék; és hogy a' szakátsok elei-
 tol fogva mind ilyen istentelen emberek let-
 tek volna; sőt inkább a'ról magasztaija *Athe-
 nion* a' *Samothraxokról* írt *Comœdiájában* A-
 THENAEVSNÁL *L. XIV. c. 23.* a' szakáts-mes-
 terséget, hogy a' kegyességet e' hozta-bé leg-
 elébb az emberek közi: mert, *ugy mond*, mi-
 don az emberek hajdon egy-más' húsaival él-
 nének: ezek taníták-meg őket mennyivel volna
 jobb az állatok' húsaival élni, mint egy-más'
 húsaival, mellybol annyi sok gonoszok követ-
 keznek. Meg-ölvén t. i. egy, nem ostoba sza-
 káts a' barmot, azt meg-nyúzta, húsát fel-
 darabolta, meg-sütötte, és midőn annak izét
 így az ember-húsnál kedvebbnek lenni éizre
 vették volna, az ember-hús' ételről önként le-
 mondottak, és barom-húst kezdettek magoknak
 sütni. Mellybe jobban-is belé izeltrvén, a'
 konyhai mesterség e'bol nagy elo-menetelt
 vett. Es midőn az előtt e' végte a' só még nem

fordítottatott-va, hanem az állatok' részeit az Isteneknek-is só nélkül égetik-va-meg, azután reá kapának a' sóra-is, és meg-kezdék sózni a' húfokat. A' melly érek-szer nekik annyira meg-tettzék, hogy azt az áldozatok-ra-is törvény szerint ki-rendeik. E' lön, úgy mond tovább a' Poëta, mindnyájok' egészségének, békeiségének és kegyeliségenek kezdete. Ugyan-is reá akadván e' szerint az izek' bővebb fel-keresésére, a' konyhai mesterséget fokkal többre vivék. E' bizony régen nálók köz-hir va. Történt azután hogy egy valaki holmi jól készült gömbötzet, vagy tserép alatt jó levefen sült poronyó ketske-gödölyét, vagy aprón meg-vagdalt *materiával* bé-takart halat, vagy valami ritka és drága sós húst, kerti zöldséget, kását (*alicam*), vagy mézet-is vivén az asztalra; ezekben olly nagy gyönyörüségeket találák, hogy az ember-dog' ételről jó szível le-mondának: és hogy e'vel a' szakátsi-mesterséggel bővebben élhetnének, társaságokba adák magokat, és városokat építének. Eddig a' Poëta. Tsudálatos meg-jegyzés az okos teremtetett állatok' vívelt dolgaiban. De a' kik az útzakok' írástait olvásák, találák a' végső Északi és Nap-nyugoti tartományokban még ma-is azoknál a' régi *Samothraxok*nál nem sokkal szelidebb és okofabb lakókat.

Eredeti
a' szakáts-
mesterség-
nek.

Más eredetit-is olvassuk a' szakáts-mesterségnek HIPPOCRATESben *Lib. de veteri Medicina*. A' hol azt írja, hogy elein az emberek-is mint a' barmok a' földből önként teremtetett gyümölcsökkel, füvekkel, szénával, nyersen, magokra élnek-va, mellytől közulök igen sokan el-vesznek-va; kiváit a' kik erőtlenebbek valának, nem emészthetvén-meg az ő belső részeik ezeket a' kemény durva eledelket. Azért kéntelenítették az okofabbak módot gondolni, melly szerint az ilyen, egyébként bőven tápláló eledelket, mellyekkel ma is élünk, az emberi természethez alkalmazhatóbbá tehesék. E' végre a' búzát meg-áztaták,

ták, a' haját le-koppasztották, a' belit meg-örölték, meg-szítálták, vízzel fel-dagasztot-ták, meg-sutótték és kenyérré tsinálták: az árpából mazát kéizitettek, egyebeket fokat gondolván-ki e'féléket: meg-főzték, meg-sü-tötték, meg-elegyítették, a' mellyek kemé-nyebbek és tisztátabbanak valának, gyengéb-bel és tisztábbakkal úgy mérsékelve, hogy az emberi természet azokat meg-emészthesse: a' gyengébbek számára pedig, midőn latnak, hogy attól igy-is szenvedélek, fájdalmok, hi-deg-lelélek támadna, azokat tsak nem egészen hig levekké változtatták 's a' t. Igy a' HIP-POCRATES' ítélete szerint, az orvosi és sza-kátsi-mesterség hajdon egy vala. Igy-is gya-koroltatott ez elein jó darab ideig, mig ofz-tán a' nyere-ég-hajtás két részre szakasztá eze-ket az Orvos Mestereket. És a' mint PHILÓ régi híres Sidó Doctör meg-jegyzi L. Ebriet. *sub finem*, egyik rész azon kezde lenni, hogy a' mi az egészségre hafznos, ha szinte nem jó izu-is, az emberek' segítségére minden módon el-készítse: a' más pedig az egészségre keve-fet hajtván, tsak a' száj gyönyörködtetésén munkálódék. Ezek Szakáts; anazok Orvosi nével különböztetvén magokat.

A' mint az ATHENAEVS régi Görög Poë-zikból szedett írásból láttzik L. XIV c. 23. a' Siciliá-szakátsi-mesterség Siciliában ment-vala idővel ban leg-leg-nagyobb erore: a' hol Antiphanes a' Deák nagyobb fordítás szerint igy ízöll: *Siculorum vero arti-erorem ment ficio epulis conditae sunt intrinae Menander. Ap-valu. paratum significant purum, varium et Siculum.* Azután a' Görögök közt leg-inkább gyakor-lották ezt a' mesterséget a' Macedonok' ural-kodása alatt a' Theffaliabéliek, a' kik, vala-mint öltözetekben: úgy alízfonyi készületek-ben-is más Görögöknél pompátabbak valának. És ez-is szolgálta okot a' Persáknak hogy Görög Országra ünének, és az ő kényes éle-teket magokévá tennék. *Posidippus* urán írja ATHENAEVS L. XIV. c. 22. hogy régen a'

íza-

szakátsok mind szabadok voltak, hanem a' Macedonok tettek közülök leg-előbb némellyeket szolgákká; fel-fűzvé a' meg-győzött szeptentlen tartományokban az e'féle mesterembereket. A' kiket, a' magok Maesonáknak hívott szakátsaiktól meg-külömböztetve *Tettiga* nével neveztek-va, *Tettigáról*; a ki egy híres, de felette nyelves *Maeson* nevű *Siciliai* szakátsnak felesége va.

Romába mikormen-tek-bé a' szakátsok? A' régi Romaiakról írja *LIVIVS*, hogy közik-be az Asiai nagy győzedelm után mentek-bé egyéb bújálkodásokkal együtt a' szakátsok-is, a' mikor azok, a' kik az előtt alá-való hitvány házi szolgák valának Mestereknek kezdettek neveztetni. És a'kor elein *Coqus*, *Pistor*, *Cupediarius* azon egy mesterségből áll-va. A' Görögök ezeket közönséges nével *Magirusok*nak hívták: és az elsőt, a' ki a' familiában tudósbab's jobb keze fogásu vólt, nevezték *Archimagirus*nak, Fő-szakátsnak. *PLINIVS* L. XVIII. c. II. így ír: *Pistores Romae non fuerunt ad Persicum usque bellum A. V. DLXXX. ipsi panem faciebant Quirites, mulierumque id opus erat.* az az: Hogy Romában a' város' fundáltatása után öt száz nyóltzvan esztendőig *Pistorok* (a' kiken mind a' sütöket mind a' szakátsokat érti) nem valának (a' mikor t. i. *Persust* a' Macedonok utolsó nagy lelkü Királyt meg-hódoltaták és *Macedoniát* *Provincia*vá tevék): hanem a' gazdák folytatják-va ezt a' hivatalt 's nevezetesen ez az *Aszizonyok*' kötelelsége va, a' nagyobb szükségekre a' méz-ár-székéből fogadván bizonyos időre e'féle szolgákat. De azután pénzen kezdék ök-is venni a' szakátsokat, egyet-egyed drágábban mint egy lovat. A' *PLINIVS*' idejében pedig, a' mint ő ez ellen a' bújaság ellen indulatoson panaszol: *Coqui triumphorum pretiis parabantur et coquorum pisces.* A' szakátsok egész győzedelmi nyereségből szereztetnek-va, a' szakátsok' árával a' halak: és a szakátsok közt a' tartatik-va leg-éremesebbnek, *qui peritissime censum Domini mergit.*

a' ki az Urának minden jövedelmit tudóson el-tudja pazérolni, L. IX. c. 17

Azon igyekezik-vala t. i. ezek közül mindenik, hogy a' főzés és sütés-mesterségen kívül az Urának 's vendégeinek ízajok' kíván-ságát ki-tanúlja, és annak akár mi költséggel eleget tégyen: a' mint ezt meg-jegyzi benne **MARTIALIS L. XIV. Epigr. 220.**

Non satis est ars sola coquo, servire palato.

Namque coquus Domini debet habere gulam.

Nagy bolzfzonkodással feddőzik ezek ellen **SENECA L. XV Epist. 95.** miként rontsák-el a' magok melterségekkel az együgyü, egészséges, könnyü eledelket, midőn nem az éhség' el-hárítására, hanem annak fel-ferkentésére és öfztönözésére ezer meg-ezer szereket egybe keresnek mellyekkel az étel' kívánást a' jól laktakban-is újra fel-költbefsék; és a' mi a' meg-eheztek' tápláltatására való vólna, azzal ezeket földig terheljék. Innen vagynak, úgy vond, az a' sárga színü, pefeteg forma ábrá-zatok, inak' refzetegségei 's fok egyéb ez előtt hallatlan új nyavalyák, mellyeket ezek a' szakátsok a' magok melterségekkel hoztak-bé az emberek közi: *Miruris morbos? Numerus coquos.* Tsudáld-é a' nyavalyákat? Számláld-meg a' szakátsokat 's a' t. Nem lehet bizony a' mái nem igen mértékletes Világnak-is elégé tsudálni azoknak a' régi Romai gazdag Uraknak az a'kori időben való étel és italbéli bújálkodásokat. Az ilyen személlyes Uraknál szolgáló szakátsok mondatnak-vala: *Coqui privati*, személlyes szakátsoknak, meg-külömböz-terve azoktól, a' kik a' magokéből a' fogadó vagy kortsoma-húzaknál kéfzitenek-vala ételeket, és *Coqui publici*, közönséges szakátsoknak mondatnak-vala; és azoktól, a' kiket a' piatz-ról fogadnak-vala egy két vatsora-kéfzítésre, vagy kilentzed nap-izámra (kilentzed napokon esvén a' régi Romaiaknál az Innepek és Vásárnapok, a' mikor a' törvények és újságok' meg-halगतására az emberek-is a' mezok-

ről a' városba bé-mennek-vala): a' hol a' mé-
szár-fzékek körül az e'féle mester-emberek ter-
gestől állanak-vala, várván a' szerentsét, ha
valaki őket meg-fogadná. A' honnan ez illye-
nek *Coqni nundinarii*, i. e. *novem diarii*, vásári
szakátsoknak is mondattak.

A' szakátsi-mesterség miből álljon, annak
ki-magyarozására egész Könyvek íratlak. Én
azért e' szoros *lineák* között a'ra ki-terjeszked-
ni nem kívánok. Hanem utóljára csak azt
jegyzem itt meg: hogy hóldog ház-nép az,
a' melly e'féle pufztító ideg n mester-emberek-
re a' maga sütését 's főzését nem bizza; a'
hol a' Gazd' aszszony ez illyen munkákat, a'
régí tisztes *Marronák'* módja szerint, folytat-
ni nem szégyelli, nem-is restelli; azért ezeket
jó eleve maga-is meg-tanúlni, és a' maga leá-
nyait-is ezekre meg-tanítani igyekezi. Men-
nyivel inkább volna elő-menetelesebb mind a'
házi dolgokra, mind az elme' gyönyörködte-
tésére nézve, mikor a' Gazd' aszszony az il-
lyen ártatlan foglalatofságok közt, nem a' há-
zálás, tsúszolás, kártyázás, kotzkázás, láb-
lógatás közt töltené nap-estvig otthon a' maga
idejét. Így ám! a' szegény Gazda-is, látván
házának elő-meneteletét, nem sajnáiloná a' maga
éjjeli nappali külső fáradtságában el-hül-
latott veritékeit.

A' Harmadik Darabnak

V É G E.

A' le - irásban, által - irásban, és nyomtatásban esett nevezetesebb hibáknak meg-igazítása.

A' hol, az első számok a' levelet vagy paginát; az r. rendet téfsznek: a' v. sz. r. pedig jelenti a' végétől számlálva rend: addh. add hozzá.

A' HARMADIK DARABBAN.

Levél.

- 12 r. 20. taknyo *olv.* taknyos.
 19 r. 24. egészen *olv.* azután egészen.
 23 r. 14. jel legyen *olv.* jelek légyenek.
 31 r. 3. a' húfokat *olv.* a' gyengébb húfokat.
 57 r. 22. a' kardat *olv.* a' kardját.
 a' v. sz. r. 2. *Cani l. Cano*
 36 r. 11. Eték *olv.* Ettek
 116 r. 15. hasonló nagy *olv.* hasonló nagyságu juhokat j. m. az r. mellyeket külső formájokról tevehoknak hívnak, és ott
 r. 16. ökvérek *olv.* tevek
 156 a' v. sz. r. 14. Matska-hús *olv.* Matska húst.
 169 r. 13. artották *olv.* tartotta.
 r. 14. magokat *olv.* magát
 170 a' v. sz. r. 16 nappalnak *olv.* nappalnak fel-tetvézésé
 a' v. sz. r. 15. a' honnan ezt öröld-ki
 r. 2. hogy ő *olv.* h. *Afjuapius*
 r. 1. *Castellanus* l. c. ezt tööld-ki
 177 a' v. sz. r. 14 alább-valinak *olv.* elébb val.

Levél.

- 178 a' v. sz. r. 13. *hietöröld-ki.*
 192 r. 18. 1592-ben, mellyet *olv.* mellyet 1592-ben
 203 r. 20 Sz. szűz madárnak *olv.* Szeut Szűz madárnak
 287 a' v. sz. r. 5. nőstény halak *addh.* tojásokkal megtölttek.
 310 a' v. sz. r. 6. ejer *olv.* fejér r. 5. főjtös *olv.* bőjtös
 318 a' v. sz. r. 13. a' familiából *addh.* vagynak.
 331 r. 4. ki-szedték volna. *addh.* igen jönnek tartják.
 333 a' v. sz. r. 18. tergeri *olv.* tengeri.
 369 a' v. sz. r. 1. egy úfzó *olv.* egy úfzó egy
 373 r. 8. bőrukke! *olv.* bőrukkről
 377 a' v. sz. r. 4. írnak *olv.* ír
 378 r. 5. és *Aelianus* *olv.* és említ *Aelian.*
 383 a' v. sz. r. 1. bé-adnak *olv.* bé-adják
 408 a' v. sz. r. 17. megválasztották *olv.* m. választatták
 415 a' v. sz. r. 6. úgy Afzinyi *olv.* ú. afzinyi

